

T. C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

VII. ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

ANTALYA — 18 - 23 MAYIS 1989

Not : Bildiriler araştırmacılarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Necmi ÜLKER	
Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI. ve XX. Yüzyıl)	1
M. Taner TARHAN, Veli SEVİN, M. Beşir AŞAN	
Van-Gevaş Tarihî Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı, Onarım ve Çevre Düzeni Çalışmaları — 1988	19
Ayda AREL	
Foça Bağ Evleri ve Kule-Ev Geleneği	43
Cemal PULAK	
1988 Yılı Sualtı Araştırması	73
Stephen J. HILL	
Preliminary Survey at Amasra, Zonguldak	81
Stephen J. HILL	
Zonguldak Amasra'da Ön Araştırma	87
Nuşin ASGARİ	
Prokonnesos — 1988 Çalışmaları	93
Clayton FANT	
New Sculptural and Architectural Finds From Docimium	111
Marc WAELEKENS	
The Sagalassos Survey 1988	119
Stephen MITCHELL	
1988 Yılı Ariassos Yüzey Araştırması	147
Anneliese PESCHLOW	
Die Nekropolen Von Latmos Und Herakleia Am Latmos	153

Ahmet TIRPAN

Alabanda 171

Peter FREI

Epigraphisch-Topographische Forschungen In Eskişehir und Umgebung (1987 und 1988) 191

Peter SIEWERT, Mustafa H. SAYAR, Hans TAEUBER

Ergebnisse Eines Epigraphischen Forschungsaufent Halts In Hierapolis - Kastabala (Ost-Kilikien) 203

Mustafa H. SAYAR

Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 211

Hans TAEUBER

Bericht Über Eine Epigraphische Forschungsreise In Südmysien/ Nordlydien 217

Ender VARİNLİOĞLU

Stratonikeia'da Çıkan Yuvarlak Sunak Dipliği 225

Elmar SCHWERTHEIM

Forschungen In Der Troas Im Jahre 1988 229

Wolfgang BLÜMEL

Epigraphische Forschungen In Knidos 233

Ömer ÖZYİĞİT

Pişmiş Toprak Sahte Heykelciklerin Stil ve Teknikleri 239

Sencer ŞAHİN

Nemrud-Dağ'da 1988 Yılı Jeofizik ve Arkeoloji Araştırmaları 267

Alain DAVESNE

Le Trésor De Monnaies D'or Ptolemaïques D'Hüseyinli 275

Numan TUNA

İzmir İli Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1988 279

Masao MORİ, Sachihito OMURA

1988 Kırşehir, Yozgat ve Nevşehir İlleri Yüzey Araştırmaları 295

Oktay BELLİ

Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması, 1988 311

Semih GÜNERİ

Orta Anadolu Höyükleri, Karapınar, Cihanbeyli, Sarayönü, Kulu
Araştırmaları 323

Aygül SÜEL

1988 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları 341

Recep MERİÇ

1988 Yılı İzmir, Manisa İlleri Arkeolojik Yüzey Araştırması 361

Mehmet ÖZSAİT

1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları 367

Mehmet ÖZSAİT

1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları 381

Guillermo ALGAZE

The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project, 1988
Dicle ve Fırat Yüzey Araştırmaları Projesi, 1988 391

Turan EFE

1988 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey
Araştırmaları 405

Antonio SAGONA

An Archaeological Survey of the Bayburt and Kelkit Regions,
North-Eastern Anatolia: The Pre-Classical Period 425

David H. FRENCH

Gaziantep ve Hatay Müzelerinde Bulunan Sakçagözü ve
Tell Esh-Sheik Kazıları Malzemesi 435

Mehmet ÖZDOĞAN

1988 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları 443

Mehmet ÖZDOĞAN

1988 Yılı Diyarbakır Yüzey Araştırması 459

Micaela ANGLE, Roberto DOTTARELLI

Ethnoarchaeology At Uslu (Elazığ): A Preliminary Report On
Contemporary Pottery Manufacture In Eastern Anatolia 467

Hüseyin AKILLI

Kazı Alanından Müzeye Götürülen Fırın Ateşhanesine Uygulanan Yöntemler	481
--	-----

Revza OZİL

Göreme, Karanlık Kilise Duvar Resimlerinde 1988 Yılı Koruma ve Onarım Çalışmaları	505
---	-----

Bernard REMY, Brigitte Le GUEN-POLLET, Birsal ÖZCAN**Michel AMANDRY**

Rapport De Travaux Epigraphiques Et Numismatiques Au Musee De Tokat En Juillet 1988	515
---	-----

Gülriz KOZBE

Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği	533
---	-----

Numan TUNA, Jean-Yves EMPEREUR

Datça / Reşadiye Antik Seramik Atölyeleri Kazısı, 1988	555
--	-----

ESKİ FOÇA MEZAR KİTABELERİ (XVI. ve XX. Yüzyıl)

Necmi ÜLKER*

XIV. yüzyılın başlarında, diğer Batı Anadolu sahilleriyle birlikte Türk hakimiyeti altına giren Eski ve Yeni Foça beldeleri'nin, uzun süre bu bölgeyi kontrolleri altında tutan Saruhanogulları Beyliği'nin yönetimi altında kaldığı bilinmektedir. Ancak, Osmanlı Sultanı I. Mehmed (1413-21)'in hakimiyetini tanıyan bu bölgede Cenevizliler haraç vermek suretiyle iki Foça'da da (Foçateyn) ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir¹. I. Mehmed'den sonra tahta geçen oğlu II. Murad (1421-51) zamanında da aynı durum devam etmiştir. Osmanlı merkezi yönetimi altındaki topraklarda yabancı üs durumundaki kalelerin bulunmaması gerektiğine inanan ancak ticaretin devam etmesi doğrultusunda ılımlı bir siyaset güden Osmanlı sultanı II. Mehmed (Fatih) (1451-81), 1455 yılında Yeni Foça'yı, bir yıl sonra da Eski Foça'yı Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmasını sağlamış², fethi müteakip kale surlarını tamir ettirmiş, hatta kendi adına da bir cami yaptırmış, askeri mücadeleler sırasında göç etmiş olan Hristiyan halkın yerine Türk nüfusunu yerleştirerek bu yerleşim merkezlerinin Türkleşmesinde büyük rol oynamıştı³. Bundan sonra Fatih Sultan Mehmed her iki Foça'yı da Manisa'ya idari olarak bağlamıştı. Bu faaliyetler sonunda Foça'ya bir Türk şehri görünümü verme yolunda ileri adımlar atılmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) devrinde Foça bir deniz üssü olarak kullanılmış ve o dönemin Ege Bölgesi'ndeki en büyük boğazkesenlerden biri olarak Dış Kale inşa edilmiştir. 1867 yılında Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde geniş kapsamlı olarak yapılan idari düzenlemelerde her

(*) Doç. Dr. Necmi ÜLKER, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Bornova / İZMİR

(1) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 3. baskı, Ankara, T.T. Kur. Basımevi, 1972, s. 352, 381

(2) İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. cilt, 2. baskı, Ankara, T.T. Kur. Basımevi, 1964, s. 18.

(3) İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 154.

iki Foça birleştirilerek Eski Foça merkez kabul edilmiştir⁴. Foça 15 Mayıs 1919 ile kurtuluş tarihi olan 11 Eylül 1922 tarihine kadar üç buçuk yıla yakın bir süre Yunan kuvvetlerinin işgalinde kaldıktan sonra yeniden Türk hakimiyetine geçmiştir.

Eski Foça'nın bir yerleşim yeri olarak kuruluşunun Milattan önceki devirlere kadar gittiğini, şehir içi ve civarında yapılan kazılarda ortaya çıkan eserlerden kolayca anlamak mümkündür. Özellikle Türk dönemine ait şehrin gelişme sahası içinde kalan ve bir kaç parselden oluşan büyük bir tarihi kabristanın varlığı buradaki yerleşimin büyüklüğü hakkında bize fikir veren bir kanıt mahiyetindedir.

Batı Anadolu'da bulunan bazı açık ören yerlerinde olduğu gibi, bu tarihi Türk mezarlığı da tabiatın ve insanoğlunun tahribatına uğramış ancak bir bütün olarak, içindeki mezar kitabeleriyle birlikte, zamanımıza kadar gelebilmiştir. Tahrip edilmesi ve yıpranmasına rağmen içinde 200' den fazla olduğunu tahmin ettiğimiz Eski Foça'nın bu Türk-Osmanlı devri mezar kitabelerinin bazıları *in situ* ayakta olmakla birlikte, çoğunun kırılmamış ve bütün olarak *in situ* yüzeyde ve yatmış vaziyettedir. Yakından gözlemleyip incelediğimiz bu Türk mezar taşlarının genelde Ege Bölgesi' ne has yazı ve süsleme sanatı özelliklerini gösterdiğini, detayda ise Foça bölgesine özgü süsleme unsurlarındaki farklılıklar müşahade edilmektedir. Özellikle kadın mezar kitabelerindeki bazı süsleme unsurları bölgenin diğer yerlerinden farklı biçimlerde yorumlanıp mermerlere hâk edilmiştir. Ancak bu mermer mezar şahidelerinin yazılıp işlendiği atelyelerin Foça'daki varlığına dair henüz bir kanıt elde bulunmamaktadır.

Bu tarihi değeri haiz kabristanın bir çevre duvarının bulunmaması sebebiyle mezarlığın bir parseli üzerinde bulunan ahırın hayvanları burarlarda, halen yapılmış olan bütün uyarılara rağmen, serbestçe dolaşmaktadır. Bu şartlar altında Foça'nın Türk-İslâm dönemi'ne ait tapu senetleri mahiyetindeki bu yazılı belgelerin şu ana kadar bir bütün olarak gelebilmeleri dahi bir mucize olarak kabul edilmelidir. Üzerinde durulması gereken ve tarihi bir değere sahip olan bu kültür varlıklarımızın kitabeleri ve süs unsurları tüm güzellikleriyle bu gün tamamen sahipsiz olan kabristanda durmaktadır. Mezarlıkta yaptığımız incelemeler sonucu kitabelerde tesbit edebildiğimiz en eski tarih 927 H / 1521 M olup Sultan Süleyman (1520-66) dönemine kadar gerilere gitmektedir.

Eski Foça tarihi kabristanında saptanan mezar taşlarının incelenmesi sonucu adı geçen eserlerin bilimsel niteliği, Tarih, Sanat Tarihi, Edebiyat,

(4) Himmet Akın, *Aydınogulları Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, Ankara Üniv. Basımcı, 1968, s. 91.

Folklor ve ilgili diğer dallar açısından dikkate değer olması, Batı Anadolu' da az rastlanan türden oluşları sebebiyle bu Türk-İslam mezarlığının korunması gerekli kültür varlıkları olarak belirlenmesi çok yararlı olacaktır. Burada yapılacak düzenleme çalışmaları, nadide Osmanlı kabristanının bir açık hava müzesi olarak değerlendirilmesi, çevrenin kültür ve turizmine de büyük katkı sağlayacaktır. Foça'nın turistik potansiyelinin yüksek oluşu, böyle bir düzenlemeyi gerekli kıldığına şüphe yoktur.

Burada memnuniyetle belirtmeliyiz ki adı geçen kabristanın Türk kültür varlıklarını içeren bir tarihi yer olarak ele alınıp korunmasının sağlanması ve bu hazine değerindeki ören yerinin açık hava teşhir yeri haline getirilmesi hususunda 1988'de Kültür Bakanlığı'na gönderdiğimiz dilekçe, aynı bakanlığın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'na uygun görülüp tarafınıza gerekli izin verilmiştir. Ancak, Eski Foça Belediye Başkanlığı'nın maddi yardımlarıyla gerçekleştirilebilecek olan bu projeye ilmi çalışmalarımızın yanında öğretim faaliyetlerimizin yoğun olması sebebiyle bu kabristandaki çalışmalara henüz başlamış değiliz. Ancak, uzun bir çalışma ve maddi desteği gerektirecek olan bu projenin gerçekleşmesi Foça Belediyesi'nin çalışma ve gayretlerimizi desteklemesiyle mümkün olacak ve dünyaca meşhur olan bu turistik beldemiz, yerli ve yabancı turistlerin büyük ilgi göstereceğine inandığımız, bir açık hava teşhir yerine kavuşacaktır. Burada, şimdiye kadar yapmış olduğum çalışmaları destekleyen Foça Belediyesi yetkililerine, Kaymakamlığına ve kabristana ilgi duymamı sağlayan Kültür Müdürü Sayın Yılmaz Gencer'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Üç bölüme ayırdığımız Eski Foça'nın tarihi kabristanının birinci bölümünde (Mezarlık I) yapmış olduğumuz detaylı inceleme ve çalışmalarda kitabelerin hemen hemen tümünü okumuş bulunuyoruz. Bu kabristanla ilgili genel bir fikir verebilmek için bu bölümde bulunan kitabelerin bazılarını örnek olarak vereceğiz. Eski Foça kabristanı ile ilgili olarak geniş kapsamlı bir çalışmayı ileride yayınlamayı düşünüyoruz.

1- Sinan Bey'in Kızının Mezar Taşı (Resim: 2)

Aralık 1987'de bir arkeolog⁵ arkadaşımızla birlikte Foça'ya gittiğimiz ilk tetkik gezimizde tesbit ettiğimiz en eski tarihli mezar taşlarından birisidir. Sonradan, korunmalarının daha uygun olacağı düşüncesiyle bu taşı benzeri bir taşla birlikte Foça'daki Bakanlığın Danışma Bürosuna ta-

(5) Foça tarihi kabristanına ilk defa, Foça Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün yazısı üzerine görevlendirilen Arkeolog Sayın Atalay Bayır'la birlikte bir incelemede bulunmak üzere gitmiştik. Bu sırada adı geçen arkeolog İzmir Müzesi'nde görevli idi.

şitmiştik. Şimdi burada koruma altındadır. Adını okuyamadığımız Sinan Bey'in kızına ait olan bu şahide kabristanın 1. Parselinde (Mezarlık I) bulunmuş olup XVI. yüzyıla ait Beylikler dönemi kadın mezar tipindedir. Taç kısmında süsleme unsuru bulunmayan bu mezar taşının üst kısmı ters U biçiminde olup, kitabenin bordürü çepeçevre ters Z şekilli geometrik desenle süslenmiştir. Dört ayna içine istif biçiminde yazılmış kitabede, zemin tam olarak oyulmuş ve harfler kabarık bırakılmıştır.

Küll-ü nefsin zaikatü'l mevt ⁶	كل نفس ذائقة الموت
Ed-Dünya faniye ve'l ahire bakiye	الدنيا فانية والاخرة باقية
Kad mateti'l merhume... kadın	قد ماتت المرحومه ... قدين
Bint-ü Sinan Bey Recebü'l mürecceb	بنت سنان بك رجب المرجب
Sene 991 / Temmuz 1583	سنة ٩٩١

2- Yusuf oğlu Muhammed'in Mezartaşı (Resim: 3)

XVI. yüzyıla ait olan bu erkek şahidesi yekpare olarak yapılmış tipik bir taştır. 75 × 18 × 10 cm. ölçüsünde olan bu mezartaşının üst kısmında bir kavuk yer alıp herhangi bir süsleme unsuru yoktur. Kitabesi üç ayna içine kabartma olarak bozuk bir sülüsle profesyonel olmadığı anlaşılan bir hattat tarafından yazılmıştır.

Kal aleyhi's-Selâm	قال عليه السلام
Ed-Dünya faniye ve'l ahire bakiye	الدنيا فانية والاخرة باقية
El merhum Muhammed bin Yusuf tarih	المرحومة محمد بن يوسف تاريخ
Sene 978 / 1570-1	سنة ٩٧٨

3- Mehmed oğlu Ahmed'in Mezartaşı (Resim: 4)

İlgi çekici ve Batı Anadolu'da eşine az rastlanan, estetik bir şekle sahip olan bu erkek şahidesi üzerine kabartma ve oyma şeklinde yapılan gül-bezeklerle süslenmiştir. Kitabenin metni bir pano içine kabartma olarak yapılmıştır. Sülüs stilinde yazılmış olan kitabenin ölçüsü 75 × 16 × 16 cm. dir. Tepesi sivri dikdörtgen prizma şeklinde olan şahidenin dik ke-

(6) Açık olan tanrının bu buyruğu ölümle ilgili bir gerçeği özlü bir biçimde ifade eder. Anlamı, "bütün canlılar ölümü tadacaktır" Bkz. H. Turhan Dağlıoğlu, "Sanat Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı" Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, T.T. Kur. Bas., 1962, s. 128.

narları oyularak düz ve dar satıh haline getirilmiş ve bu satıh üzerine lâle, çiçek ve yapraklar oyularak işlenmiştir.

Mat el-merhum

Ahmed bin Mehmed

Fi şehr-i Muharrem

Sene 1034 / 1624-5

مات المرحوم

احمد بن محمد

في شهر محرم

سنة ١٠٣٤

4- Mehmed Reis'in oğlu Hüseyin'in Mezartaşı (Resim: 5)

Kabristanda az miktarda bulunan bu XVI. yüzyıla tarihlenmiş olan dikdörtgen biçiminde mermerden yapılmış erkek şahidesinin kalıbına göre uzun bir boyun kısmının üzerinde kavuğu yoktur. Dört ayna içine kabartma olarak yapılmış olan dört satırlık kitabesi vardır. Bu mezar taşında hiç bir süs unsuru kullanılmamıştır. Sülüsle yazılmış olan kitabenin satırları silmelerle birbirinden ayrılmıştır.

Mat el-merhum

Hüseyin bin Mehmed

Reis fi şehr-i Ramazan

Sene 1042 / Mart 1633

مات المرحوم

حسين بن محمد

رئيس في شهر رمضان

سنة ١٠٤٢

5- Hacı Mehmed kızı Ümmühan'ın Mezartaşı (Resim: 6)

Tepesi ters V biçiminde aşağıya doğru hafifçe daralan beyaz mermerden yapılmış bu kadın şahidesi orta büyüklüktedir. Taşın taç kısmında bir cami motifi ve akantus yapraklarından oluşan kompozisyon dikkatli bir biçimde işlenmiştir⁷. Burada bir minareli ve iki kubbeli cami yer alır. Kompozisyon servi⁸ ağaçlarıyla tamamlanmıştır. Şahidedeki cami motifi barok stilinde işlenmiş, estetik görünümü fevkalade olan tam ve yarım akantüs yapraklarıyla çevrelenmiştir. Taşın köşelikleri yarım akantüs yapraklarıyla süslenmiştir. Yedi mail satırdan oluşan ve araları silmelerle ayrılan kitabe, sülüsle yazılarak taştaki süslemeye uyum sağlanmıştır. Kitabenin üst kısmında **palladia** kemeri vardır.

(7) Bkz. Gül Tuncel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara, Mas Matbaacılık, 1989.

(8) Servinin taş işlemeciliğinde ve diğer yerlerde kullanılması için bkz. Cevdet Çulpan, *Serviler*, II. Cilt, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1961.

Hüve'l hallâkü'l bâki

هو الخلاق الباقي

Müyesser oldu bana şehadet

میسر اولدی بکا شهادت

İlahi sen nasib eyle saadet

الهی سن نصیب ایله سعادت

Bulam taki resulundan şefa'at

بولم تاکی رسولکدن شفاعت

Hacı Mehmed kerimesi merhume

حاجی محمد کریمه سی مرحومه

Ümmühan ruhuna

امهان روحه

Fatiha Sene 1212 / 1797-8

فاتحه سنه ۱۲۱۲

6- Foçalı Molla Yusuf kızı Şerife Rukiyye'nin Mezartaşı (Resim: 7)

Mermerden yapılmış olan bu kadın şahidesinin taç kısmındaki süsleme ve desenlerin ahenkli bir biçimde oyulmuş olması dikkati çekmektedir. Ters V biçiminde aşağıya doğru hafifçe daralan baştaşının alınlığına beş adet gül ve üzerinde karanfil motifi bulunan bir vazanın etrafına yarım ve tam akant yaprak motifleri işlenmiştir. Şahidenin taç kısmı kitabe ve köşeliklerden düz bir silme ile ayrılmıştır. Köşelikler yarım akant yapraklarıyla doldurulmuştur. Kitabenin iki tarafında, köşelik ve taç kısmını taşıyor hissini veren sütunceler vardır. Araları silmelerle ayrılmış yedi satırlık kitabe bir ayna veya pano içine kabartma olarak yazılmıştır.

Hüve'l hallâkü'l bâki

هو الخلاق الباقي

Okuya bir fatiha rahmeten lilâlemin

او قویه بر فاتحه رحمته للعالمین

Durağı cennet ola fi makamı emin

طوراگی جنت اوله فی مقامی امین

Foçalı Molla Yusuf

فوجهلی مولا یوسف

Kerimesi merhume Şerife Rukiyye

کریمه سی مرحومه شریفه روقیه

Kadın ruhuna fatiha

قادین روحه فاتحه

Sene 1212 / 1797-8

سنه ۱۲۱۲

7- Molla Yusuf oğlu Seyyid Yusuf Ağa'nın Mezartaşı (Resim: 8)

XIX. yüzyılın başlarına tarihlenmiş olan, dikdörtgen biçimindeki mermerden yapılan bu mezartaşının kitabesi sekiz satır olup sekiz ayna içine tam kabartma olarak işlenmiştir. Taşın göğüs kısmındaki kitabenin üstünde yay biçimindeki silmenin üst kısmında bir sıra stilize edilmiş yarım

akant yaprakları vardır. Mail olan kitabenin yazısı sülüs stilinde yazılmış olup uyumlu bir şekilde istiflenmiştir. Şahidenin kavuğu dikkat çekici bir güzelliكتedir.

Hüve'l hallakü'l bâki

هو الخلاق الباقي

Kimse bâki değildir çünkü dehr bî sübût

کسہ باقی دکلدہر چونکہ دہر بی ثبوت

Gel oku ihlasla bir fatiha sükût etme

کل او قواخلاصلہ بر فاتحہ سکوت اتمہ

Bak hakikatle Yusuf Ağa merkadinden
ibret al

باق حقیقتلہ یوسف اغا مرقدندین عبرت ال

Küllü nefsi faniye fallahu lâyemut

کل نفس فانیۃ فاللہ حی لا یموت

Molla Yusuf zâde merhum

منلا یوسف زادہ مرحوم

Seyyid Yusuf ağa

سید یوسف اغا

Ruhuna fatiha Sene 1226 / 1811

روحنہ فاتحہ سنہ ۱۲۲۶

Cemaziyelâhir fi 24 / Haziran 17

جمازی الآخر فی ۲۴

8- Foçalı Akgöz oğlu Seyid Mustafa Kaptan'ın Mezartaşı (Resim: 9)

Yekpare dikdörtgen bir mermerden yapılmış olan bu erkek baş taşının ölçüleri 150 × 36 × 14 cm. dir. Bu şahidenin boyun kısmı üzerinde gemi kaptanlarının giydiği bir kavuk vardır. Araları ince silmelerle ayrılmış olan kitabenin tüm sathı oyulmuş ve sülüs stiliyle yazılmış on satırlık bir kitabesi vardır.

Hüve'l hayy lâyemut

هو الحی لا یموت

Ah kim bu âlem icre bende şâdan olmadım

آہ کیم بو عالم ایجرہ بندہ شادن اولدم

Çaresiz derde düştüm def'e imkan
bulmadım

چارہسز دردہ دوشدم دفعہ امکان بولدم

Geçdi ömrüm görmedim sıhhat yüzün

کجدی عمرم کورمدم صحت یوزین

Bir misafir gibi geldim ben de mih-
man olmadım

بر مسافر کبی کلدیم بندہ میہمان اولدم

Ya ilâhi sen bilürsin gayri sendedir
meded

یا الہی سن بیلورسین غیری سندن مدد

Yüzümü dergâhına sürmekten âla
bulmadım

یوزیمی درگاہکہ سورمکدن اعلا بولدم

Foçalı Akgöz oğlu merhum Esseyid

فوجہلی اق کوز اوغلو مرحوم السید

Mustafa Kapudan ruhuna fatiha

مصطفی قبودان روحنہ فاتحہ

Sene 1246 fi 17 Muharrem / 8 Temmuz 1830

سنہ ۱۲۴۶ فی ۱۷ م

9- Foçalı Akgöz oğlu Mustafa Kaptan'ın kızı Şerife Rahime Molla'nın Mezar taşı (Resim: 10)

Mermerden yapılmış bu kadın şahidesi, yazı ve oyma-işleme sanatının uyum içinde bir kompozisyon teşkil ettiği güzel taşlardan birisidir. Kitabenin iyi bir hattat, işlemelerin ise iyi bir taş ustası veya heykeltıraşın elinden çıktığı her yönüyle ortada olan bu mezar taşı Batı Anadolu'da rastlanan nadide Türk kültür varlıklarındandır. Şahide iki sanatkarın uyumlu bir işbirliğinin ürünüdür. Taşın alınlık kısmında bir kâse içine meyve motif ve kenarlarına yaprak motifleri işlenmiştir. Bunun üst kısmına akant yaprakları uyumlu bir biçimde kabartma olarak yerleştirilmiştir. Köşelikler yaprak motifleriyle süslenmiştir. Kitabesi aruz vezninde ve sülüsle yazılmış olup kalıbı mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün'dür. Bu iyi kaliteli mermerden yapılmış baştaşının ölçüleri 150 × 42 × 11 cm. dir.

Hüve'l Bâki⁹

هوالباقی

Diriğa geçti ömrüm derdle ah-ı
figan olsun

دریغا کچدی عمرم دردله اه فغان اولسون

Hüdanın feyz-i lûtfuyla mezarım
gülistan olsun

خداانک فیض لطفیه مزارم گلستان اولسون

Erişti haml-i vaz' eyleriken emr-i
hak ancak

ایرشدی حمل وضع ایلرایکن امرحق انحق

Döneydi va'de mürşidi ruhum
revan olsun

دوکیدی وعده مرشدی روحم روان اولسون

Çekib el bu fenadan azm-i ukba
eyledim ancak

چکوب ال بوفنادن عزم عقبی ایلدم انحق

Şehidane mezarım üstüne bu bir
nişan olsun

شهیدانه مزارم اوستونه بو بر نشان اولسون

Foçalı Akgöz oğlu Mustafa Kapu-
danın

فوجهلی اق کوز اغلو مصطفی قپودانک

Kerimesi merhume Şerife Rahime
Molla ruhuna elfatiha

کریمهسی مرحومه شریفه رحیمه منلاروحنه الفاتحه

Sene 1247 fi 15 Ramazan / 17
Şubat 1832 Cuma

سنه ۱۲۴۷ فی ۱۵ ن

10- Emin Ağa kızı ve Yüzbaşı İbrahim Ağa'nın eşi Hatice Hanım'ın Mezar taşı (Resim: 11)

Foça tarihi kabristanının en güzeli olan bu kadın şahidesi taş oyma ve süslemecilik sanatının bir şahaseridir. Mermer üzerine yapılan Türk oyma ve kabartma sanatında barok üslubunun etkisi bu şahidede açıkça görülmektedir. Kaliteli bir beyaz mermer üzerine yapılmış sanatkarı meç-

(9) Geniş bilgi için bkz. M. Zeki Kuşoğlu, *Mezar Taşlarında Hüvel Bâki*, İstanbul, 1984.

hul bu taş iyi bir hattat ve taş ustasının eseridir. Üzeri ters U biçimindeki bu şahidenin taç veya alınlık kısmının etrafında barok stilinde oyulmuş hayali, stilize edilmiş nebati yapraklar vardır. Tanzimat'ın ilan edildiği yıla tarihlenen ve barok süsleme sanatının tüm özelliklerini gösteren taşın süslemesinde bir vazo içine konulmuş yedi gülden oluşan bir kompozisyon yaratılmıştır. Vazonun her iki tarafındaki boşluk ikişer adet gül ve yapraklarla doldurulmuştur.

Şahidenin köşeliklerinde stilize edilmiş yapraklı çiçekler oyulmuş ve göğüs kısmının orta tarafında, taşın tepesinde olduğu gibi akantüs yaprak motifleri, taç kısmındaki süsleme ile uyum içindedir. Kitabe meandr şeklinde işlenmiş bir bordürle çevrelenmiştir. Dokuz ayna içine kabartma olarak yazılmış kitabenin satırları silmelerle birbirinden ayrılmıştır. İyi bir sülüsle yazılmış olan kitabesi ve süsleme unsurlarıyla Foça tarihi kabristanının zamanımıza kadar bir bütün olarak ayakta kalabilmiş hanım baş taşları içinde en güzeli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hüve'l Bâki

هوالباقی

Dad elinden ey felek feryad ah

داد الندن ای فلك فرياد اه

Cevr-i kahrından hemişe elaman

جور قهرندن همشه الامان

Böyle bir nazın hüsn-ü hulki heman

بويله بر نازك حسن خلقي همان

Hak ile yeksan idüb kıldın heman

خاكاه يكسان ايديوب قيلدك همان

Elhac Emin Ağa'nın kerimesi

الحج امين اغانك كريمسي

Yüzbaşı İbrahim Ağa'nın halilesi

يوزباشي ابراهيم اغانك خليلهسي

Merhume Hatice Hanım'ın ruhuna elfatiha مرحومه حديجه خانم روحنه الفاتحه

Sene 1255 fi 4 Safer / 19 Nisan 1839

سنه ١٢٥٥ في ٤ صفر

11- Rifat Reis eşi Gül Hanım'ın Mezartaşı (Resim: 12)

Üzeri ters U biçiminde aşağıya doğru daralan bir beyaz mermerden yapılmış olan bu XX. yüzyılın başına ait kadın şahidesinin ölçüleri 80 × 32 × 7 cm. dir. Bu taşın alınığında süsleme unsuru olarak stilize edilmiş ve barok stilinde işlenmiş nebati motifler yer almaktadır. Altı satırlık olan şahide kitabesi ince silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Bu tür şahidelere Batı Anadolu'da çokça rastlanmakta olup mütevazi bir mezar taşıdır.

Hüda bâki Sene 1324 / 1906-7

Ziyaretten murad bir duadır

Bugün bana ise yarın sanadır

Rizeli Uzun Mustafa zâde

Rif'at Reis zevcesi Gül

Hanım ruhuna fatiha

خدا باقی ۱۳۲۴

زیارتدن مراد بر دعدادر

بوگون بکا ایسه یارین سکادر

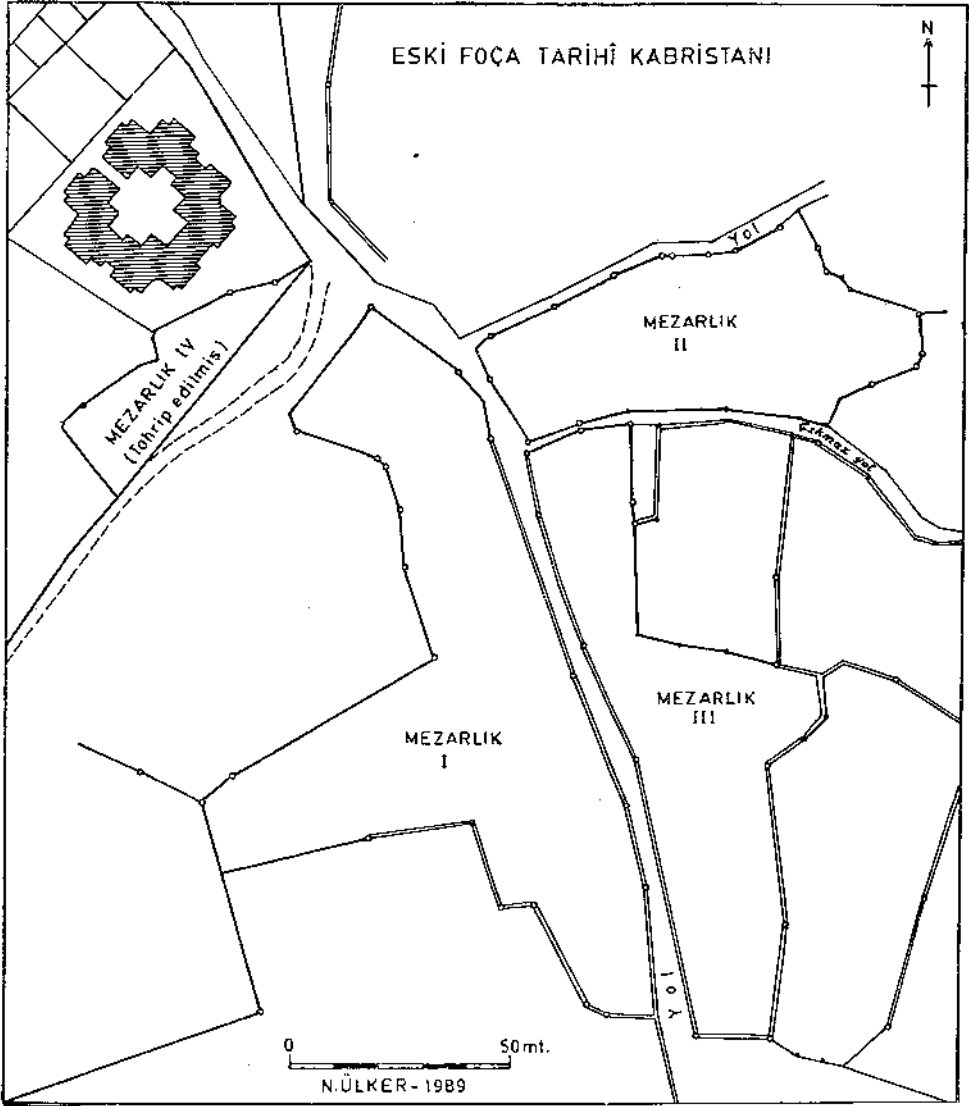
ریزهلی اوزون مصطفی زاده

رفعت رئیس زوجه سی کول

خانم روحنه فاتحه

Sonuç:

Deniz kıyısında yüzyıllardır var olan Foça gibi küçük bir yerleşim merkezinin böylesine büyük bir İslam kabristanına sahip olması bu beldenin tarihte kalabalık ve işlek bir ticaret ve ulaşım merkezi olduğunu kanıtlar mahiyettedir. Ege kıyı şeridindeki yerleşim merkezlerinde de böylesi Türk kabristanlarına rastlamanın mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Türk kültür varlıklarından olan ve kendi ölçülerinde Türk-İslam taş oyma ve süslemeciliğinin örneklerinin bulunduğu bu tür kabristanlar üzerinde yapılacak çalışmalar sonucu, kendi öz kültürümüze ait değerlerin ortaya çıkacağından şüphe yoktur. Foça'daki bu değerli ve tarihi kabristanın düzenlenip yerli ve yabancı turistlerin hizmetine sunmakla, yapılması gecikmiş ve gerekli bir görevi yerine getirmiş olacağımızdan dolayı huzur içindeyiz. Böyle bir kabristanın ortaya çıkarılması yalnızca buradaki Türk kültür varlıklarımızı bugün yaşayan insanlara değil, ilerideki genç kuşakların bu değerleri tanımalarına da fırsat vermiş olacağımızı düşünüyoruz. Bu tür çalışmaların daha geniş çapta ilgililerce ele alınması mutlaka gerekli olduğu gibi bu tarihi eserlerimizi kaybolmaktan kurtarıp, yeniden yapılmaları hemen hemen imkânsız olan bu kültür değerlerimizi de gelecek nesillere aktarma erdemini de üstlenmek durumundayız. Aksi halde gelecek kuşakların bu Türk eserlerini tanımaları da imkânsız hale gelecek ve onlara karşı borçlu duruma düşeceğimiz de muhakkaktır.

Plan: 1

Resim: 1- Eski Foça Tarihi Kabristan I. Parseli'nin Genel Görünümü.

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

VAN-GEVAŞ TARİHİ TÜRK MEZARLIĞI KURTARMA KAZISI, ONARIM VE ÇEVRE DÜZENİ ÇALIŞMALARI — 1988

M. Taner TARHAN*
Veli SEVİN
M. Beşir AŞAN

GİRİŞ

Gevaş ilçesi, Van il merkezinin 38 km. güney-batısındadır. Artos Dağları ile Van Gölü arasında kalan dar kıyı şeridi üzerinde, bu dağların eteklerinde kurulmuştur (Resim: 1). Bu yerleşim merkezi, hemen kuzeyinde, Artoslar'ın uzantısı olan kayalıklar üzerinde yükselen Hişet Kale¹ kalıntıları ile, **Urartular** devrine kadar uzanan bir tarihî geçmişe sahiptir. **Ortaçağ** kaynaklarında **Ostan** ya da **Vastan** adıyla anılmakta² ve vasal Ermeni krallığı **Vaspuakan**'ın merkezi olarak zikredilmektedir. Tarihın akışı içinde, **Bizanslılar**'ın, **Araplar**'ın ve **İranlılar**'ın arasında el değıştirmiş ve nihayet **Selçuklular**'ın, Doğu Anadolu'daki **Türk Beylikleri**'nin ve **Osmanlı İmparatorluğu**'nun egemenliği altına girmiştir.

- (*) Prof. Dr. M. Taner TARHAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı /Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü -34459 /İSTANBUL
Prof. Dr. Veli SEVİN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 /İSTANBUL
Uzman M. Beşir AŞAN, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ELAZIĞ
- (1) C.A. BURNEY, "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies*, 7 (1957), 47. Ayrıca, tarafımızdan tespit edilen, mezarlığın kuzeybatı köşesindeki bir evin bahçesinde bulunan, anıtsal boyutlardaki bazalt kapı arslanı da bu kaleden getirilmiş olmalıdır.
- (2) G. LE STRANGE, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905 (2. baskı 1930), 184; J. MARKWART, *Südarmerian und die Tigrisquellenmach griechischen und arabischen Geographen*, Wien 1930, 617, 632; E. HONIGMAN, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, 168 vd., 206. (Çev. F. Işıltan). Arap ve Süryani kaynaklarında *Vastan*; *Vustan*; *Vustaniyya*'dır.

11. yüzyıl başlarından itibaren Van Gölü çevresi, Anadolu'nun **Türk-ler** tarafından fethi ve Türkleşmesi bakımından ayrı bir önem ve özellik taşır. Bu yüzyılda -merkez Ahlat olmak üzere- **Selçuklular** egemendir ve **Türkmenler**'in göçleri dalga dalga yayılmaktadır. 12. yüzyılda ise **Ahlat-şahlar** bu yörede hâkimdir. 13. yüzyılda da **Eyyubiler**'in, **Hârizmşâhlar**'ın ve **Anadolu Selçukluları**'nın egemenlikleri söz konusudur. Bu yüzyıl içinde, 1231 yılında başlayan **Moğol istilası**, bölgede ve Anadolu'da büyük sarsıntılara neden olmuştur³.

Ortaçağ'ın klâsik kaynaklarından olan Hamdullâh Müstevfî Kazvî'nin **Nüzhet ül-Kulûb**'unda⁴, Esterabadî'nin **Bezm ü Rezm**'inde⁵, Yakut'un **Mûcem ül-Büldan**'ında⁶, İzzeddîn Ali Cezerî'nin **Tuhfet ül-Acaib**'inde⁷ ve Reşidüddîn Fazlullah'ın **Câmi üt-Tevarih**'i⁸ ile diğer ilgili kaynaklarda **Vastan**'ın önemli bir iskân merkezi olduğu belirtilmektedir. Zekeriya Kazvî'nin **Asar ül-Bilâd**'inde⁹ Ahlat ile, Vastan, Erciş ve Tatvan limanları arasında büyük teknelerin işletildiğini ve ticaretin oldukça gelişmiş bir durumda bulunduğunu nakletmektedir. **Moğol istilâsının** çöküntüsünden sonra Gevaş kendini toparlamış, yörede önem kazanmaya başlamış ve büyük ticaret merkezleri arasına girmiştir: "**şehr-i buzurk = büyük şehir**"¹⁰ olarak nitelendirilmesi de bunu göstermektedir.

Nitekim mezarlıklar ve anıt yapılar -bugünkü görünümleriyle bile- bir **Ortaçağ Türk Kenti** olarak ne denli büyük olduğunu, gerçek anlamda kanıtlamaktadır. Şehrin içine dağılmış diğer mezarlıklarla birlikte, çok geniş bir alana yayılmış bulunan **Tarihî Türk Mezarlığı** -maddî ve manevî yönleriyle- Türk toplumunun ulaştığı zirveyi açıkça belgelemektedir. Ne yazık ki, günümüzde bir hayli bakımsız olan ve tahrib gören bu ulu mezarlığın hemen doğusundan Van-Tatvan karayolu geçmektedir (Resim: 1-2). Yoldan geçenlerin bakışları, görünümüyle insanı cezbeden bir anıt yapıya takılır: mezarlığın güney-doğu köşesinde -gerek mimarî ve gerekse bezemeleriyle- **Osmanlı Öncesi Türk Sanatı**'nın en zarif örneği olan **Celme (Halime) Hatun Kümbeti**, tüm görkemiyle yükselmektedir (Resim: 5-6).

(3) Bkz. O. TURAN, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.

(4) Hamdullâh Müstevfî Kazvî, *Nüzhet ül-Kulûb* (Nşr. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran 1336), 119.

(5) Aziz bin Esterabadî, *Bezm ü Rezm* (Nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928), 331.

(6) Yakut, *Mûcem ul-Büldan* (Cilt I, Mısır 1955), 380 vd.

(7) İzzeddîn Ali Cezerî, *Tuhfet ül-Acaib* (El yazması, Köprülü Ktp. 1058), 130.

(8) Reşidüddîn Fazlullah, *Cami üt-Tevarih* (Nşr. Muhammed Tagi Daniş Pejüh, Tahran 1338), 35.

(9) Zekeriya Kazvî, *Asar ül-Bilâd* (Leipzig 1848; Beyrut 1960), 524.

(10) Dip not (4) göst. yer.

Giriş lentosu üzerindeki yazıta göre: **Melik İzzeddin** tarafından, **Celme (Halime) Hatun** adına, H. 736 / M. 1335 yılında yaptırılmıştır¹¹.

Mezarlık ve özellikle bu kümbet, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında batılı seyyahların ve bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Meselâ, 1846'da Xavier Hommaire de Hell¹², 1898'de H.F.B. Lynch¹³, 1911'de de Walter Bachmann¹⁴ tarafından ziyaret edilerek incelenmiştir. Özellikle, ünlü bir sanat tarihçisi olan Bachmann'ın bu ilk bilimsel incelemesi dikkat çekicidir.

Türk bilim adamlarının çalışmaları ise 1950'li yıllardan itibaren başlamaktadır¹⁵: kümbet ve yazıtı hakkında ilk bilimsel araştırma, 1956 yılında Oktay Aslanapa¹⁶ tarafından yayınlanmış; bunu, M. Oluş Arık'ın¹⁷ 1967'deki kısa bir tanımı ile; Rahmi H. Ünal'ın 1976'daki ayrıntılı yayını¹⁸ izlemiştir. Beyhan Karamağaralı¹⁹ da, 1972'de yayınladığı Ahlat mezar taşlarıyla ilgili eserinde, Gevaş mezarlığından ve buradaki bazı şahide ve sandukalardan söz etmektedir.

Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda gerek tarih ve gerekse sanat tarihi bakımından **birinci elden kaynak** niteliğini taşıyan bu anıt-mezarlıkta, kurtarma, koruma, restorasyon ve çevre düzeni yapılmasına ilişkin ön değerlendirmeler 1987 yılında gerçekleştirilmiş ve **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi**'nce yürütülen "**Van Projesi**" kapsamına alınmıştı. Bununla bağlantılı olarak 16 Şubat 1988 tarihinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne yaptığımız başvuru –teşekkürlerimizle ifâde etmek isteriz ki– sürâtle sonuçlan-

(11) Bkz. dip not (16) ve özellikle (18) de *göst. yer.*; Uzman M. Beşir Aşan'ın yaptığı araştırmaya göre, **Melik İzzeddin**, Moğol hâkimiyetinin zayıflaması ile birlikte yörede filizlenmeye başlayan **Hakkari Beyliği'nin** kurucusudur. Şehirdeki İzdışar Camii de bu beyliğin bir eseridir. Ayrıca, 041 no'lu mezarın baş şahidesinde "... **El-Fakihü'l Hakkari**" ünvanını da tesbit etmiştir. Mezar, adı geçen sülâleye aittir.

(12) X. HOMMAIRE DE HELL, *Voyage en Turquie et en Perse*, I/2, Paris 1855, 505.

(13) H.F.B. LYNCH, *Armenia: Travels and Studies*, II, London 1901, 124 vd.

(14) W. BACHMANN, *Kirchen und Moschen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913, 63 vd., Lev. 51 vd.

(15) Faiz Demiroğlu'nun *Van Tarihi* ile ilgili çalışma dosyasında (s. 51 vdd.) kümbet ve mezarlıklar konusunda bazı kayıtlar bulunmaktadır. Sözüünü ettiğimiz mezarlığı, "Hişet Mezarlığı" olarak tanımlar.

(16) O. ASLANAPA, "Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Kümbetleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I (1956), Ankara 1957, 106 vd., Resim 9 vd.

(17) M.O. ARIK, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI (1967), 71, Şekil 6.

(18) R.H. ÜNAL, "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi*, XI (1976), 138—144, Resim 24 vdd., Şekil 26 vdd.

(19) B. KARAMAĞARALI, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972, 25 vd. Resim 82—90.

dırılmış, 1988 yılında kurtarma kazısı yapılması konusundaki (16 Haziran 1988 tarih ve 05338 sayılı) uygun yazısı tarafımıza gönderilmiştir.

1988 yılı çalışmaları, Van Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Prof. Dr. M. Taner Tarhan ile Prof. Dr. Veli Sevin'in bilimsel başkanlık ve sorumluluğunda, 15 Ağustos-18 Ekim 1988 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Başkanlığımız altındaki bilim kurulunda Yüksek Mimar O. Ümit Sirel, saha yürütücüsü olarak Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Uzman M. Beşir Aşan, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Ar. Gör. Hasan Bahar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Arkeolog Uzman-Restoratör Hüseyin Akıllı ve Fakültemiz öğrencilerinden Ahmet Bekret görev yapmışlardır. Araştırma Merkezimiz ve Fakültemizde sürdürülen kazı ile ilgili desinatörlük işleri Aynur Özırat, Hakan Karadöl ve Ahmet Bekret tarafından yürütülmüştür.

Çalışmalarımız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin ve -az da olsa- Türk Tarih Kurumu'nun maddî katkılarıyla gerçekleştirilebilmiştir. Adı geçen kuruluşlara, Van Valiliği'ne, Van Müze Müdürlüğü'ne, Gevaş Kaymakamlığı ile Belediye Başkanlığı'na ve bizlere yardımcı olan tüm ilgililere teşekkürlerimizi sunmayı zevkli bir görev addederiz. Ayrıca, kazılarımızı ziyaret ederek, bu ata yadigârı anıt mezarlığın korunması hususunda ilgililere direktifler veren Kültür ve Turizm Bakanı sayın M. Tınaz Titiz ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Altan Akat ile diğer yetkililere teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Yürütülen çalışmalar, başlıca dört hedefe yönelik olarak sürdürülmüştür:

1- KAZI ve TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı, günümüzde -1940'lı yıllarda- ortasından geçirilen ve daha sonra asfaltlanarak Van-Tatvan karayolu ile birleştirilen gereksiz bir yolla, ne yazık ki ikiye ayrılmış durumdadır (Resim: 4). Güney kanadının etrafı, Gevaş Belediyesi'nce -İlçe Belediye Başkanı sayın Tahsin Görentaş'ın gayretleri ile- yaptırılan çevre duvarı ve bir demir-kapıyla koruma altına alınmıştır. Ancak, tarihî mezarlık olduğu hâlde -az da olsa- gömü yapılmaktadır, devamlı ve kadrolu bir bekçisi yoktur. Kuzey kanat ise bütünüyle açıktadır ve hayvan sürüleri otlamaktadır (Resim: 3-4). Bu nedenle 1988 yılı çalışmalarının, içinde kümbetin de yer aldığı, daha korunaklı güney kanadında yürütülmesi, tarafımızca uygun bulunmuştur.

Kümbetin yakın çevresi ve batısındaki kesim, **pilot alan** olarak seçilmiş, ayrıca bu geniş saha Yüksek Mimar Ümit Sirel tarafından karelaja alınmıştır (Resim: 7). Bu plândan da anlaşılacağı üzere, çalışmalarımız E7, F7, F8 ve G7 karelerinde sürdürülmüş, özellikle G7 alanında –mezarlığın tarihî dokusuna ışık tutacak olan kesimde– yoğunlaştırılmıştır. Söz konusu edilen alanda, ortalama olarak 0.45 m. yüksekliğinde toprak-moloz tabakası hafredilmiştir.

Kümbetin yer aldığı E8 ile, E7, F7 ve F8 karelerinin yayıldığı 400 metre-karelik alandaki tarihî mezarlık dokusu, geç devirlere ait gömüler ve hazireler nedeniyle tahrib olmuştur (F9, G9 ve G8 de kısmen bu tahrib alanının içine girmektedir):

Kümbetin önündeki hazire = Takriben 6.00 m. × 12.00 m. boyutlarındadır. Çevresi –üstü silindirik kesitli– bordür taşlarıyla kuşatılmıştır (Resim: 7–9). Bu duvarın yapımında, mezarlıktan derlenmiş olan tarihî sanduka ve şahidelerin de kullanılmış olduğu görülmektedir (Resim: 10). Hazire, bu durumuyla yapay bir yükselti görünümünde olup, kümbetin kaidesinin kuzey cephesini ve kapı girişine yükselen basamakları bütünüyle örtmüştür. Bu, anıt yapının zarif görünüm ve silüetini olumsuz yönde etkilemektedir. W. Bachmann'ın 1911'deki fotoğrafında²⁰ da açık bir şekilde izlenebilmektedir. Hazire alanı içinde, işlenmiş ve yazıtlı şahideler sayılıdır: M. 1784 ve H. 1222 / M. 1800 yıllarına ait oldukları tesbit edilmiştir (Resim: 11; No. 002, 003). Baş ve ayak uçlarına dikilen diğer mezar taşları ise, kırık saltaşlarından ibarettir. Yaşlı Gevaşlılar'dan öğrendiğimize göre, sözü geçen bu gömülerin birçoğu 20–30 yıl öncesine aittir.

Kümbetin batısındaki hazire = Büyük çapta F8 ve kısmen de F9, G9, G8 karelerine yayılmış olan ikinci hazire, takriben 3.00 m. × 5.50 m. boyutlarındadır. Çevresi, takriben 1.00 m. yüksekliğinde, çamur harçla takviyeli moloz taşlarla örülü, bir duvarla çevrilidir. Bachmann'ın yukarda sözünü ettiğimiz fotoğrafında, bu duvarların bir hayli yüksek olduğu görülmektedir: âdeta, üzeri bindirme tonozla örtülü bir yapı görünümündedir. Giriş açıklığında, mezarlıktan devşirilmiş olan tarihî şahideler kullanılmıştır (Resim: 7–9).

Yukarıda da değindiğimiz üzere, yoğun çalışma alanımız olan G7 ve kısmen G8 kareleri içinde 17 adet sandukalı mezar bulunmaktadır (Resim: 7–8). Mezarlığın tarihî dokusunu, günümüze kadar gelebilmiş en belirgin

(20) W. BACHMANN, *aynı eser*, Levha 52, ortadaki resim.

özellikleriyle –bu alanlarda– izlemek mümkündür: sandukalar ve şahide kaideleri –kesme kalker taşlarla yapılan– plâtlara oturtulmuştur²¹.

Sanduka ve şahideler, açık krem renkli kalker taşlarından işlenmiştir. Üzerlerindeki yosun tabakaları, arap sabunu, plâstik fırça ve ahşap kalemle temizlenerek; bezeme ve yazıtlar, tespit, fotoğraf ve desen çalışmalarına hazırlanmıştır.

2- PLÂN, TESPİT ve DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

Güney kanat mezarlık alanındaki karelej çalışmaları devam ettirilmiş, tesbit edilebilen tarihî mezarlar plâna geçirilmiş ve numaralandırılmıştır. Fotoğraflama çalışmaları da bu düzende sürdürülmüştür. Bu arada, yaklaşık olarak 50'ye yakın mezar incelenerek –yazıtları ile birlikte– her biri için ayrı bilgi fişi tanzim edilmiştir.

Bütün mezarlık alanında, toprak üzerinde görülebilen 400 adet mezar saptanmıştır. İlerki çalışmalarda, bu sayının artacağı şüphesizdir. Bunların sanduka ve şahideleri, gerek taş ustalığı, gerekse hat sanatının özellikleri ve karakterleri bakımından, mezar mimarisinin geçirdiği evrelerin tâkibi ve değerlendirilmesi yönünden ve de yazıtlarının tarihsel değerleri nedeniyle, sanat tarihi ve tarih açısından ayrı ayrı önem taşımaktadır.

Özellikle G7 pilot alanındaki bütün mezarların rölöveleri, ayrıca sanduka ve şahidelerin 1 / 1 ölçekli desen çalışmaları tamamlanmıştır. Bu desenlere ilişkin –fotomekanik yöntemlerle küçültürerek yayına hazırlamakta olduğumuz– bazı örnekleri (Resim: 14) de izlemekteyiz.

Mezar mimarileri tipolojik olarak çeşitlilik göstermektedir. Bu konudaki değerlendirme çalışmaları henüz başlangıç safhasında olduğundan bir sınıflama yapmaktan –şimdilik– kaçınılmaktayız (Resim: 15 a–b, 19, 21, 22 a–b, 23 a–b). G7 ve kısmen G8 kareleri içinde kalan mezarlar, yazıtlarından anlaşıldığına göre 14. yüzyıla aittir. Buradaki 17 mezardan 10'u kadın mezarıdır ve hepsi de “**şehide**” olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, diğer alandaki seçkin örneklerden de anlaşıldığına göre, tarihî mezarlığın belki de çok önemli bir özelliğini yansıtmaktadır: **Celme Hatun Kümbeti**'nin taçlandığı bu ulu mezarlığın –en azından 14. yüzyılda– “**şehitlik**”

(21) Mezarlarla ilgili slayt, resim ve rölöveleri inceleyen Prof. Dr. Oktay Aslanapa, bu gömülerde mummyalı defin geleneğinin sürdürülmüş olabileceğine işaret etmiştir. Hocamıza, çalışmalarımıza gösterdiği yakın ilgi nedeniyle müteşekkirimiz. Şimdilik, hiç bir mezarda bu konuya ışık tutacak inceleme teşebbüsünde bulunmadığımızdan, herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

olarak kullanıldığına dair görüşümüzü ifade etmek isteriz. Şehide mezarlarından iki örnek sunuyoruz:

Cihan Hatun'un mezarı (Resim: 12-14; No. 045) = Baş şahide üzerindeki Arapça kitabenin çevirisi şöyledir (Bu mezar, mutlu, Allahın rahmetine muhtaç, şehide, Allahın affına muhtaç, din ve dünyanın... Büyük Emir Musa el-Fakih'in kızı Cihan Hatun'a aittir. H. 774 / M. 1373 / yılının Recep ayında vefat etti).

Diğer örnek ise (Resim: 7; No. 041) = Kitâbe yer yer tahrib olmuştur. Çevirisi şöyledir (... El Fakih ül-Hakkari... Bu mezar, mutlu, şehide, Allahın rahmet ve affına muhtaç, Büyük Emir Hacı Ömer'in kızı aittir. Yıl H. 774 / M. 1373).

Osmanlı öncesi Türk mezar sanatının kendine özgü yapısı, tezyinatı ve hat sanatının zerafeti, yukarıda değinilen “pilot alan” daki mezar grubunda doruk noktasına ulaşmıştır. Sanduka ve şahidelerde, bizzat hat sanatının yanısıra, **geometrik** ve **rumi** desenler –büyük bir ustalikle– bezeme unsurları olarak kullanılmıştır. En sevilen motifler arasında **geçme yıldız** ve **kandil** ön sırayı almaktadır.

Hat sanatı olarak, **Selçuklu Celi-sülüs hattı** ile “Ayet-el Kürsü” ve **Kuran-ı Kerim**’den bazı âyetlerin yanı sıra, “**Hâdis-i Şerifler**” ve “**Kelâm-ı Kibarlar**” bulunmaktadır. Sandukalar üzerindeki “**Hâdis-i Şerifler**” özel bir yer tutmaktadır: meselâ (**Resulullah dedi: Dünya Ahiret ehline haramdır, Ahiret de dünya ehline haramdır, her ikisi de Allahın veli kulları için haramdır**) anlamındaki Hadis, en yaygın olanıdır. Bunun yanında (**Yaşayan herkes, elbette ölecektir**) ve (**Ölüm, nasihat olarak yeterlidir**) gibi Kelâm-ı Kibarlara da oldukça sık rastlanmaktadır.

Sandukalar ve şahideler üzerinde Arapça’nın yanısıra –az da olsa– Farsça da kullanılmıştır. Meselâ, tarihi belirlenemiyen ve şahideleri bulunamayan bir hatun sandukasının her iki uzun yüzünde (Resim: 7, 17; No. 037) şu Rubâî’ye yer verilmiştir (**Ey hâk-i lahd mekûş der âzâreş / Mih-mân-ı azîzest gerâmî dâreş / Ez hem me-guşây turre-i miskîneş / Bâ hâk me-yâmiz gül-i ruhsâreş**). Anlamı şöyledir: **Ey mezarın toprağı onu incitmeye çalışma / O çok değerli bir konuktur, onu iyi ağırla / Onun misk kokan ör-gülü saçını çözme / Onun gül yüzünü toprağa katma.**

3- RESTORASYON ve DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

G7 Pilot alanındaki çalışmalarımız, Arkeolog Uzman–Restoratör Hüseyin Akıllı’nın ekibimize katılmasıyla hız kazanmıştır. Öncelikle, normal

seviyeleri altına çökmüş ve kaplama taşları dağılmış mezar plâformları onarılarak, **in-situ** görünümlerine kavuşturulmuştur. Devrilmiş olan bazı sandukalar da yerlerine yerleştirilmiştir (Resim: 16-18, 20) Ayrıca, 10 adet şahidenin -dağılmış olan- parçaları tesbit edilmiş, araldit ile yapıştırılarak birleştirilmiş ve ayağa kaldırılmıştır. Bunların kaide taşları da elden geçirilmiş, usulüne uygun şekilde onarılıp takviye edilmiştir.

Gömmü bulunmayan boşluklara beyaz mıcır serilerek, yürüme ve gezi sahaları oluşturulmuştur. Bu uygulamanın, aynı zamanda bitki tahribatına karşı bir önlem olabileceğini ümit etmekteyiz.

G7 Pilot alanı, kazı, restorasyon ve çevre düzeni çalışmalarımız sonucunda, mezarlığın **tarihi dokusu**'nun kendine özgü yapısını ortaya koyan, örnek bir uygulama sahası olmuştur.

Bütün mezarlığı kapsayan "**çevre düzeni projesi**"nin ön tasarımları, Yüksek Mimar O. Ümit Sirel tarafından hazırlanmaktadır: öncelikle, mezarlığı ikiye bölen yolun iptal edilmesini ve kuzey kanadının da bir çevre duvarı ile koruma altına alınmasını düşünmekteyiz. Ayrıca, bir otopark yerinin hazırlanması da ön plânda gelmektedir. Bu arada, Van-Tatvan karayolunun üzerine, kümbet ve mezarlığı tanıtan işaret levhaları diktirilmiştir. Bizlere yardımcı olan Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne bir kez daha teşekkür ederiz. Binlerce yerli ve yabancı tarafından ziyaret edilen bu tarihî mezarlıktaki çalışmalarımız sırasında, bizleri çok duygulandıran ilginç sahnelerle tanık olduğumuzu da ifâde etmek isteriz. Meselâ yaşlı bir İngiliz centilmenin "**Bunlar, asil insanların mezarları...**" diyerek taşları okşaması, değerleri hakkında açık bir fikir vermektedir.

4- ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

Yakın çevrede sürdürdüğümüz araştırmalarda, Mezarlığın kuzey-batısındaki Hişet Kale'nin doğu eteklerinde, geniş bir alana yayılmış bulunan iskân izlerine rastlanılmıştır. Bu alandan toplanan keramik örneklerinden -özellikle- sırsız parçalar, 12. ve 13. yüzyıl Selçuklu **barbotin** ve **kalıp** tekniğinin tüm özelliklerini yansıtmaktadır.

Hişet Kale'nin güney eteklerindeki aynı adı taşıyan mahallede de, daha küçük bir alana yayılmış bir mezarlık tesbit edilmiştir: "**Gelemîran**" ya da "**Beyler Mezarlığı**" olarak anılmaktadır²². Mezarlık, bu günkü görünümüyle, yüksek bir tümselti üzerindedir. Heybetli sandukalar ve şahı-

(22) Faiz Demiroğlu'nun çalışmasında bahsedilmektedir. Bkz. (Dip not 15'de göst. yer.).

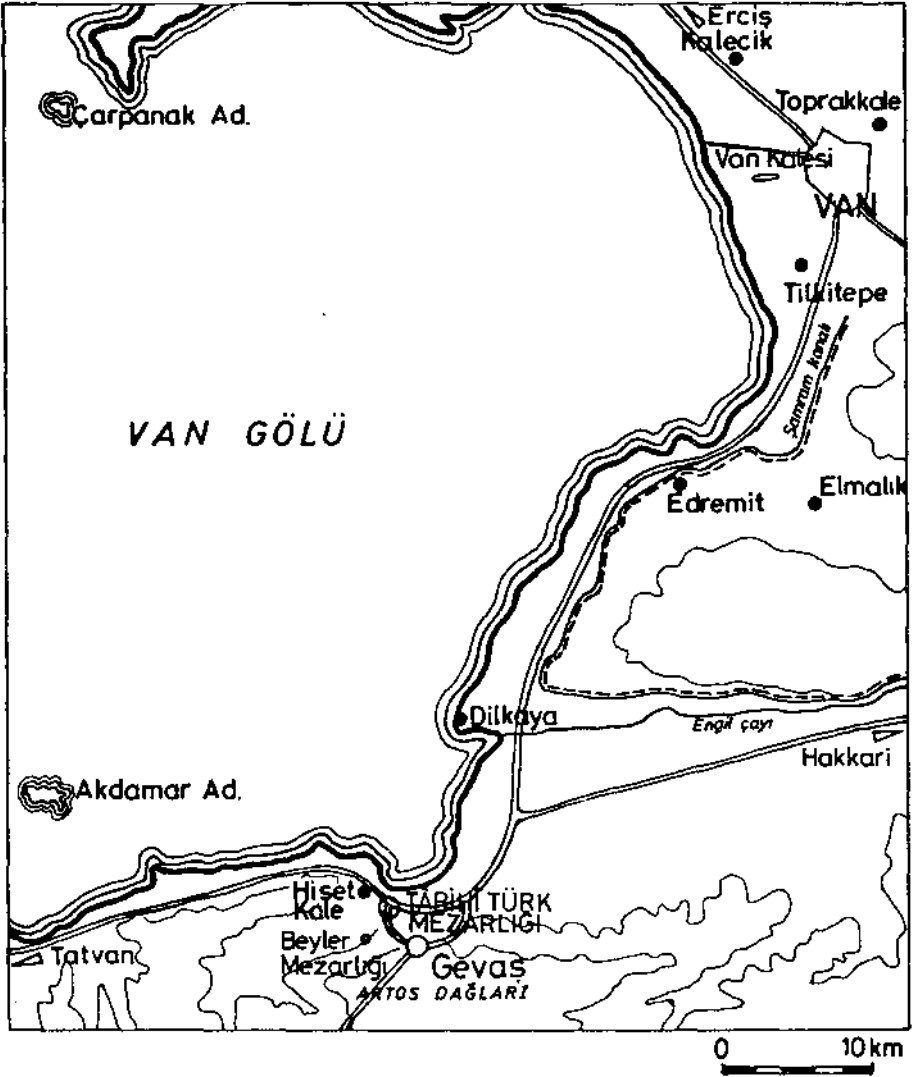
Bu mezarlığın, Hişet Mezarlığı'ndan daha eski olabileceğine değinmektedir.

deler üzerindeki zarif işçilik dikkat çekicidir. Bu alandaki ağır tahribat nedeniyle, önümüzdeki yıllarda “pilot” çalışma sahası kapsamına alınması plânlanmıştır.

Bu arada edinilen bilgilere göre –yukarıda değindiğimiz– mezarlığın içinden geçirilen ve göle doğru uzanan yolun yapımı sırasında, yerlerinden sökülen şahide ve sandukalarla, o tarihlerdeki Gevaş iskelesi inşa edilmişti. Göl kıyısında yaptığımız araştırmalarda bu eski iskelenin yeri de tesbit edilmiştir. Ancak, göl seviyesinin son yıllardaki yükselişi, ayrıca bataklık ve sazlık nedeniyle, çalışmalarımızda bir hayli güçlük çekildiğini ifâde etmek isteriz. Gelecekte, maddî destekle birlikte, gerekli teknik imkânlar sağlandığı takdirde, bilinçsizce hebâ edilen bu eserlerin, mezarlık alanı içine taşınması düşünülmektedir.

Yaptığımız girişimler sonucunda, kuzey kanadının da çevre duvarı ile koruma altına alınması gündeme gelmiştir. İhale edilerek çalışmalara başlanılması bizler için sevindirici olmuştur. Duvarlar, koyu-kahverengi Ahlat taşlarıyla örülmektedir. Kısa zamanda tamamlanmasını umut etmekteyiz.

Önem ve değerini kısaca tanımlamaya çalıştığımız Van–Gevaş Tarihî Türk mezarlığının kurtarılması ve korunması konusunda, her aşamada, bütün ilgili ve yetkili kuruluş ve kurumlardan gerçek anlamda maddî ve manevî destek beklediğimizi açıkça belirtmek isteriz. Bu arada, özverili çalışmaları yürüten ekip üyelerimize, bir kez daha teşekkür etmeyi, zevkli bir görev addederiz.

Resim: 2 — Hişet Kale'den Tarihi Türk Mezarlığı'nın genel görünümü

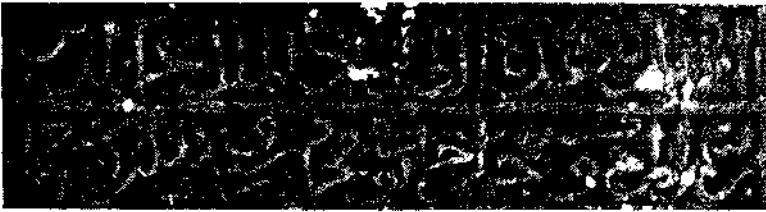
Resim: 3 — Mezarlığın kuzey kanadından bir görünüş (batıdan)

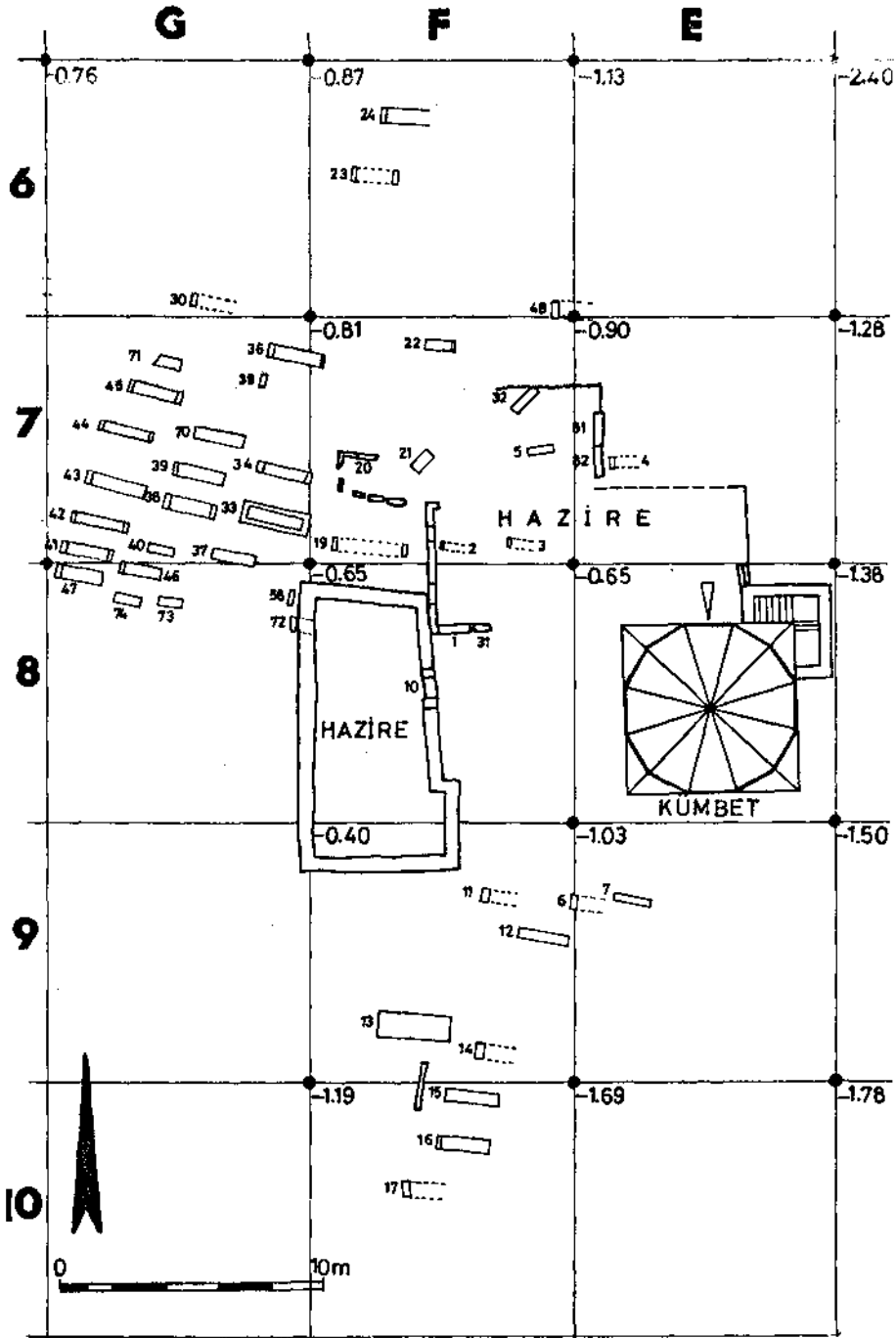
Resim: 4 — Mezarlığı ikiye bölen yol ve güney kanadın genel görünümü

Resim: 5 — Celme (Halime) Hatun Kümbeti

Resim: 6 — Kümbetin kapı lentosu üzerindeki inşâ yazıtı

Resim: 7 — Kumbet ve yakın çevresinin planı

Resim: 8 — Kümbetin kuzey ve batısındaki hazireler ile pilot alanların görünümü

Resim: 9 — Hazirelerin görünümü (doğudan)

Resim: 10 — Kuzeydeki hazirenin çevre duvarında kullanılan H. 750 / M. 1349 tarihli sanduka

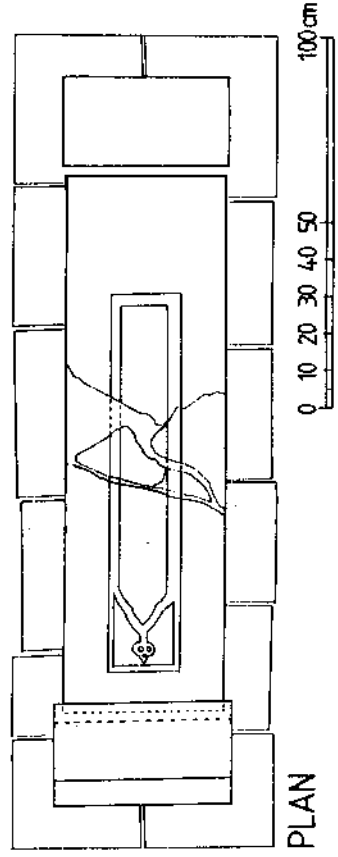
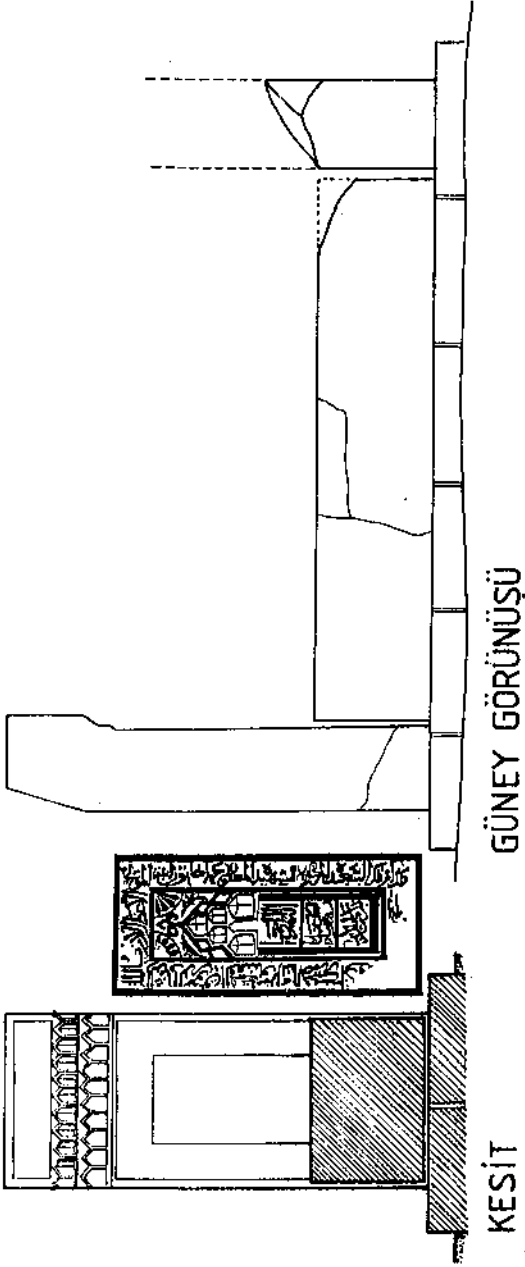
Resim: 11 — Hazire içindeki M. 1784 tarihli geç devir şahidesi

Resim: 12 — Cihan Hatun'un mezarı (H. 774 / M. 1373). Kazı sonrası

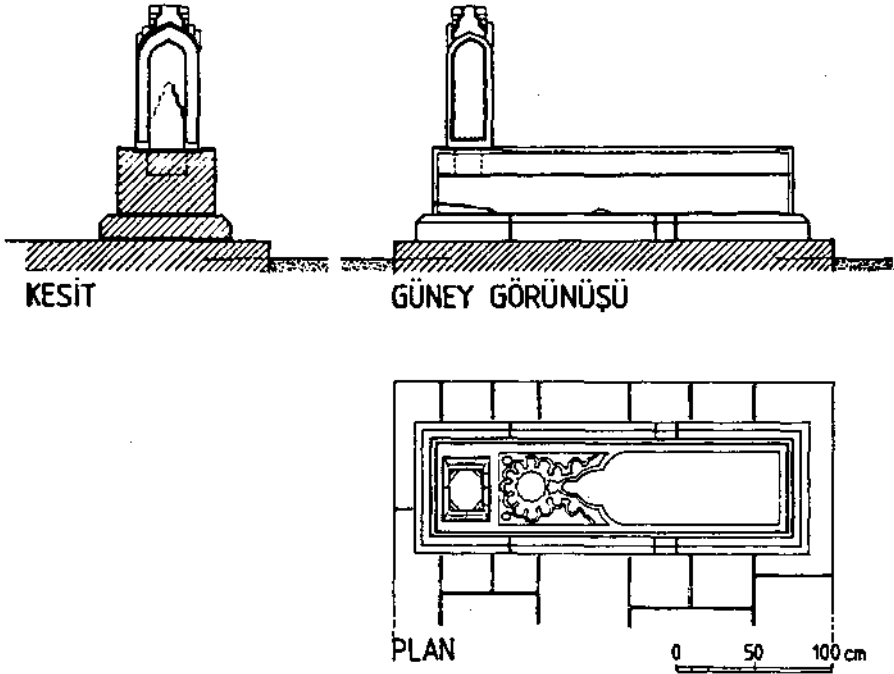
Resim: 13 — Restorasyondan sonra

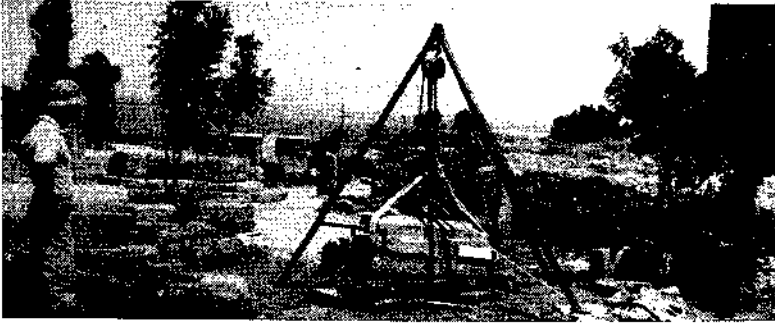
Resim: 14 — Cihan Hatun mezarının rölövesi

Resim: 15a — Bir Fakih mezarı. Kazı sonrası

Resim 15b — Fakih mezarının rölövesi

Resim: 16 — Restorasyon çalışmaları

Resim: 17 — Farsça rubâtlı bir hatun sandukası

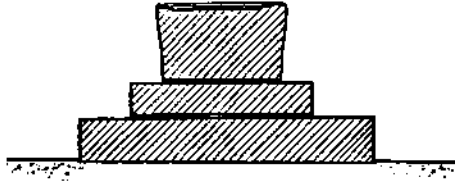
Resim: 18 — Restorasyon ve çevre düzeni sonrası

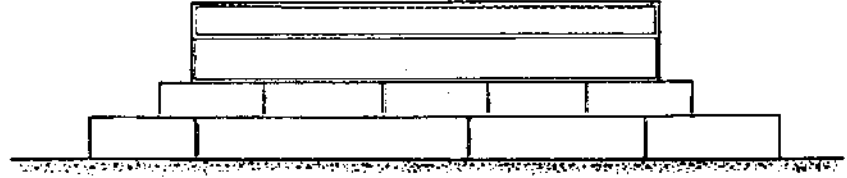
Resim: 19 — Tarihi belirlenemeyen 33 No. lu mezar

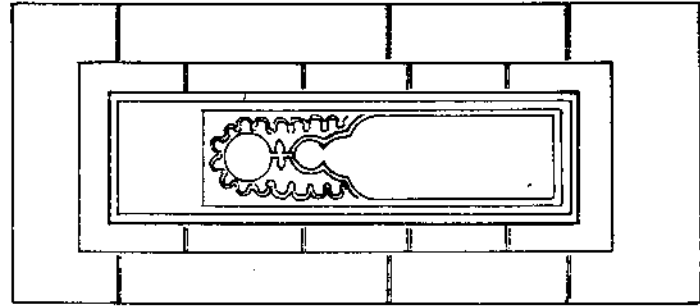
Resim: 20 — Restorasyon ve çevre düzenlemesinden sonra

KESİT

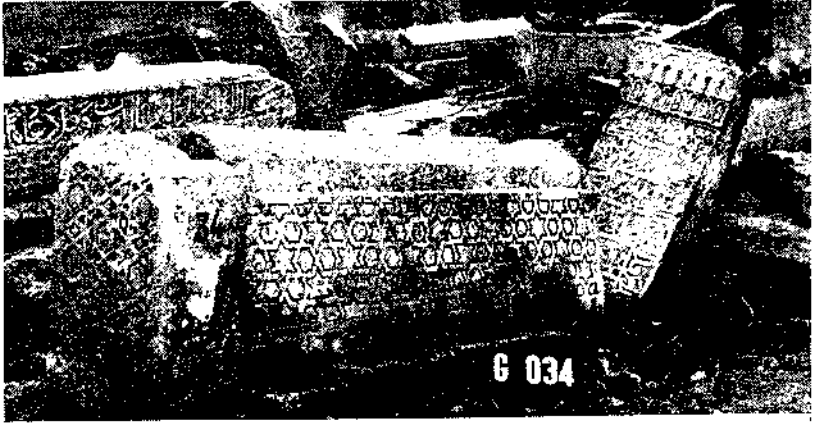
GÜNEY GÖRÜNÜŞÜ

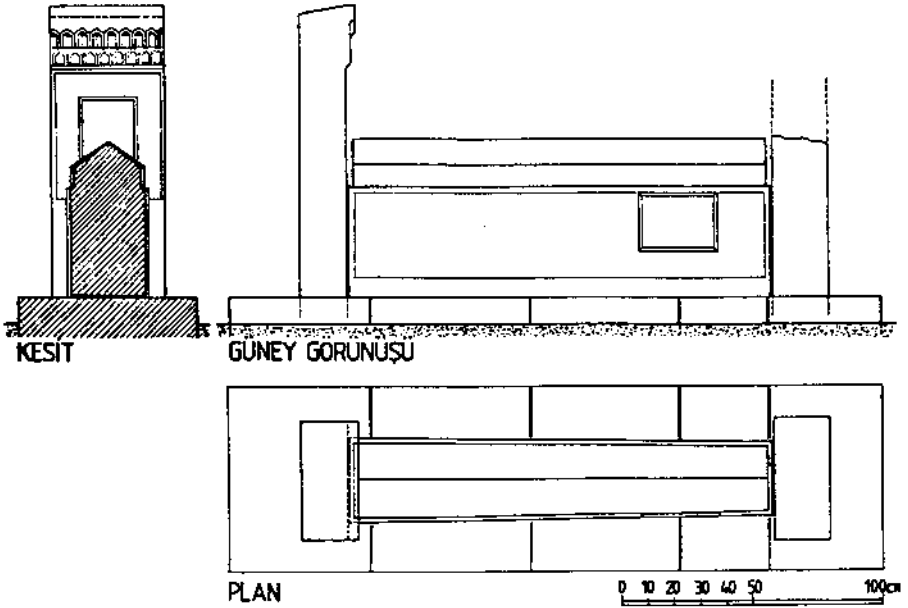
PLAN

0 50 100 cm

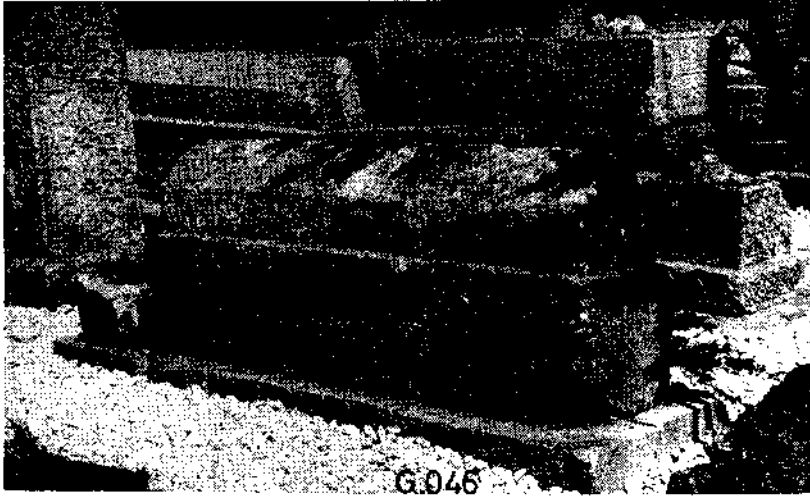
Resim: 21 — Tarihi belirlenemeyen 33 No. lu mezarın rölövesi

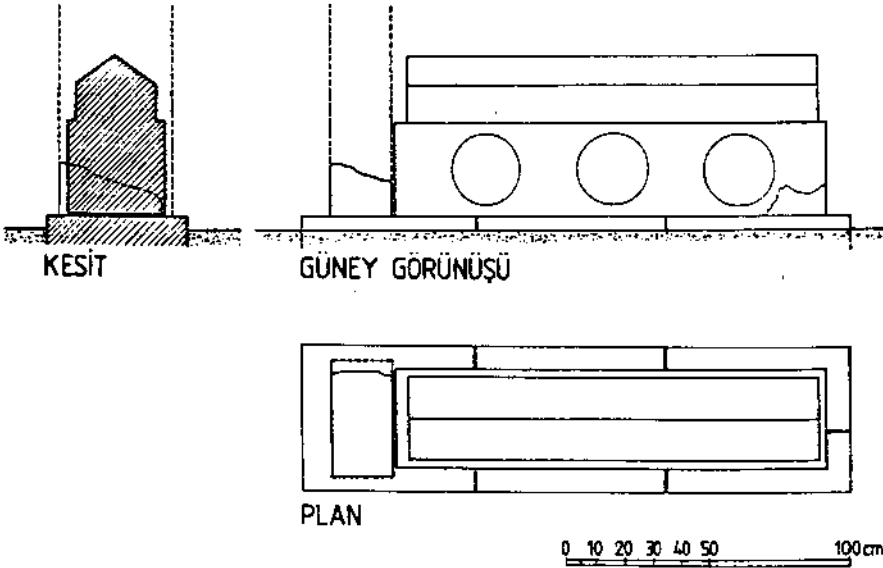
Resim: 22a — Bir hatun mezarı (No. 034). Kazı sonrası

Resim: 22b — 034 No. lu hatun mezarının rölövesi

Resim: 23a — 46 No. lu mezar

Resim: 23b — 46 No. lu mezarın rölevösi

FOÇA BAĞ EVLERİ VE KULE-EV GELENEĞİ¹

Ayda AREL*

1988 dönemi çalışmalarımızın bir kısmını, Eski Foça'nın 8 km. kadar kuzeyinde, bir vadinin içinde yer alan **Kartderesi** (eski adıyla **Kartera**) köyünde gerçekleştirdik. Meskûn bulunan bir iki evi sayılmayacak olursa, köy tümüyle terkedilmiştir. Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından yapılan 1. derece sit tescili ise sonradan, nedense 3. dereceye kaydırılmıştır. Köyün "İmbat Obası Kooperatifi" adında bir kuruluş tarafından tatil köyüne dönüştürülmek üzere satın alınmış olması, yerleşmenin sit özelliklerinin yakında ortadan kalkacağını gösteriyor (Resim: 1).

Ufak bir koyla biten bir vadinin yamaçları üzerinde ve iki kilometrelik bir alana dağılmış olan köyün evleri birkaç tipe ayrılır. Bunların içinde kule şeklinde olanları da, değişik zamanlarda inşa edildikleri için, bir evrimleşme sayılabilecek farklılaşmalar sergiler. Çalışmamızın amacı, kule-evlerin arketiplerini araştırmak olduğundan, incelememizi iki yapıyla sınırladık. Bunlardan birincisi, yazının bundan sonraki kısmında "kule" diye anacağımız ve vadi girişinin güney yamacında duran yapıdır. Bu yapının dikkati çeken özellikleri, öteki evlerden daha büyük ve yüksek olması, arkaik bir karakter sergilemesi ve görece sağlam olmasıdır². İncelediğimiz ikinci yapı ise, kapısının üzerinde "1808" gibi eski sayılabilecek

(*) Prof. Dr. Ayda AREL, Ethemefendi Cad. 9 / 1 Çim Apt. D. 2 Erenköy 81060 / İSTANBUL.

(1) Bu bildiriye işlenen konular, 1988 döneminde, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri ve Fransız Anadolu Tetkikleri Enstitüsünün mali olanaklarıyla gerçekleştirilen bir yüzey araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Rölöveler Yıldız Üniversitesinden Y. Mim. Hamid Pilehvarian, Ar. Gör. Y. Mim. Nuran Kara, Ar. Gör. Y. Mim. Münnever Şen tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı olanaklı kılan bütün bu kurum ve kişilere ve ayrıca çalışma boyunca ekibimize yardımlarını esirgemeyen Bakanlık Temsilcisi Sayın Semih Eren'e burada teşekkür etmek isterim.

(2) Kartderesi evleri arasında arkaik karakteri daha da belirgin olan, ancak içine giremediğimiz bir başka yapının kapı sövesinde, taştaki çatlaklara karşın 1714 diye okunabilen bir rakam işlenmiştir.

bir yapım tarihi taşıması ve ayrıca iç döşemesinin yerinde durması yüzünden karşılaştırmaya elveren bir nitelik taşıması yüzünden seçilmiştir (Resim: 1).

Kule, Kartderesi'ndeki bütün öteki binalar gibi, basık bir duvarın desteklediği bir setin üzerine oturur (Resim: 2). Çevresinde bazı müstemilât binalarına ait kalıntılar duruyorsa da, bunlar tanımlanamayacak kadar yıkıktır. Yapının planı, kenarları 4 m. kadar olan bir kareye indirgenebilir. Vadiye bakan giriş cephesi kuzeydedir. İçte, 2,43 m. ile 4,92 m. yüksekliğinde duvarları çeviren şevlenmeler, bu düzeylerde ahşap döşemelerin bulunduğuna işaret ediyor (Şekil: 2). Foça civarındaki evlerin çoğunda kırma çatı bulunmasına karşın, incelediğimiz yapının bir düz dam, daha doğrusu bir teras katıyla bittiği kanısındayız (Resim: 2-4; Şekil: 1-4). Gerçekten de, gerek ön gerek arka cephede inşa edilmiş bulunan çıkma mazgalların duvarların üst bitim çizgisine yakın durması, onların ancak bir terastan kullanılabileceklerini düşündürüyor. Batı cephesinin duvar bitiminde yatay yerleştirilmiş taş levhalar vardır. Bu levhalar ahşap bir çatıyı taşıyabileceği gibi, bir terası çeviren parapetin kenarı da olabilirler (Resim: 3). Doğu duvarının iç kısmında, çatıya çok yakın konumda bulunan devşirme taştan bir niş bir oluk inmektedir (Resim: 5). Bu düzenlemenin neye yaradığını çok iyi anlayamamış olmakla birlikte, su akıtmaya elveren bu oluğun kapalı bir çatının varlığıyla çelişeceği kesindir.

Kulenin giriş kapısı zemin kattadır ve yana alınmıştır. Kapının yanda olması, öteki evlerin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, yan duvara dayalı olan merdivenle irtibatın sağlanması içindir. Devşirme taş bloklarından bir kasası olan kapının iç kısımlarında ve yanlarında görülen yuvalar, kapıyı içten sürgüleyen kalasın yuvalarıdır. Yapının sadece birkaç mazgal deliğiyle aydınlanan zemin katı, büyük bir olasılıkla, bu tip yapılarda olağan usule uygun olarak, bir çeşit ambar ya da ardiye olarak kullanılıyordu. Orta katta güney duvarında yer alan ocak ise, evin bu kısmının mutfak ve günlük işlerin görüldüğü yer olarak kullanıldığını gösteriyor (Resim: 4, Şekil: 2). Kuzey, doğu ve batıya açılan pencerelerle aydınlatılan bu katta ayrıca duvar nişleri bulunur. Pencereler demir parmaklıklıdır.

Üst katın pencereleri daha büyüktür. Güney, yani dip duvarında ise yaklaşık 1,5 m. yüksekliğinde eksedra şeklinde bir niş bulunur. Bu niş dışa doğru konsollarla taşınan bir çıkıntı oluşturur (Resim 3, Şekil: 4).

8 m. nin üstünde bir yüksekliği olan kulenin duvarları harçla bağlanmış moloz taşlarından inşa edilmiştir. köşeleri ise daha iri ve düzgün kesilmiş bloklarla pekiştirilmiştir. Duvar örgüsünün içinde devşirme malze-

mesine yer verilmiş olması ayrıca dikkati çeker: giriş kapısının üstündeki profilli taş örneğinde olduğu gibi. Kulenin bütün pencerelerinin üstünde iki renkli taşlardan yarım-daire şeklinde hafifletme kemerleri oturtulmuştur. Bu kemerlerin dolgu levhalarına haç, selvi gibi alçak kabartma motifler yerleştirilmiştir ki bu süsleme türü öteki köy evlerinde de görülebilir. Ayrıca, pencerelerin arasında kalan duvar kısmında ve sadece ön cephede, bazı bezeme öğelerine de yer verilmiştir. Bunlar, yamuk yerleştirilmiş tuğlalarla elde edilen bir çeşit ajurlu kafes, bir sütun gövdesinin kesidiyle elde edilmiş dairesel bir bezek, bir künkün çevresine ışınsal olarak yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulan bir güneş motifi gibi süslerdir. Bizans yapılarında yaygın olan bu tip bezemelerin nazara karşı koruyucu özelliği, süsleyici özelliğinin önünde gelir.

1808 tarihli ev ise, kule şeklinde olmamakla birlikte genel yapım ve tasarım özellikleri açısından Kartderesi konutlarının ortak karakterini yansıtır. Ayrıca, ahşap tavanıyla döşemesini koruduğu için, kulenin bugün yerinde durmayan ahşap aksamı ve konstrüksiyonu hakkında bir fikir edinmemize yarar (Şekil: 5). Bu yapıda iç hacmi iki kata bölen ahşap döşemeye, giriş kapısının karşısında duran bir merdivenle çıkılır. Döşemeyi taşıyan ana girişin üzerine enlemesine mertekler oturtulmuştur. Bunların üzeri döşeme tahtalarıyla kaplıdır. Zeminden çatıya kadar yükselen bir direk, tavanı taşıyan kirişe destek oluyor. Bu yapının batı kısmında, içinde ocak bulunan basık bir eklenti yer alır.

Eski ve Yeni Foça'ların hem içinde hem de çevresinde dağınık olarak görülebilen kule-evleri tanıtan bazı yayınlar bulunmakla birlikte, bu konudaki tek arkeolojik içerikli makale, Martin E. Weaver'ün 1971 tarihli makalesidir³. Bu makalede, Manuil Ağanas adındaki bir yapı ustasının 1850 tarihinde biten evi incelenmiştir. Yazar, bu evin örnek teşkil ettiği Foça kule-evlerinin Bizans konut geleneğinin bir devamı olduğunu düşünmüştür. Ancak, Anadolu'nun Ege şeridinde ortaya çıkan biraz farklı bir kule-ev tipi olan Bodrum kulesinin Girit'teki Minos Çağı evlerini andırması, Weaver'e göre, Anadolu'nun Ege kıyısındaki kule-evlerin Bizans mimarisi aracılığıyla sürdürülegelen daha da eski bir geleneğe bağlanabileceğini de ayrıca düşündürmüştür⁴.

W. Müller-Wiener ise, Yeni Foça hakkındaki incelemesinde "**Herrenhauser** / Bey evleri" diye adlandırdığı bu konut tipinin Ceneviz köken-

(3) Martin E. Weaver, A. Tower House at Yeni Foça, İzmir, *Balkan Studies*, vol. 12 / 2, 1971, s. 253—266, lev. 1—11, şek. 1—10.

(4) Weaver, s. 264 vd.

li olması olasılığı üzerinde durur⁵. Gerçekten de, 1275 tarihinde VIII. Mihail Paleologos'tan Foça'da üstlenme ve buradaki şap ocaklarını işletme hakkını alan ve buraya ufak bir kale yaptıran Benedetto ve Manuel Zacari'a, 1304 tarihinde de Sakız Adası'nı korumaları altına almışlardır. 1286-96 yılları arasında Yeni Foça ile kalesini kuran yerli Rumlar ise, Eski Foça'daki İtalyanlarla kader ve çıkar birliği yapmayı sürdürmüşlerdir⁶. Eski Foça'da üstlenme haklarını 1455 yılında Osmanlı filosuna yenilinceye kadar kullanan Cenevizliler, 1346 yılında, Sakız'da "**Mahona**" adıyla anılan yarı bağımsız bir örgüt kurmuşlardı. Giustiniani adıyla anılan adanın Cenevizli seçkinleri, 1415 yılında Osmanlılara vergi ödemeye başlamışlar ancak adadaki egemenliklerini 1566 yılına kadar koruyabilmişlerdi. Bu tarihten sonra, daha önce İtalyanlara tanınan hak ve ayrıcalıklar, 1567 tarihli ahitname ile adanın Rum ilerigelenlerine geçmiştir.

Ne var ki, Sakız Ceneviz egemenliğinden çıktıktan sonra dahi, İtalya ile olan bağlantılarını ticari ilişkiler, adadaki katolik manastırları ve konsolosluklar aracılığıyla sürdürür. O kadar ki, 18. yüzyılda yüksek bir refah seviyesine ulaşan Sakızlılar için çocuklarını İtalya'ya öğrenim yapmaya göndermek bir âdet halini almıştı. Bu süre içinde Sakız'ın Anadolu kıyıları ile olan bağlantısı da eski yoğunluğunu korumuştur: her yıl İzmir ve İstanbul'a doğru yola çıkan 150 kadar geminin Sakız'a uğradıkları bildirildiği gibi, kaynaklar da 18. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda adalı tüccar ve zenaatçinin İzmir'e yerleştiklerini kanıtlar⁷.

Çeşitli kaynaklar, kule tipi evlerin Sakız mimarisinde önemli bir yer tuttuğunu bildiriyor⁸: İtalyanların "**Civitas Chii**", Rumların ise "**Hora**" diye adlandırdıkları idari merkezin güneyinde uzanan "**Kampos**" ovasında, bağ ve bahçeler içindeki sayfiye evlerinin kule şeklinde oldukları ve bunlara "**pyrgos**", Türkler zamanında da "**kulla**" denildiği seyahatnamelerden öğrenilmektedir. İlk kez, 1648 yılında Sakız'a giden Balthazar de Monconys tarafından zikredilen bu kuleler, adanın Cenevizli ve Rum aristokrasisinin yazlıklarıdır. 1656'da adaya gelen Thevenot, her arazi parçasının yanında duran iki, üç odalı evlerden söz eder. Adayı 1677'de ziyaret eden İngiliz Covel, bu bilgilere ek olarak kulelerin çekme köprüleri oldu-

(5) W. Müller — Wiener, Kuşadası und Yeni — Foça. Zwei italienische Gründungstädte des Mittelalters, *Ist. Mitt.*, 25, 1975, s. 413, not 55.

(6) Müller—Wiener, s. 404 vd. Ayrıca Foça ticareti için bkz: W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticareti*, (Çev. E.Z. Karaf), Ankara, 1975, s. 510—520, 545—562.

(7) Ch. Bouras, *Chios*, (çev. D. Hardy), Atina, 1984, s. 11—12.

(8) Bu kaynakların dökümü için: Arnold C. Smith, *The Architecture of Chios*, (Yay. Ph. P. Argenti), Londra, 1962, s. 15 — 29, 54—55.

ğuna değinir. Julien Galland ise (1747), çekme köprülerden başka bazı evlerin önünde dış merdivenler bulunduğunu ve evlerin karakteristik kırmızı ve beyaz taştan yapılma kemerlerini yazar. Ayrıca, Sakızlı ailelerin Kampos'taki evlerine Paskalya döneminde geldiklerini, buradan Kasım sonunda ayrıldıklarını, bu süre içinde erkeklerin iş için idari merkeze gidip geldiklerini anlatır. Michel Ekenen ise (1711), halkın kule diye adlandırdığı evlerin düz damlı olduklarını yazar. Bu metinlerde betimlenen yapılar bazı çağdaş gravür ve tablolarla resmedilmiştir⁹.

Ne var ki, Sakız mimarisi hakkında en kapsamlı araştırmayı yapmış olan Smith'in rölövelerini hazırladığı Kampos evleri arasında tipik denebilecek bir kule-ev kategorisine giren örnekler yok gibidir¹⁰. Derlenen örneklerin hemen hepsi, Lombardiya kemerleri tarzında konsolları olan, önlerinde ya da arkalarında bulunan geniş teraslara merdivenlerle çıkılan Ceneviz geleneğinde binalardır. Bu evlerin bir benzeri Çeşme'de bulunan "Bey konağı"dır¹¹. Bununla birlikte, Smith'in incelediği evlerin birkaç tanesinde, daha eski kulelere ait olduğu sanılan kısımlar saptanmıştır. Ahşap çekme merdivenlerle çıkılan kule şeklindeki bu kısımların duvar örgüsünün daha kaba ve süsten yoksun olması dikkati çekiyormuş. Bu gibi kulelerde, bir kattan ötekine, tonozlara açılan deliklere dayandırılan merdivenlerle geçiliyormuş. Smith bu kuleleri tarihlendirememekte ancak 15. ya da 16. yüzyıllara ait olduklarını sanmaktadır¹².

"Pyrgos" adıyla anılan bu tip kuleler öteki Ege adalarında da vardır¹³ (Resim: 7). Çeşme'de bulunan bazı evleri de bu tipe sokabiliriz (Resim: 6). Oldukça yaygın bir görüşle korsan tehlikesine karşı yapıldıkları ileri sürülen bu konut tipinin gözden kaçan bir özelliği, bunların çoklukla tarla ve bahçelerle bir arada bulunduklarıdır. İstanköy kule-evleri, tıpkı Kampos'takiler gibi portakal bahçelerinin ortasında duran ve ada zenginlerinin oturdukları yerlerdir. Çoğu 18. ve 19. yüzyıla ait olan Midilli kuleleri, Türk olsun Rum olsun adanın yönetici zümresinin ve zengin tabakasının oturdukları evlerdi. 19. yüzyılda, Bent, Andros Adası'ndaki kulelerde yaşayanların **archon**'lar, yani toprak sahibi olanlar içinde üst zümreyi temsil edenler olduğunu saptamıştır. Daha geç dönemlerin özelliklerini taşıyan (girişin ze-

(9) Örneğin: *Civitas Orbis Terrarum* albümündeki Sakız görünümünde; Dapper'in seyahatnamesindeki Sakız gravüründe olduğu gibi? Bkz. Smith, lev. 58, fig. 1 ve 2.

(10) Smith, lev. 1—44.

(11) Ufuk Baş, Osman Ağa Konağı, *Bilim-Birlik-Başarı*, 34, Nisan 1982, s. 4—8.

(12) Smith, s. 55.

(13) Bkz. Midilli için: E. Vostani-Koumbas, *Lesbos*, (Çev. Ph. Ramp), Atina, 1984, s. 29—34; İstanköy hk: O. Rayet, *Memoire sur l'île de Kos*, s. 47—48. Andros hakkında: J. Th. Bent, *Aegean Islands—The Cyclades or Life among the Insular Greeks*, (Çev. ve yay. Al. N. Oikonomides), Chicago, 1966, s. 275.

min kata inmesi gibi) Foça evleri de aşağı yukarı aynı sosyal düzen içinde kullanılıyorlardı. Bu kullanım ise Strabo'nun "katokia" diye adlandırdığı tipolojinin bir uzantısı gibi görünmektedir¹⁴. Sunlarda, bir tarım işletmesinin merkezinde ve oldukça yüksek bir konumda "pyrgos" denen ikamet binası durmaktadır. Ydung ve Haselberger gibi arkeologların çalışmaları antik dünyada ve özellikle Hellenistik Dönem'de kulelerin büyük arazi işletmelerinde kullanıldığını ve bunların bir çeşit müstahkem konut olduğunu ortaya koymuştur¹⁵. Bu geleneğin Bizans Dönemi'nde de manastırlara ya da lâik toprak sahiplerine ait malikânelerde varolmayı sürdürdüğünü Ostrogorskij'nin yazılı kaynaklara dayanan araştırmaları ile son yıllarda yapılan bazı arkeolojik taramalar göstermektedir¹⁶. Bu gelenek, bir yandan Orta Yunanistan'daki Frank Beyliklerinin inşa ettirdikleri "donjon"larda yaşarken¹⁷, bir yandan da kırsal ortamda yaşayan servet ve/veya yetki sahiplerinin ikamet mimarisinde süregelmiş olmalıdır¹⁸. Nitekim 1832'de Türkiye'ye gelen Arundell, İzmir civarında gördüğü Süleyman Paşa'nın çiftlik evini **kule** olarak anmış ve "Türklerin villalarıyla yazlık evlerine kule dendiğini" aktarmıştır¹⁹.

1988 yılında, ikamet kulelerinin Ortaçağ'a ait örneklerini aramak üzere Bafa Gölü'nün çevresini taradık. Amacımız, Wiegand'ın Latmos bölgesiyle ilgili yayınında tanıttığı kuleleri yerinde incelemek ve bunların, yazarın dediği gibi, gözetleme kulelerinden ibaret olup olmadıklarını anlamaya çalışmaktır²⁰. Taramalar, Wiegand'ın gördüğü kulelerin bir kısmının ortadan kalktığını, bir kısmının ise oldukça harap durumda bulunduğunu göstermiştir. Ancak, Pınarcık köyü (eski Mersinet) nün Bafa Gölü'nün güney kıyısındaki yaylası olan Pınarcık Çayırılığı'na götüren patikanın batısında duran ve incelenen diğer kulelere göre daha sağlam kalmış olan bir kule bize oldukça ilginç gözükmiştir (Resim: 9-12; Şekil 7-8)²¹.

(14) Vostani-Koumbas, s. 29.

(15) J.H. Young, Studies in South Attica—Country Estates at Sounion, *Hesperia*, 25 / 1956, s. 122—246, lev. 34—37, şek. 1—7; L. Haselberger, Befestigte Turmgehöfte im Hellenismus, *Wohnungsbau im Altertum*, Berlin, 1978, s. 147—151.

(16) Georges Ostrogorskij, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Brüksel, 1954, s. 128, 191. Bak ayrıca: H.W. Haussig, *Kulturgeschichte von Byzanz*, Stuttgart, 1959, s. 205.

(17) P. Lock, The Frankish Towers of Central Greece, *Ann. Br.Sch. Archaeology at Athens*, c. 81, 1986, s. 101—123, lev. 1—2.

(18) J. Dimakopoulos, "Pyrgoi": oi okhyres Katoikies teis Proepanastatikis Peloponneisoi, *Peloponez İncelemeleri Semineri Tutanaklarından* ayırbasım, 1987—1988, s. 277—401, lev. 1—35.

(19) F.V.S. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, Londra, 1934, c. 1, s. 7.

(20) Th. Wiegand, *Der Latmos—Milet III, I*, Berlin, 1913, s. 83—86.

(21) Wiegand, s. 83, res. 108.

Kule çayırın kenarında ve zeytin ağaçlarıyla kaplı bir yamacın eteğinde kurulmuştur. Yapı, devşirme malzeme kullanılarak inşa edilen bir sekinin üzerinde durmaktadır (Resim: 13). Doğu tarafında duran bir duvar kalıntısı, yapının parapet şeklinde alçak bir çevre duvarıyla çevrili olduğunu gösteriyor. Hellenistik duvar tekniğiyle örülen bu kalıntıdaki bir kapı açıklığı girişin bu yönde olduğunu belli ediyor (Resim: 9-10). Avlunun dışında kalan bir kuyu granit blokları ve devşirme Bizans malzemesiyle yapılmıştır. Bu kuyu sonradan açılmış olabilir. Ancak kuleyi çeviren avlunun kuzeydoğu köşesinde bundan daha eski bir başka kuyu bulunur.

Kule uzun kenarları 6,02 ve 6,10 m. boyunda, dar kenarları ise 4,85 ve 4,90 m. boyunda dikdörtgen planlı bir yapıdır. Kuzeye bakan giriş cephesindeki kapısı yerden 3 m. kadar yüksekte bulunmaktadır. Kapının iki yanında görülen delikler aynı düzey üzerinde durmadığından, bunların kapıyla bağlantılı bir çekme köprüye ait olup olmadıkları anlaşılamamaktadır. Kuleye bugün, zeminde bulunan ancak sonradan açıldığı belli olan bir açıklıktan girilmektedir. Bu açıklığın solunda duran ve dışa doğru taşma yapan bir ocak, yapıyı yakın tarihlere kadar kullanmış olan köylülerin yaptıkları bir eklentidir (Resim: 10). Giriş cephesine dik bir beşik tonozla örtülü olan zemin kata, giriş katından ve tonozla açılmış düzgün dikdörtgen şeklinde bir delikten giriliyordu. Bu katta görülen batı duvarındaki pencere de sonradan açılmıştır.

Kapıdan girilen birinci kat da, tıpkı zemin kat gibi tonozla örtülü bir hacimdir. Ancak, yan duvarların yarı yüksekliğinde dikkati çeken büyük kiriş yuvaları, şimdiki boşluk yüksekliği 5,11 m. olan bu hacmin aslında bir ara döşemeyle bölündüğünü gösteriyor. Doğrudan doğruya yan duvarlara binen zemin kat tonozunun tersine, üst hacmi örten tonoz, yan duvarlarda yer alan çifte hafifletme kemerine bindirilmiştir. Bu suretle, hem üst katın duvarları ince tutulabilmiş hem de bunlara binen yük mevzileştirilmiştir (Şekil: 8, Resim: 12). Böylece, kiriş yuvalarının, yani eski ahşap döşemenin üstünde kalan kısma üç pencere açılabilmiştir. Kuzeybatı penceresi ise sonradan genişletilmiştir. Eski ahşap döşeme düzeyinin altında kalan giriş hacmi ise mazgal delikleriyle aydınlatılmaktadır.

Güney duvarında ise, bacasız olarak inşa edilmiş ilginç bir ocak yer alır. Dışa doğru bir çıkma yapan bacanın tavan kısmındaki üç delik dumanın dışarıya çıkmasını sağlıyordu (Resim: 11). Yapının bu üst tonozundaki bir delik, çatıya çıkmaya yarıyordu. Yeterince yüksek bir merdiven bulamadığımız için çıkamadığımız çatının bir teras şeklinde olduğu, beden duvarlarının dıştan belli olan mazgallı bir parapetle bitmesinden anlaşılı-

yor. Gerek doğu gerekse batı cephesinde, terasın döşemesi hizasında bir dizi taş duvar örgüsünden dışarıya taşmaktadır. Bunların, büyük bir olasılıkla, ahşap bir galeriyi taşımaya yaradıklarını sanıyoruz. Batı parapetindeki mazgalların arasında yer alan daha geniş bir açıklık ise, terastan galeriye geçmeye yarayan bir tür kapı yeri olmalıydı. Ortaçağ donjonlarında sık görülen ahşap galeriler, hem çevrenin gözetlenmesini hem de kulenin savunulmasını kolaylaştıran öğelerdi (Resim: 10-11).

Yaklaşık 10 m. yüksekliğindeki kule, aralarında tuğla dolgu bulunan moloz taşından inşa edilmiştir. Malzeme harçla tutturulmuştur. Ayrıca, duvar örgüsünde yer alan bazı devşirme malzemenin bulunması da dikkati çeker. Yapının giriş kapısının üstünde iki sıra tuğladan yapılmış bir hafifletme kemeri durmaktadır (Resim: 12). Kemerin içindeki dolguda, kitabenin ya da monogramın işlendiği bir levhaya ait bir delik boşluğu dikkati çeker. Kulenin ne zaman yapıldığını kestirmek zordur. Dış cepheye dayalı olarak duran bazı işlenmiş taşlardan birinin üstünde okunamayacak kadar silik bir kitabe seçilmektedir. Kırık olan bir başka taş, bir lâhide ait bir yantaşı olmalıdır.

Kulenin biraz daha güneyinde, bir tepenin üzerinde duran bir başka kule daha vardır (Resim: 15). Birincisiyle hemen hemen aynı konstrüksiyon tekniği kullanılarak inşa edilmiş bulunan bu kule daha büyüktür ve kısmen yıkık durumdadır. Bu ikinci kulenin yakınında, Latin ve Yunan harflerinin karışık olarak kullanıldıkları kitabeli bir mil taşına ait bir parça bulduk (Resim: 16). Sayın Bülent İplikçioglu'nun görüşüne göre, Kostantin ve Likiniyus adlarını veren bu taş ikinci Tetrarchi döneminden olabilir²². Ancak, genel yapım özellikleriyle Laskarisler dönemi mimarisine atfetmek eğiliminde olduğumuz kuleler, gerek konstrüksiyon tekniği bakımından, gerekse bol miktarda devşirme malzeme kullanılarak yapılmış olmaları nedeniyle, miltaşının dikildiği tarihte inşa edilmiş olamazlar²³.

Wiegand, tarihlendiremediği bu kuleleri, Bafa Gölü'nün yakınından geçen İmparatorluk Yolu'nu korumaya yarayan gözetleme kuleleri olarak değerlendirmiştir (Resim: 8-9). 13. Yüzyılın ikinci yarısında elden çıkan Karya bölgesinin sürekli olarak Türklerin akınlarına maruz kalmış olması bu savı doğrular bir husus olmakla birlikte, kulenin gözetlemeye elvermeyen alçak bir konumda bulunması²⁴, anayol ile Mersinet yaylası arasındaki mesafenin kısalığına karşılık burada, incelediğimiz kulelerden başka Wie-

(22) Sn. İplikçioglu'na ilgi ve yardımları için teşekkür ederim.

(23) H. Buchwald, *Lascarid Architecture*, JÖB 28, 1979, s. 261-96;.

(24) Bkz. P. Wittek, *Menteşe Beyliği*, (Çev. O.Ş. Gökyay), Ankara, 1944, s. 1-13.

gand'ın Mersinet Manastırı olarak adlandırdığı muhkem yapı²⁵ ile yolun göle kavuştuğu yerde Kadikalesi olarak anılan müstahkem kompleksin²⁶ bulunması, incelediğimiz kulenin çevreye hâkim bir yükselti üzerinde değil ama bir düzlüğün kenarına yapılmış olması, bu kulenin savunmaya elverişli olmayan alçak bir duvarla çevrili olması, bu yapının ağırlıklı olarak askeri amaçlarla inşa edilmediğini düşündürmektedir. Bu kuleyi, tarımsal bir işletmeye bağlı bir pyrgos, yani bir **katokia**'nın esas yapısı sayabilir miyiz? Bilindiği gibi, Hellenistik Dönem'den beri, tapınaklara ya da yerel toprak sahiplerine ait tarımsal malikânelerin çoğunun orta yerinde **Baris**, **Tyrsis** ya da **pyrgos** adı verilen muhkem yapılar bulunmaktadır²⁷. Roma Devri'nde devam eden bu geleneğin²⁸ Bizans imparatorluğu Devri'nde sürdüğünü gösteren bilgiler vardır: nitekim bazı araştırmacıların ortaya koyduğu gibi, yazılı kaynaklar 9. yüzyıldan itibaren küçük bir palanga (**palissade**) ile çevrili kulelere değinirler. 11. ve 12. yüzyıllarda merkezi otoritenin zayıflaması üzerine tarımda bir feodalleşme olgusu yaşanırken²⁹, 14. yüzyıla gelindiğinde tahkimatla çevrilmeleri kural haline gelen çiftliklerde çoğu zaman bir de kule bulunur³⁰. Bu tipteki kuleler Balkanlara da yayılmıştır. Balkanlarda "**Pırg**" adıyla bilinen bu kulelerin üst katı daha geç dönemlerde, bu kat-taki oda sayısının artması ve bunların ahşap çıkmalarla taşırılması sonucunda bir çeşit bey konağına dönüşür. Bu yapı tipi, yaşama koşullarının zorunluluklarına bağlı olarak kule-ev tipindeki halk konutu kategorisine zemin hazırlamış olmalıdır. Nitekim Arnavutlukta çok sayıda bulunan kule-evlerin, Ortaçağ pyrgos'u ile olan tarihsel bağlantısı, Mani, Peloponez ya da Ege adalarındakinden çok farklı olmamalıdır³¹.

Pınarcık Kulesi'nin yapılış amacını kesinlikle ortaya koyamıyorsak da, bu yapının genel düzeni ve yapım özellikleri açısından Ege Bölgesi'ndeki İlk Çağ kulelerine yabancı olmadığı gibi, geç döneme ait vernaküler mimarlık örnekleriyle de, söz gelimi Foça kule-evleriyle de şaşırtıcı benzerlikler sergilemektedir. Bu bakımdan, bu yapıyı iskân kulelerinin evriminde bir ara halka, Foça'daki bağ evlerine kadar uzanan bir geleneğin ara halkalarından biri olarak görmek yanlış olmayabilir.

(25) Wiegand, s. 51—55, res. 71—77.

(26) Wiegand, s. 80—82, res. 104—107.

(27) M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford (2. baskı), 1953, s. 507 vd.

(28) P. Grimal, *Les Maisons à tour hellénistiques et romaines*, MIFR, Roma, 1939.

(29) Ch. Bouras, *Houses and Settlements in Byzantine Greece, Shelter in Greece*, (Yay. O.B. Doumanis, P. Oliver), 2. bas., Atina, 1974, s. 33.

(30) J. Lefort, *Habitats fortifiés en Macédonie orientale au Moyen-Âge, Castrum I—Habitats fortifiés et organisation de l'espace en Méditerranée médiévale*, 1983, s. 101—103.

(31) N. Moutsopoulos, *A contribution to the Typology of the Northern Greek Dwelling*, Sclânik, 1977, s. 5 vd.

FRANSIZCA ÖZET / RESUME

A, Arel – A propos des maisons de Phocée (1989)

La tour d'habitation, telle qu'elle se manifeste en Anatolie Occidentale, prend des formes diverses selon qu'il s'agit de maisons paysannes, de bâtiments de prestige associés à des domaines agricoles, ou encore d'édifices de vigie et de défense appartenant à la haute époque. On note cependant des traits communs qui relient en quelque sorte ces diverses catégories: l'agencement des différents niveaux et leur attribution fonctionnelle, certains détails de construction et même parfois la conception d'ensemble. Aussi, un des problèmes majeurs que découlent de l'étude de cette typologie est de savoir quels sont les liens historiques qui existent entre les différents types de tours.

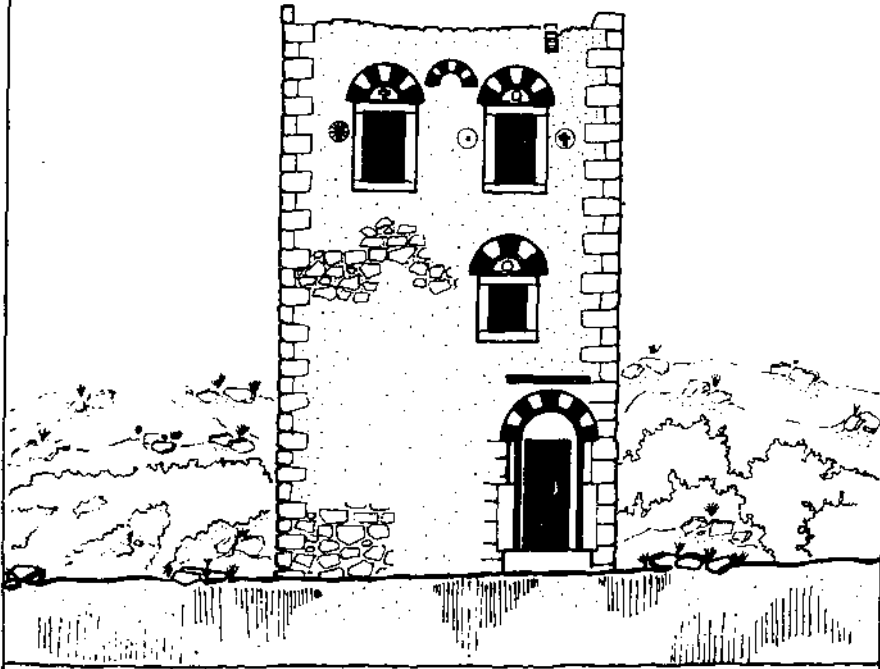
Ce problème a été posé pour les maisons en forme de tour dispersées dans la région environnant les deux Phocées. Pour certains auteurs (Martin E. Weaver), cette forme d'habitation prend son origine dans l'antiquité et, retransmise par l'architecture domestique byzantine, a pu survivre dans le domaine vernaculaire, malgré certaines modifications. D'autres (W. Müller-Wiener) pensent que ces maisons reflètent l'impact de la présence génoise sur la côte égéenne. Or, il apparaît que les tours de Chios, semblables à celle de Phocée, sont antérieures aux formes d'habitation génoises qui les ont remplacées tout en maintenant la dénomination de "Pyrgos" ou de "kula". Cette forme de tour se retrouve dans un bon nombre d'îles égéennes tout aussi bien que dans diverses parties de la péninsule balkanique. Son origine est attestée par le terme "prg" qui la désigne en langue serbo-croate.

Les recherches de Young et Haselberger ont démontré qu'une partie des tours grecques antiques auxquelles on avait précédemment attribué une fonction militaire, étaient en fait des bâtiments liés à des exploitations agricoles. Ces tours caractérisent les domaines de l'époque hellénistique et sont aussi utilisées à l'époque romaine. Des travaux plus récents. Basés sur la documentation écrite (Ostrogorski) ou sur les données de l'archéologie extensive (Lefort) ont mis à jour la présence de tours associées à des domaines ruraux, d'appartenance laïque ou monacale. Il semble même que la tour rurale ait servi de maison de maître dans les propriétés plus modestes.

Une tour entourée d'une enceinte basse, se trouvant à l'écart du chemin menant du village de Pınarcık (autrefois Mersinet) au littoral sud du lac Bafa, dans la région du Latmos, semble représenter ce dernier type

d'habitation médiévale. La tour, située à une courte distance de deux fortifications plus importantes et construite en bordure d'une plaine, a une configuration qui la rapproche des autres tours étudiées dans le cadre de ce projet de recherche. Sa situation et son aménagement font présumer que son attribution principale ne pourrait être celle d'une tour de guet comme le laisse entendre Wiegand, dans son ouvrage sur le Latmos. Il nous a semblé au contraire, que cette tour est un chaînon dans la tradition des tours d'habitation dont le développement ultérieur aboutit aussi bien au type particulier de la tour de prestige manquant les grands domaines des propriétaires terriens du 19. siècle, qu'à la catégorie beaucoup plus modestes des maisons cossues du littoral egeen.

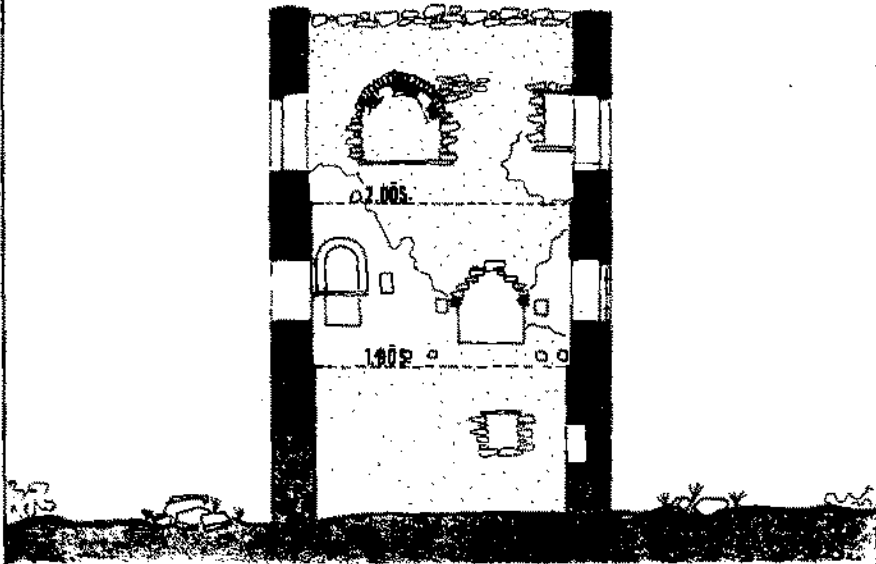
ESKİ FOÇA / İNEBAT OVASI
KULE EV - 1988

KUZİYE GÖRÜNÜŞÜ

Şekil: 1 — Eski Foça, Kartderesi Köyü, Kule ev: giriş cephesi (Kuzey).

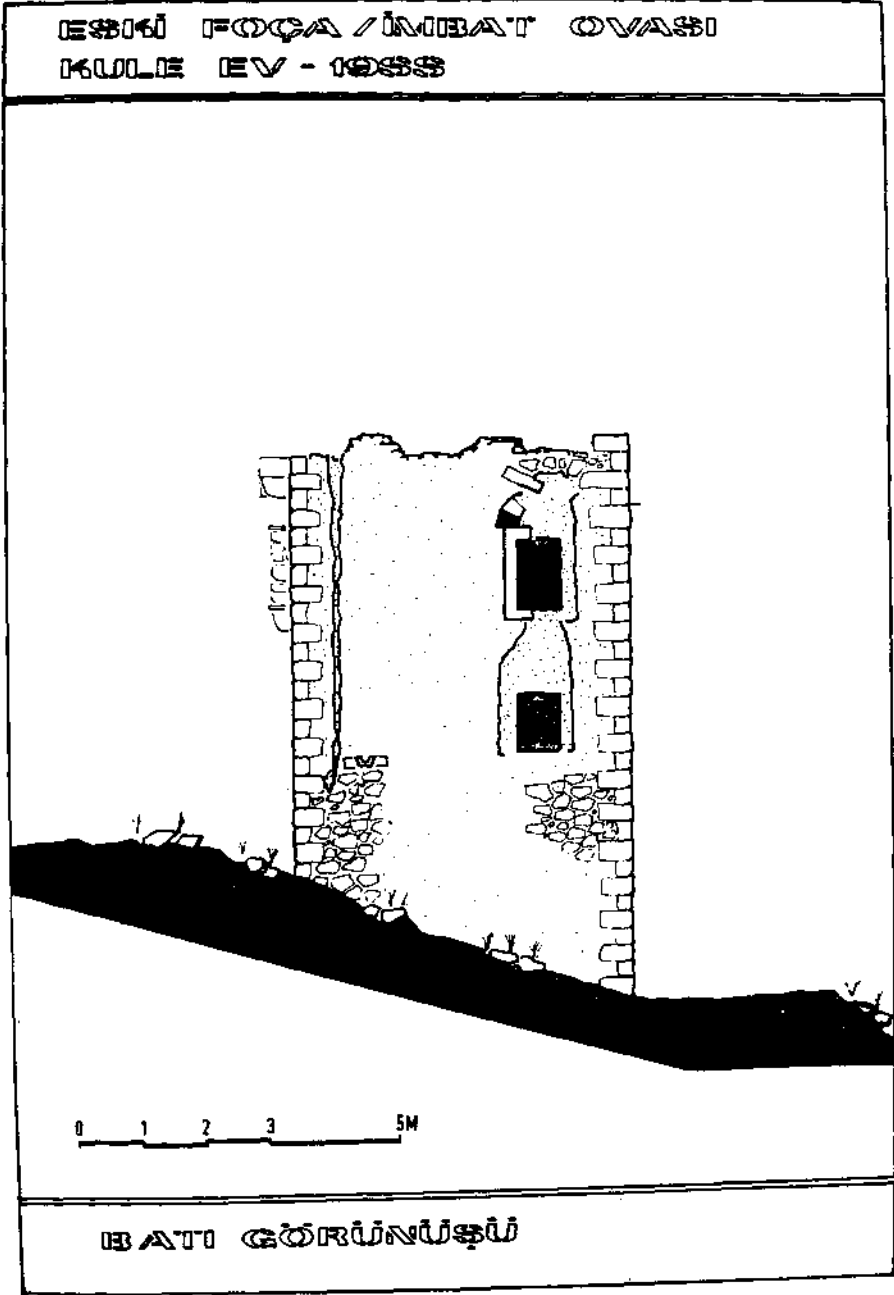
ESKİ FOÇA / İNEBAT OVASI
KULE EV - 1988

0 1 2 3 5M

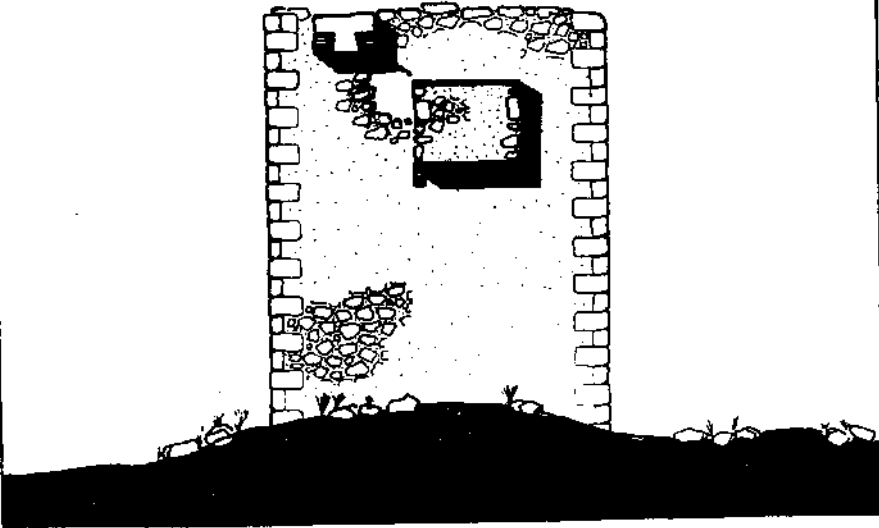
AA MESİTİ

Şekil: 2 — Eski Foça, Kartderesi Köyü, Kule-ev: enlemesine kesit.

Şekil: 3 — Eski Foça, Kartderesi Köyü, Kule-ev: batı cephesi.

ESKİ FOÇA / İMBAT OVASI
KULE EV - 1988

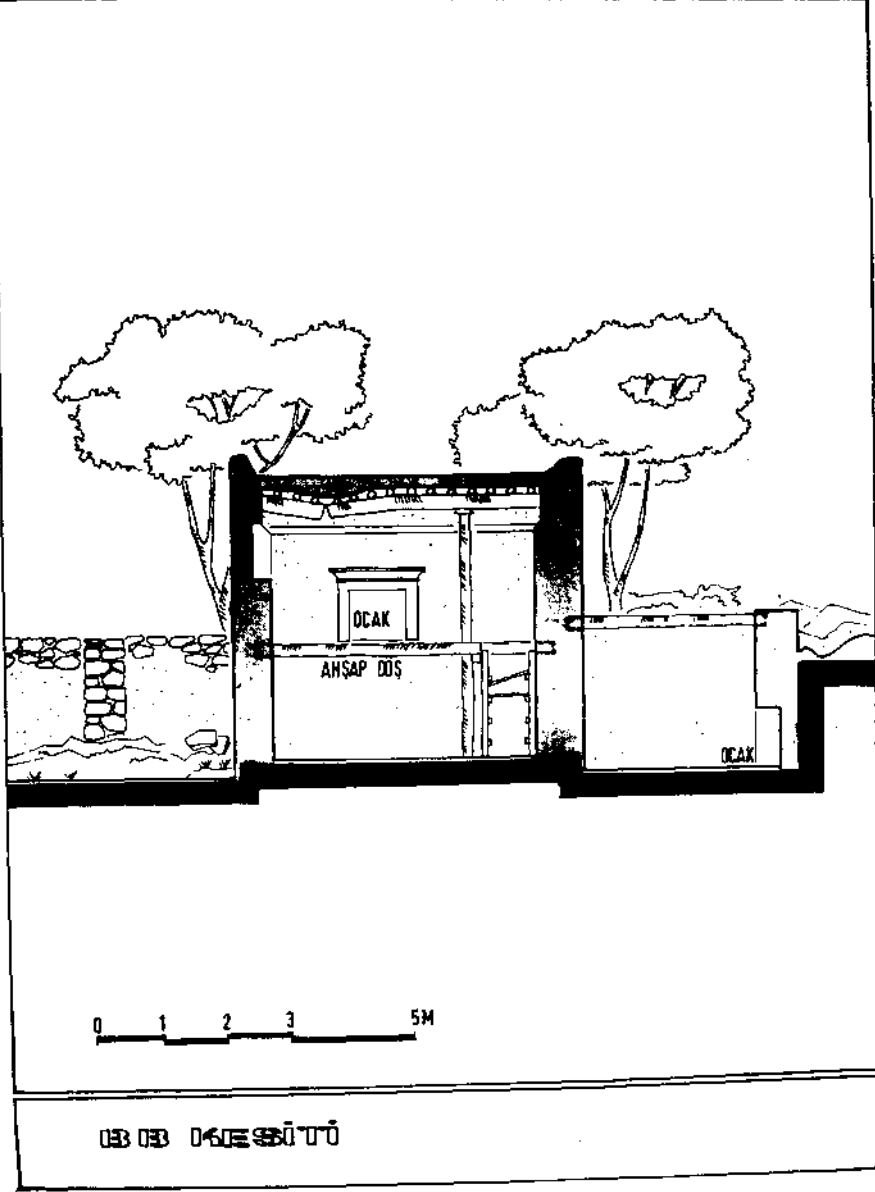

0 1 2 3 5M

GÜNEY GÖRÜNÜŞÜ

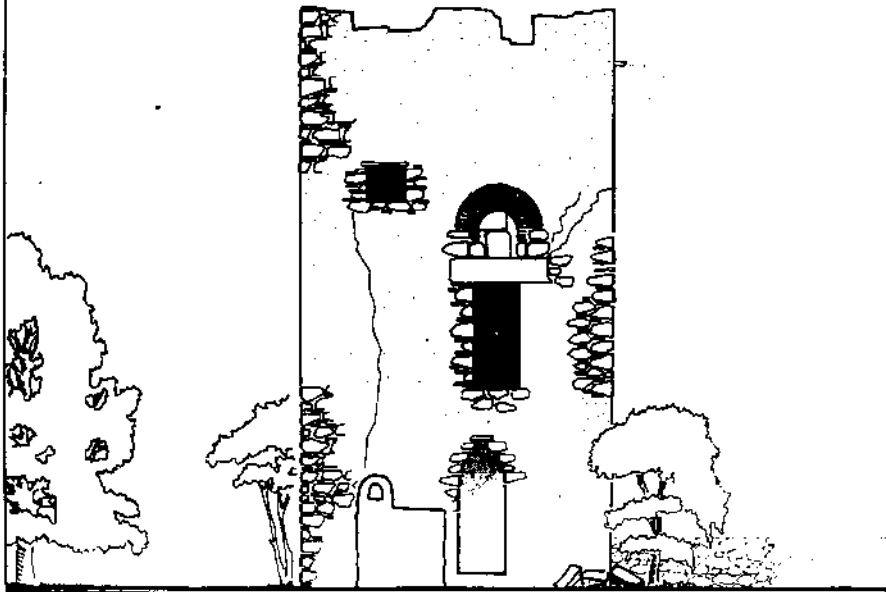
Şekil: 4 — Eski Foça Kartderesi Köyü. Kule-ev: arka cephe

ESKİ FOÇA / İNİBAT OVASI
1808 TARİHLİ EV 1988

Şekil: 5 — Eski Foça, Kartderesi Köyü, 1808 tarihli ev: enlemesine kesit

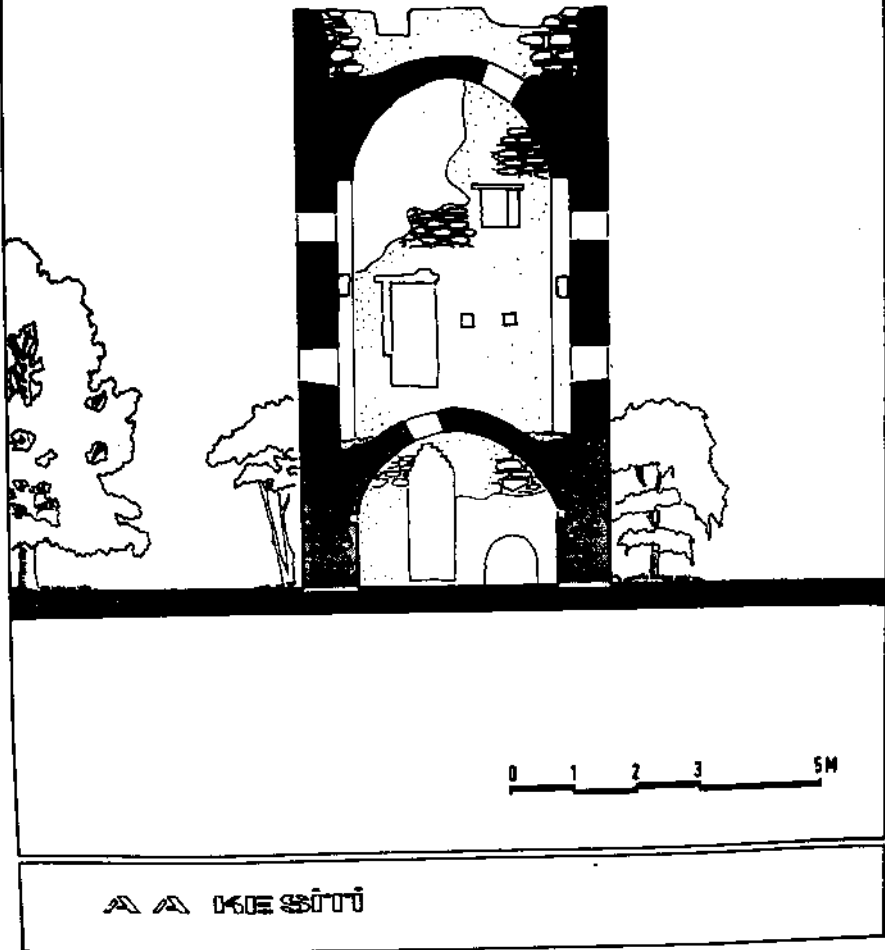
**MİLAS-PINARCIK (MERSİNET)
YAYLASI BİZANS KULESİ 1988**

KUZİY GÖRÜNÜŞÜ

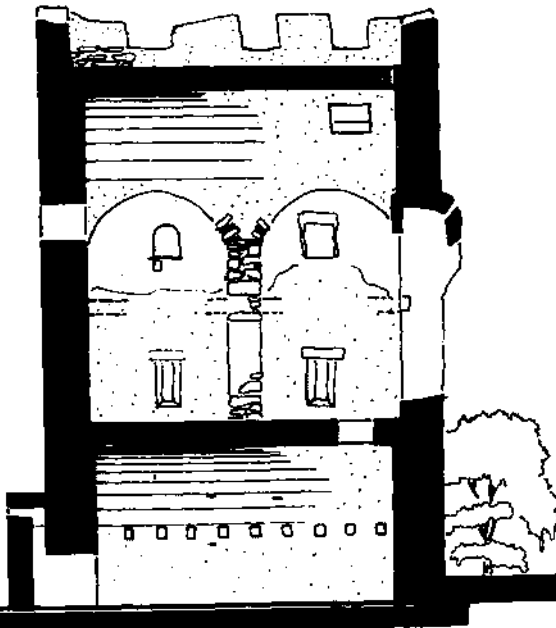
Şekil: 6 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi: giriş cephesi (Kuzey)

**MİLAS - PINARCIK (MERİNET)
YAYLASI BİZANS KULESİ 1988**

Şekil: 7 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi: enlemesine kesit

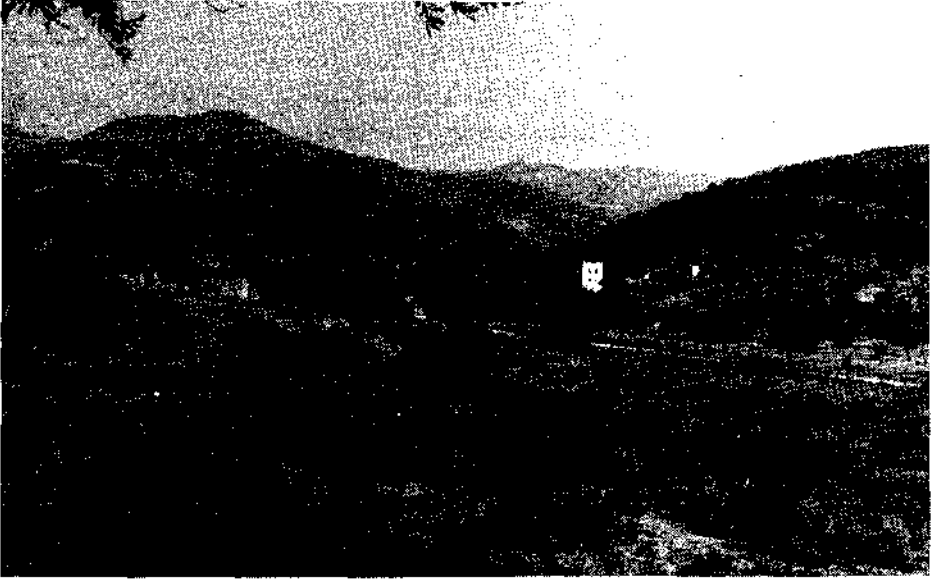
MİLAS PINARCIK (MERSİN) YAYLASI BİZANS KULESİ 1988

0 1 2 3 5M

03 03 0655070

Şekil: 8 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi: boy kesidi

Resim: 1 — Kartderesi köyü (Eski Kartera): sağdaki yamaçta incelenen kule-ev ile yakınındaki "1808" tarihli ev

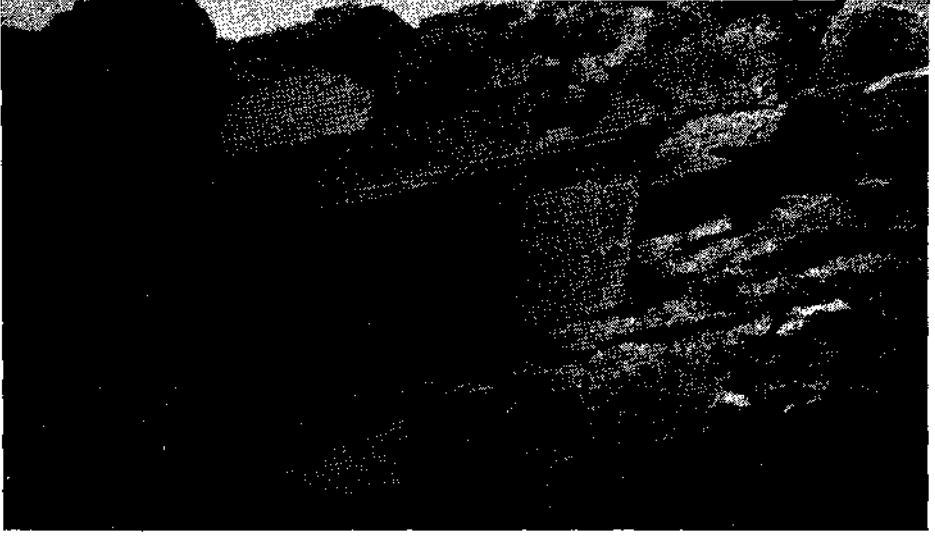
Resim: 2 — Kartderesi köyü, Kule ev: giriş cephesi

Resim: 3 — Kartderesi köyü, Kule ev: güneybatı görünümü

Resim: 4 — Kartderesi köyü, Kule-ev: iç görünüm ve güney duvarı

Resim: 5 — Kartderesi Köyü; Kule-ev: Su akıtma oluğu (?)

Resim: 6 — Çeşme, Kule-ev

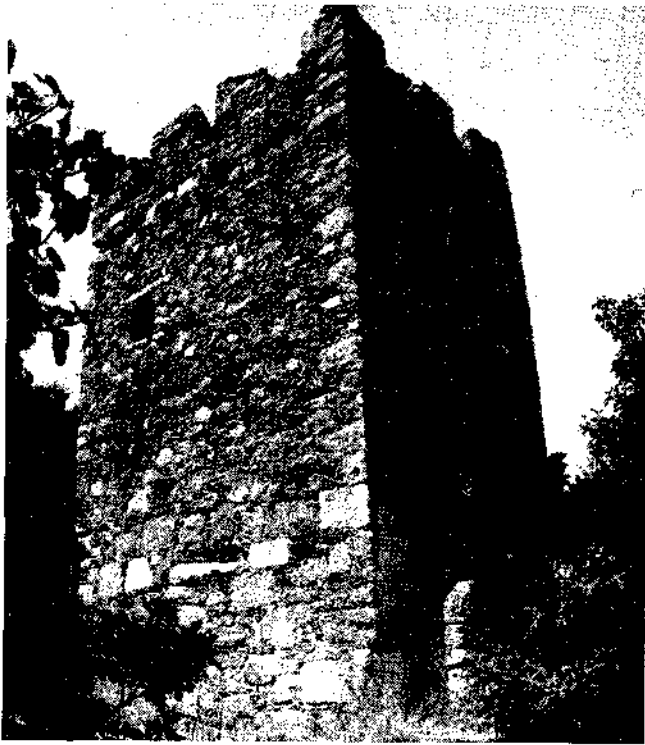
Resim: 7 — Midilli (Lesbos) Adası; Kule-ev

Resim: 8 — Bafa Gölü çevresinde incelenen kulelerin konumu (Wiegand, *Latmos...*)

Resim: 9 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi: doğudan görünüm

Resim: 10 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi kuzeydoğu görünüm ve giriş cephesi

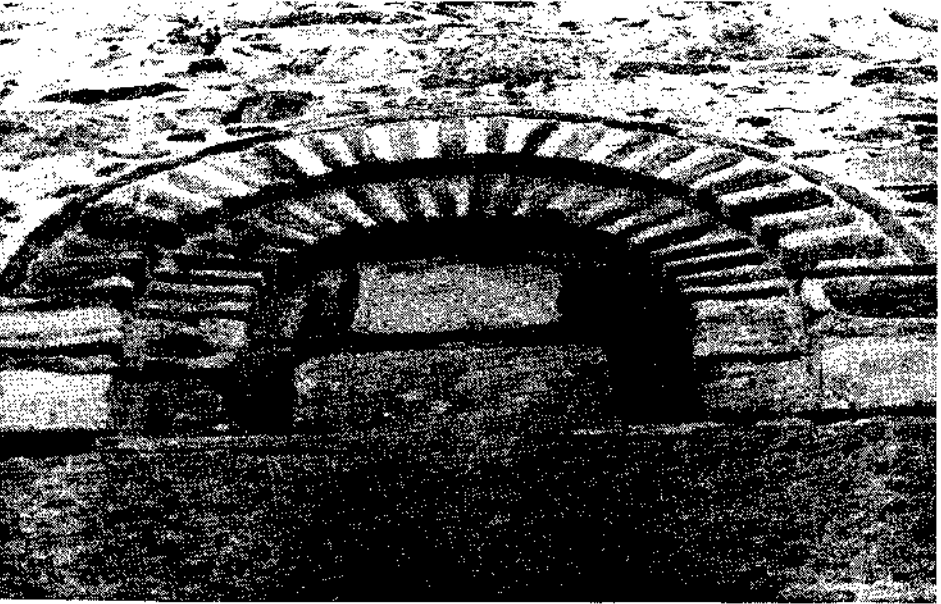
Resim: 11 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi: Güneydoğu görünüm. Çıkma ocaga aittir.

Resim: 12 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi; giriş katının iç görünümü. Sağda duman delikleriyle ocak çıkması solda, tonozun bindiği hafifletme tonozu. Duvar payesindeki giriş deliğine dikkat ediniz.

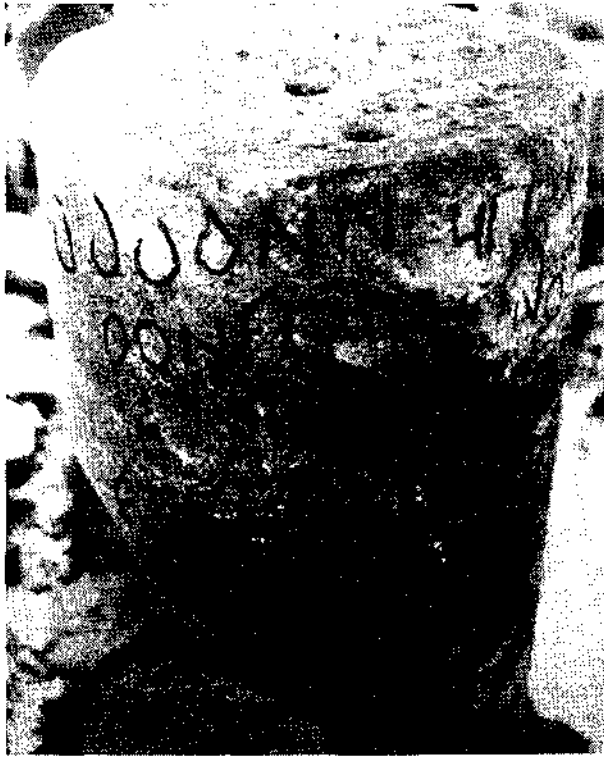
Resim: 13 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi; Kulenin oturduğu setin kenarındaki devşirme malzeme

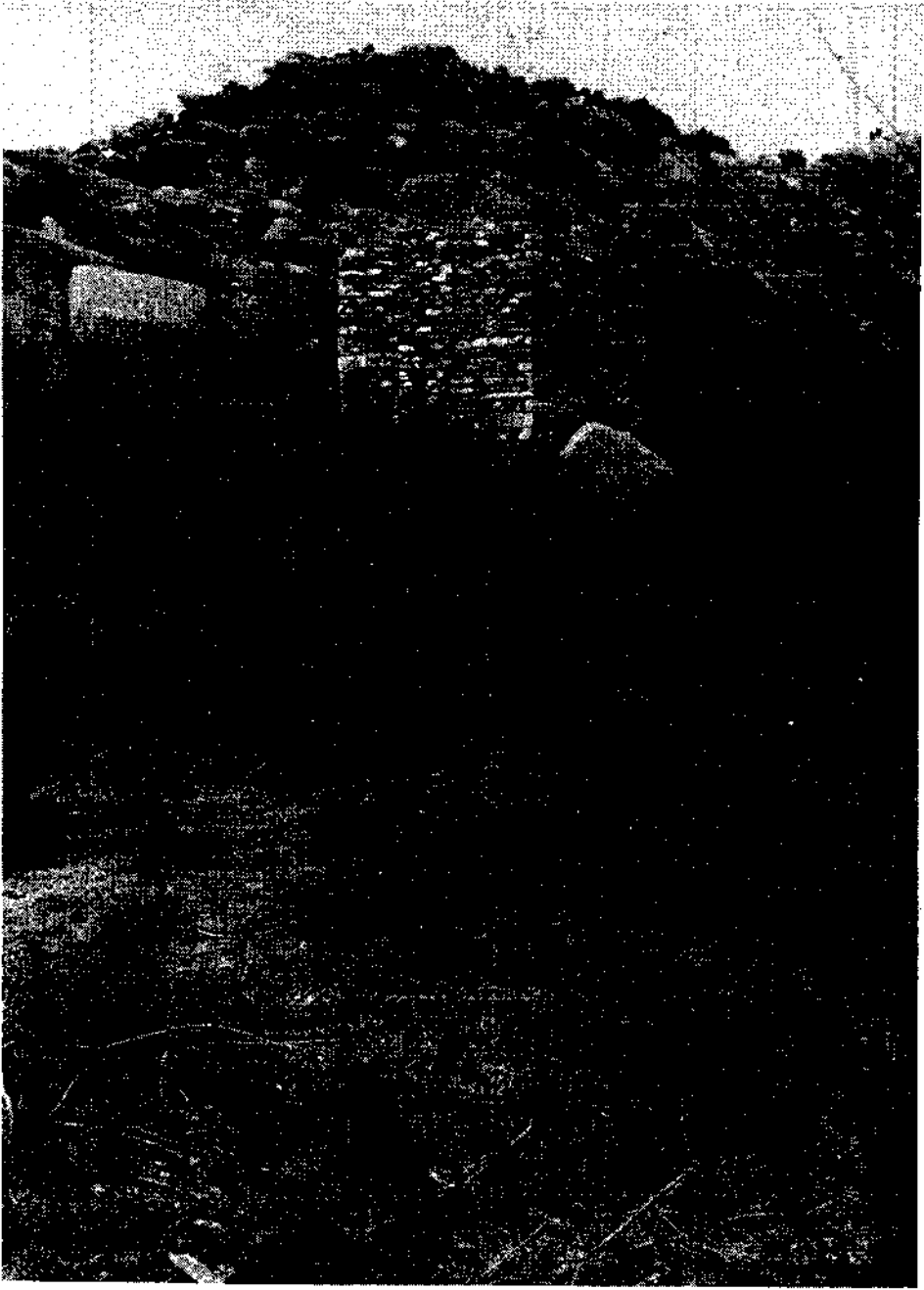
Resim: 14 — Pınarcık Yaylası, Bizans Kulesi giriş kapısının hafifletme kemeri

Resim: 15 — Pınarcık köyü çevresindeki
ikinci Bizans Kulesi

Resim: 16 — İkinci Bizans Kulesinin yakınında bulunan
yazıtlı mesafe taşı

Resim: 17 — Bafa Gölü'nün kuzey kıyısında Burgaz (Pyrgos?) Bükü'ndeki Bizans Kulesi

1988 YILI SUALTI ARAŞTIRMASI

Cemal PULAK*

Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü'nün (INA) 1988 sezonu sualtı araştırması 13 Eylül-3 Kasım tarihleri arasında Muğla ili kıyılarında yapılmıştır. Cemal Pulak başkanlığındaki araştırmaya Donald F. Frey, Tufan Turanlı, Robin Piercy, Murat Tilev, Sheila Matthews, Brian Kuhn, ve Sezgin Gökmen katılmışlar; Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliğini Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nden Yaşar Yıldız yapmıştır.

Gökova, Datça Yarımadası kıyıları ve Marmaris çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında bölgedeki eski ve yeni ihbarların değerlendirilmesinin yanı sıra, antik gemiler için tehlike oluşturacak sığlık, burun ve liman ağzı vs. gibi yerler de inceleme kapsamına alınmıştır. Önüç değişik bölgede yapılan araştırma sonucunda M.Ö. 4. yüzyıl sonu ile M.Ö. 3. yüzyıl başlarına ait bir Hellenistik Devri batığı ile M.S. 5.-7. yüzyıllara ait bir Bizans batığı tespit edilmiştir (Resim: 1). Ayrıca, Marmaris Limanı içinde evvelce bulunmuş olan bir Osmanlı batığını daha iyi tarihleyebilmek amacıyla üzerine tekrar dalışlar yapılmış, ancak batıkta birkaç keramik parçası dışında belirgin bir eser bulunamadığından batık şimdilik genel olarak 16. veya 17. yüzyıla tarihlenmektedir.

Dalışlar sırasında bulunan iki kurşun çipo ile bir çapa kelepçesi çıkarılarak Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Devetaşı Hellenistik Devri Batığı (Marmaris)

Devetaşı'nın batısında meyilli ve kayalık bir zemin üzerinde bulunan kum birikintilerinin içinde bir miktar amphoraya rastlanmıştır. Yapılan incelemelerde yaklaşık 10 metre genişliğindeki ve 25 metre derinlikten başlayarak 35 metre derinliğe kadar genişçe bir alana yayılmış olan seramik parçalarının aynı tipteki amphoralara ait olduğu saptanmıştır. Kayalık

(*) Cemal PULAK, Sualtı Arkeoloji Enstitüsü P.K. 41/BODRUM

yamacın hemen bitimindeki hafif meyilli kumluğun üzerinde 35 metreden 45-50 metre derinliğe kadar yapılan dip taramasında herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Amphoraların birçoğunun kayalara çarparak parçalanmasına rağmen, sağlam durumdaki bir örnekten tipin profili tam olarak çıkarılmıştır. Batıdaki amphora sayısı kesin bilinmemekle beraber geniş bir alana dağılmış olan parçaların 30 kadar amphoraya ait olduğu sanılmaktadır.

Devetaşı'ndaki amphora parçalarının tek bir amphora tipine ait olması, bu bölgede bir geminin battığının kesin kanıtıdır. Amphora sayısının azlığı, kalıntıların ya ufak boydaki bir tekneye, ya da kayalara çarptıktan sonra yükünü kısmen döküp, hafifledikten sonra dalgaların etkisiyle açık denize sürüklenerek batan bir gemiye ait olduğunu belirtmektedir. Zamanın kısıtlı olması ve hava şartlarının elvermemesinden batıktan etüdlük örnek bir amphora çıkarılamamıştır. Batığın tarihlenmesi ve amphora tipinin tanımı sualtında kaydedilen bilgilere dayanarak yapılmıştır.

Devetaşı'ndaki tipik amphoranın ağzı kalın ve hafif dışa taşkın, kulpları boyun çıkısından yuvarlaklık göstererek omuza doğru inmekte, omuzu hafif keskin, geniş gövdesi ise dipteki kozalak biçimli tutamağa doğru daralmaktadır¹. Batıdaki amphoralar tip olarak yakın zamana kadar erken Rodos veya proto-Rodos genel ismi altında toplanan amphoraların grubuna girmektedir². Son zamanlarda J.-Y. Empereur ve N. Tuna tarafından yapılan yüzey araştırmaları, proto-Rodos grubuna dahil edilen bazı amphoraların Datça Yarımadası'ndaki atölyelerde yapıldığını ortaya koymuştur³.

Bilezik ağızlı ve sivri tutamaklı tipik Rodos tipinin M.Ö. 3. yüzyılın ikinci çeyreğine doğru yerleşmeye başlamasından önce üretilen Rodos amphoralarının özellikle ağız ve tutamak yapısında bir fark görülmektedir⁴. Söz konusu amphoraların diğer bir özelliği de şekil değiştirerek belirgin bir

- (1) Devetaşı amphoralarına yakın bir örnek Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır; bkz. O. Alpözen, "Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları," *Türk Arkeoloji Dergisi* 22:2 (1975) 12, 253 env. no. lu amphora, Lev. 5 Şek. 4 (sayfa 12 de yanlışlıkla Lev. 5 Şek. 5 olarak verilmiştir), Lev. 5A Res. 5.
- (2) V. Grace, "Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula," *Hesperia* 32 (1963) 322—24.
- (3) N. Tuna, J.-Y. Empereur, M. Picon ve E. Döğer, "Rapport préliminaire de la prospection archéologique franco-turque des ateliers d'amphores de Reşadiye—Kiliseyanı, dans la péninsule de Datça," *Anatolia Antiqua* 1 (1987) 48; J.-Y. Empereur ve N. Tuna, "Zénon de Caunos et l'épave de Serçe Limanı," *Bulletin de Correspondance Hellénique* 112 (1988) 344.
- (4) Grace (supra n. 2) 324 —25.

form arayışı içinde olmalarıdır. Aynı anda birden fazla değişik formun kullanıldığı bazı amphoraların mühürlerindeki ortak isimlerden (eponym) anlaşılmaktadır⁵. Erken döneme ait Knidos amphoralarında da süreklilik gösteren belirgin bir formun olmadığı Datça Yarımadası'ndaki Reşadiye-Kiliseyanı ve Muhaltepe atölyelerinin fırın artıklarından toplanan malzemenin anlaşılmaktadır. Muhaltepe'de M.Ö. 4. yüzyıl sonu ile M.Ö. 3. yüzyıl başlarına ait katlardan çıkan malzeme arasında bulunan bazı amphora ağız ve tutamak parçaları ile Devetaşı batığındaki amphoraların ağız ve tutamakları arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu nedenle Devetaşı batığını genel olarak aynı döneme, yani M.Ö. 4. yüzyıl sonu ile M.Ö. 3. yüzyılın başlarına tarihlemekteyiz⁶.

Devetaşı batığı amphoralarının üretildiği merkez ancak petrografik ve kimyasal analizler sonucu kesinlik kazanabilecektir. Bu yönde yeni yapılmaya başlanan çalışmalar Knidos ve Rodos kökenli malzemenin hamurunda bazı farkların bulunduğunu ortaya çıkarmıştır⁷.

Arap Adası M.S. 5-7. Yüzyıl Bizans Batığı (Marmaris)

Arap Adası'nın açığında 30 metre derinlikteki kaya-kum karışımı bir zeminde kırık amphora parçalarına rastlanmıştır. Parçalardan bir kısmı değişik devir ve tiplere ait olmalarına rağmen büyük bir çoğunluğu tek tiptedir. Devetaşı batığında olduğu gibi, bu batığın da nispeten kayalık bir zemin üzerinde kalmasından amphoraların birçoğu parçalanarak dağılmıştır. Ufak parçaların geniş bir alana yayılmış olması amphora sayımı yapmamızı engellemiş, kayalık yamacın 45 metre derinliğine kadar yapılan dip taramasında ise başka bir malzemeye rastlanmamıştır.

Karadeniz'in doğu kıyıları, Ege, Filistin ve Mısır'da yaygın olarak görülen bu tipteki amphoralara ayrıca Tunus, İtalya ve İngiltere'nin güneybatısında da rastlanmaktadır⁸. Son zamanlarda yapılan yüzey araştırmaları sayesinde sözkonusu amphoraların üretildiği atölyelerden onbeşi Rodos Adası'nda, Kıbrıs'ta ve Güney Anadolu'da tespit edilmiş, atölyelerin en yay-

(5) Grace (supra n. 2) 322.

(6) Empereur ve Tuna (supra n. 3) 345, fig. 4 b ve h.

(7) J.—Y. Empereur ve M. Picon, "The Production of Aegean Amphorae: Field and Laboratory Studies," R.E. Jones and H.W. Catling eds., *New Aspects of Archaeological Science in Greece (BSA Occasional Paper 3 of the Fitch Laboratory, Athens 1988)* 36—38.

(8) D.P.S. Peacock ve D.F. Williams, *Amphorae and the Roman Economy* (Longman, London and New York 1986) 186.

gın bulunduğu bölge ise İskenderun Körfezi kıyıları olarak saptanmıştır⁹. İlk örneklerine M.S. 5. yüzyılın başlarında rastlanan bu amphoraların en yoğun şekilde kullanıldığı dönem M.S. 5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın başlarıdır. Üretimlerinin tam olarak ne zaman kesildiği bilinmemekle beraber bir miktar amphoranın M.S. 7. yüzyılın ortalarına kadar yapıldığı ileri sürülmektedir¹⁰. Yassıada 7. yüzyıl Bizans batığında bulunan 30 kadar amphora, tipin en geç dönem örneklerinden birini oluşturmaktadır¹¹. Batıktan etüdlük malzeme olarak bir amphora çıkarılarak Bodrum Müzesi'ne götürülmüştür (Resim: 2, 88 / E / 2).

Kurşun Çapa Aksamı

Datça Yarımadası, Karaburun çevresinde 35 metre derinlikte ahşap çapa aksamı olan iki adet kurşun çipo ile bir de kurşun çapa kelepçesi bulunmuştur (Resim :3, 88 / C / 2, 88 / C / 5, 88 / C / 6).

Çipolardan uzun olanının (100 cm: 88 / C / 5) bir metre kadar uzağında çapanın kol-gövde bağlantısını desteklemek amacıyla kullanılan kurşundan bir çapa kelepçesi (88 / C / 2) ele geçmiştir. Çipo ile kelepçenin birbirine olan yakın konumu her iki parçanın da aynı çapaya ait olabileceği görüşünü güçlendirmektedir. Kelepçenin çevresinde metal detektörü ile yapılan aramada, ahşap çapaların uçlarını korumak amacıyla bazen kullanılan bakır / bronz veya demir turnakların bulunmasına yönelik çalışma olumlu sonuç vermemiştir. Çiponun aynı yüzünde döküm sırasında işlendiği sanılan bir işaret “+” ile çizilerek işlenmiş “ΣΠΕ” harflerinden oluşan bir graffito bulunmaktadır.

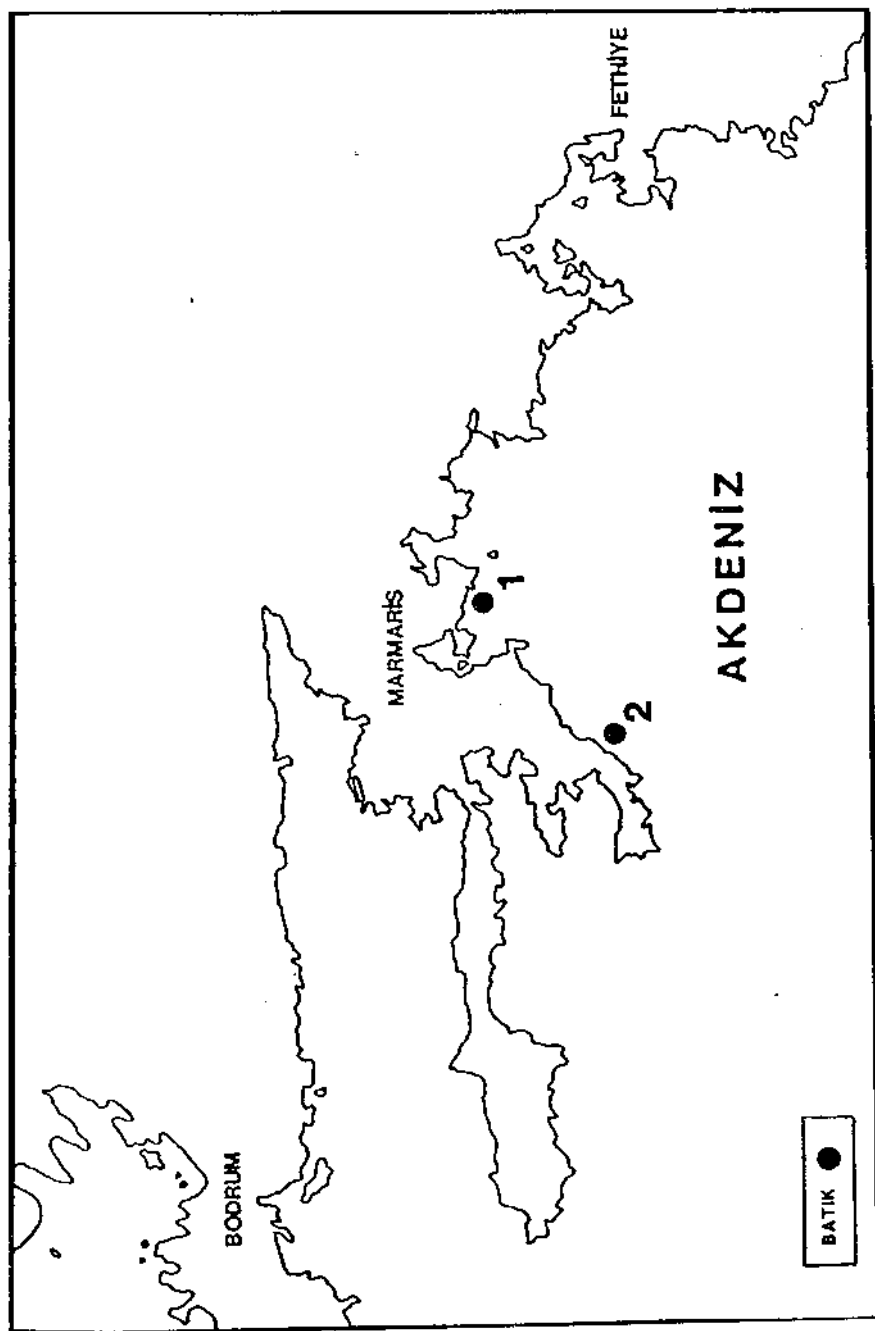
Her iki çipo da çapa gövdesinden ayrılabilir şekilde yapılmıştır. Bu tipteki çipolar genel olarak M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından M.S. 3. yüzyılın başlarına kadar kullanım görmüşlerdir¹².

(9) Empereur ve Picon (supra n. 7), 33, 35 fig. 21; J.—Y. Empereur ve M. Picon, “Les regions de production d’amphores impériales en Méditerranée orientale,” *Actes du Colloque de Sienna* (1986) sur “les Amphores romaines” (Sienna 1988) basımda.

(10) S.J. Keay, *Late Roman Amphorae in the Mediterranean* (BAR International Series 196, Oxford 1984) 271—72, 278; Peacock ve Williams (supra n. 8) 137.

(11) Tip I: G.F. Bass ve F.H. van Doorninck, Jr., *Yassı Ada I* (Texas A&M Press, College Station 1982) 155—57.

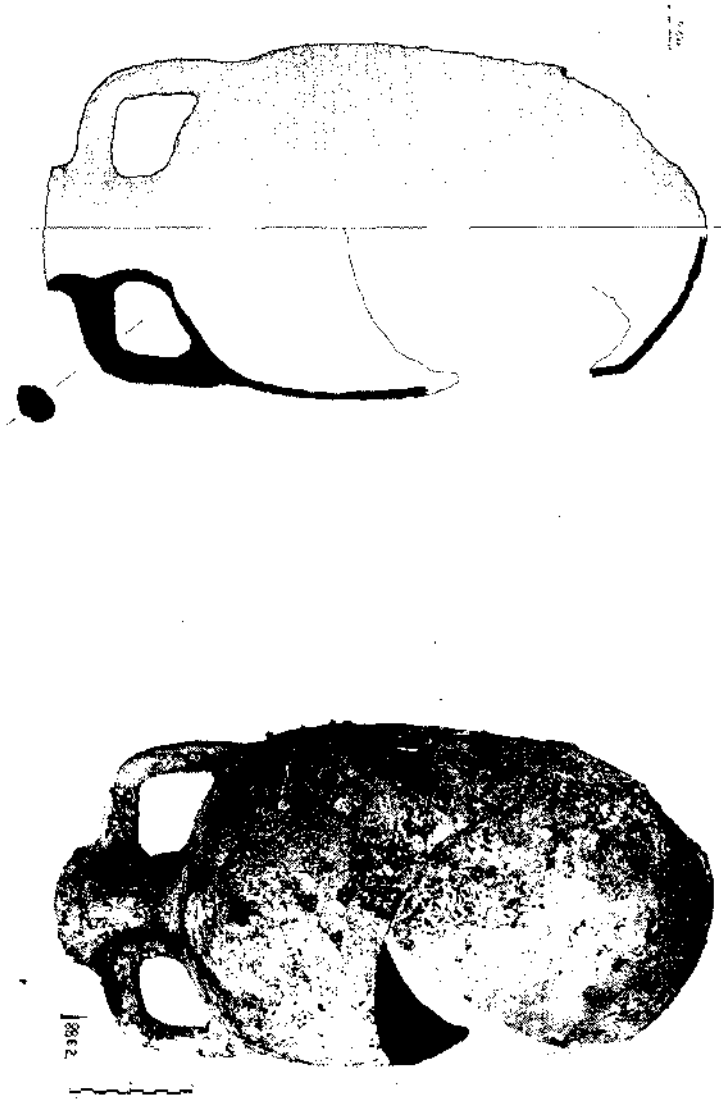
(12) D. Haldane, *The Wooden Anchor* (Texas A&M Üniversitesi Master Tezi 1984) 9—10.

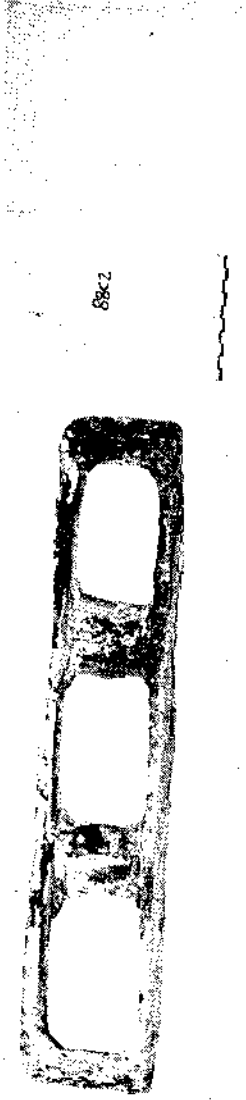
Resim: 1 — 1988 yılı sualtı araştırmasında tespit edilen batıklar.

1) Devetaşı Hellenistik Devri batığı (M.Ö. 4.—3. yüzyıl).

2) Arap Adası Bizans batığı (M.S. 5.—7. yüzyıl).

Resim: 2 — Arap Adası 5.—7. yüzyıl, Bizans batıgından çıkarılan amphora (8 / E / 2)

Resim: 3 — Karaburun civarında bulunan kurşun çapa kelepçesi (88 / C / 2) ve çipolar
(88 / C / 5, 88 / C / 6)

PRELIMINARY SURVEY AT AMASRA, ZONGULDAK

Stephen J. HILL*

I was granted permission to carry out a preliminary season of survey work at Amasra in August 1988. I was supported throughout by Mr James Crow, of the National Trust for Historical Monuments in Britain. Our government representative was Mr Necati Koçalak of the Samsun Museum: he was immensely obliging, and we are deeply grateful to him for all his help. We would also wish to thank Mr Faruk Arabacı, the Director of the Amasra Museum for all his kindness and support. Professor Semavi Eyice has published a small book concerning ancient Amasra, and more recently Dr. Necdet Sakaoğlu has produced a fuller account of Amasra's history: Both publications inspired our interest, so we must acknowledge our debt to them at this stage in our research.

The main objective of the work carried out in 1988 was to conduct a feasibility study of surveying the Kale at Amasra, with a view to returning in subsequent years in order to make a detailed, measured survey of the site. Work concentrated on the remains of the Kale, which is the most complicated monument at Amasra to survey, with a view to beginning to understand the phases of its construction, and to deciding on likely surveying stations. From the first season's work we have been able to form some conclusions concerning the interpretation of the monument, which will form the basis of further study, and we have a much clearer vision of how to proceed with the survey.

Amasra occupies a position on the south coast of the Black Sea, some 80 kilometres east of Zonguldak. The town is on the site of the ancient city of Amastris, and, as such, has been continuously occupied since the Classical era. There are interesting remains of various periods, and the

(*) Dr. Stephen J. HILL, Joint School of Classics, University of Warwick, Coventry CV 4 7 AL
İNGİLTERE

Roman monuments of Amasra, such as the Bedesten, are of a size and importance which command attention, and bear out the comment of the Younger Pliny, who, during his stay in Bithynia in the early 2nd century AD., described Amastris as "et elegans et ornata" (both elegant and well adorned). Pliny reported to the emperor Trajan that Amastris was equipped with a colonnaded street, but said that something must be done about the stream which ran through the city, and which had become an open sewer. It was presumably Pliny who organised to cover over the stream which still flows into the west bay near to the Amasra Museum.

Thanks to its position on a promontory projecting northwards into the Black Sea, with the further protection of the island of Boz Tepe, Amasra has two harbours. The larger, eastern, harbour is now much more important, since it is protected by a mole which was greatly extended in 1986, but it seems likely that the western harbour was also important in antiquity. There are still visible in the west bay traces of the Roman harbour which must have been a major factor contributing to the importance of the ancient city. The naval associations of Amastris are likely to provide the key to understanding the city's most complex monument, the Kale, which was the main focus of our attention.

Amasra Kale stands on the tip of the northward-projecting high promontory which overlooks the large area of the Classical city to the south. The Kale also incorporated the former island known as Boz Tepe. The construction of the Kale involved several building phases, the first of which is marked by heavy, squared stone blocks which were robbed from the public buildings of the Classical city. Although some decorated fragments from Classical buildings were left visible in the walls, most of the stones used for the faces of the walls were cut into fairly regular squared shapes. The core of the primary wall consisted of rubble, also salvaged from Classical buildings, set in heavy mortar. Inside such structures as towers materials such as seats from the Classical theatre were used as they were found, without recourse to recutting. Although it seems to have been constructed entirely from Classical spolia, the first phase of Amasra Kale was certainly a much more grand and imposing structure than might have been expected at what, in the Late Roman / Early Medieval period was a relatively minor city.

The whole circuit of walls of Amasra Kale included the tip of promontory and the south side of Boz Tepe Island, which was linked to the mainland by means of a bridge. The strongest part of the circuit, which is still the most impressive surviving section of the Kale is the landward-facing

southern section of the walls, which runs across the promontory between the two harbours. We were able to demonstrate that there were at least two lines of defensive walls on this most vulnerable, most easily approached section. The main, inner, wall is well preserved along the whole southern circuit, and in places survives to the height of ten metres above present ground level. The wall is strengthened by projecting rectangular towers, which vary somewhat in size and shape; in particular, there is an exceptionally broad tower at a central position which projects less far from the main wall than the other towers in the south circuit. The exceptional tower stands at a point where there is a noticeable shift in the alignment of the walls. The towers are very closely spaced, but all belong to the primary phase of construction. They vary in the extent to which they are bonded into the curtain wall. The method of construction can be seen most clearly at a point to the east of tower D, where the curtain wall is least well preserved. Here it can be seen that the lower courses of the curtain wall were constructed as a retaining wall with only one face on the outer side, but with rubble and mortar packed behind. At a higher level the curtain wall also had a rear face. The tower is not bonded in its lower courses, but is bonded at the top. It is clear from the presence of steps built into the inner face of the wall towards the west end of the south circuit that a parapet walk ran along the top of the curtain wall between the towers.

The towers of the landward-facing wall are relatively well-preserved, and in two cases it is possible to enter inside them. A staircase built into the back of tower B shows that there was a platform at the top of the tower. The chamber inside tower D is constructed from monumental blocks which were probably robbed from the Classical theatre. The immense pier which fills the centre of the chamber must indicate that heavy artillery was placed on the top of the tower. The original windows are splayed arrow-slits. Occasionally, these were converted by the addition of gun-ports by the Genoese. The top of tower D preserves its parapet wall, which had crenellations. The latter were modified in the Genoese period, when the total height of the walls appear to have been slightly increased.

The main wall was protected on the landward southern circuit by a slighter, outer wall, which ran parallel with it. This outer wall is much less well preserved than the main wall, but it is clear from surviving fragments that it, too, had towers, which were positioned in the intervals between the towers of the main wall. The highest surviving section of outer wall has a total height of four metres above surviving ground level. There may have been a ditch beyond the outer wall on the line which is now followed by the

main street of shops in old Amasra. The inner and outer walls run together at the east and west ends, in a way which strengthened the protection of the gates of the city, and it seems likely from this observation that both walls were part of the original design. Traces of what appeared to be a third wall were detected at the east end, beside the east harbour, and this will be a focus for further study.

Gates are preserved at both ends of the landward-facing run of walls. The east gate demonstrates very clearly the complicated structural history of the Kale, since the primary gate, which is marked by elegant white marble jambs and lintel, was strengthened by the addition of an outer gate, unbonded and in different build, which was itself altered by the Genoese who occupied Amasra in the early 15th century. The same pattern of adaptation is visible in the case of the west gate. Only one jamb of the primary gate survives here, but it is clear that the primary gate was further strengthened on at least three occasions. A strong barrel-vaulted passage was added behind the gate, and at a later stage a second gate was added along with an outwork which included a well-head within the system. The Genoese added machicolations to the top of the secondary gate. The gates of Amasra Kale were extremely well-protected by the outer wall and the towers of the inner wall, especially since it was necessary to turn through several angles in order to gain admission to the interior of the Kale. We came to the conclusion that the eastern gate was the main land gate, whilst the surviving western gate was what remained of a complicated sea gate. Given the presence of the outer wall there was also a need for small postern gates, such as the one which can be seen below Tower A, near the eastern main gate.

Towers E and F were particularly strongly constructed. They are close to the mosque which was converted from the larger of the two churches inside the Kale, and there are traces of an imposing inner structure behind tower F. Presumably the large towers related to what was a particularly important position inside the fortification.

We did not have time to study the rest of the circuit of walls in as much detail, but it is clear that the system was less complicated on the seaward-facing sides, where cliffs and sea provide a much higher degree of natural defence. Nevertheless, it is clear, again, that the primary wall was constructed extremely strongly from large squared blocks. The island of Boz Tepe also had impressive walls on its southern side, especially in the area which overlooks the west harbour. The walls on Boz Tepe would have protected the harbour and the approach to the western sea gate. The bridge between Boz Tepe and the mainland was surmounted by a protected walkway, and

the well-preserved gateway on the Boz Tepe side conforms to the pattern of those on the mainland side. Here, too, there is a primary gate with marble jambs and lintel, in front of which is a barrel-vaulted chamber with an outer gate which clearly preserves the slots for a portcullis.

A great deal of work remains to be done but some conclusions are already possible. The plan of the walls at Amasra bears some comparison with the Theodosian walls of Istanbul, whilst in appearance there are resemblances to the walls of the Byzantine Theme castles of Ankara and Amasya. In any event, the walls of Amastris are far more impressive than might have been expected for a minor city. The reason for this may well be that Amastris was the base of the Byzantine fleet, where the admiral resided. This would explain the elaborate protection of the harbour and also, perhaps, the presence of the large building behind tower F, close to the main church within the fortress. This kind of analysis helps with the problem of dating, since it would imply that Amastris should be consigned to the Early medieval period. We know that St. George of Amastris called the citizens within the walls in the middle of the 8th century in the context of an Arab raid. It now seems reasonable to accept that the primary system of fortifications at Amasra was in existence by that date. This would leave plenty of time for the two major phases of Byzantine modifications which took place before the Genoese occupation in the 15th century.

We hope to return to Amasra this summer with an EDM (electronic distance measurer) and a slightly larger team in order to continue our researches.

ZONGULDAK AMASRA'DA ÖN ARAŞTIRMA

Stephen J. HILL*

1988 yılı Ağustos ayında Amasra'da bir ön araştırma yapmak için izin aldım. Bu arada National Trust for Historical Monuments'den Sayın James Crow tarafından destek gördüm. Hükümet temsilcisi Samsun Müzesi'nden Sayın Necati Koçalak idi. Kendilerine yardımseverliklerinden ve gayretlerinden ötürü müteşekkirimiz. Ayrıca nezaket ve yardımları için Amasra Müzesi Müdürü Sayın Faruk Arabacı'ya da teşekkür etmek isteriz. Profesör Semavi Eyice'nin eski Amasra ile ilgili yayınladığı kitap ve Dr. Necdet Sakaoğlu'nun Amasra tarihi ile ilgili yayınladığı kitap bize ilham kaynağı olmuştur.

1988'de yürütülen çalışmanın ana amacı, daha sonraki yıllarda Amasra Kalesi'nin detaylı rölövesini hazırlamaya esas olacak bir fizibilite çalışması yapmaktır. Çalışmalar yapım aşamalarının anlaşılmasına ve uygun araştırma istasyonlarının belirlenmesine yönelik olmak üzere Amasra'daki en karmaşık anıt olan kale kalıntıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Anıtın yorumunu gözönünde bulundurarak ilk araştırma sezonu çalışmalarından, daha sonraki çalışmalarımıza temel oluşturacak ve bundan sonra nasıl çalışacağımıza ışık tutacak bazı sonuçlar elde ettik. Böylece araştırmanın nasıl yürütüleceğini daha iyi görmeye başladık.

Amasra Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Zonguldak'tan 80 km. mesafede yer almaktadır. Şehir, eski Amastris yerleşmesi üzerinde kurulmuş olup klasik dönemden bu yana iskan edilmiştir. Amasra'da çeşitli dönemlere ait ilginç kalıntılar ve Bedesten gibi dikkate değer boyutta ve önemde Roma kalıntıları vardır. Bu kalıntılar M.S. II. yüzyılın başlarında Bithynia'da yaşadığı sırada Amastris'i "Zarif ve iyi donatılmış" olarak tanımlayan Genç Pliny'nin yorumunu haklı çıkarmaktadırlar. Pliny, İmparator Trayan'a hazırladığı raporda Amastris'te bulunan kolonlu bir caddeden söz etmiş

(*) Dr. Stephen J. HILL, Joint School of Classics University of Warwick, Coventry, CV 4, 7 AL, İNGİLTERE.

ve şehrin ortasından akan ve açık bir kanalizasyon haline gelen dere konusunda birşeyler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Tahminen hâlâ Amasra Müzesi yakınındaki batı körfezine dökülmekte olan derenin üstünün kapatılması Pliny tarafından düşünülmüştü.

Kuzeye, Karadeniz'e doğru uzanan bir burun üzerindeki konumu ve Boztepe'nin de korumasıyla Amasra'nın iki limanı vardır. Doğuda yer alan ve daha büyük olan liman, 1986 yılından bu yana büyük ölçüde genişletilmiş bir dalgakıran tarafından korunması nedeniyle bugün daha öncemi ise de, antik çağlarda batı limanının daha önemli olduğu sanılmaktadır. Batı körfezinde, eski şehrin önemine katkıda bulunan ana faktörlerden biri olan Roma limanının izlerini hâlâ görmek mümkündür. Amastris'in deniz birlikleri şehrin en karmaşık anıtı olan ve ilğimizin ana odağını oluşturan kalenin anlaşılması için anahtar niteliğindedirler.

Amasra Kalesi güneydeki klasik şehrin yerleştiği alanı gören ve kuzeye doğru uzanan yüksek burnun tepesinde yer almaktadır. Kale aynı zamanda Boztepe olarak bilinen eski adayı da içine almaktadır. Kalenin yapımı birkaç aşamada gerçekleşmiştir. İlk aşama, klasik şehrin kamu binalarından çalınmış olan ağır dörtgen taş bloklar ile dikkat çeker. Klasik binalardan alınan bazı süslü parçalar duvarlarda olduğu gibi bırakıldıysa da duvarların yüzleri için kullanılan taşların çoğu oldukça düzenli dörtgenler biçiminde kesilmiştir. Ana duvarın içi yine klasik binalardan alınan ve ağır bir harçla biraraya getirilen molozdan oluşmuştur. Kulelerde olduğu gibi bazı yapıların içinde klasik tiyatrodan alınan oturma yerleri yeniden kesilmeden bulundukları biçimde kullanılmışlardır. Amasra Kalesi'nin ilk evresi, tamamıyla klasik Spolia'dan inşa edilmiş gibi görünmekle beraber Geç Roma / Erken Ortaçağ periyodunda görece olarak küçük şehir olmasından beklenenden çok daha büyük ve görkemlidir.

Amasra Kalesi duvarları burnun ucunu ve ana karaya bir köprü ile bağlanan Boztepe Adası'nın güney tarafını içine almaktadır. Duvarların sağlam bölümü kalenin ayakta kalan parçaları arasında hâlâ en etkileyici bölüm olan ve iki liman arasında buruna doğru uzanan kara tarafına bakan güney kısımdır. Savunması en zor olan ve en kolay ulaşılabilen bu bölümde en az iki savunma duvarı olduğunu ortaya çıkarmış bulunmaktayız. İç kısımdaki ana duvarın güney kesimi iyi korunmuştur. Bazı yerlerde mevcut zemin kodundan 10 m. yüksekliğe ulaşmaktadır. Duvar boyut ve biçimi değişkenlik gösteren dikdörtgen kulelerle kuvvetlendirilmiştir. Merkezi bir konumda güney taraftaki diğer kulelere göre duvara daha az uzaklıkta ve oldukça geniş bir kule özellik arz etmektedir. Bu kule duvar hattının değiştiği bir noktada yer almaktadır. Kuleler birbirine çok yakın olup

hepsi de yapının ilk evresine aittir. Kulelerin perde duvar bağlanma mesafeleri değişkenlik göstermektedir. Yapım yöntemi D kulesinin doğusunda perde duvarın en az korunduğu bir noktada en açık şekliyle görülebilir. Burada perde duvarın alt kısımlarının sadece bir yüzü dışarı bakan, arkadan moloz ve harçla doldurulan bir istinat duvarı olduğu görülebilir. Daha yüksek kesimlerde perde duvarın arka yüzü de vardır. Kule aşağı kesimlerde bağlanmamış, üst kesimlerde bağlanmıştır. Duvarın güney bölümünün batısına doğru duvarın iç yüzüne inşa edilmiş basamaklar kuleler arasında perde duvarı boyunca uzanan parmaklıklı bir yolun varlığını ortaya koymaktadır.

Kara tarafına bakan duvarın kuleleri oldukça iyi korunmuştur ve içlerine girmek iki şekilde mümkündür. B kulesinin gerisindeki merdiven kulenin üzerinde bir platform olduğunu gösterir, D kulesinin içindeki oda büyük bir olasılıkla klasik tiyatrodan alınmış olan anıtsal bloklarla inşa edilmiştir. Odanın ortasındaki büyük kolon, ağır topların kulenin üstüne konulduğunu göstermektedir. Orijinal pencereler zaman zaman Cenevizliler tarafından silah iskelelerinin ilavesiyle değiştirilmiştir. D kulesinin tepesindeki parmaklıklı duvar korunmuş durumdadır. Sonuncusu duvarların toplam yüksekliğinin bir miktar artırıldığı Cenevizliler döneminde değişikliğe uğramıştır.

Güneydeki ana duvar kendisine paralel giden daha hafif bir dış duvarla korunmuştur. Bu dış duvar ana duvardan daha kötü durumdadır, ancak halâ ayakta olan parçalardan bu duvarda da ana duvardaki kulelerin aralarına denk gelen kuleler olduğu anlaşılmaktadır. Dış duvardan arta kalan en yüksek bölümün zemin seviyesinden yüksekliği 4 metredir. Bugün eski Amasra dükkânlarının yer aldığı ana cadde hattı üzerinde eski duvarın arkasında o zamanlar bir hendek olduğu tahmin edilmektedir. İç ve dış duvarlar şehrin kapılarının daha iyi korunmasını sağlayacak bir biçimde doğu-batı yönlerinde uzanmaktadır. Bu gözlemin sonucu olarak her iki duvarın da orijinal tasarımın parçaları olduğu anlaşılmaktadır. Doğu limanın yakınında üçüncü bir duvarın olduğuna işaret eden izler bulunmuştur ve bu daha ileriki çalışmalarımızın odak noktası olacaktır.

Kara tarafına uzanan duvarların uçlarındaki kapılar korunmuş durumdadır.

Amasra'yı 15. yüzyılın başlarında istila eden Cenevizliler tarafından değiştirilen ve zarif, beyaz, mermer yatay ve düşey pervazları ile dikkat çeken ana kapı bir dış kapının ilavesiyle kuvvetlendirildiğinden doğu kapısı kalenin karmaşık yapısal tarihini gayet açık gözler önüne sermektedir.

Aynı uygulama batı kapısında da görülebilir. Burada ana kapının yalnızca bir pervazı geride kalmış olmakla beraber bu kapının en az üç kere ilavelerle kuvvetlendirildiği açıktır. Kapının arkasına beşik tonozlu bir bölme ilave edilmiş ve daha sonraki bir dönemde ikinci bir kapı bunun yanına eklenmiştir. Cenevizliler ikinci kapının üstüne mazgallar ilave etmişlerdir.

Özellikle Kale'nin içine ulaşmak için çeşitli açılarda dönmek gerektiğinden Amasra Kalesi'nin kapıları dış duvar ve iç duvarın kuleleri tarafından geyet iyi korunmuştur. Çalışmalarımız sonucunda halen ayakta duran batı kapısının karmaşık bir deniz kapısından geriye kaldığı, doğu kapısının ise ana kara kapısı olduğu tahminine ulaştık. Ayrıca dış duvarda da halen A kulesinin altında doğudaki ana kapı yakınında mevcut olduğu gibi küçük arka kapılara ihtiyaç vardır.

E ve F kuleleri özellikle sağlam inşa edilmişlerdir. Bu kuleler kalenin içinde yer alan iki kiliseden daha sonra camiye çevrilen büyük kiliseye yakındırlar. F kulesinin arkasında görkemli bir iç yapının izleri görülmektedir. Büyük kuleler tahminen korunan alan içindeki özel öneme sahip bölgelerle ilişkilidirler.

Duvarların geri kalan bölümlerini daha detaylı incelemek için zamanımız olmadı. Fakat kayaların ve denizin doğal korumanın en güzel örneğini sergiledikleri deniz tarafında, sistemin daha karmaşık olduğu açıktır. Bununla beraber, ana duvarın büyük dörtgen bloklardan kuvvetli bir şekilde inşa edildiği de açıktır. Boztepe Adası da güney tarafta özellikle batı limanını gören bölgede etkileyici duvarlara sahiptir. Boztepe'deki duvarlar limanı ve batı deniz kapısını korumaktadır. Boztepe ve ana kara arasındaki köprü bir keçi yolunun üzerinde bulunmaktadır ve Boztepe tarafında yer alan ve iyi durumda bulunan çıkış yolu ana kara tarafındaki örneklerle uyum sağlamaktadır. Burada da mermer yatay ve düşey pervazlar önünde beşik tonozlu bir oda olan bir ana kapı bulunmaktadır.

Halâ yapılacak çok iş olmasına rağmen şimdiden bazı sonuçlar elde etmek mümkün oldu. Amasra Kalesi duvar planları görünüşte Ankara ve Amasya'daki Bizans esaslı kale duvarları ile benzerlik göstermesine rağmen İstanbul Theodosian duvarları ile de karşılaştırılabilir. Her halükârda Amastiris duvarları küçük bir yerleşme için beklenenden çok daha etkileyicidir. Bunun nedeni Amastiris'in Bizans donanması üssü olması ve amiralin burada yaşaması olabilir. Bu, limanın bu kadar dikkatle korunmasını ve F kulesinin arkasında kale içindeki ana kilisenin yakınında yer alan büyük binanın varlığını da açıklar. Bu tür bir analiz Amastiris'in Erken Ortaçağ tarihlenmesini de mümkün kılar. 8. Yüzyılın ortalarında bir Arap akını sırasında

Amastisli St. George'un kent halkını duvarların içine topladığını biliyoruz. Bu nedenle ana koruma sisteminin o tarihten beri mevcut olduğunu kabul etmek mümkündür. Bu, 15. yüzyıldaki Ceneviz istilasından önceki Bizans değişiminin iki büyük aşaması için de yeterli zaman bırakmaktadır.

Bu yaz, araştırmalarımızı sürdürmek amacıyla daha geniş bir ekip ve bir EDM (elektronik uzaklık ölçer) ile Amasra'ya dönmeyi umuyoruz.

PROKONNESOS – 1988 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ*

Marmara Adası Saraylar Köyü ve çevresindeki Prokonnesos mermer ocaklarında 1988 yılında da yüzey araştırmalarına devam edilmiş, İstanbul Arkeoloji Müzesi elemanlarından Bakanlık temsilcisi Mine Soysal ve Saraylar ören yeri bekçisi Ramazan Karataş'ın candan desteği ile sürdürülen iki haftalık bu çalışma sonucunda 51 adet arkeolojik belge daha saptanmıştır. 1988 yılı fotoğraf giderleri Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından karşılanmıştır.

1970'lerden beri süregelen Saraylar araştırmasında¹, bilindiği üzere, antik ocak atıkları içinde bulunan işlenmesi yarım kalmış mermer eserler sadece saptanmakla kalınmıyor, fakat bunların büyük bir kısmı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün sağladığı mali destekle, ocaklardan indirilerek köyün yakınında kurulan bir açık hava müzesinde sergileniyor. 1988 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı bu mali desteği sağlayamamış olduğundan, saptanan eserlerden ancak 8 adedi köylünün yardımı ile müzeye taşınmış, halen işletilmekte olan iki büyük ocak alanında ortaya çıkan antik eserler ise ocak sahiplerine uygun bir yere dizdirilerek, ocaklara bağlı koleksiyon yaptırma yoluna gidilmiştir² (Resim: 1-2).

Silinte bölgesi-İnik ocakları buluntuları (Resim: 2-8)

Saraylar köyünün kuş uçuşu 3 km güneydoğusundaki Silinte bölgesinde, deniz seviyesinden yaklaşık 200 m yüksekte yer alan büyük antik

(*) Dr. Nuşin ASGARİ, İbrikar Sok. Mutlu apt. 18/8 Küçükbebek/İSTANBUL.

(1) 1971-78 çalışmaları için bk. N. Asgari, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 11, s. 23 vdd. ve dn. 7'deki toplu bibliyografyaya. — 1979'dan bu yana yapılan çalışmalar hk. bk. N. Asgari, *Kazı Sonuçları Toplantısı II* (1980) s. 161 vd.; *III* (1981) s. 117 vd.; *IV* (1982) s. 333 vdd.; *Araştırma Sonuçları Toplantısı V/1* (1987) s. 147 vdd.; *VI* (1988) s. 233 vdd.

(2) Salta vadisinde Oğuz ocakları ve Silinte bölgesinde İnik ocakları koleksiyonları.

ocaklar vardır. Son yıllarda bu alanın Süleyman İnik tarafından yeniden çalıştırılmağa başlanması sonucunda birçok antik ocak ortadan kalkmış, ocak atıkları içinde ise çeşitli eski eserler bulunmuştur.

Bu geniş alanda, geçen yıllardan tanıdığımız Harmantaş ocağından³ başlayarak batıya doğru uzanan bir dizi büyük ocağın yer aldığı saptanmıştır (Resim: 3-4). İ.S. 4. yüzyıl sonlarına tarihlediğimiz Harmantaş ocağı gibi, Silinte'deki diğer büyük ocakların da yine Geç Antik Çağ'da işletildiklerini, üzerlerinde yer alan haç işaretlerinden ve içlerinde bulunan bazı devasa mimari elemanlardan anlamaktayız. Örneğin, Resim: 3'de Harmantaş'ın hemen batısında yer alan büyük bir ocağın içi görülüyor (saha no. Oc. 190). Batıdan doğuya doğru 50 m'nin üstünde derinliği olan bu ocak, doğu ucta kuzeye doğru kıvrılarak devam eder. Bu kesimde kaya cephesine kazınmış bir haç motifinden ocağın Erken Hristiyanlık Çağı'nda işletilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük çapta mermerin kesilmiş olduğu bu derin ocaklardaki yoğun faaliyetin, Geç Antik Çağ'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis için yaptırılan anıtlar ile ilgili olduğu akla gelmektedir, tıpkı Harmantaş sütun tamburunun İstanbul, Beyazıt'taki Theodosius Sütunu için hazırlanmakta olması gibi⁴.

Harmantaş'ın kuzeyinde uzanan ocak alanında saptanan çeşitli mimari elemanlar –graden ve sütunlar, yapı blokları, kemer taşları, v.b.– (Resim: 2, 5-8) arasında iki devasa kemer taşı ilginçtir. Anıtsal bir kemerin kilit taşı olarak biçimlendirilmiş olanı (saha no. Oc. 155), 180 cm. yüksekliğindedir (Resim: 5); diğeri ise (saha no. Oc. 156) yine büyük bir anıt için hazırlanmış 109 cm. yüksekliğinde bir kemer taşıdır (Resim: 6). Belli ölçülere göre biçimlendirilen bu dev taşların büyük bir tak ya da anıtsal bir kapı için ısmarlandıkları anlaşıyor. Her iki eser, Geç Antik Çağ'da Prokonnesos'da prefabrik imalat yapıldığına örneklerdir.

Silinte ocak atıkları içinden 13 adet mermer blok da çıkmıştır (Resim 7-8).

Blok no.	Oc. 172:	107 × 61 × 23 cm
	Oc. 171:	187 × 64 × 28 cm
	Oc. 166:	120 × 75 × 34 cm
	Oc. 154:	151 × 62 × 35 cm
	Oc. 168:	133 × 48 × 35 cm

(3) N. Asgari, *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI* (1988) s. 233 vd. dn. 2-3, res. 2-4.

(4) Bk. dn. 3.

- Oc. 176: $88 \times 63 \times 35$ cm
 Oc. 173: $123 \times 75 \times 36$ cm
 Oc. 178: $131 \times 47 \times 38$ cm
 Oc. 170: $116 \times 87 \times 38$ cm
 Oc. 169: $75 \times 59 \times 38$ cm
 Oc. 174: $105 \times 63 \times 39$ cm
 Oc. 177: $83 \times 57 \times 39$ cm
 Oc. 175: $75 \times 62 \times 52$ cm

Yüzeyleri külünk evresinde bırakılmış olan bu taşlar, çeşitli boyut ve oranlarda kesilmiş olmalarına rağmen, yukarıdaki çizelgeden anlaşılacağı gibi, 13 bloktan 10 tanesinde bir kenarın boyu hep 34 ile 39 cm. arasında değişmektedir. Fakat bu kenar boyunun belli bir norm oluşturup oluşturmadığı hakkında fikir yürütmek için elimizdeki blok adedi henüz yeterli değildir.

Salta Vadisi-Oğuz ocakları buluntuları (Resim: 1, 9-14)

Saraylar köyünün kuş uçuşu 1.5 km. güneyinde ve deniz seviyesinden yaklaşık 200 m. yüksekte bulunan Oğuz ocakları alanı doğuda Salta dere-sinin açtığı derin vadi ile sınırlanır; buradan batıda Çamlık mevkiine kadar yaklaşık 500 m. boyunca uzanan bu yaygın ocaklar Kavaklı Tepe'nin denize bakan kuzey yamaçları üzerinde yer alırlar.

Oğuz ocaklarının batı ucunda, Çamlık mevkiinde, 1988'de yeni ocak açımı için yapılan alan temizlemesinde yanyana iki antik ocak cephesi ortaya çıkmıştır (saha no. Oc. 185). Ana kayadaki düşey çatlaklardan da yararlanarak çok derine kadar inilen ve bol miktarda mermerin kesilmiş olduğunu gösteren bu iki ocak cephesi birbirinden ince bir kaya duvarı ile ayrılmıştır (Resim: 9).

Bu antik ocağın atıkları içinde bulunan dört adet büyük Korint başlık çok önemlidir, çünkü işlenmeleri tamamlanmamış olmasına rağmen, bunları tarihlememiz mümkün oluyor (Resim: 10-12). Korint başlığının 12 işleniş evresini 1987 yılı bildirisinde açıklamış olduğumdan, burada ayrıntıya girmiyecek, 1988 başlıklarını geçen yıl sunduğum işleniş evreleri diagramıyla karşılaştırmakla yetineceğim⁵. Buna göre birinci başlığımız (saha no. Oc. 185 / 1; Resim: 10) alt silindir, torus ve dört köşe üst kesimi ile henüz erken bir işleniş evresindedir (4. evre⁶). İkinci başlık (saha no. Oc.

(5) Bu karşılaştırma için bk. N. Asgari, *Araştırma Sonuçları VI* (1988) s. 236 vd. dn. 7 ve res. 16 (Korint başlığının işleniş evrelerini gösterir diagram).

(6) Bk. dn. 5'de belirtilen diagrama.

185 / 2; Resim: 11) alt silindir, torus ve biçimlendirilmiş abakus ortalarındaki dikdörtgen çıkıntıları ile daha ileri bir evreye kadar işlenmiştir (6. evre). Üçüncü ve dördüncü başlıklar ise (saha no. Oc. 185 / 3-4; Resim: 12) 7. işleniş evresindedir, çünkü bunlarda torus kesimi artık sekize bölünmüş, böylece alt akant yaprakları dizisi şematik olarak ortaya çıkmıştır.

İşlenişlerinin çeşitli evrelerinde yarım kalmış olan bu dört büyük başlık Oğuz ocak alanında aynı atığın içinde ve ocak tabanına yakın bir derinlikte bulunmuş olduklarına göre, bu alanda ihraç edilmek üzere yarı işli Korint başlıklar yapan bir işliğin bulunduğunu kanıtlarlar. Acaba bu işliğin faaliyetini hangi zamana tarihliyebiliriz? Prokonnesos'da yarı işli Korint başlığı imalatı ve sevkiyatının Roma İmparatorluk Çağı'nda, İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından 3. yüzyıl içlerine kadar uygulandığını geçen yılki bildiride kanıtlamıştım⁷. Bu yıl tanıttığım bu dört yeni örnek ise bu uygulamanın Geç Antik Çağ'da da devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Geç Antik Çağ'da diyorum, çünkü bu başlıklarla birlikte bulunmuş olan içi antropoid bir lahit (Resim: 13) İ.S. 5.-6. yüzyıllarda yaygın olan bir tiptir⁸ ve başlıklarımızı tarihlemeye yardımcı olmaktadır.

Böylece yarı işli Korint başlığı imalatının Prokonnesos'da yalnız Roma İmparatorluk Çağı'nda değil, fakat **büyük boy** başlıkların yapımında Geç Antik Çağ'da da uygulandığını söyleyebiliriz. Geç Antik Çağ'da **normal boyda** Korint başlıkların hazırlanışında ise, tanıttığımız işleniş evrelerine tam tamına uyulmadığını, bu kuralların dışında da hareket edilebileceğini, yine 1988'de bulunan ve aşağıda tanıtılan bir başlık kanıtlamaktadır.

Mermercik-Korint başlık (Resim: 15)

Saraylar'ın doğusunda Mermercik koyunda, Salih Sabri Karagöz-oğlu'nun eski fabrika alanındaki rıhtımın üzerinde bulmuş olduğumuz bu başlığın (saha no. Oc. 165) alt sıra akant yapraklarının ayrıntıları işlenmiş olduğu için (Resim: 15), yaprakların üslubuna dayanarak başlığı İ.S. 5. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkün oluyor⁹. Korint başlığının yapımı sırasında, alt akant yaprakları dizisi biçimlendirilirken, başlığın torus kesiminin önce sekize bölündüğünü, böylece ortaya çıkan sekiz çıkıntının,

(7) Bk. dn. 5.

(8) İçi antropoid Bizans lahitleri için bk. N. Asgari, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, yıl 1, sayı 3, s. 16, res. 9-11.

(9) Akantları bakımından bu başlığın en yakın benzerleri İstanbulda Aya Sofya Kilisesi'nin II. Theodosius çağına ait ön portik başlıklarıdır; bk. A.M. Schneider, "Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul", *Istanbuler Forschungen* 12 (1941) lev. 12 / 2.

yaprakların tepe kıvrım kesimini oluşturacağını açıklamıştık¹⁰. Halbuki Mermercik başlığının incelediğimizde (Resim: 15) alt yaprak dizisinin, torus'u sekize bölmeden işlendiği görülüyor. Başlığın abakus kesimi ise, ortasındaki yuvarlatılmış fleuron'u ile son şeklini bulmuştur¹¹.

Bu incelemeden anlaşılabileceği üzere, detayları işlenmeğe başlamadan önce, Mermercik başlığının şematik biçimi şöyle idi: altta silindirik kesim ve üzerinde torus (evre 6); ortada üst sıra yaprak dizisinin yer alacağı kaba kesim ve tepede biçimlendirilmiş abakus kesimi (evre 9). Demek ki başlığımız "kural dışı" bir şematik biçimden kesilerek tamamlanmaktaydı.

Bu tip "kural dışı", yarı işli başlıkları geçen yıllarda Saraylar'da bulunmuş¹², fakat o zamanlar niçin bu biçimde işlenmiş olduklarını anıyamamıştık. Resim: 16'da bunlardan birini (müze no. 7) görmekteyiz: başlığın üst kesimi, temiz işlenmiş abakus'u ve yuvarlatılmış fleuron'u açısından 9. evreye ulaşmış olmasına karşın, alt kesimde torus'un sekize bölünmemiş, yani burada 6. evreden öteye gidilmemiş olduğu görülür. İşte İ.S. 5. yüzyıl başlarına ait Mermercik başlığındaki akant yaprakları, böyle bir yarı işli örnekten kesilmişti. (Krs. Resim: 15 ve 16). Buna dayanarak normal boyda olan bu "kural dışı" **yarı işli** başlıklarımızın tümünü Geç Antik Çağ'a tarihliyebiliriz. Zaten normal boyda olan **tam işli** geç antik başlıklarda alt akant dizisinin bazen sekiz yerine altı ya da yedi yapraktan oluştuğunu biliyoruz ki bunu da ancak sekiz bölüme ayrılmamış bir torus'dan çıkarmak mümkündür!

Çifte Herme heykeli (Resim: 17-19)

Prokonnesos ocak atölyelerinde mimari elemanların ve lahitlerin yanısıra heykellerin de yapılmış olduğunu, az sayıda dahi olsa, bazı buluntular kanıtlamaktadır. 1988'de Mermercik-Silinte arasındaki bir ocak atığında, mermerinde özür olmamasına rağmen, işlenmesi yarım kalmış bir çifte Herme heykeli bulunmuştur (Müze no. 261; Resim 17-19). Bir yanında genç (Resim: 17), diğer yanında yaşlı, sakallı (Resim: 18) bir erkek Herme'sinin betimlendiği bu eserin çeşitli kesimleri farklı işleniş evrelerinde bırakılmıştır. Sakallı figürün yüzü dişli aletlerle temiz taranmış, saç ve giysisi ise külünk / murç evresinde bırakılmıştır. Genç figürün yüzü sakallı baştan daha fazla işlenmiştir, çünkü taraklı yüzeyler yassı kalem ile düzel-

(10) Bk. dn. 5'de res. 16: krs. evre 6 ve 7.

(11) Bk. dn. 5'de res. 16: evre 9.

(12) Saraylar'da bugüne kadar saptanan 53 Korint başlıktan 6 adedi "kural dışı" gruba girer: müze no. 7, 38, 82, 83, 205 ve saha no. Oc. 184.

tilmeğe başlanmıştır; buna karşılık genç figürün giysi işlenmesine hiç başlanılmamıştır (krş. Resim: 17 ve 18).

Roma İmparatorluk Çağı'na ait bu çifte Herme'nin yüzlerindeki yontu aleti izlerinden, Antik Çağ'da kullanılan aletlerin tip ve boyutunu saptamak mümkündür. Taranmış yüzeylerde **dar dişli** kullanılmıştır; ağız eni 2 cm olan bu alet 6 dişli idi. Genç Herme'nin yüzündeki dişli yüzeyi düzeltmede kullanılan **yassı kalemin** ağzı 0.5 cm. eninde idi; bu dar kalem yanaklarda atlamalı olarak kullanılmıştı (Resim: 19). Dudaklar ve çenede ise işçilik en son evrede, perdah evresindedir. Burnun kırılmasını önlemek için ucunda koruyucu bir parça bırakılmıştır (Resim: 19).

Geç Antik İon başlığının işleniş evreleri (Resim: 20–22)

Saraylar açık hava müzesinde 1971–1988 arasında oluşan koleksiyon üzerinde 1988'de tematik çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan size sadece bir konuyu –İon başlığının Geç Antik Çağ'da işleniş evrelerini– tanıtacağım. Resim: 20'de görülen üç başlık üç ayrı işleniş evresini simgeler. Resmin sağındaki örnek en erken evreye aittir (müze no. 177): Abakus'un tepesi, volüt daireleri ve volüt yastıkları biçimlendirilmiş, başlığın dibi kaba bir daire şeklini almıştır; abakus–ekinus ayrımı bu evrede henüz yoktur, burası kaba bir taşkınlık şeklinde bırakılmıştır (Resim: 21).

İkinci işçilik evresinde (müze no. 208; Resim: 20 orta; Resim: 22) bu taşkın alanın üst kesimi kesilerek çıkartılmış, böylece abakus'un yüksekliği belirlenmiştir. Taşkınlığın alt kesimi ise ekinus'u oluşturacaktır. Bu evrede başlığın dibi de sütuna oturacak şekilde tam daire haline getirilmiş ve tüm yüzey temiz bir şekilde taranmıştır.

Son evrede (müze no. 229; Resim: 20, sol) ekinus ve volüt bezekleri işlenerek başlık tamamlanmıştır.

Resim: 1 — Sahta, Oguz ocakları koleksiyonu

Resim: 2 — Silinte, İnik ocakları koleksiyonu

Resim: 3 — Silinte'de büyük antik ocak (Oc. 190)

Resim: 4 — Silinte'de yüksek bir ocak cephesi (Oc. 192)

Resim: 5 — Anıtsal bir kemere ait devasa kilit taşı (Oc. 155; Silinte koleksiyonu)

Resim: 6 — Çok büyük bir kemer taşı (Oc. 156; Silinte koleksiyonu)

Resim: 7 — Ocaklarda hazırlanan yapı blokları (Oc. 175—178; Silinte koleksiyonu)

Resim: 8 — Yapı blokları ve graden (Oc. 167; solda; Silinte koleksiyonu)

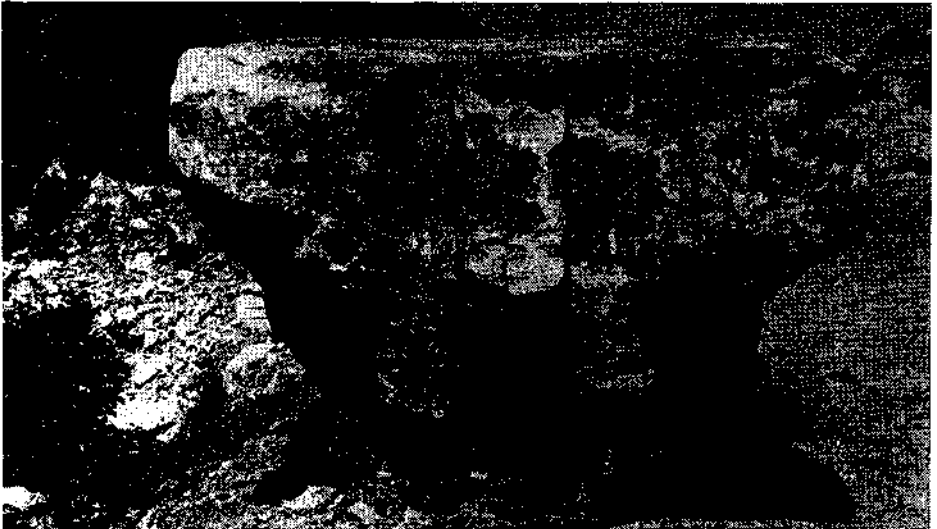
Resim: 9 — Oğuz ocaklarında antik cepheler; Salta / Çamlık (Oc. 185)

Resim: 10 — Yarı işli büyük Korint başlık; evre 4 (Oc. 185 / 1; Salta, Oğuz koleksiyonu)

Resim: 11 — Yarı işli büyük Korint başlık; evre 6 (Oc. 185 / 2; Salta, Oğuz koleksiyonu)

Resim: 12 — Yarı işli büyük Korint başlık; evre 7 (Oc. 185 / 3; Salta, Oğuz koleksiyonu)

Resim: 13 — Yarı işli erken Bizans lahti (Oc. 220; Salta, Oğuz koleksiyonu)

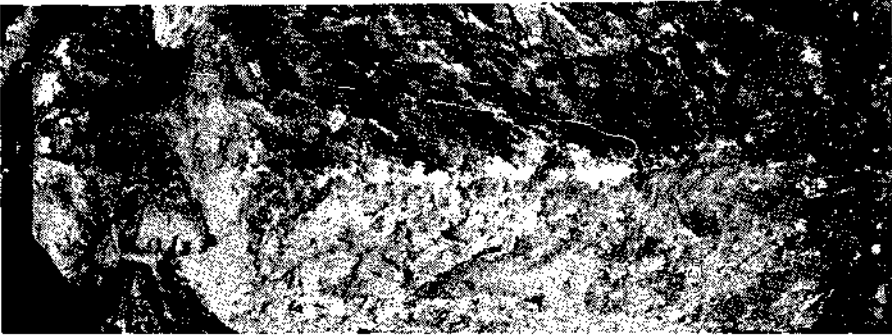
Resim: 14 — Yarı işli kimeraltı başlığı (Müze no. 264; Salta, Oğuz ocaklarından)

Resim: 15 — Geç antik, yarı işli Korint başlık (Oc. 165; Mermercik)

Resim: 16 — Geç antik, yarı işli Korint başlık (Müze no. 7; Köyüstü ocaklarından)

Resim: 17 — 18 — Yarı işli çifte Herme heykeli (müze no. 261)

Resim: 19 — Aynı heykelden detay

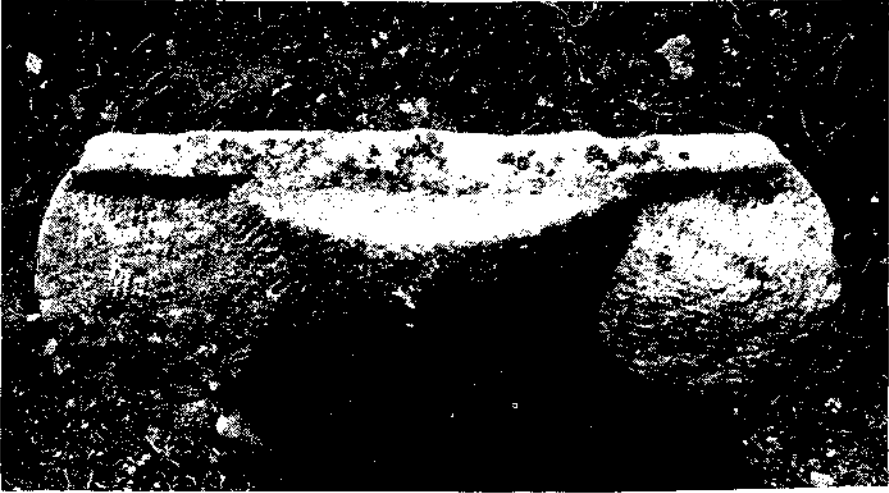

Resim: 20 — Üç işleniş evresini gösteren Geç Antik İon başlıklar (Sagdan itibaren müze no. 177, 208, 229)

Resim: 21 — Yarı işli ufak İon başlık; erken evre (müze no. 177)

Resim: 22 — Yarı işli ufak İon başlık; 2. evre (müze no. 208)

NEW SCULPTURAL AND ARCHITECTURAL FINDS FROM DOCIMIUM

Clayton FANT*

This paper reports new sculptural and architectural finds from the Roman Imperial marble quarries at Docimium (İscehisar in the province of Afyon) recorded during fieldwork carried out in 1986 and 1988. I and my assistant Isabella Sjöström are grateful to the General Directorate of Antiquities and Museums for permission for this work and for cooperation at every stage of it.

As is well known, the quarries at Docimium and in the Altıntaşovası were the property of the Roman Emperor and were administered from Synnada along with the Imperial agricultural estates in central Phrygia. New information about the operations of these quarries, therefore, is important evidence not only for the local activity of the quarries and their contributions to local art but also for the Imperial quarry organization Empire-wide. Taken together, the new finds considerably expand the range of products which we know to have been produced by the Imperial workshops at the quarries, and they associate the workshops more closely than ever before with fine sculpture.

It was relatively recently that we learned that the Imperial quarries were involved at all in the trade in sculpted artifacts. Marc Waelkens in his admirable study of the sarcophagus workshops at the quarries (1) made a very persuasive argument that the Asiatic columnar sarcophagi were produced by the Imperial workshops at Docimium. He argued further that the sarcophagi were fully carved, not just roughed out, at the quarries. The subsequent discovery (in 1984) of lids fitting these sarcophagus types in the actual quarry debris substantially buttressed the case (2) but did not touch the question of the final carving since the lids were left at the rough stage

(*) Ass. Prof. J. Clayton FANT, Department of Classics And History The University of Akron; Akron, Ohio 44325 — 1910/ ABD

commonly called "quarry-state". Waelkens' identification of a Dacian prisoner torso at Altıntaş in 1985 (3) brought fine sculpture closer but left unanswered questions. A sceptic could argue that the Dacian might have been an isolated piece since Dacians were ordered also from quarries which had little or no sculptural tradition. And there was no evidence to rule out the sceptical view that the quarry workshops simply turned out sarcophagus blanks for others to finish, locally or (less likely) elsewhere.

The new finds help to provide that evidence and also add to the variety of architectural elements now known to have been produced at the quarries. During 1987 a rough statue (Ill. 1) came to light, reportedly found in Bacakale, the largest of the Docimium quarries and best known for its fine colored marble, **pavonazzeito** or **somakı**. It would be surprising though not impossible for a piece of fine sculptural white marble to have come from this site. The statue, I understand, will be studied and published by Ahmet Topbaş, director of the Afyon Archaeological Museum. These remarks, then, seek only to put the piece in its context and are to be regarded as preliminary pending the full study.

The statue, now safely installed in the garden of the Afyon Museum, is over life-size and is tentatively identified as a Marsyas, although other possibilities are Apollo or Dionysus. Work on the piece seems advanced beyond simple roughing out. The body is fully modeled; facial features are drawn in although not yet detailed; and the sculptor has begun to remove the excess protective stone between the left arm and the torso.

The second sculptural find was seen in the offices of Abdullah Öztürk near the Ankara road in İncehisar in October of 1988. It is reliably reported to have come from the Çakır quarry to the Northeast of Bacakale. The statue is in fine white marble and is 40 cm tall but broken just above the knees (Ills. 2 and 3). The hairline is sketched in, but there are no facial features beyond a suggestion of a nose. The left arm is raised as if the boy (if it is a boy) is holding something on his shoulder. The right arm hangs by his side and is perhaps bent at the elbow where it is broken. A column of some 15cm in diameter runs up the figure's back above the level of the head and served to reinforce the torso itself and also the left arm and its burden. Because the column is not flattened behind, and because both it and the entire rear surface are worked in the same manner as the front of the statue, we can exclude the possibility that the figure is a broken fragment of relief from a columnar sarcophagus. In fact, similar reinforcing columns can be seen on some of the statuettes now in the Afyon Museum, and it may be tentatively suggested that this figure belongs to that group.

If this is so, it suggests in turn that those statues were also products of an Imperial workshop which worked right alongside the quarrymen and turned out sculpture of respectable quality.

Other finds add to our knowledge of the production of sarcophagi and architectural elements at Docimium. Moreover, as they are concentrated around one particular quarry, they help to confirm the earlier impression that the Çakır quarry was the center of ancient work in fine white marble.

A series of sarcophagus lids, mostly in very preliminary phases of working and badly damaged, were found by the quarrymen in the deep levels currently being worked. They have been hauled out of the quarry and dumped along the access road. At the bottom of the Çakır quarry itself was seen a handsome gable lid of small dimensions (87 cm \times 206) which had emerged from the debris scarp halfway up (Ills. 4 and 5). Alongside it were two discs of different diameters (107 cm and 88 cm) whose purpose is not immediately clear (Ill. 6 is the larger disc).

One object of particular interest is the first sarcophagus chest discovered at the quarries (Ill. 7). Although it could only have been a matter of time before one was found given the number of lids now on record, it is nonetheless gratifying to have the picture of sarcophagus production rounded out.

Several kinds of quarry-state architectural elements not previously attested have also appeared over the last half decade, most notably bases of several types and two capitals. The bases were seen in the Alimoğlu marbleryard in Afyon in 1985; one is in nearly finished state. In the same location was seen also a funerary altar which is very similar to one in local limestone now in the Afyon Museum (4).

Two capitals are now on record, but neither is of the High Empire. One appears to be a draft for a Byzantine basket capital. The other is a rectangular capital (67 cm \times 42) with flattened decoration (Ill. 8). It seems to be Islamic, and if so it argues for at least a minimum of continuity between the late Byzantine and Selçuk periods at the quarries.

The weight of all this evidence and the quality of carving implied by the sculptural finds in particular suggest that the Imperial workshops were involved in a very wide range of carving which now includes not only the columnar sarcophagi but also free-standing figures. This degree of vertical integration, that is from raw marble to finished product, and the breadth

of the product line should prompt a reevaluation of the commercial position of the Docimium quarries along the lines first suggested by Waelkens.

REFERENCES

- (1) M. Waelkens, *Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage* (Archäologische Forschungen 11, Berlin 1982).
- (2) J.C. Fant, "Four Unfinished Sarcophagus Lids at Docimium and the Roman Imperial Quarry System in Phrygia," *American Journal of Archaeology* 89 (1985) 665—72.
- (3) M. Waelkens, "From a Phrygian Quarry: The Provenance of the Statues of the Dacian Prisoners in Trajan's Forum in Rome," *American Journal of Archaeology* 89 (1985) 641—53.
- (4) These objects, with the exception of the nearly finished base, are published in J.C. Fant, *Cavum Antrum Phrygiae: the Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia* (British Archaeological Reports International Series No. 482, 1989), Appendix II, p. 193 (a catalogue of columns, both inscribed as well as many without inscriptions, is also found there).

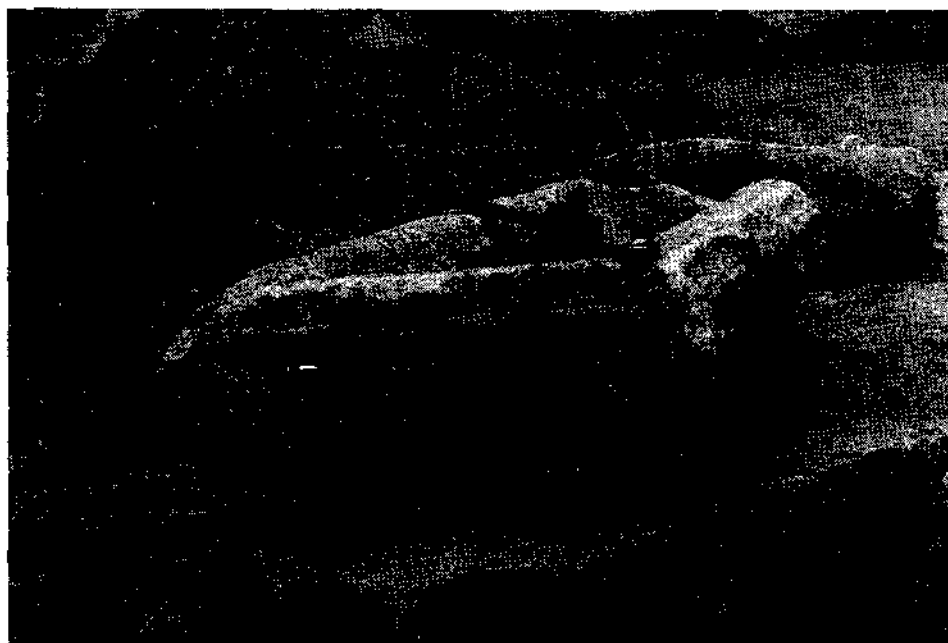
III. 1

III. 2

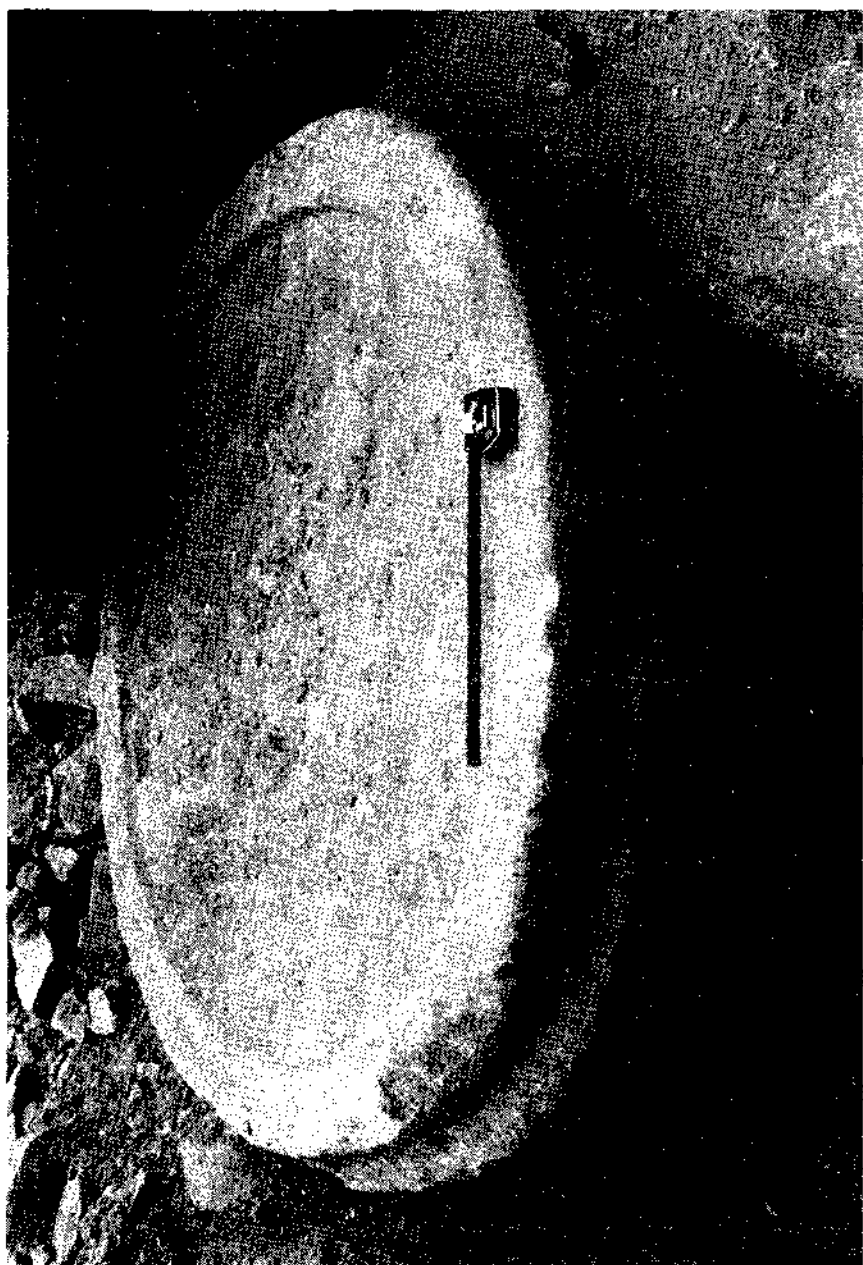
III. 3

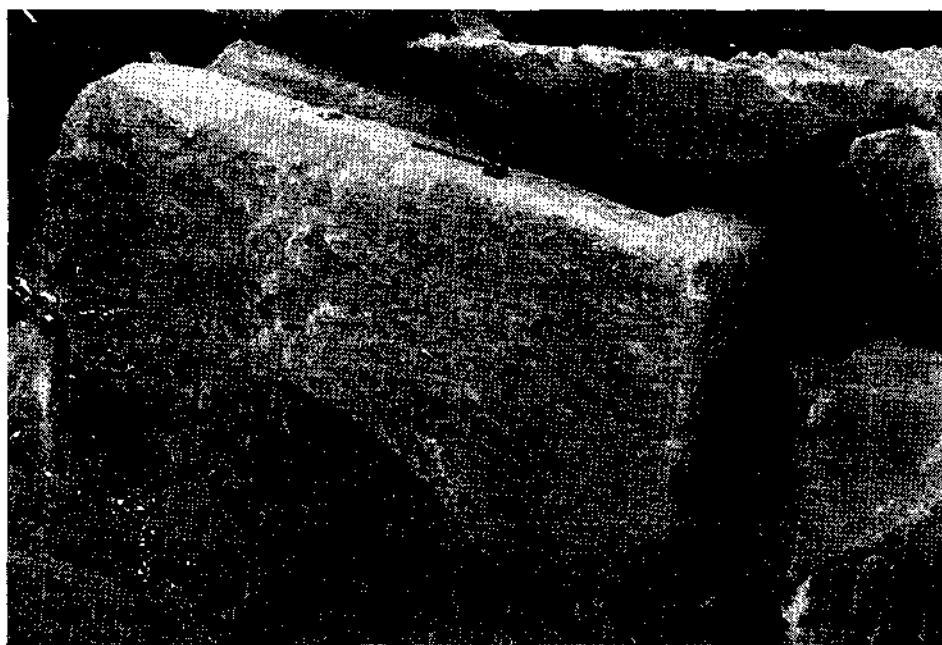
III. 4

III. 5

III. 6

III. 7

III. 8

THE SAGALASSOS SURVEY 1988

Marc WAELKENS*

From July 30 until August 26, 1988, the Pisidian survey, directed by Dr. S. Mitchell, who extended the survey to Ariassos, continued for a fourth season at Sagalassos under Prof. M. Waelkens. The Sagalassos team consisted of Dr. M. Lodewijckx, R. Degeest, L. Vandeput and C. Nuyten (Catholic University of Leuven), D. Roberts, R. Johnson, and S. Corker (University of Newcastle), S. Cormack (Yale University), and Osman Ermişler (Konya Museum), who represented the Turkish Antiquities Department.

The main financial support for Sagalassos came from the National Fund for Scientific Research (Belgium) and from the Flemish Ministry of Education (Belgium), while the British Academy and The British Institute of Archaeology at Ankara contributed to the expenses of the British participants. Thanks are due to the Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü for giving permission for the survey, to the staff of the Emniyet Müdürlüğü at Burdur, and to the Belediye officials and the inhabitants of Ağlasun.

The Newcastle topographers continued the **civic survey**, already begun in 1986, and expanded the plan of the city at 1:1000 both westward and northward. It now includes most of the religious monuments (temples and churches), as well as the major part of the civic center, where the public architecture is concentrated. This plan shows a clear shift from the mostly north-west-southeast orientation of the major buildings during the Hellenistic period, towards a more pronounced north-south direction during the Roman Imperial period. This shift however, seems basically to have been the result of the fact that at the latest during the first century B.C., the settlement expanded downwards over the large north-south plateau in the center of the town. But here again, just as it had happened already

(*) Prof. Marc WAELKENS, Department of Archaeology Blijde Inkomststraat 21 3000 Leuven/BELÇİKA

Research Associate of the National Fund for Scientific Research (Belgium); Department of Archaeology, Catholic University of Leuven (BELÇİKA).

in the Hellenistic Upper City, all major monuments were adapted to the natural contours of the plateau, which resulted in slightly different orientations for most of them, and in a not completely regular street pattern. The date for this downward expansion of the settlement is given by a public monument, situated near the crossing of the two main streets in this part of the city whose Corinthian half capitals still belong to the first century B.C. (Fig. 1).

During last year's survey we found out that the settlement of Sagalassos had been even larger than already assumed. Towards the north another necropolis with **chamosoria** on either side of a path leading towards a collapsed vaulted archway¹ was discovered in the mountains above the well known rock-cut necropolis. This archway can only have guarded a small path, since the extremely steep slopes must have prevented the construction of a normal access. On the other hand the main ancient approach was discovered in the southwestern part of the site (Fig. 2). It followed a small valley just north of Ağlasun and curved around the conical hill, mentioned in Arrian's description of Alexander's conquest of the city². It is clear that this was also the road followed by Alexander. Part of it still contains some paved stretches belonging to the Roman Imperial period. This access is flanked on either side by the remains of large heroa, sarcophagi and rock-cut tombs of Imperial date, and in its upper section also by several Hellenistic ostothecae. The fact that one of this ostothecae is decorated with a shield of the Macedonian type, seems to corroborate our assumption, already expressed last year and based upon the presence of the same motif on two Julio-Claudian arches in the Upper City, that at some stage Macedonian colonists had been settled in the area³. If this hypothesis is correct, this may have been the work of Antiochus III, who for a while seems to have reasserted the Seleucid power over the district.

On a hill just north of this ancient approach and opposite Alexander's hill, a necropolis with rock-cut sarcophagi, surrounds a small martyrium (?) church, which has its doorway still standing, but which has not been studied yet⁴.

(1) The path and the archway are already indicated on the city map of K. Lanckoronski, *Stadte Pamphylens und Pisidiens. II. Pisidien*, Wien, 1892.

(2) Arrian, *Anabasis of Alexander* I 28, 2.

(3) See S. Mitchell & M. Waelkens, *Anatolian Studies* 38, 1988, 63 note 36 and pl. VI c, with references concerning the use of the motif in other parts of Pisidia.

(4) Indicated as church c on Lanckoronski's map.

After a while the road is lost in a large valley just west of the already mentioned plateau supporting most Roman public monuments. Despite the fact that this valley seems to have been mainly a large domestic area, as is proven by some rock-cut houses, it also contains the podium of another, thus far unknown Roman temple (Fig. 3).

Besides these rather preliminary survey in order to establish the boundaries of the site, more detailed work was carried out in the northern half of the large north-south plateau already mentioned above and occupied at the latest from the late Hellenistic period onwards.

This must also have been the date of the "Lower Agora" (Fig. 5), a paved trapezoidal square of 45 by 31 m, whose irregular shape can be compared with that of the Middle Hellenistic Upper Agora⁵. It was situated just south of the main east-west street of the city, which continued over a terrace 6 m. above the Lower Agora towards the Sanctuary of Apollo Klaros, situated to the west of it. On this side the edge of the Lower Agora consisted of two porticoes with slightly different orientation at either side of a stairway leading to the Sanctuary of Apollo.

The east and south edges of the square were screened off, respectively from the large Roman baths and from the Lower City, by smaller porticoes or halls. In front of them a number of honorific monuments of Imperial date, consisting mainly of polygonal bases with or without columns, have been recorded (Fig. 6).

In the southwest a gateway of beautiful white limestone opened on the main north-south axis of the Lower City. The actual state of its remains unfortunately does not allow a reconstruction. Yet, it seems to have consisted of a single columnar passage of the Corinthian order, between two transversal wall sections, decorated with half pilasters on the agora side. Only one capital fragment can be seen now. Its acanthus leaves are very similar to those of the Augustan honorific capitals in the corners of the Upper Agora⁶, yet the upper acanthus row has moved a bit upwards, so that they may be a bit younger. This date is also suggested by the rich entablature, of which several fragments have been found (Fig. 4). The architrave had soffits with exquisite scrolls in the soffits, while the frieze consisted of fruit garlands supported by theatre masks, an arrangement which can be compared with the Portico of Tiberius at Aphrodisias⁷.

(5) See S. Mitchell & M. Waelkens, *Anatolian Studies* 38, 1988, 61 fig. 2.

(6) See S. Mitchell & M. Waelkens, *Anatolian Studies* 38, 1988, pl. VIa.

(7) G. Jacopi, *Monumenti Antichi* 38, 1939, 80–97, fig. 7; 95 fig. 11; 135 fig. 13; 146 figs. 141; 151 fig. 16; L. Crema, *Monumenti Antichi* 38, 1939, 264–306 figs. 52–53, pls. V–XXX; XLIV–XLVI.

The Sagalassus garlands, despite the fact that they formed the same bulky mass, are worked out in far greater detail than some late Augustan-early Tiberian garlands from Asia Minor, such as those of the Temple of Augustus and Roma at Antioch or the Ara Augusti at Miletus. On the other hand their contours are not yet interrupted by projecting leaves as on the Tiberian Sebasteion at Pessinus or on the mid first century A.D. propylon of the Sanctuary of Augustus at Pisidian Antioch. In fact the best parallels for the individual treatment of the fruit and the leaves are offered by the already mentioned Portico of Tiberius at Aphrodisias, dated between A.D. 14 and 29, and by the probably Tiberian garlands of the Antioch temple⁸. As a result a Tiberian, rather than a late Augustan date is likely for the Sagalassus gateway.

By that time the hill to west of the Lower Agora may already have been occupied by the **sanctuary of Apollo Klarios** (Fig. 7). It stood on a platform strengthened towards the west by impressive buttressed terrace walls in a nice polygonal masonry, which is already more regular than that of the late Hellenistic terrace walls of the Doric sanctuary in the Upper City⁹. Of the original building nothing remains, since it was changed twice in the following centuries, but the original temenos wall seems to have been maintained until the 5th century A.D. when it was partly dismantled and its material reused in the construction of a church. Towards the agora there seem to have been several windows as well as an entrance, consisting of a richly framed doorway between Ionic half columns on small pedestals¹⁰, supporting an entablature with a row of hollow tongues. The Lesbian cymatium of the doorlintel presents intermediate flowers, developed out of the Hellenistic middle nerves of the main leaves, which do not yet have an independent and completely freed stem of their own. They can best be compared with some Augustan or even Tiberian constructions from the East¹¹, a date which is also supported by fragments of the original column capitals. The remains of the temple proper, which was an Ionic peripteros with 6 by 11 columns, belong to a reconstruction of the original monument, by a local family which had received its citizenship from one of the Flavian

(8) The evolution of the early Imperial garlands is discussed in detail by M. Waelkens *Epigraphica Anatolica* 7, 1986, 55—56.

(9) See M. Waelkens & S. Mitchell, *V. Araştırma sonuçları toplantısı*, Ankara 1987, 245 fig. 11.

(10) Similar pedestals can also be found in other early Imperial monuments: see M. Waelkens in: J. Devreker & M. Waelkens, *Les fouilles de la "Rijksuniversiteit te Gent" a Pessinonte* 1967—1973. I A, Brugge 1984, 124.

(11) For a detailed study of this development, see M. Waelkens, *Epigraphica Anatolica* 7, 1986, 51—53 note 91.

emperors and dedicated the building to "the Emperors and Apollo Klarios"¹². The extent of this intervention is not yet clear, but the renovated or even rebuilt temple was completely made of marble which is unusual for Sagalassos. The use of this rich and expensive material¹³, may help to explain why the temple proper presented a very plain entablature, with an undecorated pulvinated frieze, and otherwise plain intermediate or crowning mouldings (Fig. 8). At first we assumed that the plain entablature and the pulvinated frieze were more at home in the early second century A.D. than in the Flavian period. Yet, the ovolo has an egg and dart motif, with the point of the dart still occupying the lower part of the profile as in most Flavian examples from Asia Minor¹⁴, whereas from the Nymphaeum Trajani at Ephesos onwards it moved upwards to the middle or even the upper part of the profile. Therefore we now believe that a late first century A.D. date is more likely, for this renovation although a date in the earlier part of Trajan's reign can still not be excluded.

In the early Christian period –according to the plan and the ashlar construction without brick work, most probably in the 5th century A.D.– the temple was completely dismantled and rebuilt as a **christian basilica** with a transept and an apsis, circular inside, but polygonal outside (Fig. 9). The original cella walls now formed the exterior wall of the church, while the peristasis columns and their entablature divided its interior in three aisles. Since the pagan dedication was never cut away, it must have been covered with stucco. Inside the building we also found traces of a mosaic decoration. The church proper was only part of a larger closed complex, the walls of which were built with elements from the original temenos.

Another probably first century A.D. or at the latest early second century A.D. monumental building occupied the slopes north of the Lower Agora. It could be identified as the **Odeion** of the city (Fig. 10). The southern edge of the monument is partly covered by the now abandoned old Ağlasun-Isparta road, but the plan of the semicircular covered theatre with a radius of 24 m. could clearly be established (Fig. 11). Most of the seats of the auditorium, which according to its size must have seated between two and three thousand spectators, seem to have been removed, but the back wall is still standing over nearly its total height, in one section even preserving the

(12) See K. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens. II. Pisidien*, Wien 1892, 131–133, 148–151, pl. XXV.

(13) All marble had to be imported in Pisidia.

(14) For instance the Domitianic nymphaeum at Miletos, the Domitianic temenos wall of the Apollo Sanctuary at Hierapolis, the rebuilt Pollio nymphaeum at Ephesos.

beam holes for the roof system (Fig. 12). The building had at least three entrances, as a result of its situation on a steep slope, all situated at different levels: the remains of one collapsed entrance can still be seen on the west, while on the opposite side there were at least two vaulted entrances. One of them is now completely destroyed and gave direct access to the seats, the second one is intact, yet buried, and opened on the orchestra. Of the façade only the lower rows of blocks of the southeast corner are visible now. This stage wall seems to have had a very plain entablature, with a S-shaped frieze consisting of hollow tongues provided with a crescent base (Fig. 13). The monument was changed several times. The western analemma wall made of nice ashlar facing a local version of *opus caementicium* may be original and certainly points towards the Imperial period¹⁵. The same technique is still used in the second half of the first century A.D. in the analemma walls of the theatre at Ephesos. The entablature fragments exclude an earlier date, but they may belong to a later renovation of the building. That there were several interventions of this kind is clearly proven by the various techniques, due to repairs, in the back wall of the auditorium. At one point the eastern analemma wall also was completely rebuilt, and received another entrance from the south, giving access to the vaulted passage of the original lower eastern entrance. This may be related to the fact that the old entrance had been closed off, since the eastern side of the Odeion was incorporated into the late antique fortification of the site. The date of the construction of the Odeion is uncertain, yet the fact that the Hadrianic nymphaeum just south of it (see *infra*), must have had a wedge-shaped reservoir built against the Odeion, since there was no more space available for a normal rectangular cistern, indicates that the Odeion was already occupying its actual position. As a result a date within the first hundred and fifty years of Roman rule is most likely.

During the reign of Hadrian the front wall of the Odeion was masked towards the Lower Agora by a tall nymphaeum of the stage wall type, which from the late first century onwards became popular to screen long vistas¹⁶. At Sagalassos the position of the fountain leaves no doubt that it had to conceal the rather plain and differently oriented Odeion from anyone approaching the Lower Agora over the main north-south axis in the Middle

(15) See on this particular technique: M. Waelkens in S. Marcree & H.F. Thompson, *Roman Architecture in the Greek World*, London 1987, 95–101.

(16) The first examples in Asia Minor were constructed in A.D. 79–80 at Miletus and at Ephesus: E. Fossel & G. Langmann, *Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts* 50, 1972–75, 301–311; W.M. Sirceka, *Das Markttor von Milet*, 128 *Winkelmanns-programm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin*, Berlin 1981, 22 note 26, 47 fig. 67; 64.

City. The lower part of the monument is still standing, although mostly covered with the debris of its collapsed columnar façade. Yet, a careful study of the remains allowed to reconstruct its original shape on paper (Fig. 14). Its total height was 13,70 m, its width 16 m (above) to slightly over 17 m (below). It consisted of a plain podium below with a drawing basin in front of it, possibly above a low flight of steps. This podium supported a high moulded base with half pedestals, at the least the corners of which were decorated with nymphs and river gods (Fig. 16). The upper and lower mouldings of this "socle frieze" had a very nice decoration with palmettes, which find their best parallels on monuments from Asia Minor, dated to the first half of Hadrian's reign¹⁷.

Above this socle stood a columnar façade with two storeys of superposed aediculae, between two projecting wings. The back wall of the lower storey contained five arcuated niches, three larger ones with a rectangular recess, alternating with two smaller curved ones¹⁸. Unfortunately none of the column capitals is preserved, but a composite order as in most contemporary structures, is most likely. The capitals of the pilasters of the back wall were plain in the lower storey, but Corinthianising in the upper one (Fig. 17). The entablature of both storeys was extremely rich and contained a frieze with nice tendrils, clearly the work of several teams, some of them creating exquisite reliefs (a.o. fluted stems), made with the chisel, whereas others already used the drill (Fig. 18). The tendrils again can best be compared with those of (early) Hadrianic friezes¹⁹.

The whole composition of the monument is extremely clear, and has abandoned the scheme with crossing aediculae, still applied in the late Trajanic Celsus Library, in favour of a more rigid composition with aediculae exactly above each other. The same system occurs in the Agora Gate at

(17) The lotus flowers of the upper moulding can best be compared with those of the small temple dedicated to Hadrian at Ephesus in 117/118 A.D.: V.M. Strocka, *op. cit.*, 26 fig. 46. The palmettes from the lower moulding have good parallels on the cornice of Hadrian's Gate at Antalya, built around 128 A.D.: V.M. Strocka, *op. cit.*, 28 fig. 49.

(18) The building is already described by K. Lanckoronski, *op. cit.* 133 fig. 104, who however, proposed a reconstruction which nearly doubled the actual length of the façade.

(19) The general scheme yet without figured scrolls, is very similar to that of Hadrian's temple at Ephesus, dated to 117/118 A.D. Some tendrils can also be compared with those of the Hadrianic "Tabernakelbau" at Didyma, whereas the use of the drill on some tendrils finds good parallels in the Hadrianic baths at Aphrodisias: V.M. Strocka, *op. cit.* 46—47 figs. 46—48. The Sagalassos tendrils do not yet present the fleshy leaf covering most of the background which can be found on Hadrian's Gate at Antalya, built around 128 A.D. and on the porticoes of the Agora at Iasos, dedicated in 135/136 A.D.: V.M. Strocka, *op. cit.* 28 figs. 49 and 51.

Miletus, built in the twenties²⁰ and in the late Hadrianic nymphaeum at Perge, which is very much related to ours, but had also a columnar screen in front of the side wings²¹. At Sagalassus these side wings were also decorated with at least one niche, but had no columns in front of them. They seem to have been crowned by long acroteria, decorated on one side with palmettes, and on the side facing the interior part of the nymphaeum with a relief representing a Triton blowing a conch (Fig. 19).

All elements, both the general concept of the monument, as well as the decoration, point towards a date during Hadrian's reign, almost certainly even during the first half or around the middle of it.

One of the major finds of last season however, was the discovery of a potter's quarter of nearly 20 ha, on a plateau east of the theatre and on the slopes to the south of it (Fig. 20). It still contains at the surface the remains of workshops, ovens, moulds (Fig. 21), clay rolls (Fig. 22) to separate the pottery during the firing process and thousands of sherds (fig. 23), some of them clearly misfired and totally sintered (Fig. 24), others rejected for some-times less aparent reasons. They represent the top of enormous dumps, at least ten of which, ranging in date from the Late Hellenistic to the early 6th century A.D. have been localised. The extent of this quarter indicates that Sagalassos must have been a major production center working for the export. It produced plain wares besides decorated pottery, made in the same workshops and thus allowing a precise chronology for the common ware rejected together with it. Last season we concentrated on the surface material of one dump (kiln A), which can be dated to the fifth century A.D. (Fig. 25) and produced shapes which are related to some Late Roman C wares, to African Red Slip and to Egyptian pottery of that period. In this surface material, ten different morphological types have been identified. An extensive research program on this pottery, carried out by Dr. M. Lodewijckx and by Prof. W. Viaene (Leuven) has already started.

(20) See V.M. Strocka, *op. cit.* 1—47 fig. 23.

(21) See V.M. Strocka, *op. cit.*, 39 fig. 69. The evolution of the columnar façades is sketched on pages 38—39.

Fig. 1 — First century B. C. capital of a public monument near the main crossing in the Middle City.

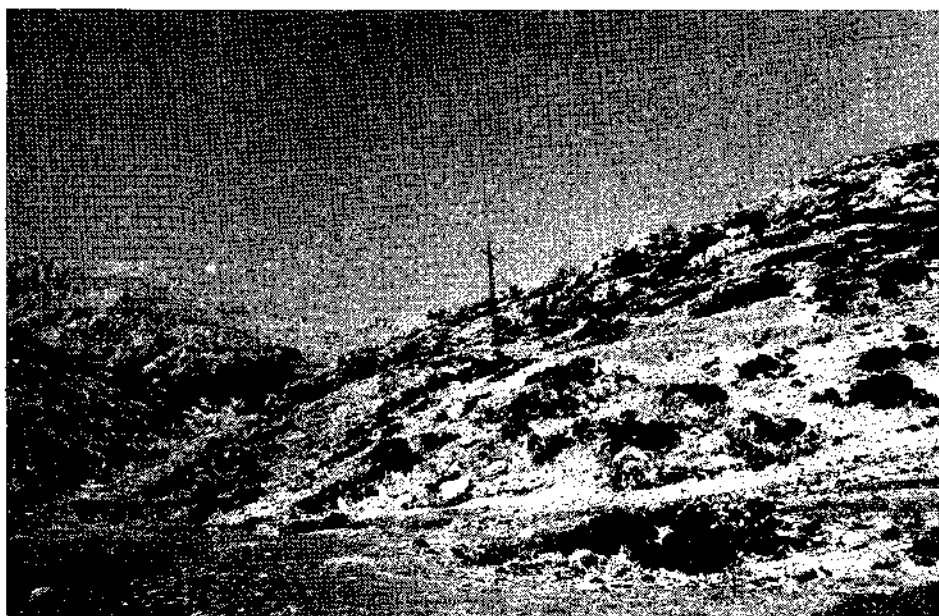

Fig. 2 — View of the ancient main approach to the site.

Fig. 3 — Podium of a thus far unknown Roman temple in the western part of the Lower City.

Fig. 4 — Frieze fragment from the Early Imperial gate near the southwest corner of the Agora.

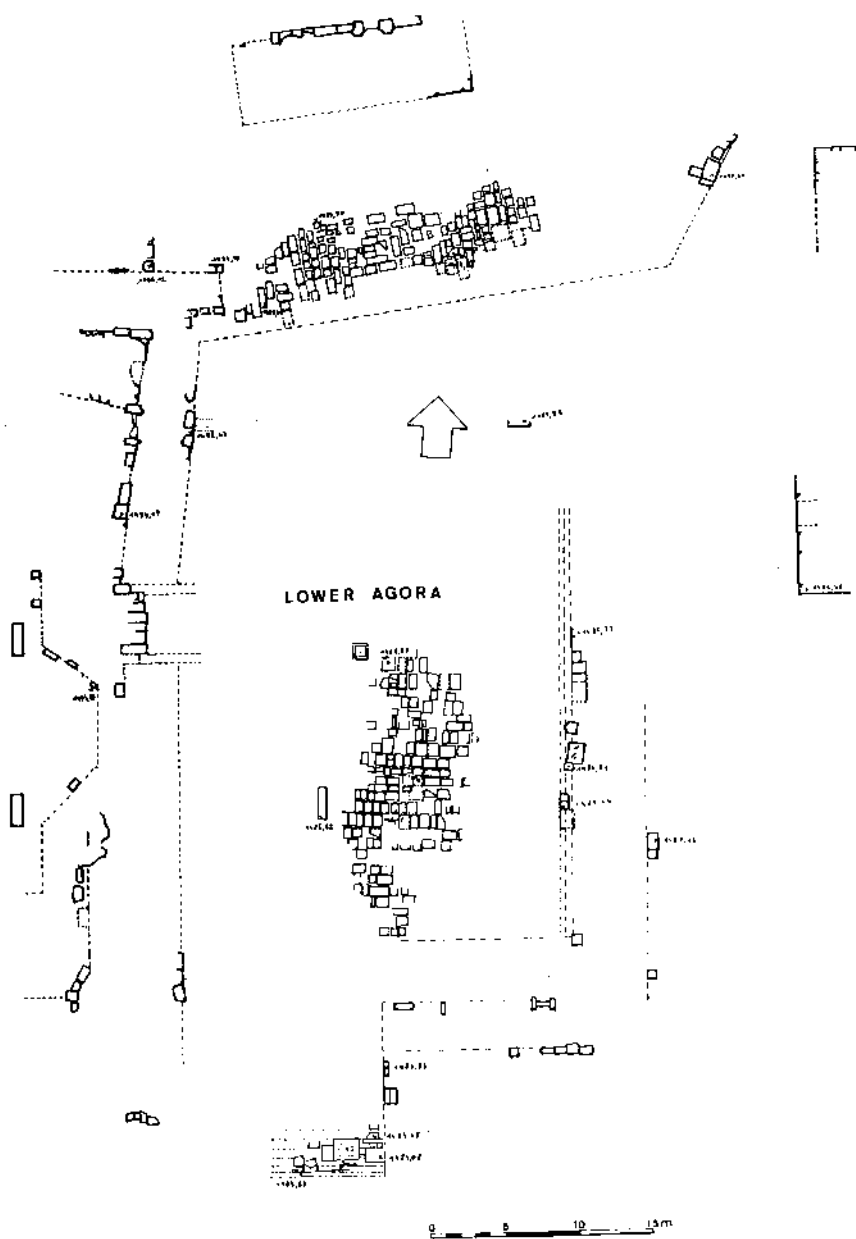

Fig. 5 — General plan of the Lower Agora.

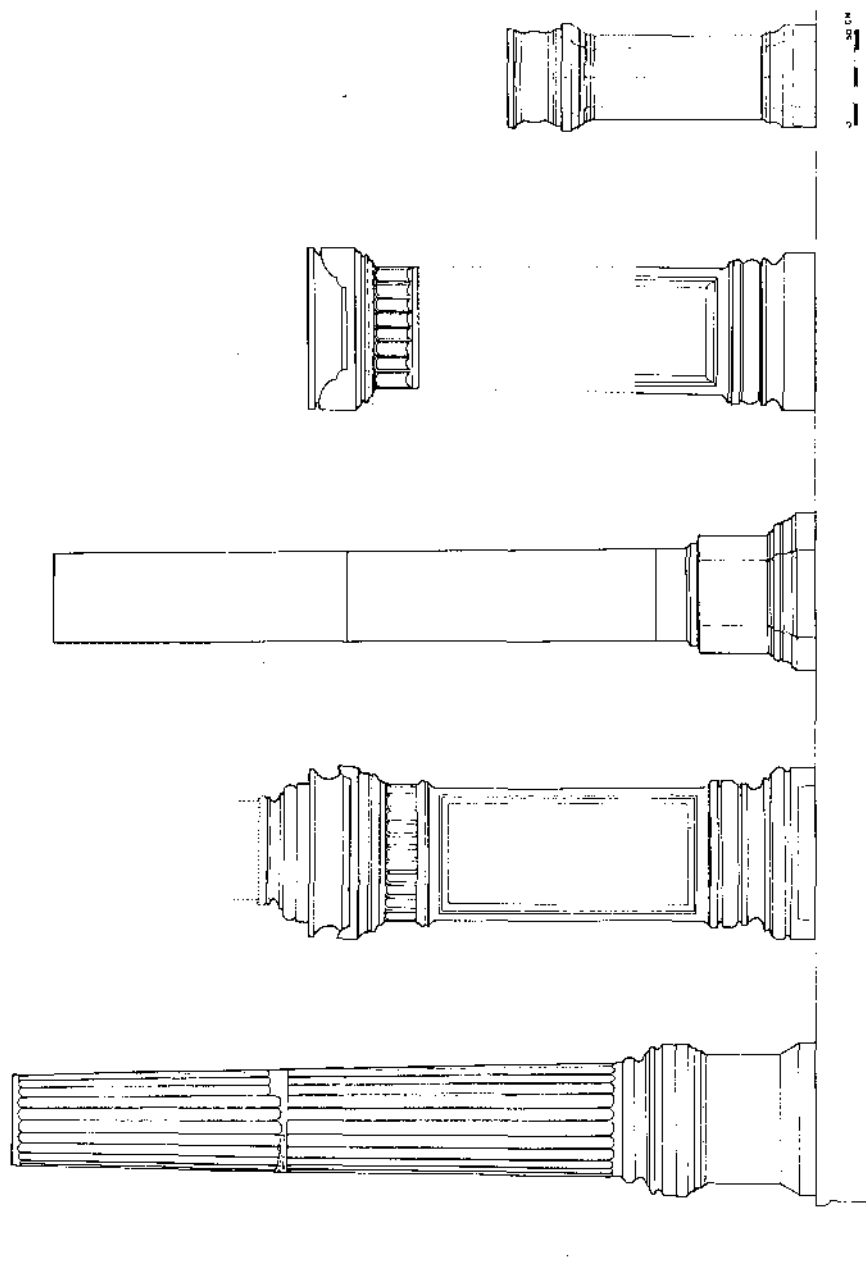

Fig. 6 --- Selection of the most representative honorific monuments along the eastern edge of the Lower Agora

Fig. 7 — General view of the Sanctuary of Apollo; later changed into a christian basilica

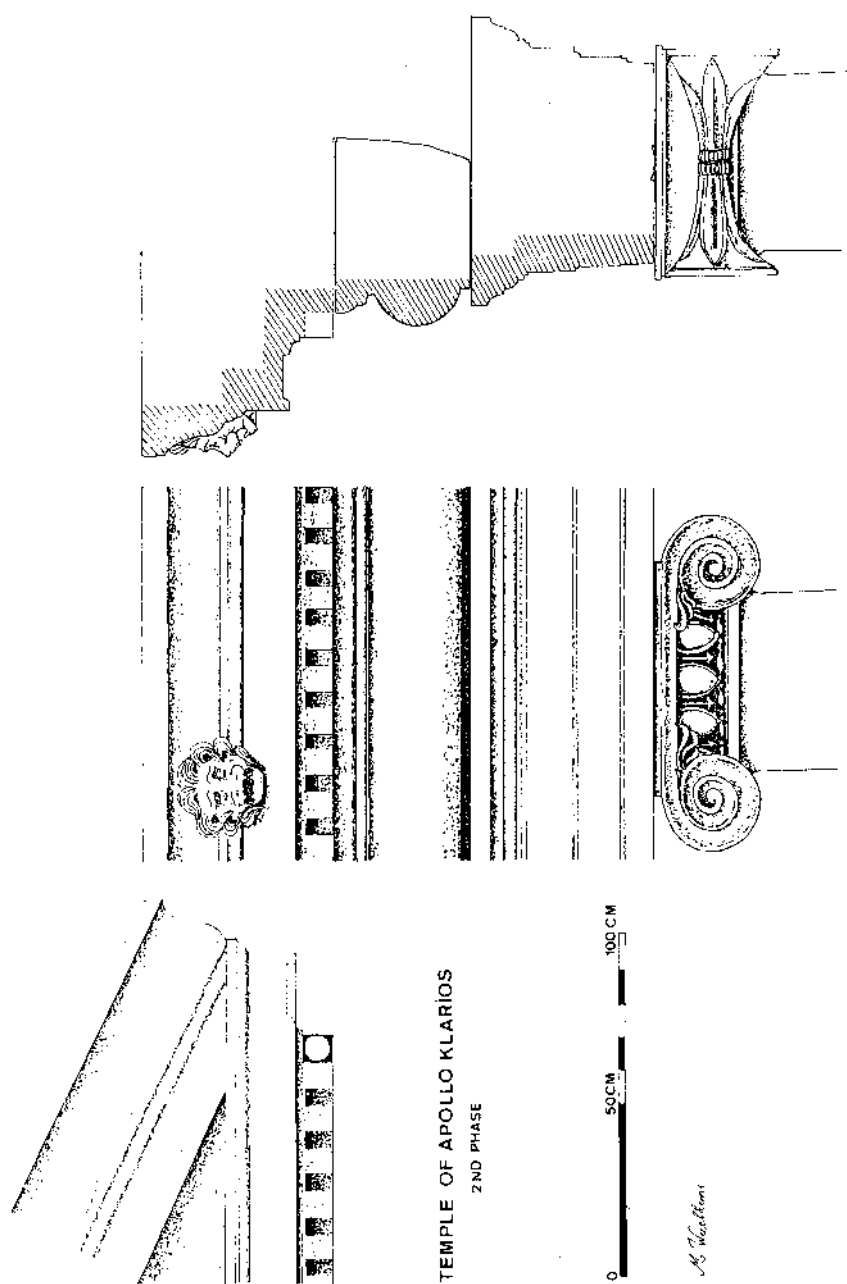

Fig. 8 — Entablature of the second phase of the Temple of Apollo Klarios

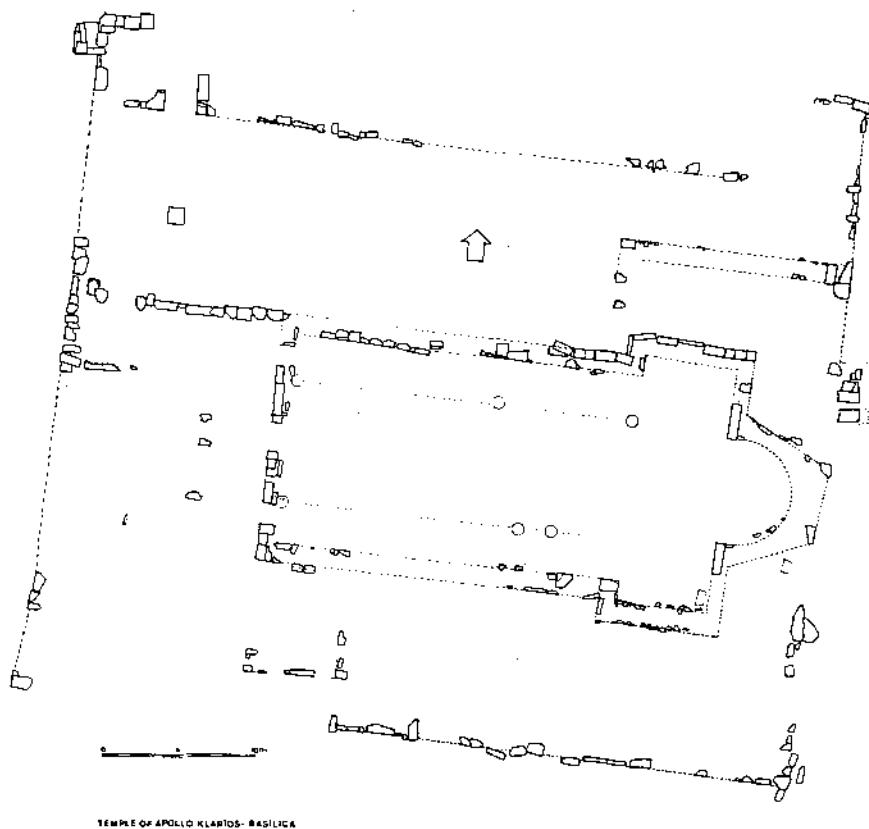

Fig. 9 -- Plan of the christian basilica in the Sanctuary of Apollo

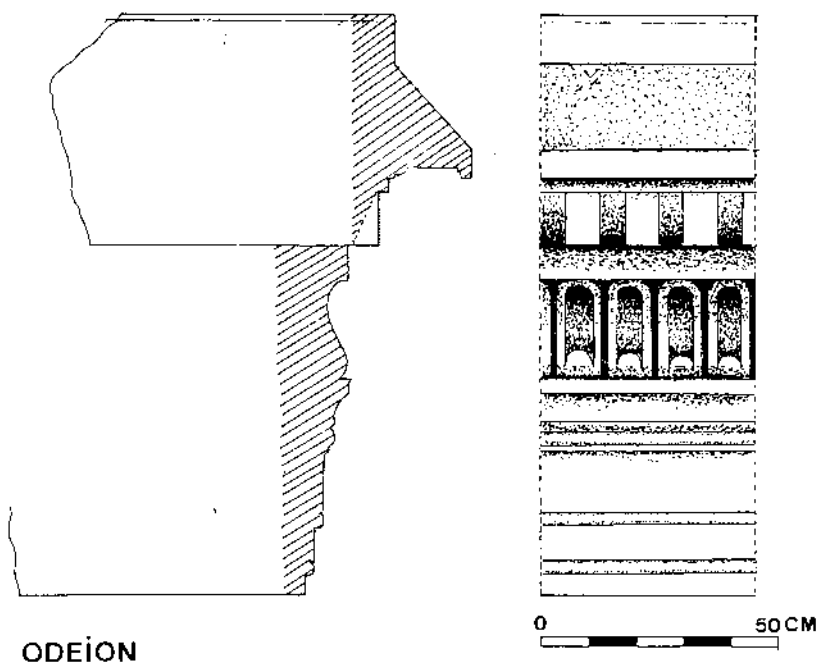
Fig. 10 — View of the remains of the Odeion

Fig. 11 — Plan of the Odeion and of the Nymphaeum in front of it .

Fig. 12 — Beam holes in the back wall of the Odeion

M. W. G. K.

Fig. 13 — Entablature belonging to the stage wall of the Odeion

SAGALASSUS: NYMPHAEUM

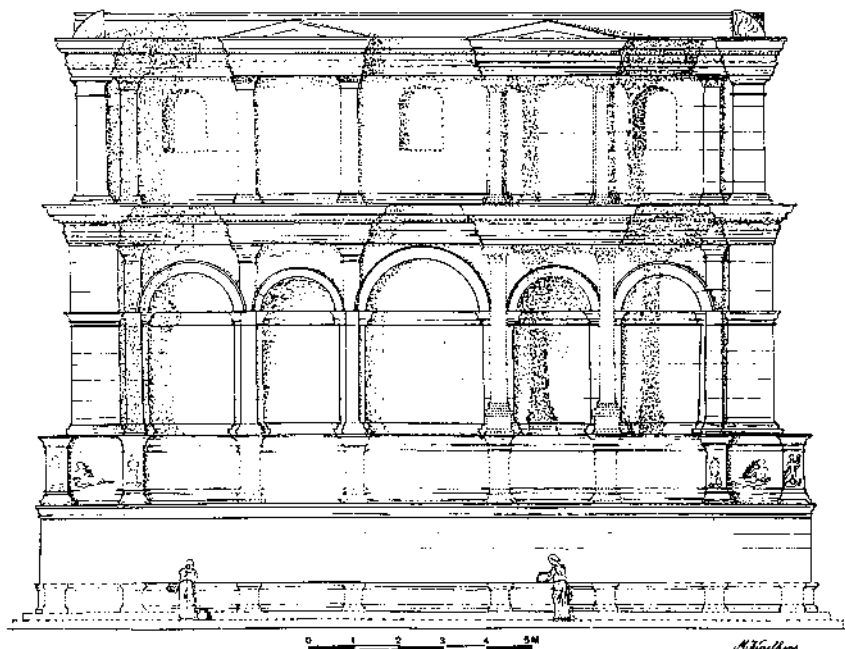

Fig. 14 — Reconstruction of the Nymphaeum

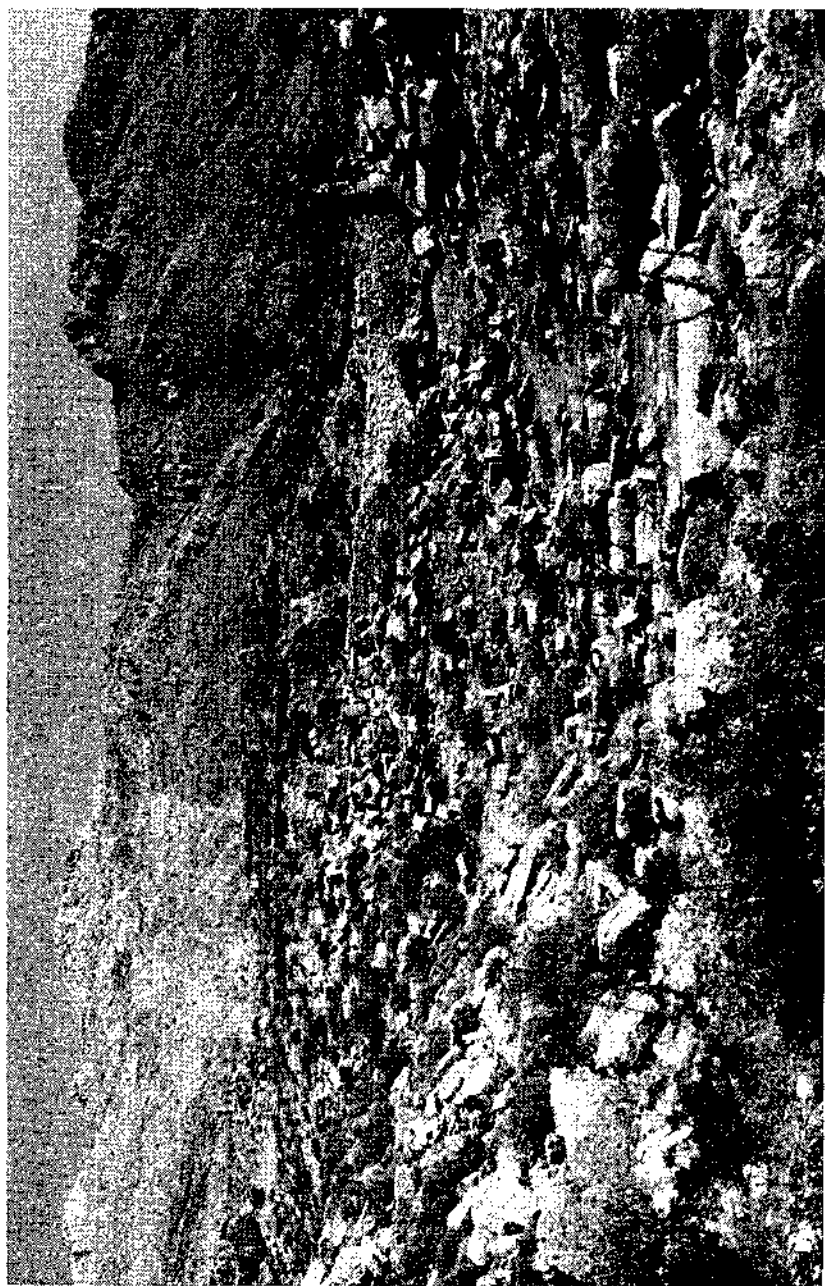

Fig. 15 — View of the Lower Agora from the southwest, with the collapsed Nymphaeum in the center, to the left of the large Roman baths

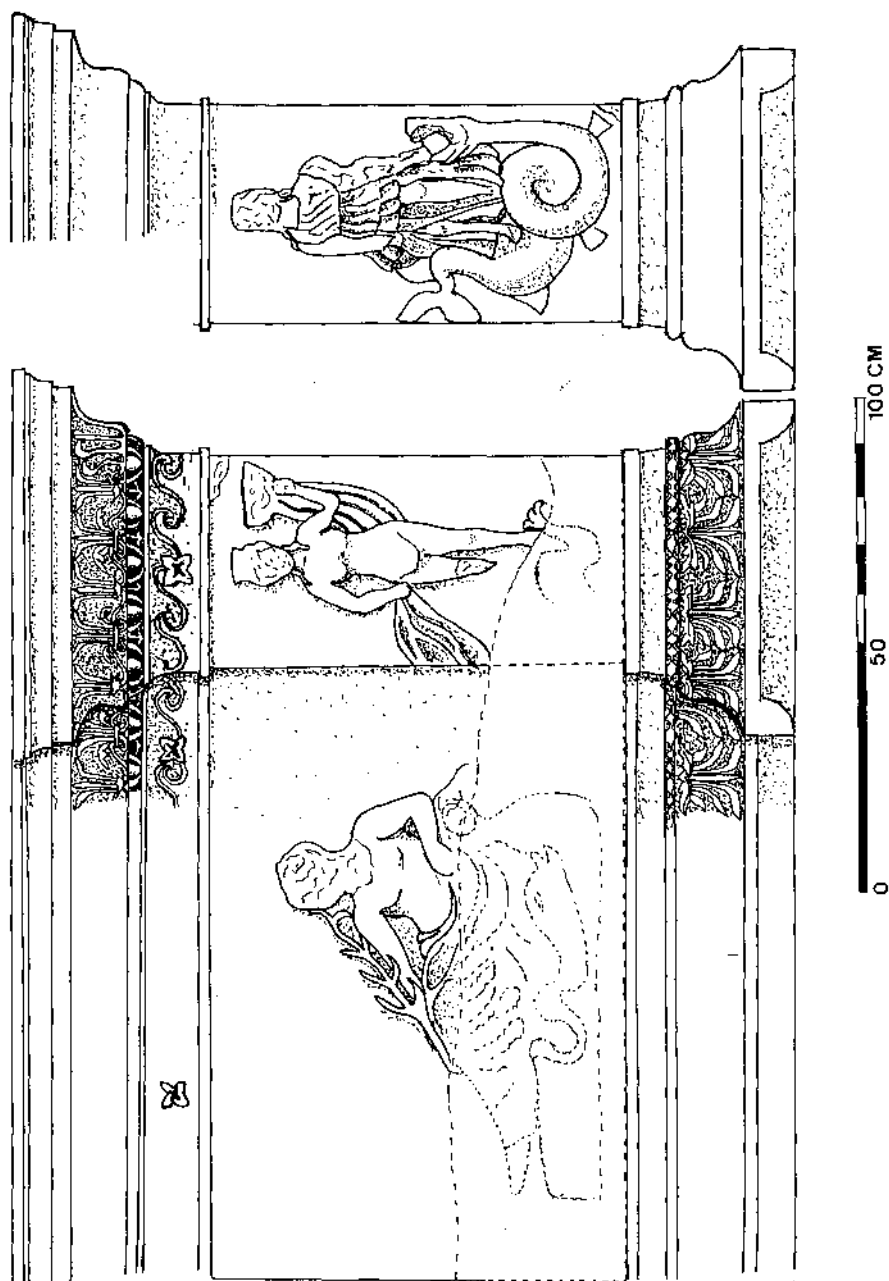

Fig. 16 — Corner of the socle frieze

Fig. 17 — Pilaster capital of the upper storey of the Nymphaeum

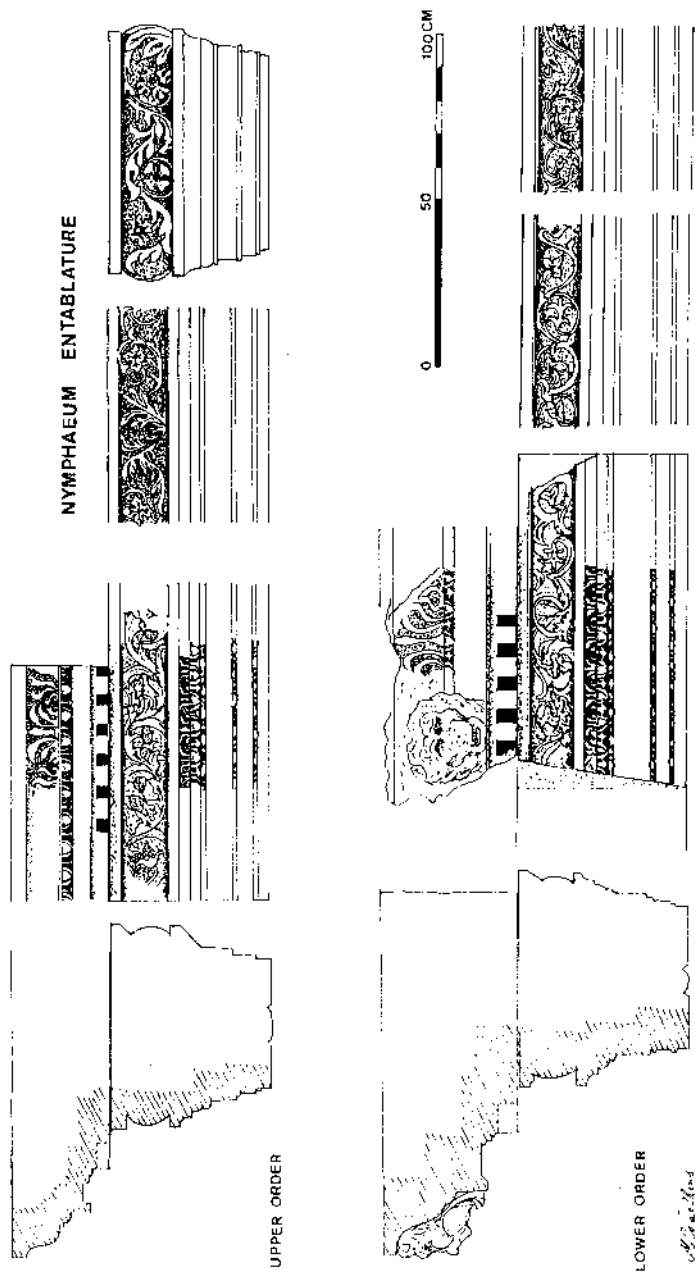

Fig. 18 — Entablature of the Nymphaeum

NYMPHAEUM : ACROTERIUM

0 50 CM

Fig. 19 — Acroterion of the western side wing of the Nymphaeum

Fig. 20 — View of part of the potter's quarter with surface waste of pottery

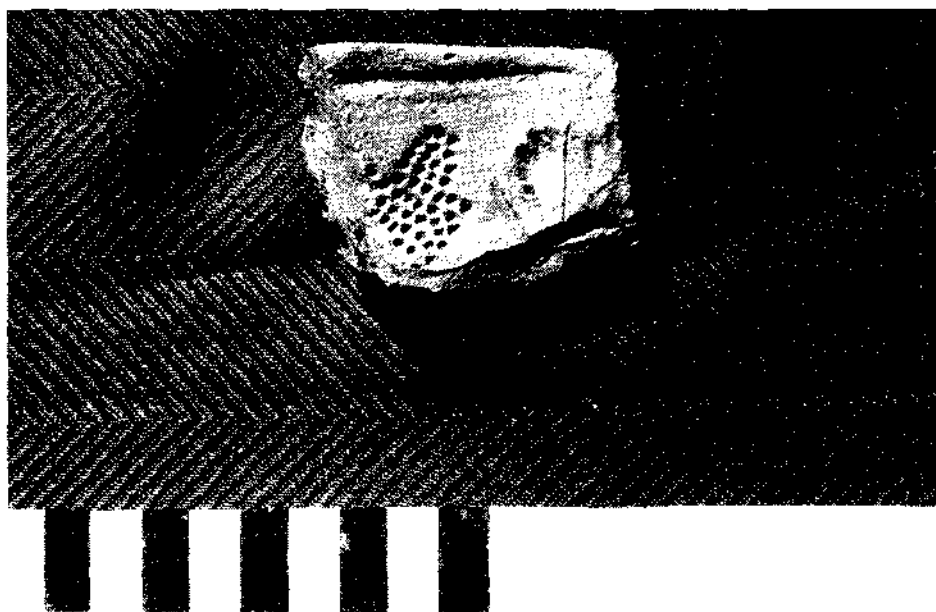

Fig. 21 — Mould

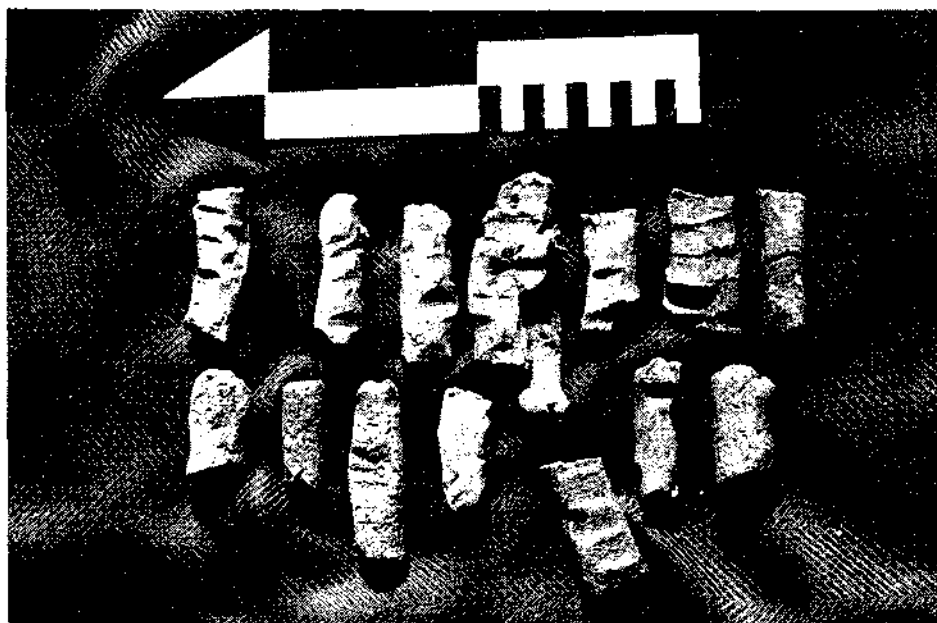

Fig. 22 — Clay rolls to separate pots during firing

Fig. 23 - - Surface material belonging to a fifth century A.D. dump

Fig. 24 — Misfired, sintered pots

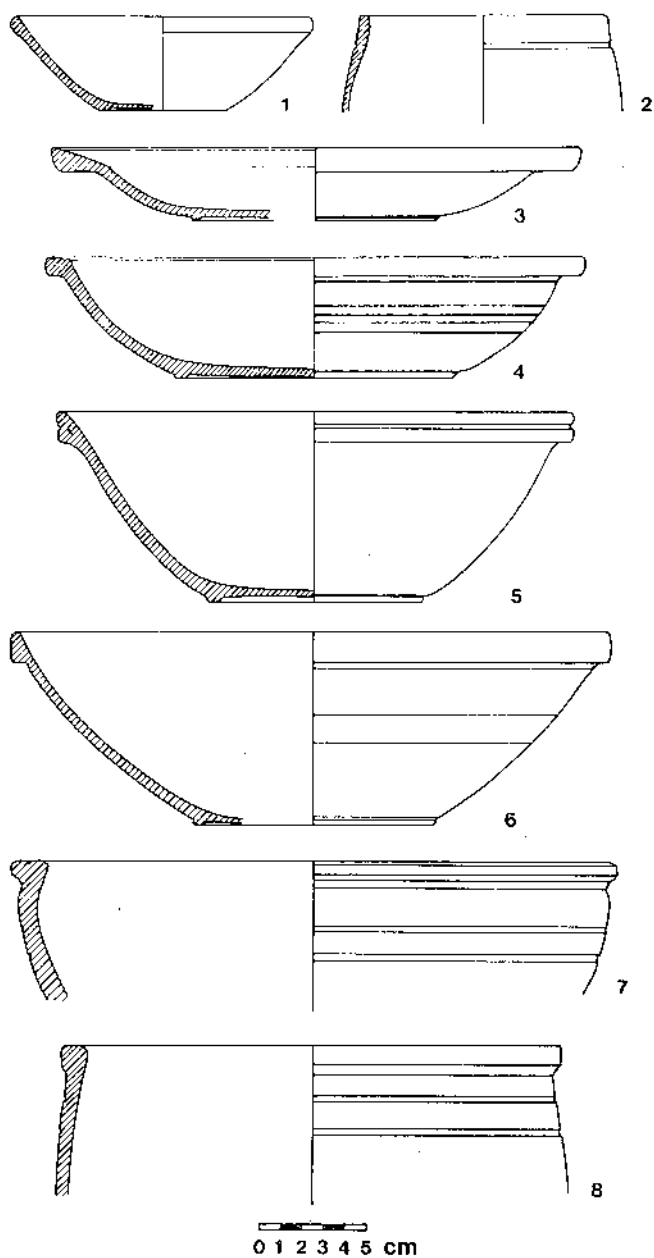

Fig. 25 — Some major types of the fifth century waste unit.

1988 YILI ARIASSOS YÜZEY ARAŞTIRMASI

Stephen MITCHELL*

Pisida bölgesi şehirlerinden olan Ariassos yerleşim merkezi, Antalya'nın 50 km kuzeyinde, bugünkü Antalya-Bucak karayolunun Çubuk boğazından sonra 1 km batısında yer almaktadır. Bu yerleşime ait kalıntılar, 900-1100 metre yükseklikler arasında, dik V-şeklinde bir vadinin kuzey yamaçlarında yer alan teraslar üzerinde ve tabanında, doğudan batıya doğru 400 metre uzunluğunda bir alan üzerinde yayılmıştır. Yerleşim 1892 yılında Lanckoronski tarafından yanlışlıkla Cretopolis olarak tanımlanmış ve ilk defa Pamfilya ve Pisidia şehirleriyle ilgili geniş araştırmasında anlatılmıştır. Aynı yıl, yerleşimin doğru tanımlaması Frenchman V. Berard tarafından (BCH 16, 1892: 426 ff) yayınlanmıştır.

1988 yılı Temmuz ayında, son birkaç yıldır Pisidia Antioch'da sürdürmekte olduğumuz Pisidia bölgesi çalışmalarının bir parçası olarak ve Selge'de Avusturyalı Machetschek ve Schwarz ve Termessus'da Dr. Haluk Abbasoğlu tarafından sürdürülmekte olan çalışmaların tamamlayıcısı olarak, Ariassos'da çalışmaya başladık. Çalışma, Dr. Stephen Mitchell başkanlığında, Sabri Aydal topoğraf (Antalya Müzesi), Dr. E. Owens, Y. Day, ve A. Millard (University College, Swansea), Sarah Cormack (Yale Üniversitesi), Armin Schutz ve Daniela Pohl (Münster Üniversitesi) ve Konya Müzesi'nden, Bakanlık Temsilcisi Osman Ermişler tarafından yürütülmüştür. British Academy ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, çalışmaya maddi olarak destek olmuşlardır. Bu çalışmayı gerçekleştirebilmemizi sağlayan izini ve malzemeyi veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Antalya Emniyet Müdürlüğü personeline, Bademağacı Belediye yetkililerine ve sakinlerine ve evinde kaldığımız Ahmet Şener'e özellikle teşekkür ederiz.

Yerleşimin başlıca özelliklerini gösteren 1:500 ölçekte bir planı, 1988 yılı ilkbahar ve yaz aylarında Sabri Aydal tarafından tamamlanmıştır. Bu

(*) Stephen MITCHELL, 39 Skertry Road, Uplands Swansea, İNGİLTERE

planda, vadi tabanında yer alan Roma kamu binaları, batıda yer alan tiyatro ve hamam / gymnasiumdan oluşan bir yapı kompleksi, yerleşimin doğu ucunda bulunan ve iyi korunmuş durumda olan üçlü girişe uzanan ana cadde, kuzey yamaçta bulunan teraslar üzerinde yer alan ve Helenistik Çağ'dan Geç Roma Dönemi'ne kadar uzanan evler, Helenistik Dönem'e ait sivil yerleşim merkezi ve kuzey yamacın batı kısmında bulunan bouleuterion ve prytaneion, yerleşimin kuzey tarafında özellikle iyi durumda korunmuş olarak bulunan ve Geç Roma Dönemi'nde Helenistik Dönem'e ait temeller üzerine inşa edilmiş olan istihdam duvarları ve daire şeklinde düzenlenmiş olan mezarlardan (heroa), lahitlerden ve kayalardan oyulmuş kist mezarlardan oluşan ve çoğunlukla şehrin güney ve batısında yer alan mezarlıklar yer almaktadır. Böylece şehrin haritası hemen hemen tamamlanmış olup, üzerinde birkaç ufak değişiklik yapıldıktan sonra yayınlanmaya hazır olacaktır.

Detaylı olarak yerleşimin şu dört bölgesinde çalışılmıştır:

1) Nymphaeum, Gymnasium ve Hamam Kompleksi: Vadinin batı ucunda yerleşimin günümüze kadar en iyi şeklinde korunagelmiş, harç karıştırılmış molozla yapılmış ve yontma kare taşlarla kaplanmış yarım daire bir çıkıntıya sahip kalıntısı yer almaktadır. Çalışmalarımız sonucunda bu kalıntının bir nymphaeum olduğunu ve suyunun ana su yolu kemeriyile Ariassos'un 3 km güneyinde bulunan Akkaç köyünün yukarı dağlarında bir su kaynağından geldiğini saptadık. Nymphaeum, en az yarısı büyük kireçtaşı bloklarıyla kaplı, açık bir meydana yukarıdan bakmaktadır. Bu meydanın batısında, kaldırım taşlarının altında, iki adet sarnıç vardır. Bu sarnıçlar, kemerler yoluyla gelen suyu ve nymphaeuma bitişik olarak bulunan hamam binası için gerekli olan suyu sağlamak üzere planlanmışlardır. Bu hamam kompleksi, dikdörtgen şeklinde sütunlu bir palestra ve batı uçta derin bir exedradan oluşmaktadır. Aynı zamanda kompleks içinde yıkılmış durumda olan bir hamam evi de mevcuttur. Bu hamam evinin, tonozlu üç veya dört odası bir blok içinde, Likya hamam evleri genel düzene uygun olarak inşa edilmiştir (Resim: 1).

2) Yazıtlar: Tarafımızdan kayıtlara geçirilen 25 yazıtın üçte birinden fazlası hamam eviyle ilişkili, yeniden kullanılmış mekanlarda bulunmuşlardır ve jimnasyumda gerçekleştirilmiş olan yarışmalarla (themides) ilişkilidir. Metinlerin çoğu bu yarışmalarda, özellikle güreş dalında, galip gelen yarışmacılar şerefine yazılmışlardır ve M.S. 3. yüzyılın başları ile 3. çeyreği arasına tarihlendirilir (Resim: 2). Günümüze kadar korunagelmiş metinler arasında en ilginç, çok büyük fakat oldukça kötü şekilde aşınmış bir kaideye sahip olan Karakalla'nın atlı heykeli üzerinde bulunan metin-

dir. Bu heykel M.S. 211–217 yılları arasına fakat büyük bir olasılıkla 213 /4 yıllarına aittir. Heykel üzerinde 402 tarihi görülmektedir. Böylece Ariassos tarihinin M.Ö. 191–185 yıllarına, hatta daha kesin olarak Apamea anlaşmasının yapıldığı 189 / 8 yılına kadar gidebileceği ortaya çıkmaktadır.

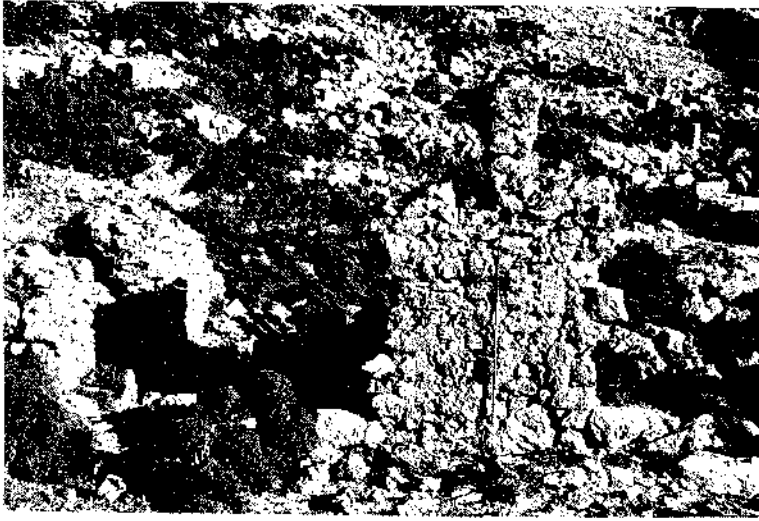
3) Helenistik Dönem'e ait Kamu Binaları: Roma Dönemi öncesine ait, en iyi tanımlanabilen kamu binaları yerleşimin batı ucuna doğru, kuzey yamacı üzerinde bulunurlar (Resim: 3). Küçük bir agoranın batı ucunda, gayet kabaca yontulmuş kesme taş bloklarla yapılmış kare bir yapı vardır. Bu yapıya girişi sağlayan kapının lentosu tipik bir Pisidia kalkan motifi ile bezenmiştir. Agoranın doğuya doğru güney tarafında, 18.10 × 13.90 metre boyutlarında, dikdörtgen bir yapı vardır. Bu yapının üç tarafını çeviren ve oturma yerleriyle döşeli portilo, bu yapıyı agoraya bağlar. Bu yapı, arka duvarı üzerinde bulunan üç adet girişle, kesinlikle bouleuterion olduğu tespit edilmiş bir başka yapıya bağlanır. önemli bir çalışma sonucu, kısa bir süre önce M.N. Filgis tarafından *Architectura* 18, 1988: 1–6 da, yapının yeniden inşa edilmesiyle ilgili olarak yayınlanan yazı üzerinde önemli değişiklikler yapılması gerektiğini ortaya çıkardık. Kuzey cephede bulunan orta kapı lentosu Pisidia kalkan motifiyle (Resim: 4), doğu kapı lentosu ise, aynı zamanda Sagalassus'da Helenistik Dönem'e ait bouleuterion'da da görülen savaşa ait tipik motifler olan kılıç ve kalkan ile süslenmiştir. Ariassos yapısı da büyük bir olasılıkla M.Ö. 2. veya 1. yüzyıllara ait bulunmaktadır.

Bölgede bulunan diğer kamu yapıları daha sonraki dönemlere aittirler veya üzerlerinde yüzyıllar boyunca kullanılmalarını sağlayan değişiklikler yapılmıştır. Bouleuteriona ait portikonun karşısında prostyle bir mabed vardır. Gayet dik kademeli podyum üzerine inşa edilmiş olan bu mabed, aynı zamanda bir temenos duvarı ile de çevrilidir ve İmparatorluk dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu mabedin doğusunda, ilk olarak Helenistik Dönem'de inşa edilmiş, fakat daha sonra büyük bir olasılıkla, mabedin yapıldığı tarihte sıra sütunlarla döşenmiş, küçük bir stoaya ait kalıntılar vardır. Geç Antik Dönem'de, stoaya ait portilo bölünerek, bir seri oda elde edilmiştir. Bu bölgede gözlenen yapıların –prytaneion, bouleuterion, stoa ve mabed– genel özellikleri bu yapılar kompleksinin gayet gösterişsiz olan Roma Dönemi öncesine ait şehrin en önemli sivil yerleşim bölgesini oluşturmalarıdır. Bu yapılar kompleksi, daha büyük olmalarına rağmen, Sagalassos, Selge ve Termessus'da bulunan benzer agoralarla karşılaştırılabilir.

4) Mezarlıklar: Yerleşimin en iyi durumda korunmuş olan kalıntıları arasında 25 adet mimari açıdan çok iyi inşa edilmiş mezar vardır. Bazıları-

nın detaylı çizimleri tamamlanmış olan bu mezarlar, şehiri doğudan güneyden ve batıdan çevrelerler. Mezarlar üzerindeki taş işçiliği ve yapım detayları, yerleşimin doğu ucunda bulunan ve büyük bir olasılıkla M.S. 2. yüzyıla ait olan üç kemerli giriş ile çok benzemektedir. Bu mezarlar şehrin en zenginlerinin gömüldükleri yerlerdi. Orta sınıfa mensup kişiler ise, yerel taşlardan yapılmış ve basit kalkan motifiyle süslenmiş lahitlere veya hareket ettirilebilen kapaklara sahip, kist mezarlara gömülmüşlerdir. Birkaç istisna dışında, mezarlar üzerinde bulunan yazılar okunamayacak kadar tahrip olmuşlardır.

Çubuk Boğazı'na ve dağlık Pisidia'yı, Pamfilya ovasına bağlayan diğer yollara yakın konumu ile Ariassos, Güney Anadolu ulaşım yolları üzerinde önemli bir yere sahiptir. Şehir sınırları içerisinde yapılan ön keşif çalışmaları, birkaç bağımsız yerleşim ve Termessos'a uzanan bir Roma Yolu'nu ortaya çıkarmıştır. Gayet iyi durumda olan bu yol, güney-batıdan gayet dik olarak ve keskin kavislerle Ariassos'a doğru tırmanmaktadır. Şehir sınırları ve Roma yollarının gelecek yılki çalışmamızın odak noktası olması planlanmaktadır.

Resim: 1 — Roma hamamının tonozlu odalarının iç duvarı

Resim: 2 — Marius Octavius Kallippianus
Kleon'un kitabesi

Resim: 3 — Hellenistik agora sağda, Prytancion: (?) solda, bouleuterion; önünde, stoanın kalıntıları

Resim: 4 — Bouleuterionun orta giriş kapısının lentosu

DIE NEKROPOLEN VON LATMOS UND HERAKLEIA AM LATMOS

Anneliese PESCHLOW*

Mit Ausnahme einiger ausgewählter Grabmonumente war eine Untersuchung der weitläufigen Nekropole im Gebiet von Herakleia am Latmos bisher unterblieben. Dies sollte in der letzten Kampagne, die vom 20. September bis zum 14. Oktober dauerte, nachgeholt werden**. Die Zeit reichte jedoch nur, um die Gräber östlich und südlich von Herakleia zu untersuchen, die nördlich und westlich der Stadt gelegenen konnten nicht mehr berücksichtigt werden. Dafür ist eine weitere Kampagne im Herbst 1989 vorgesehen.

Topographisch läßt sich das bislang untersuchte Gebiet in vier größere Komplexe unterteilen:

1. Die die große Bucht von Herakleia südlich abschließende Felshalbinsel¹. Die Gräber –es sind über 300– konzentrieren sich dabei auf den Einschnitt innerhalb der Felshalbinsel. Von ihrer Lage her bilden sie eine in sich geschlossene kleine Totenstadt (Abb. 1.2),

2. Das Stadtgebiet von Latmos und seine nähere Umgebung mit ca. 600 Gräbern (Abb. 3)²,

3. das Gelände zwischen den beiden Städten mit über 450 Gräbern (Abb. 4) und

(*) Dr. Anneliese PESCHLOW, Deutsches Archäologisches Institut, Postfach 33 00 14, D-1000 Berlin, 33 / F. ALMANYA

(**) An dieser Stelle sei der türkischen Antikendirektion für die mir 1988 großzügig gewährte Arbeitsgenehmigung aufrichtig gedankt. Als Regierungsvertreter nahm Herr Remzi Yağcı an der Kampagne teil. Für seine Mitarbeit und ständige Hilfsbereitschaft gilt ihm mein besonderer Dank.

(1) vgl. Karte des Bafasees in Milet 3, 1 (1913)

(2) s. den Stadtplan von K. Lyncker in Milet 3, 2 (1922) Plan 2

4. die unmittelbar östlich und südlich Herakleia vorgelagerten Hänge und Erhebungen, wo sich über 700 Gräber finden. Um wenigstens mit einem Beispiel Anlage und Gruppierung der Gräber zu dokumentieren, wurde ein Detail, die Spitze der Felsalbinsel unterhalb der "Seeburg" von Herakleia vermessen, die mehr als 150 Gräber beherbergt (Abb. 5.6).

Bei den von uns registrierten Gräbern –es sind über 2000, die nebenbei bemerkt alle ausgeraubt sind– handelt es sich um schlichte Anlagen, sauber in den Felsboden gehauene rechteckige Vertiefungen von meist 1.80 m. Länge, durchschnittlich 40–50 cm Breite und ebensolcher Tiefe, die in der Überzahl mit einer schweren rechteckigen Gneisplatte verschlossen waren (Abb. 2–5.8). Daneben kommen auch giebelförmige Deckel vor (Abb. 3.7). Deckel mit abgerundeter Oberseite sind bisher hingegen nur zweimal belegt. Schmuckformen sind äußerst selten.

Ein großer Teil der Gräber besaß zusätzlich einen flachen Zwischendeckel aus Glimmerschiefer, zu dessen Aufnahme der Grabkasten an seinem oberen Rand mit einer an zwei oder drei, wenn nicht ganz umlaufenden vertieften Kante versehen ist (Abb. 2. 5. 14). Nur in einem einzigen Beispiel ist ein Teil dieses Zwischendeckels noch in situ (Abb. 8). Zerbrochene Platten aus Glimmerschiefer finden sich sonst überall verstreut im Umkreis der Gräber.

Nur gelegentlich weist der Fels um die Graböffnung einen erhabenen Rand auf, auf dem der Deckel auflag und der das Eindringen des Regenwassers in das Grab verhinderte.

Die Deckel besitzen öfters mittig auf ihrer Oberseite eine kleine rechteckige Vertiefung (Abb. 3). In diese Vertiefungen waren ehemals Stelen oder Pfeiler eingelassen, die wahrscheinlich die Namen der Toten trugen. Erhalten hat sich davon keiner. Derartige Einarbeitungen finden sich hin und wieder auch im Felsboden neben den Gräbern (Abb. 9) oder in freistehenden Blöcken (Abb. 10), die die gleiche Funktion gehabt haben dürften. Einem ganz anderem Zweck dienten hingegen die unmittelbar bei den Gräbern oder nicht weit davon entfernt auf einem separaten Felsen angebrachten grösseren rechteckigen und runden Vertiefungen (Abb. 5. 8. 10). Sie waren für die Aufnahme von Aschenurnen bestimmt. Gegenüber der grossen Zahl der Gräber für Leichenbestattungen fallen die Urnengräber kaum ins Gewicht, beweisen jedoch, daß gleichzeitig auch Brandbestattungen vorkamen.

Für die Anlage der Gräber wurden einzelnstehende kleine Felsen bevorzugt, die sich in der Landschaft hervorheben und damit dem Grab auf

natürliche Weise ohne weiteres Zutun von menschlicher Hand eine gewisse Monumentalität verleihen. Die Oberseite der Felsen ist dabei häufig geglättet und bildet so eine kleine Plattform, zu der hin und wieder Stufen hinaufführen. Rinnen seitlich der Gräber sorgten dabei in einigen Fällen für die Ableitung des Regenwassers.

Entsprechend ihrer Größe waren die Gräber nur für Einzelbestattungen vorgesehen. Sie treten in den verschiedenen Kombinationen auf, als Einzel- Doppel- Familien oder Gruppengrab. Bei einer dichten Belegung des Felsgrundes ist es dabei nicht immer möglich zu entscheiden, ob beieinander liegende Gräber auch tatsächlich als zusammengehörig anzusehen sind. Von den bisher nachgewiesenen Gräbern sind etwa ein Zehntel Kindergräber. Diese unterscheiden sich bis auf ihre geringere Größe in nichts von denen der Erwachsenen.

Abweichungen von diesem schlichten Typ sind sehr selten. In drei Fällen wurde bei Doppelgräbern mit ganz einfachen Mitteln eine ins Auge fallende Monumentalisierung erreicht, indem über die beiden Deckel der parallel zueinander liegenden Gräber mittig ein dritter geschoben wurde, so daß ein stufenförmiger oberer Aufsatz entstand (Abb. 11).

Etwas aus der Reihe fallen ferner einige Gräber am Rande der kleinen Ebene südlich der alten Stadt. Wie auch sonst wurden die Grabkästen in die vereinzelt stehenden kleinen Felsen versenkt, doch wurde der Fels oben noch zusätzlich architektonisch gestaltet. Das eindruckvollste Beispiel ist der Fels in Abb. 12–13, der als Begräbnisplatz für drei Erwachsene diente. Zwei Personen waren dabei in einem doppelstöckigen Grab, bei dem der Deckel des unteren den Boden des oberen Grabes bildete, bestattet, die dritte daneben in einem Einzelgrab. Die Einarbeitungen am Rand des Felsens sind die Bettung für die Quader, die das Grab oben einfaßten. Wie die Deckung aussah, läßt sich vom Befund her nicht sagen, vermutlich war sie flach. In den beiden Nischen an der Nordseite des Felsens werden wahrscheinlich Lampen aufgestellt gewesen sein.

Andere Grabtypen sind daneben kaum vertreten. Zu ihnen gehören fünf Kammergräber aus Quadermauerwerk, von denen drei vor der Südkurtine von Latmos liegen, zwei einfache Felskammergräber und zwei Tumulusgräber, von denen bei dem einen nur die runde Steinsetzung, bei dem anderen zusätzlich zwei in den Fels gehauene Gräber erhalten geblieben sind. Die vor allem in Lykien, aber auch im südlichen Karien vertretenen, mit Fassaden geschmückten Felskammergräber, die im Norden Kariens nur noch vereinzelt begegnen wie in der Nähe von Milas und im Marsyastal (Abb. 15), wurden im Gebiet des Bafasecs nicht gefunden. Ebenso

fehlen bislang aus dem Gneis gearbeitete freistehende Sarkophage, wie sie z.B. in dem benachbarten Alinda und Alabanda zahlreich anzutreffen sind.

Bis auf die erwähnten Abweichungen und Ausnahmen entsprechen sich die Gräber der vier Friedhofsbezirke weitgehend. Wie sind sie zu datieren und daran anschließend die Frage, welche gehören zur alten und welche zur neuen Stadt.

Ein Antwort darauf zu finden ist kaum möglich. Die Grabform selbst erlaubt keinerlei Rückschlüsse. Sie ist zeitlos und regional nicht festlegbar. Die dafür in der archäologischen Literatur über Karien gelegentlich verwendete Bezeichnung "karische Felsgräber" ist irreführend. Zwar ist dieser Grabtyp in Karien häufig anzutreffen, doch gibt es ihn auch in anderen Landschaften Kleinasiens –z.B. in Lykien, Ionien, Äolien, Phygien, Pisidien und Kilikien–wie auch außerhalb Kleinasiens. Er reicht von vorklassischer bis in frühchristliche Zeit. Ohne Beigaben oder Inschriften ist daher eine genauere Datierung nicht möglich.

Erlaubt in unserem Fall vielleicht die Lage der Gräber Rückschlüsse auf ihre Zugehörigkeit zu der einen oder der anderen Stadt und damit auch auf ihre zeitliche Stellung? Auch das nur bedingt. Einzig die Gräber in der unmittelbaren Umgebung von Herakleia können ohne größere Bedenken zu Herakleia gezählt und damit in hellenistisch-römische Zeit datiert werden. Denn es ist kaum anzunehmen, daß die so auf Schutz bedachten Latmier ihre Toten in so großer Entfernung von ihrer eigenen Siedlung begraben hätten.

Bei den Gräbern innerhalb der Vorgängersiedlung Latmos und in ihrer Nähe ist die Situation nicht so eindeutig. Die Nekropole der alten Stadt würde man an sich in dem ihr vorgelagerten Gelände vermuten, wo sich auch zahlreiche Gräber befinden. Nur wurde hier in hellenistischer Zeit auch bestattet, wie die Kammergräber vor der Südkurtine von Latmos beweisen, so daß mit einer Überschneidung der Nekropole der alten und der neuen Stadt zu rechnen ist. Nicht weniger problematisch ist die Beurteilung der Gräber innerhalb der Mauern von Latmos. Es sind über 200, die sich auf das gesamte Stadtgebiet verteilen. Etwa ein Drittel davon liegt dabei in unmittelbarer Nähe der Häuser, einige sogar in den Häusern selbst (Abb. 14). Davon ausgehend, daß es in historischer Zeit bis auf wenige Ausnahmen nicht erlaubt war, innerhalb der Siedlung zu bestatten³ –für

(3) Zur Frage der intramuralen Bestattung s. R.S. Young, *Sepulturae intra urbem*. Hesp. 20, 1951, 67 ff.; J. Morris, *Burial and ancient society* (1987) 62 ff. und zuletzt B. Lion-Gille, *Funéraires in urbe et divinisation, les funéraires de César*, Coll. Latomus 201 (1988) 288 ff.

das westliche Kleinasien gilt das sogar schon seit prähistorischer Zeit⁴-, haben wir die Gräber im Stadtgebiet von Latmos zunächst insgesamt in die Zeit nach der Aufgabe der Siedlung, d. h. nach 300 v. Chr. datiert und als Teil der Nekropole von Herakleia angesehen. Zwei Fakten ließen sich zusätzlich für diese Ansicht anführen: 1. die Lage einiger Gräber in den Häusern (Abb. 14) –Bestattungen von Erwachsenen innerhalb der Häuser sind in historischer Zeit völlig undenkbar– und 2. der Fund eines hellenistischen Fischtellerfragmentes im Raubgrabungsschutt eines Grabes. Doch so einfach wie zunächst angenommen sind die Dinge nicht. Es gibt nämlich in historischer Zeit Bestattungen innerhalb der Siedlung, die bisher übersehen wurden, und zwar nicht allzu weit von uns entfernt, in Xanthos. Gemeint sind hier nicht das Harpyenmonument und die übrigen Grabdenkmäler beim Theater und der Agora. Diese lagen nämlich zur Zeit ihrer Entstehung außerhalb der damaligen Siedlung und wurden erst im 3. Jh. v. Chr. im Zuge der Stadterweiterung und des Mauerbaus in das Stadtgebiet einbezogen⁵, Gemeint sind hier vielmehr die 18 von den französischen Ausgräbern im Bereich des Harpyenmonuments freigelegten, in den Felsboden versenkten Gräber, die aufgrund ihrer Beifunde in das 3./2. Jh. v. Chr. gehören⁶ und damit eindeutig als intramurale Bestattungen anzusehen sind. Im Gegensatz zu den prächtigen Grabmonumenten der früheren Epoche handelt es sich bei ihnen um ganz bescheidene Anlagen, was nur heißen kann, daß in hellenistischer Zeit im Zentrum von Xanthos ganz normale Bürger beigesetzt wurden. Was läßt sich am Beispiel von Xanthos lernen? Zweierlei:

1. Bei der Beurteilung von intramuralen Gräbern muß zunächst die Stadtentwicklung berücksichtigt werden. Durch Stadterweiterung und Mauerbau können ehemals außerhalb der besiedelten Fläche gelegene Gräber in das Stadtgebiet einbezogen werden, und
2. Es gibt im westlichen Kleinasien in historischer Zeit eindeutige Beispiele für Bestattungen innerhalb einer bestehenden Siedlung.

Könnte beides auch für Latmos zutreffen?

Zu Punkt 1, der Stadtentwicklung ließen sich durchaus Parallelen zu Xanthos ziehen. Latmos besaß nicht von Anfang an eine Stadtmauer,

(4) K. Bittel, AOF 13, 1934–41, 25 ff.; T. Özgüç, Die Bestattungsbräuche im vorgeschichtlichen Anatolien (1948) 60 ff.; Tamara Stech Wheeler, Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia. AJA 78, 1974, 415 ff.; P.E. Pecorella in Studi su Iasos in Caria. Bullett' Arte Suppl. 31–32 (1987) 21.

(5) Zur Stadtentwicklung von Xanthos s. P. Demargne, FdX I (1958) 22 ff. fig. 1; H. Metzger, FdX II (1963) 1. ff. 82 ff.

(6) Demargne a.O. 58 ff. Taf. XVII–XXI.

sondern wurde erst am Ende des 5. bzw. Beginn des 4. vorchristlichen Jhs. befestigt. Bis dahin war Latmos eine offene Siedlung. Mit der Errichtung der Befestigungsmauern, bei der aus fortifikatorischen Gründen der Steilabfall des Berghangs genutzt wurde, wurde das Stadtgebiet vergrößert, so daß ehemals außerhalb der Siedlung gelegenes Gelände und damit u.U. auch Gräber in das Stadtgebiet einbezogen wurden. Für die Gräber im nordwestlichen und nordöstlichen Teil von Latmos wäre das durchaus denkbar.

Zu Punkt 2. Wurde nach dem Mauerbau in Latmos weiterbestattet so wie in Xanthos? Könnte sich darin vielleicht lykischer Einfluß bemerkbar machen? Ganz abwegig ist dieser Gedanke nicht, ist doch lykischer Einfluß in der Grabarchitektur an dem Felskammergrab auf der Rückseite des Beşparmak im Marsyastal ganz offensichtlich (Abb. 15). Dennoch ist Einfluß lykischer Grabsitten, was die Gräber im Stadtgebiet von Latmos angeht, eher auszuschließen. Er müßte sonst auch in anderen Städten in der Umgebung von Latmos nachweisbar sein. Doch in Myus, Euromos, Labranda, Alinda, Alabanda, Iasos und Kaunos sind Nekropole und Siedlung immer räumlich voneinander getrennt. Nicht vergessen darf man hier die Neugründung Herakleia, in deren Stadtgebiet sich kein einziges Grab findet. Wenn es in Latmos üblich gewesen wäre, die Toten intra muros zu bestatten, wäre es mehr als merkwürdig, daß diese Sitte schlagartig mit der Umsiedlung der Bevölkerung aufgegeben wurde. Diese Überlegungen sprechen dafür, alle Gräber innerhalb von Latmos bis auf die möglichen aus der Zeit vor dem Mauerbau in die Zeit nach der Aufgabe der Stadt zu datieren und die intramurale Bestattung in Xanthos und anderen Orten Lykiens als eine weitere Eigenart zu betrachten, in der sich dieses Volk neben seiner Sprache, Schrift, Architektur und seinem Gräberluxus von seinen Nachbarn unterschied.

Doch noch einmal zurück zu den Gräbern im Stadtgebiet von Latmos. Die Tatsache, daß sich eine größere Zahl von Gräbern in unmittelbarer Nähe der Häuser, einige sogar in denselben befinden, kann nicht zufällig sein. Der Gedanke an eine besondere Beziehung zwischen Haus und Grab oder anders ausgedrückt zwischen den Hausbewohnern und den in der Nähe Bestatteten ist kaum von der Hand zu weisen. Was steht dahinter?

Eine Antwort darauf gibt m. M. die Geschichte der Stadt. Latmos wurde am Ende des 4. Jhs. verlassen und unter neuem Namen in geringer Entfernung weiter westlich neugegründet⁷. Veranlaßt wurde dies aller Wahrscheinlichkeit nach von Pleistarch, dem bei der Aufteilung des Alexander-

(7) Zum Stadtplan vgl. Anm. 2

reichs die alte Satrapie Karien als Herrschaftsgebiet zufiel. Er macht die Neugründung, die während seiner kurzen Regierungszeit Pleistarcheia hieß, zur Hauptstadt seines kleinen Reiches. Um sie zu bevölkern, mußten die Bewohner der alten Stadt umgesiedelt werden und das geschah vermutlich nicht ganz freiwillig.

Grund für diese Vermutung ist das Aussehen der verlassenen Siedlung. Latmos wurde mitsamt seinen Befestigungen, Bauten und Häusern niedergelegt, stellenweise sogar bis zum Felsgrund. Bei Anlagen, die aus sauberem Quadermauerwerk bestanden wie z. B. die Befestigungen mag die Wiederverwendbarkeit des Steinmaterials beim Bau der neuen Stadt und ihres gewaltigen Mauerrings eine ausreichende Erklärung sein. Doch bei Häusern, die aus rohen gewaltigen Blöcken und Bruchsteinen errichtet waren, entfällt dieses Argument und man fragt sich, warum man sich hier die Mühe gemacht hat, die Mauern abzutragen und die Steine wegzuschleppen. Sollten die Häuser und die ganze Siedlung auf diese Weise vielleicht unbewohnbar gemacht werden, weil zu befürchten war, daß die umgesiedelten Latmier wieder hierher zurückkehren würden? War das primär der Grund und die Tatsache, daß ein Teil des abgetragenen Mauerwerks wiederverwendet wurde, nur ein willkommenes Nebenergebnis? Die Anhänglichkeit der Bevölkerung an ihre alte Umgebung wäre nichts Ungewöhnliches. Erinnert sei hier nur an die modernen Erdbebensiedlungen in der Türkei, die häufig unbewohnt bleiben, weil die Bevölkerung es vorzieht, in den alten zerstörten Dörfern weiterzuleben. Für den Widerwillen der Bevölkerung, ihre alte Siedlung zu verlassen, gibt es auch ein berühmtes Beispiel aus der Antike, Ephesos, das etwa gleichzeitig mit Latmos verlegt wurde. Nach Strabo (14, 640) gelang es Lysimachos nur mit einer List, die Ephesier zum Verlassen ihrer Stadt zu bewegen. Er ließ sie überschwemmen und machte sie dadurch unbewohnbar.

Die Gründe, die Pleistarch zur Verlegung der Siedlung veranlaßt haben, sind uns zwar nicht überliefert, doch liegen sie fast auf der Hand. Wer Latmos kennt, wird leicht verstehen, daß dieses unwegsame und unübersichtliche Bergnest einem hellenistischen Herrscher als Hauptstadt seines Reiches nicht genügen konnte. Er brauchte eine, dem Zeitgeschmack entsprechend regelmäßig angelegte Stadt. Latmos erlaubte vom Gelände her weder eine Umgestaltung noch eine Begradigung oder Erweiterung. Pleistarch ließ daher auf dem weiter im Westen gelegenen, leicht zugänglichen Bergrücken eine neue Stadt erbauen, die er aus Repräsentationsbedürfnis mit einem überdimensionierten, schon von weitem sichtbaren Mauerring umgab. Die Einwohner von Latmos mußten ihren angestammten

Platz verlassen und ihn gegen die Neustadt eintauschen. Wenn man beide Städte miteinander vergleicht, fällt es nicht schwer sich vorzustellen, daß der neue Herrscher, der im übrigen auch noch ein Fremder war, dabei auf Widerstand gestoßen ist. Zu gegensätzlich sind in ihrem Charakter die alte gewachsene und die neue Rasterstadt. Pleistarch mußte befürchten, daß er mit seiner Umsiedlungspolitik scheitern und die neuen Bürger seiner Stadt in ihre vertraute Umgebung zurückkehren würden. Das konnte er nur durch ein Niederlegen und Zerstören des alten Siedlungsplatzes verhindern. Da eine Rückkehr damit unmöglich war, konnte man weiter folgern, wollten die Latmier aus Anhänglichkeit an ihre alten Häuser wenigstens ihre Toten hier bestattet wissen.

So ließe sich das Verhältnis von Grab und Haus in Latmos deuten. Besonders augenfällig wird dies an einem Haus der mittleren Unterstadt (Abb. 16). Es ist eines der besseren Häuser der Stadt, das wahrscheinlich einer wohlhabenden Familie gehörte. In seiner unmittelbaren Nähe liegt ein Familiengrab von etwa quadratischer Form, in dem fünf Erwachsene und zwei Kinder beigesetzt waren. Gedeckt war die in sich geschlossene Anlage mit mehreren rechteckigen Gneisplatten.

Daß dieses Grab hier kaum zufällig liegt, sondern Grab und Haus in Beziehung zueinander zu sehen sind, ist der erste Gedanke, den jeder unvoreingenommene Besucher bei seinem Anblick spontan äußert. Davon ausgehend können die hier Bestatteten eigentlich nur Mitglieder der ehemals in dem daneben liegenden Haus wohnenden Familie sein, vielleicht sind sie die Verstorbenen der ersten nach Herakleia umgesiedelten Generation.

Abb. 1 — Blick auf Nekropole I von Norden

Abb. 2 — Nekropole I

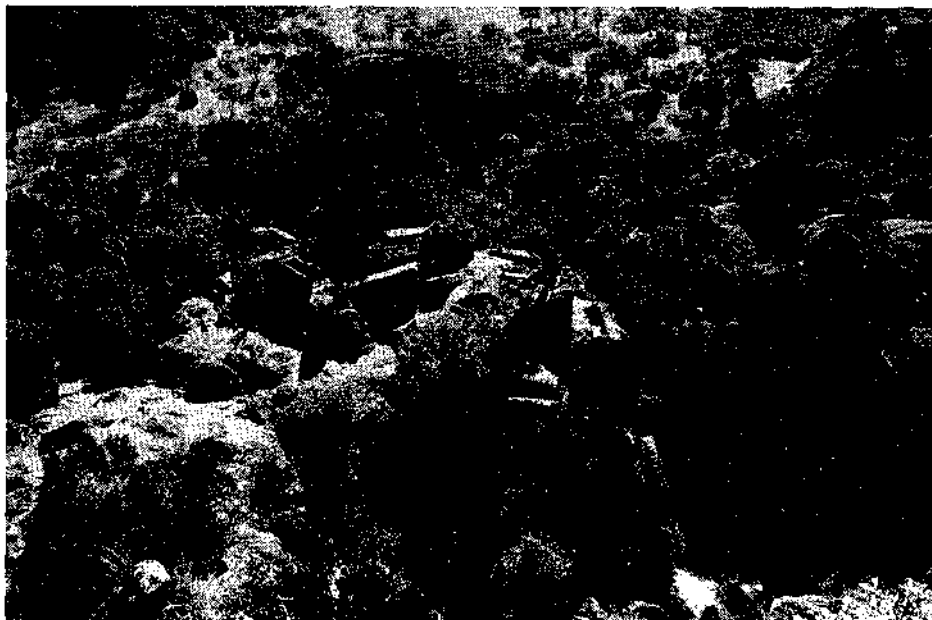

Abb. 3 — Latmos, Gräber am Südtor

Abb. 4 — Nekropole III

Abb. 5 — Nekropole IV südlich der "Seeburg" von Herakleia

Abb. 6 — Nekropole IV Südlich der "Seeburg" von Herakleia.

Abb. 7 — Nekropole IV, Grab mit Giebeldeckel

Abb. 8 — Nekropole I, Grab mit Zwischen- und Plattendeckel

Abb. 9 — Nekropole IV Südlich der "Seeburg" von Herakleia, Felseinarbeitungen

Abb. 10 — Nekropole II, Basen für Stelen und Brandgrab

Abb. 11 — Nekropole III, Doppelgrab mit stufenförmiger Deckung

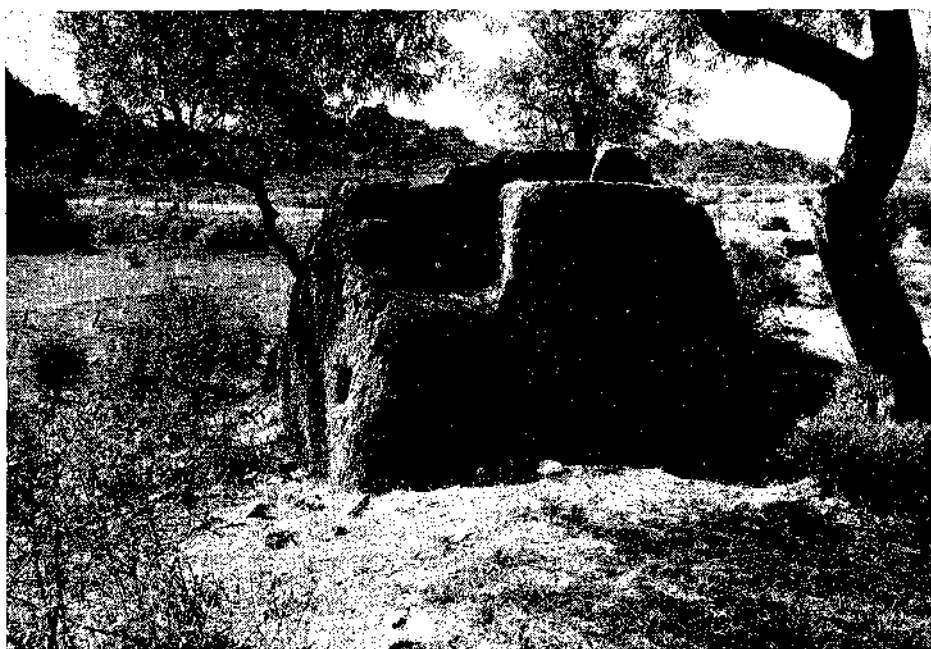

Abb. 12 — Latmostal, Familiengrab

Abb. 14 — Latmosstadt, Doppelgrab innerhalb eines Hauses

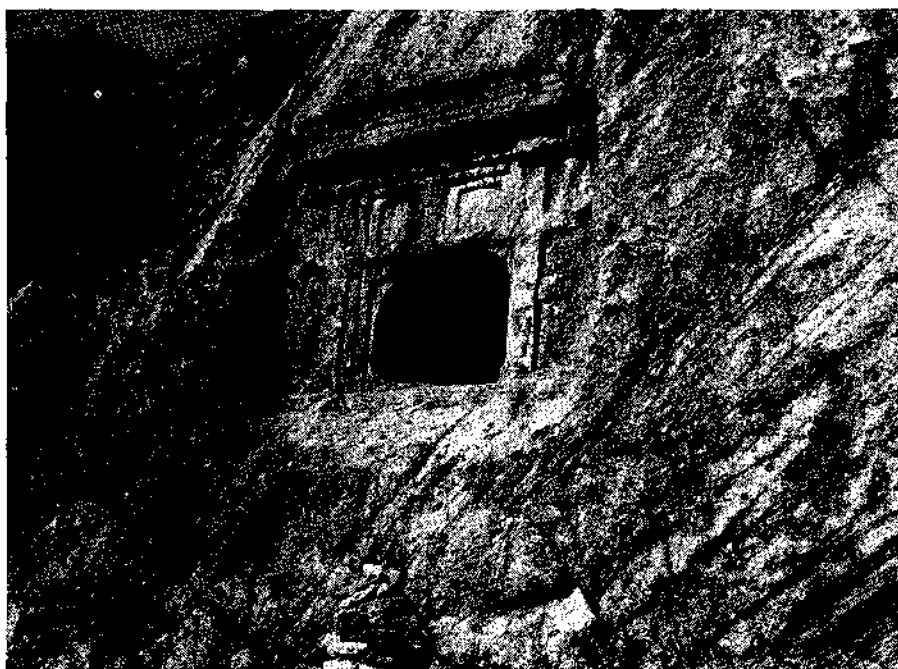

Abb. 15 — Marsyastal, lykisches Felskammergrab

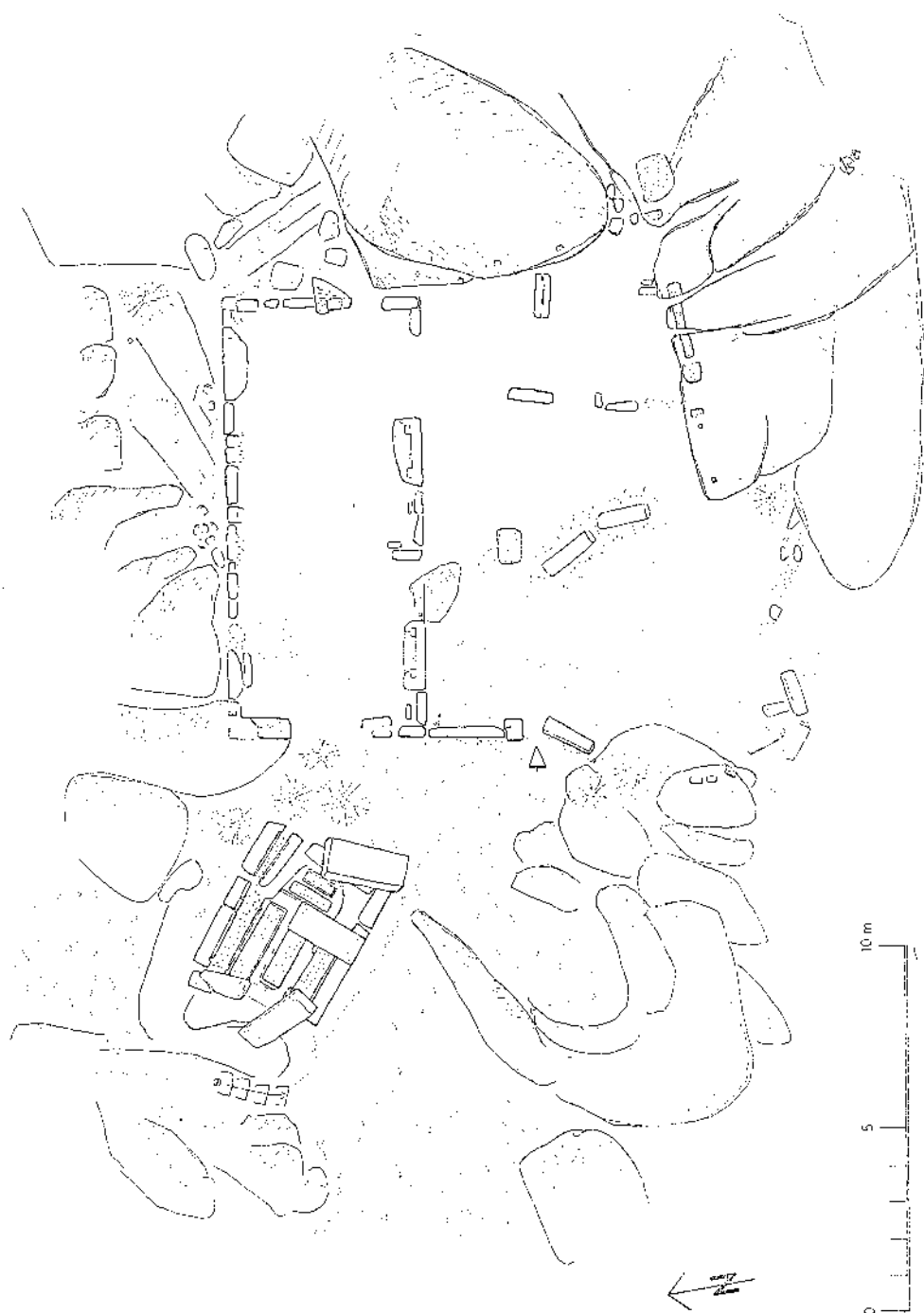

Abb. 16 — Latmosstadi, Haus und Familiengrab

ALABANDA

Ahmet TIRPAN*

Yeri ve Ulaşım: Aydın ilinin Çine ilçesine bağlı Araphisar köyünün yerleştiği alan, antik Alabanda kentidir. Araphisar'ın Çine'ye uzaklığı 7 km olup, yol asfalttır¹. Bu yol, antik kentin ortasından geçerek Alinda'ya doğru devam eder. Karya dilinde Ala: At, Banda: Zafer anlamındadır. Mitolojik kral Kar, bu ismi önce oğluna vermiş, daha sonrada şehrin ismi olarak kalmıştır².

Tarihi Gelişim: Alabanda isminin içindeki **nd** harflerinden dolayı geçmişinin III. bine kadar uzanabileceği söz konusudur³. Herodot, M.Ö. 480 savaşlarında Kserkses'in ordusunda Alabanda Tyranı Aridolis'in de bulunduğunu yazar. Alabanda, M.Ö. 3. yy'da Karya birliğine girmiş, daha sonra Seleukos kralı III. Antiokhos tarafından ele geçirilmiş ve ismi bir müddet Antihiokheia Khrysaor olmuştur⁴. Şehir, ilk paralarını M.Ö. 2. yy başlarında Antihiokheia adı ile basar⁵. M.Ö. 205 yıllarında şehir, Makedonya kralı Philip V'in hakimiyetindedir. 190'daki Magnesia savaşıyla önce tekrar Seleukosların daha sonra Rodos'un hakimiyetine girer ise de, 167 senesinden itibaren Roma'ya verdiği değerli hediyeler sayesinde bağımsız bir şehir olur ve tekrar eski ismi olan Alabanda'yı kullanmaya başlar. Bergama Krallığı'nın vasiyeti üzerine M.Ö. 133'ten sonra Alabanda, Roma'nın Asia eyaleti içine girer. Cicero'nun bildirdiğine göre M.Ö. 51 yılında Romalı banker Cluvius'a borçlu olan şehirlerden biridir. M.Ö. 40-39 yıllarında bir

(*) Yrd. Doç. Dr. Ahmet A. TIRPAN, Selçuk Üniversitesi, Fen—Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, KONYA.

(1) Son düzenlemeler ile Araphisar köyünün adı Doğanyurt olarak değiştirilmiştir. Yaptığımız çalışmalar sırasında bize büyük yardımları olan örenyeri bekçisi Ferhat Selvitopu'na teşekkür ederim.

(2) George, E. Bean., Karya (çev. Burak Akgüç), İstanbul 1987, s. 215—226.
George, E. Bean., Turkey Beyond The Meander, London 1971, s. 180.

(3) Bayburtluoğlu, C., Arkeoloji, Ankara 1981, s. 124.

(4) RE, I, 1. 1270 (Hirschfeld).

(5) Head, B.V., Greek Coins Caria, Cos, Rhodes, London 1897, s. 27.

dönme olan Q. Labienus, Partlar ile bölgeye gelir ve Alabanda'da bir garnizon bırakır. Alabandalıların bu garnizona karşı isyan etmeleri nedeniyle şehir Labienus tarafından cezalandırılır. Roma imparatorluk devrinde, Roma ile iyi ilişkiler içinde olan zengin ve refah bir şehirdir. Strabon (XIV. 661), şehirdeki bütün kızların harp çaldıklarını söyler. Hristiyanlık devrinde ise Alabanda, Aphrodisias Metropoli'ne bağlı bir piskoposluktur⁶.

Araştırmalar: 1905-1906 yılları arasında Halil Ethem Bey tarafından kazılar yapılarak, Apollon Isotimos'a ait bir mabet ile Artemis-Hekate Mabedi'nde çalışılmış ve bu araştırmalar yayınlanmıştır⁷. Alabanda ile ilgili kitabeleri A. Laumonier yayınlamıştır⁸. G. Bean, şehrin yapılarının son durumunu tanıtır. E. Özkan ve Prof. C. Bayburtluoğlu, E. Akurgal rehber kitaplarında Alabanda hakkında kısa bilgiler verirler⁹. Şehrin paralarını da B. Head yayınlamıştır.

Surların topoğrafik genel tanımı: Alabanda'nın sur duvarları, üç zirveli bir tepenin zirvelerini birbirine bağlayarak, yamaçlardan önündeki ovaya iner. Yukarı şehir diye söz edeceğimiz üç zirveli tepeyi birbirine bağlayan sur duvarlarının uzunluğu, ovaya doğru tatlı bir meyile inen surlar da dahil olmak üzere yaklaşık 2,5 km. dir. Ova surlarının uzunluğu ise, 2 km kadardır. Böylece Alabanda şehir surları yaklaşık 4,5-5 km uzunluğu - da ve gene yaklaşık olarak 1,5 × 1,5 km² lik bir alanı çevreler. Yukarı şehir surlarının büyük bir kısmı ayakta olup, rahatlıkla izlenebilmektedir. Buradaki arazinin doğal yapısına uyum göstermek zorunluluğu ile sık sık yön değiştiren ve bu nedenle kademe ve dirsekler oluşturan surlar, her üç zirvenin en yüksek noktasına kadar çıkarak şehrin kuzeyini koruma altına alırlar. Aşağı şehir surlarını bugün izlemek mümkün değildir. Gerek toprak erozyonu nedeniyle toprak altında kalmaları ve gerekse ovada yapılan tarım nedeniyle kaybolmuşlardır. Lakin eski tesbitlerden anlaşılacağı üzere, Kuzey surlarının aksine oldukça düz ve çok sayıda kule ile takviye edilmiş surlardır¹⁰ (Resim: 1).

(6) Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, İstanbul 1988, s. 475-476.

(7) Ethem, H., "Fouilles D' Alabanda en Caria" Extrait des Comtes Rendus des seances de l'Academiedes Inscriptions et Belles-Lettres, 1905. s. 443.

Ethem, H., "Fouilles D' Alabanda en Caria" Extrait des Comtes Rendus des Seances de l'Academiedes Inscriptions et Belles-Lettres, 1906, s. 407.

(8) Laumonier, A., Les Cultes Indigenes en Caria, Paris 1958, s. 433.

(9) Özkan, E., Milas, Tarih ve Arkeolojisi, Milas 1958, s. 26.

(10) Ethem, Alabanda 1905, Fig. 2., Bean, Meander, Fig. 26., Bean, Karia, Çiz. 28., Bayburtluoğlu, Arkeoloji, Fig. 125., Akurgal, Uygarlıklar, Şek. 364. Alabanda şehir planı adı geçen yayınlardan yararlanılarak ve yerinde yaptığımız tesbit ve çizimlere dayanarak yeniden düzenlenmiştir. Agora olarak verdiğimiz yapı, Halil Ethem tarafından gymnasium olarak belirlenmiş ise de Ekrem Akurgal yapıyı, Bauleutheriuma yakınlığına dayanarak agora olarak isimlendirmiştir.

Sur duvarları, malzeme, örgü tekniği, plan: Sur duvarlarında kullanılan malzeme arazinin doğal yapısı olan pegmatit taşıdır. Bütün surlar ve şehirdeki yapıların hepsi bu taştan inşa edilmişlerdir. Bazı yapılarda ve nadir olarak sur duvarlarında, (ki bu bilhassa tamir gören yerler için geçerlidir), rengi siyaha dönük gri olan ve kayrak taş (şist) denilen cinste bir taş da rastlanmaktadır. Sur duvarlarında yer yer rastlanan Orta Çağ toplama taş duvar ilavelerini ve devşirme mimari malzeme kullanımını göz önünde bulundurmaz isek, şekil,yonu ve örgü tekniği açısından iki tip taş malzeme ile karşılaşmaktayız. Bunlardan bir tanesi dikdörtgen taşlar yanında, kareye yakın taş bloklarının sıkca kullanıldığı, yer yer atkı taşlı ve kaba yonu bosajlı, düşey derzleri birbirine çok yakın ölçüde olan isodomik diyebileceğimiz bir örgü tekniğine sahip taşlardır (Resim: 2). Diğer tip ise, genellikle dikdörtgen blokların kullanıldığı, yer yer atkı taşlı, yüzeyleri ince yonu olarak düzeltilmiş, hatıl benzeri bir ince taş sırası ile bir kalın taş sırasından oluşan periodik örgüye sahip olup, yer yer farklı kalınlıktaki bir iki taş bloğu ile bu düzenlemenin bozulduğu izlenen bir örgü tekniği taşıyan taşlardır (Resim: 2, 3)¹¹.

Duvar planı olarak iki duvar arası moloz taş dolgudur. Yer yer kullanılan atkı taşları karşı sıradaki duvar taşının iç yüzüne kadar dayanır. Toplam sur duvarı kalınlığı ise 2,90 metredir (Resim: 4). Bazı kısımlarda ise, bilhassa K10 kuzeyindeki ince yonu yüzeyli taşlarla örülen sur duvarlarında bazı atkı taşları iki sur duvarını birbirine bağlamaktadır.

Kuleler, malzeme, örgü tekniği, plan: Kuleler tamamen pegmatit taşıdır. Sur duvarları örgüsünde kullanılan tipteki taşlar, kule inşasında da kullanılmıştır. Ayakta olan yukarı şehir surlarında 14 kule tesbit ettik.

K1 kulesi, şehrin doğu surlarındadır. Yaklaşık 50 m kuzeyinde sur düzlüğe iner. Bu noktadan itibaren kuzeye doğru surları izlemek bugün için mümkün değildir. Kule duvarlarının örgüsünde çeşitli tipte malzeme kullanılmıştır (Resim: 5). Temelde iki sıra iri rektogonal kaba yonu bosajlı taşlar, onun üzerinde tek sıra halinde örülmüş devşirme sütun gövdeleri, daha üstte ise halen beş sırası ayakta olan, yüzeyleri ince yonu olarak işlenmiş olan rektogonal taşlar, bir hatıl şeklinde ve ince uzun taşlardan oluşan sıra, bir nispeten büyük taşlardan oluşan sıra şeklinde örülmüşlerdir. Kule duvarları 190–210 cm arasında değişen kalınlıkta bazen iki, bazen üç sıra taşla ve yer yer atkı taşlı olarak örülmüştür.

(11) Scraton, R.L., Greek walls, Cambridge—Massachusetts 1941, 23 v.d. Taş işçiliği şematik sınıflandırılmasında bu örgü tekniğine hatıllı örgü demektedir (Strecther Header).

K1 kulesi, şehrin en büyük kulesidir. Dıştan dışa 18,00 × 11,85 m ebatlarındadır. Sur dışında 4,20 m. lik bir yüksekliğe sahip olmasına rağmen arazinin sur içinde yüksek olması nedeniyle bu kot farkı hemen hemen sıfırlanmaktadır. Kulenin zemin katının moloz taş ve toprak dolgu olduğu izlenmektedir. Sur içinden kuleye bir giriş kapısı 1,80 m genişliği ile halen ayakta. Bu giriş bir koridor şeklinde sur içine doğru uzanmakta olup, koridorun üstünün lento şeklinde uzun sal taşları ile kapalı olduğu açıkça izlenmektedir. Koridorun kule içinde boydan boya uzanmasına rağmen sur dışına bir çıkışı bulunmaması işlevi açısından bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim: 6).

K2 kulesi, doğu surlarındadır. Tiyatronun yaklaşık 70 m doğusuna düşer. Kulenin iki taş sırası ayakta kalmıştır. İlk sıra 0,85 m, diğeri 0,30 m kalınlığında rektogonal taşlar olup, yüzeyleri ince yonu olarak düzeltilmiştir. Dikdörtgen planlı kule, dıştan dışa 8,00 × 6,50 m ebatlarında olup, iki sıra taş örgüsünden oluşan kule duvarı kalınlığı 1,40 m. dir (Resim: 7).

I nolu zirvede araziden toplama taşlarla örülmüş ve antik sur üzerine inşa edilmiş bir Orta Çağ kulesi bulunmaktadır (Resim: 8). Zirvenin batı yamaçlarından aşağı doğru inen surlara bu kısımda K3 ve K4 kuleleri ilave edilmiştir. K3 kulesi 7,30 × 8,60 m ebatlarında olup, sarp bir noktada olduğu için oldukça yıkıktır. Statik zorunluluk nedeniyle oldukça büyük, bosajlı yekpare bloklar kullanılmıştır. Burada sur içi ile dışı arasında yaklaşık 10 m. lik bir kot farkı vardır.

K4 kulesi, 6,80 × 8,50 m ebatlarındadır. Duvar kalınlığı 1,35 m olup, rektogonal, bosajlı yüzeyli taşlardan yer yer atkı taşı kullanılarak örülmüştür. Tabandan itibaren, 0,00, 0,40, 0,95, 1,55, 2,20, 2,80, 3,30, 3,80, 4,20, 4,70 m ölçülerinde derz yüksekliklerine sahip olan kule, 4,70 m yüksekliği ile ayakta. Kule, sur duvarı ile köşe noktasından birleşmekte, bu suretle 4 cephesiyle sur dışında kalmaktadır (Resim: 9). Kule köşeleri ince yonu derz şeklinde (Drafted) belirtilmiştir (Resim: 10).

K5 Kulesi, I ve II nolu zirveler arasındadır. Bir taş yığını halinde olan kule, yaklaşık 5,00 × 6,00 m ebatlarındadır.

K6 kulesi, II nolu zirvenin batı yamacında yer alır. Sur duvarları kuleye açık olarak birleşir. Kule dıştan dışa 6,20 × 5,30 m ebatlarında olup, rektogonal bosajlı taşlardan ve hemen hemen her taş blokundan sonra kullanılmış olan atkı taşları ile örtülmüştür (Resim: 11). Bu taşların kule içinde kalan yüzleri ise ince yonudur (Resim: 12). Tabanından itibaren 0,00, 1,30, 1,80, 2,30, 2,90, 3,40, 4,05, 4,50, 5,00 m yüksekliklerinde derz sıralarıyla ayakta olan kule, köşelerinde ince yonu düşey derz hattı ile belirtilmiştir.

K7 kulesi, hemen hemen bütün elemanlarıyla ayakta olan bir kuledir. II nolu zirvenin batı eteğinde yer alır ve 9,05 m yüksekliği ile ayakta durmaktadır (Resim: 13). Dış yüzü bosajlı, iç yüzü ince yonu, derz yükseklikleri birbirine yaklaşık olan rektogonal taşlarla ve her taş bloğundan sonra bir atkı taşı kullanılmak suretiyle örülmüştür (Resim: 14). Kule, bir yüzden sur duvarına bitişik olup, kule içi, sur içi katına kadar moloz toprak dolgudur ve surduvarı seyirdim yerinden halen ayakta olan kapı vasıtasıyla kule içine girilmektedir (Resim: 15). Kulenin üçgen kesitli mazgal deliği de sağlam olarak durmaktadır (Resim: 16). Kule dıştan dışa $6,70 \times 7,50$ m ebatlarındadır (Resim: 17-18).

K8 ve K9 kuleleri, III nolu zirvenin üzerinde yer alır. Malzeme, örgü tekniği açısından diğer kulelerle aynıdır. Kule dıştan $9,00 \times 7,20$ m ebatlarında olup, duvar kalınlığı 1,10 metredir.

K10 kulesi, III nolu zirvenin kuzey yamacında yer alır. Dıştan dışa $11,40 \times 9,20$ ebatlarında olup, duvar kalınlığı 1,80 metredir. Kule, sur duvarlarına dik açı yaparak birleşir. Taş örgüsünde yer yer devşirme taş kullanılmıştır. Kulenin güney duvarında ortaçağ taş örgü tekniği gösteren tamirat kısmı vardır (Resim: 19).

K11 kulesi, III nolu zirvenin kuzey eteğinde yer alır. İçten içe $7,60 \times 2,30$ m ebatlarında olup, kule duvarı kalınlığı 1,50 metredir. Sur duvarına dik olarak birleşen kulenin batı duvarında halen lento seviyesine kadar ayakta olan bir kapı mevcuttur. Bu kapının bir simetrisi de sur duvarlarına açılmıştır (Resim: 20). Kulenin ortasında 0,48 m çapında bir sütun insitu olarak durmaktadır. Duvar örgüsünde her iki yüzü de ince yonu olarak düzeltilmiş rektogonal taşlar, yer yer atkı taşı kullanılarak pseudo isodomik olarak örülmüştür (Resim: 21).

K12, K13, K14 nolu kuleler, şehrin batı surlarının ovalık kısma indiği noktada birbirine yakın olarak yer alırlar. Bugün yıkıntı halindedirler. Bu nedenle sıhhatli bir ölçüm ve inceleme yapılamamıştır. Aşkıdıl Akarca'nın Alabanda'da varlığından söz ettiği beşgen kuleyi maalesef bulamadık¹².

Kapılar, malzeme, örgü tekniği, plan: Ayakta kalan surlar üzerinde 3 kapı yeri tesbit ettik. K1 kapısı, şehrin doğu kapısıdır. K2 kulesinin 50 m kuzeyinde, kayalık ve meyilli bir arazide yer alır. Kapının sadece bir sınırının üç sıra taş örgüsü ayakta durmaktadır. Diğer sınırı yıkık ve kayıptır. Kapı içinden geçen yol bellidir. Bu yolun açılması amacıyla buradaki kaya kitlesi

(12) Akarca, A., Şehir ve Savunması, Ankara 1972, s. 143.

düzeltilmiştir. Kapı sövesini oluşturan sur duvarı rektogonal ve ince yonu taşlarla örülmüştür.

KII kapısı, şehrin batı kapısıdır. III nolu zirvenin kuzey yamaçlarında K9 nolu kuleye 50 m, K10 nolu kuleye 25 m mesafededir. Sur duvarına açılmış düz bir kapı örneğidir. Kapıyı sınırlayan rektogonal ince yonu taş örgülü sur duvarlarının kalınlığı bu noktada 3,25 m, kapı genişliği ise 3 metredir.

KIII kapısı, yukarıda değindiğimiz gibi K10 kulesinin batı duvarında açılmış ve sur duvarında açılan diğer bir kapı ile de sur içine irtibat sağlayan bir kapıdır.

KIV kapısı, K12 kulesinin hemen önünde yer alan antik bir yol nedeniyle, yolun sura birleştiği yerde olmalıdır.

Kademe ve dirsekler: Şehrin güneyindeki üç zirvenin yamaçlarında uzanan sur duvarları, arazinin topografik yapısına uygun olarak çok sayıda kademe ve dirsek oluşturmaktadır. Surlar düzlüğe indikçe bu kademe ve dirsekler ortadan kalkmaktadır.

Değerlendirme: Alabanda surlarında tesbit ettiğimiz taş örgü tekniği farklılıklarından dolayı surların üç inşaa aşaması geçirdiğini söyleyebiliriz. Şehrin ilk surları kareye yakın rektogonal, yüzeyi kaba yonu bosajlı taş bloklar ile yer yer atkı taşı kullanılarak örülmüş, iki duvar arası moloz taş dolgulu surlardır. Bu surlar daha sonra yer yer tamirat ve tadilat geçirmiş, bu yapımda yüzeyleri ince yonu rektogonal taş blokları, atkı taşlı olarak ve bazı sıralarda hatıl şeklinde uzanan az bir derz yüksekliğine sahip taş sıraları da kullanılarak duvarlar örülmüştür. Üçüncü aşamada ise araziden toplama taşlar kullanılmıştır.

Kaba yonu bosajlı yüzeye sahip taş örgüsünün, ince yonu düz yüzeye sahip taş örgüsünden daha erken bir tarihten olduğunu, surların birçok yerinden görelî arkeoloji metoduna göre tesbit edebiliyoruz.

Kaba yonu bosajlı yüzlü ve atkı taşlı örgülü surlar, bölgede M.Ö. 4. yy'da yaygındır. Lakin kulelerin katlarının gelişen savaş teknolojilerine uygun olarak fazlalaşması bu yüzyılın sonlarında görülmektedir¹³. Bu nedenle Alabanda şehir surlarının ilk inşaatı en erken M.Ö. 4. yy,ın son çeyreğinde olmalıdır diyebiliriz.

Surların ikinci inşaa aşamasında kullanılan örgü tekniği, Alabanda tiyatrosunun Analemna duvarında uygulanan örgü tekniğinin aynısıdır.

(13) Akarca, Savunma, s. 144.

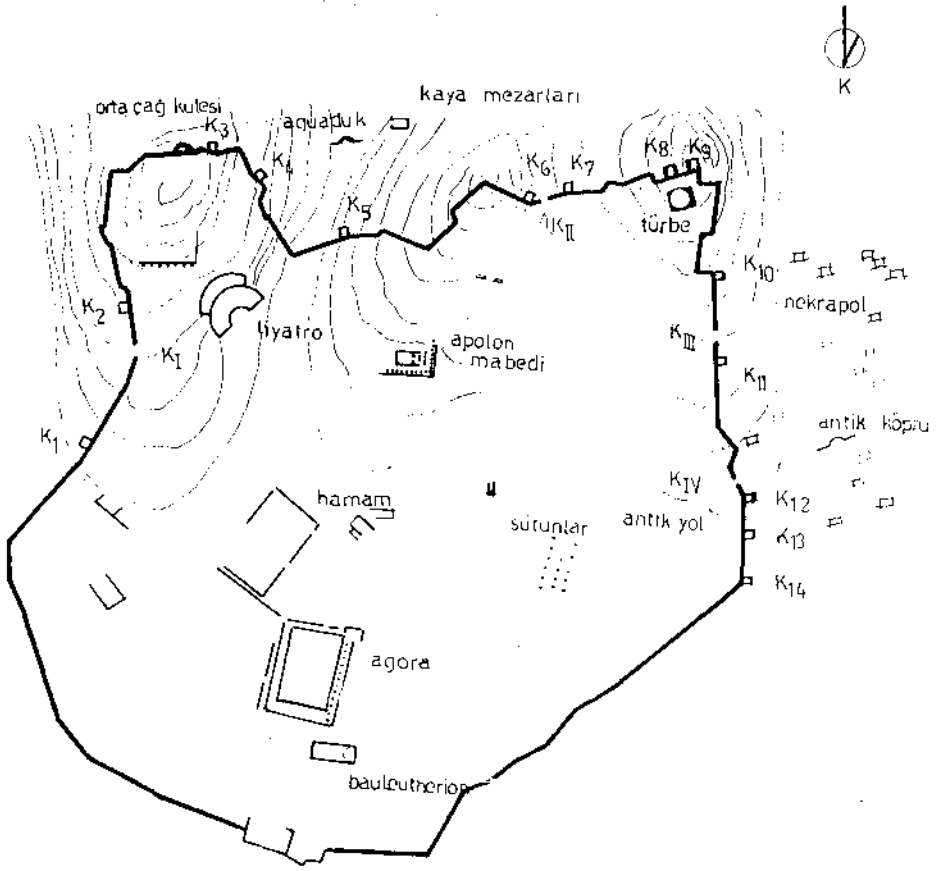
Hellenistik kökenli Alabanda tiyatrosu, Roma Devri'nde geniş tadilat geçirmiştir⁽¹⁴⁾. Bu nedenle surlardaki ikinci inşa aşaması en erken şehrin Roma hakimiyetine girdiği M.Ö. 2. yy'ın son çeyreğinden sonra olmalıdır. Aynı tip hatıllı örgüyü Isauria akropol surlarında da görmekteyiz⁽¹⁵⁾.

Üçüncü inşa aşaması da araziden toplama taşlarla yapılmış olan tamiratlar ve yer yer ilavelerle kolayca tanınmaktadır. İçerilerindeki ahşap hatıl ve harç izleriyle de kendini gösteren bu tadilatlar, Orta Çağ özellikleridir.

Her üç inşa aşamasına ait izlerin surun her tarafında tesbit edilebilmesi bize Alabanda şehri surlarının uzun bir zaman dilimi içinde görevini başartı ile sürdürdüğünü göstermektedir.

(14) Akurgal, Uygarlıklar, s. 476.

(15) Winter, F.E., Greek Fortifications, London 1971, s. 136, Fig. 107.

ALABANDA

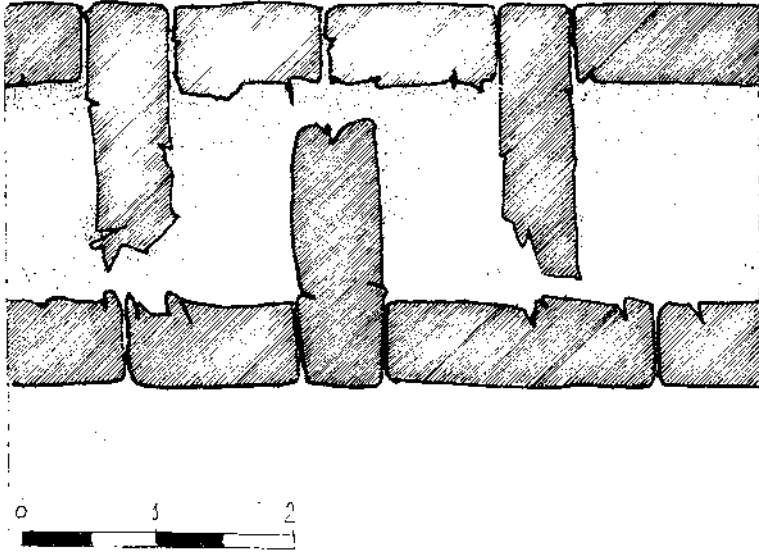
Resim: 1 — Alabanda Şehir planı

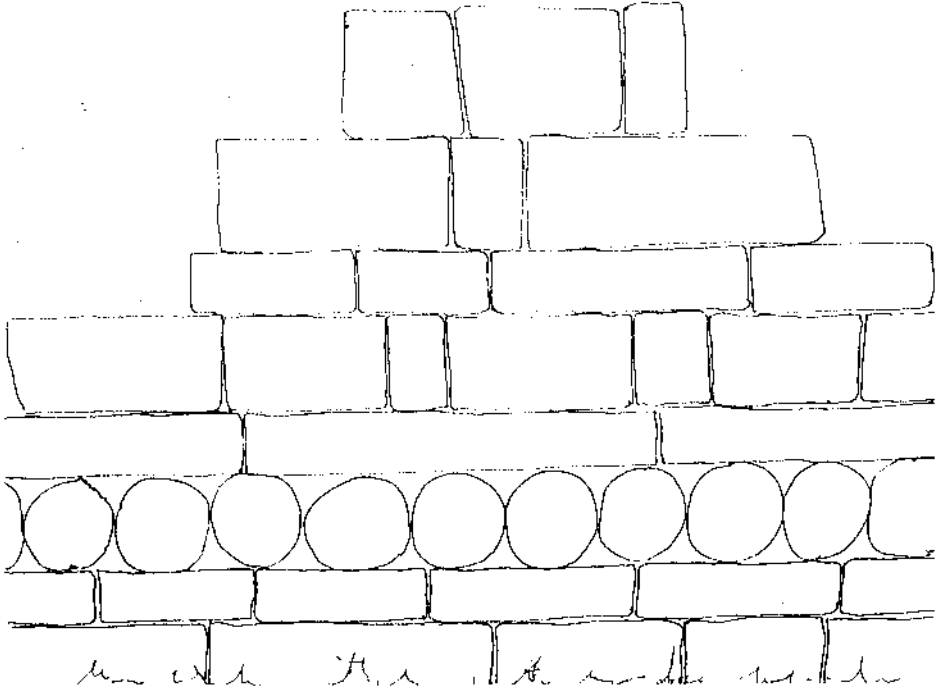
Resim: 2 — Alabanda sur duvarı rektogonal basajlt, isodomik örgü

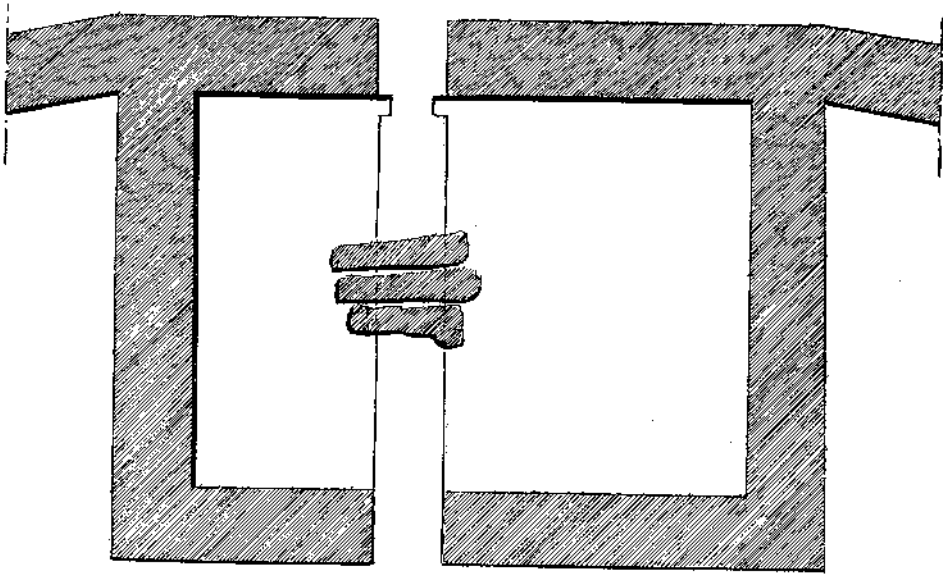
Resim: 3 — Alabanda, ince yonu yüzeyli rektogonal taş bloklı, hatılı örgülü sur duvarı

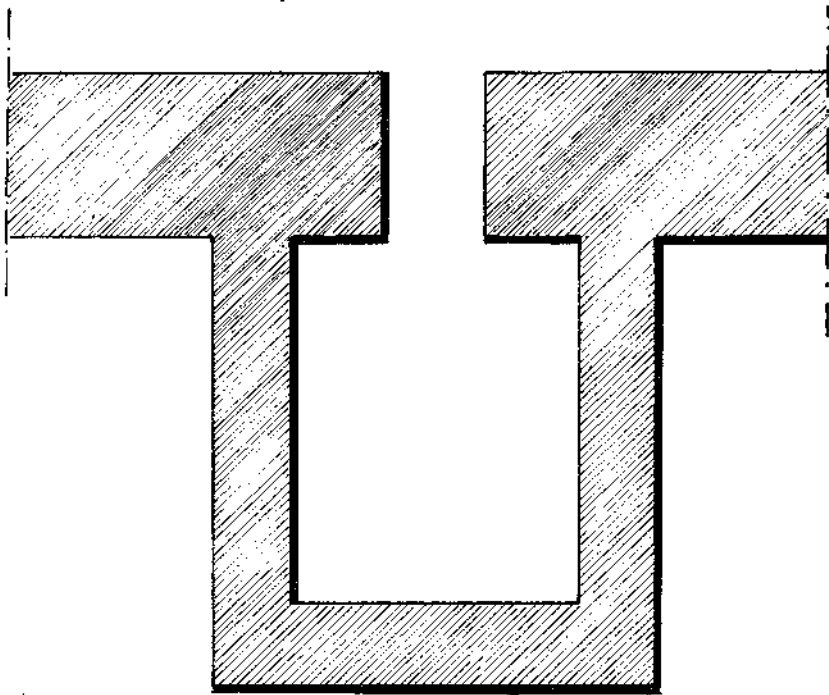
Resim: 4 — Alabanda sur duvarı planı

Resim: 5 — Alabanda, KI kulesi görünüşü

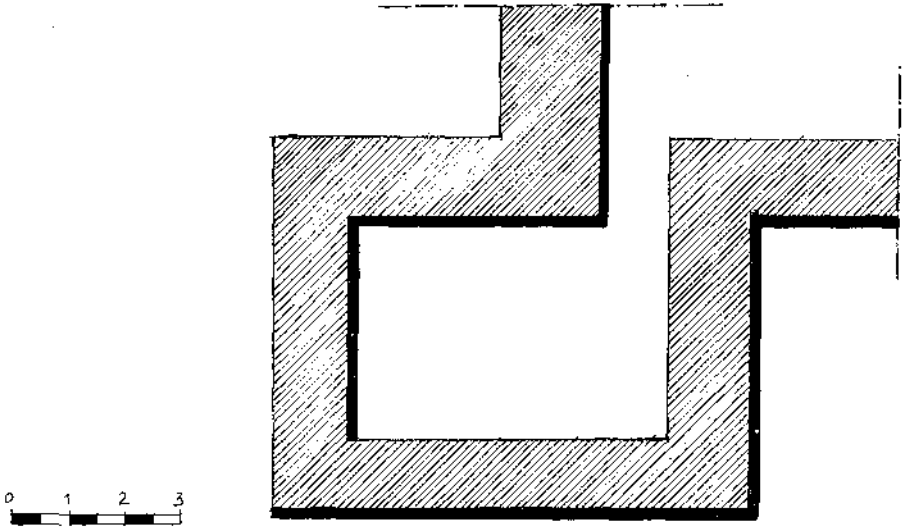
Resim: 6 — Alabanda KI kulesi planı

Resim: 7 — Alabanda K2 kulesi planı

Resim: 8 — Alabanda, Orta Çağ kulelerinden bir kalıntı

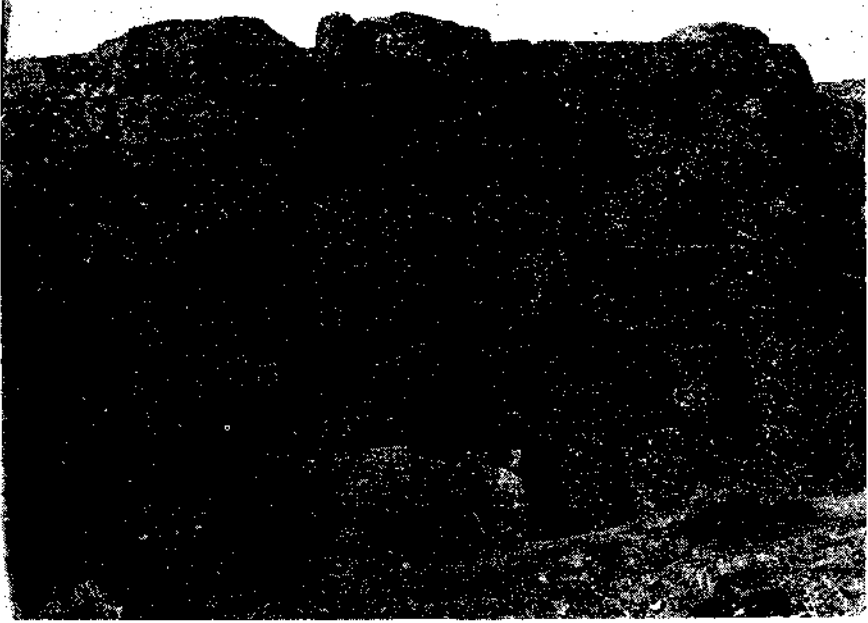
Resim: 9 — Alabanda, K4 kulesi planı

Resim; 10 — Alabanda, K4 kulesi görünüş

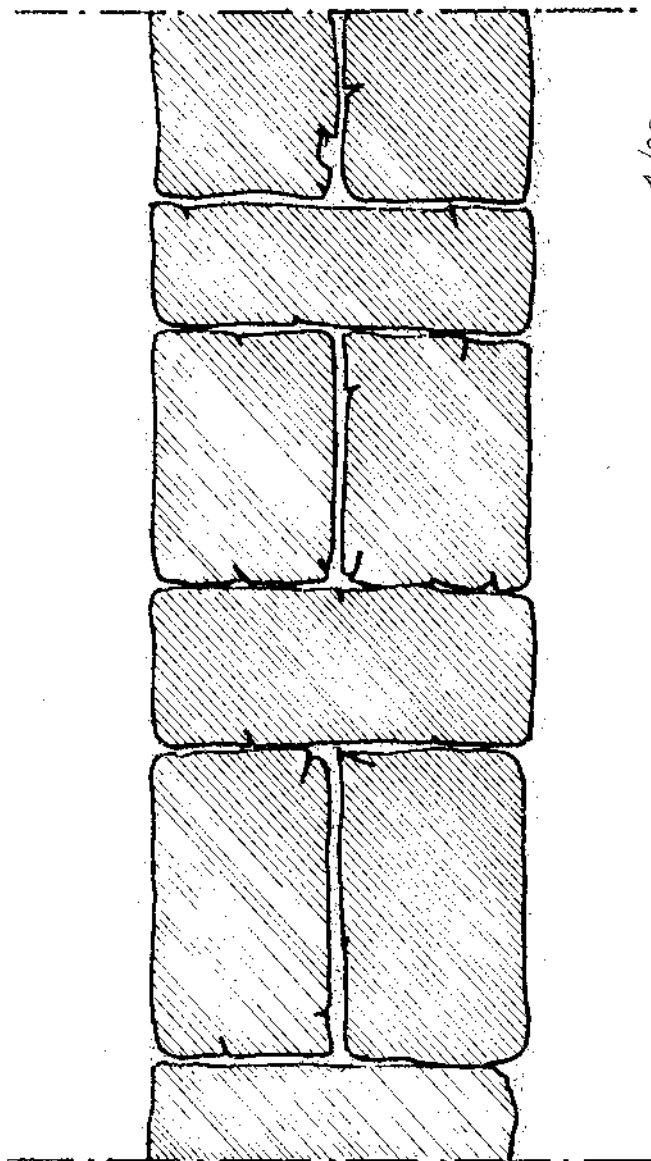
Resim; 11 — Alabanda, K6 kulesinden duvar
örgü sistemi kesit görünüşü

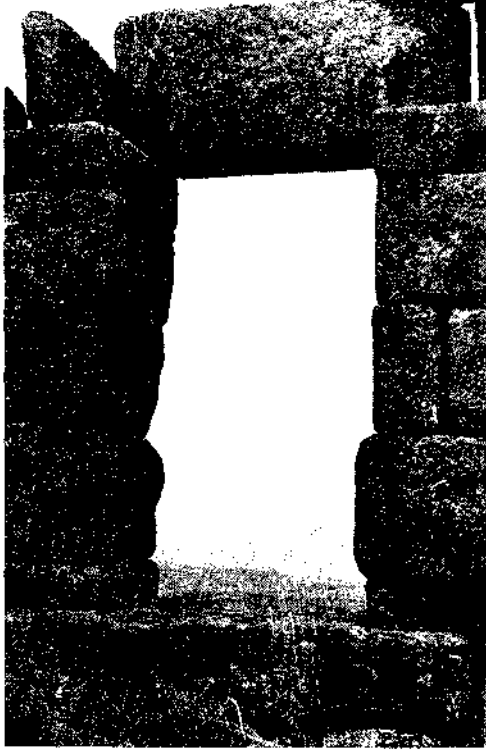
Resim: 12 — Alabanda K6 kulesi atkılı duvar örgü sisteminden görünüş

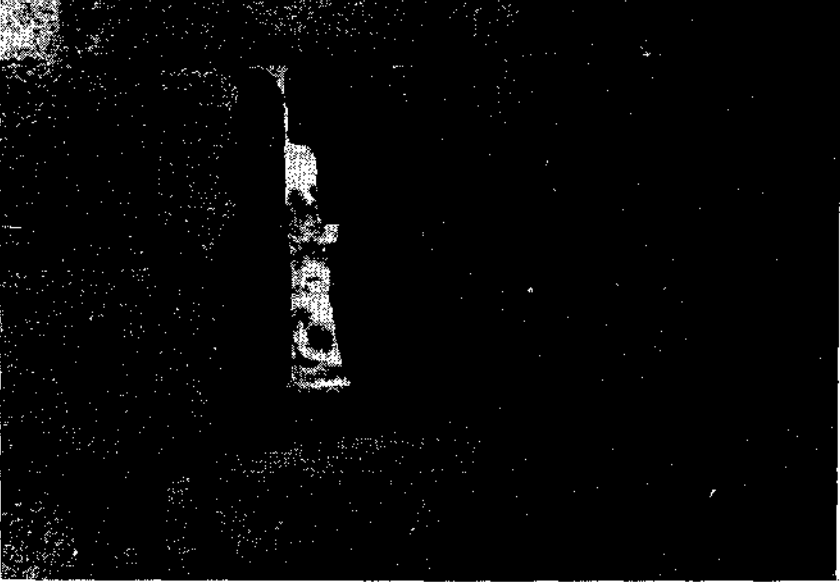
Resim: 13 — Alabanda, K7 kulesi görünüş

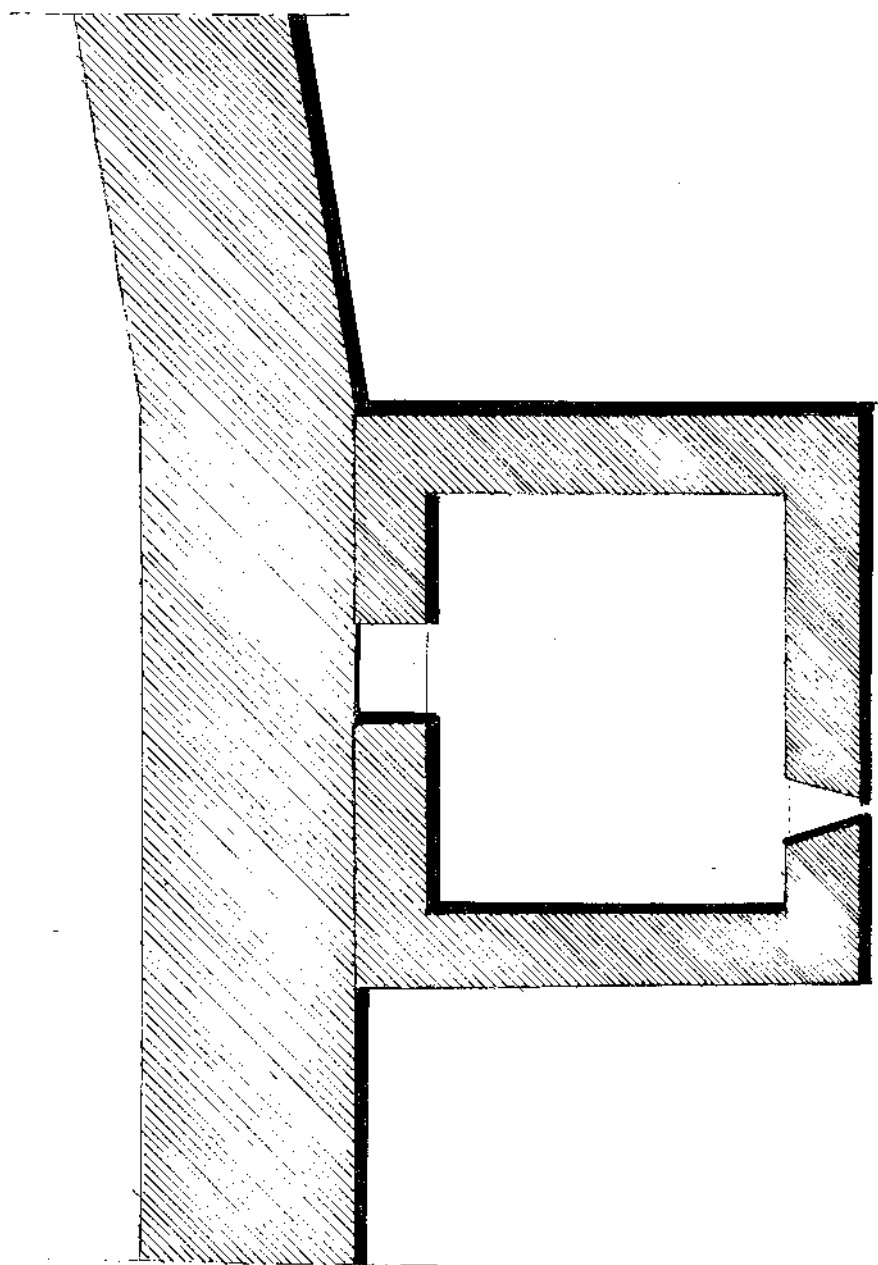
Resim: 14 ---- Alabanda, K7 kulesinin duvar planı

Resim: 15 — Alabanda K7 kulesi giriş kapısı

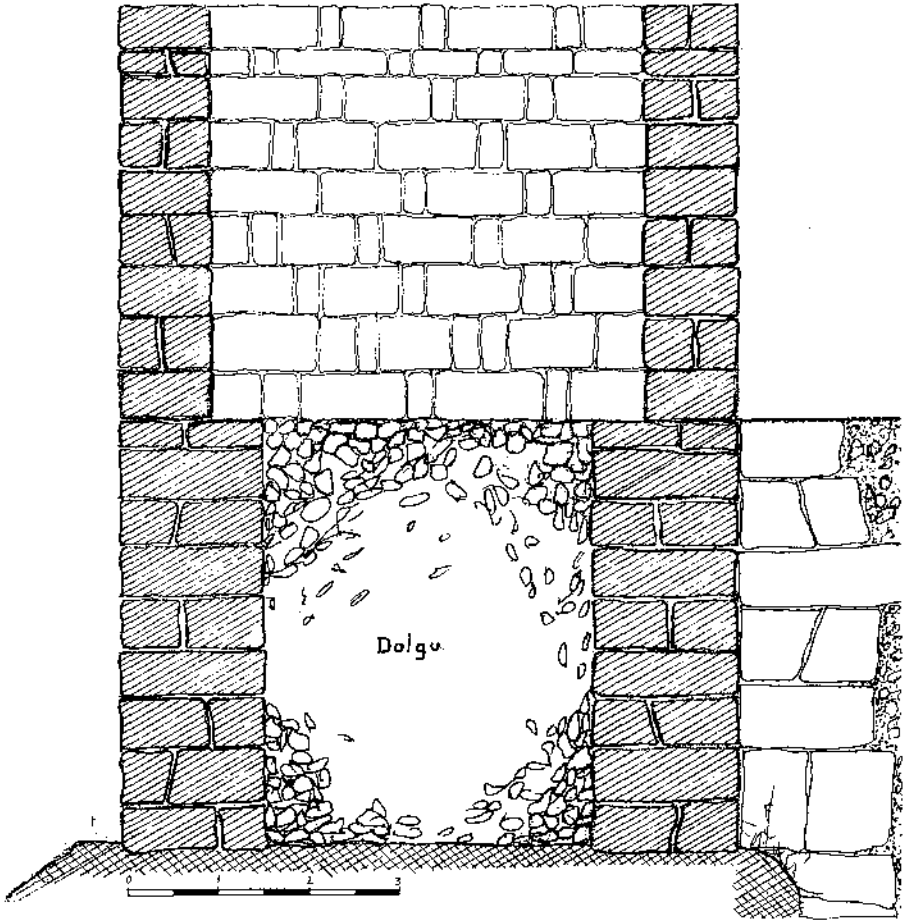

Resim: 16 — Alabanda, K7 kulesi mazgal deliği

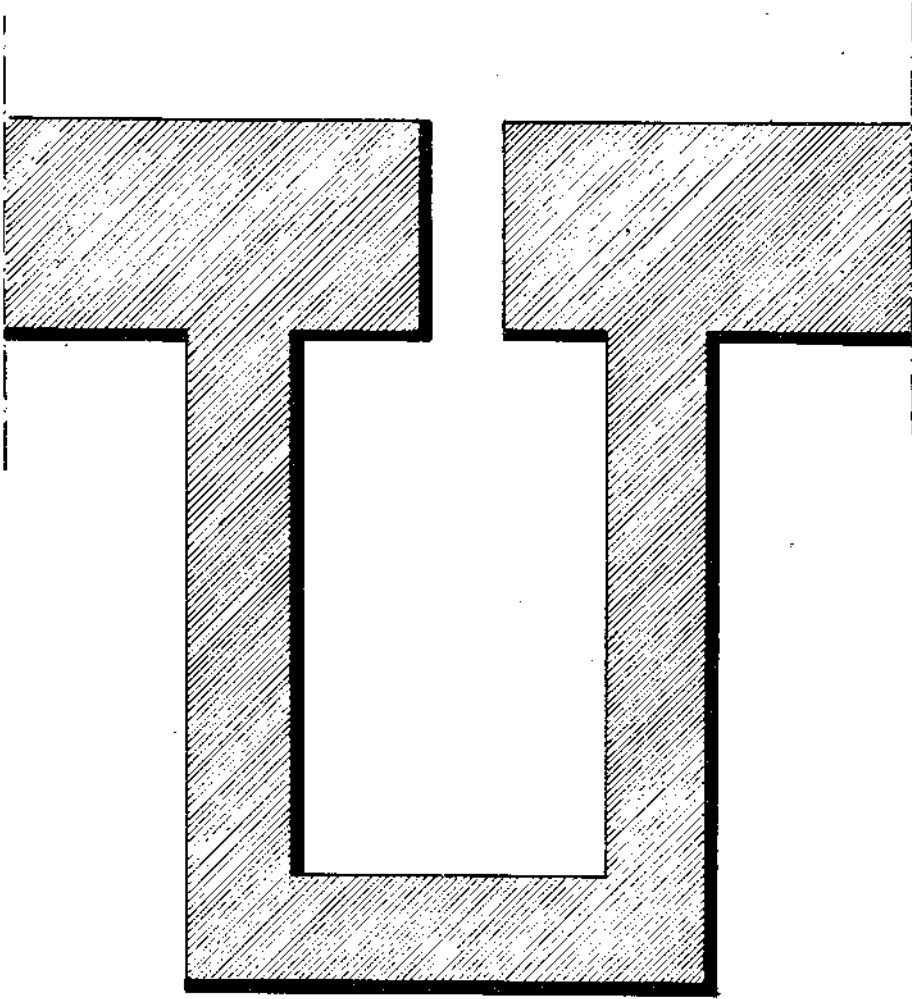

0 1 2 3

Resim: 17 — Alabanda K7 kulesi Plan

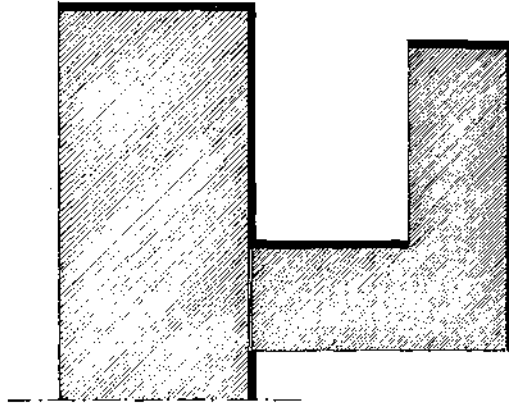
Resim: 18 — Alabanda, K7 kulesi kesit görünüş

Resim: 19 — Alabanda K10 kulesi planı

Resim: 20 — Alabanda K11 kulesi ve kule kapısı

Resim: 21 — Alabanda K11 kulesi planı

EPIGRAPHISCH-TOPOGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IN ESKİŞEHİR UND UMGEBUNG (1987 und 1988)

Peter FREI*

In den Jahren 1976–1982 hatte eine Equipe des Historischen Seminars der Universität Zürich in jährlichen Kampagnen die Gegend von Eskişehir bereist, um die im Gebiet der phrygischen Stadt Dorylaion ohne Ausgrabung zugänglichen antiken Überreste, vor allem die Inschriften, zu sammeln und für die Publikation vorzubereiten. Darüber habe ich am Sempozyum von 1983 in İstanbul kurz berichtet¹. Nach einer mehrjährigen Auswertungsphase führten wir nun in den zwei letzten Jahren noch einmal Feldforschungen durch.

Es ist richtig, mit dem Dank zu beginnen, denn das gute Gelingen eines Unternehmens ist stets auch dem Mitwirken und dem Wohlwollen einer ganzen Reihe von Institutionen und Personen zu verdanken. In erster Linie danken wir den türkischen Amtsstellen, vor allem der Generaldirektion der Altertümer und der Museen für die gütigst erteilte Erlaubnis, unsere Forschungen durchzuführen. Wir danken den Direktoren der Archäologischen Museen in İzmir und Eskişehir und allen ihren Mitarbeitern für die mannigfache Hilfe, die wir von ihnen erfahren durften. Einen besonderen Dank schulden wir auch dem Vertreter des Ministeriums für Kultur und Tourismus, Herrn Şinasi Dayan aus Ankara, dessen unermüdlicher Einsatz uns 1988 überall den Zugang zu dem uns interessierenden Material ermöglicht hat. Einen grossen Dank abzustatten haben wir aber auch den Behörden und den Einwohnern der von uns besuchten Dörfer, die uns überall freundlich aufgenommen haben. Sie können hier leider nicht einzeln aufgezählt werden. Ohne ihre Unterstützung wären unsere Untersuchungen schwer durchführbar gewesen.

Die **Kampagne des Jahres 1987**, der wir uns zuerst zuwenden wollen, betraf nur Museen, dasjenige von Eskişehir selber und sodann dasjenige

(*) Peter FREI, Historisches Seminar der Universität Blümlisalpstr 10, 8006, Zürich, İSVİÇRE.

(1) Vgl. I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İstanbul 1983, 53 ff.

von İzmir, wobei es in Eskişehir vor allem darum ging, die seit 1982 neu ins Museum gelangten Inschriften zu bearbeiten, während im Museum von İzmir Steine ausfindig gemacht werden sollten, die während des Unabhängigkeitskrieges 1921–1922 von der griechischen Armee aus Phrygien verschleppt worden waren und darauf in İzmir liegen blieben. Sie wurden später ins Museum gebracht, wobei natürlich die genauere Herkunft aus begreiflichen Gründen jeweils nicht festgestellt werden konnte. Es ergibt sich daraus für uns die Frage, ob unter diesen Steinen auch solche aus der Gegend von Eskişehir anzutreffen sind. Um solche zu identifizieren, gibt es nur ein Mittel: man muss nach Merkmalen (Formen, Dekorationen, Formulierungen, Personennamen, Götternamen usw.) suchen, die für Eskişehir und seine Umgebung typisch sind.

Im gesamten epigraphischen Material des Museums gab es nur einen einzigen Stein, der uns spontan wegen der Dekoration (Kranz, Stierkopf, Traube) und auch wegen der Art des Marmors auffiel. Er war, wie sich aus dem Inventar ergab, aus dem sog. Askeri Depo, das unmittelbar nach dem Krieg angelegt worden war, ins Museum gelangt, und wie wir erst nachher sahen, hatte ihn bereits Louis Robert Phrygien zugewiesen². Dazu kommt nun, dass die Göttin, welcher er geweiht war, die "Muttergöttin von der Höhle" (*mētēr apo spēleou*), sonst nur in der Gegend von Eskişehir vorkommt wo wir 1978 in dem kleinen Dorf Ahılar (nordöstlich von Eskişehir) ein ihr gehörendes Heiligtum gefunden hatten³. Man darf also mit grosser Wahrscheinlichkeit annehmen, dass der Stein tatsächlich aus Phrygien verschleppt worden ist.

Die **Expedition von 1988** ihrerseits hatte zum Ziel, noch einmal das zugehörige Gebiet soweit wie möglich zu durchsuchen, um bisher nicht festgestelltes oder neu freigelegtes Material zu erfassen. Sie hat zur Entdeckung von etwa 70 Inschriften geführt. Mehrere Neufunde erfolgten im Zusammenhang mit baulichen Erschliessungsarbeiten in der Gegend.

Dabei haben sich einige neue Einsichten in die **Topographie** der Region ergeben, wobei es sich allerdings nur um Kleinbereiche handelt.

Das gilt für Eskişehir selber. Hier ist im Zusammenhang mit den Aushubarbeiten für den Bau eines Fabrikgebäudes eine Gruppe von speulkralen Steinen zum Vorschein gekommen. Der Fundort liegt ca. 300 m westlich des im Norden der Stadt gelegenen Şarıyük, in welchem man mit Recht

(2) Vgl. *Hellenica* 10, 1955, 110 ff.

(3) Vgl. a. O. (Anm. 1) 58 f.

die Stelle des Zentrums des alten Dorylaion sieht. Die Steine stammen sicher aus einer Nekropole, die damit lokalisiert werden kann.

In der weiteren Umgebung des Zentrums sind an mehreren Stellen antike Besiedlungsspuren zutage getreten. Leider müssen sie alle namenlos bleiben.

Dazu gehört ein Lokalheiligtum bei A y v a c ı k. Unmittelbar südlich dieses Dorfes nämlich war bei der Schürfung für einen Marmorbruch in der Flur Yanıklık ein heiliger Bezirk des Zeus Bronton angeschnitten und leider auch zerstört worden. An Ort und Stelle finden sich zahlreiche Stein-, Ziegel- und Keramikfragmente. Entscheidend für die Zuschreibung an Zeus Bronton ist eine 1,8 m hohe Stele mit der Weihung einer Gemeinde, deren Name leider nur fragmentarisch in der Form *limaitenoi* erhalten ist. Stelenbasen zeigen, dass weitere Weihungen in diesem Heiligtum vorhanden gewesen sein müssen⁴. Acht kleinere Steine mit Weihungen (vor allem an Zeus Bronton), die aus dieser Gegend stammen sollen, wurden im Dorf festgestellt. Trotz den bereits angerichteten, Zerstörungen würde sich eine Nachgrabung lohnen.

Ein anderer Fundkomplex kam beim Bau der Strasse von Kuyucak nach Taşlık in der Flur K a n d a m ı ş Ö r e n l e r zum Vorschein⁵. Die meisten der dort gefundenen Steine befinden sich heute in einem Hof in Kuyucak, einige sind an Ort und Stelle verblieben. Inschriftenlos sind ein grosses mit Relief geschmücktes byzantinisches Kapitell sowie zwei antike Stelenfragmente. Der Inschriftenbestand setzt sich zusammen aus vier Grabinschriften und einer Weihung. Ca. 1 km östlich des Fundortes befindet sich die sog. Kandamış Çeşmesi, in die mehrere schon bekannte Steine verbaut sind. Unmittelbar nördlich des Brunnens liegen byzantinische Architekturfragmente. Es ist sehr wahrscheinlich, dass alle diese Steine aus der nun beim Strassenbau angeschnittenen Örtlichkeit stammen. Dann stellt sich die Frage, ob sich dort eine byzantinische Kirche befand, in welche die antiken Steine als Spolien eingebaut waren, so dass die antiken Überreste, die zu einem Heiligtum und einem Friedhof gehört haben müssen, möglicherweise ursprünglich an einem andern Ort aufgestellt gewesen wären. Auch hier wären nähere Abklärungen durch Grabungen dringend nötig.

Ein ähnlicher Befund ergibt sich ungefähr 1 km östlich von K e s k i n. Dort war bei den Aushubarbeiten für eine Gasleitung in der Karaağa genannten Flur ein antiker Steinkomplex angeschnitten worden⁶. Bei unserem

(4) Vgl. Abbildung 1.

(5) Vgl. Abbildung 2.

(6) Vgl. Abbildung 3.

Besuch konnten wir einen unbeschrifteten Türstein, einen grossen Sarkophagdeckel und vier Steine mit Inschriften (drei Weihungen und einen Grabstein) aufnehmen. Eine von diesen hat eine gewisse überregionale religionsgeschichtliche Bedeutung und wird später noch zu erwähnen sein. Wiederum ist es möglich, dass die Inschriften tragenden Steine an einem jüngeren Gebäude als Spolien verwendet wurden, da einige der Blöcke deutliche Bearbeitungsspuren aufweisen. Man kann aber auch nicht ausschliessen, dass sich an diesem Ort ein antikes Heiligtum befand. Leider wurden bei den Arbeiten offenbar keine diesbezüglichen Untersuchungen angestellt.

Schliesslich ist bei *Doğankaya*, das früher *Melemen* hiess, eine antike Siedlung mit Friedhof am Abhang nördlich des heutigen Dorfes nunmehr eindeutig nachgewiesen. Das zeigt eine Reihe von allerdings durchwegs stark beschädigten Inschriften-fragmenten, die alle in jenem Bereich gefunden worden waren. Eine genauere Kenntnis wäre freilich wiederum nur durch Ausgrabungen zu gewinnen.

Auch der Besuch im heute als Pferdezuchtanstalt dienenden und deshalb auf den Karten als *Tay Deposu* bezeichneten *Hasırca Çiftliği* erwies sich als nützlich. Hier hatten wir im Jahr 1982 das sich östlich des Gutes ausbreitende Tuffsteingelände summarisch durchsucht und waren dabei auf einen aus dem Felsen herausgehauenen Raum gestossen, den wir als Kirche identifiziert hatten. Diese Annahme lässt sich nicht aufrechterhalten. Bestehen bleibt die Tatsache, dass sich dort ein künstlich angelegter rechteckiger Raum mit einer Ausdehnung von 13,0 auf 4,2 m befindet, in dem eine kanzelartige, 1 m breite Treppe auf ca. 3 m Höhe ansteigt⁷. Zahlreiche Arkosolgräber lassen sich rundum in den Felsen feststellen. Eine nähere Abklärung, die allerdings ohne Spaten kaum möglich wäre, drängt sich immer noch auf.

Eine grosse Enttäuschung erlebten wir auf dem *Beşkardeş* genannten Punkt auf der Höhe des niedrigen Gebirgszuges zwischen *Uludere* und *Çukurhisar*. Dort standen seit jeher fünf hohe in den Boden versenkte wohl kaiserzeitliche Stelen, in der Umgebung lagen kleinere architektonische Fragmente. Zwei von den Stelen trugen sehr schwer lesbare Inschriften. Die Monumente waren schon in *MAMA V* publiziert worden⁸. Wir hatten uns im Jahr 1977 mit ihnen befasst und wollten nun diese Bemühungen wieder aufnehmen. Zu unserer Bestürzung fanden wir die Stelen aus dem Bo-

(7) Vgl. Abbildung 4.

(8) Vgl. Nr. 97—100, Abbildungen Pl. 32 und 33.

den gerissen und zerbrochen in wildem Durcheinander⁹. Offenbar waren sie im Zusammenhang mit dem Bau der erwähnten Gasleitung, die in der Nähe vorbeiführt, ohne jede Notwendigkeit zerstört worden. Es blieb uns nur übrig, die unseren Mitteln zugänglichen Überreste zu vermessen und zu photographieren.

Daneben gibt es eine Reihe kleinerer topographischer Präzisierungen. Erstmals trafen wir auf Inschriften in dem im Westen am Abhang des Bozdağs gelegenen Dorf Aşağı Danişment. Sie sind offenbar im Dorf selber gefunden worden.

In Uluçayır war eine Inschrift bei Ausgrabungen des Archäologischen Museums von Eskişehir zutage gefördert worden. Die Ausgrabungen hatten in der Flur Kir westlich der Strasse nach Karaalan stattgefunden, offensichtlich in einer antiken Nekropole.

In Esnemez, das im übrigen eine Reihe von anepigraphen Überresten aufzuweisen hat, erfuhren wir, dass die Stücke von dem in der Ebene südwestlich des Dorfes gelegenen Yamaçtepe stammen. Eine Begehung dieses Hügels lieferte allerdings keine besonderen Ergebnisse.

Wenden wir uns den Inschriften selber zu. An verschiedenen Stellen hat sich das schon bekannte Material nicht unwesentlich vermehrt. Die grosse Masse besteht zwar wie immer aus eher kurzen Grab- und Weihinschriften. Einige von ihnen sind immerhin rechtaussagekräftig.

Chronologisch gehören die Texte wohl vor allem dem 2. und 3. Jahrhundert n. Chr. an. In der gleich zu erwähnenden Ehrung des Titus durch die Stadt Dorylaion besitzen wir immerhin eine Inschrift, die sicher aus dem 1. Jahrhundert n. Chr. stammt; sie ist damit die älteste datierbare der Gegend überhaupt. Nur drei Stücke sind als frühchristlich oder byzantinisch einzustufen.

Von besonderem Interesse sind zwei neue Meilensteine. Sie weisen auf die Wichtigkeit hin, welche die Umgebung von Eskişehir schon im Altertum für die Verkehrsverbindungen besass.

Unmittelbar nördlich von Kıravdan sind neben der modernen nach Sultandere führenden Strasse bis in die Kaynarca genannte Gegend an verschiedenen Stellen Überreste des sogenannten İpek yolu sichtbar, des alten Wegnetzes, das quer durch Anatolien von Westen nach Osten verlief¹⁰. Gerade in dieser Gegend wurde in einem Kurtluca genannten

(9) Vgl. Abbildung 5.

(10) Vgl. Abbildung 6.

Tal, das sich ca. 200 m weiter im Westen parallel zur Strasse erstreckt, das 0,58 m lange Bruchstück eines Meilensteins gefunden. Er gehört zu der bekannten Serie aus der Regierungszeit der Kaiser Trebonianus (auf dem Meilenstein **Trebonius**) Gallus und Veldumnianus Volusianus (geschrieben **Volustianus**), wahrscheinlich in das Jahr 252 n. Chr., und ist von Dorylaeum aus gezählt¹¹. Der Fundort dürfte kaum der ursprüngliche Standort sein, doch muss diese Frage offen bleiben.

Den zweiten fanden wir in **Esnemez**, das im übrigen, wie schon gesagt, eine Reihe von anepigraphen Überresten aufzuweisen hat. Der heute noch 0,85 m hohe Stein ist offenbar eine wiederverwendete Grab- oder Weihstele mit einer griechischen Inschrift aus der Zeit Diokletians (293–305) und einer lateinischen aus der Zeit Konstantins (317–324). Als *Caput viae* wird **Cotiaium** angegeben.

Was die politische Geschichte betrifft, ist vor allem die Inschrift für Titus zu erwähnen. Sie steht auf dem 1,23 m langen Rest eines Architravbalkens, der in einem alten Haus in Eskişehir selber als Schwelle verbaut war. Die Inschrift ist auf das Jahr 73 n. Chr. zu datieren. Eine Stadtgemeinde (*civitas*), so gut wie sicher Dorylaeum selber, ehrt den späteren Kaiser Titus (**Imp. T. Caesari Aug. f. Vespasiano**), als er noch Mitregent seines Vaters war. Die Inschrift ist als Dokument insofern von Bedeutung, als sie zeigt, dass Dorylaion in flavischer Zeit durchaus am grossen Geschehen Anteil nahm. Als Stadtgemeinde legte es Wert darauf, seine Loyalität gegenüber dem Mitregenten des Kaisers und zukünftigen Herrscher zu betonen.

In die Lokalverwaltung erhalten wir nur geringe Einblicke. Ausser einem Eirenarchen, einem lokalen Polizeibeamten, treffen wir lediglich Kultfunktionäre, einen Oberpriester und einen Priester aus Avdan.

Über die Sozialgeschichte gibt uns vielleicht ein Stein aus Kuyucak einigen Aufschluss. Ein in der unmittelbaren Nähe des Dorfes, in der Flur Köyaltı gefundener, gut erhaltener Altar trägt die Weihung eines Attikos, der Sklave und Geschäftsführer einer Cornelia Gaiana war, für sich und seine Herren, offenbar eine römische Familie, die in der Gegend ein Gut besass.

Den grössten Gewinn hat wie immer die Religionsgeschichte. Ich muss mich hier auf das Wichtigste beschränken.

Wertvoll ist vor allem die Kultregelung von Karaağa bei Keskin. Auf einer 1,5 m hohen Stele wird der Kult eines Zeus ex Aristonikou kai Stra-

(11) Vgl. S. Frei—Korsunsky, *Epigraphica Anatolica* 8, 1986, 97 ff. (Nr. 12 und II).

tiotou (wahrscheinlich eines Mannes namens Aurelios Aristonikos mit dem Signumnamen Stratiotes) konstituiert. Solche privaten Kulte sind aus Anatolien auch sonst bekannt, doch scheint eine eigentliche Stiftungsurkunde bisher nicht vorhanden zu sein.

Wir haben auch noch nicht bekannte Götterepitheta zu verzeichnen, so Zeus Tattenos aus Taşlık und Zeus Prokentes aus der Fundstelle bei Keskin. Erstmals in unserer Gegend taucht Asklepios auf (in Karapazar) sowie der sonst in Kleinasien gut bezeugte Men Askaenos (in Erenköy). Zeus Abozenos, dessen Heiligtum wohl im Gebiet von Nakoleia, dem heutigen Seyit Gazi, stand, ist ein weiteres Mal in Aşağı Ilıca bekannt geworden. Die Verehrung des "Höchsten Gottes" ist bisher durch eine Weihung aus Aşağı Çağlan bezeugt; dazu kommt nun ein Beleg aus Aşağı Danişment. Apollonverehrung liegt vor in Avdan und in Aşağı Çağlan. Am meisten Zeugnisse gibt es nach wie vor für die Verehrung des Zeus Bronton, des "Donnerers", der wichtigsten Gottheit des Landes.

Auch fremde Gottheiten begegnen uns auf den Inschriften. Zum ersten Mal erscheint die Syrische Mutter der Götter in einer Weihung aus Avdan. Aus dem gleichen Ort stammt ein weiterer Beleg für den römischen Iuppiter Capitolinus (griech. Zeus Kapetōlios genannt), der auch in der Fundstelle Kandamuş Örenler bei Kuyucak zusammen mit Zeus Perses, einer wohl seit achämenidischer Zeit in Kleinasien verehrten iranischen Gottheit, genannt wird. Aus diesen Belegen entnehmen wir, wie sehr unsere Gegend auch fremden Gottheiten und Kulturen offenstand, und zugleich zeigt sich immer wieder die Vielfalt des religiösen Lebens in Phrygien.

Das ist es, was ich Ihnen heute vorlegen kann. Es ist evident, und das scheint mir wichtig zu sein, dass auch eine archäologisch wenig reiche Gegend wie diejenige von Eskişehir voll ist von historischen Zeugnissen. Eine genaue Durchforschung kann viel beitragen für unsere Kenntnisse des regionalen Lebens der Antike, und im Einzelfall ergeben sich auch überregional bedeutsame Resultate. Es wäre sehr zu wünschen, dass das Archäologische Museum von Eskişehir die Mittel erhält, um an den verschiedenen neu entdeckten wie an den altbekannten Stellen die für die Kenntnis der reichen Vergangenheit Anatoliens notwendigen Untersuchungen durchzuführen.

Karte

Abb. 1 — Fundstelle Yanıklık bei Ayvacık

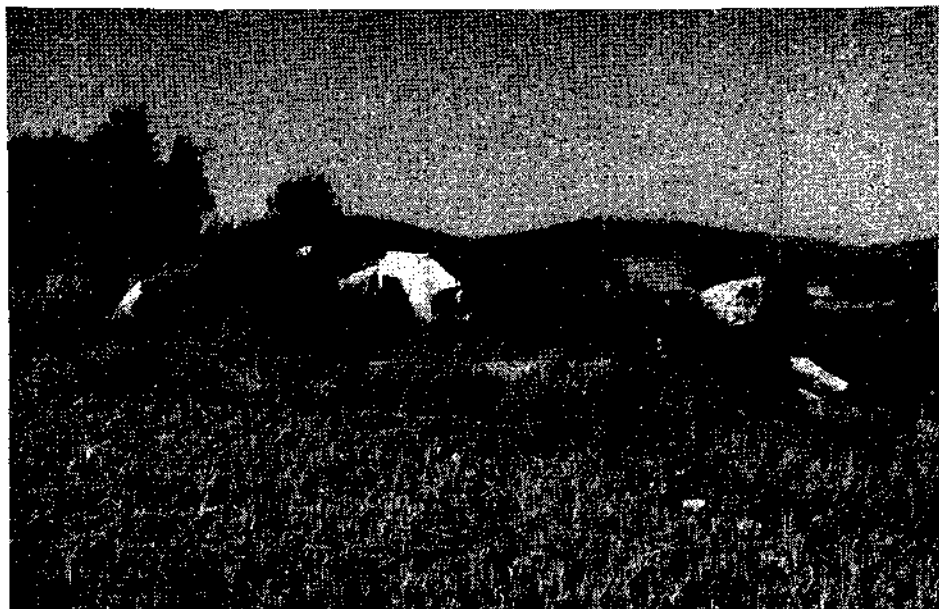

Abb. 2 — Fundstelle Kandamış Örenler bei Kuyucak

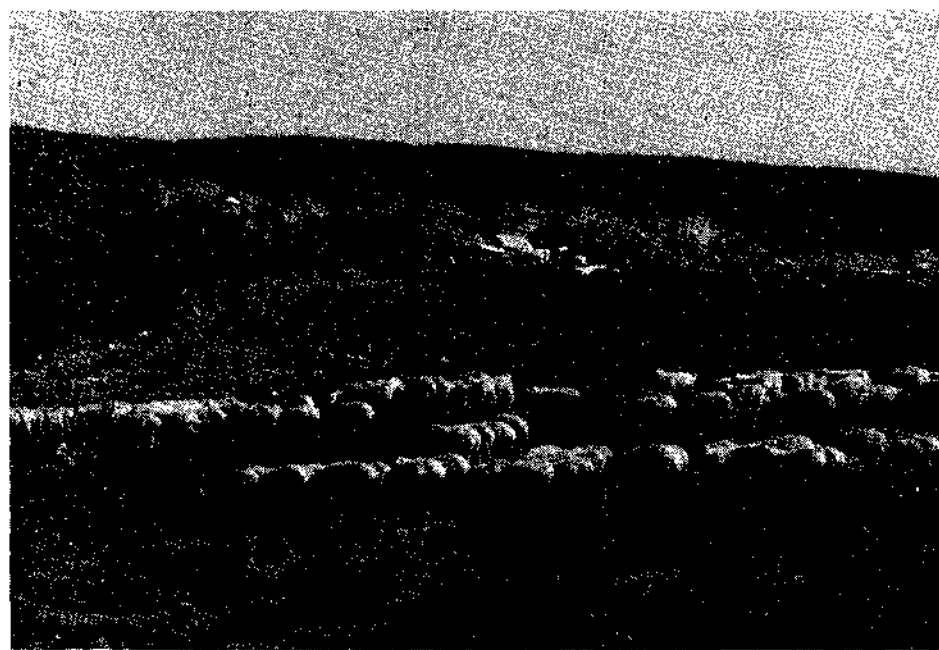

Abb. 3 — Fundstelle Karaağaç bei Keskin

Abb. 4 — Aus den Felsen herausgearbeitete Kammer bei
Hasirca Çiftliği (Tay Deposu)

Abb. 5 — Die zerstörten Stelen von Beş Kardeş

Abb. 6 — İpek yolu in der Flur Kaynarca nördlich von
Kiravdan

ERGEBNISSE EINES EPIGRAPHISCHEN FORSCHUNGS- AUFENTHALTS IN HIERAPOLIS — KASTABALA (OST-KILIKIEN)

Peter SIEWERT*

Mustafa SAYAR

Hans TAEUBER

AD. Wilhelm, R. Heberdey und J. Keil unternahmen 1891, 1892 und 1914 epigraphische Forschungsreisen nach Kilikien. Als Versuch, diese Tradition in einem zeitlich bescheidenen Umfang wiederaufzunehmen, kam der dortige Forschungsaufenthalt gemeinsam mit Hans Taeuber und Mustafa Sayar vom 3. bis 13. Oktober 1988 zustande.

Das begrenzte Hauptziel war, möglichst alle Inschriften von Hierapolis-Kastabala (heute Bodrum Kalesi, Provinz Adana) im Felde und in den umgebenden Dörfern aufzunehmen, um sie zusammen mit den sonst bekannten und den in der österreichischen Akademie in Wien aufbewahrten, aber noch unveröffentlichten Inschriftentexten als Corpus zu publizieren und auszuwerten. Hier sollen nur die Neufunde dieser Reise kurz vorgestellt werden; sie werden in ausführlicherer Form in den Sitzungsberichten der Österreichischen Akademie der Wissenschaften der philosophisch-historischen Klasse demnächst erscheinen.

Von diesen insgesamt 31 Inschriften wurden 8 auf dem Ruinengelände von Hierapolis gefunden. Die übrigen waren in die umliegenden Dörfer verschleppt worden.

Als Ehreninschriften für römische Kaiser und deren Angehörige fand sich eine Statuenbasis für Faustina die Jüngere, die Gemahlin Mark Aurels, die als "neue Hera" bezeichnet wird. Sie hatte an dem Feldzug Mark Au-

(*) Ord. Prof. Dr. Peter SIEWERT, Institut für Alte Geschichte Universität Wien Dr. Karl Lueger-Ring, 1 A-1010 Wien / Avusturya.

Mustafa SAYAR, Institut für Alte Geschichte Universität Wien Dr. Karl Lueger-Ring 1, A-1010 Wien / Avusturya.

Hans TAEUBER, Institut für Alte Geschichte Universität Wien Dr. Karl Lueger-Ring 1, A-1010 Wien / Avusturya.

rels nach Syrien teilgenommen und starb auf der Rückreise aus Antiocheia im Frühjahr 176 in einem kleinen Dorf namens Halala auf den Taurusbergen, das dann von Mark Aurel in Faustinopolis umbenannt wurde. Nach ihrem Tod wurde sie vergöttlicht. Unklar bleibt, ob die Ehrung mit der Anwesenheit bzw. mit dem Tod Faustinas in dieser Gegend zusammenhängt.

Eine Ehreninschrift für Caracalla läßt sich aufgrund der Siegestitel ins Jahr 215 datieren. Der Anlaß für die Ehrung war vielleicht ein Besuch Caracallas in Hiperapolis-Kastabala während seines Orientfeldzuges im Jahr 215. Er hatte nicht ohne Absicht dieselbe Marschroute wie einst Alexander der Große gewählt; deher kann man auch einen Aufenthalt des Kaisers in Kastabala vermuten –ebenso wie in der Nachbarstadt– Anazarbos.

Auch die Statue für Gordian III., deren Basis mit Inschrift gefunden wurde, könnte anläßlich seines Orientfeldzuges errichtet worden sein, ähnlich wie er vor dessen Beginn im Jahr 238 in Aigeai geehrt wurde.

An sonstigen Ehreninschriften wurde die Statuenbasis der Stadt Hierapolis für einen verdienten Amtsträger ("Demiurgen") Athenodoros aus dem 1. vor- oder nachchristlichen Jh. gefunden.

Den Namen des Vaters Laios trägt auch ein Sohn des kilikischen Königs Tarkondimotos I., ebenfalls auf einer Inschrift von Hierapolis²⁹. Damit eröffnet sich die Möglichkeit, daß die hochgeehrte Athenodoros-Familie dieser Stadt mit dem Königshaus verwandt ist.

Zu den Weihinschriften für Gottheiten zählt ein Rundaltar, dessen Text in Übersetzung lautet:

"Dem Asklepios und der Hygieia, den rettenden Göttern (errichtete diesen Altar) Markos Aurelios Paulinos."

Ein Asklepios-Tempel in Hierapolis ist nicht bekannt; wohl aber existiert in der nahen Hafenstadt Aigeai ein berühmtes Heiligtum dieses Gottes, das nach Verleihung der Neokorie auch den Kaiserkult beherbergte.

Ferner fand sich ein Rundaltar für Helios Soter. Der Helioskult ist hier, in Nachbarschaft der syrischen Kultzentren, nicht überraschend. Eine Münze des Kaisers Elagabal zeigt, daß dieser den Kult des Helios Elagabalos auch in Hierapolis eingeführt hat, das er möglicherweise auf seiner Reise von Antiochia nach Rom im Jahre 218 besucht hat.

Besonders interessant ist ein kleiner Rundaltar für den Fiebergott, Theos Pyretos. Die Malaria, lateinisch febris, griechisch πυρετός, war in der Antike eine weitverbreitete Krankheit.

Unser Altärchen scheint der erste inschriftliche Beleg für einen $\Theta\epsilon\delta\varsigma$ $\Pi\upsilon\rho\epsilon\tau\acute{o}\varsigma$ zu sein. In der literarischen Überlieferung ist dieser Gott in der griechischen Form nur dreimal bezeugt, an diesen Stellen jedoch durchwegs als Übersetzung der römischen Febris zu verstehen.

Im Gebiet von Kastabala fanden wir eine große Anzahl von Rundaltären vor, die wegen vieler Gemeinsamkeiten als zusammengehörig zu betrachten sind. Einige Vertreter dieser Gruppe konnten mit Sicherheit, andere möglicherweise mit Altären identifiziert werden, die bei früheren Reisen aufgenommen, aber nur zum Teil publiziert wurden. In diesem Bericht werden nur die von uns selbst gefundenen Exemplare vorgelegt. Je nach Zutreffen der Gleichsetzung besteht diese Gruppe aus mindestens 16, höchstens 19 Stück. 6-9 Altäre weisen die Aufschrift $\Theta\epsilon\omicron\iota\varsigma$ auf, 10 zeigen $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$. Je ein Altar hat die Inschrift $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ $\alpha\iota\omega\nu\iota\omicron\iota\varsigma$ und $\Theta\epsilon\tilde{\alpha}$ $\Pi\epsilon\rho\alpha\sigma\iota\alpha$. Bei keinem Altar ist der Stifter genannt. Dieses Phänomen ist in Kilikien allerdings nicht ungewöhnlich.

Schon Heberdey hat unter $\Theta\epsilon\omicron\iota\varsigma$ -und den $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ - Altären ein Paar mit übereinstimmenden Maßeß und gleicher Schrift erkannt. Es ist daher wahrscheinlich -und die Fundstatistik stützt diese Annahme-, daß die Altäre ursprünglich in Paaren aufgestellt waren, wobei im Normalfall der eine Altar die Aufschrift $\Theta\epsilon\omicron\iota\varsigma$, der andere $\Sigma\epsilon\beta\alpha\sigma\tau\omicron\iota\varsigma$ trug. Der Aufstellungsort befand sich jedenfalls in oder bei einem Gebäude, das dem Kaiserkult diente. Ob das nun ein eigenes Sebasteion war, oder, wie in Aigeai, ein schon existierender Tempel für diesen Zweck umfunktioniert wurde, muß offen bleiben; der Umstand, daß ein gleichartiger Altar mit einer Weihung an die lokale Hauptgöttin Perasia gefunden wurde, spricht vielleicht für die zweite Alternative.

Wir kommen nun zu den Grabinschriften:

An der Nordseite der spätantiken Kirche neben der Säulenstraße, der sog. "Nordkirche" liegen verstreut zahlreiche antike Bruchstücke gleichartiger Architravblöcke ionischer Ordnung aus grauem Kalkstein, die, soweit Vorder- und Rückseite sichtbar sind, beidseitig drei abgestufte Faszien und einen oberen Profilrand mit Astragal, Eierstab und Ranken zeigen. Vier dieser Fragmente sind bechriftet. Davon sind die Fragmente a und b publiziert, c und d neu:

Fr. a + b

Zwei zusammenpassende Bruchstücke eines Architravblocks, unvollständig und fehlerhaft augenommen und publiziert von BENT-HICKS,

erneute, auch zeichnerische Aufnahme auf Schede "Hierapolis-Bodrum Nr. 11" der Kleinasiatischen Kommission wohl durch HEBERDEY 1892

Fr. b

Liegt auf der Linie der Innenwand, die den nördlichen Altarraum (Prothesis) vom Nordschiff trennt, vielleicht in Sturzlage von dieser Wand; einziges Bruchstück, von dem Schriftseite **und** Rückseite uns sichtbar waren und damit die Gleichheit des ionischen Architrav-Dekors auf beiden Seiten erweisen; linke und rechte Seite abgebrochen, Schrift- und Rückseite stark beschädigt.

Fr. c

ca. 4–5m. von der Nordwestecke der Nordkriche und ca. 20 m westlich von Fr. b. entfernt, beidseitig und hinten abgebrochen, unterer Teil im Boden steckend,

Fr. d

bei Fr. c gelegen, auf Oberseite Dübellöcher, beidseitig und hinten abgebrochen.

Eine allerdings unsichere Rekonstruktion des Textes ergibt in Übersetzung:

"Pompeianos ... errichtete (?) für sich ... und eine Säulenhalle (?) und (?) ein Heroon (Grabgebäude) für seine Kinder ... und Grabnischen (?) ..."

Die Zierformen der Buchstaben, besonders die Rechtwinkligkeit des lunaren Sigmas oder des Omikrons, dazu dessen überlängte Querhasten, oder des Ypsilons mit kleinem Querstrich datieren diese Inschrift ins 2. oder 3 Jn. n. Chr.

Es handelt sich um die monumentale Grabinschrift eines wohl ortsansässigen Pompeianos, zu dessen Vorfahren Laberios Pompeianos auf einem neugefundenen Grabstein des 1. Jh. n. Chr. gehört haben mag.

Die termini ἡρώων (neben anderen Bedeutungen "aufwendige Grabanlage") ἐσόρια (= ἐνσόρια) "Grabnischen, loculi" ferner, falls zutreffend ergänzt, περὶ ὀστέων "Säulenhalle" in einem Heroon und die größere Zahl weiterer gleichartiger unbeschrifteter Architravblöcke an der Fundstelle weisen auf eine große Grabanlage hin.

In seiner baugeschichtlichen Untersuchung der Nordkirche, vor deren Nordseite die Inschriften-Blöcke liegen, kommt. O. Feld 1986 zu dem Ergebnis, daß diese Kirche "nahezu vollständig aus wiederverwendetem Material" in der ersten Hälfte des 6. Jh. errichtet wurde. Architrav-Blöcke mit drei Fascien wie Fr. b auf der Rückseite waren in die Nordkirche als nach außen sichtbare Friese mindestens an drei Stellen eingebaut.

So scheint man in der ersten Hälfte des 6. Jh. für den Bau der Nordkirche zahlreiche, darunter auch beschriftete Blöcke des Drei-Faszien Architravs aus der offensichtlich ausgedehnten, mit Kollonnaden versehenen Grabanlage des Pompeianos (deren Stelle noch nicht lokalisiert ist) geholt zu haben. Eine Hebung und Untersuchung der z.T. in Sturzlage befindlichen Blöcke dürfte weitere Reste der Inschrift und genauere Aufschlüsse über die Architektur sowohl des Heroons wie die Nordkirche bringen.

Ferner wurde ein neues Fragment eines Grabepigramms auf sechs verstorbene Kinder gefunden:

Bruchstück einer weißen Marmorplatte, linker und oberer Rand erhalten in Kesmeburun in ein Haus eingemauert, gefunden angeblich südlich des Anfangs der Säulenstraße von Hierapolis.

Wie die Übereinstimmungen sowohl von Material, wie von Größe und Form der Buchstaben ergeben, ist der Neufund ein Teil der von Dagron-Feissel, *Inscriptions de Cilicie*, als Nr. 122 veröffentlichten Inschrift, die ebenfalls in Kesmeburun, aber in einem anderen Haus gefunden wurde. Allerdings paßteran keiner Stelle unmittelbar an das schon bekannte Bruchstück.

Die Übersetzung der beiden Fragmente lautet etwa:

"Das unglückselige (Grab siehst du) gemeinsam sechs Kindern,
die früh verstarben ... (des Vaters?) der beklagt ...
Von ihnen (starben) zwei, neugeboren, noch an der Brust
.... wobei wir preisen (?)... (deren ?) Namen der Stein trägt
Doris (?) starb (im Alter von ?...), Diogenis (im Alter von ? ...)
..... Theodote sah das (...) Lebensjahr
..... (starb der Sohn N.N.) der schon die Hochzeit vorbereitete (?)

Die Tatsache der gemeinsamen Grabinschrift für sechs Kinder und ihre Altersangabe machen wahrscheinlich, daß sie alle etwa zur gleichen Zeit gestorben sind.

Ob dies infolge einer Epidemie geschah, läßt sich erst nach einer genaueren Datierung und nach Feststellung weiterer Indizien für eine gleichzeitige Seuche- etwa in anderen Grabinschriften Kilikiens- erwägen.

Über dem Eingang der Dorfschule von Bahceköy als Türsturz eingebaut ist der Sarkophag der Antipatra, reich verziert mit Girlanden, Ranken, Köpfe von Rindern und Widdern, Gesicht, Spiegel, Kamm, Kästchen und Anderem mehr. Das Schriftfeld ist als Tubula ansata gestaltet.

Der Text lautet übersetzt:

“Der Freigelassene Parthenios (ließ) für Antipatra, seine Herrin, zu deren Gedächtnis dieses Grab (errichten)”.

Parthenios, der möglicherweise erst mit dem Tod seiner Herrin testamentarisch die Freiheit erhielt –was die Erwähnung seines Status besonders rechtfertigen würde–, erfüllte hier die Pflichten der hinterbliebenen Familie, auf die der Text weder bei der Nennung der Antipatra noch bei der Urheberschaft des Grabmals einen Hinweis gibt.

Von den restlichen acht gefundenen Grabinschriften, meist auf bescheidenen Grabsäulen sind folgende Eigennamen bemerkenswert: Domnos, Ammia, Komazon, Semiramis, Augurinos und ein Perasiodoros, der den Namen der Hauptgöttin von Hierapolis-Kastabala, der Perasia, enthält. Die Überlagerung des einheimischen Kulturkreises durch semitische, griechische und römische Elemente, die für Kilikien insgesamt typisch ist, enthüllt sich an diesen wenigen neuen Grabsteinen Kastabalas beispielhaft.

Zum Abschluß sei ein großer architektonischer Neufund erwähnt:

Etwa 5 km nordöstlich von Hierapolis, in der Nähe des Weilers Nergis, überquert ein bisher anscheinend noch nicht beschriebener Aquädukt den Pyramos. Das monumentale Bauwerk, von dem noch vier Bögen aufrecht stehen und Reste weiterer Pfeiler sowie des Widerlagers am östlichen Flußufer sichtbar sind, trug eine Druckwasserleitung. Verlauf und Konstruktion sollen bei der nächsten Reise genauer untersucht und aufgenommen werden.

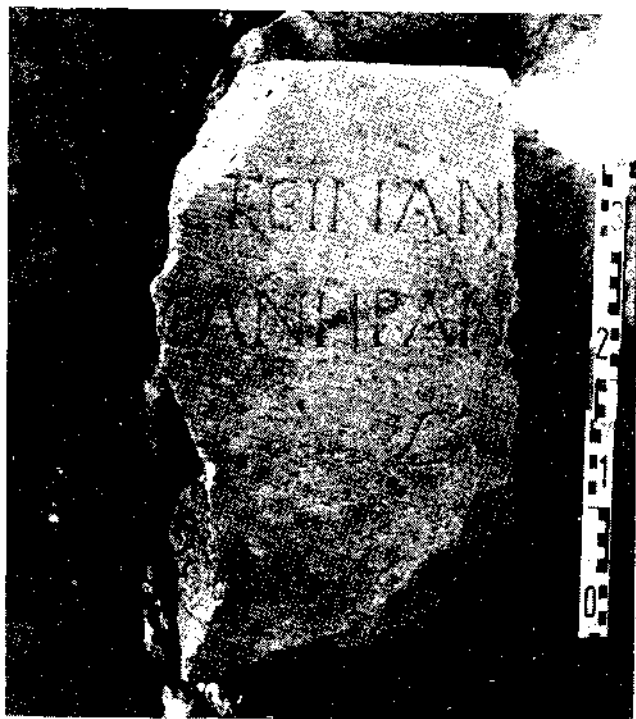

Abb. 1 — Ehreninschrift für Faustina

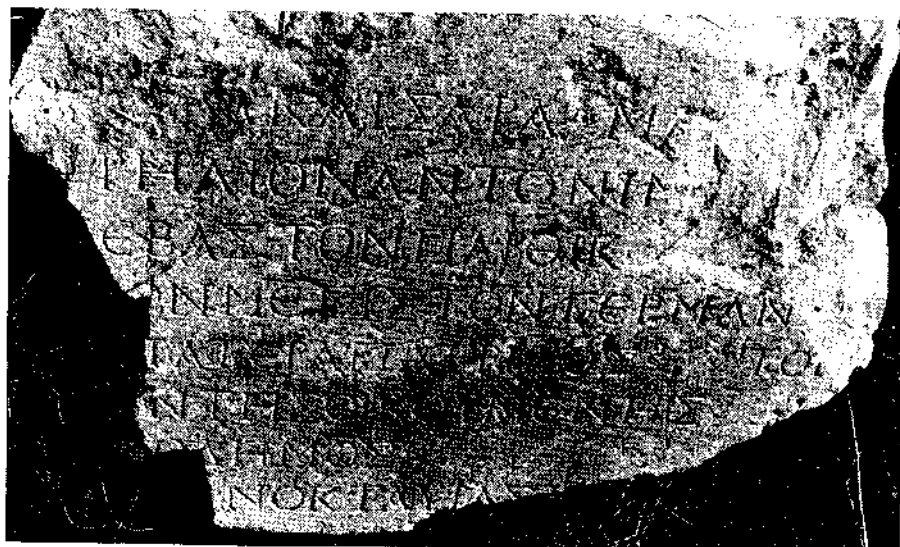

Abb. 2 — Ehreninschrift für Caracalla

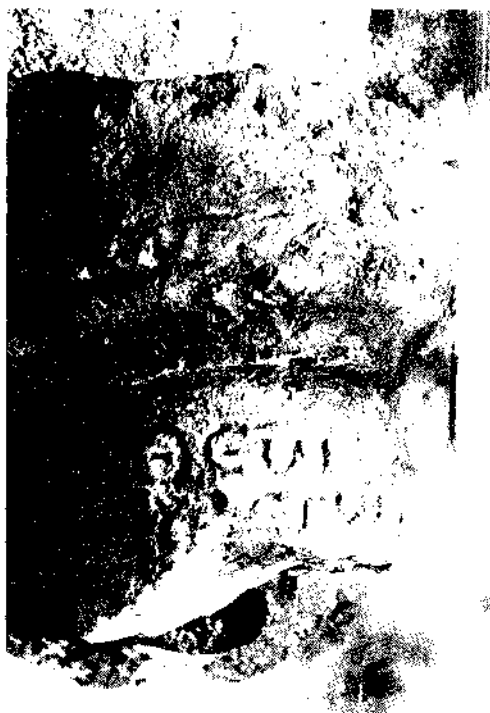

Abb. 3 — Altar für den Fiebergott

Abb. 4 — Aquädukt über den Pyramos

TRAKYA'DA EPIGRAFI VE TARİHİ-COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI

Mustafa H. SAYAR*

1988 yılı Eylül ayında Trakya'da yapılan araştırma gezisi¹ iki ana amaca yönelik sürdürülmüştür:

- 1) Perinthos-Herakleia (= Tekirdağ ili, Marmara Ereğlisi ilçesi) antik kentinin² sahip olduğu arazinin sınırlarını ve Perinthos civarında birleşen iki önemli antik yolun; Via Egnatia ve Ordu Yolu'nun, antik kent arazisi içindeki güzergahlarını araştırmak.
- 2) Marmara Denizi'nin kuzey kıyısında yer aldığı antik kaynaklarda belirtilen antik kentlerin lokalizasyonu çalışmaları.

İlk amaca yönelik olarak; E-5 karayolunun Çorlu ilçe merkezi kuzeyinde kalan bölgede yoğunlaştırdığımız araştırmalarımız sırasında Veliköy'ün birkaç km. güneyinde, Değirmendere'nin kaynaklarının bulunduğu yerde, antik su yolu kalıntılarının varlığı tespit edilmiştir. Kaynaktan çıkan su, setler halinde birbirinden farklı kotlarda inşa edilmiş havuzlara sevk edil-

(*) Dr. Mustafa H. SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Universität Wien, Dr. Karl Lueger Ring 1, 1010 Wien / AVUSTURYA

- (1) Bu araştırma gezisine izin veren T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'na, araştırmaları destekleyen ve her türlü yardımı gösteren Tekirdağ Müze Müdürlüğü'ne, aynı müze müdür vekili Nuray Damıacı'ya, bakanlık temsilcisi ve Tekirdağ Müzesi araştırma görevlisi Fethiye Songül Saral'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca bu gezi sırasında bana eşlik eden meslektaşım Dr. Johannes Nolle'ye ve geziye mali yönden katkıda bulunan Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne de teşekkür ederim.
- (2) Perinthos-Herakleia antik kentinde yapılan arkeolojik ve topografik yüzey araştırmaları ve kurtarma kazıları, bu çalışmaların başkanı Dr. Nuşin Asgari tarafından gerek önceki yıllarda yapılan Araştırma Sonuçları Toplantılarında, gerekse son Türk Tarih Kongresinde sunulmuştur. Bkz. N. Asgari, Marmara Ereğlisi Çalışmaları 1980, III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 9 — 13 Şubat 1981, 115—116; aynı yazar, Perinthos Çalışmaları 1981, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 8 — 12 Şubat 1982, 337 — 340; aynı yazar, Perinthos Araştırmaları, IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1986, 451—458; aynı yazar Perinthos 1986 Çalışmaları, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 6 — 10 Nisan 1987, Ankara 1988, Sf. 135 — 138.

mekte ve son havuza bağılı pişmiş topraktan yapılmış borularla Perinthos yönüne gönderilmekteydi (Resim: 1). Kaynağın bulunduğu yer ile Perinthos'un 1 km kadar kuzeyinde başlayan su yolu kalıntıları arasında herhangi bir su kemeri izine rastlayamadık. Bu durum su yolunun borular içinde gönderilen suyu basınçla şehrin yakınlarına kadar getirdiği izlenimini vermektedir.

Ancak gerek Tekirdağ-İstanbul karayolunun hemen kuzeyinde görülen su yolu kalıntıları, gerekse Marmara Ereğlisi ilçesinin yeni PTT binasının temel kazını sırasında ortaya çıkan ve su kemerlerinin ayakları olduğu sanılan kalın mermer bloklardan oluşan yapı kalıntıları³ suyun kemerler üzerinde taşınarak şehre girdiğini göstermektedir.

Su yolunun varlığına dair en erken belge, Perinthos'un önde gelen ailelerinden birine mensup ve varlıklı bir kişi olan Titus Flavius Mikkalos'un mezar anıtının yazıtıdır⁴. Latince ve Grekçe olarak yazılmış bilingual yazıtın, daha iyi durumda ele geçen Grekçe metninde Mikkalos'un, diğer niteliklerinin ve unvanlarının yanı sıra, suyu kentin içine getirdiğinden de bahsedilmektedir⁵. Mikkalos'un taşıdığı Titus Flavius ön adlarından dolayı Flavius'lar dönemine (M.S. 69-96) tarihlenen bu eser, su yolunun M.S. 1. y.y. in son çeyreğinde Perinthos'a su getirdiğini belgelemektedir.

Su yolundan Bizans Devri kaynaklarından da bahsedilmektedir. Prokopius, yapılar hakkında yazdığı eserinde Perinthos'un bakımsızlıktan harap olarak, kullanılamaz duruma gelmiş olan su yolunun İmparator Jüstinyanus tarafından tamir ettirildiğini yazmaktadır⁶. 9. y.y. yazarlarından Theophanes Homolegetes'de kentin su yollarından bahsetmektedir⁷. Perinthoslular M.S. 443 yılında kentlerini ziyaret eden İmparator II. Theodosius'tan kentin su yollarını tamir ettirmesini rica etmişlerdir⁸. Perinthos'un su yollarının ayrıntılı olarak araştırılması gerekmektedir. Ancak

(3) Bu buluntu için bkz. Asgari, Perinthos, 1986 Çalışmaları, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 6 — 10 Nisan 1987, Ankara 1988, Sf. 136, Resim 2 ve 3.

(4) Bu anıtın üzerindeki kabartmaların yorumu için bkz. H. Devijver, T. Flavius Mikkalos, Ritteroffizier aus Perinthos, şu dergide: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 64, 1986, Sf. 253—256.

(5) Anıtın yazıtı M.H. Sayar tarafından Perinthos hakkında yazılmış olan doktora tezinin yazıtlar bölümünde ayrıntılı olarak incelenmektedir; bkz. *Die Inschriften und Topographie von Perinthos—Herakleia und Umgebung*, Wien 1989 (Basılmamış doktora tezi), Sf. 180—183 Nr. 81.

(6) Bkz. de aedif. IV 90.

(7) Bkz. Theoph. Homolog. (Confessor). *Chronologia* 780 B, 14.

(8) Bu konuda bkz. A.H..M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284—602, Oxford 1964, Vol. I, Sf. 355—356.

bundan sonra su yolunun yapısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün olabilecektir. Bu durumda Perinthos'un yaklaşık 30 km kadar kuzeyinde bulunan su yolu kaynaklarının Perinthos'un arazisi içinde kaldığı, bu bölgenin Perinthos'un kontrolü altında olduğu anlaşılmaktadır.

Perinthos'un kuzeyinde sürdürülen araştırmalar sırasında, Çorlu ilçesinin yaklaşık 12 km. kuzeybatısında, Kırkgöz köyünün 2 km kadar güneyinde, Ergene nehri üzerinde inşa edilmiş bir Roma köprüsünün kalıntılarına rastladık (Resim: 2)⁹. Itinerarium Burdigalense isimli seyahatnameye göre bu köprü civarında at değiştirme istasyonu "mutatio Tiptum" bulunmaktaydı¹⁰. Köprü, Singidunum'dan (= Belgrad) başlayıp Perinthos'ta sona eren ünlü "Ordu Yolu" üzerinde bulunmaktaydı. Köprü'nün hemen doğusunda 30 Nisan 313'te Licinius'un Maximinius Daia'yı yendiği Campus Serenus uzanmaktadır.

Perinthos'un arazisinin batı yönünde en azından bugünkü Paşaalı deresine kadar uzandığı anlaşılmaktadır¹¹. Paşaalı deresinin batı kıyısında bir tarla içinde bulunan 4 mil taşından birinin üzerinde "Herakleialıların kenti, 16 Mil" yazıtı diğer birinin üzerinde de sadece "Herakleialıların kenti" ifadesi okunabilmektedir. Mil taşlarının üzerindeki yazıtlardan anlaşıldığına göre, 4 mil taşı da 1. Tetrarchie döneminde yani 21 Mayıs 293 ile 1 Mayıs 305 tarihleri arasında dikilmişlerdir¹². Mil taşlarından ikisinin üzerinde okunabilen "Herakleialıların Kenti" ifadesi mil taşlarının dikildiği yerin M.S. 3. y.y. in sonlarında ya da 4. y.y. başlarında antik Perinthos-Herakleia kenti sınırlarında kaldığını göstermektedir. Itinerarium Burdigalense isimli seyahatname Perinthos-Herakleia ile Registo (= Tekirdağ) arasındaki ilk ve tek konaklama yeri olarak, Perinthos'dan 16 mil uzaklıktaki at değiştirme istasyonu "mutatio Aerea" yı işaret etmektedir¹³.

Mil taşlarından sadece biri üzerinde okunabilen "16 mil" ifadesi, buluntu yerinin civarında "mutatio Aerea" nın lokalize edilebileceğini göstermektedir. Burası aynı zamanda, Adriatik kıyısında Dyrrachium'dan başlayıp Byzantion'a ulaşan ve Perinthos'tan geçen Via Egnatia üzerinde bulunmaktaydı. Via Egnatia'dan bu civarda hiçbir iz kalmamıştır. Yalnız bugün

(9) K. Jirecek, Die Heerstraße von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe, Prag 1877, Sf. 51. Jirecek bu köprüyü 7 kemerli bir köprü olarak tanımlamaktadır.

(10) Bkz. O. Cuntz; Itineraria Burdigalense, Leipzig 1929, 569, 9

(11) Perinthos'un batısında 1984 yılında Prof. Dr. Sencer Şahin başkanlığında yapılan yüzey araştırmasında bu bölgede ve çevre köylerde 4 adet mil taşı bulunmuştur. Prof. Dr. Sencer Şahin'e teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

(12) Bu mil taşlarının yazıtları hakkında bkz. yuk. dip not 5'te belirtilen doktora tezi sf. 133—138 Nr. 53—56.

(13) Bkz. O.Cuntz göst. yer 601, 7.; 16 millik uzaklık bugünkü 23 km. lik uzaklığa eşittir.

yıkıntıları görülebilen “Köprüce” çiftliğine adını verdiği sanılan antik bir köprünün “Eski İstanbul Yolu” üzerinde bulunduğu çevredeki köylüler tarafından söylenmektedir. Bu köprüden de görünürde hiçbir kalıntı yoktur.

Perinthos’un doğudaki arazisinin sınırlarının araştırılmasını önümüzdeki yıllarda yapacağım Trakya çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirmeyi planlıyorum.

İkinci amaca yönelik olarak; Marmara Ereğlisi ile Tekirdağ arasında lokalize edilen Mocasura ve Heraion Teichos’a yönelik çalışmalar ve Tekirdağ’ın batısındaki antik yerleşmelere yönelik araştırmalar gerçekleştirilmiştir.

Tabula Peutingeriana isimli Geç Antik Dönem haritasında Perinthos-Bizenas (=Tekirdağ) arasında Perinthos’tan sonraki ilk istasyon olarak Hiero belirtilmekte ve 13 millik bir uzaklık verilmektedir¹⁴. K. Miller ise Hiero ile yukarıda bahsedilen Aerea’yı aynı yerde lokalize etmektedir¹⁵. Oysa Hiero bir Samos kolonisi olan ve adı Samos’un baş tanrıçası Hera onuruna Heraion Teichos olarak konulan koloninin devamıdır. Perinthos’un yakınlarında olduğu Herodot tarafından belirtilen¹⁶ Heraion Teichos, Yeniçiftlik sahilinde Altıntarla mevkiinde lokalize edilmektedir¹⁷.

Yine Tabula Peutingeriana’ya göre Hiero’dan sonra gelen ilk yerleşme Hiero’ya 13 mil uzaklıktaki Mocasura’dır. Mocasura’dan sonra gelen ilk yerleşme de yine 13 mil batıdaki Bizenas’tır. Bizenas, Tekirdağ’ın bugün kurulu olduğu yerde varsayılan Bisanthe olmalıdır¹⁸. Bu durumda; Tabula Peutingeriana’ya göre Perinthos ile Bisanthe arasında 39 Roma mili uzunluğunda bir yol olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu yaklaşık 57 km. lik bir uzaklığa eşdeğerdedir. Oysa bilindiği gibi Marmara Ereğlisi ile Tekirdağ arasındaki modern yol sadece 41 km. dir. Aradaki fark modern yolun daha kısa olmasıyla açıklanamıyacak kadar fazladır.

Bu bakımdan şimdiye dek Karaevlialtında, Çitlembik deresinin doğusunda, deniz kenarındaki yükseltide lokalize edilmek istenen Mocasura’

(14) Bkz. E. Weber, *Tabula Peutingeriana*, Wien 1976, Segment VII 5 m.

(15) Bkz. K. Miller, *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916, 527.

(16) Bkz. Herodot IV, 90

(17) Bkz. V. Sevin, Kuzey Marmara kıyı şeridinde yapılan yüzey araştırmaları, IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt I, Ankara 1986, 549—552; Ayrıca bkz. L. Robert, *Hellenica V*, 1948, Sf.

(18) Bisanthe’nin kesin olarak lokalize edilmesi bugüne dek mümkün olamamıştır. Bir görüşe göre Bisanthe bugünkü Değirmenaltı civarında aranmalıdır. Bu konuda bkz. N. Fıratlı, Trakya’dan bazı yeni buluntular, VIII Türk Tarih Kongresi I, Cilt, Ankara 197. Sf. 441.; Ayrıca Bisanthe hakkında bkz. L. Robert, *Hellenica V*, 1948 Sf. 54—55.

nın adı ve yeri tartışma konusu olmaktadır¹⁹. Mocasura isminde bir yerleşmeden Atina Vergi Listelerinde de bahsedilmemektedir. Karaevlialtında bulunan antik yerleşmenin adını kesin olarak belirleyebilmek için yeni epigrafik ve nümizmatik buluntulara ihtiyaç vardır.

Tekirdağ'ın batısındaki araştırmalarımızın bu yılki bölümünü kıyıdaiki antik yerleşmelere ayırdık. İlk olarak; Barbaros²⁰ köyünün hemen kuzey-batısındaki bir Bizans devri yapısının hemen hemen kaybolmaya yüz tutmuş kalıntıları incelenmiştir. Daha sonra Şarköy ilçesi civarında sürdürdüğümüz araştırmalarda İğdebağları ve Yörgüç köylerinde iki adet sınır taşı bulunmuştur. Üzerlerindeki yazıtlardan anlaşıldığına göre sınır taşları I. Tetrarchie döneminde (M.S. 293–305) dikilmiş olup civardaki tarlaları birbirinden ayıran sınırları belirlemekteydiler. Büyük bir olasılıkla bu sınır belirleme işlemi, Diokletian tarafından yürürlüğe konulan yeni vergi sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Yine aynı bölgede Tepeköy'de Apollon Toronteos'a adanmış olduğu yazıtından anlaşılan bir adak stelinin alt kısmı bulunmuştur. Yazıtta tanrı Apollon'un epithetonu olarak geçen Toronte aynı zamanda bir toponym olup antik Toronte köyünü ifade etmektedir. Bu epigrafik buluntu antik Toronte köyünü bugünkü Tepeköy ile aynı yerde lokalize etme olanağını vermektedir.

(19) Z. Taşlıkloğlu burada 1959 senesinde yol inşaatı sırasında bulunan bir mezar stelinin üzerindeki bir şahıs ismine dayanarak Mocasura'yı Karaevlialtında lokalize etmektedir; bkz. Z. Taşlıkloğlu, *Trakya'da Epigrafiya Araştırmaları I*, 1961, 1 vd.; aynı yazar, *Trakya'da Epigrafiya Araştırmaları II*, 1971, 93 vd.; bu konuda bkz. V. Sevin göst. yer. 552; J. ve L. Robert, Taşlıkloğlu'nun görüşünü reddetmektedirler, bkz. J. et L. Robert, *Bulletin Epigraphique* 1962, 193 ve 1972, 286 a. Mocasura yerleşmesi sadece H. Kiepert 1894 yılında yayınladığı, *Formae Orbis Antiquae* adlı atlasının Illyria et Thracia paftasında Heraeum ile Rhaedestus (=bugünkü Tekirdağ) arasına yerleştirilmektedir. Aynı Kiepert 1909'da yayınladığı aynı adlı atlasının Asia Minor paftasında Mocasura'yı yaklaşık olarak aynı yere, ama bu kez yanına soru işareti koyarak yayınlamıştır. Bunun nedeni. Kiepert'in 1894 yılında yayınladığı paftanın Ravennalı anonim kozmografyacıya göre yapılmış olmasıdır. Bilindiği üzere Ravennalı anonim kozmografyacının lokalizasyonları ve yer adlarının güvenilirliği üzerine ciddi kuşkuvar vardır; bu konuda bkz. J. ve L. Robert, göst. yer.

(20) Barbaros'un antik adının Panion ya da Panidos olduğu sanılmaktadır, bkz. J. Schmidt, *Panion, RE, XVIII, 3* (1949), 601.

Barbaros'ta bulunan yazıtlar üzerine ayrıntılı bir çalışma yapmaktayım. Bu çalışmanın sonuçları ve bölgede gelecek yıllarda yapacağım araştırmaların Barbaros ve çevresinin tarihi—coğrafyasını aydınlatmaya katkıda bulunacağı kamınsındayım.

Resim: 1 — Perinthos su yolunun kaynağındaki kalıntılar (kuzeyden güneye)

Resim: 2 — Ergene üzerindeki antik köprü kalıntıları (batıdan doğuya).
Arka planda Campus Serenus

BERICHT ÜBER EINE EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGSREISE IN SÜDMYSIEN / NORDLYDIEN

Hans TAEUBER*

Ziel der im vergangenen August mit Unterstützung des österreichischen Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung durchgeführten Reise war es, in dem epigraphisch zuletzt wenig erforschten Grenzgebiet zwischen Mysien und Lydien neues Inschriftenmaterial zu sammeln und Anhaltspunkte zu Klärung verschiedener topographischer Fragen zu gewinnen.

Das bereiste Gebiet umfaßt im wesentlichen das obere Kaikos- (heute Bakır Çay-) Tal, das nördlich anschließende Bergland bis zur Straße İvrindi-Bahkesir, die südliche Ebene von Bahkesir und einige Stätten östlich von Bigadiç. Aus Zeitgründen konzentrierte sich die Suche auf die Umgebung von schon aus der Literatur bekannten antiken Ortslagen, die in einigen Fällen durch Informationen aus der einheimischen Bevölkerung vermehrt werden konnten.

Direkt an der Hauptstraße von Akhisar nach Kırkağaç, bei der Abzweigung nach Çobanhasan, ist ein Meilenstein des Domitian in den Boden einbetoniert. Die griechisch-lateinische Beschriftung erlaubt eine Datierung zwischen 1. Januar und 12. September 92 nach Chr., das Verbum "restituit" in Z. 7 weist auf eine Erneuerung der Straße hin, die wohl von Thyateira (Akhisar) nach Pergamon (Bergama) führte. Leider ist die Entfernungsangabe durch die Einmauerung nicht sichtbar (Abb. 1).

Die fruchtbarste Gegend des bereisten Gebietes ist die Ebene am oberen Kaikos, welche durch einen niedrigen Rücken von der Ebene am Mittellauf des Flusses, zwischen den modernen Orten Soma und Bergama, getrennt wird. Berühmtheit hat die obere Ebene vor allem durch die Schlacht erlangt, in welcher Attalos I. die Gallier endgültig besiegte. Der genaue

(*) Dr. Hans TAEUBER, Institut Für Alte Geschichte Altertumskunde und Epigraphik
Universität Wien, Dr. Karl Luegerring 1, A - 1010, Wien / AVUSTURYA

Ort dieser Schlacht war nach OGIS 269 und 276 die "Quellen des Kaikos". Dazu bemerkt Strabo XIII 1, 70: "Die Quellen des Kaikos werden in der Ebene gezeigt". Dies wurde seit langem als Hinweis darauf gewertet, daß der Schlachtort nicht am hydrographischen Ursprung des Flusses, also an der Wasserscheide zur Ebene von Balıkesir, zu suchen ist, sondern bei der heute Aksu genannten Quelle etwa 6 km nördlich von Kirkağaç zu suchen ist, wo das Wasser in mehreren großen Teichen an die Oberfläche tritt und einen wesentlichen Beitrag zur Wasserführung des Kaikos bildete. In der Antike ging von hier aus eine über 70 km lange Wasserleitung nach Pergamon, deren Bau eine technische Leistung ersten Ranges darstellte. Heute wird diese Quelle wieder gefaßt, um die Trinkwasserversorgung von Kirkağaç zu sichern. An antiken Resten ist an Ort und Stelle nur ein inschriftloser Altar zu sehen.

Seit 1875 bekannt ist die Ortslage von Stratonikeia am Kaikos auf einem markanten Hügel in der Nähe des modernen Ortes Siledik. Von dieser Erhebung aus überblickt man die gesamte Ebene von Kirkağaç am oberen Kaikos, weshalb sich auf dem Gipfel auch heute noch eine Feuerwarnstation befindet. Antike Reste sind hier spärlich, dafür sind vor allem im Dorf Siledik am Fuße des Berges, aber auch in weiter entfernt liegenden Dörfern wie Yağmurlu und Musahoca zahlreiche Architekturfragmente und auch Inschriften vermauert.

Etwa 7 km nördlich von Siledik befindet sich die moderne Ortschaft Karacakaş (auf alten Karten auch als Karacaağaç bezeichnet). An deren südöstlichem Rand erhebt sich ein sanfter Hügel, dessen Südrand von antiken Scherben übersät ist. Dort lag auch ein steinerner Teil einer Öl- oder Weinpresse. Architekturreste oder Inschriften waren nicht vorhanden, doch wurden uns in der Nähe einige Felsgräber gezeigt. Die genannten Indizien und die günstige Lage des Hügels lassen den Schluß zu, daß sich hier am Rande von Karacakaş eine kleine antike Siedlung befunden hat.

Etwa 4 km südwestlich des eben besprochenen Ortes liegt in gebirgigem Gelände eine isolierte, bewaldete Kuppe, Asar tepe genannt. Auf deren Gipfel befinden sich nach Aussage von Einheimischen zahlreiche Gräber, die auch in jüngster Zeit noch Ziel von Raubgrabungen waren. Nach den Schilderungen der Einheimischen dürften die dabei getätigten Funde (z.B. Doppeläxte) aus prähistorischer Zeit stammen, doch sind auch Reste eines hellenistischen Gebäudes, vermutlich eines Wachturms, zu sehen. Das Mauerwerk scheint in die Zeit Attalos I. zu verweisen.

Am südlichen Rand der Ebene, auf dem Burgaz oder Asar tepe nahe dem Dorf İlyaslar, wird seit langem eine antike Siedlung vermutet. Wäh-

rend hier Radet (BCH 11, 1887, 176) Akrasos und Schuchhardt (AM 13, 1888, 2) Nakrason ansetzten, schlug Peter Herrmann die Identifikation mit dem antiken Ort Tibbe vor, der auf einer aus der Nähe stammenden Inschrift, dem bekannten Testament des Epikrates (SB Wien 265 / 1, 1969, 20f.), genannt wird. Die Autopsie auf dem Gipfel ergab ebensowenig wie in Stratonikeia oder dem später aufgesuchten Apollonia eindeutig antike Reste, jedoch sind Spuren einer Befestigung des Gipfelplateaus sicher feststellbar. Einige dort vorgefundene Keramikreste waren nachantiken Ursprungs. In einem Bauernhof am Fuß des Berges wird jedoch ein (wohl dorisches) Kapitell aufbewahrt, das vom Gipfelplateau stammen soll.

Einige Kilometer nordöstlich vom İlyaslar befinden sich, in vulkanisches Gestein eingehauen, zahlreiche Felsgräber. Eine zugehörige Siedlung könnte am Fuß eines solchen Hügels gelegen sein. Reste einer Terrassen- oder Umfassungsmauer, Schwellensteine sowie zahlreiche bei Raubgrabungen zutage getretene Keramik weisen darauf hin.

Bereits im mittleren Kaikostal liegt das Dorf Yırce. In dessen Gebäuden sind zahlreiche Architekturfragmente und Inschriftensteine verbaut, ein flacher Hügel unmittelbar nördlich des Dorfes ist von Felsgräbern förmlich durchlöchert. Die zugehörige antike Siedlung könnte auf einer höheren Erhebung zu suchen sein, die jetzt von einem Förderband geschnitten wird das Braunkohle zum kalorischen Kraftwerk bei Soma transportiert. Als Name für diese Siedlung bieten sich zwei Möglichkeiten an: entweder Sandaina, das auf einer im 5 km entfernten Cavdır gefundenen römischen Inschrift als Demos genannt wird, oder die bei Strabo XIII 1, 70 erwähnte Kolonie Gergitha, die in der Nähe der Kaikosquellen liegen soll. Hier soll Attalos I. die ursprünglich in der Troas ansässigen Gergithier angesiedelt haben. In diesem Zusammenhang ist eine bei der letztjährigen Reise in Yırce gefundene Inschrift von Interesse. Ein in Zweitverwendung als Grabstein für ein römisches Ehepaar gebrauchter Marmorblock (Abb. 2) trug auf der Rückseite noch Reste der ursprünglichen Beschriftung. Dabei handelte es sich um eine hellenistische Ehreninschrift, von der in einem Kranz nur noch das Ethnikon des Geehrten zu lesen ist: Makedon (Abb. 3). Somit scheint zumindest eine makedonische Präsenz an diesem Ort nachweisbar zu sein.

Etwas westlich von Soma liegt die neben Stratonikeia zweite bedeutende antike Stadt dieses Gebietes, Apollonia. Ihre Lage auf einem hochaufragendem Berg, der auf drei Seiten vom Yağcılı- oder Akçaavlu-Çay, dem antiken Mysios, umflossen wird, ist fortifikatorisch äußerst günstig. Auch

hier waren nunmehr weder auf dem Gipfelplateau noch in der Umgebung antike Reste feststellbar.

Bereits in der Nähe von Pergamon befinden sich die seit langem bekannten warmen Quellen von Paşalica, wo eine römische Brücke den Bach überspannt. Von Interesse könnte ein offenbar vor kurzer Zeit hier abgelagerter Architekturteil aus Marmor sein, der seinen Ausmaßen und seiner Dekoration nach von einem bedeutenden antiken Bauwerk stammen dürfte. Leider war es nicht möglich, über die genaue Herkunft des Stücks Auskünfte zu erhalten.

Nach dem Kaikostal war ein zweiter Schwerpunkt der Forschungsreise die Ebene von Balıkesir, des antiken Hadrianotherai. An mehreren Orten im östlichen Teil dieses Gebiets konnten antike Inschriften und Architekturfragmente gefunden werden, so in Ovaköy, Aslıhan, Aslıhantepecik und Ovabayındır. In der Nähe des zuletzt genannten Dorfes, auf einer Anhöhe oberhalb des Makestos (Simav Çay), befindet sich auch eine seit längerer Zeit bekannte, aber bisher namenlose antike Ruinenstätte. Hier hat nun eine neuentdeckte Inschrift Klarheit geschaffen (Abb. 4). Sie ist in einem Laufbrunnen (Çeşme) unmittelbar westlich des etwa 7 km entfernten Dorfes Aslıhan vermauert und enthält eine Ehrung für Divus Marcus Aurelius. Wichtig ist aber vor allem die Aussage, daß dieses Denkmal von der Polis der Attaeiten errichtet wurde. Damit kann die bei Hierokles, auf Münzen und Inschriften genannte Stadt Attae bzw. Attea, wie schon Robert in seinen eingehenden Studien über Germe und die Attaeiten (*Villes d'Asie Mineure*² 412) erwogen hat, endlich mit der Ruinenstätte bei Ovabayındır identifiziert werden. Die aus den Münzen der Stadt erschlossenen Charakteristika finden ihre Bestätigung: der dargestellte Flußgott stellt den Makestos dar, der am Fuß des Stadtberges vorbeifließt und der Löwentyp findet seine Illustration in einem Torso, der im Dorf aufbewahrt wird.

Eine weitere antike Stadt befindet sich im Dorf Hisarköy etwa 20 km ostnordöstlich von Bigadiç. Diese Siedlung wurde schon von Louis Robert (*Villes d'Asie Mineure*² 401) unter dem Namen Asarköy beschrieben. Die Anlage der Stadt war zweifellos durch die dort entspringenden warmen und mineralhaltigen Quellen bedingt. Auch heute sind hier noch imposante Baureste zu sehen, z.B. eine Überwölbung des Bachbettes. Architekturfragmente weisen auf Kirchen und Tempel hin. Leider bieten die dort gefundenen wenigen Grabinschriften keine Information über den antiken Name der Stadt.

Noch einige Worte zum epigraphischen Ergebnis der Reise, soweit es nicht schon im topographischen Teil des Berichts ausgeführt wurde. Insgesamt wurden 23 Inschriften aufgenommen, mit Ausnahme des schon erwähnten bilinguen Meilensteins durchwegs griechische Texte. Wenn man von dem hellenistischen Fragment aus Yirce absieht, stammen alle Inschriften aus römischer Zeit, aus dem 1.–4. Jh. n. Chr.

Inhaltlich gliedern sich die Fundstücke in fünf Kaiserinschriften, einen Meilenstein, eine Weihinschrift (an Apollon), eine Bauinschrift auf einem Architravteil und mindestens zwölf, wahrscheinlich aber fünfzehn Grabinschriften. Unter letzteren sind zwei Grabepigramme besonders hervorzuheben. Die Kaiserinschriften beziehen sich auf Claudius, den vergöttlichten Marc Aurel (errichtet unter Commodus), Septimius Severus und Caracalla, Iulianus Apostata sowie Gratian und Valentinian II., wobei auf diesem Stein später die Namen der Kaiser Arcadius, Honorius und Theodosius nachgetragen wurden.

Abb. 1 — Meilenstein aus Çobanhasan

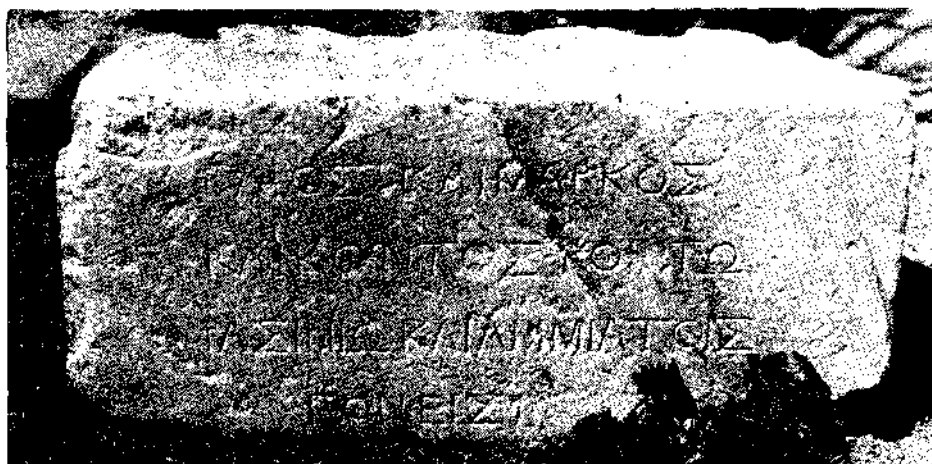

Abb. 2 — Inschriftenblock aus Yirce (Zweitbeschriftung)

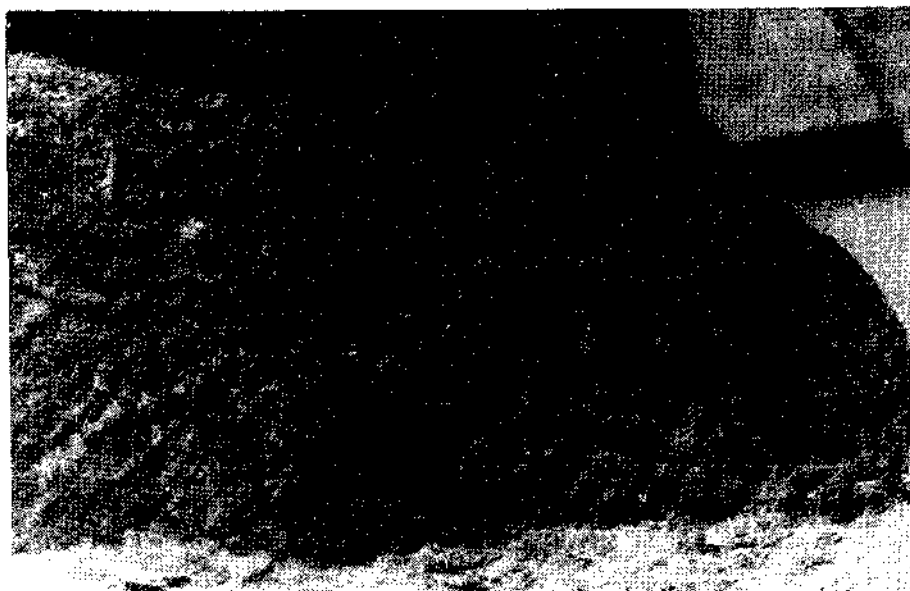

Abb. 3 — Inschriften block aus Yirce (Erstbeschriftung)

Abb. 4 — Inschrift aus Aslihan (Abklatsch)

STRATONIKEIA'DA ÇIKAN YUVARLAK SUNAK DİPLİĞİ

Ender VARİNLİOĞLU*

Stratonikeia'da (Eskihisar / Yatağan) 1986 yılında bulunan yazıtlı bir diplikle epigrafiyi doğrudan ilgilendirmeyen bir sorun ortaya çıkmıştır. Gerçi Rodos'ta da bu sorunla karşılaşmış, örneğin, P.M. Fraser bunu çözümlemişti. Ancak, Rodos'taki durumu bilmeden Stratonikeia'da karşılaşılan sorunun üstesinden gelmek kolay olmayacaktı. Sorun şudur:

Eskihisar'da kömür çıkarma çalışmaları sırasında ortaya çıkan dikdörtgen bir diplik üzerinde 10 satırlık bir epigram vardır. Yazıdan taşın bir mezar anıtının parçası olduğu anlaşılmaktadır. Anıt "heroon"dur; Lysimakhos adlı genç adamla Meniska'ya yapılmıştır. Üstteki yuvarlak yükselti, taşın sütun dipliği olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ne var ki, Rodos'taki örneklerden bunun yuvarlak bir sunağın dipliği olduğunu kesin olarak biliyoruz.

Bu tür diplikler, yuvarlak sunakların vazgeçilmez parçasıdır. Bunlar çoğu zaman sunaktan ayrı yapıldı (Sunakla diplik tek parça değildir). İkisi birden, parçası oldukları mezar anıtının sahipleriyle ilgili yazılı bilgi verir. Bu yazıtlar kimi zaman yalnız yuvarlak sunak üzerinde, kimi zaman da diplik üzerinde olur. Her ikisinin de yazılı olduğu durumlar azdır. Diplikle sunak in situ bulunmadıkça, yazının hangi diplik ya da sunakla ilgili olduğunu bilmek neredeyse olanaksızdır. Nitekim Stratonikeia'da da birçok yuvarlak sunak vardır, diplik ise yok gibidir. Bu yuvarlak sunakların çoğu yazıtsız olduğundan, ilgili oldukları mezara değgin bilgiler de, yitik dipliklerle birlikte gitmiştir.

Bu sunakların işlevini anlayabilmek için, bağlı oldukları mezar anıtı, üzerine birkaç şey söylemek gereklidir. Önce Rodos'taki mezar anıtlarından

(*) Doç. Dr. Ender VARİNLİOĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı — ANKARA

sonra Knidos'takilerden söz edeceğim¹. Rodos için P.M. Fraser'ın çalış-
malarından yararlanacağız. Knidos içinse, 1988 yazında yerinde yaptığım
yüzey araştırmasıyla Dr. Dietrich Berges'in bu konuda Knidos'taki araştı-
r-
malarından yararlanacağız.

Rodos'taki sunaklar köşeli ve yuvarlak olmak üzere iki türdür. Köşeli
sunaklar ya adak ya da mezar anıtı olarak kullanılmıştır. Yuvarlak
olanlar, girlandlı ve öküz başlı ise, Rodos kentinde yalnız mezar anıtı
olarak kullanılmıştır. Yukarıda söylendiği gibi, bunların üzerinde -ya
sunakta ya da diplikte, çok az da ikisinde birden- yazıt vardır. Bu yazıt-
lar ölen kişilerin adı, baba adı ve deme'siyle ilgilidir. Bu sunaklar varlıklı
kişilerin gömüldüğü aile mezarlarının (heroon) ya da dernek üyelerinin
toplu mezar yapılarının önünde dururdu. Bu mezarlar avlu içinde açık
"hypogeum"lardı. Çevre duvarlarından merdivenle hypogeum'a iniliyordu.
Hypogeum kemerli ya da dörtgen hücrelerden (cellae), kimi zaman bunların
üzerindeki yuvalardan (loculi) oluşan fasadlı yapıydı. İşte yuvarlak sunak-
lar bu hücrelerin ve yuvaların üzerindeki terasın üstünde duruyordu. Ölü-
le ilgili törenler bu sunaklarda sunulan kurbanlar ya da tütsülerle gerçekle-
tiriliyordu.

Bu sunakların ilgili olduğu kişiler (ölüler) hücrelerde, yakılmışsa, os-
toteke içinde duvar boyunca diziliyordu. Yakılmamışsa, hücrenin ortasında
döşeme üzerinde tahta tabut, sonra belki lâhit içinde duruyordu. Hücredeki
ostotek sayısının 12'ye ulaştığı oluyordu. Her yuvada (loculus) bir ostotek
bulunuyordu. Kimi zaman bu ostetekler üzerinde -ya kapağında ya da tek-
nesinin dar yüzünde ölüyle ilgili yazıt olurdu.

Rodos'tan (kentten) Knidos'a geçince mezar anıtı olarak kullanılan
yuvarlak sunaklarla gene karşılaşıyoruz. Burada, yuvarlak sunaklarla on-
ların bağlı olduğu mezar yapıları Dikenlisakıztepe'dedir. Öyle anlaşıyor
ki, nekropolün bu kesimi kentin ileri gelenlerine ayrılmıştır. Kentin doğu-
sunda ve surların dışında kalan yoksul katmanın mezarlığında araştırma
yapmak için zamanımız olmadı. Bunu önümüzdeki araştırma döneminde
yapmayı düşünüyoruz. Bu durumda diyebiliriz ki, yuvarlak sunaklar ken-
tin varlıklı ailelerinin anıtsal mezarlarının önemli bir parçasıdır.

Bu anıtsal yapılar, yamacın eğimine uygun olarak yapılmış, denize ve
yola bakan yüzü yüksek duvardan oluşan bir podium üzerindedir. Gerçi
sunaklar bugün yerinde durmamakta, mezardan ayrı, oraya yakın bir yer-

(1) Knidos'ta birlikte araştırma yaptığım meslektaşım Prof. Dr. Wolfgang Blümel'e, Rodos ve
Knidos'la ilgili levhalardan saydamları çeken Dr. Chris Lightfoot'a ilgi ve yardımlarından
ötürü teşekkür ederim.

dedir. Yalnız, Texier'nin bir çizimine göre, yuvarlak sunak denizi gören ve yamaçta yükselen podium'un ortasında uca yakın yerleştirilmiştir. Denizden bakıldığında podium'la üzerindeki sunak görülmektedir. Podium aynı zamanda mezar odalarının oluşturduğu yapı olmaktadır. Mezar odalarının tavanı aynı zamanda podium'un üstüdür. Mezar odalarında duvarda birazı kayaya gömülmüş yuvalar (loculi) vardır. Yuvaların ağzı taş plâkalarla kapatılmaktaydı ve içinde ostotek olurdu.

Stratonikeia'da bu tür mezar anıtlarıyla karşılaşılmamıştır. Eskişehir deposundaki -bahçedeki- yuvarlak sunakların çoğu çevrede bulunup, buraya taşınmıştır. Bağlı oldukları mezarlarla ilgileri kalmamıştır. Kentin kuzey kapısından başlayıp nekropole giden yolun başında tonozlu mezar odasıyla çevrede bir kaç lâhit vardır. Ne yazık ki, buradan ilerisi kömür kazı alanı içinde kaldığından yok olmuştur. Burada ele alacağımız tek diplik de gene kömür için yapılan kazılar sırasında bulunmuştur. Rodos ve Knidos'taki örneklerle bakarak, bunun yuvarlak bir sunağın dipliği olduğunu kestirebiliyoruz. Ama ne mezar anıtı ne de dipliğin üzerinde durmuş olan yuvarlak sunak bulunmuştur.

Stratonikeia'da steller ve lâhitler dışında kalan mezar taşları köşeli ve yuvarlak sunaklardan oluşmaktadır. Yuvarlak sunakların üzerinde girland ve öküz başı kabartması vardır genellikle. Bunların köşeli diplikleri ele geçmediği için, yazısız sunakların mezar sunağı olarak kullanıldığını, Rodos ve Knidos'taki örneklerle ve yazılı olan sunaklara bakarak çıkarıyoruz. Elimizdeki tek diplikten, yuvarlak sunakların bir "heroon" önünde durduğunu anlıyoruz. Stratonikeia'da da çıkan ostoteklerden, bunların mezar yapılarının içinde durmuş olduklarını düşünüyoruz. Gene bir yazıtta (IK 22, 1, 1256) bir sunak ve ostotekten söz edilmektedir. Böylece sunak sözcüğünün, βωμόε², mezar anıtı için kullanıldığı Eskişehir'da da belgelenmiş olmaktadır. Sunaklar da, hiç olmazsa biri, bir heroon'un önünde durmaktaydı. Ama bu yapıların biçimi, ostoteklerin konumu, yuvarlak sunakların tam nerede durduğunu bilmiyoruz.

Sunak sözcüğünün mezar anıtlarında kullanılmasının, ölenin tanrısal bir nitelik kazandığını gösteren bir kanıt olduğunu söyleyebilir miyiz? Stratonikeia'dan çıkan yazıtların yalnız ikisinde kişiler için "heros" denmiştir. Bunlar, devlet yönetiminde görev almış, kentin ileri gelen kişileridir. Özellikle Hellenistik dönemde, kente iyiliği dokunmuş kimi seçkin kişilere öldükten sonra sunak dikilip kurban kesildiğini, tören yapıldığını biliyoruz.

(2) Th. Drew-Bear, *Glotta* 50, 1972, 65; P.M. Fraser, *Rhodian Funerary Monuments*, Oxford, 1972; Dietrich Berges, *Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens*, Freiburg i. Br., 1986.

Ama Stratonikeia’da ele geçmiş sunakların hiç birinde “heros” sözcüğü ile karşılaşmıyoruz. Devlet töreniyle gömülmüş kişilerin mezar yazıtlarında bile böyle bir dinsel uygulamayla karşılaşmıyoruz. Demek, Stratonikeia’da böyle bir gelenek yoktur. Elimizdeki tek diplikte de, heroon’da gömülü olan kişiyle ilgili “heros” uygulamasıyla karşılaşmıyoruz. Yazıtta şöyle denmektedir:

Bu ünlü mezar Lysimakhos’la Meniska’nındır.
Lysimakhos iki çocuk büyüttü.
Birinin adı Damas, ötekinin Hermaios’tu-kentin en iyi iki çocuğu.
Hermaios savaşta öldü,
Damas üç çocuk büyüttü aklı başında:
İkisi kız, biri oğlan, Lysimakhos adlı;
Kismetine şu karanlık ev düştü;
Sevgili anası Hekataia’ya, babası Damas’a
Yaşamlarının en büyük acısını bıraktı gitti.

FORSCHUNGEN IN DER TROAS IM JAHRE 1988

Elmar SCHWERTHEIM*

Die Arbeiten in der Troas im Jahre 1988 fanden im Juli und August des Jahres statt. Dank der tätigen Hilfsbereitschaft unseres türkischen Regierungsvertreters Mustafa Baysal, vom Museum in Aphrodisias, gingen die Arbeiten zügig und reibungslos vonstatten. Wir konnten fast alle wichtigen Stätten in der Troas besuchen und den Boden für unsere ausgedehnten Arbeiten in den nächsten Jahren ebnen. Die Forschungen werden von der Deutschen Forschungsgemeinschaft getragen und laufen unter dem Thema: "Forschungen zur Geschichte und Topographie in Mysien und in der Troas".

Wir durften auch in diesem Jahr wieder in der Grabung von Professor Özgünel in Gülpınar wohnen und von dort aus unsere Unternehmungen starten. Auch die Museumsleitung von Çanakkale war 1988 sehr hilfreich und hat mit manchem Hinweis sehr zum Gelingen der Arbeiten beigetragen.

Unser Hauptaugenmerk haben wir in diesem Jahr auf den nördlichen Küstenbereich der Troas gelegt. Vor allem den Städten Lampsakos und Parion, sowie deren Umgebung, galt unsere besondere Aufmerksamkeit.

Im letzten Jahr habe ich ihnen an dieser Stelle eine fragmentierte Inschrift für Pompeius vorlegen können, die wir 1987 im Museum Çanakkale unter den Fundort Illion entdeckt hatten. Der Aufmerksamkeit der Museumsleitung von Çanakkale und der Bevölkerung ist es nun zu verdanken, daß wir ein weiteres Stück dieser Inschrift gefunden haben und sie nun fast vollständig lesen können.

Sie lautet:

(*) Prof. Dr. Elmar SCHWERTHEIM Seminar Für Alte Geschichte Wilmergasse 1—4 44 Münster, F. ALMANYA

Text der Pompeius-Inschrift aus Ilion

ὁ δῆμος κα[ὶ οἱ ν]έοι
[Γναῖον Πο]μπήιον, Γναίου [ύ]ιόν, Μάγνον, τὸ τρίτον
[Αὐτοκράτ]ορα, τὸν πατρώνα καὶ εὐεργέτην τῆς πόλεως
[εὐσεβεία]ς ἔνεκεν τῆς πρὸς τὴν θεὸν τὴν οὖσαν αὐτῶι
[]ν καὶ εὐνοίας τῆς πρὸς τὸν δῆμον ἀπολύσαντα
[τοὺς ἀ]νθρώπους ἀπὸ τε τῶν βαρβαρικῶν πολέμων
[καὶ τῶν π]ιρατικῶν κινδύνων ἀποκαθεστάκοτα δὲ
[εἰρ]ήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Die Inschrift zeigt nun sehr deutlich, daß nicht nur der Demos, sondern auch die Korporation der Neoi ein besonderes Interesse daran gehabt haben, Pompeius durch die Aufstellung seiner Statue in Ilion zu ehren.

Interessant ist in diesem Zusammenhang auch der Hinweis der Bewohner, daß die Basis von einem Feld unterhalb des Dorfes Dümrek gefunden wurde, also wohl an der gleichen Stelle aufgestellt war, an dem schon früher eine zweite Inschrift für Pompeius gefunden wurde (vgl. CIG 3608 und zuletzt P. Frisch, *Inschriften von Ilion* (= I.K. 3) Nr. 74). Trotz intensiver Nachforschungen am Fundort der Inschrift konnten keine Erkenntnisse darüber gewonnen werden, ob die Inschrift dorthin verschleppt war oder in situ gefunden wurde. Der Aufstellungsort der beiden Inschriften lag demnach vielleicht ausserhalb der eigentlichen Stadt Ilion!

Als Patron und Wohltäter der Stadt gehört Pompeius aber mit dieser Inschrift in eine Reihe mit Agrippa, Augustus und C. Caesar, dem Sohn des Augustus.

Alle weiteren Probleme der Inschrift werde ich demnächst in einem Artikel in der Zeitschrift *Epigraphica Anatolica* vorlegen.

Unser Besuch in Lapseki, dem modernen Lampsakos selbst war unergiebig. Durch die moderne Überbauung der Stadt sind fast sämtliche Reste der Antike zerstört worden. In der Umgebung fanden wir jedoch einige interessante Hinweise auf die hellenistisch-römische Besiedlung, von denen ich Ihnen hier zwei vorstellen möchte.

1. In Umurbey, das liegt auf halbem Weg zwischen Çanakkale und Lapseki, fanden wir das etwa 30 cm hohe Fragment einer Sphinx, das bei Bauarbeiten in der Umgebung gefunden worden ist. Reste von Bemalung waren auf dem Fragment noch zu erkennen. Es handelt sich offensichtlich um den Rest einer Statue oder einer Komposition. Ich denke, daß es spätestens der hellenistischen Zeit angehört.

2. Es handelt sich um ein Inschriftfragment, das ich bis heute nicht ganz deuten kann. Ich fand es im Dorf Sahinli, oberhalb von Lapseki. Nach Aussage der Bewohner des Dorfes stammt der Stein von einem Feld nahe der Straße nach Lapseki. Da es sich um einen alten, kalligraphisch schön gestalteten türkischen Grabstein handelt, kann man sicher sein, daß der Stein wiederverwendet und auch an seinen Fundort verschleppt war. Eine der schmalen Seitenflächen des Steines ist mit griechischen Buchstaben versehen, die wohl noch in die römische Zeit hineingehören.

Zu erkennen ist folgendes:

Inschrift aus Lampsakos

- -]ν	ΓΕΙ	ΧΩ	"Ιππωνος	ΓΕΙ
- -] .εξ	ΓΕΙ	ΧΩ	Ἐννεακρηναί[...]φορος	ΓΕΙ
- -]ι Πύργιον	ΓΕΙ	ΧΩ	Σκηττηνᾶ σὺν [...].Διογενιανός	ΓΕΙ
- -]ερος	ΓΕΙ	ΧΩ	ἀγρία Ἀρτεμὶς σὺν Κόδρω	ΓΕΙ
- -]ν	ΓΕΙ	ΧΩ	Σκολοπουριον	ΓΕΙ
- -]ΟΡΥΜΒΩΝ καὶ Μελάνδου	ΓΕΙ	Χ[- - -		

In der Mitte zwischen dem ΓΕΙ und dem ΧΩ befinden sich jeweils noch Zahlen und Buchstabenkombinationen.

Entscheidend für die Ergänzung und Deutung dieser wenigen Zeilen dürfte die Auflösung der beiden Abkürzungen ΧΩ und ΓΕΙ sein.

ΧΩ kann man unschwer als Abkürzung von χώρα oder χώριον erklären. Dann würde sich auch sinnvoll der Genitiv von etwa "Ιππωνος erklären. Was dann allerdings die Abkürzung ΓΕΙ bedeuten soll, ist fraglich.

Vor allem aber die Kombination von griechischen Buchstaben und nicht deutbaren Zeichen in der Mitte zwischen den beiden Abkürzungen ΓΕΙ und ΧΩ, die hier nicht eingezeichnet sind, machen eine Deutung schwierig. Sollte es sich um irgendwelche Maß- oder Zahlenangaben handeln?

Unsere besondere Aufmerksamkeit galt im Jahre 1988 und wird auch in Zukunft der antiken Stadt Parion gelten, dem heutigen Kemer. Schon bei einem Besuch dort vor einigen Jahren konnten wir eine Reihe von antiken Resten ausmachen, so etwa die Statue eines sitzenden Gottes oder eine Inschrift für Hadrian als Zeus Soter Olympios.

In diesem Jahre haben wir eine eingehende Begehung der Ruinen vorgenommen und dabei eine Reihe von hellenistischen Ehreninschriften ent-

deckt. Zwei davon sind Statuenbasen für zwei Brüder, die Söhne des Piston, nämlich für Kalliphanes und Kallippos. Darüberhinaus fanden wir auch das Fragment eines Grabsteines für einen Gladiator. Hier hatte Eutyches für seinen Freund, der ebenfalls Gladiator war, den Grabstein errichtet.

Interessant ist auch eine Grabschrift aus hellenistischer Zeit. Hier ist der Verstorbene ein Mann namens Adrastos. Diese Nomenklatur ist selten, kommt noch einige Male in Kyzikos vor, deutet aber sicher hier auf die Herkunft des Mannes hin, dessen Name schon bei Homer vorkommt und nach dem auch eine Ebene nicht weit von Parion entfernt, in der Umgebung des modernen Ortes Biga, benannt ist.

Jedenfalls macht der anwachsende Tourismus auch in Kemer es notwendig, daß man ständig ein Auge auf die dort zu erwartenden Funde hat. Eine eingehende Bestandsaufnahme der noch vorhandenen Ruinen ist dringend notwendig.

EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IN KNIDOS

Wolfgang BLÜMEL*

Im folgenden berichte ich über epigraphische Forschungen in Knidos, die ich im Sommer 1988 durchgeführt habe. Ich danke der Generaldirektion für Museen und Altertümer für die Forschungserlaubnis und Ramazan Özgan, dem Leiter der wieder aufgenommenen Ausgrabungen in Knidos, dafür, daß er mir die Bearbeitung der neuen Inschriften aus dieser Stadt anvertraut hat.

In den Inschriften von Knidos taucht immer wieder der Name einer Persönlichkeit auf, die in der Geschichte der Stadt eine bedeutende Rolle gespielt haben muß. Es handelt sich um Gaius Iulius Theopompos, oder, in der lokalen dorischen Form des Namens, Gaius Iulius Theupompos. Epigraphische und literarische Quellen stellen vielfältige Zeugnisse bereit, so daß wir in der Lage sind, die Höhepunkte im Leben eines Mannes und seiner Söhne nachzuzeichnen, die im Zusammenhang mit einem der bedeutendsten Ereignisse der Weltgeschichte genannt werden.

Theopompos war Schriftsteller und hat eine Sammlung von Mythen verfaßt, die uns nicht überliefert ist. Dieses Werk muß ihn so bekannt gemacht haben, daß es für Plutarchos (*Caesar* 48,1) genügte, ihn knapp als Theopompos, der Mythen zusammengetragen hat, zu charakterisieren. Größere Bedeutung erlangte er allerdings in der Politik. Der Historiker und Geograph Strabon, ein Zeitgenosse des Theopompos, zählt ihn zu den bedeutendsten Männern von Knidos und nennt ihn einen einflußreichen Freund Caesars (XIV, 2, 15 = 656 C.). Durch Caesar also hatte er das römische Bürgerrecht erlangt und von seinem Gönner hatte er Praenomen und Gentilnomen, Gaius Iulius, angenommen.

Das älteste datierbare Zeugnis über Theopompos stammt aus Delphoi. Im Jahre 48 v. Chr. begleitete er Q. Fufius Calenus, den Legaten Caesars,

(*) Prof. Dr. Wolfgang BLÜMEL, Leyboldstr. 68, D-5000 Köln 51, F. ALMANYA

auf dessen Feldzug gegen Pompeius in Mittelgriechenland; im selben Jahr wurde in Delphoi seine Statue dem Apollon geweiht (**Fouilles de Delphes** III, 1 Nr. 527). Während der Verfolgung des Pompeius nach der Schlacht bei Pharsalos legte Caesar auch in Ephesos und Rhodos an. Obwohl sein Aufenthalt in dieser Region nur sehr kurz war, war er wahrscheinlich in diesen Tagen auch in Knidos und genoß dort die Gastfreundschaft des Theopompos und seines Sohnes Artemidoros (**Appianus, Bell. civ. II**, 116). Möglicherweise während dieses Besuchs hat Caesar aus Freundlichkeit gegenüber Theopompos der Stadt die Freiheit geschenkt und ihr, wie den anderen Städten der Provinz Asia, einen Teil der Steuern erlassen (Plutarchos, 1. c.). Die Stadt Knidos hat dem Wohltäter mit der Aufstellung einer Ehrenstatue gedankt (**I. Knidos Nr. 21**). In den Städten Rhodos (**IG XII**, 1 90) und Kos (**Ann. Ep.** 1934. 91) wurden zu Ehren des Theopompos Statuen errichtet, wohl aus Dankbarkeit für den Steuernachlaß, den er durch seinen Einfluß bei Caesar erreicht hatte. In beiden Inschriften fehlt das Ethnikon "Knidier", ein Indiz dafür, wie bekannt er in dieser Region gewesen ist. Die Stadt Laodikeia in Syrien, die von Caesar durch Vermittlung des Theopompos Autonomie und weitere Privilegien erlangt hatte, ließ in Knidos eine Statue aufstellen (**I. Knidos Nr. 38**).

Der Status einer *civitas libera et immunis*, der Knidos gewährt worden war, wurde im November 45 in der Curia Iulia in Rom durch einen Eid bekräftigt, in dem beide Parteien, Rom und Knidos, sich gegenseitig Freundschaft, Symmachie und Frieden auf ewig zusicherten (**I. Knidos Nr. 12**). Eine Ausfertigung dieses Vertrags, die in Knidos aufgestellt worden sein muß, ist uns teilweise erhalten in Inschriftfragmenten, die in Chalkis, verbaut in einem Privathaus, gefunden wurden. Steine aus Knidos wurden, wie die aus anderen Städten an der Ägäisküste, als Baumaterial über den gesamten östlichen Mittelmeerraum verschleppt, und so ist es nicht erstaunlich, daß eine Inschrift aus Knidos sich auf Euboia wiederfindet. Mit anwesend bei dem Abschluß des Bündnisvertrags in Rom waren, neben den Gesandten aus Knidos, auch Gaius Iulius Theopompos und seine Söhne C. Iulius Artemidoros und C. Iulius Hippokritos. Theopompos muß in diesen Jahren auch in Rom Einfluß besessen und Kontakt mit den allerhöchsten Kreisen gepflegt haben. Im Juni 45 erwähnte Cicero in einem Brief aus Tusculum an Atticus (**ad Att. XIII**, 7, 1), daß Sestius und Theopompos ihn aufgesucht und ihm aus Briefen Caesars aus Spanien berichtet hätten.

Wenige Monate nach Abschluß des Bündnisvertrags, im März 44, übergab Artemidoros, einer der Söhne des Theopompos, Caesar auf dessen

letztem Gang in den Senat ein Schrifstück, in dem er ihn vor dem Anschlag auf sein Leben warnte. Artemidoros war in Rom als Rhetor und Lehrer der griechischen Sprache und Kultur tätig und kam auf diese Weise in Berührung mit den Verschwörern um Brutus. Caesar fand in dem Gedränge keine Gelegenheit, die Warnung zu lesen (Plutarchos, **Caesar** 65). Nach einer anderen Überlieferung war es nicht Artemidoros, der Caesar den Briefzusteckte, sondern ein Unbekannter, weil Artemidoros durch den Verkehr auf den Straßen aufgehalten wurde und erst zu Caesar vordringen konnte, als dieser bereits im Sterben lag (Appianus, 1. c.).

Nach dem Attentat wurde Theopompos von Trebonius, einem der Hauptverschwörer, aus Rom vertrieben und floh nach Alexandria (Cicero, **Philippica** XIII, 33). Sein weiteres Schicksal ist nicht bekannt; wir wissen aber, daß Freunde, fremde Städte und seine Vaterstadt selbst ihn und seine Familie mit Ehren überhäufte. Einer bereits 1842 von Hamilton publizierten und noch immer unter den Ruinen von Knidos liegenden Inschrift (**I. Knidos** Nr. 37) ist zu entnehmen, daß ein Marcus Aeficius Apollonios eine Statue seines Freundes Gaius Iulius Theopompos dem Apollon Karneios, einem der Hauptgötter der Stadt, geweiht hat. Nicht namentlich genannte Römer haben eine weitere Statue des Theopompos gleichfalls dem Apollon Karneios geweiht. Die Inschrift, aus der das hervorgeht (**I. Knidos** Nr. 601), wurde an der Südküste der knidischen Halbinsel, bei Emecik zwischen Datça und dem Festland, gefunden. Es gab in dieser Region eine antike Stadt, deren Name nicht bekannt ist, und es ist nicht zu ermitteln, ob diese Römer dort ansässig waren oder ob der Inschriftstein von Knidos mit dem Schiff an den Fundort verschleppt wurde. Auf die Ehreninschrift der Stadt Laodikeia in Syrien habe ich bereits hingewiesen. Das größte Denkmal aber hat Knidos seiner berühmtesten Familie noch zu Lebzeiten des Artemidoros gesetzt.

Bei den amerikanischen Ausgrabungen in Knidos wurden 1971 dreizehn Marmorblöcke gefunden, die in der Apsis einer byzantinischen Kirche verbaut sind. Die Steine sind konkav gewölbt und müssen einst zu einem Rundbau oder einer Exedra gehört haben (vgl. I.C. Love, **Türk Arkeoloji Dergisi** 20.2, 1973, 99–100). Neun von ihnen sind auf der Innenseite beschrieben, teils in ihrer gesamten Breite, teils mit Zeilenanfängen oder Zeilenausgängen eines breiteren Textes, der auf der rechten bzw. linken Seite fortgesetzt gewesen sein muß. Wenn man die Blöcke in ihrer ursprünglichen Reihenfolge zusammensetzt, ergeben sich fünf nebeneinander angeordnete Inschriften, zwei vollständige und drei, von denen am linken oder rechten Rand ein Teil verloren ist (**I. Knidos** 31–35). Zwei von diesen Texten möchte ich hier vorstellen:

Unveröffentlichte Inschrift zu Ehren von C. Iulius Theopompos

[Ο ΔΑΜΟΣ Ο ΚΝΙΔΙΩΝ]
 [ἐτίμασε ταῖς μεγίσταις τιμαῖς]
 [Γάϊον] Ἰούλιον Ἀρτεμιδώρου υἱὸν
 [Θεὺπ]ομπον ὅτι προστάς τῶν κοινῶν
 [καὶ ἐ]ν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ τοιαῦτα
 4 [καὶ λέγ]ων καὶ πράσσων διετέλεσεν
 [δι' ὧ]ν Κνίδιοι σωθέντες ἐν ἐλευθέρῃ
 [καὶ αὐ]τονόμῳ καὶ δημοκρατουμένοι
 [π]ατρίδι πολιτεύονται θεοῖς

Unveröffentlichte Inschrift zu Ehren von C. Iulius Artemidoros

[Ο ΔΑΜΟΣ Ο ΚΝΙΔΙΩΝ]
 [ἐτίμασε ταῖς] [μ]εγίσταις τι[μ]αῖς
 [Γάϊον Ἰούλιον Γ]αίου υἱὸν Ἀρτεμίδωρον
 [?εὐσεβείας] χάριν τὰς ποτὶ τὸ θεῖον
 4 ἀρετὰς δὲ ἕνεκα κα[ὶ] εὐνοίας τὰς εἰς τὸ πλῆθος
 τὸ Κνιδίων καὶ ὅτι κατὰ τε τὰν ἄλλαν
 πολιτείαν ἀνὴρ ἀγαθός ἐστι καὶ πάντα καὶ λέγων
 καὶ πράσσων μετὰ τοῦ πατρὸς
 8 καὶ τοῦ ἀδελφοῦ διατελεῖ ἐξ ὧν ὁ δῆμος
 ἀνακτησάμενος τὰν πατρίδα
 ἐλευθερίαν αὐτόνομος ὦν ἐν δημοκρατίᾳ
 πολιτεύεται

Die Inschriften besagen, daß das Volk von Knidos dem Theopompos und seinen Angehörigen wegen ihrer Verdienste um die Stadt die höchsten Ehren zuteil werden ließ. Die Angehörigen sind Telesieira, die Ehefrau des Theopompos, deren Namen wir hier erstmals erfahren, die Tochter Iulia Nossis, die hier gleichfalls zum ersten Mal erwähnt wird, und die Söhne Hippokritos und Artemidoros. In sämtlichen Inschriften wird als besonderes Verdienst dieser Familie hervorgehoben, daß den Knidiern durch sie die Freiheit erhalten blieb und die Knidier sich in einem autonomen und demokratischen Staatswesen selbst regieren konnten. Diese Freiheit, so ist diesen Inschriften zu entnehmen, die Theopompos, der Retter der Stadt, erreicht hatte, wurde von seinen Söhnen wiedererlangt. Offenbar hatte die

Stadt in den Wirren nach der Ermordung Caesars dieses Privileg eingebüßt, aber unter Augustus wieder erhalten.

Die Inschriften, die ich hier erstmals bekannt gemacht habe, und mehr als fünfzig weitere, die ich im vergangenen Jahr in Knidos aufgenommen habe, werde ich gegen Ende des Jahres in dem Corpus der Inschriften der Stadt veröffentlichen.

PİŞMİŞ TOPRAK SAHTE HEYKELCİKLERİN STİL VE TEKNİKLERİ

Ömer ÖZYİĞİT*

Araştırmamıza konu olan pişmiş toprak sahte heykelcikler, özgün eser olarak yurt içi ve yurt dışındaki özel ve resmi koleksiyonlarda sergilenmektedir. Çok hassas olan bu soruna, terracottaların stilistik ve teknik özelliklerini inceleyerek çözüm getirmeye çalışacağız. Amacımız, Türkiye müzelerinde bulunan birtakım örneklerden yola çıkarak özgün eser ile sahte üretim arasındaki farklılıkları saptamaya yönelik olacaktır.

19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan kaçak ve resmi kazılar, çok sayıda kaliteli, renkli terracottaları ortaya koymuştur; bu nedenle bu heykelciklere ilgi çok artmış, bunun sonucunda artan talebin karşılanması için ticari amaçla sahte terracotta üretimi doğmuştur¹. Bu zamanda sahte üretim, Batı Anadolu'da oldukça yoğundur. 20. Yüzyılın ilk yarısında belki de I. ve II. Dünya Savaşlarının etkileri nedeniyle sahte terracotta yapımı, yok denecek kadar azdır. 1955 yıllarından sonra eski eser kaçakçılığına paralel olarak sahte terracotta üretimi, Batı Anadolu'da giderek artmıştır. Türkiye'de 1973 yılında Eski Eserler Yasası'nın çıkmasıyla sahte heykelcikler, gizli olarak yapılmaya başlanmıştır. Pişmiş topraktan yapılmış bu sahte heykelciklerin özellikle kaliteli olanları, diğer eski eserlerle beraber yasa dışı yollardan Türkiye dışına götürülerek ünlü müzayede salonlarında ve antika galerilerinde satılmışlardır². Bu zamanda yoğun bir biçimde üretim ya-

(*) Doç. Dr. Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova / İZMİR.

- (1) Sahte terracottalar üzerine olan bu çalışmada, benden yardımlarını esirgemeyen Efes, Manisa, Bergama ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürlerine ve ilgili uzmanlarına teşekkür ederim. Ayrıca bu konudaki yardımları için arkeolog M.A. Gamze Günay, Güldane Emir ve Aytekin Erdoğan'a teşekkür borçluyum. Bu makalede sözü edilen birtakım terracottaların fotoğrafları, teknik zorunluluk nedeniyle çıkartılmıştır.
- (2) Türkiye'den Avrupa'ya kaçırılan sahte terracottalar için bkz. Ömer Özyiğit, "Avrupa Koleksiyonlarındaki Batı Anadolu Üretimi Sahte Terracottalar", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, 411—450.

pan İzmir ve çevresindeki modern koroplasthosların heykelciklerinden yurt dışına götürülmeyenleri de Türkiye'deki müzelere müsadere, satın alma ve bağış yollarıyla girmiştir³.

SAHTE TERRACOTTALARIN STİL ÖZELLİKLERİ

Günümüzde sahte üretimleri yapan ustalar, antik dönemde üretilmiş heykelciklerin stillerini iyi tanımamaktadırlar; bu nedenle de çoğu zaman büyük yanlışlıklar yaparak sahte üretimleri ayırt etmemizi kolaylaştırırlar. En kolay tanınabilen sahte terracottalar, antik dönem stiline benzerlik göstermeyenlerdir. Örneğin Efes Müzesi'ndeki 9 / 27 / 80 env. no. lu baş ve yine aynı müzedeki 20 / 12 / 74 env. no. lu ayakta duran çıplak kadın heykelciğinin (Resim: 1) stili ile Manisa Müzesi'ndeki 5302 env. no. lu kucağında yavrusunu taşıyan figürün (Resim: 2) stili, antik dönem özelliklerinden oldukça ayırdır. Bu üç heykelcik elle biçimlendirilmiş olup, içleri doludur. Oysa bu teknik özellikler, erken dönem özgün terracottalarında görülür; fakat yapım tekniklerinin benzemesine karşın Efes ve Manisa Müzelerinde bulunan bu heykelciklerin stil özellikleri, erken dönem özgün terracottalarından ayrılmaktadır.

Antik dönem stilini andıran ve acemi işçilik gösteren sahte terracottalar da kolayca tanınabilir. Bunlar ya özgün terracotta ve heykellerden esinlenerek ya da yeni kalıplar oluşturarak yapılmışlardır. Çekilen modern kalıplar üzerinde birtakım değişikliklerin yapılmasıyla da yeni tipler yaratılmıştır. Örneğin İzmir Müzesi'ndeki 6367 ve 6368 env. no. lu, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 72.1 ve 73.44 env. no. lu Aphrodite'ler ile Bergama Müzesi'ndeki envantere geçmemiş, ayakta duran çıplak üç Aphrodite heykelciği (Resim: 3), Knidos tipi Aphrodite'nin yozlaşmış örnekleridir⁴. Bütün bu Aphrodite'ler, aynı atölyenin üretimi olmalıdır. İçleri boş olan bu heykelciklerin, özellikle el ve kolların yapılışı son derece basittir. Yapılarındaki ilkellik, göze ilk çarpan özellikleridir.

(3) Müzelerde saptadığımız sahte terracottaların sayısı oldukça kabarıktır; ancak yer darlığı nedeniyle bu makalede az sayıda örnek verilmiştir.

(4) Knidos tipinden esinlenerek yapılan bu sahte Aphrodite'lerin yanlarındaki hydrialar da tanınamaz bir biçime dönüşmüştür. Özgün Knidos tipi Aphrodite'ler, sahtelerinin üretildiği çevrede en çok Myrina nekropolisinde ele geçmiştir: G. Mendel, *Catalogue des figurines grecques de terre cuite*, İstanbul 1908 (bundan sonra: *Mendel*), 286—287, Lev. VIII, 2; S. Mollard—Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, étrusques et romains. II, Myrina*, Musée du Louvre et Collections des Universités de France, Paris 1963 (bundan sonra: *Louvre II*), 16—18, Lev. 15—17; P.G. Leyenaar—Plaisier, *Les terres cuites grecques et romaines, Catalogue de la collection du musée national des antiquités d Leiden*, Leiden 1979 (bundan sonra: *Leiden*), 253, Lev. 93, no. 669.

Manisa Müzesi'ndeki 1067 env. no. lu koltuğunda oturan yarı çıplak Aphrodite ile İzmir Müzesi'ndeki ayakta duran yarı çıplak Aphrodite'nin (Resim: 4) stilleri, birbirlerine çok yakındır. Gerek vücut yapılarının gerekse kollarının ilkel stilleri, bunların sahte olduklarını açıkça ortaya koymaktadır⁵.

Günümüzün ustaları, ele geçirdikleri özgün terracottalardan kalıplar çıkararak bunlardan yeni heykelcikler üretmektedirler; ancak model görevi gören bu özgün eserlerin gövdeden dışarıya çıkıntı yapan kol ve bacakları kırık ve eksik olarak ele geçmiş olmalıdır. Sahte üretim yapan ustalar heykelciklerini daha pahalı satabilmek amacıyla eksik olan bu bölümleri tamamlama yoluna gitmektedirler. Yaptıkları eklemelerin oranları son derece bozuk olup, stilleri de gövdelerinin stillerinden çok daha ilkeldir. Kollar daha ince veya kalın, daha kısa veya uzun olup, el ve parmaklar ise son derece acemice yapılmışlardır. Eksik olan bacak veya ayaklardaki tamamlamalar için de aynı durum söz konusudur. Modern koroplathosların özgün eserlerin stillerine uymayan bu başarısızlıkları, üretimlerinin sahte olduklarını kolayca ele vermektedir. Örneğin İzmir Müzesi'nde sergilenen 218-6-971 env. no. lu giyimli kadın heykelciğinin sağ eli, vücuda oranla oldukça büyüktür (Resim: 5). Ayrıca baş da gövdeye uymamaktadır. Yine aynı müzede yer alan ve aynı kalıptan çekilmiş 3638, 3639 ve 3640 env. no. lu oturan giyimli kadın heykelciklerinin sol ellerinde de durum aynıdır (Resim: 6). Bunlardan 3639 env. no. lu heykelciğin eline ayna tutturulmuştur. Yine gövdeleri aynı kalıptan çıkmış, buna karşın başları değişik kalıplardan gelen Manisa Müzesi'ndeki 1054 ve 1055 env. no. lu oturan iki giyimli kadın heykelciğinin kollarına İzmir'dekilerden daha değişik bir duruş verilmiştir. Bunların kolları da gövdelerinin stillerine göre son derece ilkel kalmaktadır. Manisa ve İzmir Müzelerinde yer alan giyimli kadın heykelcikleri, aynı kalıptan çekilmiş olup, aynı ustanın üretimleridir. İzmir Müzesi'ndeki 2121 env. no. lu iyi işçilik gösteren ve ayakta duran bir erkek heykelciğinin sol kolunun stilinde de aynı durum söz konusudur (Resim: 7). Gövde stili'nin üstünlüğüne karşın, sonradan eklenen sol kolun dirsekten alt bölümünün stili basit kalmaktadır. Bir ephebossa ait bir gövdeye, sarmaşık yaprakları ve meyvelerle süslü çocuk Eros başı eklenmiştir⁶. Bu heykelciğin arkasında bulunan yazıt da sahtedir. Efes Müzesi'ndeki 2473 env. no. lu giyimli kadın heykelciği ile (Resim: 13) İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 86.42 env. no.

(5) Bu yarı çıplak Aphrodite'lerin en yakın özgün örneğini yine Myrina'da bulmaktayız: *Louvre II*, Lev. 20 d, Myr 24.

(6) Bu heykelciğin en yakın benzerlerini Myrina'da bulmaktayız: *Louvre II*, 87 89, Lev. 106, Myr 200, Lev. 108, Myr 209.

lu heykelciğin (Resim: 8) kollarında da aynı özellik vardır. Bu iki heykelciğin başlarının değişik kalıplardan çekilmesine karşın gövdeleri aynı kalıptan çıkmıştır; bu nedenle aynı modern atölyenin üretimi olmalıdır.

Günümüzün ustası, antik dönemdeki "Aphrodite Anadyomene" tipinden çok etkilenmiş⁷; ancak bu hareketi tam kavrayamamıştır. Kolları eksik olarak ele geçirdiği özgün eserlerden kalıp çıkararak ürettiği yeni heykelcilere eklediği kollar, giyimli kadın figürlerine ve Aphrodite'lere pazılarını şişiren kadınlar görünümünü vermiştir. Heykelciklerin geliş yerine göre Kula çevresinde üretim yaptığını sandığımız bir modern atölyenin, giyimli kadın figürleri üzerine çalışmış olduğunu görmekteyiz. Manisa Müzesi'nde korunan 695 ve 1062 env. no. lu giyimli kadın heykelciklerinin kolları, pazılarını şişirir gibi görünmektedir. İzmir Müzesi'ndeki 2292 ve 3632 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 87.12 ve 73.41 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri (Resim: 9) de aynı özelliklere sahiptir. Yukarıda değindiğimiz İzmir Müzesi'nde bulunan 218-6-971 env. no. lu giyimli kadın heykelciği (Resim: 5), kollarının duruşu daha değişik olmasına karşın, Manisa, İzmir ve İstanbul Müzelerindeki giyimli kadın heykelciklerini yapan atölyenin daha kaliteli bir üretimi olmalıdır. Bundan başka yukarıda sözünü ettiğimiz Efes Müzesi'ndeki 2471 (Resim: 10), 2473 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleriyle İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 86.42 env. no. lu terracotta (Resim: 8) da kanımızca bu atölyenin üretimidir⁸. İzmir Müzesi'ndeki 3631 env. no. lu ayakta duran çıplak Aphrodite'nin kolları da pazılarını şişirir biçimde yapılmıştır (Resim: 11). Kolların iki yana kalkık olarak yapılması anlayışı, yine aynı çevrede üretim yapmış olan "Aphrodite'ler Atölyesi"nde de vardır⁹; fakat Aphrodite'ler Atölyesi'nin üretimleri çok kaliteli olup, genellikle Avrupa'ya ihraç edilmiştir.

Pişmiş toprak heykelciklerde görülen anakronizm, stilistik açıdan sahtelerin belirlenmesinde oldukça önemlidir. Günümüzün ustaları değişik zamanlara ait özgün başlardan ürettikleri sahte başları, farklı tarihlerden olan yeni gövdelere uygulamaktadırlar. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan ve 19. yüzyılın sonlarına doğru üretilmiş olduğunu sandığımız 1272 env. no. lu Nike'de bu durum açıkça görülmektedir¹⁰. Eserin başı gövde-

(7) Bu sahte terracottaların üretildiği çevrede çok sayıda Anadyomene tipi Aphrodite ele geçmiştir: Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*, 422 dipnot 34.

(8) Bu atölyenin diğer giyimli bir kadın heykelciği de Manisa Müzesi'nde bulunmaktadır, 693 env. no. lu bu terracottanın (H. 24,5 cm.) baş ve kollarının stili ile yassılığı, sahte olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Tanagra tipindeki bu giyimli kadın heykelciklerinin özgünleri, M.Ö. 3. ve 2. yüzyılın ilk yarısına aittir. Yine Myrina nekropolisinde giyimli kadın heykelcikleri bol sayıda bulunmuştur: *Mendel*, 340 vd.; *Louvre II*, 93 vd.; *Leiden*, 259 vd.

(9) Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*, 413-415.

(10) *Mendel*, 513-514, no. 3201, Lev. X, 10.

sinden farklı bir tarihe aittir. Bu Nike'de kavun dilimi saç biçimi modası görülmektedir¹¹. Aynı kalıptan yapılan başlara, çeşitliliği sağlamak amacıyla değişik zamanlara ait farklı saç modelleri uygulanmıştır. Bununla ilgili en güzel örnekler, İzmir ve Manisa Müzeleri ile Avrupa'daki özel koleksiyonlarda bulunmaktadır¹².

Anakronizmi grup eserlerde de görmekteyiz. Farklı tarihlerden olan Aphrodite ve Eros figürlerinin bir arada gösterilmesi gibi¹³. Sahte heykelciklerin ellerinde tuttukları nesnelerin ve yanlarında bulunan eşyaların, antik dönemdeki tarihlerine uygunluk göstermemeleri bizim için başka bir ip ucudur. Özellikle kadın figürlerinin ellerinde tuttukları ayna ve tarakların stilleri ve büyüklükleri, günümüz ustalarının gözünden kaçan özelliklerdir¹⁴. Knidos tipi Aphrodite'lerin yanlarında duran hydria da anlaşılamamış ve sahte Aphrodite'lerin yanlarında yüksek ayaklı derin bir çanak biçimine dönüştürülmüştür¹⁵.

Altığa sahip olmayan özgün heykelciklerden üretilen sahte terracottaların da doğal olarak altlıkları olmayacaktır. Sahte heykelciklerin özgün eserlere benzemeleri ve ayakta durabilmeleri için yapılan yeni altlıkların stilleri, asıllarına uymamaktadır. Antik dönemde altlıklar, dönemlere göre incelik kalınlaşmış ve değişik profiller göstermiştir. Günümüzde bu bilgiye sahip olunmaması, sahte terracottaların altlıkları ile gövdeleri arasında tarih farkına neden olmakta ve anakronizmi ortaya çıkarmaktadır. İzmir Müzesi'ndeki 218-6-971 (Resim: 5), Efes Müzesi'ndeki 2473 (Resim: 13) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 86.42 env. no. lu (Resim: 8) giyimli kadın heykelciklerinin altlıklarını buna örnek verebiliriz.

(11) Bu Nike'nin aynı veya benzer kalıplardan çıkan diğer örnekleri için bkz. *Mendel*, 328—329, no. 2462, Lev. X, 9; A. Philadelphus, *Pelina Eidolia Ek Myrines*, Atina 1928, 23, Lev. X, 3, no. 5097; D. Burr, *Terra-Cottas from Myrina in the Museum of Fine Arts, Boston*, Vienna 1934, 59—60, Lev. XXVIII, no. 68—69; *Louvre II*, 65—66, Lev. 80 b, d, e, f, Myrina 996, Myr 169—171; B.M. Kingsley, "A Myrina figurine in Malibu", *AJA* 76 (1972), 81—82, Lev. 22b; *Leiden*, 257, Lev. 95, no. 677.

(12) Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*, 423—424, Res. 3—4, 6—9, 13—14, 16—17, 19—24, 26—29, 31—33, 36—37.

(13) *Ibid.* 425, Res. 13, 15, 18, 41—44.

(14) *Ibid.* Res. 3, 6—9, 13, 15—16, 18—20, 24, 30—31, 33.

(15) Sahte Aphrodite'lerin yanında bulunan böyle yüksek ayaklı bir çanak, Bergama Müzesi'ndeki 983 (290) env. no. lu niş içerisinde bulunan Aphrodite ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 75.65 env. no. lu Aphrodite heykelciğinin yanında görülmektedir. Ayrıca Almanya'da Rhen bölgesinde özel bir koleksiyonda yer alan iki ayrı sahte Aphrodite'nin yanında da bu tip çanağa rastlanılır: *Antiken aus rheinischen Privatbesitz*, Köln 1973 (bundan sonra: *Antiken*), 188, 190, Lev. 130, no. 285, 133, no. 295, 1.

Kalıptan çekildikten sonra sahte heykelciklerin üzerine yapılan ek bölümler, özgün eserlerden oldukça farklılık gösterirler. Bu ayrım, giysilerde oldukça belirgindir. Örneğin Federal Almanya'da Rhen Bölgesi'nde özel bir koleksiyonda korunan Batı Anadolu üretimi bir Aphrodite'nin sağ kolunu üzerinden geçerek aşağıya düşen himationunda bu durum açıkça görülmektedir¹⁶.

Bundan başka sahte heykelcikler üzerinde yer alan kolye, bilezik, küpe, diadem gibi süs eşyaları, antik dönemdekilerden oldukça farklıdır. Bu özellik, Avrupa koleksiyonlarında bulunan Batı Anadolu üretimi sahte terracottalardaki süs eşyalarında açıkça izlenir¹⁷. Sahte eserlerin diademlerinde de, özgünlerinden ayrı işlenişler vardır. Örneğin Bergama Müzesi'nde bulunan ve aynı kalıptan çıkmış, içi dolu dört kadın başının ikisinde görülen diademlerin biçim ve süslemeleri antik dönemdekilerden çok farklıdır (Resim: 12). Kadın heykelciklerinin, özellikle Aphrodite'lerin boyunlarının iki yanında yer alan ve sonradan eklenmiş saç örgüleri de genellikle antik dönem stiline uymazlar. Bununla ilgili örnekler de çoktur¹⁸.

SAHTE TERRACOTTALARIN TEKNİK ÖZELLİKLERİ

Sahte terracottaların yapım teknikleri, özgün eserlerden farklıdır. Günümüzde yapılan heykelcikler kalıptan çekilme teknikleri, içlerinin dolu olarak yapılması, cidarlarının kalınlığı ve ağır olmaları ile antik dönem terracottalarından ayrı bir işçilik gösterirler. Bundan başka yan bölümlerinin dar oluşu, buhar deliklerinin bulunmaması ya da biçimlerinin değişik olarak yapılması, kötü rötuşlama ve renklendirmeler, fırınlama sırasında yapılan yanlışlıklar, üzerlerindeki sahte patina tabakası bilinçsiz ve acemi bir işçiliğin sonucudur.

Kalıplama Tekniği

Antik döneme ait terracottaların kalıplama tekniklerinin günümüz ustaları tarafından anlaşılamaması, sahte üretimlerle özgün eserler arasında önemli ayrılıklara yol açmaktadır. Sahteleri üreten ustalar, bulmuş oldukları özgün eserlerden ya da kendilerinin yaptıkları modellerden kalıplar çıkartarak yeni eserler üretmektedirler. En eski terracottalar elle biçimlendirilmişlerdir. Elle biçimlendirme tekniği, çok uzun kullanılarak Arkaik

(16) *Antiken*, 188. Lev. 130, no. 286; Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*, 4, 7, Res. 28.

(17) Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*, Res. 8—9, 13, 16, 18—21, 28, 30.

(18) *Ibid.* Res. 3, 6—9, 21, 24, 29, 32—33.

dönem içlerine kadar sürmüştür. Hellen sanatında pişmiş toprak heykelciklerin üretiminde kalıbın ilk kez kullanılışı, M.Ö. 8. yüzyılın sonları ve M.Ö. 7. yüzyılın başlarında doğu uygarlıklarının etkisiyle görülmeye başlar. Arkaik dönem heykelciklerinin biçimlendirilmesinde kalıbın yanı sıra el ve çark da kullanılmıştır. Daha sonra kalıp kullanımı giderek artmış ve terracotta üretiminde egemen duruma gelmiştir. Pişmiş topraktan yapılmış heykelcikleri üretmek için çeşitli dönemlerde farklı sayıda kalıp kullanılmıştır. Erken dönemlerde kullanılan kalıp sayısı azdır. Arkaik dönemde bir heykelciği oluşturmak için çoğu kez tek kalıptan yararlanılmış, baş gövdeyle birlikte kalıplanarak arka bölüm elle biçimlendirilmiştir. Bu kalıplama yöntemini, Klasik dönem içersinde de görmekteyiz. Hellenistik dönem terracottalarının kalıplama tekniği farklıdır. Baş ve gövde ayrı ayrı kalıplanarak sonradan birbirlerine yapıştırıldığı için aralarında boşluk bulunmamaktadır. Oysa daha önceki dönemlerin terracottalarında başın gövdeyle birlikte kalıplanması sonucunda, eserin boyun bölümünde de bir boşluk oluşmaktadır. Yani baş ve gövde boşlukları arasında geçiş vardır. Roma dönemi terracottalarında da başlar, gövdeyle birlikte kalıplanmıştır. Hellenistik dönemde ise diğer dönemlerin tersine çok sayıda kalıbın yardımıyla oluşturulmuştur. Örneğin Myrina'da bulunmuş Eros ve Nike heykelciklerinin oluşturulmasında 14 kalıp kullanılmıştır¹⁹. Bu kadar çok sayıdaki kalıbın kullanılmasının nedeni, gövdeye baş, kol ve bacakların değişik yönlerde takılmasıyla heykelciklerde hareketliliğin ve çeşitliliğin sağlanmasıdır.

Hellenistik dönemde başın gövdeyle birlikte kalıplanması genelde görülmez. Günümüzde yapılan heykelciklerin başları, çoğu zaman gövdeleriyle birlikte kalıplanmıştır; bu nedenle Hellenistik dönem eserlerinin sahtelerini ayırt etmemiz daha kolaydır. Örneğin Manisa Müzesi'ndeki 695 ve 1062, Efes Müzesi'ndeki 2471 (Resim: 10) ve 2473 (Resim: 13), İzmir Müzesindeki 218-6-971 (Resim: 5) ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 86.42 (Resim: 8) env. no. lu giyimli kadın heykelciklerinde bu kalıplama tekniği görülür. Yani baş ve gövdeleri birlikte kalıplanmıştır. Khiton üzerine himation giyen bu giyimli kadın heykelciklerinin özgünleri Hellenistik dönemin erken zamanlarına ait olmalıdır²⁰. Efes Müzesi'ndeki 2473 ve Manisa Müzesi'ndeki 695 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri, iyi fırınlanmamış olduklarından ön ve arka bölümlerinin birleşim yerleri, profilden çok belirgindir (Resim: 13). Bu durum, başların gövdeleriyle birlikte kalıplanmış olduğunun kesin kanıtıdır; bu nedenle bu heykelcikler, sahte üretimlerdir.

(19) S. Mollard-Besques, *Les terres cuites grecques*, Paris 1963 (bundan sonra: *Mollard-Besques*), 22.

(20) Bkz. dipnot 8.

Günümüzde kalıplar pişmiş toprak ve alçıdan yapılmaktadır. Özellikle alçı malzeme ,üretim kolaylığı ve hızlılığı açısından tercih edilmektedir. Sulandırılmış kilin döküldüğü alçı kalıplardan çekilen heykelciklerin cidarları da ince olmaktadır. Sulandırılmış kilin fazlası, alçı kalıptan çıkartılarak terracottaların içi boşaltılmaktadır. Bu uygulamada kalıbın içindeki kil elle düzeltilmediği için heykelciklerin içlerinde parmak izleri bulunmaz. Oysa özgün terracottaların iç yüzeylerinde koroplathosların parmak izleri görülmektedir.

Özgün terracottalara sonradan yapılan saç buklesi ve örgüleri gibi eklemeler, asıllarından kalıp çıkartılarak üretilen sahte heykelciklerde kalıbın bir bölümü biçimine dönüşmüştür. Bu küçük teknik özellik de sahteleri ayırt etmemize yardımcı olur. Örneğin Bergama Müzesinde bulunan envanteri yapılmamış, ayakta duran iki Aphrodite heykelciğinin boyunlarının iki yanındaki saç örgülerinde bu özelliği izlemektedir (Resim: 14).

Heykelciklerin İçlerinin Dolu Olarak Yapılmaları

Geometrik ve erken arkaik dönem ile çok daha eski çağlarda terracottalar, elle biçimlendiriliyorlardı; bu nedenle içleri doluydu. Daha sonra kalıbın ortaya çıkması ve çarkın kullanılmasıyla pişmiş toprak heykelcikler, içleri boş olarak üretilmeye başlandı. Arkaik ve klasik dönemlerde kalıpla üretilen terracottaların içlerinin dolu olduğu örnekler az da olsa vardır²¹. Özgün eserlerin ilk kalıplarının çekilmiş olduğu modellerin içleri doludur. Özgün bir yaratı olan modeller tek olarak yapılmışlardır; bu nedenle ele ender olarak geçerler. Arkaik dönem ve sonraki dönemlerin stilini gösteren, içi dolu olarak yapılmış terracottaların sahte olma olasılıkları fazladır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Efes Müzesi'ndeki 9 / 27 / 80 ve 20 / 12 / 74 (Resim: 1) env. no. lu heykelciklerle Manisa Müzesi'nde korunan 5302 env. no. lu figürin (Resim: 2), elle biçimlendirilmiş olup, içleri doludur. Manisa Müzesi'nde bulunan ve içi dolu olan bir ephebos başı (Resim: 15) bir büstü andırır biçimde yapılmış ve alt kenarları düzgün bir biçimde bitirilmiştir. Her ne kadar bir heykelcikten kopma izlenimi yaratılmak istenilmişse de başarılı olunamamıştır. Özellikle heykelcik başlarının sahteleri çok yapılmıştır. Antik dönemde içleri boş olarak yapılan başlar, günümüzde dolu olarak üretilmiştir. Bergama Müzesi'ndeki kadın başları gibi (Resim: 12).

(21) Klasik dönem sonrasında da kalıpla yapılmış grotesk figürleri ve benzerlerinin içlerinin dolu oluşu dikkati çekmektedir.

Buhar Deliği

Heykelciğin daha iyi pişmesini sağlamak için fırınlanma sırasında içindeki su buharının çıkabileceği bir açıklığın bulunması gerekir; bu nedenle antik dönemde koroplathoslar, kalıpla yapılmış içi boş olan heykelciklerin arka bölümlerine bir delik yapmışlardır. Biz bu deliğe “buhar deliği” adını vermekteyiz. Antik dönemde tüm heykelciklerin arkasında bu delik bulunmayabilir; bu durumda eserin altı açıktır. Bu açıklık buhar deliği görevini görür. Kalıpla yapılmış içi boş bir heykelciğin her tarafı kapalıysa, yani fırınlama sırasında su buharının çıkabileceği bir açıklık yoksa bu tür heykelcikler genelde sahte olmalıdır. Bunlar iyi pişmemiş olup, kolay kırılabilir niteliktedir. Ayrıca üzerlerinde yer yer dökülmelere de rastlanır.

Buhar deliğinin gerçek görevi, günümüz ustalarının büyük bir bölümü tarafından anlaşılamamıştır; bu nedenle bu ustalar, yaptıkları sahte heykelciklerin arkalarına buhar deliklerini koymamışlar ya da yanlış biçimde yapmışlardır. Antik çağda, buhar delikleri, dönemlere göre değişik biçimler gösterir. Modern koroplathosların bu bilgiden yoksun olmaları da onların üretimlerini tanımamıza olanak verir. Heykelciklerinin çoğu Avrupa koleksiyonlarında bulunan ve Batı Anadolu’da üretim yapmış olan “Aphrodite’ler Atölyesi”nin ustası da terracottalarında buhar deliği kullanmamıştır²².

İzmir Müzesi’ndeki 218-6-971 env. no. lu giyimli kadın heykelciğinin buhar deliği yoktur (Resim: 5). Ayrıca altlık ile gövde arasında da buhar deliği görevini görecektir bir açıklık bulunmamaktadır. Yine aynı müzede bulunan 3631 env. no. lu ayakta duran, çıplak Aphrodite’de de buhar deliği ya da aynı işlevi gören bir açıklık yoktur (Resim: 11). Bergama Müzesi’ndeki ayakta duran, çıplak iki Aphrodite’de de aynı durum söz konusudur (Resim: 14). Bergama Müzesi’nde bulunan diğer iki terracottanın arkalarındaki buhar delikleri, özgünlerinden çok daha küçüktür (Resim: 16). İzmir Müzesi’nde yer alan 207-6-971 env. no. lu heykelciğin arkasındaki buhar deliği de, küçük bir yuvarlak biçimde yapılmıştır (Resim: 17). Bu delik, olması gerekenden çok daha küçüktür.

Kalın Cidar

Antik dönemde terracottaların cidarları genellikle çok incedir. Örneğin Myrina’da ele geçen Eros ve Nike’lerde 2-2,5 mm. kalınlığındaki cidar, üç dört kat hamur tabakasıyla yapılmıştır²³. Bu incelik, eserlerin çok hafif

(22) Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma.*, 420.

(23) *Mollard-Besques*, 24.

olmalarını ve iyi pişmelerini sağlar. Günümüzde sahte terracotta yapan ustalar, üretimlerinin cidarlarını genellikle kalın yapmaktadırlar. Kalın cidar ve yukarıda sözünü ettiğimiz gibi heykelciklerin içlerinin dolu olarak yapılması, sahte heykelciklerin özgünlerden daha ağır ve kaba görünümlü olmalarına yol açar. Manisa Müzesi'nde bulunan 4003 env. no. lu ephebos heykelciği²⁴ ile 2050 env. no. lu kadın başının (Resim: 18) cidarları çok kalındır. Yine İzmir Müzesi'ndeki 2257 env. no. lu Aphrodite (Resim: 19), Genitrix tipinden esinlenerek yapılmıştır. Özellikle kalın cidarıyla dikkati çeker.

Heykelciklerdeki Yassılık

Sahte heykelciklerin kalınlıkları genelde azdır. Yani profilden görünüşleri oldukça incedir. Bu durum sahte terracottaları hacimsiz ve yassı yapmaktadır. Heykelciklerin rahatça ayakta durabilmesi, fırınlama sırasında içindeki su buharının kolayca çıkabilmesi ve özgün eserlere benzeyebilmesi için kalınlıklarının daha orantılı olması gerekmektedir. Aphrodite'ler Atölyesi'nin üretimlerinde de bu özellik görülmektedir²⁵. Manisa Müzesi'ndeki 695, 1062 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri, İzmir Müzesi'nde bulunan 2292 ve 3632 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri, 207-6-971 env. no. lu heykelcik (Resim: 17) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 73.41 ve 87. 12 env. no. lu giyimli kadın heykelcikleri (Resim: 9) ile Efes Müzesi'ndeki 2472 env. no. lu Aphrodite (Resim: 20-21) oldukça yassı olmaları yönünden özgünlerden kolayca ayrılabilirler.

Başın Boyun Altından Düz Olarak Kesilmesi

Sahte terracotta üretiminde kadın ve erkek heykelciklerinin başları çok görülmektedir. Buna karşın antik dönemde gövdelerinden ayrı olarak yapılmış terracotta başlar bulunmamaktadır. Günümüz ustaları tek olarak yapmış oldukları başları, genellikle boyundan kırılmış gibi göstermektedirler; ancak boynun altından düzgün bir biçimde kesilmiş başlar da bulunmaktadır. Böylelikle başın kolaylıkla oturabilmesi sağlanmaktadır. Antik dönem terracottalarına ters olan bu anlayış, sahte üretimleri ayırt etmemize yardımcı olmaktadır. Manisa Müzesi'nde bulunan 2050 env. no. lu kadın başında (Resim: 18) bu özelliği görmekteyiz.

(24) Bu tip ephebos heykelciklerine yine Myrina'da sık rastlanılmaktadır: *Mendel*, 395 vd.; *Louvre II*, 119-123, Lev. 143-148; *Leiden*, 278-280, Lev. 105-106.

(25) Ö. Özyiğit, *VI. Araştırma*., 420, Res. 5, 12, 14, 23, 25.

Fırınlama Sırasında Yapılan Yanlışlıklar:

Günümüzün terracotta ustalarının fırınlama teknikleri, her zaman başarılı olmamaktadır. Pişirmeden dolayı üretim üzerinde siyahtan kırmızıya kadar değişen renk tonları görülmektedir. Antik dönemdeki fırınlamadan kaynaklanan ton farklılıkları, günümüze kadar canlılıklarını kaybetmişlerdir. Oysa sahte üretimlerde görülen renkler arasındaki ayrımlar daha canlıdır. Çalışmamızda sözünü ettiğimiz sahte terracottaların çoğunda bu özellik açıkça görülmektedir. Antik dönemde yanlış fırınlamadan kaynaklanan bozuk üretimler satılmayıp, işliklerin çöplüklerine atılırlardı. Oysa günümüzde, fırınlama sırasında biçimleri bozulmuş olan heykelcikler de pazarlanmışlardır. Efes Müzesi'nde bulunan 2472 env. no. lu bir Aphrodite'nin (Resim: 20-21) ön ve arka yüzleri çökerek birbirine yapışmıştır. Ayrıca duruşu da oldukça eğridir.

Kötü Rötuşlama

Antik dönemde ayrıntılarını yitirmiş heykelciklerden çoğaltılan sahte üretimlerin giysi kıvrımları gibi birtakım detaylar, günümüz ustaları tarafından rötuşla belirginleştirilmektedir. Bu düzeltmeler sert çizgilere sahip olup, çok ilkel bir stil göstermektedir. Kimi zaman da usta, kendi anlayışına göre yeni bazı eklemeler yapmıştır. Ön ve arka bölümlerin birleşim yerleri de özgün eserlerdeki gibi başarılı bir biçimde rötuşlanmamıştır. Arkaları işlenmemiş olan özgün eserlerden ürettikleri yeni heykelciklerin bu yüzlerini detaylandırma isteği de sahte üretimleri ayırt etmemizi kolaylaştırmaktadır (Resim: 8-9, 16-17, 19).

Renklendirme

Antik dönemde tüm terracottalar renklendirilmemiştir. Renkli olanlar ise az sayıda elimize geçmiştir. Günümüzün ustaları, ürettikleri heykelciklerin çoğunu boyamaktadırlar. Bu tip sahte üretimleri tanımak oldukça kolaydır; çünkü antik dönem ile günümüzdeki boyalar arasında büyük ayırım bulunmaktadır. Örneğin Efes Müzesi'nde yer alan 737 env. no. lu kadın başı, olasılıkla özgün bir eserden kalıp çıkartılarak yapılmış olup, üzeri kahverengi ve yeşil renkte, günümüzün testilerinde görülen parlak sırla boyanmıştır.

Sahte Patina

Antik dönemde eserler üzerinde zamanla oluşan patina tabakası yeni üretimler üzerinde görülmemektedir. Günümüzün ustaları, üretimlerine

özgün eser havası vermek için üzerlerinde sahte patina tabakası oluşturmaktadırlar. Bunun için genellikle kireç, pudra, toprak ve yapıştırıcı kullanılmıştır. Ayrıca heykelcikler, yeni görünümlerinin ortadan kalkması için toprağa gömülme ve asitli ortamlarda bırakılmaktadırlar. Sahte patina tabakası, farklı özgün eserlere ait parçaların bir araya getirilerek bir bütün oluşturulmasında birleşim yerlerini gizlemek amacıyla da kullanılmaktadır. İncelemiş olduğumuz heykelciklerin çoğunda sahte patina açıkça görülmektedir.

Pişmiş topraktan yapılmış sahte heykelciklerin göstermiş oldukları stil ve teknik özelliklerinin bilinmesiyle, modern terracottaların kolaylıkla tanınabileceklerine inanmaktayız. Belirttiğimiz sahtelik özelliklerinin tümünü tek bir heykelcikte bulmamız mümkün değildir; ancak bu özelliklerden birkaçının aynı heykelcikte bulunması, onun özgün olmadığını kanıtlar. Batı Anadolu'da çok sayıda sahte terracotta üreten bir atölyenin 1960 yılından sonra etkin olduğunu görmekteyiz. Üretimlerinin çoğunun Avrupa'ya ihraç edildiğini bildiğimiz "Aphrodite'ler Atölyesi" gibi Alaşehir ve Kula çevresinde üretim yapmış olan bir atölyeden söz etmek istiyoruz. Yukarıda anlatılan sahtelik özelliklerinin birçoğunu, bu atölyenin üretimlerinde bulmaktayız.

Alaşehir ve Kula Çevresindeki Atölye

Bu atölye, heykelciklerinin geliş yerlerine göre Alaşehir ve Kula çevresinde üretim yapmış olmalıdır. Müzelerdeki kayıtlardan anladığımız kadarıyla 1960 yılından sonra çalışmıştır; ancak çok daha sonraki yıllarda da üretimlerinin satıldığını görmekteyiz. İstanbul, İzmir ve Manisa Müzelerinde bu atölyenin heykelciklerine rastlamaktayız.

Alaşehir ve Kula çevresinde çalışmış olan atölye, özellikle Eros ve Aphrodite heykelcikleri üretmiştir. Aphrodite'lerinde de Genitrix tipinden esinlenmiştir. Bundan başka İzmir Müzesi'nde korunan 4099 env. no. lu Herakles, 6441 env. no. lu süvari ile 3165 ve 8032 env. no. lu karikatür tipinde figürler de yapmıştır (Resim: 22). Bu atölye genellikle ayakta duran heykelcikler üretmiştir. Heykelciklerinin stilleri yüksek olmayıp, kaliteleri düşüktür. Figürlerin genel yapılarının işlenişinde ilkellik egemendir. Bunlar aşınmış olup, hiç birinde ayrıntılar belirgin değildir. Heykelciklerde hatlar yuvarlaktır. Eros'ların kanatları da küçüktür.

İncelediğimiz atölyenin üretimlerine teknik açıdan bakacak olursak, özgün olmadıklarını belirten birçok özelliği görürüz. Başlar gövdeyle birlikte kalıplanmıştır. Arkalarında buhar deliği olmadığı gibi, iyi pişmelerini

sağlayacak herhangi bir açıklık da bulunmamaktadır. Bu terracottaların en belirgin teknik özelliği, oldukça ağır olmalarıdır. Bu atölyenin hemen hemen tüm heykelcikleri kireçle beyaza boyanmıştır. İlgi çekici nokta ise, bu Aphrodite'lerin tümüyle çıplak olmasına karşın, beyaz astar üzerine kırmızı boya ile giysi çizilerek giyimli yapılmak istenmesidir. Bu özelliğe, antik dönemde kesinlikle rastlanılmaz. Altlıkların çoğu yuvarlak hatlı olup, iç bölümleri iç bükey profil gösterirler (Resim: 22).

İzmir Müzesi'ndeki 216-6-971 env. no. lu Aphrodite'nin arkasında fırınlama sırasında yapılan yanlışlıktan ileri gelen bir çökme vardır (Resim: 22). Manisa Müzesi'nde bulunan 4002 env. no. lu Aphrodite ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunan 87.7 (Resim: 23) ve 87.134 env. no. lu Aphrodite'ler, bu atölyenin tipik Aphrodite'leridir. Yine aynı müzedeki 87.135 env. no. lu Aphrodite de bunlara çok benzemektedir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 7073, 73.3 ve 75.151 env. no. lu üç Eros (Resim: 24) ile 87.9 env. no. lu Eros, Manisa Müzesi'nde bulunan 1847 ve 3027 env. no. lu iki Eros ile 3026 env. no. lu Eros ve 4000, 4001 env. no. lu diğer iki Eros (Resim: 25), İzmir Müzesi'nde yer alan 3675 env. no. lu Eros ile 1464 müsadere no. lu Eros'un stilleri birbirlerine yakın olup, bu atölyenin tipik üretimleridir.

Alaşehir ve Kula çevresinde çalışmış olan atölyenin kesin yerini saptama olanağından yoksun bulunmaktayız. Bu coğrafi çerçeve içinde görüntülediğimiz atölyenin, çok kaliteli heykelcikler üretmemiş olmasına karşın, kendisini geniş bir çevreye kabul ettirdiği anlaşılmaktadır. Bunun en güzel kanıtları olarak Türkiye müzelerindeki üretimlerini gösterebiliriz.

Sonuç olarak stilistik ve teknik yönden inceleyerek sahte üretim olduklarını belirlediğimiz bu heykelcikler, İzmir, Manisa, Alaşehir, Kula, Burdur ve çevresinde ele geçmiştir. Bu kent isimlerinin ortaya koymuş olduğu gibi sahte terracotta üretim merkezi Batı Anadolu'dur. Sahte üretimlerin kesinlikle kazılardan ele geçirilmemiş olmaları da görüşümüzü desteklemektedir. Çalışmamızın çeşitli koleksiyonlara eser satın alınmasında yararlı olacağına inanmaktayız.

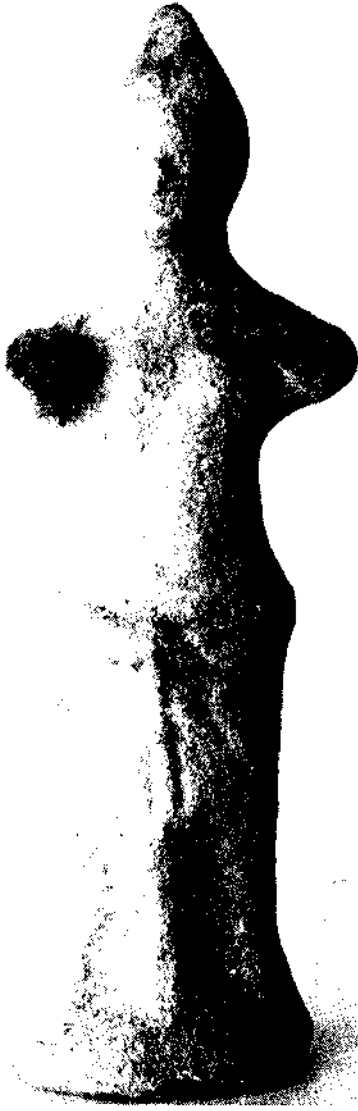
Resim: 1 — Efes Müzesi, Env. No.
20 / 12 / 74. H. 8.5 cm.

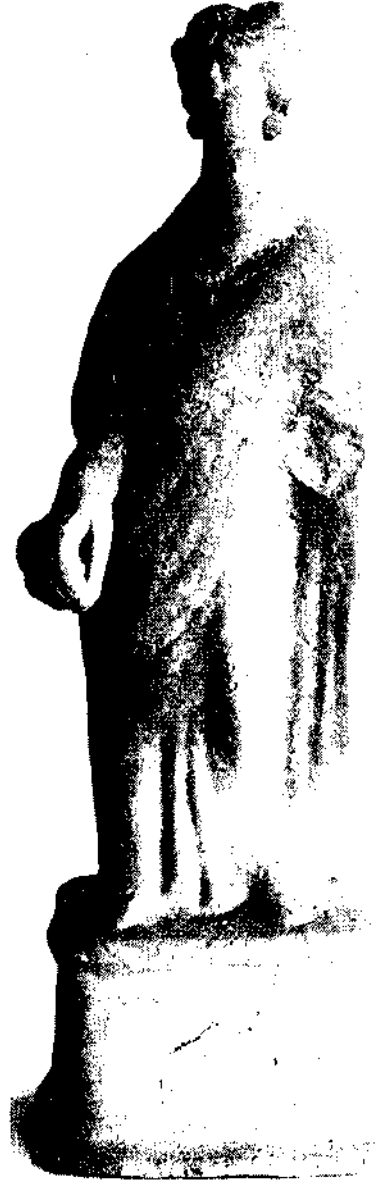
Resim: 2 — Manisa Müzesi, Env. No. 5302.
H. 7,5 cm.

Resim: 3 — Bergama Müzesi, Envanteriz H. 21.5 cm.; H. 23.4 cm.; H. 26,4 cm.

Resim: 4 — İzmir Müzesi, Env.
No. 212—6—971.
H. 17 cm.

Resim: 5 — İzmir Müzesi, Env. No.
218—6—971. H. 26 cm.

Resim: 6 — İzmir Müzesi, Env. No. 3638, H. 12,5 cm.; Env. No. 3639, H. 12 cm.; Env. No. 3640, H. 12 cm.

Resim: 7 — İzmir Müzesi, Env.
No. 2121. H. 27 cm.

Resim: 8 — İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env.
No. 86. 42. H. 29 cm.

Resim: 9 — İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 87.12. H. 18 cm.;
Env. No. 73.41. H. 19,5 cm.

Resim: 10 — Efes Müzesi, Env. No. 2471.
H. 22.5 cm.

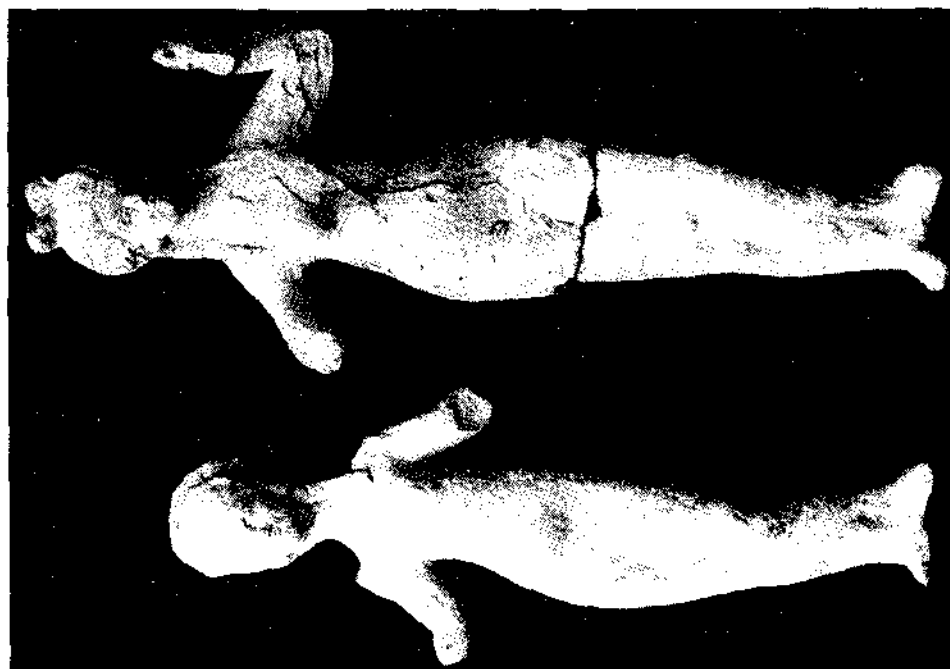
Resim: 11 — İzmir Müzesi, Env. No.
3631. H. 30 cm.

Resim: 12 — Bergama Müzesi, Envantersiz. H. 6,6 cm.; H. 6,6 cm.; H. 8,2 cm.; H. 8,5 cm.

Resim: 13 — Efes Müzesi, Env. No. 2473. H. 28 cm.

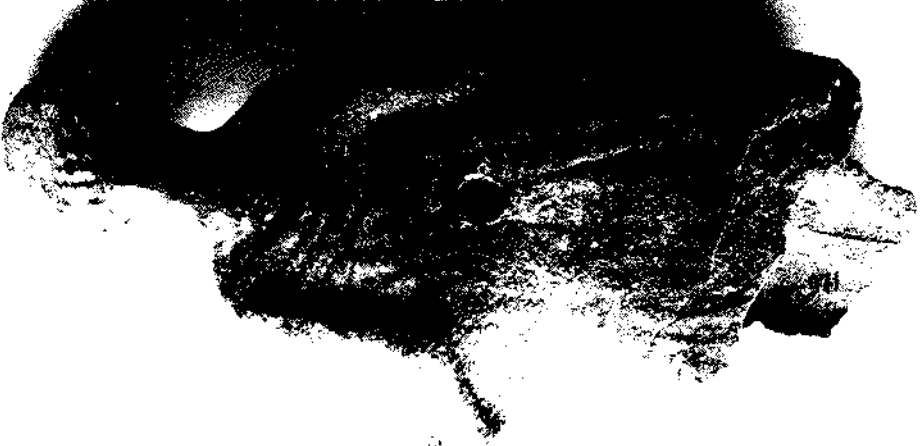
Resim: 14 — Bergama Müzesi, Envanterisiz H. 24 cm.;
H. 28 cm.

Resim: 15 — Manisa Müzesi, Env. No. 2.
H. 9,5 cm.

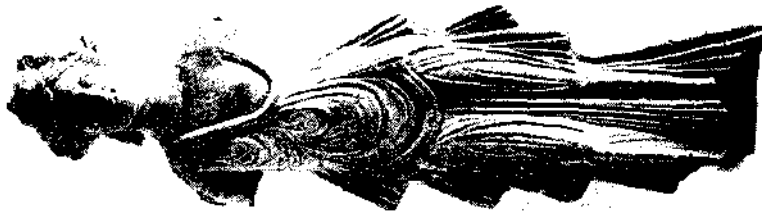
Resim: 16 — Bergama Müzesi, Envanteriz H. 18,5 cm.;
H. 15,7 cm.

Resim: 17 — Izmir Müzesi, Env. No.
207—6—971. H. 15,5 cm.

Resim: 18 — Manisa Müzesi, Env. No. 2050. H. 11 cm.

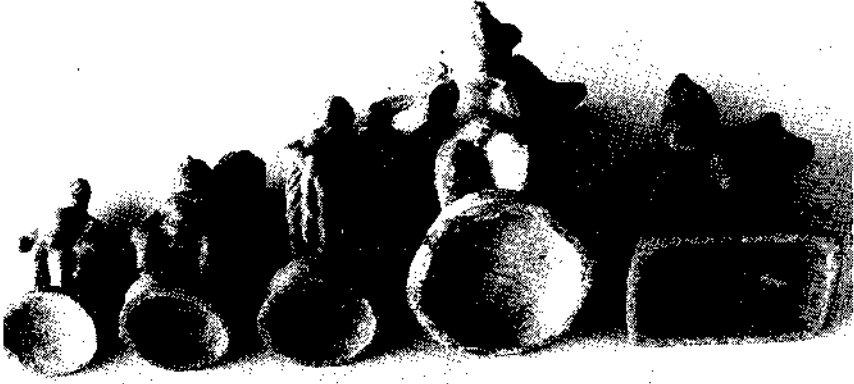
Resim: 19 — İzmir Mü-
zei, Env.
No. 2257.
H. 28,5
cm.

Resim: 20 — Efes Müzesi, Env. No.
2472. H. 24 cm.

Resim: 21 — Resim 20'deki hey-
kelciğin yandan ay-
rıntısı.

Resim: 22 — İzmir Müzesi, Env. No. 4099 H. 12 cm.; Env. No. 8032, H. 14 cm.; Env. No. 216— 6—971. H. 19 cm.; Müsadere No. 1464. H. 22 cm.; Env. No. 6441. H. 20 cm.

Resim: 23 — İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 87,7 H. 26 cm.

Resim; 24 -- İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 75.151. H. 17,5 cm.; Env. No. 73.3., H. 18,5 cm.; Env. No 7073 H. 17 cm.

Resim: 25 -- Manisa Müzesi Env. No. 4000, H. 17,2 cm; Env. No. 4001. H. 17 cm.

NEMRUD-DAĞ'DA 1988 YILI JEOFİZİK VE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Sencer ŞAHİN*

Adıyaman Vilayeti sınırları içinde Antitorosların bir uzantısı olan Nemrud-Dağ'ın 2150 metre yükseklikteki zirvesinde, Geç Hellenistik Devir'den kalma tapınaksal mezar anıtını bugün herkes bilmektedir. Yeryüzünün en değerli kültür varlıklarından biri olarak kabul edilen bu anıt ve çevresi 1987 yılında UNESCO nezdindeki "İnsanlığın Kültür Mirası" listesine alınmış, 1988 yılında da Türk Hükûmeti tarafından Milli Park ilan edilmiştir.

Bu tapınaksal mezar, İ.Ö. yak. 69-38 yıllarında hüküm sürmüş olan Kommagene Kralı Antiochos I. tarafından yaptırılmıştır (Resim: 1).

Antik Devir kültür anlayışının ve dindarlığının bu eşsiz anıtı bugün, aşırı iklim koşullarının ve bizzat insan elinin yol açtığı bir yıkıma kurban gitmiş vaziyettedir. Muazzam bir anıt yığıntısı manzarasındaki Tapınaksal Mezar bugünkü ziyaretçilere eski güzellik ve heybetinden çok az bir şey verebilmektedir.

Anıtların insan eliyle yıkımı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yoğun önlemleri sayesinde bugün büyük çapta ortadan kaldırılmış olmakla beraber, giderek artan kitle turizminin anıtlar üzerindeki olumsuz etkisi gözle görülür boyutlara ulaşmak eyilimindedir. Öte yandan şiddetli iklimsel değişimlerin (yak. -40 C den +70 C'ye kadar) yol açtığı zarar halâ devam etmektedir. Bu durum, anıtların modern metodlarla ivedilikle konservasyonunu ve daha fazla zaman kaybetmeden koruma altına alınmalarını zorunlu kılmaktadır -.

1986 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ve Ankara Federal Almanya Cumhuriyeti Büyük Elçiliği'nin tavsiye ve arzuları doğrul-

(*) Prof. Dr. Sencer ŞAHİN, Universitat zu Köln Institut für Altertumskunde Albertus-Magnus Platz D-5000/Köln 41 F. ALMANYA

ve dolayısıyla elektromanyetik dalgaları çok az miktarda absorbe etmesinden ileri gelmektedir.

Gerek sismik gerekse impuls-radar deneme ölçümleri sırasında tümülüs zirvesinin 15 metre altında büyükçe bir kaya çekirdeğinin varlığı anlaşılmıştır. Bu kaya çekirdeği tümülüsün bazı noktalarında dış yüze de taşmıştır,

Sonuç olarak, Nemrud-Dağ tümülüsünün iç yapısının gelecekte bu iki metotla, yani sismik ve elektromanyetik dalgalarla sistematik bir şekilde araştırılabileceği ve mevcut jeofizik anomalilerin bu yolla ortaya çıkarılabileceği kesinlik kazanmıştır.

1988 yılındaki araştırmalar sırasında, Anıt Araştırması çerçevesinde teraslarda ve Adıyaman Müzesi'ndeki Nemrud-Dağ çıkışlı mevcut arkeolojik kalıntılar ve parçalar üzerinde arkeolojik dokümantasyon çalışmalarına da başlanmıştır. İlk, önceki araştırma ve kazılar sırasında bulunup Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınmış olan Nemrud-Dağ çıkışlı etüdlük parçaların Adıyaman Müzesi'ne nakli sağlanmış ve aynı müzede mevcut bine yakın parçanın tasnif, temizleme, çizim ve resimleme yoluyla envanterleme, ayrıca yeni sandıklara yerleştirme işine başlanmıştır.

Yine Anıt araştırması çerçevesinde 1988 yılında petrografik ön çalışmalara da başlandı. Bu incelemelerin amacı, zirvedeki anıtlar üzerinde iklim şartlarının taşların iç ve dış yapısında yol açtığı yıpranmanın petrografik metodlarla saptanması ve çizimsel olarak arşivlenmesiydi. Ancak bu sayede anıtların ilerde optimal yöntemlerle onarılmasına ilişkin önerilerde bulunabileceğimizi ummaktayız. 1988 yılında ilkin yalnız deksiosisrölyeflerden biri üzerinde, yani Antiokhos ile Mitrhas'ın selamlaşma sahnesini içeren yeşilimsi kum taşından yapılmış olan levha üzerinde detaylı bir çalışma yapılabilmıştır (Resim: 5). Söz konusu petrografik metod, tıpkı tümülüs araştırmasında olduğu gibi, levha üzerinde önceden saptanmış noktalardan verilen mikro-ses dalgalarının taşın iç yapısında uğradığı hız değişimlerini esas almakta, böylece taş içinde mevcut anomalilerin, yani çatlak ya da oyukların saptanmasına yardımcı olmaktadır. Söz konusu selamlaşma kabartma levhası üzerinde yapılan ölçümler, taşın yalnız dış yüzeyinde değil, iç yapısında da büyük ölçüde iklimsel hasarın bulunduğunu ortaya koymuştur.

Bu bakımdan, ilerdeki çalışmalar sırasında kum taşından yapılmış bütün kabartma levhalar üzerinde iklim etkisinden kaynaklanan bu tür yıpranmanın sistematik bir şekilde saptanıp kağıda geçirilmesi zorunlu görül-

mektedir. Buna karşılık, kalker taşından yapılma heykeller üzerindeki benzeri hasar, sadece genel duruma örnek oluşturacak tarzda incelenecektir.

Bu tür petrografik çalışmaların yanısıra teraslarda toplanan ancak arkeolojik değeri bulunmayan çok sayıda taş hydrofobi ve direnç artırma maddelerine tabi tutularak numaralanmış ve zirvede bırakılmıştır. Bu sayede, taş tedavisinde kullanılan bu tür kimyevi maddelerin dağdaki iklim şartlarında gösterecekleri olumlu ya da olumsuz etkiler ortaya çıkacaktır. Yine teraslarda toplanan ve anıtların yapıldığı taşlardan örnekler oluşturan 40 adet kadar taş parçası laboratuvar incelemeleri yapılmak üzere Almanya'ya götürüldü. Orada Aachen Üniversitesi jeoloji enstitüsünde bu taşlar Nemrud-Dağ doğa koşulları göz önünde tutularak direnç güçleri ya da yıpranma hassasiyetleri bakımından çeşitli laboratuvar deneyiminden geçirileceklerdir.

Nemrud-Dağ Projesinde en önemli soru, tapınaksal mezarın ne şekilde ve ne ölçüde restore edilmesi, yani yeniden yapımıdır. Ne var ki, bu konuyu içeren önemli sorunlar tartışılıp kesin karara bağlanmadan önce, yukarıda belirtilen **minerolojik laboratuvar incelemeleri, eserler üzerindeki iklimsel yıpranmanın petrografik metodlarla arşivlenmesi, taş eser kataloğu gibi bilimsel ön çalışmalar mutlaka tamamlanmış olmalı ve tümülüsün sırrı da bu arada çözülmelidir.** Çünkü, söz konusu bu bilimsel ön çalışmalar yalnız sağlıklı bir restorasyon çalışması için gerekli olmayıp, aynı zamanda tüm projenin masraflarını da büyük ölçüde azaltacaktır.

Tümülüs araştırmasının, yani kiral mezar odasının yerinin saptanmasının, restore ve rekonstruksiyon çalışmalarından önceye alınması ya da en azından paralel yürütülmesinde birçok bakımdan fayda görmekteyim. Böylece, restore edilmiş anıtlar tümülüs araştırması sırasında ya da sonucunda doğabilecek olumsuz etkilerden korunmuş, bu sayede birtakım ek iş ve masraflar da önlenmiş olacaktır.

Görüldüğü üzere, Nemrud-Dağ'daki sorular ve sorunlar kompleksi çok yönlü olup, bunların tartışılması ve çözümüne yollar aranması büyük bir özen ve sorumluluk gerektirmektedir. Son iki yıl içinde biz bu sorunlara adım adım yaklaşmaya ve modern arkeometri imkânlarından da yararlanarak çözüm yolları, kalıcı çareler aramaya çalıştık. Proje çalışmalarımız çeşitli bilimsel ve kültürel kuruluşlar tarafından titizlikle incelenip değerlendirildi ve sonuçta finans desteğe lâyık, ivedilik gösteren olağanüstü önemde bir proje olarak takdir topladı. Söz konusu finans destekler gerçekten sağlanırsa -ki bu her çalışma sezonunda yak. 1 milyar T.L. sını gerektirmektedir-, Türkiye'nin ve insanlığın en önemli kültür varlıklarından biri sayılan Nemrud-Dağ'ı yok olup gitmenin eşiğinden geri çevirebileceğimizi umuyorum.

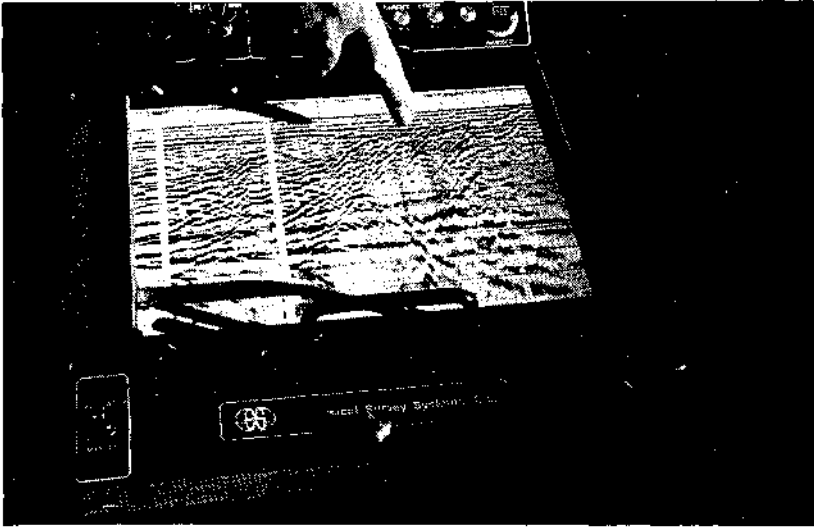
Resim: I

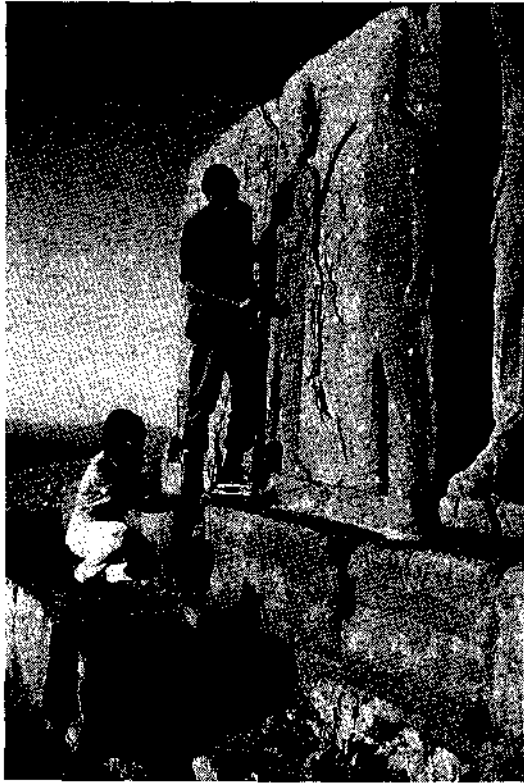
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

LE TRÉSOR DE MONNAIES D'OR PTOLEMAÏQUES D'HÜSEYİNLİ

Alain DAVESNE*

En décembre 1986, à proximité du village d'Hüseyinli, qui se trouve à environ neuf kilomètres à l'ouest d'Antakya, un paysan voulut faire applanir un champ et fit appel à l'usage d'un bulldozer. Le propriétaire de l'engin assistait au travail, lorsque celui-ci atteignit, à une cinquantaine de centimètres de profondeur, une grosse pierre auprès de laquelle apparurent des pièces d'or. Il ramassa 7 monnaies d'or, alors que le conducteur collecta 37 pièces d'or et une de bronze. Le propriétaire du terrain, intervenu plus tard, récolta une autre pièce d'or. Quelques heures plus tard, la Direction de la Sécurité d'Hatay intervint et saisit l'ensemble des monnaies.

Le lendemain, une équipe du musée archéologique d'Antakya, conduite par H. Veli Yenisoğancı, Directeur du musée, revint sur les lieux et effectua une fouille qui permit de découvrir 13 monnaies d'or supplémentaires. Le trésor fut ensuite entièrement déposé au musée d'Antakya où nous avons pu l'étudier.

Le lot est donc constitué de 58 monnaies d'or et d'une monnaie de bronze. L'association des deux métaux étonne un peu, mais on ignore si la pièce de bronze faisait partie du trésor. Les monnaies d'or sont des "pentadrachmes" (leur nom antique est *trichrysa*) frappés par les deux premiers Ptolémées avec au droit le portrait de Ptolémée I et, au revers, l'aigle de Zeus. Ils pesaient environ 17,90 g à la frappe et s'échangeaient contre 60 drachmes d'argent. Les plus récentes appartiennent à l'année 266 / 5 et proviennent des villes de Tyr et de Sidon. On peut dire que le trésor a été enfoui après cette date. Mais ces monnaies n'ont pas pu circuler beaucoup plus tard, car leur frappe a été abandonnée l'année suivante et elles ont été remplacées par de nouvelles monnaies d'or aux types jumelés (Ptolémée

(*) Alain DAVESNE, Université de Paris—Sarbonne 16 Rue la Sarbonne 75005 Paris / FRansa

Il et Arsinoé II au droit, Ptolémée I et Bérénice I au revers) ou aux types d'Arsinoé II. Les anciens **trichrysa** ont été retirés de la circulation lorsque les pièces neuves (des **mnastia**) ont été assez nombreuses. C'est ce que nous apprend le papyrus de Zénon **Cairo** 59021 : il s'agit d'une lettre de Démétrios à Apollonios, dans laquelle le premier rappelle au second l'obligation aux possesseurs de l'ancienne monnaie d'or de la changer contre la nouvelle; mais il dit aussi que cette opération n'est pas encore achevée et qu'elle se déroule avec difficulté. Or cette lettre est de l'année 258; il est donc possible de dire que le trésor d'Hüseyinli fut abandonné entre 265 / 4 et 258 / 7.

La présence de monnaies ptolémaïques dans la région d'Antakya est surprenante. Comme on le sait, Antioche sur l'Oronte était la capitale du royaume séleucide et la monnaie qui avait cours à cet endroit était de poids attique; les monnaies ptolémaïques étaient refusées. Hüseyinli se trouve probablement à proximité de la route antique qui reliait Antioche à son port, Séleucie de Piérie (Samandağ aujourd'hui). Si l'on ne peut écarter l'hypothèse de la venue de ces monnaies par la voie commerciale, l'existence d'un conflit entre les rois de Syrie et d'Egypte entre 261 et 256 paraît être une occasion favorable.

En effet, l'étude d'autres trésors ptolémaïques trouvés dans le sud de la Turquie, à Meydancikkale et à Aydıncık, a permis de supposer que les troupes du roi d'Egypte ont pris l'avantage en 261. Le trésor d'Hüseyinli permettrait d'avancer, à titre d'hypothèse, que l'armée lagide a marché sur Antioche, après avoir investi son port. Cette percée aurait été stoppée par Antiochos II, lequel aurait même contre-attaqué pour reprendre Arados, Tarse, et se diriger vers l'ouest. C'est, peut-être, pendant cette contre-offensive que le trésor de monnaies d'or aurait été enfoui à Hüseyinli.

Nous ajouterons trois remarques:

a) Une bonne majorité des pièces vient de Tyr et de Sidon (35 / 58), ce qui laisse supposer que le trésor fut constitué dans cette région. Faut-il en conclure que l'offensive ptolémaïque vers Antioche est venue du sud ?

b) Quelques pièces d'or présentent de petites incisions faites à la pointe sur leur surface pendant la circulation. Le phénomène est connu pour les monnaies d'argent ptolémaïques de cette époque. On constate qu'il existe aussi, atténué, sur les monnaies d'or. Ces graffites sont de forme géométrique ou dessinent clairement des lettres ou des signes linguistiques. Dans ce cas, ils sont le début de noms propres, probablement celui des proprié-

taires des pièces. Dans ce trésor, on trouve deux fois le nom abrégé **Kil** en grec ainsi, peut-être, que deux signes démotiques.

c) La monnaie de bronze, avec une tête d'Apollon au droit et un trépied au revers, fut frappée à Antioche entre 278 et 268. Sa présence à côté du trésor enfoui vers 260 n'est donc pas anormale, sans qu'on puisse affirmer qu'elle se trouvait à l'origine dans le même lot que les pièces d'or.

Par cette brève analyse, on comprendra tout l'intérêt numismatique et historique que revêt cette importante découverte monétaire. La comparaison avec des documents contemporains permet de proposer une interprétation nouvelle des événements intervenus pendant la "deuxième guerre de Syrie" entre Ptolémée II et Antiochos II.

İZMİR İLİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI, 1988

Numan TUNA*

İzmir ili arkeolojik yüzey araştırmaları, 1988 yılı çalışmaları İzmir ili merkez ilçesinde Cumaovası çevresi (Resim: 1) ve Urla ilçesi (Resim: 2) olmak üzere iki ayrı alt bölgede sürdürüldü¹. Ayrıca, 1984-85 çalışma sezonlarında saptadığımız Şaşalkale (R5 / 25) ile Yarentepe (R4 / 4) arkeolojik merkezlerindeki kalıntıların rölöve-planı çizildi.

Cumaovası çevresi araştırmalarında amaç, 1984 yılından beri sürdürdüğümüz bu alt bölgedeki tüm arkeolojik merkezlerin belgelenmesi çalışmalarının bitirilmesine yönelik olmuştur. Tahtalı Barajı çalışmaları sonucu büyük bölümü sular altında kalacak olan Cumaovası düzlüklerinde daha önce yüzey araştırması yapma olanağı bulamadığımız bölümler gezildi. Bazı buluntu alanları ise yeniden belgelendi ve fotoğraflandı. Bu çalışmalar çerçevesinde Keler, Oğlananası, Develi ve Tekeliköy çevreleri araştırıldı. Honaboğazı (R5 / 10), Lembertepe (R5 / 23), Sarıncı mevkii (R5 / 26), Kilişetepe (R5 / 27), Kaynak mevkii (R6 / 8) gibi merkezler belgelendi (Resim: 1).

Develi köyünün 3 km. güneyinde, Bulgurca çayının bir eski sekisi üzerinde konumlanmış Lembertepe buluntu alanında kültür dolgusunun çay kıyısına doğru dikleşen profilde yaklaşık 4 metre yüksekliğe vardığı saptandı. Arkeolojik malzemenin yüzeydeki dağılımına göre, iskan alanı oval biçimde 160 × 125 metre boyutlarında olmalıydı. Geç Kalkolitik ve Tunç Çağı'nın evrelerine ait malzeme veren bu merkezde Antik Çağ zayıf temsil edilmektedir (Resim: 3).

(*) Doç. Dr. Numan TUNA, King Abdul Aziz University College of Engineering S.E.D. Depart. of Urban and Regional Planning P.O. Box: 9027 Jeddah / S. ARABİSTAN

(1) Araştırma ekibi Dr. Numan Tuna başkanlığında, Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi arkeolog Zuhel Ekren, Dokuz Eylül Üniversitesinden Em. Harita Albay Hayati Balkan ve öğrenci Bülent Öztürk'ten oluşmuştur. Yüzey malzemesinin katalog çalışması ve çizimler arkeolog Işık Şahin tarafından yapılmıştır.

Keler köyünün kuzeydoğusunda, Pilavtepe'nin doğu yamaçlarında makiliklerin seyredildiği seviyelerde günümüzde suyu oldukça azalmış iki pınar bulunmaktadır. Pınarların çevresindeki zeytinlik teraslarda ve bitişikteki tütün tarlalarında görülen yoğun çanak çömlek malzeme, özellikle çatı kiremiti ve bunlara ait cürufklar bu antik merkezin yerel pazara üretim yapan bir çanak-çömlek atölyesi olduğunu kanıtlamaktadır. Yüzey malzemelerinin 4 hektarlık bir alana yayıldığı gözlenmiştir. Ancak, çanak-çömlek üretimi ile ilgili atık malzemelerinin yoğunlaştığı kesim 1 hektarlık bir yaygınlık göstermektedir. Buradan toplanan yüzey malzemesi örneklerine göre, Kelerköy / Kaynak mevkiindeki arkeolojik merkezin M.Ö. I. yüzyıl-M.S. III. yüzyıl arasında varlığını sürdürmüş olabileceği söylenebilir.

Şaşal köyünün batısında yükselen volkanik sarp tepenin zirvesinde bulunan ilginç kale kalıntısını (R5/25) 1984 çalışma mevsiminde saptadığımızda, olanaksızlık nedeniyle rölöve planının alımını daha sonraki bir çalışma mevsimine bırakmış idik. Deniz seviyesinden yaklaşık 200 metre yüksekte bulunan volkanik yapıdaki zirve üzerinde 80 × 100 metrelik bir alana yayılan (Resim: 4), oval bir plana sahip bu kalenin aslında çok daha büyük bir savunma sisteminin akropolü (?) olduğunu çevredeki volkanik ve ormanlık arazi içinde dağılmış moloz taş döküntülerinin incelenmesi sonucu anlaşıldı (Resim: 5). Zirvedeki oval savunma ringinin doğusunda sarp volkanik yamacın sırtından Şaşalsuyu kaynağına doğru uzanan birbirine koşut iki duvara ait moloz taş döküntüleri 150 metre sonra, tek sıralı ancak daha kalın (2.5-2.80 metre) bir savunma duvarı haline gelmektedir (Resim: 6). Su kaynağına doğru 200 metre daha uzanan bu duvarı volkanik sırtın dikleştiği kayalık bir bölgeden sonra izleyemedik.

Güneydoğudaki ikinci kol ise, kademeli olarak doğuya doğru kıvrılarak 250 metre kadar bir mesafeden sonra çok dikleşen yamaçta izi kaybolmaktadır (Resim: 5 ve 6). Buna göre, savunma zinciri arasında belki daha güneydoğuda, yamacın düzleştiği bir konumda ilişkili antik yerleşmeyi aramak gerekiyor (Resim: 5). Ancak, bu kesim günümüzde şiddetli erozyona uğramış görünmektedir. Bu kesimde yapılan yüzey araştırmasında, Şaşalsuyunu işleyen fabrikanın hemen güneyindeki tarlalarda görülen çok seyrek çanak-çömlek serpintileri (özellikle çatı kiremitleri dışında antik iskâna ait güçlü kanıtlar elde edilememiştir.

Zirvedeki savunma ringi güneydoğuda bulunan giriş yönünde genişleyen bir oval plana sahiptir. Farklı noktalardan ölçülen duvar kalınlıklarının değiştiği görüldü (1.90-3.20 metre). Bunun savunma duvarını oluşturan farklı kotlardaki seyirdim platformları ve rampalardan kaynaklandığı anlaşıldı (Resim: 6). Batıdaki en yüksek kotta bulunan seyirdim platfor-

munu koruyan duvar kalınlığının 2.40 metre olduğu görüldü. Burada seyirdim platformunun genişliği 1.60 metre ölçüldü.

Zirvedeki savunma ringine girişin 1.70 metre ile başlayıp 1.50 metreye daralan bir dromos halini aldığı görülmüştür. Girişin iki yanında yer alan moloz taş yığınlarını incelediğimizde, bunların aslında girişi kontrol eden kule yapılarına ait oldukları görüldü. Girişi kontrol eden kuleler savunma duvarı ringinin dışına değil, fakat iç yüzüne çıkıntılıdır (Resim: 6).

Oval savunma ringinin içi yoğun makilik ve yer yer moloz taş ile kaplı olması, kısıtlı çalışma süresi ve olanaklar çerçevesinde burası ile ilgili fazla bilgi sağlanamadı. Ancak, batı yönünde savunma duvarına bitişik yarı oval planlı sarnıç ve 4 metre kadar kuzeydeki savunma duvarını dik kesen bir duvar sırası ilimizi çekti (Resim: 6).

Savunma duvarlarında yerel volkanik taşlar farklı irilikte, genellikle küçük dikdörtgen bloklar halinde kullanılmıştır (Resim: 7 ve 8). Taş blokların dış yüzleri çıkıntılı işlenmemiştir. Taş blokların derzleri iyi bir işçilik göstermezler. Düzgün örülmüş dış yüzlerin arası küçük moloz taşlar ile doldurulmuştur. Ara bölmeli, sandık doğu sistemi görülmez.

Duvar örgüsü, taş işçiliği ve daha önemlisi savunma sisteminin planı- özellikle giriş, seyirdimlik düzenlemeleri ve iç savunma ringinin oval çıkıntılı bir platform oluşturması- bu kalıntıların M.Ö. VI. yüzyıl (veya daha öncesine) tarihlendirilmesi gerekir düşüncesindeyiz². Ne yazık ki, yüzeyde yaptığımız araştırmalarda ele geçen seramik parçaları çok azdır. İç savunma ringindeki sarnıç çevresinde bulduğumuz patinası aşınmış ağız ve kaide parçalarından bazı profiller tipik arkaik Ionia çanaklarına benzemektedir (Resim: 9).

İkinci çalışma alt bölgesi olarak, Urla'nın güneybatısında yer alan Mandalan ovası ve Özbek köyü çevrelerinde ekstansif yöntemli yüzey araştırmaları yapıldı (Resim: 2). Mandalan ovası, Çakaldere sekileri üzerinde antik köy-altı birimlerine ait olabilecek yüzey malzemesi serpintilerine rastlandı. Saptanan buluntu alanlarında yüzey malzemesinin ortalama 1-2 dönüm genişliğinde bir alana yayıldıkları gözlemlendi. Kuzeydoğuda, Adatepe kuzey yamacı üzerinde antik çiftlik olduğunu düşündüğümüz bir başka yüzey buluntu alanına rastlanıldı.

(2) Karşılaştırma için İzmir'in 11 km. doğusunda önemli bir geçidi kontrol eden Belkahve Kalesi'nin güneybatı kesimindeki arkaik duvar yapı tekniğine bk: J.M. Cook, "The site and its Environs: Old Smyrna, 1948-51," *B.S.A.*, V 53-54, sh. 5 ve 5a'daki fotoğraf; G.E. Bean, "The Defences of Hellenistic Smyrna," *Kleinasiatische Forschung*, III, sh 43 ff., şekil 1'deki plan.

Urla-Özbek köyü yolu Sarnıç-Çeşme mevkiinde zeytinlik kullanışındaki bazı tarım terasları üzerinde Antik Çağ yüzey malzemesi serpintileri görüldü. Özbek köyünün kuzeybatısında, Akkum mevkiinde balıkçı limanı kuzeyindeki bahçelerde ve bitişigindeki yamaç üzerinde yeni bir arkeolojik buluntu alanı saptandı (P3 / 2). Genellikle, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan sırt üzerindeki yüzey buluntuları (günlük çanak-çömlek parçaları, mimari taş yapı elemanları, çatı kiremitleri gibi) burada Geç Antik Dönem'de iskan edilmiş bir merkezin varlığını kanıtlamaktadır. Akkum mevkiindeki ikincil konut gelişmelerinin sit alanını büyük ölçüde tahrip etmiş olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle, 250 m × 100 m. boyutlarında bir alana yayılan yüzey buluntularının dağılımı düzenlilik göstermez. İkincil konutların bulunduğu kesimlerde arkeolojik dolgular bütünüyle yok olmuştur. Makilerle kaplı kesimlerde ise yüzey malzemesine seyrek rastlanmaktadır.

Urla çevresinde yaptığımız son çalışma ise, 1985 yılında keşfettiğimiz Yarentepe arkeolojik merkezindeki (R4 / 4) kalıntıların rölöve-planını çıkarmak oldu³. Yarentepe merkezi, antik Klazomenae topraklarının güneyindeki verimli tarım arazilerini kontrol edebilen, güney yönünde dar vadi bağlantısı ile Ege Denizi'ne çıkışı ve Teos limanını gören konumuyla stratejik bir öneme sahip olmalıydı.

Kalıntıların bulunduğu tepe kuzeybatı-güneydoğu yönünde, güneydoğuya doğru azalan bir eğimde, ince-uzun (380 m. × 100 m. boyutlarında bir sırt halinde uzanmaktadır (Resim: 10). Kalker yapıdaki tepenin dikleştiği kesimler savunma için doğal bir duvar oluşturmuştur; eğimin azaldığı kesimlerde ise savunma duvarlarıyla güçlendirilmiştir.

Tepenin topoğrafik planı ile beraber üzerinde yer alan tüm duvar kalıntısı ve anakaya üzerine işlenmiş her türlü yatak izinin rölöve planı çıkarılmıştır. Tepenin zirvesini oluşturan (denizden yüksekliği yaklaşık 88 m.) kuzeybatıdaki platform bu yönde kalker kitlenin çok sarp olduğu bir kesimdir (A1 ve A2 bölgeleri). Define arayanlarca çok tahrip edilen bu bölgede bollukla yüzey malzemesine rastlanmaktadır.

B terasının güneybatı ucunda ve bunu doğu yönünde izleyen terasta düzensiz dikdörtgen örgülü, çıkıntısız ve derzlerin düzgün oturduğu duvar işçiliğine en güzel örnekleri veren duvar parçaları görülür (Resim: 11). Daha aşağı kotta bulunan bir düzlükte, E bölgesinde bir temenos alanını belirleyen iri kalker bloklardan itina ile yapılmış duvar parçası görülmek-

(3) Karşılaştırma için bk: N. Tuna, "İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1985—86," *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt, Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md. (Ankara: 1988), sh. 307, resim 7 ve 8.

tedir. 30 m. daha doğuda, temenos alanına giriş olabilecek ana kayaya oyulmuş bir kapı eşiği görülür. Kültür toprağının çok sığ olduğu, anakayanın yer yer yüzeyde izlenebildiği C platformunda yüzey sularının drenajını sağlayan bir kanalın yatağına rastlandı.

D bölgesinin güneyinde, bir yapı kompleksinin sınırını belirleyen anakaya üzerindeki yatak izlerini saptadık. Bu yatak izlerinin tariflediği F terası büyük ölçüde anakayanın düzeltilmesi ile elde edilmiş bir geniş mekan olarak, kamu kullanışlı bir yapıya ait olmalıdır.

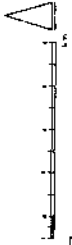
Güneydoğuya doğru % 8-10 eğimle alçalan sırt üzerinde konutlara ait olabilecek çok sayıda duvar izlerine rastlandı. Bu kesimde de yer yer kaçak kazılarla açılmış çukurlardan çıkan çok sayıdaki yüzey malzemesinden, üzerinde çalışma yapmak üzere tipik örnekler toplandı.

En güzel duvar işçiliği örnekleri güneydoğu cephesinde bulunan savunma duvarı parçalarında görülmüştür (Resim: 12). Buradaki örneklerde 4-5 blok taş sırası korunmuştur. Bu kesimde duvarlar yamuk veya düzensiz dikdörtgen örgülüdür. Duvarların zaman içinde onarıldığına kanıt olabilecek farklı duvar örgü tekniğinden çokgen örgülü duvar parçalarına da rastlanılmıştır.

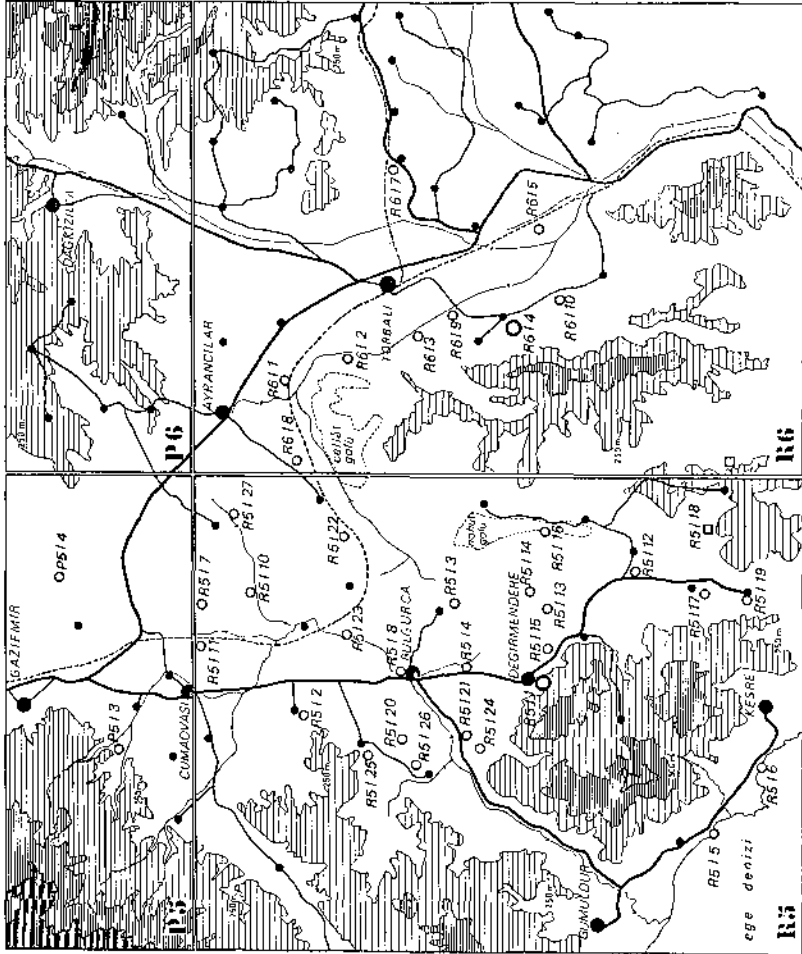
Duvar işçiliği özellikleri ve yüzey toplamalarından ele geçen çanak-çömlek parçalarından Yarentepe merkezinin Geç Geometrik, Arkaik ve Klasik çağlarda iskan edildiği anlaşılmaktadır (Resim: 13 ve 14). Derlediğimiz arkeolojik bulguların ışığında ve bu merkezin özel yerseçimi gözönüne alındığında, M.Ö. 412 olaylarında Pers hegemonyasına direnen Klazomenae göçmenlerinin tahkim ettiği Polichne⁴ ve Daphnous⁵ gibi stratejik bir merkezin konumlandırılması için Yarentepe seçenek olarak düşünülebilir.

(4) Thukydides VIII. 14.3; 23.6.

(5) Pliny *N.H.* V. 117.

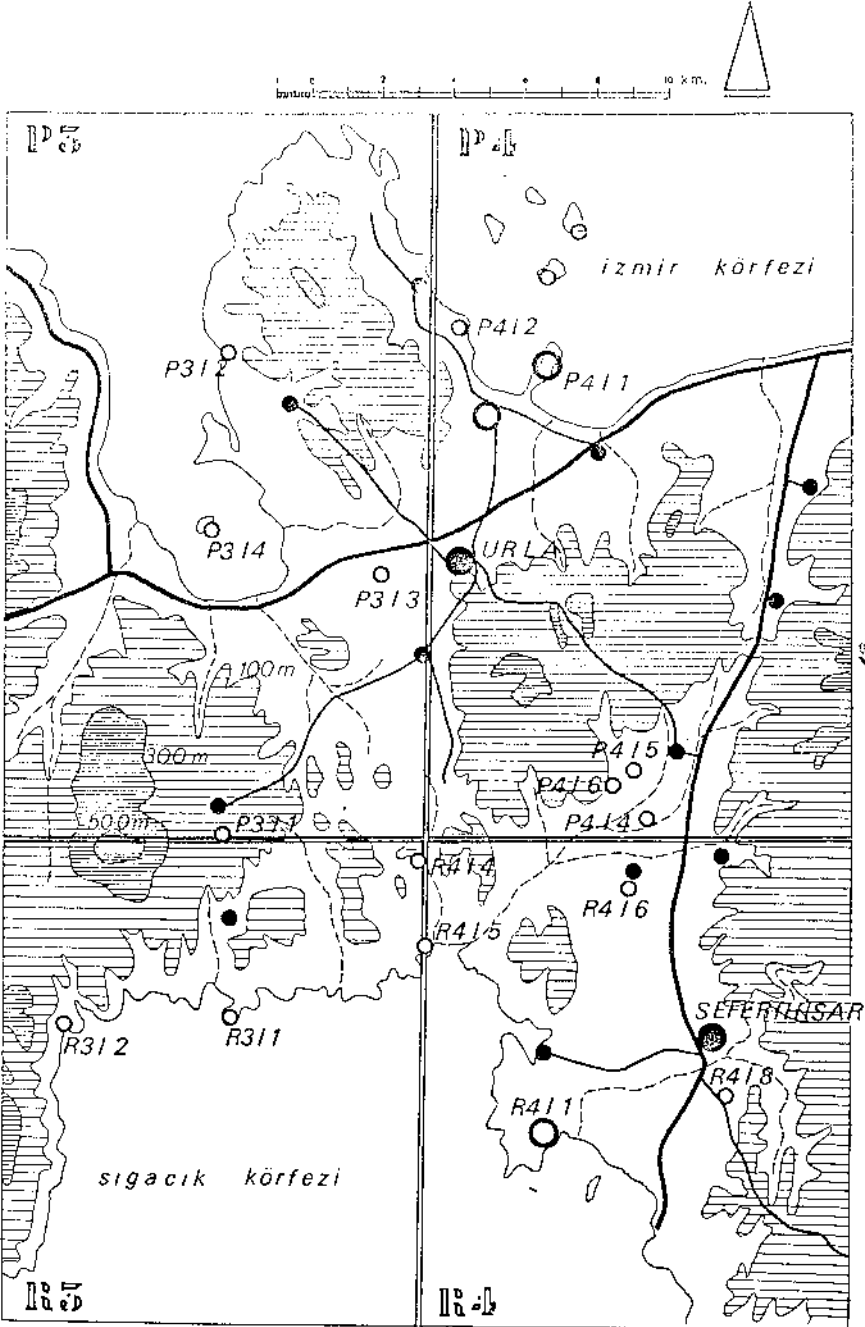

İONİA ARAŞTIRMALARI 409992

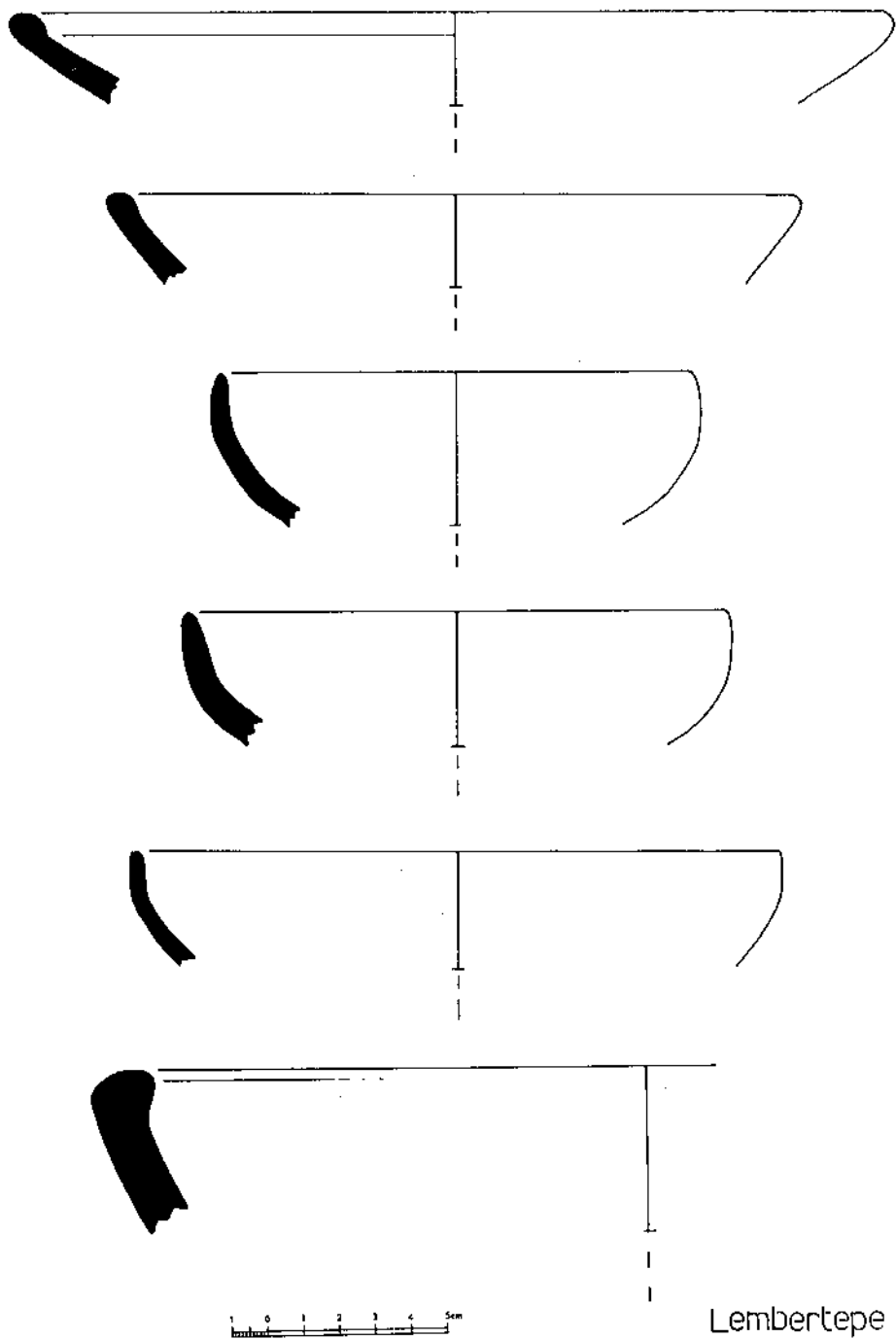

Resim: 1 — İonia Yüzey Araştırmaları: Cumaovası çevresi

İONİA ARAŞTIRMALARI 1988

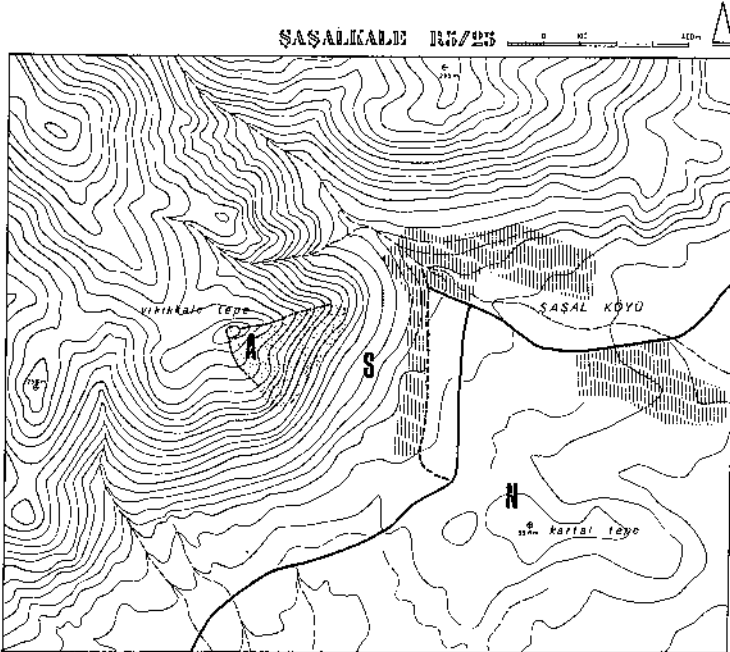
Resim: 2 — İonia Yüzey Araştırmaları: Urla çevresi

Resim: 3 — Lembertepe (R5/23) Çanak çömlek örnekleri

Resim: 4 — Şaşalkale (R5 / 25): Zirvedeki akropol çevre duvarlarının kuzeydoğu bölümünden görünüşü

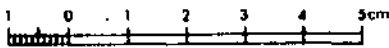
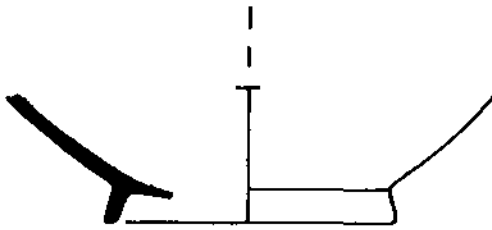
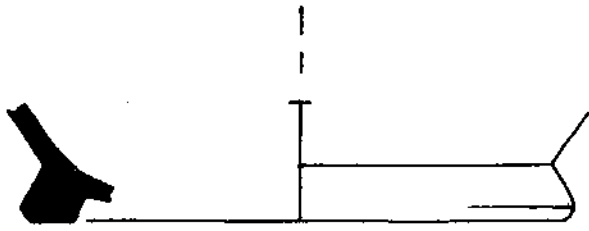
Resim: 5 — Şaşalkale (R5 / 25) çevresi

Resim: 7 — Şaşalkale (R5 / 25): Zirvedeki batı çevre duvarı dış yüzünden duvar örgüsü

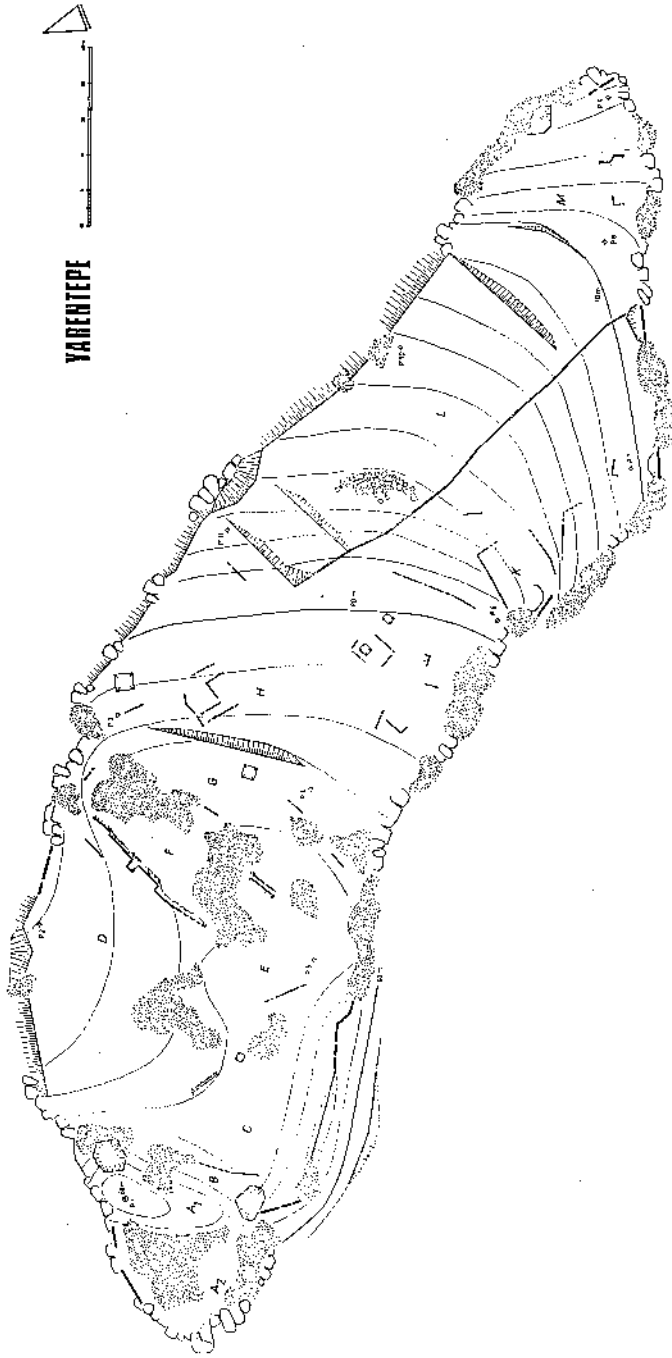

Resim: 8 — Şaşalkale (R5 / 25): Zirvedeki batı çevre duvarında seyirdim platformu içyüz duvar örgüsü

Şaşalkale

Resim: 9 — Şaşalkale (R5/25): Çanak-çömlek örnekleri

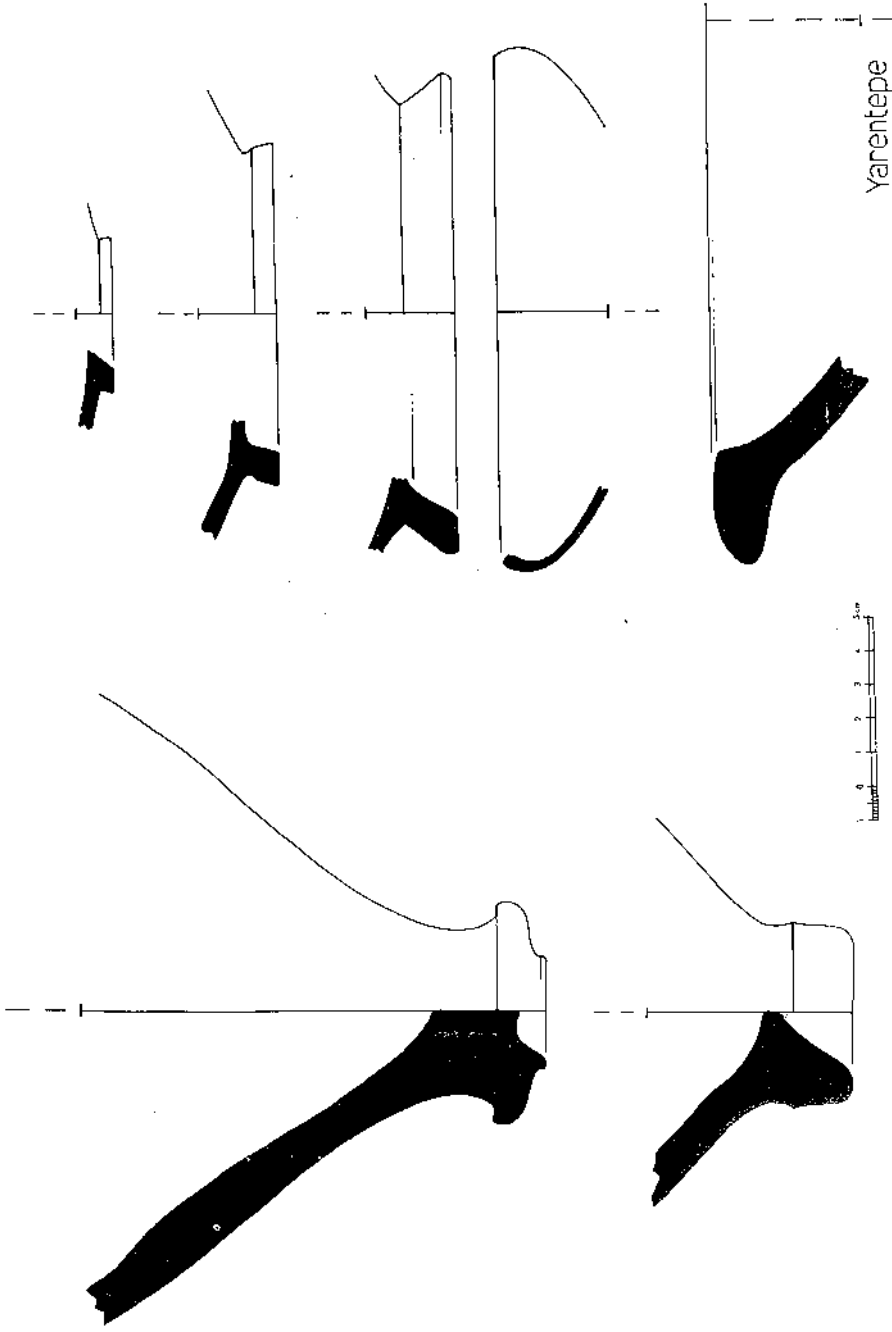
Resim: 10 --- Yarentepe (R4/4) yerleşim planı

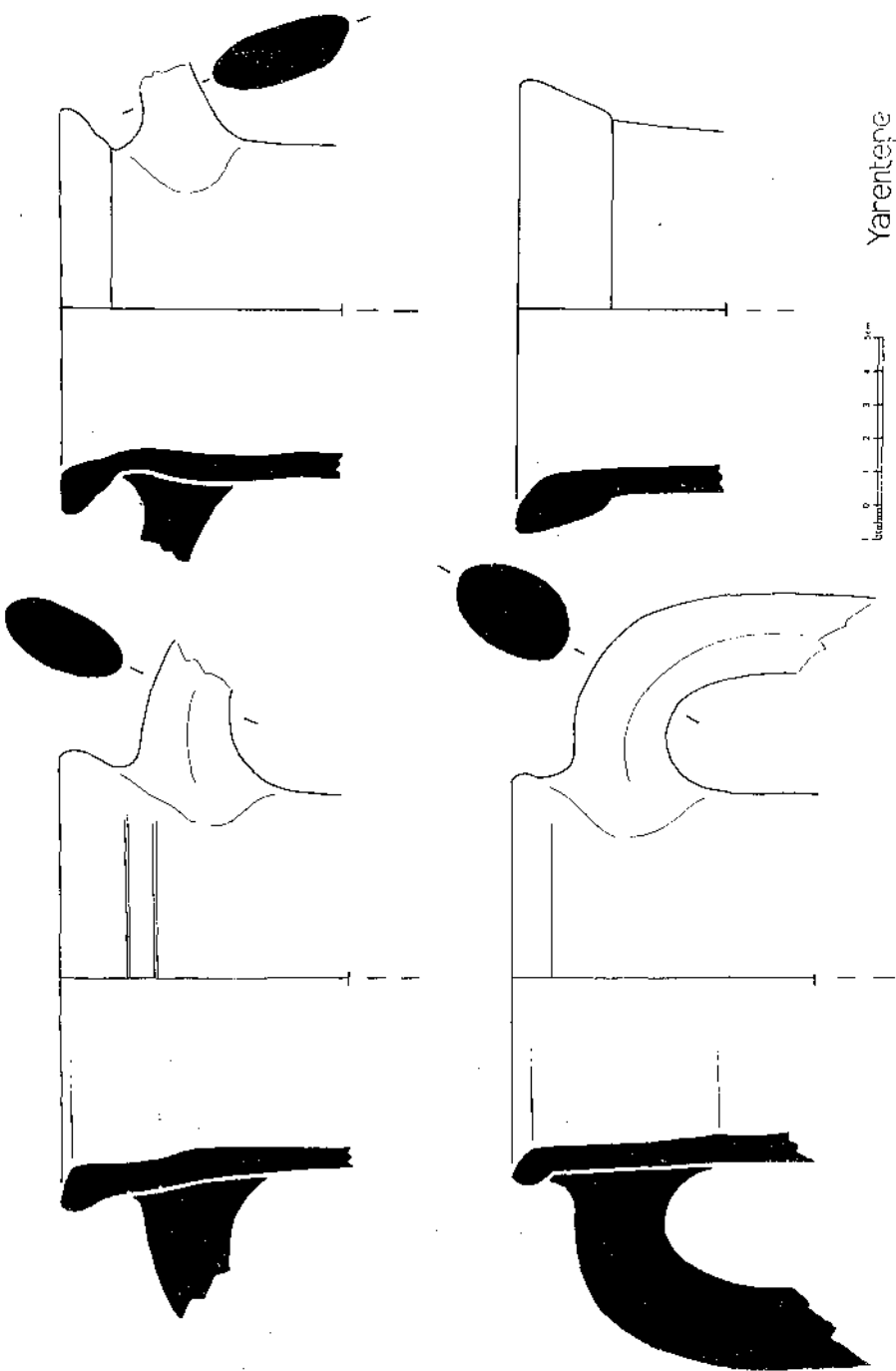
Resim: 11 — Yarentepe (R4/4): Güneybatıda savunma duvarı dışyüz örneği

Resim: 12 — Yarentepe (R4/4): Güneyde savunma duvarı dışyüz örneği

Resim: 13 — Yarentepe (R4 / 4): Çanak-çömlek örnekleri

Resim: 14 — Yarentepe (R4 / 4): Çanak—çömlek örnekleri

1988 KIRŞEHİR, YOZGAT VE NEVŞEHİR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Masao MORİ*
Sachihiro OMURA

1988 yılı Kaman-Kalehöyük kazı mevsiminde, daha önceki yıllarda hazırladığımız araştırma projesi çerçevesinde, Kırşehir, Yozgat ve Nevşehir illerindeki yüzey araştırmalarımızı sürdürdük. Bu araştırma gezilerini Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına ve Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığının izni ve yardımları ile yürüttük.

Araştırmalar, 1986 yılından beri devam ettirmekte olduğumuz Kaman-Kalehöyük kazılarında gün ışığına çıkarılan eserlerin bu bölgedeki yayılış alanını tesbit etmek bakımından çok önemli idi. Ayrıca Kaman-Kalehöyük buluntularına yakınlık gösterdikleri anlaşılan eserlere sahip olan üç ildeki höyük ve düz yerleşim yerlerinin harita üstünde belirlenmesi ve satıhtan derlenen malzemeden oluşan bir koleksiyonun, mukayese malzemesi olarak, oluşturulmasında büyük yarar vardı.

Araştırma gezilerine kazı heyeti üyelerinden Sachihiro Omura, Mamoru Yamashita, Kimiyoshi Matsumura, Yutaka Miyake ve Ryoichi Kontani katıldı. Bakanlık temsilcisi olarak Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı Kazılar şubesinden Arkeolog Fikri Kulakoğlu görevlendirilmiş ve ekibimize yardımcı olmuştur.

Yüzey araştırmaları 30 Eylül-20 Kasım 1988 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Araştırmalarda topladığımız seramiğin tanımında hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün büyük destek ve katkısından çok yararlandık. İçtenlikle teşekkür ederiz.

Yüzey araştırmaları yukarıda izah ettiğimiz gibi, dört ana başlık altında toplanan hedefler doğrultusunda sürdürüldü.

1- Kırşehir, Nevşehir ve Yozgat illerindeki höyükleri tesbit etmek.

2- Kaman-Kalehöyük kazısında açığa çıkarılan kültür katlarının verilerine göre yeni höyüklerin veya düz yerleşim yerlerinin temsil ettikleri kültürleri birbirleriyle karşılaştırmak.

(*) Masao MORİ, 3-10-31, Ohsawa, Mitaka-Shi, Tokyo, 181 /JAPONYA
Sachihiro OMURA, 3-10-31, Ohsawa, Mitaka-Shi, Tokyo, 181 /JAPONYA

3- Doğal bir düzlükte, yönünü tabiatın çizdiği Kırşehir Çiçekdağı karayolunun Eski Tunç Çağı'nda da bir kültür sınırı olup olmadığını araştırmak.

4- Kızılırmak'ın kuzeyindeki yerleşim yerlerinde Neolitik ve Kalkolitik kültürlerin temsil edilip edilmediğini incelemek.

Burada üçüncü hedef, yani doğal bir düzlükte yönünü tabiatın çizdiği Kırşehir Çiçekdağı karayolunun, aynı zamanda bir kültür sınırını belirleyip belirlemediği konusu üstünde duracağım.

1986 yılında tarafımızdan yürütülen yüzey araştırmalarında, (Kaman-Kalehöyük merkez alınarak) yaklaşık 30 km. yarıçapındaki dairesel bir alan taranmış ve yerleşim yerlerinin belirlenmesi sağlanmıştır. Belirlenen alanda 22 höyük ve düz yerleşim yeri tespit edilmiştir. 1987 yılında yürütülen yüzey araştırmaları da, Çiçekdağı ilçesinde ve Kırşehir merkezine bağlı bölgede yapılmıştır. Belirlenen bu alanda da 43 höyük ve yerleşim yeri tespit edildi. 1986 ve 87 yılındaki araştırmalara göre, merkez Kırşehir bölgesinde, Çiçekdağı ve Kaman ilçelerinde, M.Ö. III. bin'den başlayarak Orta Çağlara kadar devam eden kültürlerin temsil edildiği anlaşıldı. Bu bölgede bunun doğal karşılanması gerekir. Özellikle, Kaman ve Çiçekdağı ilçeleri arazisinde, yani Delice Irmak ve Kılıçözü akarsuları yatakları boyunca, Eski Tunç Çağı'na ait kırmızı ve kahverengi boya bezekli tipik çanak-çömlek parçaları çok miktarda toplandı. Ancak, Kırşehir yöresindeki Maliyeçölü denilen bölgede, 1987 yılında Delice Irmak ve Kılıçözü akarsuları yatağında bulunmuş olan Eski Tunç Çağı'na ait kırmızı veya kahverengi boya bezekli çanak-çömlek parçalarına rastlanmadı. Onun için geçen yılki sempozyumda Kaman ve Çiçekdağı ve Kırşehir-Çiçekdağı karayolunun doğusunda kalan Maliyeçölü arasında Eski Tunç Çağı kültürlerinin bir sınır bölgesini oluşturabileceğini açıklamıştık.

1988 yılı araştırmalarında Kaman ve Çiçekdağı ile Kırşehir arasındaki doğal sınır ile ayrılan bu iki bölge arasındaki Eski Tunç Çağı seramiği farklılığının nedenleri aydınlatılmıştır.

1988 araştırmalarında, Delice Irmak vadisi merkez olarak ele alındı. Bu merkeze bağlı çevrede yaptığımız çalışmalar aynı zamanda merkezi Kırşehir olan bölgenin kuzey-doğusunda, Yozgat'ın güneyinde yoğunlaştırıldı. Bölgede 48 höyüğü inceledik (Resim: 1). Bunların çoğu tabiatın sağladığı imkânlarla bağlı kalarak Delice Irmak'ın Delice Irmak'a akan küçük özerin, çayların vadisinde kurulmuştur. Bu araştırmalarda da, gözleendiği gibi, yeni buluntular da Delice Irmak vadisindeki höyüklerin Eski Tunç Çağı'nda yaygın kesif bir iskâna sahne oldukları doğrulandı.

Burada geçen yıl yaptığımız yüzey araştırmaları sonunda doğal sınırın batı ve doğu kısmında tespit edilen höyüklerden topladığımız seramikleri ve 1987 yılındakileri özellikle, Eski Tunç Çağı'na ait boyalı çanak-çömlek parçaları ile karşılaştırmak isterim.

1987 yılında Delice Irmak'ın, veya Delice Irmak'a akan küçük özlere, çayların vadisinde kurulmuş olan höyüklerde de Eski Tunç Çağı'na ait çok sayıda çanak-çömlek parçaları toplandı. Bunların içinde boyalı çanak-çömlek parçaları da vardı. Bunlar krem astarlı, kırmızı veya kahverengi nakışlıdır. Çoğu ince kum katkılı ve ince cidarlıdır. Bu nakışlı seramik yalnız Yerköy'ün batı bölgesindeki höyüklerde, Küçükale, Kadı, Ayvalı, Gök I, Gök II, Kaleevci, Safalı, Cepni, Çolaktepe'de, yani Delice Irmak, Kılıçözü yatağında görüldü. Biz bunları geçici olarak Delice boyalı çanak-çömlek olarak adlandırmıştık.

1988 yılındaki yüzey araştırmaları, yukarıda açıkladığımız gibi, Kırşehir'in kuzey-doğusunda, Yozgat'ın güneyinde, yani Yerköy'ün doğu bölgesinde yoğunlaştırıldı. Toplananlar içinde Eski Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları önemli bir yer almaktadır. Özellikle Toprakpınar (Resim: 2-1-7, Resim: 6-7), Cevizlibağı (Resim: 2-8-12, Resim: 8-9), Kırđök Gök (Resim: 3-1-6, Resim: 10-11), Karaosmanoğlu, Kültepe I, (Yalak I) (Resim: 3-7-12, Resim: 12-13), Akçakoyunlu, Özbekyurdu, Alibar (Resim: 4-8-11, Resim: 14-15), Zekere, Kızılyar, Gergerli (Resim: 4-1-7), Höyük-özü (Battal) (Resim: 4-12-15, Resim: 5-1-11, Resim: 16-17)'de bulunan Eski Tunç Çağı'na ait çanak-çömlek parçaları, özellikle Toprakpınar, Cevizlibağı, Kırđök Gök'ün dışındaki höyüklerde Eski Tunç Çağı'nın son safhasına ve M.Ö. II. binin başına tarihlenen III. Alishar boyalı çanak-çömlek parçalarına çok rastlandı. Toplanan III. Alishar seramiğinin elde yapılmış, hamuru iyi tutması için, çoğunlukla saman katkılıdır. Renkleri açık kırmızı, açık kahverengi, kırmızı kahverengi, yeşilimsi gri, kirli krem astarlıdır. Hepsisi koyu kırmızı, kahverengi ve siyaha çalan bir veya iki renkle boyanmıştır. Bunları Eski Tunç Çağı'na ait Delice boya bezekli çanak-çömlek parçalarından ayırmak kolaydır.

III. Alishar seramiği, Yerköy'den doğuya, Delice Irmak'a doğru gittikçe artmakta ve Alishar'a yaklaştıkça her höyükte görülmeğe başlamaktadır. Kırşehir Merkezinin kuzeydoğu bölgesinde Eski Tunç Çağı'nın tek renkli çanak-çömlek örnekleri bulunduğu halde, III. Alishar veya Delice nakışlı seramik türlerine hiç rastlanmamıştır.

1987, 1988 araştırmalarının sonucu olarak göze çarpan en önemli tesbitlerden biri, Delice Irmak vadisinde Eski Tunç Çağı boya nakışlı seramiğinin iki guruba ayrılmasıdır.

Birinci grubu, Delice Gök I, II, Kadı ve Çolaktepe, Çiçekdağı, Küçük-kale ve bu yıl da araştırılan Kırdök Gök'ün krem astarlı, kahverengi veya kırmızı renkle bezeli, ince kum katkılı, ince cidarlı, yani Delice boyalı çanak-çömleği temsil eder. Bunların çoğu Yerköy'ün batısında, yani tabii sınır olan Kırşehir Çiçekdağı Karayolunun batısındaki alanda, özellikle, Delice Irmak, Kılıçözü akarsuları yatağı boyunca sık görülmektedir. İkinci gurubu, Yerköy'ün doğusunda yani Alishar, Höyüközü, ve Gergerli höyüklerinde bulunan III. Alishar seramiği temsil eder. Bu seramik türlerinin hamur ve astar teknikleri, motif çeşitleri ve ağız kenarlarının profilleri bakımından Delice boyalı çanak-çömleği ile III. Alishar arasında belli farkların varlığı gözlenmektedir. Bu araştırmalar adı geçen bu seramik türleri bakımından, iki bölge arasındaki mahalli ayrılıkların varlığını öğrenmemizi sağladı.

1986, 87, 88 yılı araştırmalarında bir problemin ortaya çıktığını vurgulamak isterim. Bu problem, Yerköy'ün batısındaki bölgede görülen höyüklerden toplanan Delice boyalı çanak-çömleklerinin tarihidir. Delice boyalı çanak-çömlekleri III. Alishar seramikleri ile çağdaş mıdır? yoksa III. Alishar'dan erken midir? veya III. Alishar'dan daha geç midir? Delice boyalı çanak-çömleklerinin hamurunu, nakışını, astarını ve ağız profillerini incelediğimizde, bunların III. Alishar seramiğinden hatta H.H. von der Osten tarafından Intermediate olarak adlandırılan çanak-çömlek türünde nakış, astar ve profil bakımından çok farklı olduğu görülür.

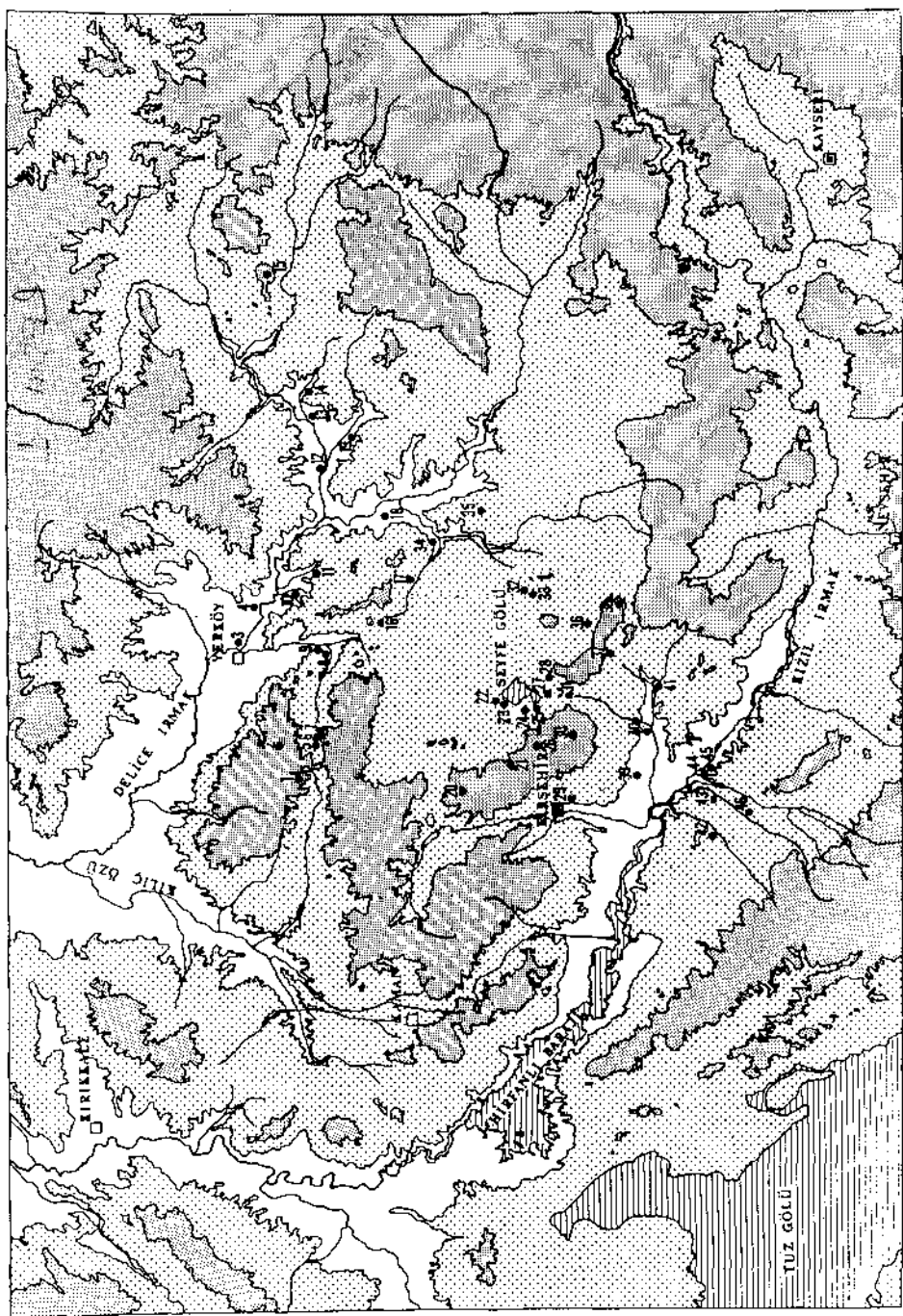
Burada kısaca açıklamak gerekirse, derlediğimiz III. Alishar çanak-çömleğinin Kültepe ve Alishar'a göre, Eski Tunç Çağı'nın III. safhası ile M.Ö. II. binin başlangıcı arasına tarihlenebileceği şeklindedir. Delice boyalı çanak-çömleği III. Alishar'dan önceye tarihlenebilseydi Kültepe'nin 11, 12, 13; Alishar'ın 6, 7 tabakalarına kadar yükselebilirlerdi. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu mümkün değildir. Çünkü Delice boyalı çanak-çömlek türü Kültepe'de, Alishar'da bulunmamıştır.

Yukarıda açıklandığı gibi, III. Alishar çanak-çömleğinin Yerköy'den doğuya, Alishar'dan Kültepe'ye doğru uzanan alanda mahalli bir çanak-çömlek türü olarak kaldığını kabul ediyoruz. Buna göre Yerköy'den batıya doğru uzayan alanda, yani Delice Irmak ve Kılıçözü yatağından toplanan Delice boyalı çanak-çömleği de III. Alishar türü çanak-çömlekte olduğu gibi, bu bölgede mahalli bir çanak-çömlek türünü temsil ettiğini düşünebiliriz.

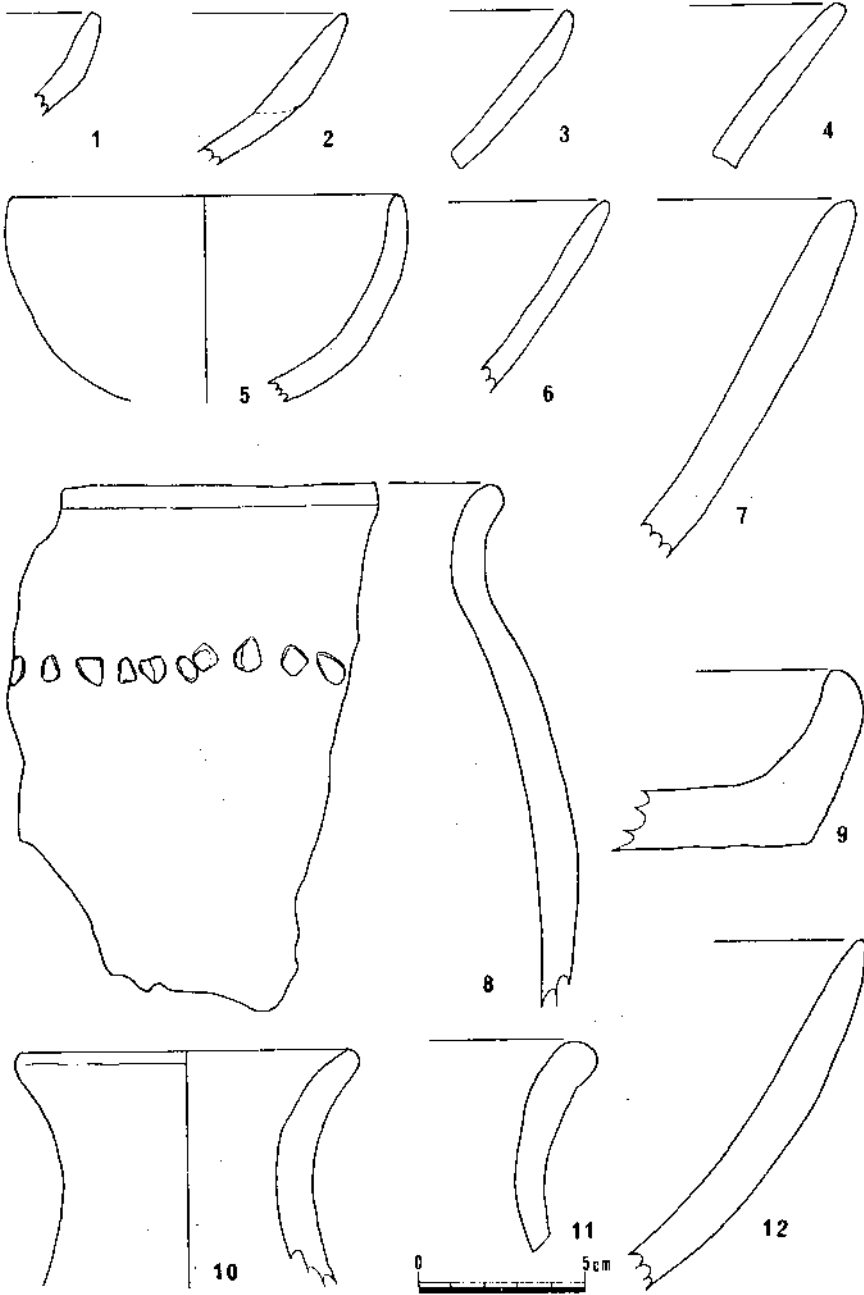
Bu boyalı çanak-çömlek türlerinden biri Orta Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerinde olmak üzere, iki bölgede de birbirinden ayrılabilen iki yerel grubu temsil etmektedirler.

1988 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

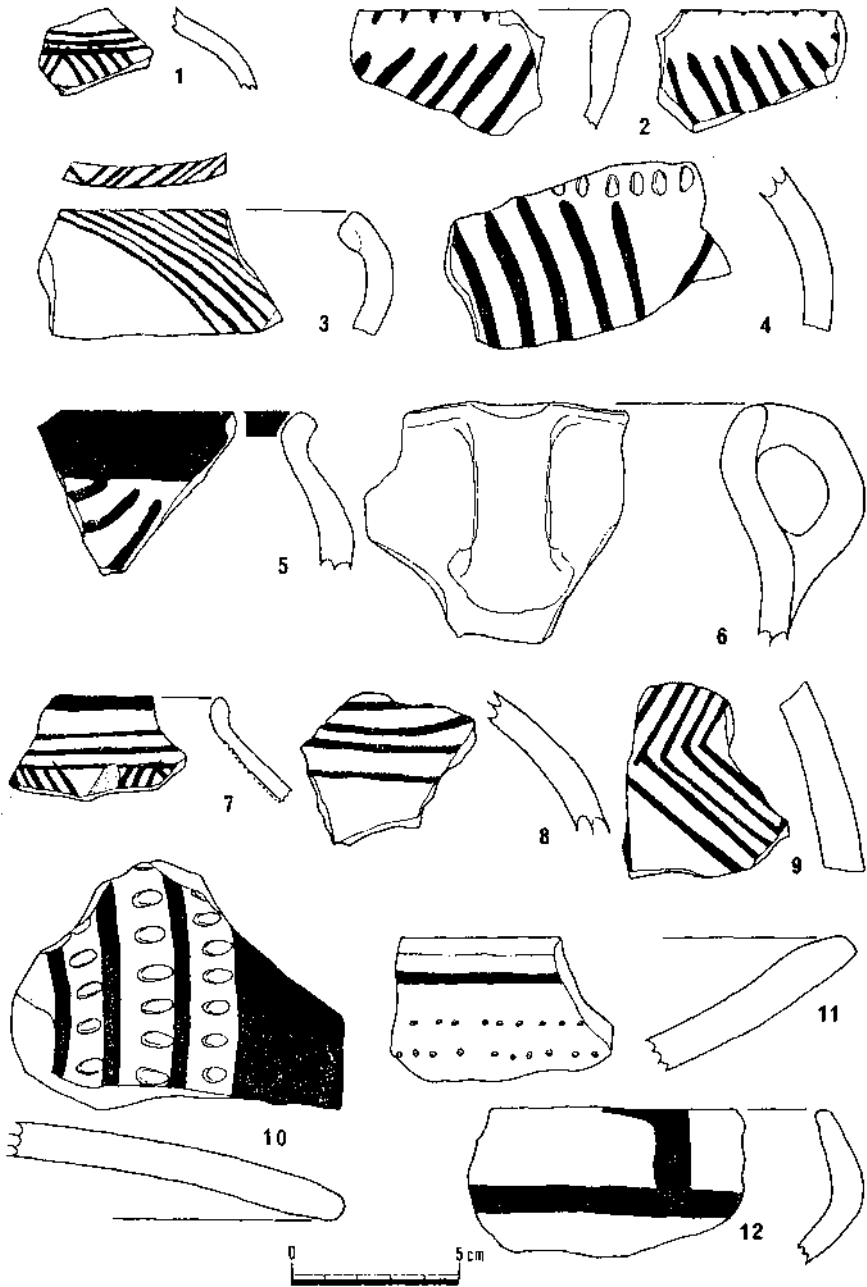
1- KIRDÖK GÖK	34- ÖZBEKYURDU
2- AT TEPE	35- MENDİLLİ
3- UYUZHAMAMI	36- AĞILI
4- KONAK	37- TOPRAKPINAR
5- GÖK III	38- TATAR YEĞENAĞA
6- GÖK II	39- TUZ
7- GÖK I	40- SIĞIR YATAĞI
8- KÜLTEPE (Yalak) I	41- ALTINYAZI KALE
9- KÜLTEPE (Yalak) II	42- SONDUL
10- KARAOŞMANOĞLU	43- ÖTEYÜZ
11- AKÇAKOYUNLU	44- TEKELİ I
12- KIZILYAR	45- TEKELİ II
13- GERGERLİ	46- KUŞ
14- HÖYÜKÖZÜ	
15- ALIŞAR	
16- ZEKERE	
17- ACI	
18- ALİBAR	
19- HÖYÜK TEPE	
20- CEVİZLİ	
21- AKÇA AĞLI	
22- ESKİDOĞANLI I	
23- ESKİDOĞANLI II	
24- SEYFE KALE	
25- DALAKACI	
26- SEYFE KURU	
27- YAZIKINIK	
28- HACET	
29- GÖLHİSAR	
30- DEĞİRMENOCAĞI	
31- YUĞ	
32- BÜYÜK GARİPLİ	
33- KÜÇÜK GARİPLİ	

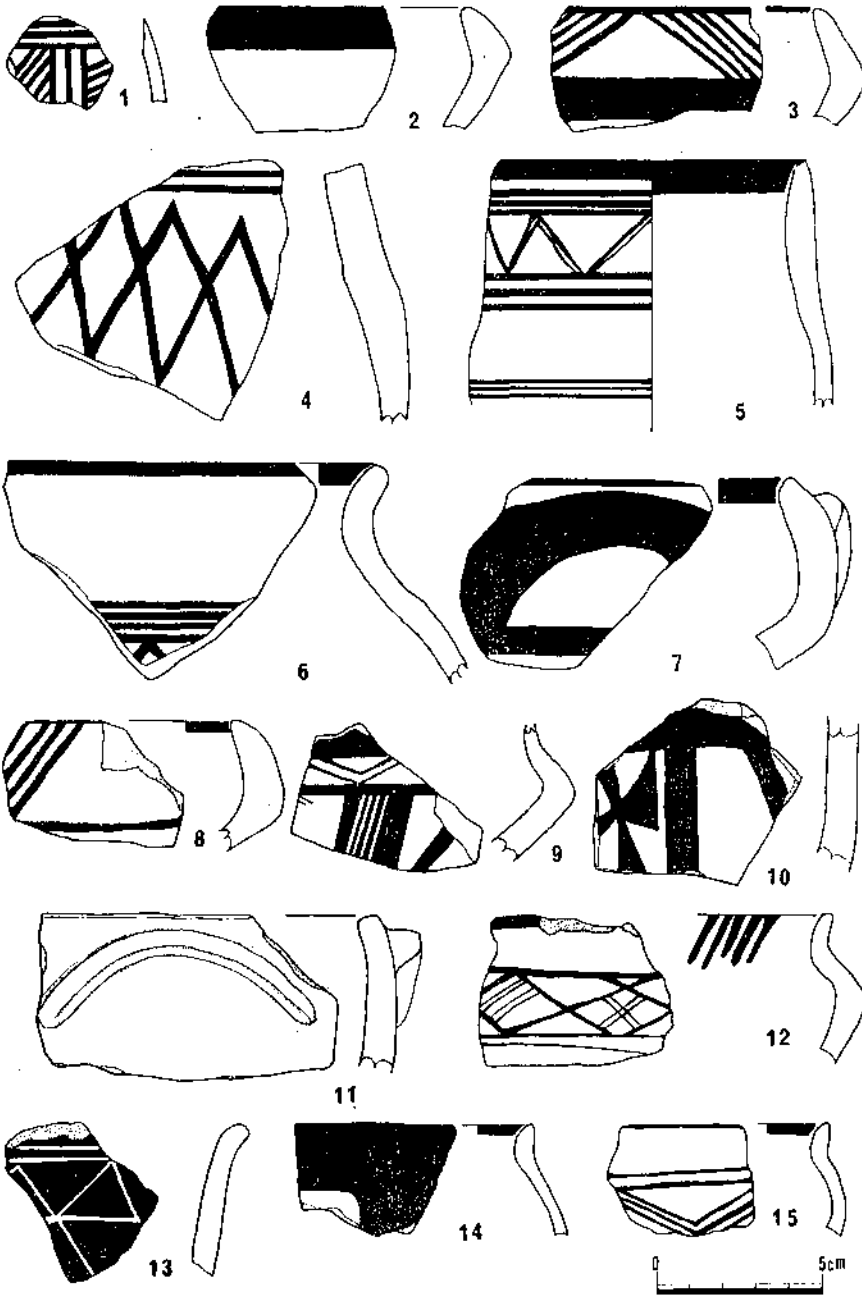
Resim: 1

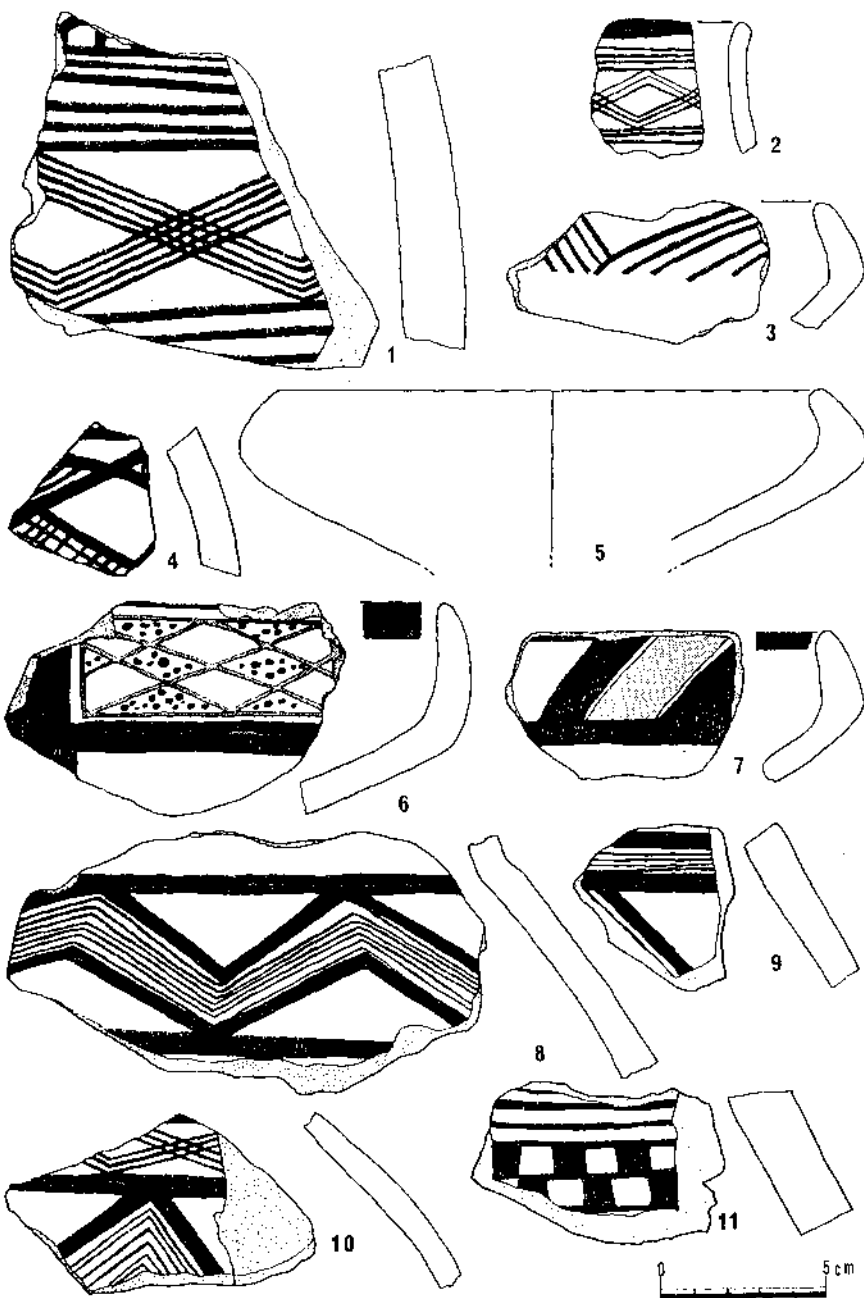
Resim: 2- 1-7 Toprakpınar, 8-12 Cevizlibağ

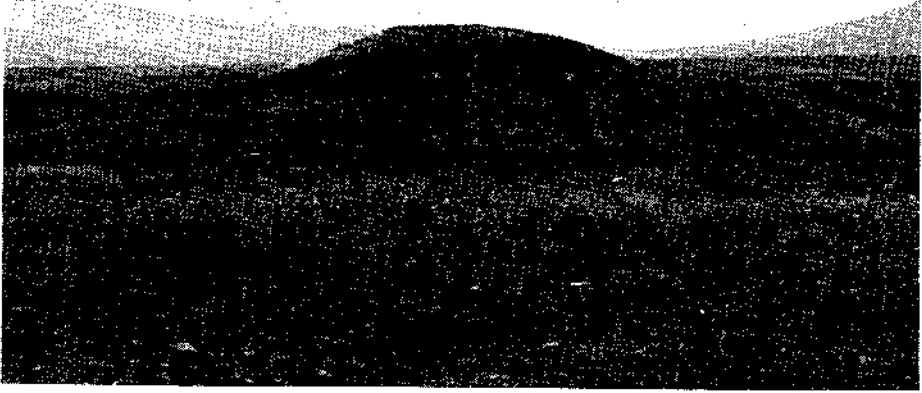
Resim: 3- 1-6 Kırdök Gök, 7-12 Kültepe I

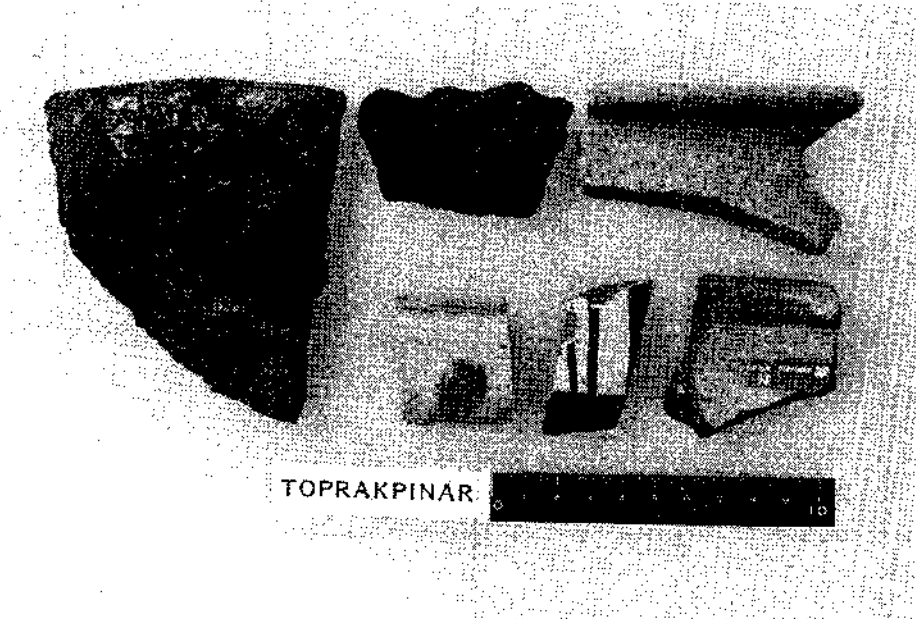
Resim: 4- 1-7 Gergerli, 8-11 Alibar, 12-15 Höyüközü (Battal)

Resim: 5- 1-11 Höyüközü (Battal)

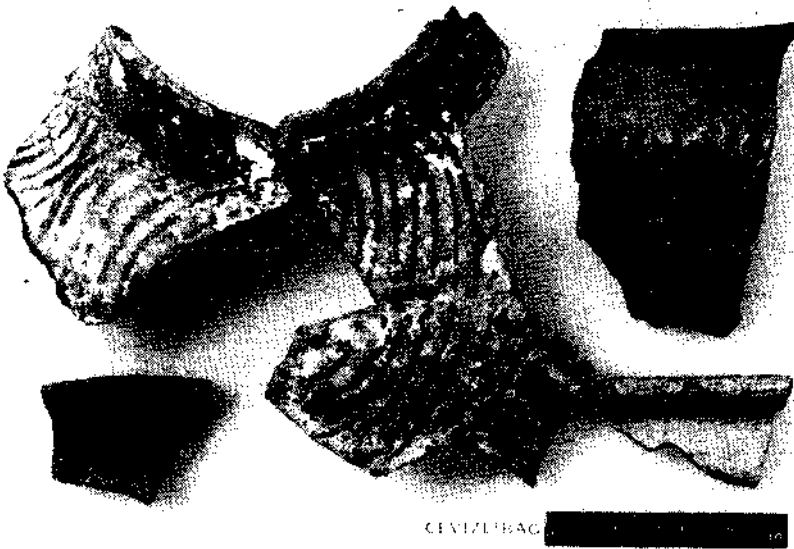
Resim: 6- Toprakpınar

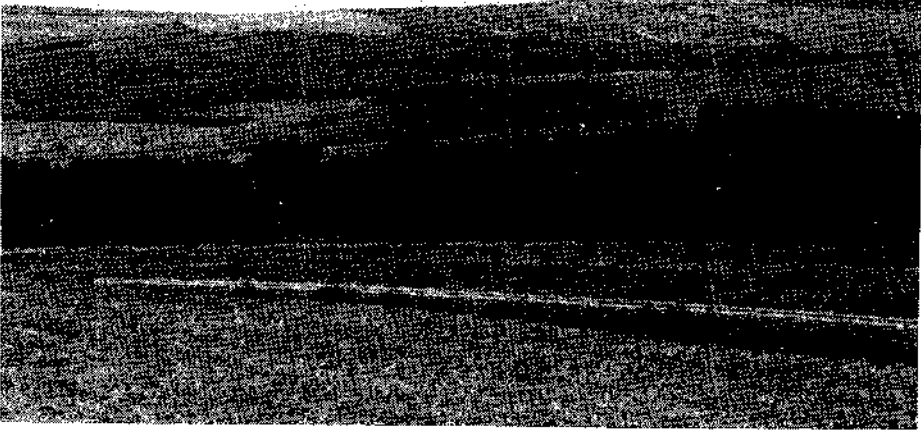
Resim: 7- Toprakpınar

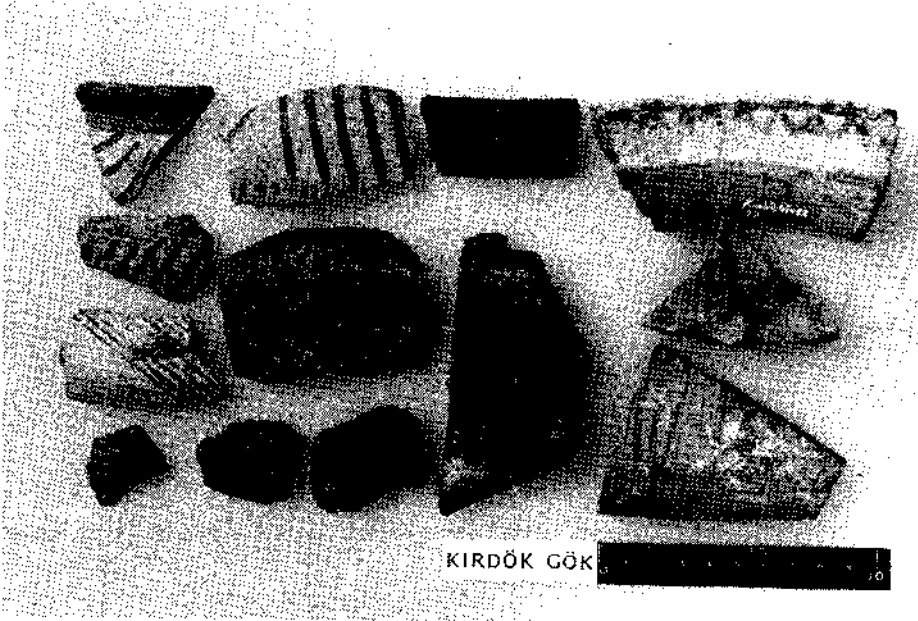
Resim: 8- Cevizlibag

Resim: 9- Cevizlibag

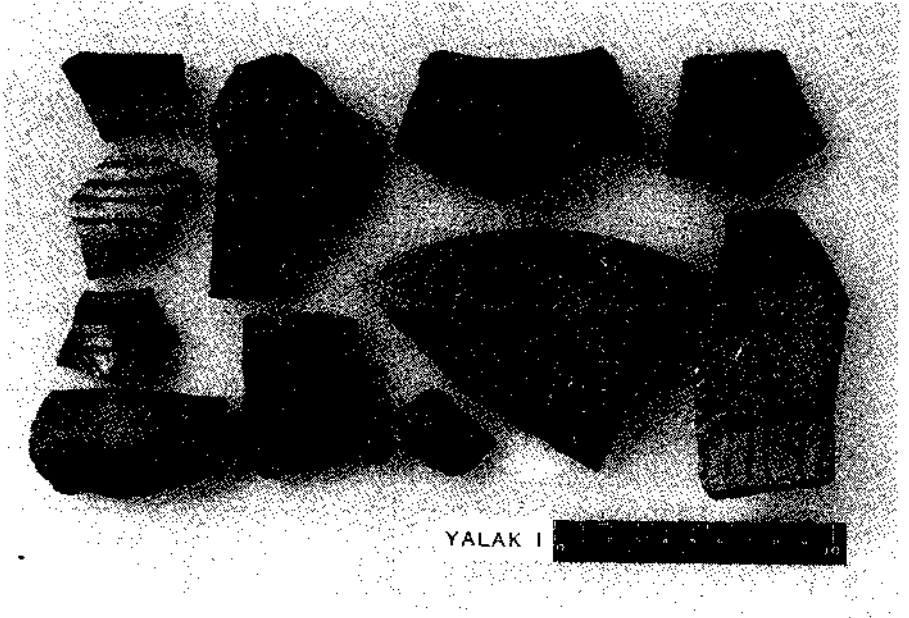
Resim: 10- Kırdök Gök

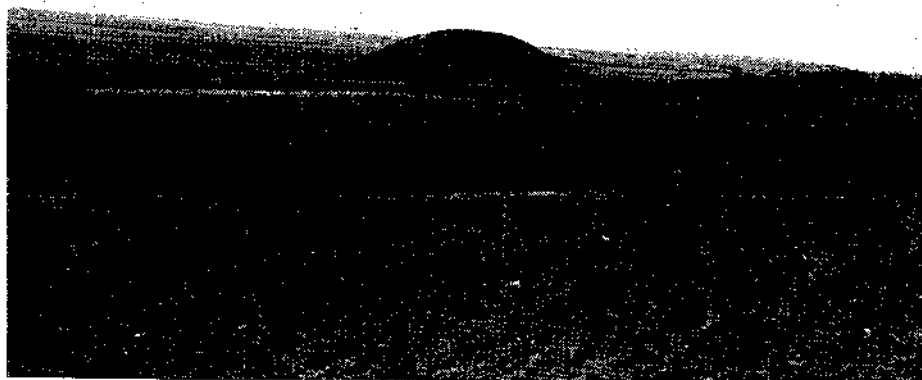
Resim: 11- Kırdök Gök

Resim: 12- Kültepe I

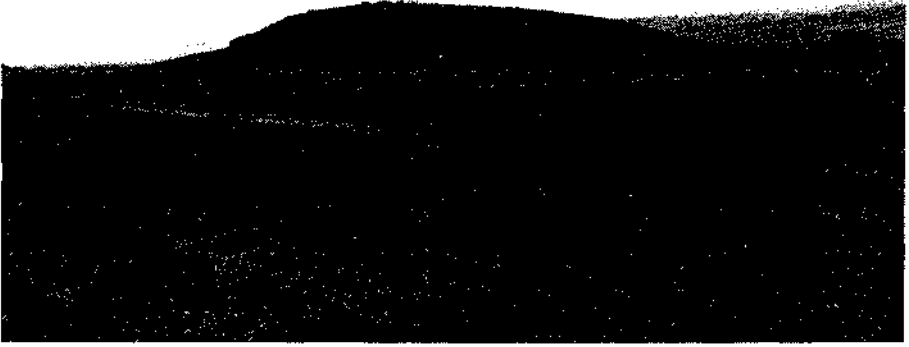
Resim: 13- Kültepe I

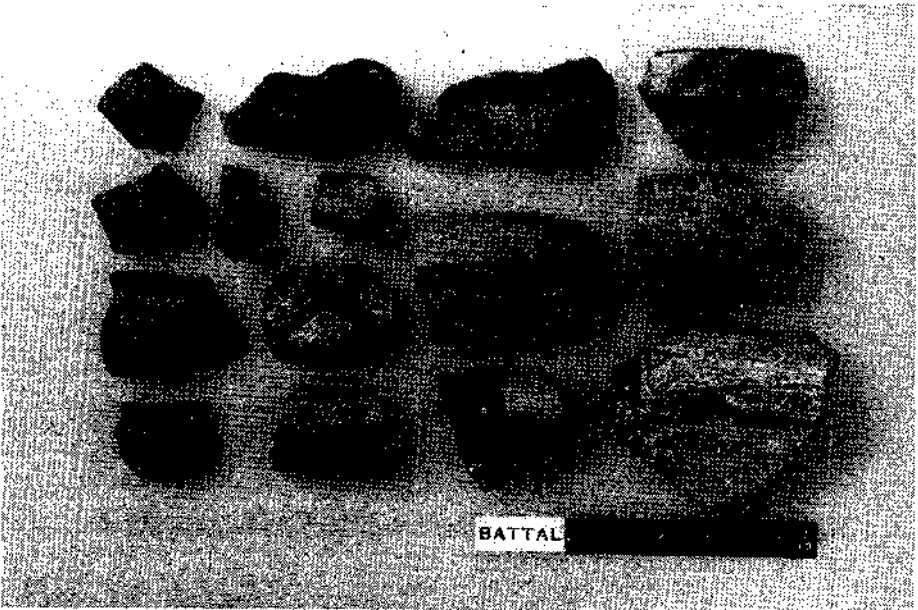
Resim: 14- Alibar

Resim: 15- Alibar

Resim: 16- Höyüközü (Battal)

Resim: 17- Höyüközü (Battal)

VAN BÖLGESİNDE URARTU BARAJ VE SULAMA SİSTEMİNİN ARAŞTIRILMASI, 1988

Oktay BELLİ*

1987 yılında Van bölgesinde başlattığımız “Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması” adlı konuyu, 1988 yılının Temmuz-Ağustos aylarında özellikle Van Gölü’nün kuzey bölgesinde devam ettirdik¹. Bu bölgede yaptığımız araştırmada, gerek Urartu Krallığı için, gerekse günümüzde inşa edilen modern barajlar için oldukça ilginç sayılabilecek yeni bir baraj daha bulduk². Keşfettiğimiz bu baraj, Van Gölü’nün kuzey kıyısında Muradiye ilçesine bağlı Yukarı Argıt (eski Yukarı Pet) köyünün yaklaşık olarak 2,5-3 km. güneydoğusunda bugünkü “Gölçayırı Tepe” adlı mevkiye bulunmaktadır. Argıt barajı olarak isimlendirdiğimiz bu baraj, Muradiye ilçesinin de 18-20 km. kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır (Harita: 1).

Argıt barajının şimdiye kadar bilim dünyası tarafından bilinmemesinin en büyük nedeni, ana yolların dışında kalması ve ulaşılması oldukça zor olan 2450 m. yüksekliğindeki dağların zirvesinde, küçük bir çöküntü alanında yer almasından dolayıdır (Resim: 1).

Baraj suları, çevredeki yüksek dağlardan inen kar ve yağmur sularının yanı sıra, çevreden çıkan çok sayıdaki kaynak sularının da birleşmesiyle oluşmaktadır. Baraj sularının biriktiği alan, yaklaşık olarak 800-900 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır (Resim: 1). Bu haliyle baraj göl alanının yüzölçümü, Kırıcagöl barajından biraz daha büyüktür. Ancak baraj göl alanında biriken suyun sürekli olarak akıtılması sonucunda, baraj ala-

(*) Doç. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 / İSTANBUL

(1) 1988 yılında yapmış olduğumuz bu araştırma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu’nun maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmamıza gösterilen bu yakın ilgi ve verilen maddi destek dolayısıyla, her iki kurumun da değerli yöneticilerine burada içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

(2) Yapmış olduğumuz araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak Malatya Müze asistanı Sayın Enver Üstündağ katılmıştır.

nında ne kadar metreküp suyun birikmiş olduğunu ise ne yazık ki şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

Argıt barajının gövde duvarının inşaatı ve barajın genel tasarımı, Van bölgesindeki Keçiş Göl (eski Rusa barajı), Kırcağöl ve Gelincik barajlarının tasarımı ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Urartu barajlarının kuruluşlarındaki bu çarpıcı benzerlik, tamamen arazinin doğal yapısından kaynaklanmış olmalıdır. Örneğin sözünü ettiğimiz barajların hemen hepsinde ortak olan özellik, baraj göl sularının biriktiği çanak şeklindeki alana, çevresindeki yüksek dağlardan inen kar ve yağmur sularının birikip akmasıdır. Biriken su, özellikle suların fazla olduğu ilkbahar aylarından itibaren kendisine daha önce açmış olduğu bir boşalma ağzından büyük bir hızla akıp gitmektedir. İşte Urartu Krallığı, özellikle suyun boşalma ağzını oluşturan boğaz kısmına bir set duvarı inşa ettirerek, hem suyun gereksiz olduğu ilkbahar aylarında boşu boşuna akıp gitmesini önlemiş, hem de baraj gölünün oluşmasını sağlamıştır.

Argıt barajının gövde duvarı, gölün kuzeyindeki dar olan boğaz kısmına inşa edilmiştir (Resim: 2). Gövde duvarının doğu ucu, kayalık olan kesimle birleştirilmiştir (Resim: 3). Bu tür inşaat tasarımı, -tıpkı günümüzde ırmaklar üzerinde inşa edilen modern barajlarda olduğu gibi- baraj gövde duvarına büyük bir sağlamlık kazandırmış olmalıdır. Öte yandan bu kayalık kesim, baraj gövde duvarının inşaatı için gerekli olan yüzlerce metreküp taş sağlaması yönünden de çok büyük bir kolaylık sağlamıştır (Resim: 4). Eğer buradaki taş yatakları olmasaydı, bu kadar yüksek ve engebeli bir yere başka bir taraftan taş getirmek hemen hemen olanaksız olurdu. Kuzey yönüne doğru geniş bir alana yayılan gözeneksiz bazalt yataklarının işletilmesiyle elde edilen taşlar, hem baraj gövde duvarının, hem de baraj ile ilgili diğer yapılar inşaatında kullanılmıştır. Ancak Türk-İran sınırında bulunan Gelincik barajının gövde duvarına taş sağlayan bazalt yataklarının tersine, buradaki taş ocaklarında eski işletme izleri çok belirgin olarak görülmektedir. Eski işletme izlerinin kapanmasında, erezyonun büyük etkisi olmuştur.

Barajın gövde duvarı ortalama 5 m. genişliğinde ve 91 m. uzunluğundadır (Resim: 5). Ancak geçirmiş olduğu onarımlar yüzünden, duvar genişliğinin hemen hemen her yerde 5 m. olmadığı anlaşılmaktadır. Duvarın ön ve arka yüzü, diğer Urartu barajlarının gövde duvarlarında olduğu gibi, çok düzgün olmayan taşlarla örülmüştür (Resim: 6-7). Kabaca işlenmiş olan taşlar arasında birleştirici malzeme olarak küçük taş ve çamur kullanılmıştır. Yalnız buradaki duvarda kullanılan taşların, diğer Urartu barajlarının duvarlarında kullanılan taşlara kıyasla daha küçük oldukları gözlem-

lenmektedir. Keşiş Göl (eski **Rusa** barajı) ve Kırcagöl barajlarının gövde duvarlarının orta kısmında bulunan ve sadece blokaj ile doldurulan kısmı³, burada göremiyoruz. Bu durumuyla Argıt barajının gövde duvarının inşa tekniği, Türk-İran sınırında bulunan Gelincik barajının gövde duvarının inşa tekniği ve özellikle biçimi ile büyük bir benzerlik göstermektedir⁴.

Baraj gövde duvarının sık sık onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır. Hatta yapılan bu onarımların, gövde duvarının planını etkileyecek boyutlara ulaşmış olduğu gözlemlenmektedir (Resim: 5). Yapılan bu onarımlar, gövde duvarının hem doğu, hem de batı kesimini kapsamaktadır. Aşağıda da göreceğimiz gibi, kayalık ile birleşen doğu kesimine yapılan ek onarım, Argıt barajının diğer Urartu barajlarından ayıran en karakteristik özelliğini oluşturmuştur.

Gövde duvarının batı kesimine yapılan ek duvar ise, duvarın su biriken tarafına bakan güney yüzüne yapılmıştır (Resim: 5). Daha önce yapılan gövde duvarı, suların getirmiş olduğu toprak tabakasından ve su baskınlarından büyük ölçüde etkilenmiş olacak ki, bu duvara paralel olarak ikinci bir duvar daha inşa etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yapılan bu yeni duvarın, eski duvardan daha yüksek olduğu belirgin olarak görülmektedir (Resim: 4).

Ancak yapılan bu yeni onarımların, -Gelincik barajının tersine- tamamen Urartu Krallığı döneminde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gerek kullanılan taşlardan, gerekse taşlar arasında birleştirici olarak kullanılan malzemede, en küçük bir değişikliğin olmadığı görülmektedir.

Baraj gövde duvarının kuzey yüzündeki taş sayısı, günümüze kadar yer yer 3-4 sıra halinde korunabilmiştir (Resim: 6). Bu kesimdeki duvar yüksekliği de, 90 cm. ile 1.30 m. arasında değişmektedir. Ancak duvarın gerçek yüksekliğinin bu kadar olmadığını, duvarın her iki tarafına düşmüş olan taşlar doğrulamaktadır.

Baraj gövde duvarının göl tarafına bakan güney yüzü ise, yüzlerce yıldan beri suların getirip biriktirmiş olduğu toprak tabakası ile dolmuştur (Resim: 8). Toprak tabakasının gövde duvarının orta kesiminde daha fazla olduğu görülmektedir. Hatta suların getirdiği toprak tabakasının yer yer duvarın üstünü aştığı ve kuzey kesime taşıdığı da gözlemlenmektedir. Toprağın dolduramadığı kesimlerdeki duvar yüksekliğinin ise en çok 60-90 cm. arasında değiştiği görülmektedir.

(3) B. Ögün, *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semiramis) Kanalı* 1970, res. 1, 3.

(4) O. Belli, "Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1988, 316 vd, res. 11-13.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Argıt barajının çok önemli bir özelliği bulunmaktadır. Baraj gövde duvarının su tarafındaki güney yüzüne ikinci bir duvar daha yapılmıştır. Yayvan yarım ay şeklinde, kavisli olarak inşa edilen bu duvar, gövde duvarının kayalıkla birleşen 18 metrelik bir kesimini kapsamaktadır (Resim: 5). İkinci bir duvarın yayvan yarım ay şeklinde yapılmasının en büyük nedeni, eğim yönünden çok düşük seviyede bulunan ve bu yüzden de suyun fazla biriktiği bu kesimdeki gövde duvarını, suyun aşırı basıncından korumak amacına yönelik olmalıdır. Gövde duvarının belirli bir kesiminin de olsa kavisli inşa edilmesi gerçeği, suyun basıncına karşı koymak amacıyla günümüzde inşa edilen modern barajların kavisli gövde duvarının bir proto tipi olması yönünden büyük bir önem taşımaktadır.

Argıt barajında su akıtma işini sağlayan bir tek savak görülmektedir (Resim: 5). Kavisli gövde duvarının hemen batısında bulunan savak, 75 cm. genişliğindedir. Savağın özellikle su tarafına bakan güney yüzü taş ve toprakla dolu olduğu için, yüksekliğinin ne kadar olduğunu bilemiyoruz. Kuzey yüzdeki savak boşluğunun üstünde ise, Lento taşı in-situ olarak yerinde durmaktadır (Resim: 9). Bu haliyle savak Keşiş Göl (eski **Rusa** barajı) ve Çavuştepe (eski **Sardurihinili**) kalesinde ana giriş kapısının hemen kuzey-batısında yer alan ve şimdiye kadar yanlışlıkla “Devlet Ahır” olarak isimlendirilen su biriktirme tesinin savağı ile hemen hemen aynı ölçülere sahiptir.

Savağın kuzey yüzü nisbeten sağlam olmasına rağmen, su tarafındaki güney tarafı halk tarafından sık sık açılıp kapatılma işlemleri sırasında büyük ölçüde tahrip olmuştur (Resim: 10). Öte yandan bu kesimdeki savağın tahrip olmasında, aşırı taşkınların da büyük etkisi olmuştur.

Günümüzde Argıt barajı, –Gelincik ve Kırcağöl barajları gibi– sulama amacından çok, ne yazık ki ot yetiştirmek amacıyla kullanılmaktadır⁵. Bu yüzden özellikle savağın güney tarafındaki ağız kısmı her ilkbahar mevsiminde kapatılmakta ve baraj göl alanında suyun birikmesi sağlanmaktadır. Daha sonra Temmuz sonu veya en geç Ağustos ayı başlarında savak tekrar açılarak sular boşaltılmaktadır. Böylece suya doyan geniş arazide taze gü otlaklar yetişmektedir (Resim: 10–11).

Urartu Krallığı döneminde Argıt barajının suyu kuzey yönüne doğru akıtılarak, bu bölgede sulanamayan tarla ve sebze bahçelerinin sulanması işinde kullanılmıştır. Günümüzde ise barajdan akıtılan sular, “Göl Deresi” adını almaktadır.

(5) O. Belli, “Van Bölgesinde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1988, 317.

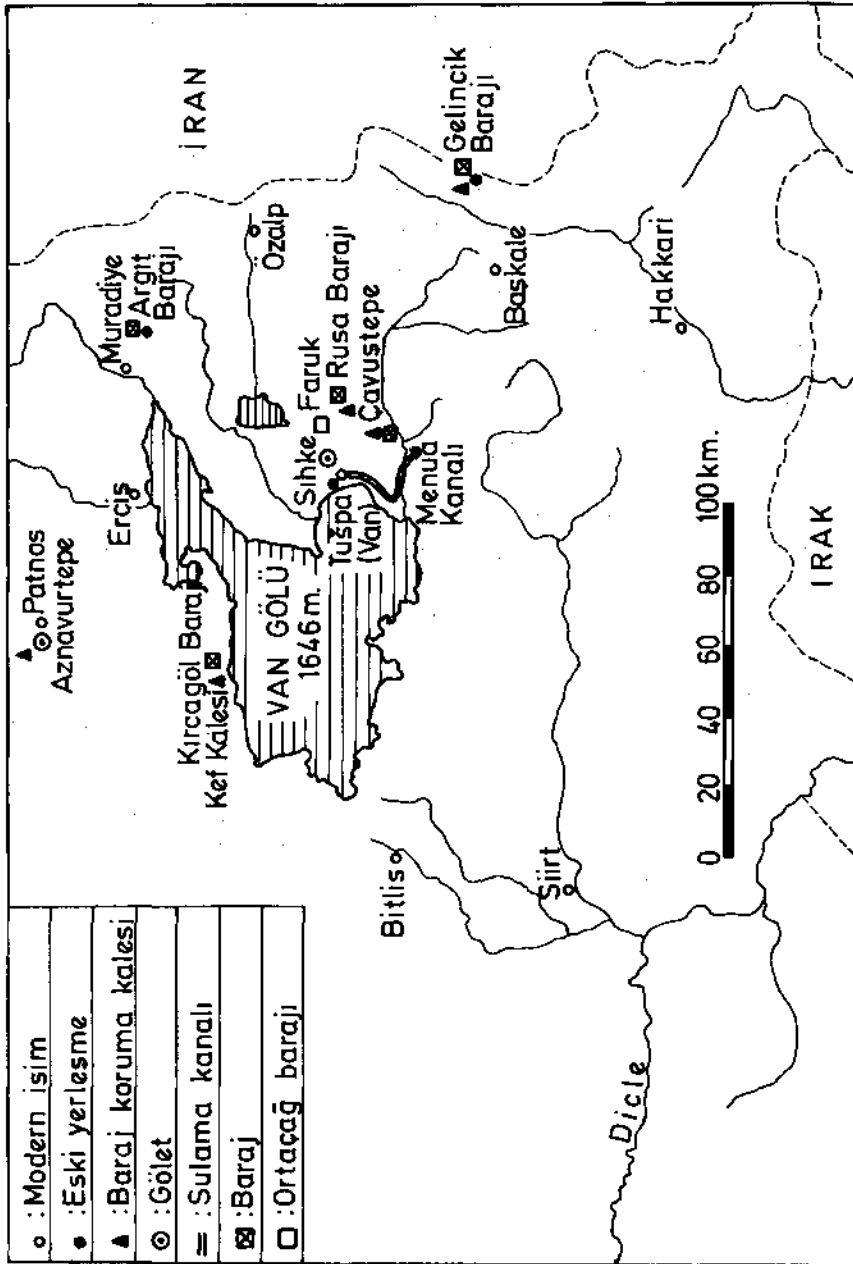
Keşiş Göl (eski **Rusa** barajı) ve Gelincik barajlarında olduğu gibi⁶, Arğıt barajında da su akıtma işlerini organize eden, bakım ve onarım işlerini düzenleyen ve barajın güvenliğini sağlayan Urartu Krallığı dönemine ait yapı kalıntıları, baraj gövde duvarının güneybatısında bulunmaktadır. Fazla yüksek olmayan yayvan bir sırt üzerindeki yapı kalıntılarının yalnızca temel duvarlarına ait izler görülebilmektedir. İri taşlardan yapıldığı izlenen, ancak toprak ile kaplı olduğu için belirli bir plan vermeyen yapı kalıntılarının, büyük bir kaleye ait olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşmenin bir karakol veya çiftlik evi niteliğinde bir yapıya ait olması gerekmektedir. Çünkü ulaşılması oldukça zor olan böyle bir yerde çok büyük bir kale inşa ettirmenin de ne denli gereksiz olduğu kolayca anlaşılr.

Van ovasının doğusundaki II. Rusa'ya (M.Ö. 685–645) ait barajın (bugünkü Keşiş Göl barajı) tersine, ne yazık ki Arğıt barajının kesin bir tarihlemesine ışık tutabilecek en küçük bir yazılı belgeye şimdilik sahip değiliz. Yapı kalıntılarının çevresinde yaptığımız araştırmada ise, yok denecek kadar az keramik parçası bulabildik. Oldukça yerel özellikler gösteren keramik parçaları, belirli bir profil vermekten uzaktır. Ayrıca yaptığımız araştırma sırasında, –Gelincik barajının tersine– Ortaçağ yerleşmesinin varlığını gösteren en küçük bir keramik parçasına dahi rastlayamadık.

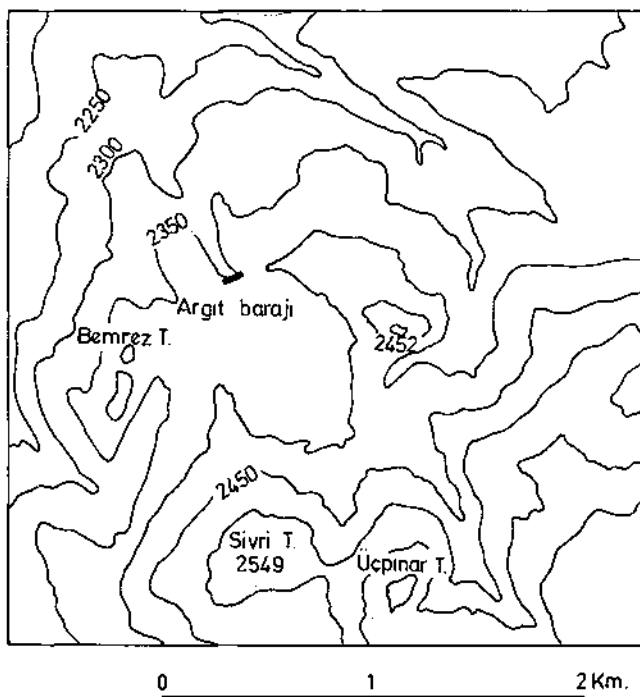
Ancak her şeye karşın Arğıt barajının M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Keşiş Göl (eski **Rusa** barajı), Kırcağöl ve özellikle de Gelincik barajı ile çok büyük ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu yüzden Arğıt barajının da M.Ö. 7. yüzyılda inşa edilmiş olduğuna inanmaktayız,

Sonuç olarak Van Gölünün kuzey bölgesinde yapmış olduğumuz araştırma sonucunda bulmuş olduğumuz Arğıt barajı, hem Urartu Krallığı'nın bugüne değin bilinen baraj sayısını artırmış, hem de Anadolu barajlarının inşa tekniğine yepyeni boyutlar kazandırmıştır.

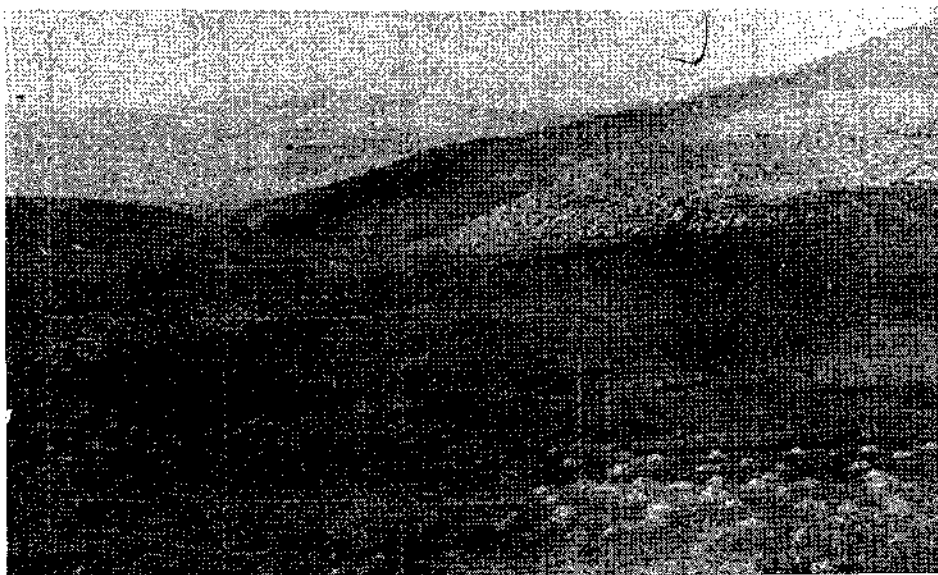
(6) O. Belli, VI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1988, 315— 317.

Harita: 1 — Van Bölgesindeki Urartu barajı, gölet ve sulama kanallarının dağılımı

Resim: 1 — Argıt barajı ve yakın çevresinin topoğrafik planı

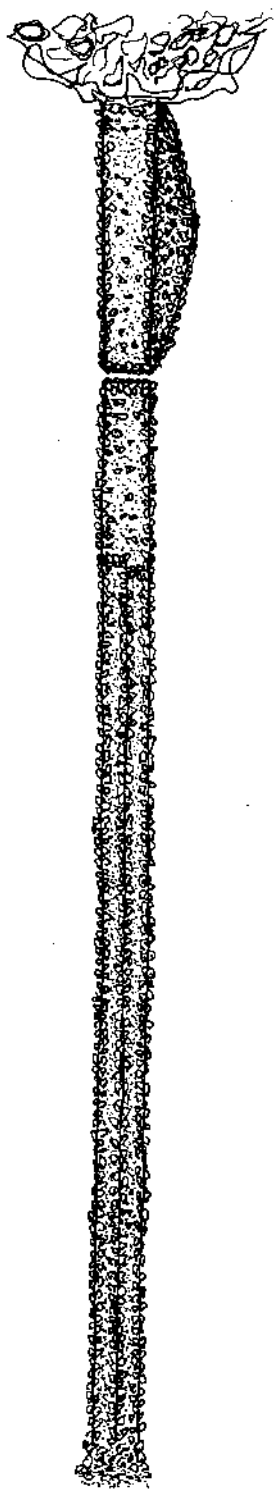
Resim: 2 — Argıt barajı göl alanının genel görünümü

Resim: 3 — Kayalık kesim ile birleşen Argıt barajının gövde duvarı, güneyden

Resim: 4 — Baraj gövde duvarının inşasına taş sağlayan kayalık kesim

ARGIT BARAJI - 1988

Resim: 5 — Argit barajı gövde duvarının planı

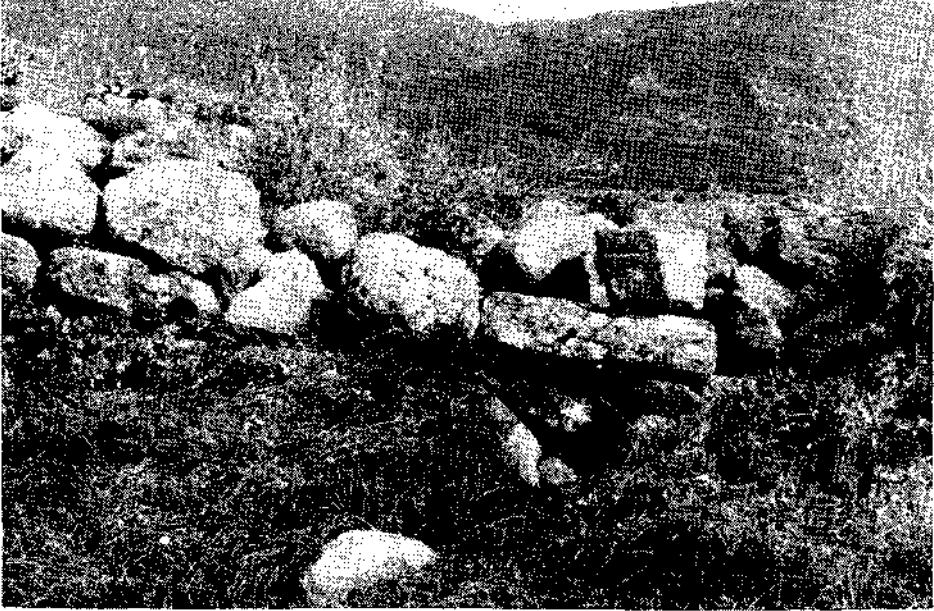
Resim: 6 — Argıt barajı gövde duvarının genel görünümü, kuzeyden

Resim: 7 — Argıt Barajı gövde duvarının örgüsü, kuzeydoğudan

Resim: 8 — Güney kesimi toprak tabakası ile dolan baraj gövde duvarı

Resim: 9 — Gövde duvarının kuzey yüzündeki su boşaltma savağı

Resim: 10 — Gövde duvarının güney yüzünde tahrip olan su akıtma savağı

Resim: 11 — Argıt barajında biçilerek demetlenen otlar

ORTA ANADOLU HÖYÜKLERİ, KARAPINAR, CİHANBEYLİ, SARAYÖNÜ, KULU ARAŞTIRMALARI

Semih GÜNERİ*

Orta Anadolu Höyükleri başlıklı yüzey araştırmalarının dördüncüsü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün¹ izinleriyle Konya ili sınırları içinde kalan dört ilçede gerçekleştirildi. Olanakların sınırladığı onbeş gün içinde sığdırılan çalışmalar, önceki yıllarda olduğu gibi, Atatürk Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümünden Ali Candemir, Adem Yıldız, Murat Duman, Ayşe Yalçın ve Sevim Tunçdemir adlı öğrenciler ve Bakanlık Temsilcisi Muzaffer Tunç'un katılımlarıyla yapılabildi. Önceden tasarlanan izlencenin tam ve başarılı biçimde uygulanabilmiş olmasında sorumluluk alan bu özverili kişilere içten teşekkür ederim. Konya ve ilçelerinde bulunduğumuz süre içinde ilgi ve yardımlarını gördüğümüz, başta, şükran, rahmet ve saygıyla andığım Kemal Katıtaş, dönemin Valisi Necati Çetinkaya olmak üzere, Kültür Müdürü Necati Ayas'a, Karaman Kaymakamı Erdi Batur'a, dönemin Ereğli Belediye Başkanı Ali Talip Özdemir'e, Karapınar Kaymakamı Serdar İğdeler, Belediye Başkanı Tefvik Çorakçı, Köy Hizmetleri Tali İstasyon Şefi Hasan Atik, sürücü Zeki Barutçu'ya, Cihanbeyli Kaymakam Vekili Ali Tekin, Belediye Başkanı Mustafa Kerimoğlu, Öğretmen Evi sorumlusu Ramazan Özkök, sürücü Kazım Karabulut'a, Kulu Kaymakam Vekili Hacı Alıcı ve Vergi Dairesi Müdür Vekili Mehmet Vural'a, Sarayönü Kaymakamı Ahmet İpek ve İlçe Tarım Müdürü Mustafa Ünüvar'a içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Karapınar araştırmaları boyunca, bölgedeki eski yerleşim yerlerine zaman kaybetmeden kolayca ulaşabilmekte yardımlarını gördüğümüz Öğretmen İbrahim Gündüz'e teşekkür borçluyuz².

(*) Semih GÜNERİ, Konkur Sitesi 1. Blok No: 20 06200 Yenimahalle—ANKARA

(1) Gerçek araştırma izni gerek diğer konularda, araştırmalarıma gösterdikleri ilgiden dolayı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'na içten teşekkür ederim.

(2) Yaşamını Karapınar çevresindeki tarihi eserlerin, eski yerleşim birimlerinin saptanması ve onların türlü yönleriyle incelenmesine adanmış Öğretmen İ. Gündüz'ün uzun bir gözlem sürecinin ürünü olan "Bütün Yönleriyle Karapınar" (1980) adlı kapsamlı kitabında, genel hatlarıyla bölgede yer alan höyüklerin hemen tümü tanıtılmıştır.

Bu projenin başlangıcından beri, ilgilendiğim seramik türünün kendi içinde oluşturduğu kümelere ilişkin tanımlayış sorunlarının çözümlenmesinde, önemli ölçüde yardımlarını gördüğüm Y. Doç. Dr. Aliye Özten'e teşekkürlerimi bir kez daha yineliyorum.

Genel bir deyimle "Hitit Uygarlığı" olarak tanımlamağa eyilimli olduğumuz, ancak –aslında– bu bin yılda Orta Anadolu'da, hatta çok daha geniş bir coğrafi alanda, farklı dilleri konuşan, bölgenin başka etnik gruplarının da mutlak ortak olduğu bu birikimden günümüze kalan kalıntıların bölgesel sentezini oluşturmak amacıyla yapılması tasarlanan yüzey araştırmaları höyüklerin en yoğun olduğu Konya Ovası'nda başlatılmıştı: Konya İlinin yakın çevresi, Çumra, Karaman, Ereğli'den sonra, Karapınar, Cihanbeyli, Sarayönü, Kulu İlçelerinde 70 yerleşim biriminin daha incelendiği 1988 yılı etkinlikleriyle projenin ilk bölümü böylece sonuçlandırıldı.

Ayrıntılara geçmeden önce bu dört bölgenin arkeolojik dokularına ilişkin görüntülere bir göz atalım: Bu yılki araştırmaların ilk durağı olan Karapınar, yalnızca II. binyılda değil, tarih öncesi çağlarda da canlı yaşam bölgesi olamamıştır. Bunun başlıca nedeni, hiç şüphesiz toprağın tarıma elverişsizliği ile açıklanabilir. Bölgenin büyük bir bölümü kumul ve eski bataklık ardi toprakları içerir. Karapınar daha çok Klasik Çağ'dan sonra önem kazanmıştır. İlçenin 17 km. batısında yer alan, yaklaşık 600 m. çaplı **Sırnık Höyük**, Hotamış'ın 2 km. kuzeyindeki **Eşşek Tepesi**, çağın yoğun izlerini taşıyan höyüklerdir; zayıf ya da canlı, II. ve III. bin yıllarda da yaşanmış bu gibilerine **Ekinlik Höyük**, **Kayacık Höyük**, **Gedemen Höyük**, **Yassı Höyük** birer örnektir.

Cihanbeyli araştırmalarının sonuçları bir önceki ilçedekilerden farklı olmamıştır. II. bin ve tarih öncesi yerleşmeler çok azdır; bunun yanında Klasik sonrası çağlara ait düz yerleşim yerleri yaygındır. Tepe üstü ve buna benzer yerleşmeler olan **Bekmez Tepe**, **Emirömer Tepe**, **Külhöyük** (höyük değil), **Çıralıgöl Tepe**, **Tekke Dağ öreni**, **Doğanlar Yaylası**, **Dikmen Yaylası**, **Azak** ve diğerleri Cihanbeyli bölgesinin genel arkeolojik dokusunun bir ölçüde belirleyici birimleridir. Burada, I. binyılı tümüyle temsil eden höyüklerden üçü, **Altınekin**, **Akçayazı** ve **Çimli**'dir. Bölgedeki Klasik Çağ sonrasında yoğun yerleşilmiş höyüklerin sayısı da fazladır: **Yazomca**, **Damlakuyu**, **Kepenekli**, **Han**, **Çardak Deresi**, **Büyükalhan**, **Halilefendi**. Bunların içinde Yassı Höyük'te yoğun III. bin seramiği gözlemlendi.

Verimli ve sulanabilir toprakları içeren Kulu ve Sarayönü diğerlerinin tersine, II. bin ve öncesinde yoğun yerleşimlere yurt olmuştur. Burada, Konya genelinde çok seyrek rastlanan gerçek Hitit merkezleri yer alır.

Araştırma alanımız olan, Konya'nın kuzeyi ile Ankara Ovası'na açılan kesimlerinde saptanan II. binyıl merkezlerine gelince:

KARAPINAR BÖLGESİ

Ekinlik Höyük: İlçenin batısındaki Hotamış beldesinin yaklaşık 4 km. kuzeybatısındadır. Kuzeydoğu güneybatı yönde 350 m., yüksekliği 30 m. kadardır. I., II., III. bin seramiği höyükte az da olsa varlık gösterir. Höyük Orta Çağ'da da yerleşilmiştir.

Gedemen Höyük: İlçenin batısındaki Küçükaşlama köyünün 2 km. güneyindedir. Kuzey güney doğrultuda 320 m., yüksekliği 25 m. kadardır. Yoğun III. bin seramiği yanında, az II. bin ve çok Ortaçağ seramiği bulunur.

CİHANBEYLİ BÖLGESİ

Çavuş Höyük: Cihanbeyli'nin batısındaki Karabağ kasabasının Çavuş mahallesi yakınında yer alır. Doğu batı yönde 160 m. uzunluktadır. Höyükte çok az sayıda var olan II. bin seramiğinden başka, yoğun Hellenistik Roma dönemine ait seramik izlenmiştir.

Altınekin Höyük: Altınekin, Cihanbeyli'nin güneyinde yer almaktadır. Ve yakın zamanda Cihanbeyli'den ayrılarak, Konya'nın diğer bir ilçesi olmuştur. İlçenin içinde yer alan höyüğün ölçüleri türlü nedenlerle sağlıklı biçimde alınamamıştır. Ama şimdiki görünüşüyle büyükçe bir höyüktür. Batı kenarında açılan yol höyüğü büyük ölçüde tahrip etmiştir. Az sayıda II. bin seramiği yanında tek renkli ve boyalı Demir Çağı ve yoğun olarak da Hellenistik Roma seramiği bulundurmaktadır.

Karatepe: Cihanbeyli'nin yaklaşık 5 km. doğusunda Karatepe köyünün içindedir. Doğu-batı yönde 140 m. çaplı, yaklaşık 20 m. yüksekliktedir. II. bin seramiği burada az varlık gösterir. Demir Çağı, Hellenistik, Roma seramiği yoğundur.

Karayusuf I: Cihanbeyli'nin 18 km. doğusunda Karayusuf yaylası denilen yerin kuzeybatı bitişiğinde yer alır. Kuzey-güney yönde 200 m. uzunlukta, yaklaşık 6 m. yüksekliktedir. Bu alçak höyükte II. bin seramiğinden başka, Hellenistik Roma seramiği varlık gösterir.

Karayusuf II: Karayusuf yaylasının 2.5 km. kuzeyindedir. Doğu-batı yönde 160 m. uzunlukta, yaklaşık 15 m. yüksekliktedir. Çok az II. bin seramiği bulunduran höyükte Ortaçağ seramiği çoğunluğu oluşturur. Bu ve bir önceki höyüğe, en yakın bulundukları modern yerleşmenin adını verdik.

KULU BÖLGESİ

Kuru Höyük: Kulu'nun 22 km. güneydoğusunda, Tuz Gölü'nün kıyılarında konumlanan Tuzyaka köyünün 3 km. batısında Tuzyaka-Fevziye köyleri arasında yer alır. Doğu-batı yönde uzunluğu 165 m. yüksekliği yaklaşık 18 m'dir. Höyükte az sayıda II bin, bol oranda Hellenistik Roma seramiği bulunur.

Bozan Höyük: Tuzyaka köyünün 7 km. kuzeydoğusuna düşen Bozan köyünün 1.5 km. güneybatısında yer alır. Kuzey-güney yönde 260 m. uzunlukta, yaklaşık 28 m. yüksekliktedir. Höyükte çok sayıda II. bin ve Ortaçağ seramiği bulunmaktadır. Çevresi bataklık-ardı topraklarla çevrilidir. Köyü görmeyen güney, kuzey, batı kesimleri büyük ölçüde **tahrip** edilmiştir. Güney-batı eteklerinde derin yarmalar vardır. Bu höyüğe de köyün adını verdik.

Yunak Höyük: Kulu'nun yaklaşık 20 km. güneyindeki Zincirlikuyu köyünün, yaklaşık 9 km. doğusunda yer alan, Yunak yaylası diye adlandırılan yazlık yerleşim yerinin güneydoğu bitişiğindedir. Höyük, geniş otlak alanının ortasındadır. Güneydoğu-kuzeybatı yöndeki uzunluğu 210 m. olan höyüğün yüksekliği 4-5 m'den fazla değildir. Yoğun II. bin ve III. bin seramiği içerir. Bozan Höyük gibi büyük ölçüde **tahrip** edilmiştir. Bu höyüğe de, en yakın modern yerleşmenin adını verdik.

Zincirlikuyu Höyük: Aynı adla anılan köyün içindedir. Höyük, köylülere uzunca bir süredir mezarlık olarak kullanıldığı için bazı fiziki engeller ölçü almamızı olanaksızlaştırmıştır. Araştırma sırasında yüzeydeki otların yanmış olmasıyla karşımıza çıkan zorluklar nedeniyle yeterince seramik toplanamamıştır. Ele geçirilebilenlerin çok azı II. bin, diğerleri I. binin ikinci yarısı ve sonrasını temsil eden türdendir.

Kırklar Höyük: Kulu-Konya karayolunun 23. km'sinde yolun doğu kenarında konumlanmıştır. Kuzey-güney doğrultuda 155 m. uzunlukta 10 m. yüksekliktedir. Batı, güney ve doğu sırtlardan eteklere kadar büyük ölçüde **tahrip** edilmiştir. Höyükte, karayolu seviyesine dek indirilmek suretiyle yapılan geniş yüzeyli tahribatın boyutları, ölçümlerimize göre 1500 m²'den fazladır. Bu höyükten alınan topraklar Kulu-Konya karayolunun 8. km'sinde yolun batı paralelinde dolgu malzemesi olarak kullanıldığı sоруşturmalarımız ve gözlemlerimizle anlaşılmıştır. Böylesine bir tahribin anlatılan boyutlara vardırılmış olmasının düşündürücü olduğunu bir kez de burada altını çizerek vurguluyorum. Hiç değilse bu ve bundan sonra yapılacak araştırmalara konu edilen höyüklerin, en azından böyle ciddi yıkım tehlikesiyle karşı karşıya kalmaması için, şimdilik ivedi önlemler alınmalı, alınan önlemlerin uygulanıp uygulanmadığı da denetlenmelidir.

Mezarlık tepe: Mezarlık olarak kullanılan höyük, İlçenin 24 km. güneyindeki Pazarözü yaylasındadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönde 190 m. genişliğindedir, yüksekliği 10 m. den azdır. Çok az II bin yoğun I. bin seramiği içerir, höyüğün çevresi eski bataklık-ardı topraklarla çevrilidir.

Fatmakuyu Höyük: Kulu'nun 18 km. güneyindeki Tavşançalı kasabasının 11 km. güneyinde yer alan Uzunkuyu yaylasının içindedir. Höyüğün çevresi eski bataklık-ardı topraklarla çevrilidir. Kuzey-güney yönde 300 m. uzunluğunda, yaklaşık 10 m. kadar yüksekliktedir. Yoğun II. bin, çok az I. binin ikinci yarısına ait seramik bulunmaktadır.

Sıcan Höyük: İlçenin 16 km. güneyinde yer alan Celep köyünün 3 km. güneyindedir. Doğu-batı yönde 130 m. uzunlukta, yaklaşık 10 m. yüksekliktedir. Az miktarda III. bin, çok yoğun II. bin seramiği bulunmaktadır. Höyüğün üstü sürekli ekilidir.

Kuru Höyük (Tavşançalı): Tavşançalı kasabasının 3 km. güneybatısındadır. Doğu-batı yönde 200 m. uzunlukta, yaklaşık 10 m. yüksekliktedir. Çok az III. bin, bol II. bin seramiği bulunduran höyüğün çevresi tarım alanıdır ve höyük yüzeyi tümüyle ekilidir.

Sögütlü Höyük: Kulu'nun 12 km. doğusuna düşen Karacadağ köyünün 2 km. güney batısındadır. Kuzey-güney yönde 270 m. uzunlukta, yaklaşık 20 m. yüksekliktedir. Çevresini, kısmen bataklık-ardı topraklar, kısmen de ekili arazi kaplar. Höyük güneye doğru uzayarak yumuşak eyimle tarla seviyesine iner. Yoğun II. bin seramiği yanında III. bini temsil eden parçalar da az değildir.

Balcabasar: Kulu'nun yaklaşık 20 km. güneydoğusundadır. Kuzey-güney yöndeki uzunluğu 180 m'dir. Yüksekliği yaklaşık 25 m. kadardır. Ekili alanın içinde konumlanan höyüğün bulundurduğu seramik, çok az miktarda II. bin, yine az olarak III. bin ve yoğun I. binin ikinci yarısına ait olanlardan oluşur.

SARAYÖNÜ BÖLGESİ

Konar Höyük: Sarayönü'nün 5 km. doğusundadır. Doğu-batı yöndeki uzunluğu 220 m. dir. Yüksekliği 20 m kadardır. Konya-Sarayönü demiryolu höyüğün kuzeyinden geçer. Höyüğün doğu tarafındaki en az 2500 M²'lik kısmı tarla seviyesine indirilene kadar tahrip edilmiştir. Tepede yaklaşık 50 x 50 m'lik alan mezarlık olarak kullanılmaktadır. Çevresi otlaktır. Höyükte az miktarda II. bin ve yoğun I. binin ikinci yarısına ait seramik bulunmaktadır.

Başhöyük: İlçenin 7 km. doğusunda Başhöyük kasabasının içindedir. Höyüğün çapı yaklaşık 200 m'dir. Başhöyük'ün de yarısına yakın bir bölümü yok edilmiştir. Burada az miktarda II. bin ve yoğun III. bin seramiği bulunmaktadır. Höyük çevresi otlaktır.

Sarayönü I: İlçenin 2 km. kuzeyinde Toka'nın Bahçe mevkiinde yer alır. Bu yerleşim merkezi yürüyerek yapılan araştırmalar sırasında saptandı. Sıradan bir arazi eyimi gibi çok hafif bir yükseltiyeye sahiptir. Düz yerleşme yeri diye de nitelendirilse yanlış olmaz. 100 m. çaplı bir alana yayılmış olan seramik parçalarının tümü II. bine aittir. Üstü ve çevresi tümüyle ekilidir.

Dedenin Höyük: İlçenin 3 km. kuzeybatısındadır. Doğu-batı yönde uzunluğu 240 m, yüksekliği yaklaşık 25 m'dir. Çevresi otlak ve ekili araziyle kaplıdır. Devlet Üretim Çiftliği, höyüğün kuzey yönde en az dörtte birini işgal etmiş, bu da çevrilen tel örgüyle belgelenmiştir. Höyüğün güney yamaçlarında da yer yer tahrip izleri görülmüştür.

Ertuğrul Höyük: Konya-Sarayönü karayolunun 39. km'sinde yol kenarında yer alır. Yaklaşık 120 m. genişlikte ve 20 m. yüksekliktedir. Höyüğün üstü ekilidir. Yola yakın yerleri, tarım alanı açmak amacıyla büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Höyükte II. ve III. bin seramiği yoğun olarak bulunmaktadır.

ÇANAK-ÇÖMLEK

Konya araştırmalarından asıl amaç, merkezi alandaki II. bin seramiğinin genel özellikleri hakkında somut bilgiler elde etmektir. İlk iki yıl içinde yapılan çalışmalar bu amaca yönelik olmuştur; üçüncü ve dördüncüsü ise ulaşılan sonuçları pekiştirmekten öte, önemli sayılabilecek ayrıntıların da üstünde durulmasına olanak tanımıştır.

1985 yılındaki ilk araştırmalar, Ova'nın hem yapıca en büyük hem de II. bin yıl anlamında en önemli merkezi sayılan K. Karahöyük'ün yakın komşusu Çomaklı Höyük'te yapılmıştır. K. Karahöyük gibi Koloni Çağı'ndan sonra belirgin biçimde yaşanmamış olan Çomaklı Höyük ve bir sonraki çalışma döneminde Çumra bölgesinde saptanan Alibeyhöyük, Domuzboğazlayan ve diğerlerine ilişkin bol malzeme, asıl Konya Ovası olarak belirlediğimiz bu bölgenin II. bin seramiği hakkındaki bilgileri olabildiği ölçüde pekiştirmege olanak tanımıştır. Derlenen seramik üstünde yapılan tipolojik incelemelerle varılan sonuçlara göre batıda Çomaklı, kuzeyde Domuzboğazlayan, doğuda Büyükaşlama, güneyde Alibey ile kabaca sınırlanan geniş düzlüğü, K. Karahöyük'ün belirleyici rol oynadığı alan olarak görmek müm-

kündür. Bu bölgede yer alan II. binyıl merkezlerinin büyük bir çoğunluğu Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önem kazanmıştır ve olasılıkla K. Karahöyük ve Orta Anadolu'daki kazıları yapılmış diğer büyük kentler gibi, bundan sonra terkedilmiş, en azından Demir Çağı'na kadar yaşanmamıştır. Demir Çağı'nda da belirgin bir yerleşim gördüğüne ilişkin belirti bulundurmayan Çomaklı, Ova'nın en fazla II. bin seramiği bulunduran höyüğüdür. Seramikte, bu iki merkez arasında varlığı bilinen ilginç bazı paralellikler doğal ki, birbirine çok yakın olmalarıyla ilgilidir. Çomaklı'dan sonra güneye uzanan hat üzerinde ortalama 5'er km. aralıklarla yer alan Sivrice, Çarıklar çok az da olsa II. bin seramiği bulunduran küçük yapılu höyüklerdir. Bölgenin diğer iki önemli Koloni Çağı yerleşim yeri, Çomaklı'nın yaklaşık 20 km. doğusuna düşen Domuzboğazlayan ve K. Karahöyük'ün 37 km. doğusunda yer alan Alibeyhöyük'tür. Daha doğuda konumlanan **Kerhane Höyük**, **Emirler**, **Türkmenkarahöyük**, **Samih**, **Büyükaşlama**, **Üçhöyük** ve Çumra'nın güneyindeki **Gökhöyük**, **Lilli Höyük** seramiği, Çomaklı standartlarına göre alınan renk biçim ölçülerine uyum göstermektedir. Yani, merkezi bölge olarak tanımladığımız bu alandaki II. bin seramiğinin ortak genel özellikleri kısaca şöyle sıralanabilir:

1. Toplanan seramiğin yarıdan fazlası, hamurları genellikle orta incelikte kum katkılı, kırmızimsı sarı (genellikle 7.5 YR 7 / 6 ve diğerleri) renkli, astarsız kaplara aittir.

2. Sayıları az olan astarlı parlak yüzeyli parçalar, genellikle soluk kırmızı astarlıdır. Krem, canlı kırmızı astarlı iyi parlatılmış parçaların sayısı azdır. En az karşılaşılan renk ise kahverengi, kızıl kahve gibi tonlardır.

3. Kapların hemen tümü, çok iyi koşullarda fırınlanmışlardır. Bunun yanı sıra, çok az da olsa gri ya da siyah özlü örneklerle rastlanmaktadır.

Konya araştırmalarına başladığımız ilk yıl, amaçları belirlerken, Assur Ticaret Kolonileri Çağı yerleşimlerinin, Acemhöyük ve Kültepe gibi büyük kentlerle olan yakınlıklarına değinileceğini özellikle vurgulamıştım³. Bu amaca yönelik olarak, üçüncü dönem araştırmalar Ova'nın doğu ve kuzeydoğu kcsimlerine kaydırılmıştı. Bundan amaç, bölgenin Acemhöyük'e ve Kayseri Ovası'na doğru açılan kesimlerine göz atmak, burada seramikte var olabilecek değişimlerin boyutlarını ve nedenlerini saptamaktır. Bu bölgede, yani Karaman-Ereğli'de, 16 II. bin merkezi saptanmıştır⁴. Sonuçlar beklendiği gibi ilginçtir. Karaman'da İslahisar, Süleymanhacı, Eminler,

(3) S. Güneri, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1986, 207.

(4) S. Güneri, Türk Arkeoloji Dergisi, XXVIII, 1989, 97—144.

Ereğli’de Zincirli gibi belirleyici nitelikteki merkezlerden derlenen II. bin seramiğinin nitelikleri Çumra bölgesindekilerden farklıdır. Daha çok renk karşılaştırmaları (sayılamaları) bu değişim olgusunun belirgin hale gelmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra bazı önemli ayrıntıların da değerlendirilmesine katılmasıyla, Ova’nın içlerinden Niğde Aksaray’a yaklaştıkça, seramikte, hissedilir ölçüde değişikliklerin ortaya çıktığı, değişimlerin merkezi Kayseri olan Orta Anadolu seramik geleneğinin etkisine bağlandığı sonucuna varılmıştır⁵. Bu sonuçla, genel araştırma alanında iki bölge ortaya çıkmıştır. Böylece Çumra ve çevresi **I. Bölge**, Karaman-Ereğli çevresi de **II. Bölge** olarak adlandırılmıştır.

Bu yılki etkinliklerimizin sonuçlarına bakılırsa bir üçüncü bölge kendiliğinden ortaya çıkacaktır. **III. Bölge** diye adlandıracağımız alan, daha çok Kulu ve Sarayönü çevresi, yani Ankara Ovası’na, daha başka bir deyimle asıl Hitit bölgesine açılan düzlüktür.

Burada inceleme olanağı bulduğumuz 70 yerleşim biriminin 23’ünde II. bin seramiğine rastlandı. Karapınar ve Cihanbeyli jeomorfolojik konumları nedeniyle zaten insan yerleşmelerine elverişli olagelememiştir. Daha yukarıda yer alan Kulu ve Sarayönü II. bin yerleşim birimlerinin yoğunlaştığı bölgedir. Kısaca III. Bölge diye adlandırdığımız bu alanın II. bin seramiği I. Bölgeye, dolayısıyla II. Bölgeye göre biraz daha değişik görünüm sunarlar. Herşeyden önce çeşitlenmesi kıttır. Diğer iki bölgede en fazla karşılaşılan vazo ve iri çanak parçalarına burada neredeyse hiç rastlanamamıştır. Renk, astar, perdah gibi unsurlar daha iyi değildir. Hamur renklerinde, diğer bölgelere göre fazla bir fark yoktur. Ancak toplanan seramiğin yarıya yakın bir bölümünün hamurları kabadır, iri taşçıklıdır. Ova’daki genel II. bin seramiğinin fırınlanması yukarıda da değindiğim gibi her zaman iyi koşullarda yapılmıştır. Burada ise, gri ya da siyah özlü parçalara biraz daha sık rastlanmıştır. III. Bölgeyi özgünleştiren en önemli bulgu ise Çumra ve Karaman-Ereğli’de yaygın olmayan fakat burada sık rastlanan bir tür mutfak kaplarıdır (Resim: 1-4). Ağız çapları ve buna bağlı olarak kalınlıkları değişik ölçülerde olabilen ancak devamlı kötü işçilik yansıtan “tencere” türünden bu kaplar Kulu ve Sarayönü’nde yaygındır. En küçüğünden en irisine kadar tümünün ağız kenarları, kalınlıklarını gövdeye inerken kaybetmekte, bazan abartılı biçimde incelmektedir. Bazısının özü gridir. Genel olarak bu kaplar çok iyi fırınlanmamıştır.

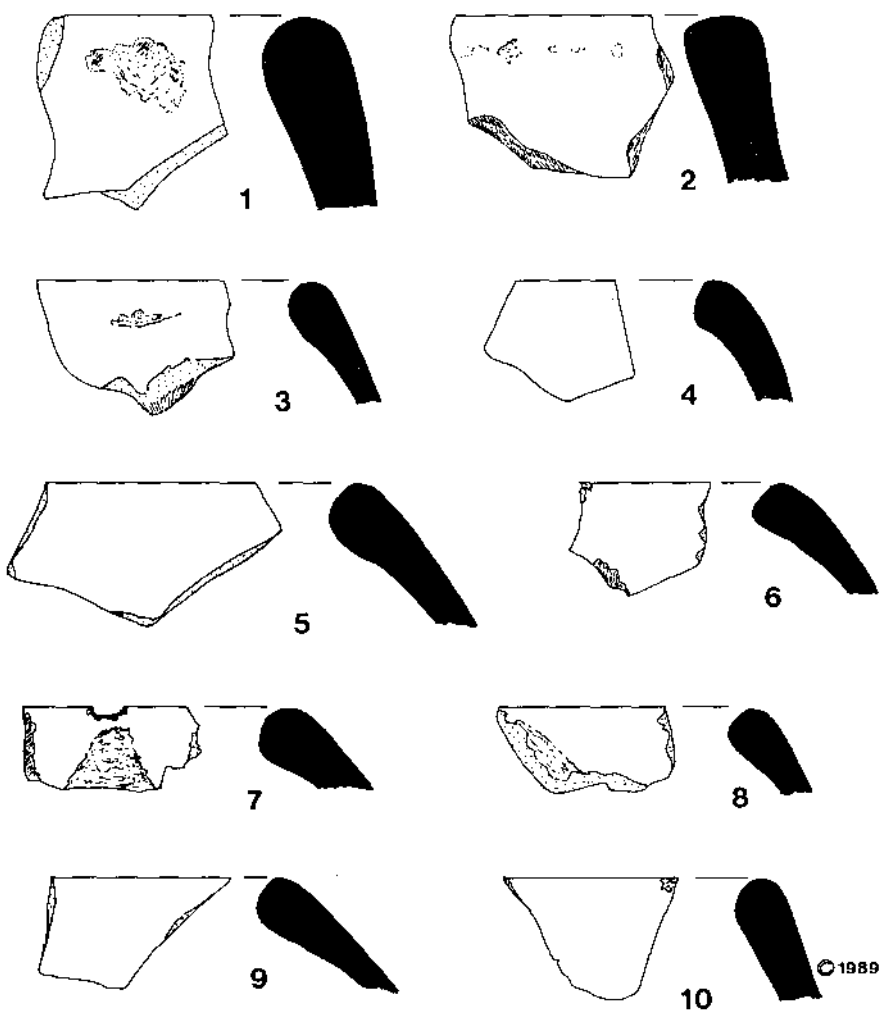
Kuşkusuz bu tür mutfak kapları II. bin yılın çok daha öncesinden Demir Çağlarına dek kullanımını sürdürmüştür. Bu makalede çizim ve tanımla-

(5) S. Güneri, age, 105.

rını verdiğim ve ayrıca bir çalışma haline getirmeyi tasarladığım hazırlanmış diğer parçalar, araştırmalar sırasında, yalnızca II. bin yerleşimi bulunduran höyüklerde ele geçmiştir. Bazı kenar ve gövde parçaları üzerinde kopmuş ve korunmuş kulplarıyla da bulunanları vardır. Gövde ve kenar parçalarıyla birlikte ele geçen kulplar düzgün üçgen kesitli olarak hazırlanmışlardır. Ve bu güne kadar incelediğimiz nicelerinden hiç farklı değildir.

Bu kaplar, Porsuk'ta, Ankara çevresindeki bazı merkezlerde, Boğazköy'de II. binyılın ikinci yarısına ait tabakalarda bulunanlarla paraleldir.

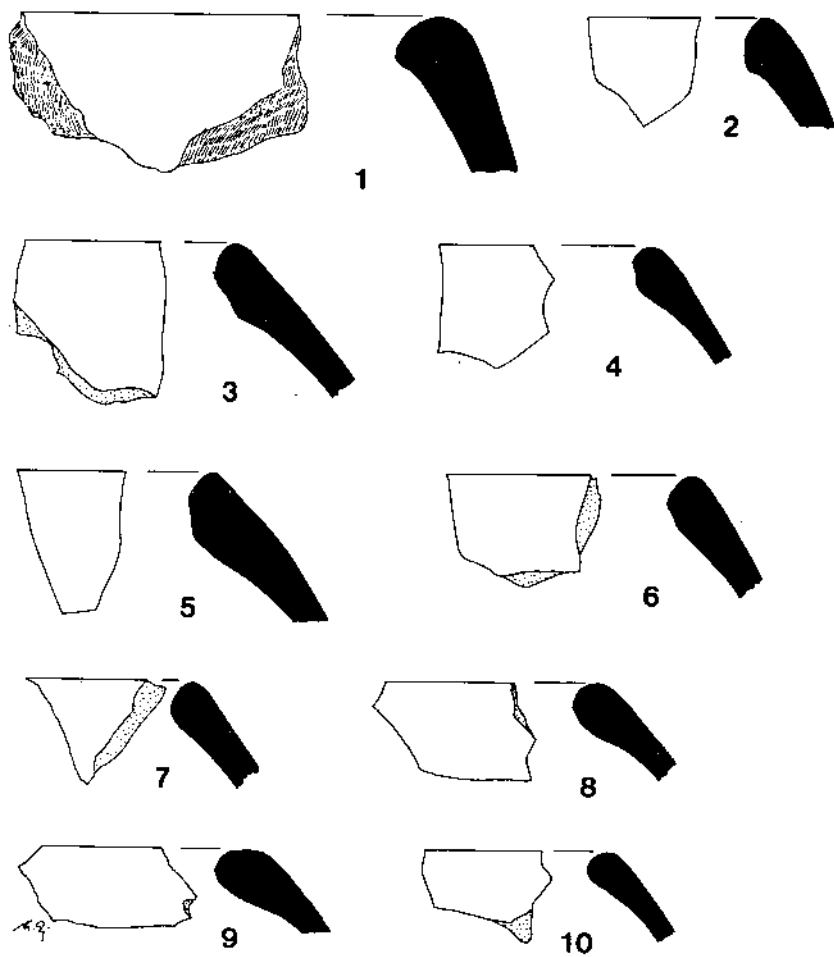
Görüldüğü gibi III. Bölge diye adlandırdığımız Kulu-Sarayönü çevresi Ankara Ovası'na doğru açılan bir bölge olmanın beklenen özelliklerini yansıtmış bu görünümüyle de bir taraftan Ova'nın özgün seramik geleneğini belirleyen I. Bölge, diğer yandan Acemhöyük Kültepe gibi Koloni Çağı merkezlerinin bilinen özelliklerine bağlı kalmış II. Bölge karşısında, küçük farklılaşmalarla ayrıcalık oluşturmuştur.

DAH 9000

0 10

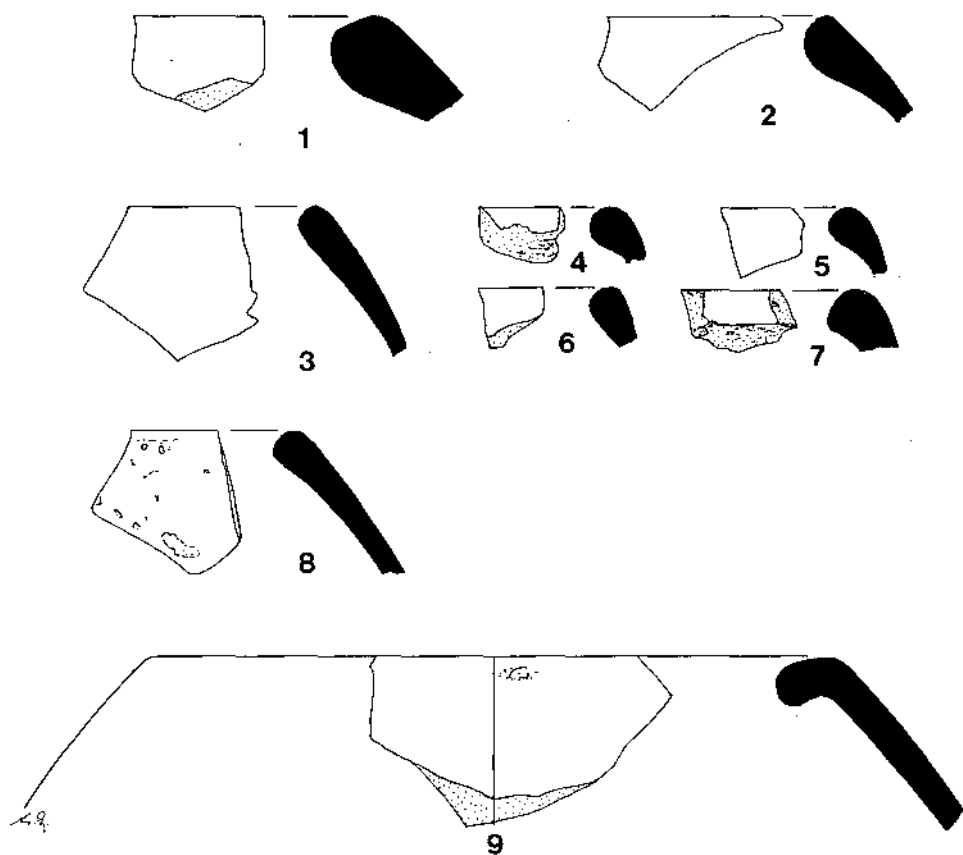
Resim: 1

DAH 333

0 10

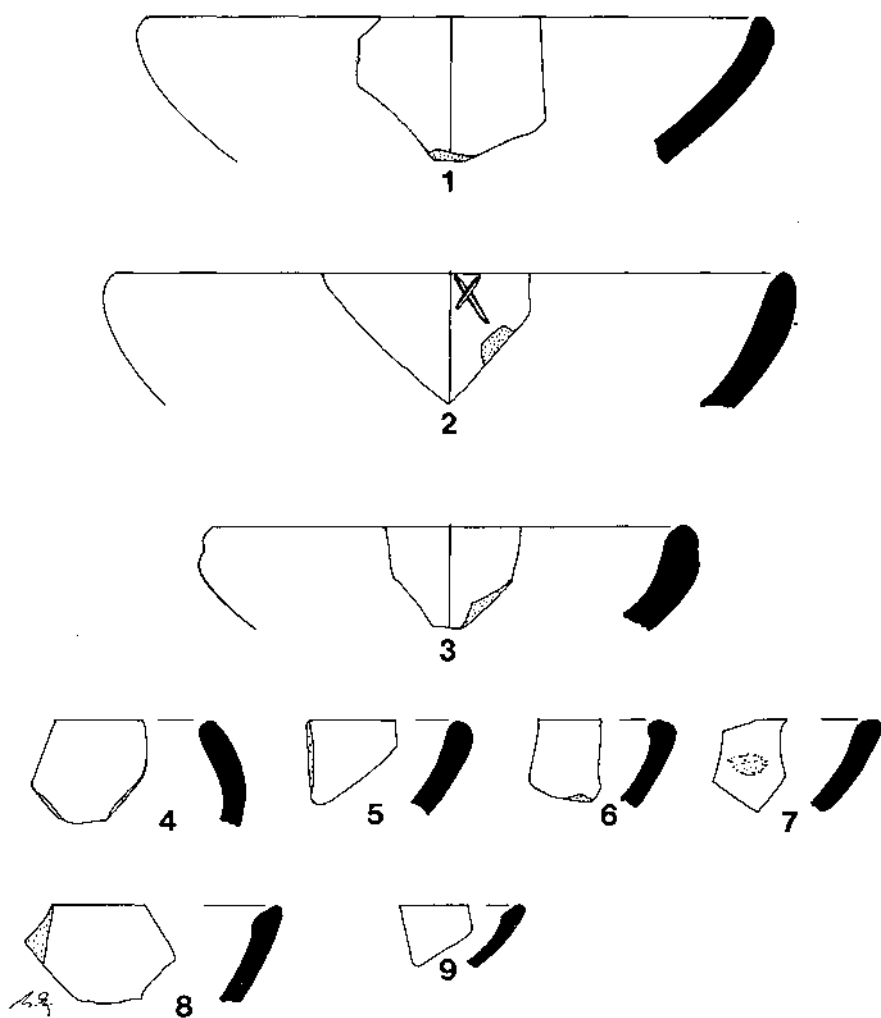
Resim: 2

DAH 9888

0 10

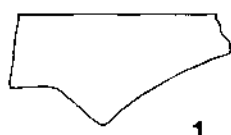
Resim: 3

DAH 9999

0 10

Resim: 5

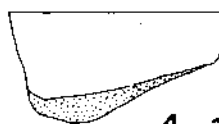
1

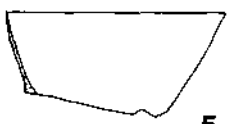
2

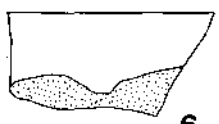
3

4

5

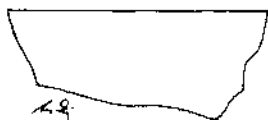
6

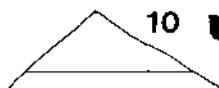
7

8

9

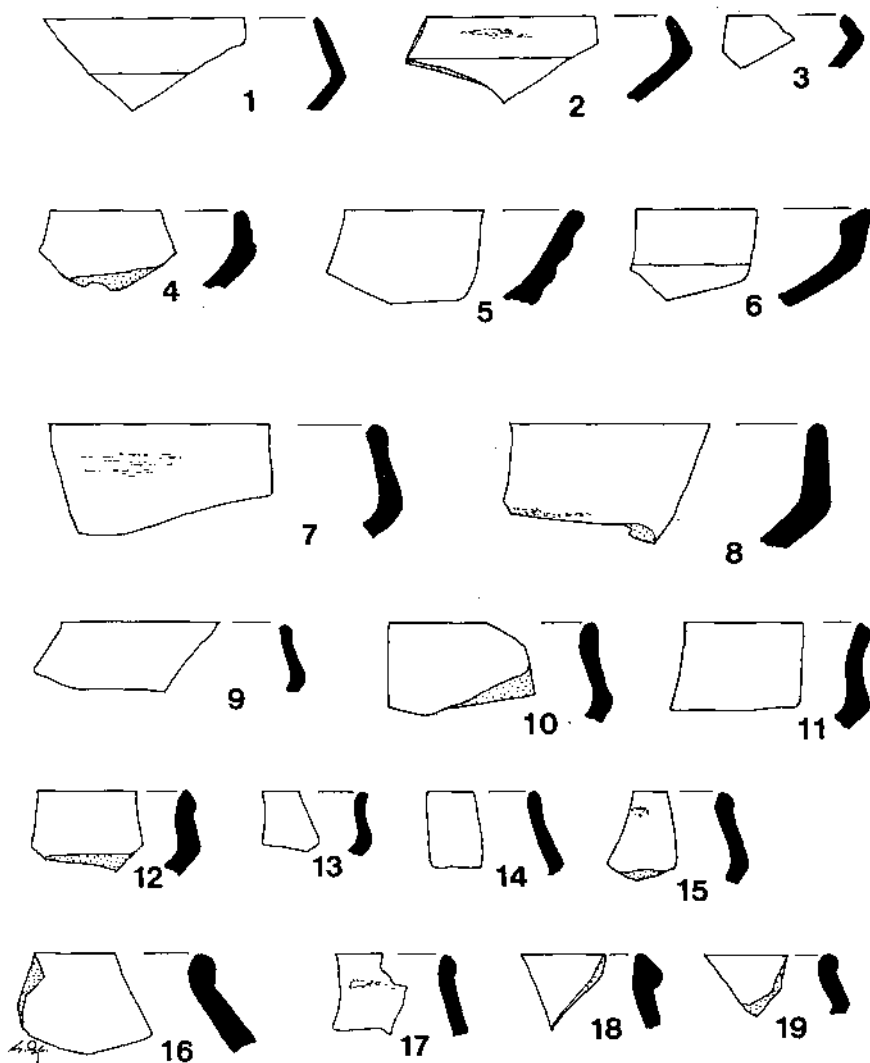
10

DAH 90000

0 10

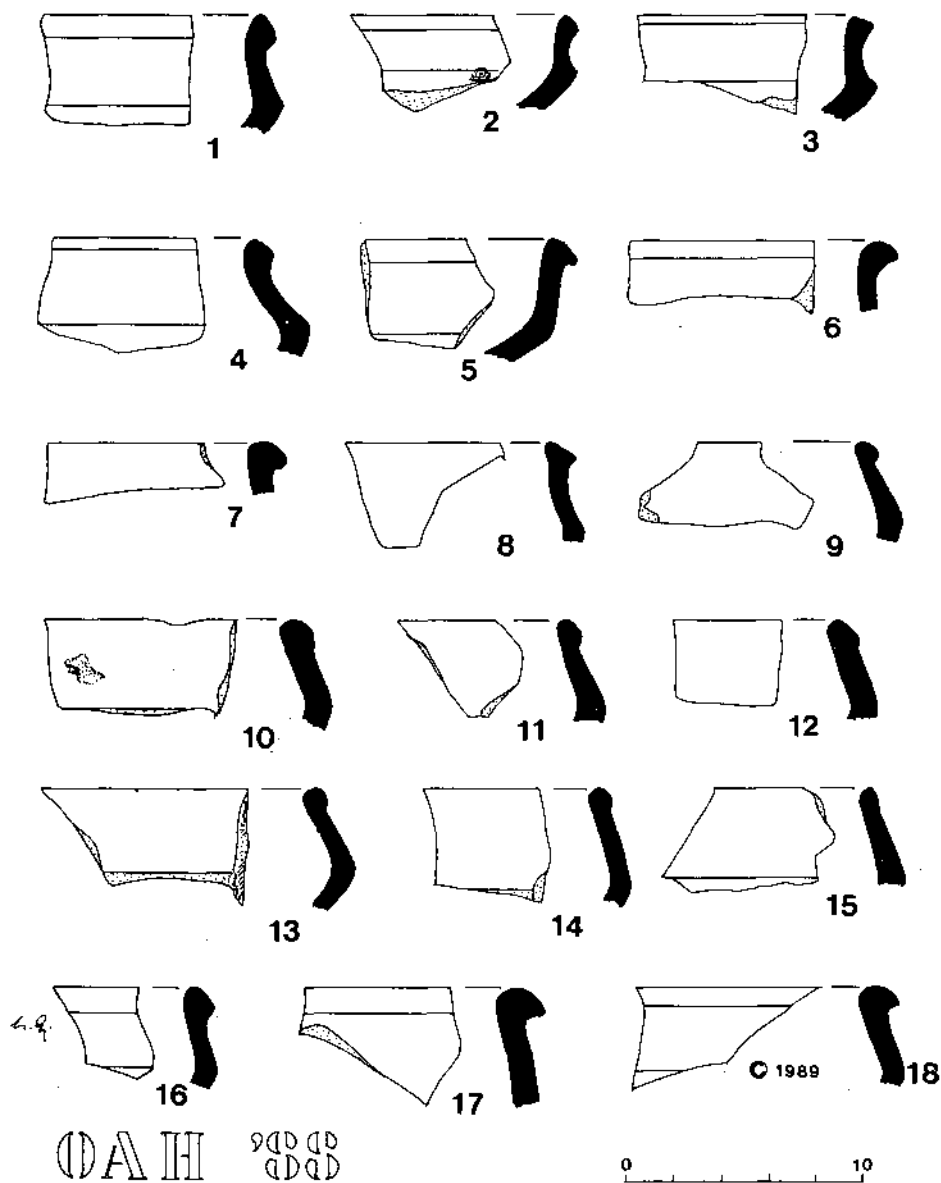
Resim: 6

DAH

0 10

Resim: 7

Resim: 8

1988 YILI ÇORUM İLİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Aygül SÜEL*

1988 yılında, Çorum İli sınırları içinde yaptığımız yüzey araştırmalarını, Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'nın izni ile, Heyet Üyesi olarak Arkeolog Dr. Mustafa Süel ve Bakanlık Temsilcisi Arkeolog Solmaz Gülşen'in iştirakiyle gerçekleştirdik. Çalışmalarımızı 13.7.1988-31.7.1988 tarihleri arasında yaptık.

Bu araştırmalarımızın iznini bize sağlayan Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'na, değerli katkıları için T.T.K. Başkanlığı'na, Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çorum Müzesi Müdürlüklerine ve D.T.C. Fakültesi Dekanlığı'na teşekkürlerimi sunmak isterim.

Bu araştırmalarda topladığımız seramiğin tanımında olsun, her zaman olduğu gibi bilimsel destek ve ilgisini esirgemeyen Hocamız Prof. Dr. Kutlu Emre'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Araştırmalarımızı Hititlerin başşehri Boğazköy (Hattusa)'den bir sınır eyaleti olan Maşat (Tapigga)'a giden yolları ve bu yollar üzerinde bulunan Hitit merkezlerini tespit edebilmek amacıyla başlattık.

Çalışmalarımızı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün 1/5000 lik şeffaf paftalarından, 1893 Osmanlı Askeri menzil hatlarını gösteren haritadan, Harita Genel Müdürlüğü'nün çıkardığı 1932 baskılı 1/800.000 lik fiziki haritasındaki yolları kullanarak yürüttük ve arazide, bugün artık kullanılmayan ancak köylülerin atla giderken kullandıkları eski yolları merkezleri birbirine bağlamak için kullandık. Gerçekten de antik Roma yolunun da aşağıda sunacağımız istikamete pek çok noktada uyduğunu gördük. 1930'lu yıllara kadar kullanılan bu yollar üzerinde rastladığımız Roma mil taşları, Hititlerden sonra Roma döneminde de bu yolların kullanıldığını bize göstermektedir.

(*) Doç. Dr. Aygül SÜEL, A.Ü. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Hititoloji Anabilim Dalı, Sıhhiye / Ankara.

Boğazköy'den itibaren coğrafi yapı bizi Büyük Hırka üzerinden artık kullanılmayan Büyük Hırka-Kayabuget-Örökkaya yoluyla Akören'e getirmektedir (Resim: 1). Akören ovasından itibaren yol ikiye ayrılmakta ve Sorgun istikametine uzanan dağların her iki yanında bulunan iki geniş vadi içinde sağlı-sollu ilerlemektedir. Akören'den itibaren güneydoğuya ilerleyen Akören-Bolatçık-İsmaili-Killik-Belpınar yolu, Belpınar'da çok önemli bir geçit noktasına dayanmaktadır. Kanaatimizce, Belpınar, höyüğü ve hemen yakınındaki kalesiyle, Alaca istikametine uzanan vadiyi ve vadinin açıldığı ovaya, Sorgun istikametine yükselen dağlık arazinin kapısı görevini yapmaktadır. Akören'den itibaren önce kuzeydoğuya daha sonra da doğuya uzanan yol ise küçük Dona'ya gelmektedir. Küçük Dona da, Belpınar'ın güneydeki görevini kuzeyde üstlenmiştir. Küçük Dona, Çorum istikametinde uzanan ovayı Çekerek istikametinde uzanan Kümbet ovasından ayıran dağların önemli bir geçit noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük Dona, gerçekten höyüğü ve kalesiyle tam bir mustahkem mevki yerleşmesini bize vermektedir (Resim: 1).

Boğazköy'den Maşat'a giden yol olarak kabul edebileceğimiz Boğazköy-Kösrelilik istikametinde yaklaşık 35-40 km. mesafede ve 10-15 km. genişlikte şeritler halinde taradığımız yol üzerinde tespit ettiğimiz yerleşim yerlerini sunmaya çalışacağız. Bu bölge daha önce bu konuda araştırma yapılmamış, bakir bölgelerdir.

Boğazköy'den bu istikamete olan çıkışta karşımıza gelen ilk merkez B. Hırka'dır. Yol burada ikiye ayrılmakta, kuzey'e giden yol Perçem ve Veletköy üzerinden Eskiyyapar'a ulaşmaktadır. Biz, B. Hırka'yı bu yolu incelerken ele alacağız. B. Hırka'dan Doğu'ya ilerleyen yolda ilk merkezimiz Kayabuget'tir (Resim: 1).

Demirci Höyük (Resim: 2, 5, 6, 7)

Kayabuget Boğazköy'e kuş uçuşu 22 km, uzaklıkta olup, yaya 1 günlük atlı ise yarım günlük mesafededir. Modern köyün 900 m. kadar batısında Demirci Höyük bulunmaktadır. Höyük, B. Hırka istikametinden gelen tatlı bir meyilin kenarındadır. Yük. 20 m., çapı 100 m. civarındadır. Gerek Hırka istikametinden gelen yola, gerekse güneyindeki vadiye hakim bir noktadadır. Doğu kısmı kist ve taşlıktır. Yüzeyden II. bin. Demir Devri ve Klasisik çağlara ait seramikler toplanmıştır.

Örökkaya Höyük (Resim: 2, 5, 8, 9, 10).

Kayabuget'ten kuş uçuşu 4 km. güneydoğuda, Alaca-Yozgat yolunun 1.5 km. kadar yakınında ve Alaca ilçesinin 10 km. güneyindedir. Höyük,

bugün tamamen dolmuş bulunan bir Klasik Çağ barajının dayalı olduğu kayalıklar üzerinde bulunmaktadır. Söz konusu barajın 100 m. kadar üstünde bugün modern bir gölet yer almakta olup, bu göletin yapımı sırasında toprak alımı nedeniyle höyükte oldukça tahribat yapıldığı gözlenmektedir. Antik barajın ucunda dayalı olduğu kayalıklar üzerinde yaptığımız incelemede bir Hitit mustahkem mevkiinin mimari izleri görülmektedir. Höyük çok tahrip olmakla beraber yük. 20 m., çapı 80 m. dir. Höyüğün karşı yamaçlarında bir tümülüs yer almaktadır. Yüzeyden, II. bin. Demir devri ve Klasik çağlara ait seramikler toplanmıştır. Yüzey buluntuları arasında karşımıza çıkan II. bine ait bir riton parçası ile Demir Devri'ne ait mimari parça dikkat çekicidir.

Bağmardı Höyük (Resim: 2, 5, 11, 12)

Boğazköy'den itibaren kuş uçuşu 45 km. uzaklıkta yer alan Akören köyü, Alaca ilçesinin 12 km. güneybatısındadır. Son derece verimli bir ova üzerinde yer alan bu köyün kuzeyinde Bağmardı Höyük bulunmaktadır. Yüksekliği 10 m., uzun aksı ise 100 m. dir. Arazinin tamamen ekili olması nedeniyle çok sağlıklı bir inceleme yapamadık. Buradan topladığımız az miktardaki seramik içerisinde II. bin, Demir Çağı ve Klasik Çağ seramik parçaları bulunmaktadır. Ayrıca köyün içersinde ve civarında çok miktarda Klâsik Çağ'a ait mimari parçalar, mezar taşlarına rastladık.

Çöplü Höyük (Resim: 3, 5, 13, 14).

Alaca-Zile asfaltına yakın, Alaca ilçesinden doğu istikametinde 14 km. uzaklıktadır. Akören'den itibaren ilerleyen verimli ova höyüğün kenarına kadar devam etmektedir. Bir su kenarında kurulmuş olan höyük 18 m. yükseklikte ve 80 m. çapındadır. Batıya bakan yönünde tahribat gözlenmiştir. Çöplü Höyük'ün hemen dibinde dere üzerindeki köprünün doğu ayağında bir Klasik Çağ mil taşı bulunmaktadır. Yüzey buluntusu olarak Eski Tunç Çağı, II. bin, Demir Devri ve Klasik Çağ ile daha geç dönemlere ait seramik parçaları toplanmıştır.

Bozdoğan Höyük (Resim: 3, 5, 15, 16)

Çöplü'den doğuya doğru ilerlediğimizde 4.5 km. kadar güneydoğuda ve modern yoldan 2 km. kadar ileride bulunan bu höyük Alaca ilçesinden 21 km. uzaklıktadır. Bozdoğan köyünün ise kuş uçuşu 450 m. kadar kuzeybatısındadır. Uzun aksı, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde olup 125 m.

yük. ise 25 m. dir. Höyüğün dışında, geniş bir alanda II. bin seramiğine rastlanmaktadır. Höyüğün hemen kuzeyinde yer alan göletin inşaatı sırasında bir kısım gaga ağızlı testilerin bulunduğu köylülerce söylenmektedir. Yüzey buluntuları olarak II. bin, Demir Devri ve Klasik Çağ seramik parçaları toplanmıştır.

Zindankuyu Höyük (Resim: 3, 5, 17, 18)

Boğazköy'den kuş uçuşu 70 km. kadar uzaklıkta ve Zile asfaltında 5 km. içeride Küçük Dona köyü bulunmaktadır. Bu köy Bozdoğan istikametinde ilerleyen ovanın Çekerek suyuna doğru yer alan Kümbet ovasının arasında bulunan dağların geçit noktasında bulunmaktadır. Köy camisinin bahçesinde 2 adet mil taşı bulunmaktadır. Kuzeyinde boydan boya Sancı ve Kapaklı tepeleriyle kuzeye karşı oldukça mahfuzdur. Köyün güneybatısında vadi bitim noktasında bir boğaz halini almaktadır. Burada sarp kayaları derince oyarak akan bir dere mevcuttur. Suyun hemen kenarında bütün bir boğaza hakim Zindankuyu Höyüğü bulunmaktadır. Höyük 30 m. yükseklikte, bir kaya kütesine güneydoğudan dayalıdır. Uzun aksı 100 m. kadardır. Gerek höyükte gerekse batıdaki tarlalarda II. bin seramik parçalarına rastlanmaktadır. Tarlalar arasında boğa başı kabartmalı bir kap parçası da bulduk. Zaman zaman insan ve hayvan şekilli kap parçalarının burada bulunduğu köylülerce ifade edilmektedir. Yüzey buluntuları arasında II. bin seramiğinin yanısıra Demir Devri ve Klasik Çağ seramik parçalarına da rastlanmıştır.

Bolatçık Höyük (Resim: 4, 5, 19, 20)

Yukarıda izlediğimiz yoldan tekrar geriye dönüp Akören'den itibaren Güneydoğu Sorgun istikametine ilerlediğimizde karşımıza Akören'den 8 km., Alaca ilçesinden 23 km. uzaklıkta Bolatçık Köyü gelmektedir. Höyük köyün güneyindeki dere boyunca ilerleyen karşı yamaçlarında bulunmaktadır. Yüksekliği 15 m. uzun aksı ise 70 m. dir. Burada Okulun bahçesinde ve köyün içinde olmak üzere 2 adet Roma mil taşına rastladık. Ayrıca, tarlalardan köylülerce bulunmuş bir Klasik Çağ kabı da Çorum Müzesi'ne gönderilmiştir. Yüzey buluntularından II. bin ve Demir Devri seramik parçaları da toplanmıştır.

Tombultepe Höyük (Resim: 4, 5, 21, 22, 23)

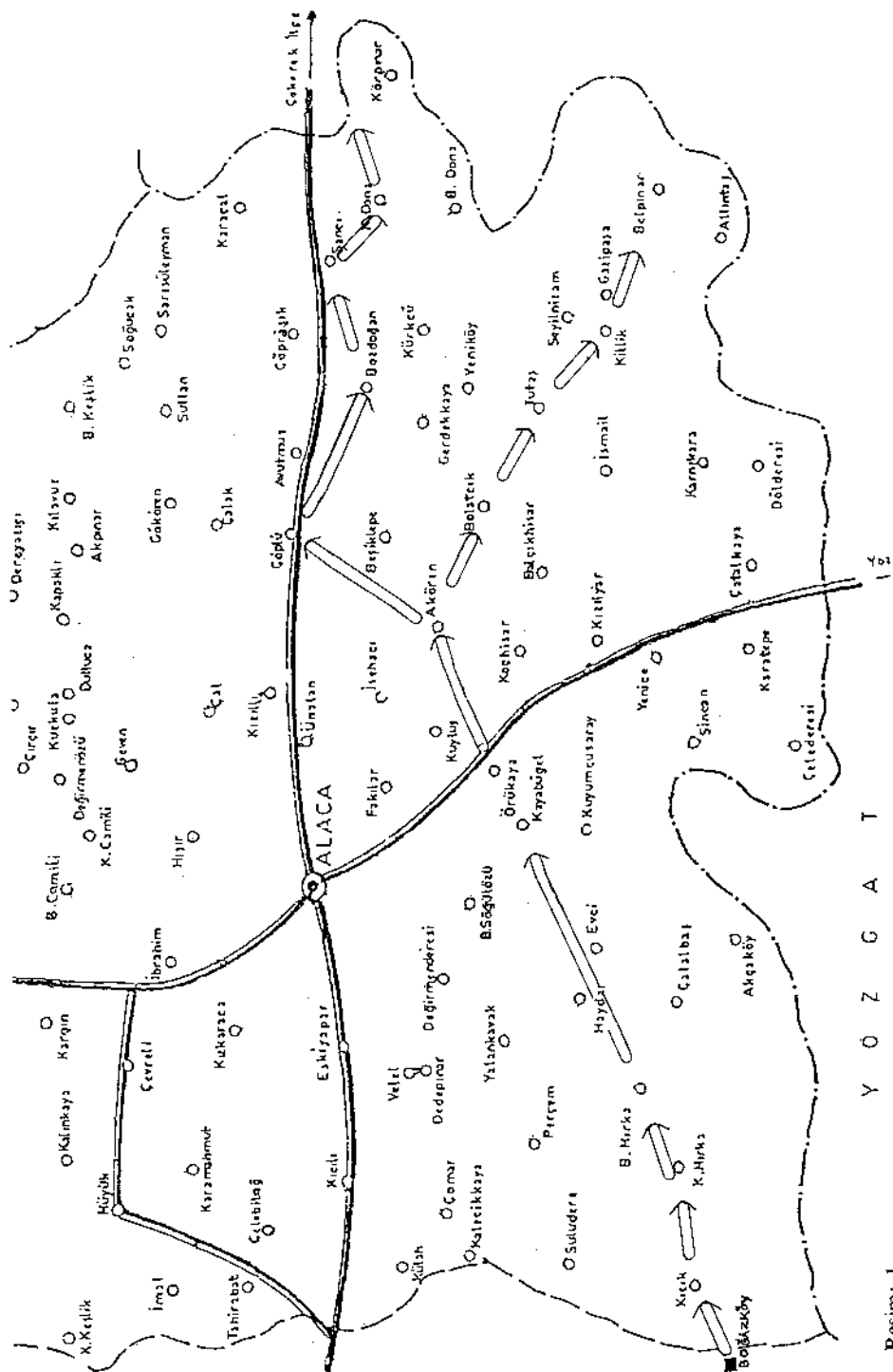
Alaca ilçesinden 26 km. güneydoğuda Killik Köyü yer almaktadır. Köyün yakın çevresinde temizlikte kullanılan ve zaman zaman bugün de

işletilen kil yatakları mevcuttur. Köyün 700 m. kadar kuzeybatısında Tom-bultepe Höyüğü yer almaktadır. Uzun aksı 110 m., yük. 23 m. olan dik bir höyüktür. Güneydoğu kısmı kayalıklara dayalı iki tarafından dere geçmektedir. Önünde yer alan vadiye hakim bir konumdadır. Burada yüzeyden toplanan seramiğin dışında höyüğün hemen etrafını çeviren bağların bekçisi tarafından bulunmuş bir boğa başı Heyetimizce teslim alınmış ve Çorum Müzesi'ne iletilmiştir. Yüzey buluntuları olarak Eski Tunç Çağı, II. bin., Demir Devri ve Klâsik Çağ seramik parçaları toplanmıştır.

Mercantepe Höyük (Resim: 4, 5, 24, 25)

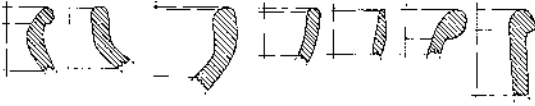
Alaca ilçesinden 34. km. de, Sorgun istikametindeki son noktamız Belpınar köyüdür. Köyün dayalı olduğu sırtların en üstündeki düzlükte Mercantepe Höyüğü yer almaktadır. Buradan gerek Alaca istikametindeki vadiye gerekse Sorgun istikametindeki sarp araziye hakim olmak mümkündür, 100 m. çapında, 20 m. kadar yükseklikte olan bu höyük stratejik bir konumdadır. Höyüğün üzerinde ve civarındaki teraslarda bolca kaçak kazı izlerine rastlanmaktadır. Burada da höyüğün bir tarafından kayalara dayalı olduğu gözlenmektedir. Mercantepe Höyüğü'nün yer aldığı terasın güneybatısında ve takriben 400 m. kadar ilersindeki burnun üzerinde mevcut kayalıklarda bir kale bulunmaktadır. Burada Alaca istikametine doğru olan vadiye hakimiyeti izlenmektedir. Yüzeyden, Eski Tunç Çağı, II. bin., Demir Devri ve Klasik Çağ seramik parçaları toplanmıştır.

Bu yıl başlattığımız araştırmalarımızın, Hitit çivi yazılı kaynaklarda geçen yer isimlerinin lokalizasyonu denemelerinde değerli bir malzeme kaynağı olabileceği umundayız.

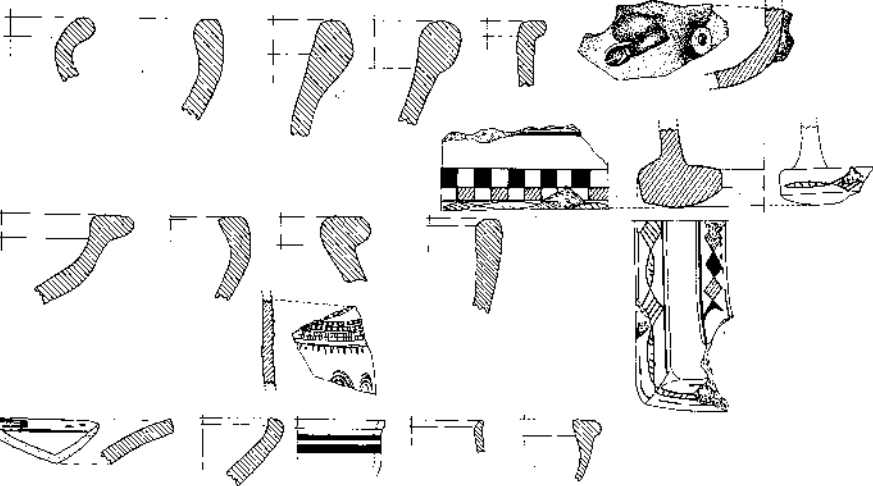

Resim: 1

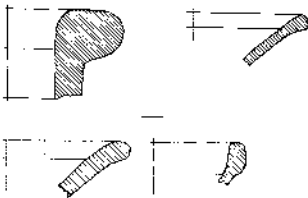
ÇÖREÇİ HÖYÜK

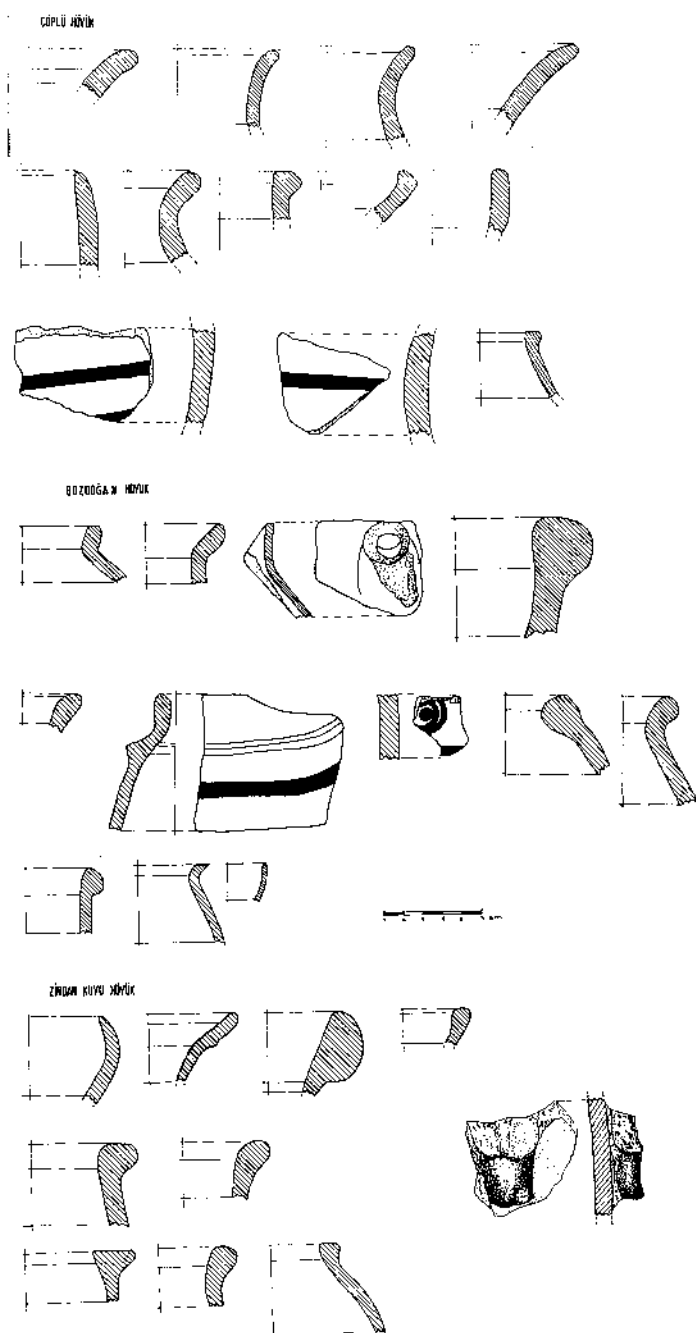
BOĞUKAYA HÖYÜK

BACINAKLI HÖYÜK

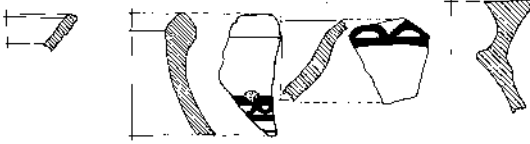
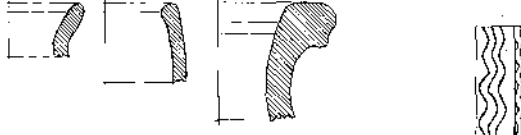
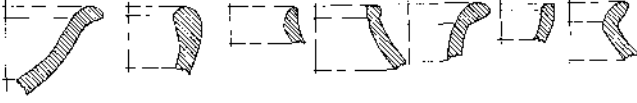

Resim: 2

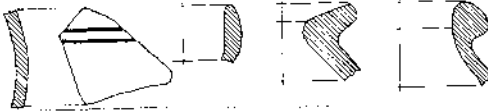

Resim: 3

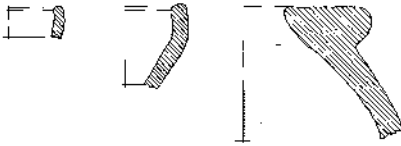
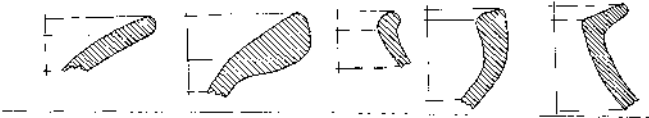
MECATEPE HÖYÜK

BOĞAZCI HÖYÜK

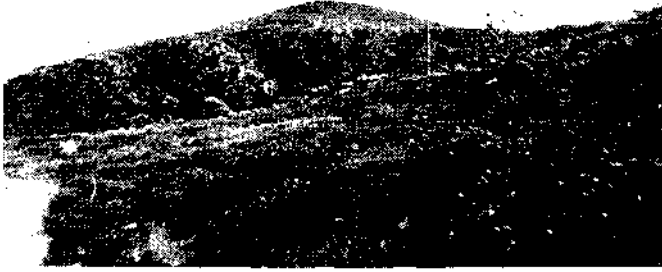

TOMBUL TEPE HÖYÜK

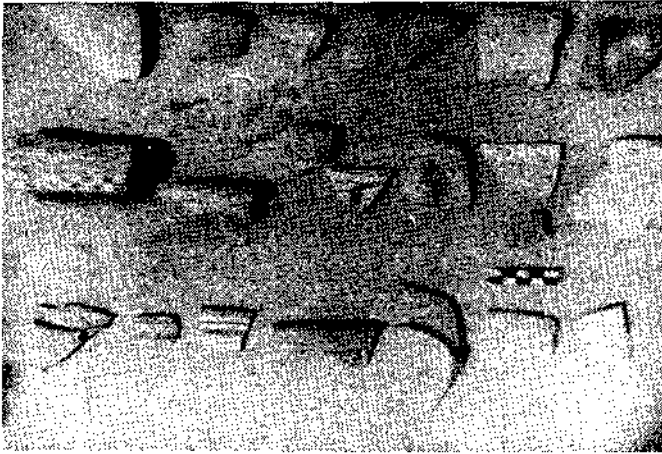

Resim: 8

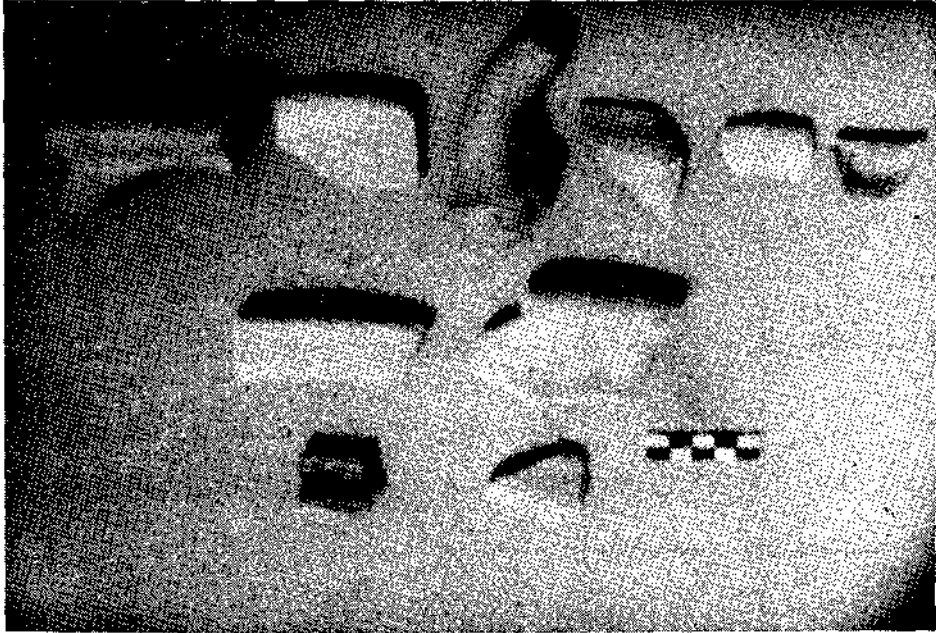
Resim: 9

Resim: 10 — Örökkaya Höyük (Örökkaya köyü)

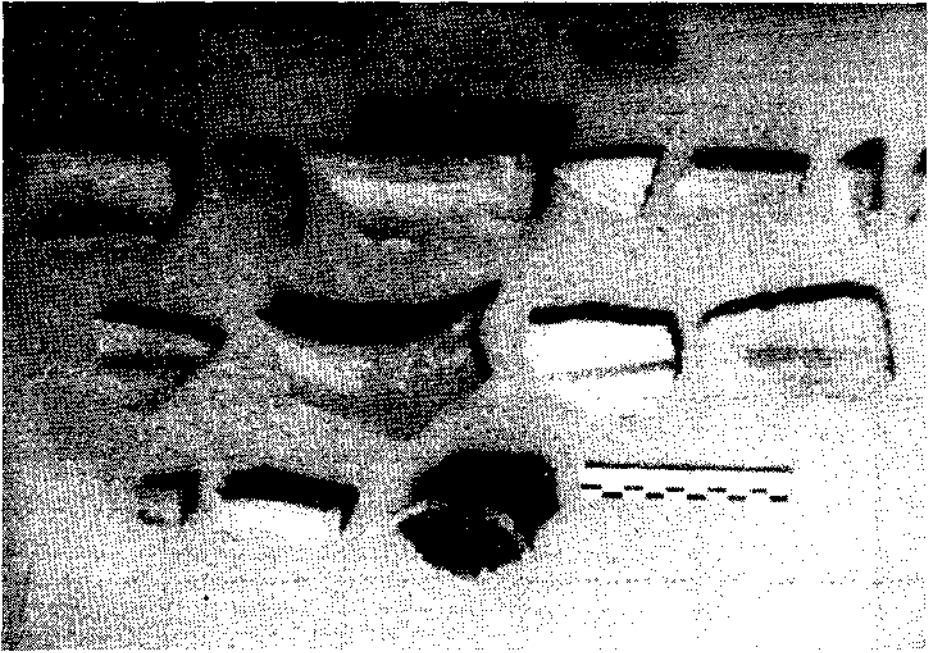
Resim: 11

Resim: 12 — Bağınardı Höyük (Akören köyü)

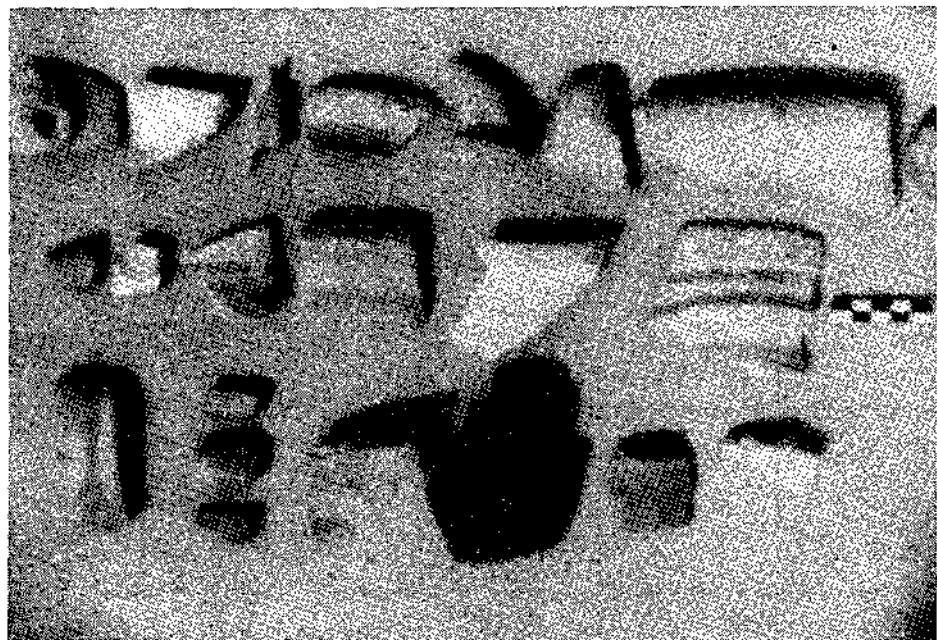
Resim: 13

Resim: 14 — Çöplü Höyük (Çöplü köyü)

Resim: 15

Resim: 16 — Bozdoğan Höyük (Bozdoğan köyü)

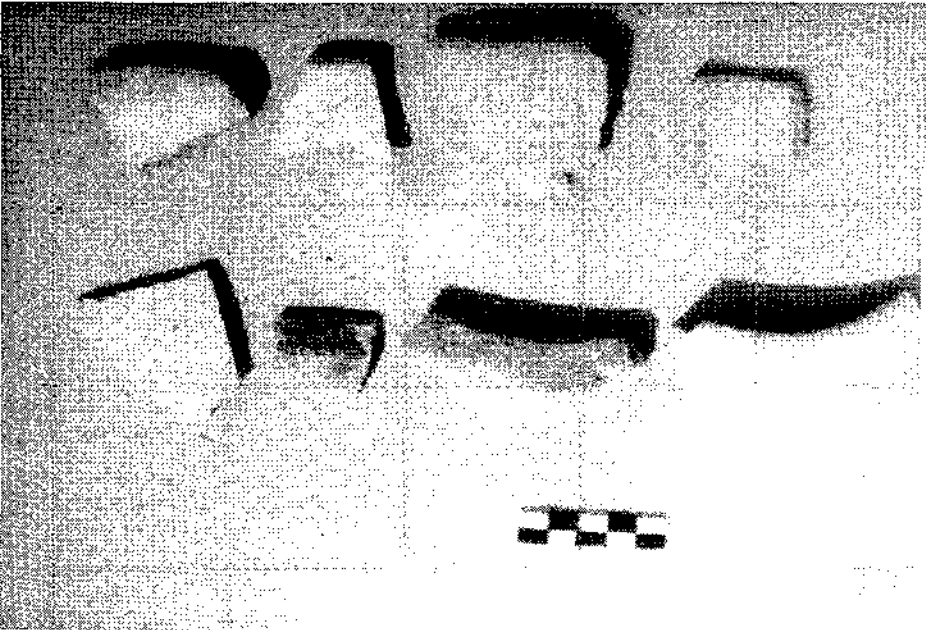
Resim: 17

Resim: 18 — Zindankuyu Höyük (Küçük Dona köyü)

Resim: 19

Resim :20 — Bolatcık Höyük (Bolatcık köyü)

Resim: 21

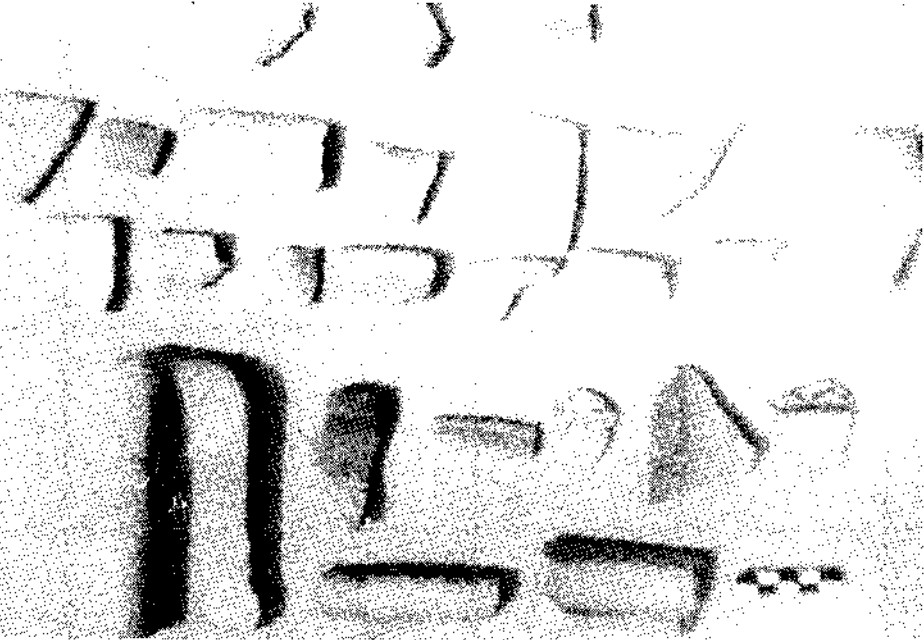
Resim: 22

Resim: 23 — Tombultepe Höyük (Killik köyü)

Resim: 24

Resim: 25 — Mercantepe Höyük (Belpınar köyü)

1988 YILI İZMİR, MANİSA İLLERİ ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Recep MERİÇ*

Bu yıl yürütülen araştırmalarla¹ B. Anadolu'nun az bilinen prehistor-
yası yeni keşfedilen höyüklerden elde edilen bilgiler ışığında aydınlatılmaya
çalışılmıştır. M.Ö. 2. bine ait yerleşim merkezlerinin çoğalması Gediz ve
K. Menderes havzalarının Arzawa ülkesi içinde yer alabileceğini gösteren
önemli bulgulardır (bkz. R. Meriç, VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II. s.
261 ve VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı s. 386).

Ionia'daki antik kaplıca araştırmasına bu yıl da devam edilmiştir. 1985
yılında incelenen Şaşal Ilıcası'na (bkz. R. Meriç, IV. Araştırma Sonuçları
Toplantısı s. 302, 305) fazla uzak olmayan Karakoç Ilıcası'nda iyi korunmuş
bir Roma hamamının plan ve tesbit çalışmaları yürütülmüştür.

MANİSA İLİ

Turgutlu Çevresi: Urganlı'nın kuzeyinde Gediz Irmağı kenarında gör-
kemli bir konuma sahip Asartepe (Resim: 1) önemli bir M.Ö. 2. bin merke-
zidir. Yüzeyde bol miktarda M.Ö. 2. bine ait gri, devetüyü ve kırmızı mo-
nokrom seramik parçaları görülmektedir. Stratejik konumu nedeniyle hö-
yük, Geç Bizans Dönemi'nde bir kale ile tahkim edilmiştir. Kaleye ait sur
ve kule kalıntıları Asartepe'nin güneybatısında halen izlenebilmektedir
(Resim: 2). Höyük üzerinde görülen bazı mermer bloklar arasında Bizans
dönemi bir kabartma dikkati çekmektedir.

(*) Prof. Dr. Recep MERİÇ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı, İzmir.

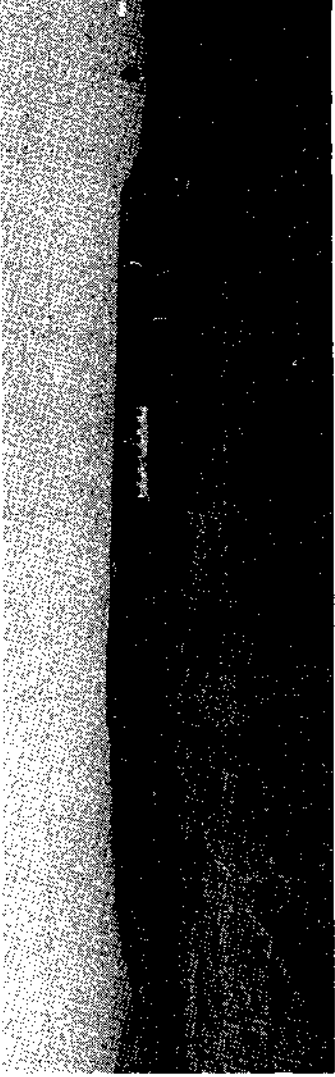
(1) 1988 yılı araştırmasına Bakanlık Temsilcisi olarak Bergama Müzesi uzmanlarından Sevgi
Bektaş katılmıştır. Karakoç ilçasının plan çalışmaları Mimarlık bölümü 2. sınıf öğrencileri
tarafından hazırlanmıştır. Fotoğrafların basımında yardımcı olan E.Ü. Edebiyat Fakültesi
uzmanlarından Haluk Sağlamtemur ve mimarlık bölümü fotoğraf uzmanı Işık Sezer'e te-
şekkürü borç bilirim.

İZMİR İLİ:

Kemalpaşa Çevresi: Verimli Kemalpaşa ovasında İzmir-Turgutlu karayolu boyunca Ulucak ve Nemrut höyüklerinin (bkz. D.H. French, Anat. Studies 19, 1969 s. 55; R. Meriç, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı s. 387) yanısıra Yenmiş, Armutlu ve Ören köyleri yakınında da bazı yeni prehistorik yerleşim merkezleri belirlenmiştir. Bunlardan Yenmiş höyüğü yayvan olup 2 m yüksekliği ile arazide zor fark edilmektedir. Daha ziyade antik çağlarda yerleşim görmüş bu höyükte prehistorik malzeme de görülmektedir. Armutlu altındaki höyük M.Ö. 2. binde yoğun olmayan, Ören köyü yakınındaki Çataltepe ise M.Ö. 2. binde yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur.

Ürkmez Çevresi: Doğanbey ve Ürkmez arasında çok sayıda sıcak su kaynakları bulunması nedeniyle yörede antik çağlara ait thermal tesislere rastlanmaktadır. Bunlardan başlıcaları Karaköse, Cuma ve Karakoç ılıcalarıdır. Karakoç Ilıcası'nda iyi korunmuş bir hamam yapısı dikkati çekmektedir (Resim: 3). Dikdörtgen plana sahip yapı (Resim: 4) batıda bir apsis ile sınırlanmaktadır. Güneybatı köşesinde apsise dayalı işlevini henüz anlamadığımız yuvarlak bir bölüm, güneydoğu köşesinde ise kare planlı, ana yapı ile bağlantılı ek bir bölüm görülmektedir (Resim: 6). Yapının iç kısmında yarım yuvarlak ve dikdörtgen planlı, kemer ya da yarım kubbe örtülü nişler bulunmaktadır (Resim: 5). Duvarlar tonozu taşıyan silmelere kadar korunmuş olup, alt sıradakileri daha büyük olan kesme taş bloklarla yapılmıştır (Resim: 7). Yapının doğusunda palestraya ait olabilecek monolitik dörtköşe sütunlar ve büyük blok taşlarla yapılmış kemerli kapı bölümü (Resim: 8) sazlıklar arasında belli olmaktadır.

Roma İmparatorluk Çağı'na ait Karakoç Ilıcası ve çevresinde yapılacak çalışmalarla, bir antik kaplıca tesisinin nasıl çalıştığı iyice saptanabilecek, belki de geliştirilecek projelerle kaplıca eski işlevine kavuşabilecektir.

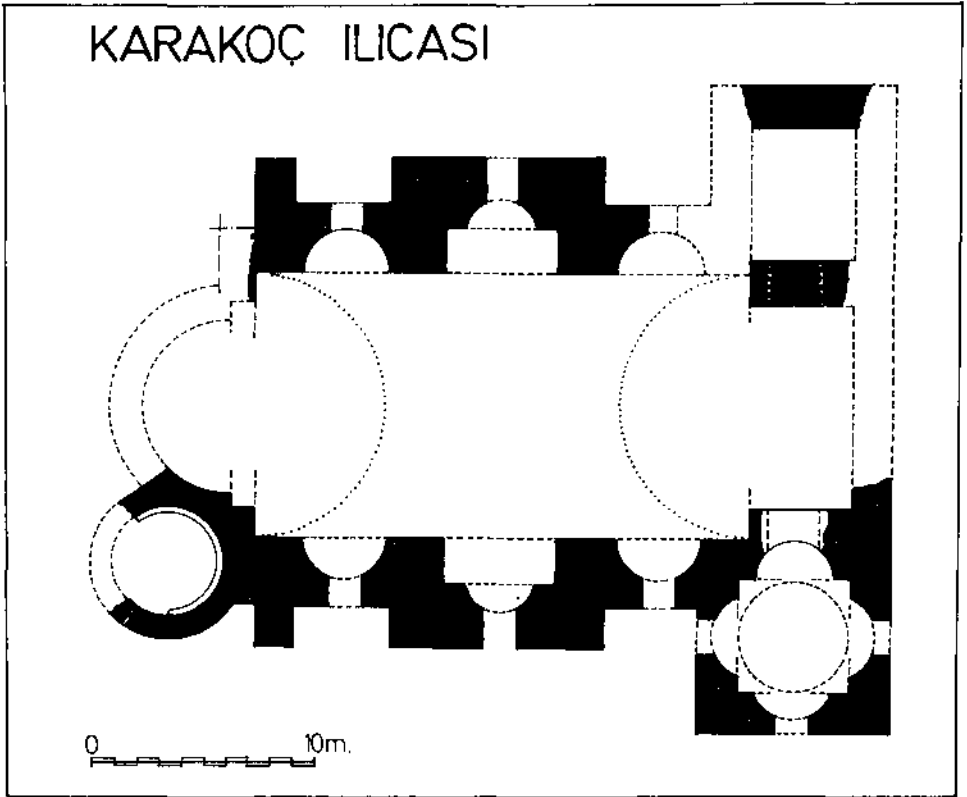
Resim: 1 — Asartepe. Batıdan görünüş

Resim: 2 — Asartepe. Höyüğün güneybatısından prehistorik katlar üzerine yapılmış Bizans kale kalıntısı.

Resim: 3 — Karakoç Ilıcasi. Hamamın güneyden görünüşü.

Resim: 4 — Karakoç Ilıcasi. Plan

Resim; 5 — Karakoç Ilcası. İçte uzun kenar boyunca görülen nişler.

Resim; 6 — Karakoç Ilcası. güneydoğu köşedeki bölüm.

Resim: 7 — Karakoç Ilcası. Kuzey duvarı dıştan görünüşü

Resim: 8 — Karakoç Ilcası. Palestra'ya ait olabilecek sütun ve kapı.

1988 YILI GÜMÜŞHACIKÖY ÇEVRESİ TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarımıza maddî destek sağlayan İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu'na yürekten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca, arazi çalışmalarımız sırasında bize değerli yardımlarda bulunan Amasya Valisi Sayın Sıtkı Aslan'a, Vali Yardımcısı Sayın Muzaffer Güzeland'a, Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Ünal İmir'e, Müze Müdürü Sayın Mehmet Tektaş'a, Müze Araştırmacısı Sayın Ahmet Yüce'ye, Gümüşhacıköy Kaymakamı Sayın Adnan Kandemir'e, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Müdürü Sayın Uğur Karabel'e, Sayın Öğretmen Ali Galip Tuncay'a teşekkürü zevkli bir görev sayarız. Ayrıca, arazi çalışmalarımızda büyük bir özveri ile bize yardımcı olan Bakanlık Temsilcisi, Burdur Müzesi Araştırmacılarından Sayın Alaaddin Eryılmaz'a, öğrencilerimizden Mehmet Aykut'a candan teşekkür ederiz.

1987 yılı Orta Karadeniz Bölgesi yüzey araştırmalarımız Amasya'nın Suluova¹, Merzifon, Göynücek, Taşova ve Gümüşhacıköy ilçelerinde, 1988 yılı araştırmalarımız ise Tokat'ın Merkez ilçe, Erbaa, Niksar, Almus, Reşadiye ve Artova ilçelerinde sürdürülmüştür. Bunlardan Amasya'nın kuzeybatısında, Çorum'un kuzeyinde yer alan Gümüşhacıköy'ün araştırılması anahatları ile tamamlanmıştır.

Yeşilirmak havzasını Kızılırmak havzasına bağlayan geniş bir ova ve depresyon alanının üzerinde yer alan, kuzeyden Tavşan Dağı, batıdan İnegöl, güneyden Eğirli kitlesinin uzantıları (Kandil-Kozalı-Aytepe) ile çevri-

(*) Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen PTT/İSTANBUL

(1) M. Özsaıt, "1987 yılı Amasya—Suluova Tarihöncesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, VI, 1989, s. 287—300.

len Gümüşhacıköy'ün üç bucağı ile yirmibeş köyünü sistematik olarak araştırdık. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Önce, batıda ve güneyde Karacaören, Yazıyeri, Kızıroğlu, Güplüce, Çiftçioğlu, Esnemez, Doluca, Çavuş, Keçi, Çetmi, Eymir köylerini araştırdık. Bu kesimde Karacaören'de **Hacıpinarı** ve Karacaören I adını verdiği-miz yerleşmeler ile Keçi'de **Kadimpınarı** (**Kıdimpınarı**), Çetmi'de **Selçuk** höyüklerini tespit ettik. Sonra, Gümüş ve Hamamözü Bucakları çevresinde Karakaya, Korkut, Yeniköy, Yemişen, Omarca (Umarca), Hıdırlar, Çay, Göl, Kızılcaören, Damladere, Göçer Dede köylerini araştırdık. Sonuçta İnegöl Dağı'nda **Niyazbaba**, Çal Dağı'nda **Asarcık**, Yeniköy barajı içinde **Yeniköy höyük**, daha güneyde de **Hamamözü** yerleşmelerini gördük. Beden ve Konuktepe'den sonra Saraycık bucağı ile Bademli köyü çevresindeki araştırmalarda ise, Bademli'de **Kartalkaya** yerleşmesini bulduk. Şimdi bu yerleşmeler ana özellikleri ile görelim.

KARACAÖREN

Gümüşhacıköy'ün 9 km. doğusunda yer alan Karacaören köyünün 1 km. kuzeybatısındaki yamaçların son yükseltileri üzerinde Koçalı ile Garipdede mevki arasında tespit ettiğimiz yerleşmeye **Karacaören I** adını verdik (Resim: 1).

Suyu bol ve verimli topraklarla çevrili olan **Karacaören I**'in yüzeyinde Kalkolitik ve İTÇ yerleşmelerine ait keramikler gördük. Kalkolitik Çağ keramikleri genellikle kahverengi hamurlu, ince taşçıklı, iyi pişmiş, bazılarının içi, dışı kahverengi boya astarlı, bazılarının ise dışı siyah, içi kahverengi boya astarlı, hepsi özenle açkılanmıştır. Küçük ve orta büyüklükteki kaplara ait olan bu parçalar üzerinde memecikler, yatay ip delikli tutamaklar, çentik ve oluk bezekler bulunmaktadır.

İTÇ yerleşmesine ait keramiklerde de aynı ortak özellikler izlenebilmektedir (Resim: 2).

HACIPINARI (KARACAÖREN II)

Karacaören köyünün 300 m. güneydoğusunda, Merzifon-Gümüşhacıköy yolunun 800 m. kuzeydoğusunda **Hacıpinarı** höyüğü tespit ettik (Resim: 3).

Höyük yüzeyinde çok az Kalkolitik profilli keramik yanında, genellikle dışı siyah, içi kırmızı ve kahverengi, az sayıda içi, dışı kırmızı ve kahverengi boya astarlı, oluk ve yiv bezekli oldukça büyük çömleklere ait İTÇ keramikleri gördük (Resim: 4).

KADİMPINARI (KIDIMPINARI)

Gümüşhacıköy'ün 8 km. güneyinde yer alan Keçi köyü çevresinde, Bulak Kalesi'nin batısında, Kadimpınarı (Kıdimpınarı ya da Küçük Kale) adını taşıyan kayalık bir tepenin batısı ile kuzeyindeki sırt ve eteklerinde (Resim: 5) ve tepenin düz olan üst kısmında, genellikle çok ince cidarlı, içi siyah, dışı ağız altından sonra kahverengi boya astarlı, açkılı, çoğunluğu küçük kaplara ait İTÇ keramikleri bulduk (Resim: 6).

SELÇUK

Gümüşhacıköy'ün 5 km. güneyindeki Çetmi köyünün 1 km. batısında yer alan Çetmi çayırında Selçuk höyüğü bulduk. Yaklaşık 50 m. × 70 m. boyutlarında ve 4 m. kadar yüksekliğindeki höyüğün yüzeyinde içi, dışı siyah, dışı siyah, içi kahverengi, içi ve dışı kırmızı kahverenginde boya astarlı kaliteli İTÇ keramikleri gördük, (Resim: 7). Bunlardan, içi kırmızı ve dışı dönük dudaklı olan bir tanesi çok iyi bir işçilik göstermektedir. Üzeri ekili olduğu için tam araştıramadığımız Selçuk höyükte bu parçaya dayanarak daha erken bir yerleşmenin varlığını da düşünebiliriz.

NIYAZBABA

Gümüş bucağının 25 km. kadar kuzeybatısında, İnegöl Dağı'nda (1873 m.), Sultançayırının güneybatısında ve Alan köyünün doğusundaki sırtlar üzerinde Niyazbaba mevkiine gittik. Burada Niyazbaba Türbesi'nin hemen karşısındaki tepe üzerinde bulunan ve aynı adı taşıyan yerleşmeyi inceledik (Resim: 8).

Yerleşme yüzeyinde İT₁ keramiklerinden başka, gördüğümüz bazı keramikler form ve teknik bakımından Kalkolitik Çağ özellikleri taşımaktadır. Ayrıca, çift olarak yapılmış dikey ip delikli bir tutamak da yörede az görülen bir örnektir. Keramikler genellikle kahverengi hamurlu, ince taşçıklı, iyi pişmiş, iç yüzeyi kahverengi, dış yüzeyi siyah, bazılarının iç ve dış yüzeyi siyah ya da kırmızı boya astarlı ve hemen hepsi çok iyi açkılıdır. İT₁ yerleşmesine ait keramikler de aynı ortak özellikleri yansıtmaktadır (Resim: 9).

ASARCIK (ÇALTEPE)

Gümüşhacıköy'ün 8 km. kadar güneybatısında, Gümüş bucağının verimli arazisi içinde Çal mevkiinde yükselen tepenin (Çaltepe) üzerinde ve batı sırtlarında son derece tahrip olmuş bir yerleşme yeri bulduk (Resim: 10). Yüzeyde, hamurları ince taşçıklı, bazıları kireç parçacıklı, iyi pişmiş, çok ince cidarlı, genellikle kurşuni-siyah yüzlü, içleri kırmızı, az olarak da

İç i dış ı kırmızı boya astarlı, açkılı kalkolitik form ve teknikte keramikler gördük. Bunların yanı sıra burada, bir İTÇ yerleşmesinin varlığını kanıtlayan ve aynı özellikleri taşıyan keramikler de bulduk (Resim: 11).

YENİKÖY

Gümüş bucağı ile Hamamözü bucağı arasındaki yolun doğusunda ve Yeniköy'ün hemen güneyinde yer alan barajın ortasında bir ada oluşturan (Resim: 12) **Yeniköy** höyüğe imkânsızlıktan geçemedik. Yalnız barajın çevresinde yaptığımız araştırmalarda, höyüğün doğusundaki arazide M.Ö. I. binyılı keramikleri ile, az olarak da, Roma Çağı keramikleri bulduk.

HAMAMÖZÜ

Hamamözü bucağının 700 m. kadar kuzeydoğusunda ve Kızılcaören Deresi'nin de 200 m. doğusunda yer alan Kale Tepesi'nde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik (Resim: 13). **Hamamözü** adını verdiğimiz höyük yüzeyindeki keramikler kuvvetli bir İTÇ yerleşmesine işaret ederler. Bunlar kahverengi hamurlu, ince taşçıklı, iyi pişmiş, genellikle iç ve dış yüzeyi kahverengi ya da kırmızı boya astarlıdır. Kaplar küçük ve orta büyüklüktedir ve üzerlerinde memecikler, çentik ve oluk bezekler bulunmaktadır (Resim: 14). Ayrıca, bazı keramikler burada bir Kalkolitik Çağ yerleşmesinin de olduğuna işaret etmektedir.

KARTALKAYA

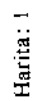
Gümüşhacıköy'ün 25 km. kuzeybatısında ve Çorum İl sınırında olan Bademli köyü çevresinde yaptığımız araştırmalarda, Kartalkaya mevkiinde bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik. Yerleşmenin yüzeyinde gördüğümüz keramiklerin çoğunluğunun iç yüzeyi kahverengi, dış yüzeyi siyah-kurşuni, bazı parçaların iç i ve dış ı kızıl kahverenkli boya astarlıdır. **Kartalkaya**'da ayrıca Kalkolitik Çağ özellikleri taşıyan keramikler de gördük (Resim: 15). Bir yamaç yerleşmesi olan **Kartalkaya**'da tarım yapıldığından tahribat fazladır.

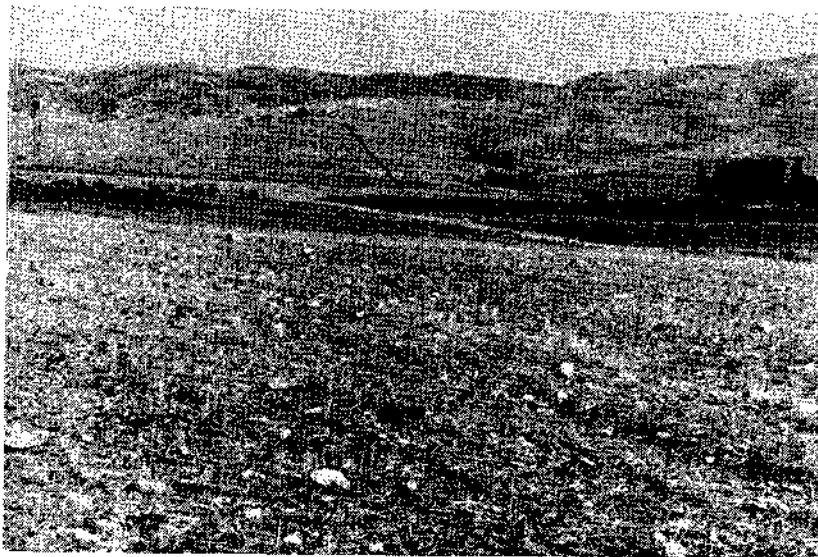
Sonuç olarak, Orta Karadeniz Bölgesi'nde başladığımız araştırmalarımız henüz tamamlanmamıştır. Yalnız, Gümüşhacıköy höyüklerinde gördüğümüz keramiklerin, Suluova, Aydınca ve Lâdik² çevresindeki höyüklerde gördüğümüz keramiklerle genelde aynı ortak özellikleri yansıttığını söyleyebiliriz.

(2) M. Özait, "1986 yılı Amasya—Lâdik Tarihöncesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V / II, 1988, s. 239—256.

HARİTA 1 (Yerleşmeler)

1- Koşapınar	34- Dolmatepe
2- Elipınar	35- Kaletepe
3- Sarımeşe	36- Hacıpınarı (Karacaören II)
4- Perçemlikaya	37- Karacaören I
5- Dökmetepe	38- Kadımpınarı (Kadımpınarı)
6- Bozhöyük	39- Selçuk
7- Somtepe-Gökhöyük	40- Asarcık (Çaltepe)
8- Doğanstepe	41- Yeniköy
9- Eğrektepe	42- Hamamözü
10- Sarıkaya	43- Niyazbaba
11- Göllübağlar	44- Kartalkaya
12- Bekçitepesi	
13- Türkmenlik	
14- Aşıtepe	
15- Dereağıl	
16- Kanatpınar (Devret)	
17- Yoğurtçubaba	
18- Kilisetepe	
19- Kurnaztepe	
20- Alevitepe (Kümbettepe)	
21- Ahuri	
22- Oğulbağı	
23- Sarıgazel	
23- Kümbettepe	
25- Devşerkaya	
26- Tombultepe	
27- Kilisetepe	
28- Kurban	
29- Köyiçitepesi	
30- Ağcetepe	
31- Dedealtıtepe	
32- İnkaya	
33- Salur (Yüktepe)	

Resim: 1 — Karacaören Höyük

Resim: 2 — Karacaören buluntularından örnekler

Resim: 3 — Hacıpınarı Höyük

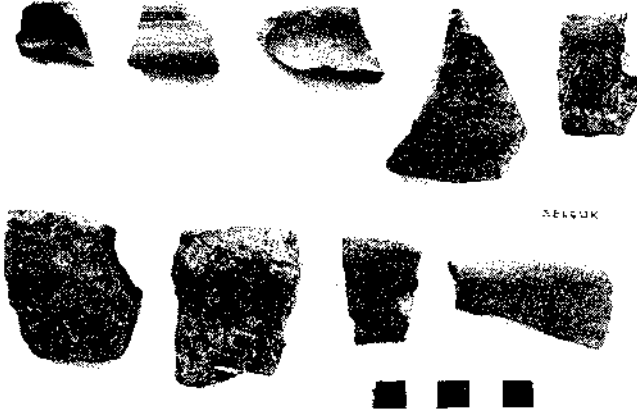
Resim: 4 — Hacıpınarı buluntularından örnekler

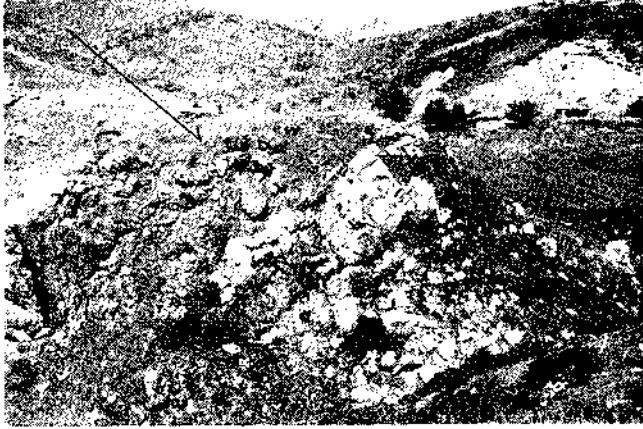
Resim: 5 — Kadimpınarı Höyük

Resim: 6 — Kadimpınarı buluntularından örnekler

Resim: 7 — Selçuk Höyük buluntularından örnekler

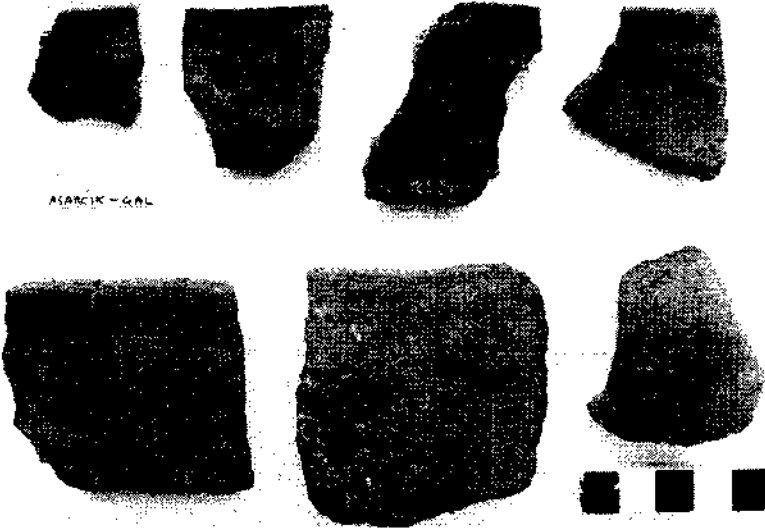
Resim: 8 — Niyazbaba

Resim: 9 — Niyazbaba buluntularından örnekler

Resim: 10 — Asarcık

Resim: 11 — Asarcık buluntularından örnekler

Resim: 12 — Yeniköy Höyük

Resim: 13 — Hamamözü Höyük

Resim: 14 — Hamamözü Höyük buluntularından örnekler

Resim: 15 — Kartalkaya buluntularından örnekler

1987 VE 1988 YILI SENİRKENT ÇEVRESİ TARİHÖNCESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*

Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz 1988 yılı Göller Bölgesi yüzey araştırmalarımız, İ.Ü. Araştırma Fonu'nun çok sınırlı maddî katkısı¹ ve Burdur Valiliği ile Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün sağladığı değerli yardımlarla gerçekleşmiştir. Bu nedenle Araştırma Fonu Başkanlığına, Burdur Vali Yardımcıları Sayın Hasan Hüseyin Yazlık ve Sayın Nuri Şimşek'e, Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Mehmet Türkmen'e, Müze Müdürü Sayın S. Selçuk Başer'e yürekten teşekkür ederim. Korkuteli yöresinde yaptığımız araştırmalarda bize yardımcı olan Malmüdürü Sayın Salim Makas'a, öğrencimiz Rafet Makas'a ve çalışmalarımıza büyük bir özveri ile katılan Bakanlık Temsilcisi, Samsun Müzesi Araştırmacılarından Sayın Uğur Terzioğlu'na candan teşekkür ederim.

Başkanlığım altında, Arkeolog Nesrin Özsait ve Desinatör Işıl Özsait'ten oluşan ekibimiz, Burdur'un Bucak, Ağlasun ilçeleri ile Isparta'nın Senirkent, Antalya'nın Korkuteli ilçelerinde araştırmalar yapmıştır. Burada incelenmesi anahatları ile tamamlanan Senirkent ovası anlatılacaktır.

1974 yılı çalışmalarımızdan beri sorunlarını yakından tanıdığımız, 1985², 1987 ve 1988 yıllarında sistematik olarak araştırdığımız Senirkent Ovası, Eğridir Gölü havzasını Batı Anadolu'ya bağlayan geçidin başlangıcını oluşturur. Çok verimli bir toprağı ve suyu bol olan bu ova, güneyden Barla (2800 m.), Gelincik (2315 m.) Senirkent ve Kapı Dağları (2446 m.),

(*) Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Fen/PTT İSTANBUL

(1) Proje sayısı 247/281186.

(2) Son derece hafif ve bol suyu bulunan Kayaagzı'ndan başlayıp Ulağtepe kesiminden Büyükkabaca'ya kadar yaptığımız araştırmalara katılan ve bize değerli yardımlarda bulunan meslekdaşım Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Ürekli'ye candan teşekkür ederim.

kuzeyden Kuru (2000 m.) ve Kılıçtaka Dağları, doğudan ise Eğridir Gölü'nün kuzeyini teşkil eden Hoyran Gölü ile sınırlanmıştır.

Senirkent Ovası, 1940 yılında Senirkent Halkevi, Müze ve Tarih Kolu üyesi olan Sayın Kemal Turfan ile arkadaşları tarafından araştırılmış ve bu arada tespit edilen klâsik ve tarihöncesi yerleşme yerlerinden keramikler toplanmasına rağmen yayınlanmamıştır³.

Senirkent yöresi 1960'lı yıllarda J. Mellaart ve D. French tarafından incelenerek **Garip, Ulağtepe** ve **Gençali** (Göl kıyısı) höyükleri bulunmuştur⁴. Biz de farklı yıllarda Senirkent'in Akkeçili, Karababa, Kayaagzı, Garip, Ortayazı (Güreme), Yassıören (Yassıvıran), Uluğbey, Gençali köylerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda aşağıda ana özellikleri ile vereceğimiz **Kırbağlar, Güreme I, Güreme II, Mandas** ve **Gençali** (köyiçi) tarihöncesi yerleşme yerlerini gördük (Bkz. Harita 1).

KIRBAĞLAR

Senirkent'in 3 km. kuzeydoğusunda, Yassıören'in 1.5 km. kuzeybatısında gördüğümüz höyük **Kırbağlar** adını taşımaktadır (Resim: 1). Üzerinde tarım yapılan ve yaklaşık 100 m. × 125 m. boyutlarında olan höyük, ova yüzeyinden 5 m. kadar yüksekliktedir.

Höyük yüzeyinde gördüğümüz keramiklerin önemli bir kısmı İT₁ ve İT₂ yerleşmesine aittir. Ayrıca, az sayıda da Kalkolitik Çağ özellikleri taşıyan keramikler vardır (Resim: 2). Çoğunluğunu kahverengi hamurlu, ince taşıklı, bitki katkı ve kırmızı boya astarlıların oluşturduğu keramikler iyi pişmiş ve iyi açılanmıştır. Burada, İT₁ safhasında yoğun bir yerleşmenin olduğunu ve İT₂'de de bu durumun korunduğu fakat İT₂'den sonra yerleşmenin terkedildiği anlaşılmaktadır.

Senirkent'in 8 km. doğusundaki Ortayazı (eski Güreme) köyünün 2 km. kuzeyinde yan yana iki büyük höyük (**Güreme I** ve **Güreme II**) bulunmaktadır.

(3) 1987 yılı araştırmalarımızda, kavrucu güneşe rağmen bize Senirkent Ovasının kültürel zenginliğini tanıtan Sayın Kemal Turfan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca, kanaletlerle donanmış, yolları engellerle dolu ovada büyük bir fedakârlıkla arabasını sürerek buradaki araştırmanın çabuk sonuçlanmasında bize yardımcı olan Büğdüzlü Süleyman Yiğit'e de candan teşekkür ederim.

(4) S. Lloyd-J. Mellaart, *Beycesultan I*, London, 1962, s. 196 / 197, nr. 207—209 (İT₂); s. 252 / 253 nr. 208—209 (İT₃); D. French, *Anatolia and the Aegean in the Third Millennium, B.C.*, I—II, Cambridge, 1969 (Dissertation), s. 37 vd., 42 b, İT₂; 48 b 1 İT₃.

GÜREME I

Köyün tam kuzeyinde yer alan höyüğe **Güreme I** adını verdik. Deniz yüzeyinden 939 m. yükseklikte olan ve geniş bir alana yayılan höyük üzerinde (Resim: 3) buluntu fazla değildir. Gördüğümüz İT₁ keramikleri genellikle küçük kaplara aittir. Keramiklerin hamurları ince taşçıklı, az bitki katkılı, iyi pişmiş, iç ve dış yüzeyi kırmızı ve açık kahve rengi boya astarlıdır. İyi açılanmış olan bu parçalar arasında profil verenler de az sayıdadır (Resim: 4).

GÜREME II

Güreme Iın 100 m. kadar kuzeybatısında uzanan **Güreme II** yüzeyinde (Resim: 5) az sayıda İT₁ ve İT₂ yerleşmelerine tarihlenen keramikler gördük (Resim: 4). Bunlar, **Güreme I** ile aynı ortak özellikleri yansıtan, genellikle ince cidarlı küçük kaplara ait, gri ve kırmızı boya astarlıdır.

MANDAS

1974 yılı araştırmalarımızda Senirkent'in doğusunda, Yassıören'in 2 km. güneyinde, Değirmenderesi ile Derinöz Deresi arasında, Senirkent Dağı'nın (Beşparmak) uzantılarından olan Dikmen Tepe ile Bardak Dağı'nın bir sur gibi çevirdiği alanın kuzeyindeki Mandas Kırı mevkiinde (Resim: 6) bir İTÇ yerleşmesi tespit ettik⁵. **Mandas** höyük yüzeyinde az sayıda gördüğümüz keramikler, hemen yakınında bulunan **Kırbağlar** keramikleri ile aynı ortak özellikleri yansıtır (Resim: 7).

GENÇALİ II⁶

Tarihinde üç defa yer değiştiren Gençali köyü şimdi, Hoyran Gölü'nün kıyısında, doğal bir tepede kurulmuş olan bir İTÇ yerleşmesinin üzerinde bulunmaktadır (Resim: 8). Köyün bazı bahçelerinde bulduğumuz çok az

(5) Bu yerleşmenin hemen yanında antik Tymandos şehrinin kalıntıları bulunmaktadır, W. Ruge, *RE*, VII A/2, 1948, S. 1733 vdd.; M. Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya*, İstanbul, 1980, s. 30.

(6) Gençali köyünün 3 km. güneybatısında, Hoyran Gölünün (916 m.) hemen kıyısındaki Domuz Tepenin (926 m.) üzerinde yer alan höyük yüzeyinde yaptığımız araştırmalarda, önceden bilinen (S. Lloyd—J. Mellaart, *ae*, s. 196 hrt. VI, nr. 207, İT2; D. French, *ae*, s. 36 vd., nr. 15, Fig. 42 a, nr. 239 ve Fig. 42b, İT2; Fig. 48 b 1, İT3) İT2 ve İT3 yerleşmelerinden başka, İT1 yerleşmesine ait keramikler de bulduk (Resim: 10). Bunlar da diğerleri ile aynı ortak özellikleri göstermektedir.

sayıdaki keramik, kahverengi hamurlu, ince taşçıklı, bitki katkılı, iyi pişmiş, iç ve dış yüzeyi çoğunlukla kırmızı ve kahverengi boya astarlı ve açıktır (Resim: 9).

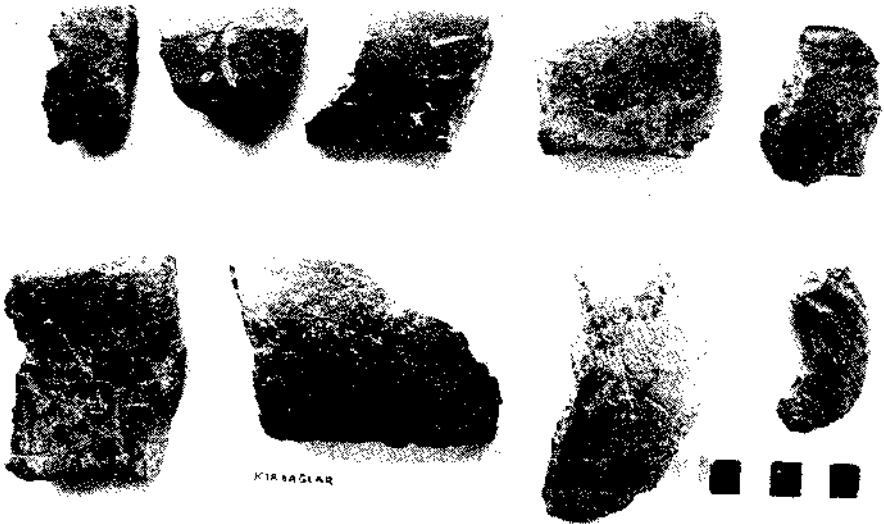
Senirkent Ovası höyükleri, Sultan Dağ ya da Hoyran⁷ olarak bilinen grubun güneybatısındaki başlangıç kesiminde yer alırlar. Bu höyüklerde görülen buluntuların büyük bir kısmı, bu grubun Yalvaç yöresindeki merkezlerinde ele geçen buluntularla (İT₁ ve İT₂) büyük bir benzerlik gösterirler. Aynı zamanda Isparta Ovası'ndaki **Kanlı**, **Aliköy** ve **Yuğ**⁸ gibi İT₁ yerleşmelerinde yaygın olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz dikey ip delikli tutamakları **Mandas**, **Kırbağlar** ve **Gençali I**'de de bulduk. Bu özellikleri gözönüne alarak, Senirkent Ovası yerleşmelerinin hem Yalvaç ve hem de Isparta Ovası kültürleri ile yakın ilişki içinde bulunduğunu söyleyebiliriz.

(7) S. Lloyd-J. Mellaart. *ae*, s. 196 / 197, hrt. VI; D. French, *ae*, s. 37 vd., Fig. 42 a—b.

(8) Yalvaç yöresi için bkz. M. Özsait, *Araştırma Sonuçları Toplantısı V / II*, 1988, s. 257—274; *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, VI, 1989, s. 301—312. Isparta Ovasındaki yerleşmeler için bkz. M. Özsait. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, IV, 1987, s. 323—333.

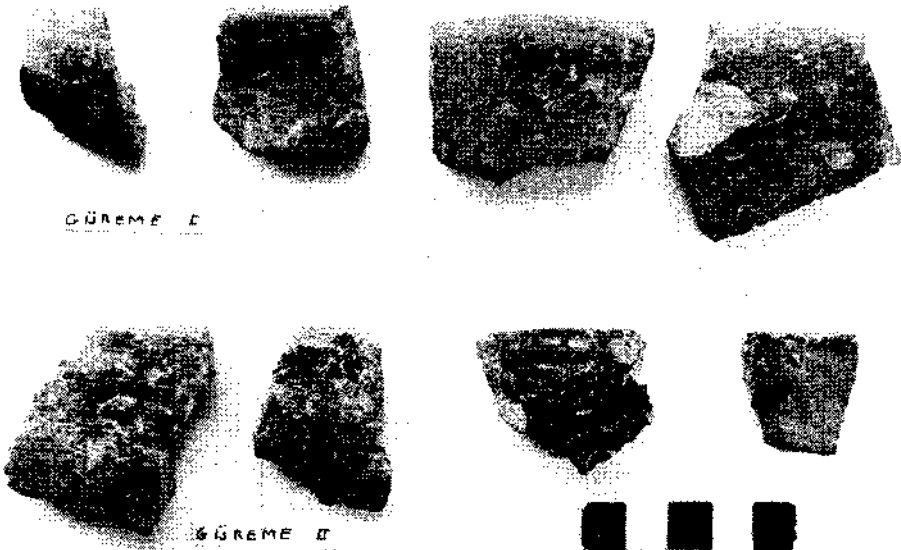
Resim: 1 — Kırbağlar höyük

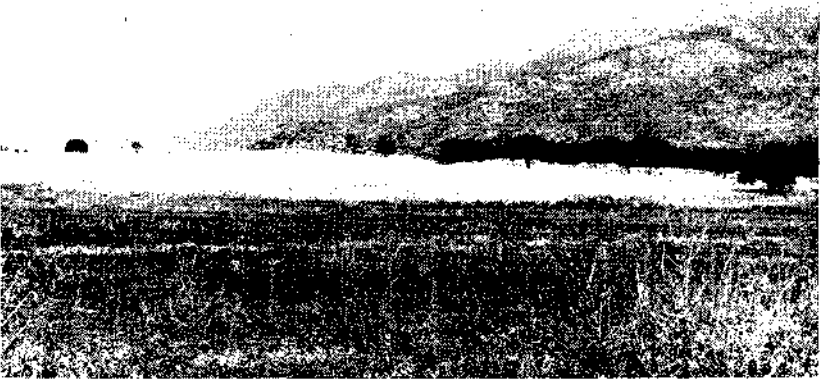
Resim: 2 — Kırbağlar buluntularından örnekler

Resim: 3 — Güreme I

Resim: 4 — Güreme I ve Güreme II buluntularından örnekler

Resim: 5 — Güreme II

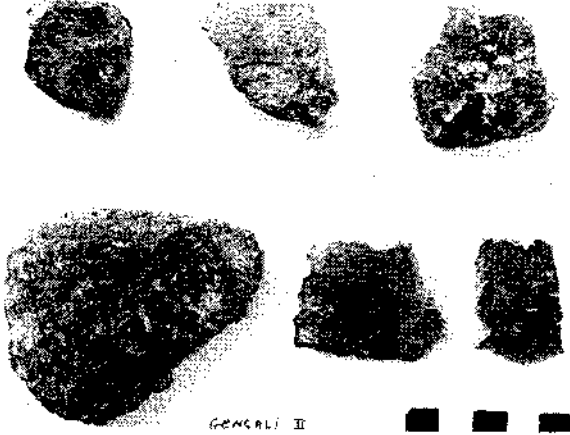
Resim: 6 — Mandas Höyük

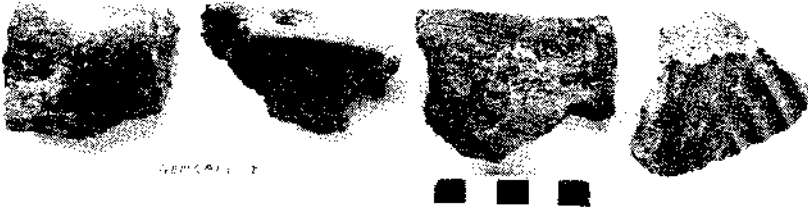
Resim: 7 — Mandas buluntularından örnekler

Resim: 8 — Gençali II

Resim: 9 — Gençali II buluntularından örnekler

Resim: 10 — Gençali I buluntularından, örnekler

**THE TIGRIS-EUPHRATES ARCHAEOLOGICAL SURVEY
PROJECT, 1988
DİCLE VE FIRAT YÜZEY ARAŞTIRMALARI
PROJESİ, 1988**

Guillermo ALGAZE*

Spurred by the construction of a number of dams along the Euphrates, Khabur, and Tigris rivers, a substantial number of archaeological investigations has been conducted in the fertile plains of southeastern Anatolia, northern Syria and northern Mesopotamia immediately south of the Taurus / Anti-Taurus range. As a result, a much clearer picture of the history of this little explored portion of the ancient Near East is beginning to emerge. It is now evident, for example, that these plains functioned alternately as a political and cultural boundary between the cultures of highland Anatolia and lowland Mesopotamia, as a land of passage: a conduit for trade and communication between those otherwise disparate but complementary areas, and, on occasion, as the seat of indigenous polities whose power rivaled that of better documented civilisations in central Anatolia and Mesopotamia.

Now, as part of its long term development plans for southeastern Turkey (the Güneydoğu Anadolu Projesi), the Turkish government has recently announced plans to start construction of several additional dams on the Euphrates and Tigris rivers. These dams threaten to flood significant portions of the southeastern Anatolian plains within the borders of modern Turkey, thereby destroying a cultural heritage that remains still only dimly understood. Two new dams are to be built along the lower reaches of the Euphrates, the Birecik Dam just upstream of the town of the same name and the Carchemish Dam, some 4.5 km north of the Syrian border. Two dams are also planned along the Tigris, the Cizre Dam just upstream of the town of Cizre and the larger Ilisu Dam near the village of the same name some 60 km upstream of Cizre. The combined reservoirs of these various

(*) Dr. Guillermo ALGAZE, The Oriental Institute, 1155 East 58 th. Street, Chicago - Illinois, 60637 A.B.D.

dams will submerge a substantial area of some 400 square kilometers along the two rivers and their tributaries (Fig. 1).

The imminent threat presented by these plans, however, has also made it possible to conduct archaeological investigations in the affected areas and their immediate catchment, which remain virtually unknown from an archaeological point of view. The Tigris-Euphrates Archaeological Survey Project was formed in order to conduct extensive regional surveys in these areas and thereby begin to document the range of cultural information to be destroyed. An initial ten week-long season was fielded in 1988. It was made possible by the support and collaboration of Dr. Mustafa Özbakan, Director of the archaeological salvage program (TEKDAM) of Middle Eastern Technical University in Ankara, and was financed by the Smithsonian Institution and the National Geographic Society in Washington D.C. and by private donors. The Turkish Ministry of Culture was ably represented by Mr. Mehmet Söylemez, of the Department of Antiquities in Ankara.

Since archaeologically, the Tigris Basin remains the least known of the areas to be flooded, it was decided to focus our initial research on it, save for a brief reconnaissance of the Euphrates at the end of the season. However, since the pertinent areas along the Tigris are vast, it was further decided to start work in three widely separated regions of the river system; in particular, those considered likely to produce evidence showing the range of different cultures which, in antiquity, characterized that little known sector of southeastern Anatolia. The areas sampled were portions of the plains along the Batman Su and Bohtan Su rivers, and portions of the Tigris itself immediately north and southeast of Cizre (Fig. 2). What follows is a brief summary of the principal results obtained for each region. It should be noted, however, that our emphasis was on the recovery of data rather than on its analysis, and thus only preliminary impressions of the cultural sequence of the survey areas can be offered at this time.

THE BATMAN SU AREA

For most of its course the Batman Su is bordered by an easily irrigable low river terrace that widens as the river approaches its confluence with the Tigris. Above this terrace rises a second terrace that is cut by numerous wadis draining seasonal and perennial springs. Only portions of the lower terrace will be affected by flooding. However, since no previous archaeological work had taken place in the Batman area, it was decided to extend our survey up to the base of the first range of hills parallel to the river (i.e., ca.

the 750 m contour) in order to try to encompass a logical system of possible cultural interaction, one determined, as far as possible, by natural geographical boundaries. Only the eastern bank of the Batman Su within Siirt province was explored in 1988. The first sites to be identified were the principal multiperiod mounds, which invariably are located in the lower river terrace and are aligned with the river (Fig. 3). Walking transects were undertaken in their immediate environs to identify possibly dependent smaller settlements, a number of which were located. Smaller single period sites not necessarily in proximity to the larger occupations were also identified by means of walking transects. With few exceptions, these less substantial occupations were found either by the river's edge or in the upper terrace at positions overlooking wadis where springs are located.

Well over seventy-five sites and a small number of standing ruins were recorded in the Batman area. Chronologically, these range from Upper Paleolithic flint scatters to occupations of Ottoman date. Fairly complete sequences are attested for the Late Chalcolithic period, one of the most important in the Batman area, and from the Middle Bronze Age up to the Seljuk / Artukid period, at which time the Batman plain was exploited to its fullest extent. However, much to our surprise, no Neolithic materials were identified within the survey universe, even though the work of the Çayönü expedition in Diyarbakır province shows that the Ergani plain to the northwest was an important locus for early Neolithic settlement. Also surprising was the absence of materials dating to the Early Bronze Age in the Batman area, although this confirms the results of earlier surveys by Braidwood, Çambel and their associates elsewhere in Siirt province (Fig. 4).

THE BOHTAN SU AREA

Of the tributaries of the Tigris, the Bohtan Su in Siirt province will be the one most affected by the rising waters. For much of its course the river flows in a deeply incised canyon that leaves little room for agriculture or habitation along its margins. Southeast of Siirt, however, the river widens somewhat creating small pockets of low-lying terrain more propitious for human exploitation. It is here that we focused our efforts. A total of seventeen archaeological sites or structures were discovered in 1988 (Fig. 5), and portions of the basin still remain to be surveyed. Apart two sites of particular importance discussed in greater detail below, recorded sites include a small occupation of the Early Chalcolithic period, at least two small settlements with painted ceramics of possible Iron Age date, the remains

of two Seljuk bridges with typical pointed arches, a small Ottoman **han**, and the ruins of a number of Ottoman villages.

Noteworthy among the Bohtan sites is the site of Tūrbe Tepe, on the east bank of the river some 6 km north of its confluence with the Tigris. Here was found a 60 m long and 3 m thick wall built using large unworked field boulders laid dry, apparently the façade of a massive building partially eroded by the river. Although the structure itself cannot be dated without excavation, the pottery in the slope directly under the wall dates to the fifth millennium B.C. and was of Ubaid type. So too was the pottery recovered from patches where the wall had eroded completely that appeared to represent deposition against the wall's inner face. East and inland from this façade was a large scatter of obsidian tools and debitage extending over an area of at least 200 × 300 m (6 ha), which was, however, unaccompanied by pottery. Unless this scatter be taken to indicate an unrelated occupation of the Pre-Pottery Neolithic period, it suggests a specialized work area and raises the possibility that Tūrbe Tepe may have played a role in obsidian trade during the Chalcolithic period.

A second noteworthy site in the Bohtan area is Çattepe (Til), a roughly triangular-shaped mound at least 9 m in height strategically located on the western bank of the river at the point where it joins the Tigris. The earliest remains were exposed by river erosion on the southwest corner of the mound and are of the Late Chalcolithic period. More important, however, are the remains of a sizeable Late Roman **equites** fort, part of the Tigris **lines**, built directly over the earlier mound. Large portions of the impressive external fortifications are still visible today, particularly on the western side of the site facing the Tigris, where long stretches of the girdling wall and associated towers are preserved (Fig. 6).

THE TIGRIS BASIN SOUTHEAST OF CIZRE

The plains alongside the Tigris just south and east of Cizre constitute a geographically bounded survey universe limited to the north by the imposing Cudi Dağ, to the west and south by the Tigris itself, and to the east by the combined (eastern) Khabur and Hezil Su rivers. Since the area is only secondarily affected by the planned dams, it was decided to do only enough work so as to ascertain the general outlines of settlement and to leave a more systematic coverage for 1989. We thus focused only on the principal multiperiod sites. Eighteen mounds were plotted and collected (Fig. 7). Archaeological assemblages identified span the range from the Early Chal-

colithic (Halaf) to the Early Islamic and Ottoman periods. A significant proportion of the larger mounds are substantial in size, up to 15 ha in area, and have a clear high mound / lower terrace structure. Although systematic analysis of the surface collections of such mounds has not yet started, they appear to date primarily to the early second millennium B.C. (Khabur Ware), which was clearly the most important period of settlement in the area in antiquity. This matches closely the results of excavations and surveys nearby in the northeastern corner of the Khabur Triangle within Syria.

THE TIGRIS BASIN NORTH OF CIZRE

North of Cizre the Tigris flows in a deeply incised gorge separating the high basaltic plateau of the Tur Abdin and the Cudi Dağ. Here, the river has only one important tributary, the Kızıl Su, portions of which will also be submerged by the dam reservoir (Fig. 8). Ancient sites and modern villages are located either by the river, in openings created by valleys and streams draining the nearby range, or up in the highland. Our survey in this area was limited to the narrow river edge itself and the adjoining valleys and stopped some 15 km north of Cizre because of heavy rains that washed away available roads.

Few ancient settlements were found in the surveyed area immediately north of Cizre, and most of those identified appear to represent small villages of Seljuk and Ottoman date. Two exceptions, however, are particularly noteworthy, and represent larger settlements dating to the Parthian and Late Roman periods. The most important of the two is located on the Tigris some 13 km north of Cizre. Here was found a veritable fortress city that spans both banks of the river. Red / brown washed wares of Roman type help date substantial public buildings eroding out of mounds on the east bank of the river near the modern village of Fenik. Of similar date are the ruins of a large square Late Roman **castellum** (ca. 275 m per side) on the opposite (west) bank of the river near the modern village of Hendek. This structure has a double enclosure wall, rounded corner towers, and a surrounding moat. It finds precise parallels among similar buildings elsewhere across the Roman empire (Fig. 9). Although much more research is needed, it is perhaps not too early to venture the hypothesis that the ruins described above are those of the long-lost Roman fortress city of Bezabde / Phaenicha (Phaenicha = Fenik) captured by the Sasanian armies of Shapur II in 360 A.D. However, Parthian pottery from bulldozed debris on the east bank of the river and a Parthian rock relief nearby on a track from the Tigris into the mountains (Fig. 10) show that the Fenik area had already been ex-

plotted by the Parthians and their local allies long before the arrival of the Roman legions to the Tigris **limes** in the fourth century A.D.

THE EUPHRATES BASIN

In order to acquire a better idea of the extent of work left for 1989, we finished our season with a brief three-day reconnaissance of areas of the Euphrates Basin within the province of Gaziantep that are to be affected by the Birecik and Carchemish dams. Up to about 15 km north of Birecik, the river is deeply incised and is bordered by sharp limestone cliffs. In this area, the Euphrates closely resembles portions of the Tigris north of Cizre, and it is likely that ancient settlements here may be similarly restricted to openings caused by perennial springs and streams draining the nearby plateau. Below this area, however, the river widens considerably, opening onto a low terrace overlooking the Euphrates floodplain that is dotted with mounds that are to be flooded (Fig. 11). Some of these sites are of considerable historical and archaeological importance. Here, for example, near the modern village of Belkis, some 9 km north of Birecik, stands the complex of mounds, tombs, and tumuli that mark the location of the ancient Hellenistic and Roman city of Zeugma, the most important of the Euphrates crossing points during the classical periods (Fig. 12).

CONCLUDING REMARKS

The historical importance of the results produced by our initial season fully substantiates the need for continued investigations in portions of southeastern Anatolia to be affected by the construction of new GAP dams. There can be no doubt that developments fundamental to the history of the ancient Near East as a whole took place in this region and that, moreover, important cultural information will be lost forever if not recovered now. The completion of archaeological surveys in areas not yet explored is then imperative if the reservoir areas are to be opened for further more intensive archaeological research in the immediate future, possibly as part of an international archaeological salvage effort modeled on those already successfully conducted in Turkey in the Keban, Karakaya, and Atatürk dam areas.

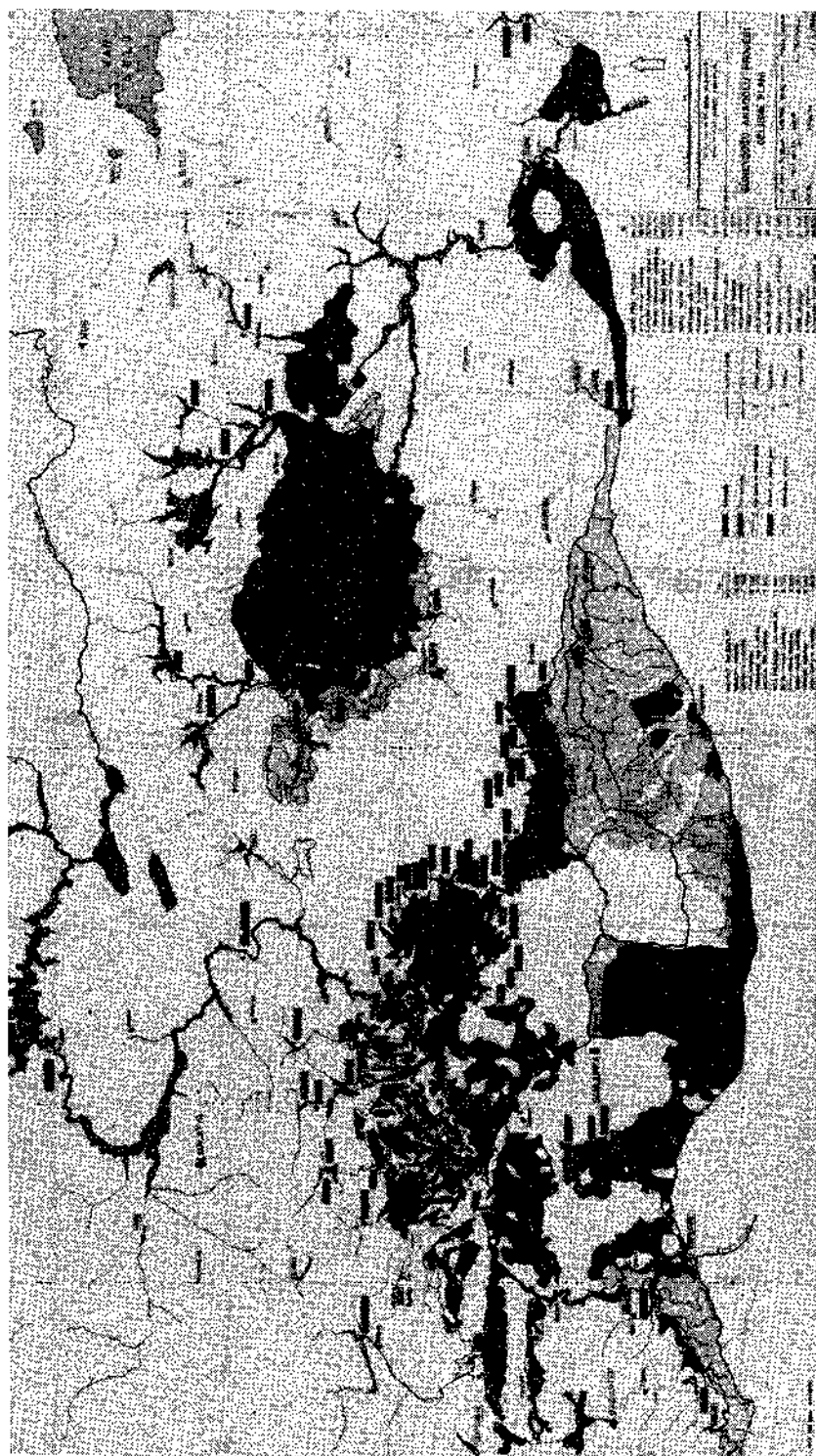

Fig. 1 — Location of planned dams on the Tigris and Euphrates rivers in southeastern Turkey.
Map courtesy of DSİ Genel Müdürlüğü, ANKARA

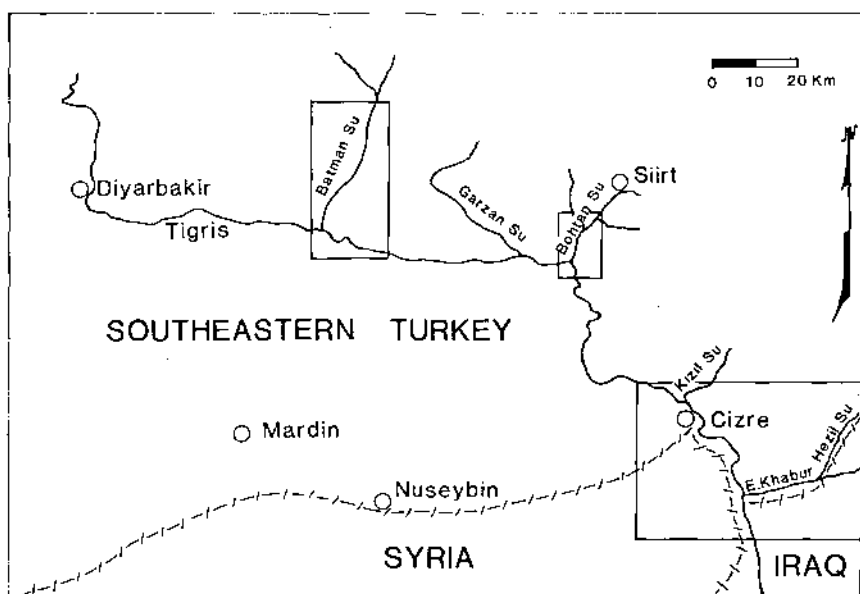

Fig. 2 — Location of survey areas for the 1988 season along the Tigris River in southeastern Turkey

Fig. 3 — Site of Gre Migro, along the Batman Su

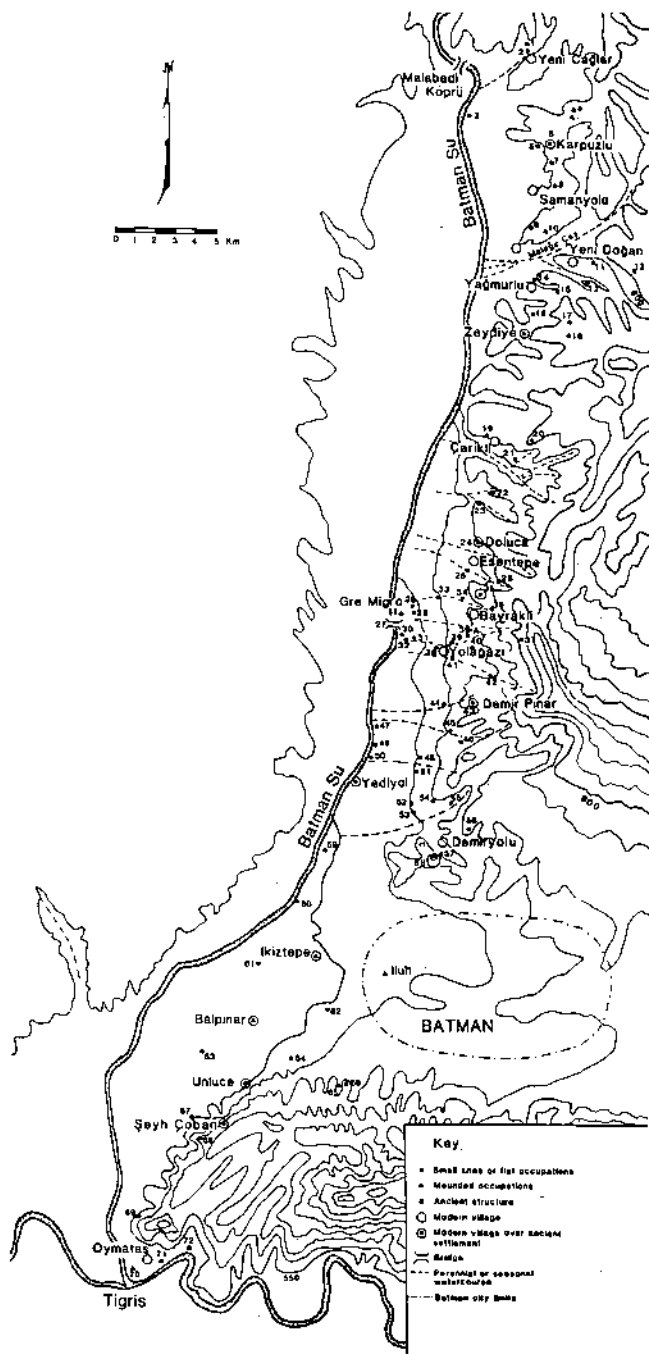

Fig. 4 — Location of ancient settlements along the Batman Su surveyed in the 1988 season.

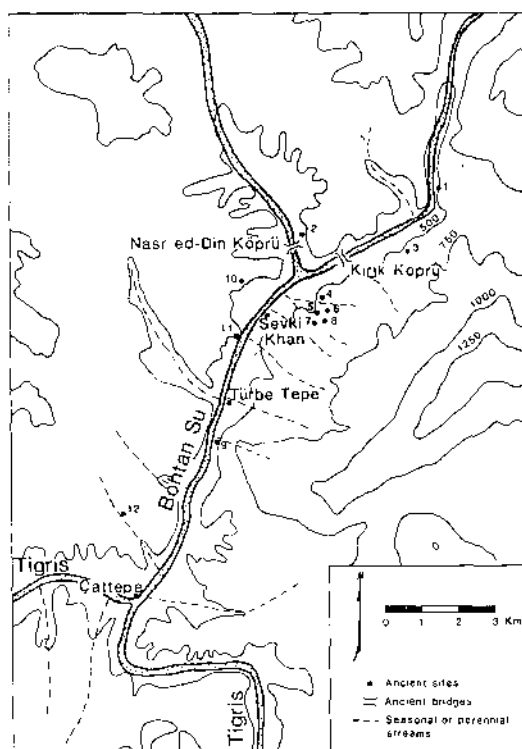

Fig. 5 — Location of ancient settlements along the Bohtan Su surveyed in the 1988 season

Fig. 6 — Measured sketch of Roman fortifications on western side of Catepe.

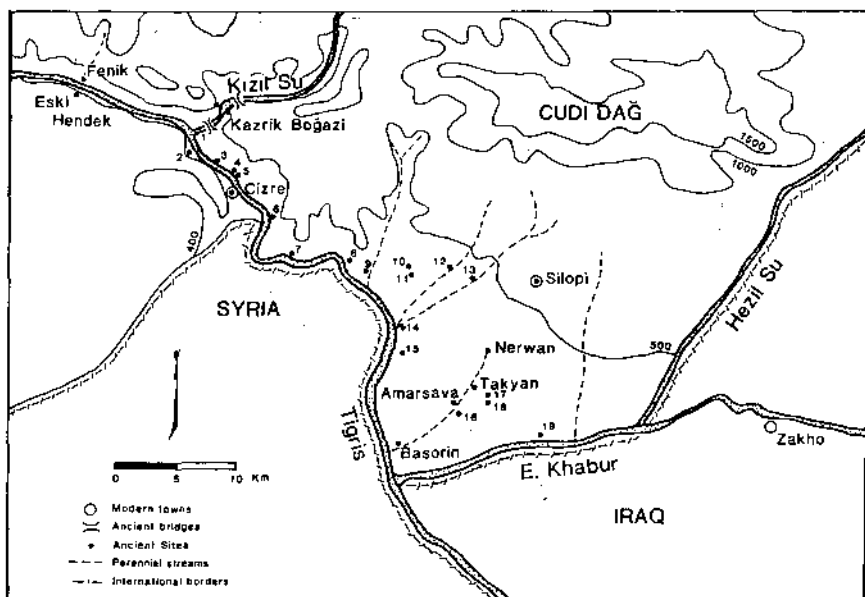

Fig. 7 — Location of ancient settlements in the vicinity of Cizre surveyed in the 1988 season

Fig. 8 — The Kizil Su Basin, view towards the northeast

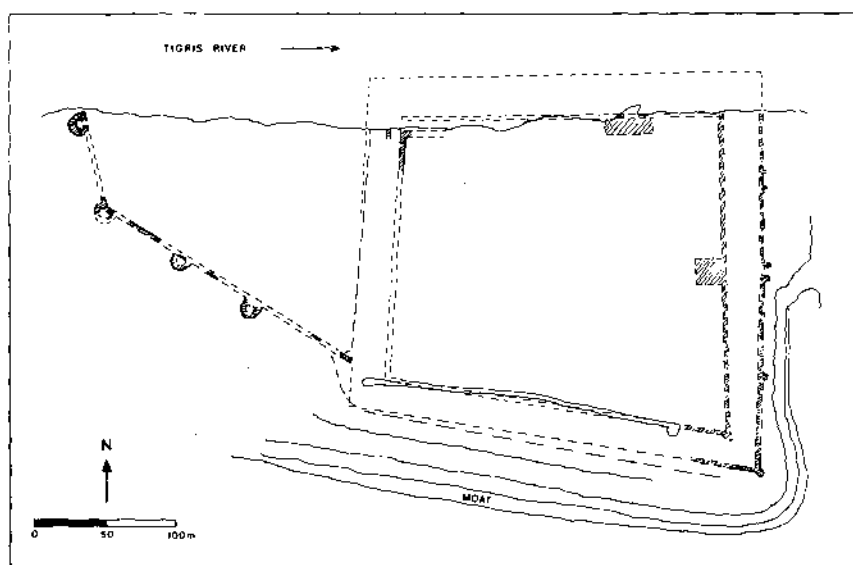

Fig. 9 — Plan of Late Roman castellum on the Tigris near the modern village of Hendek

Fig. 10 — Parthian relief near the modern village of Fenik

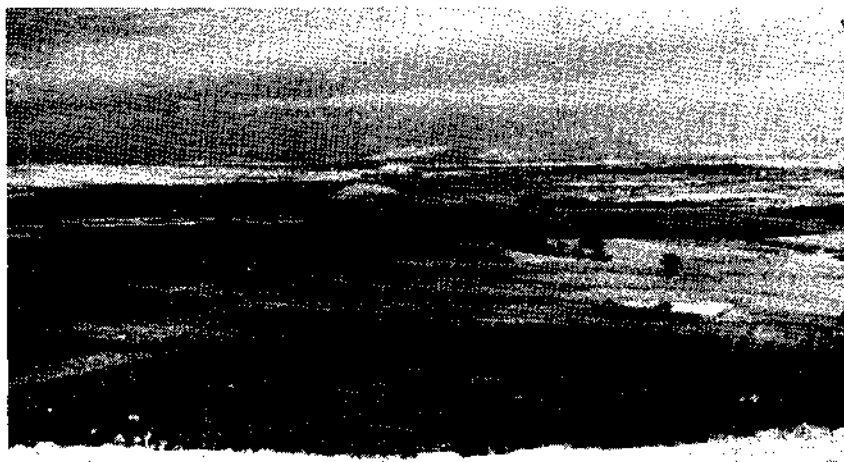

Fig. 11 — Mounds along the Euphrates north of Kargamis

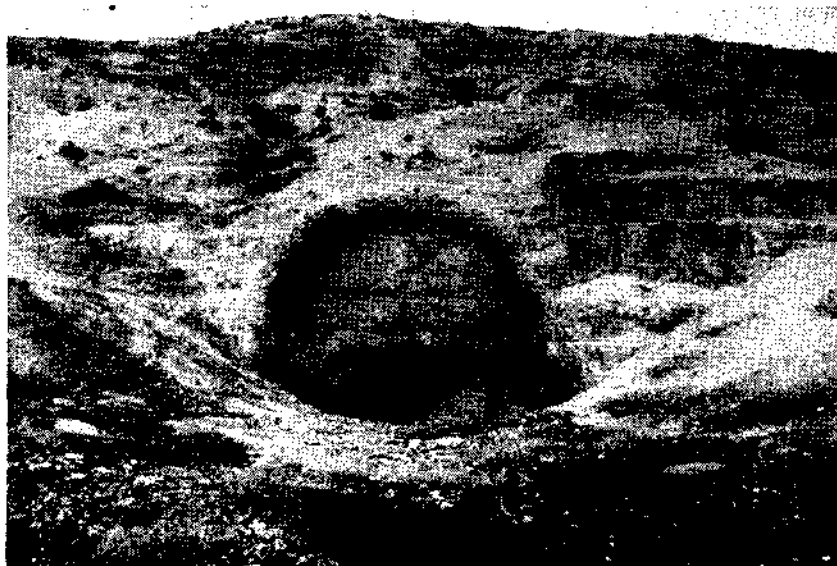

Fig 12 — Plundered classical tomb at Zeugma

1988 YILINDA KÜTAHYA, BİLECİK VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Turan EFE*

İlkini bu sene gerçekleştirdiğimiz söz konusu yüzey araştırması, esas olarak Kütahya ve Bilecik illerini kapsamaktadır; ayrıca Eskişehir ilinin batı kesimi de araştırma bölgesi içinde yer almaktadır (Resim: 1). Bu seneki çalışmalarımız Kültür Bakanlığı'nın izinleri ile; Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği (ARİT) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin parasal destekleri sonucunda gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu kurumların yetkililerine sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Ekibimizde Bakanlık Temsilcisi olarak Mersin Arkeoloji Müzesi'nden Arkeolog Yaşar Ünlü; Anabilim Dalımız öğrencilerinden de Sema Yavuz, Aykut Ermutlu, Göksel Sazcı ve Mesut Yar görev almışlardır. Büyük bir bir özveri ile çalışan tüm bu ekip üyelerine en içten teşekkürlerimi bildiririm. Ayrıca, araştırmalarımıza gösterdikleri büyük ilgi ve destekten dolayı, Eskişehir ve Kütahya Arkeoloji Müzelerinin başta müdürleri olmak üzere tüm yetkililerine minnet ve şükran duygularımı belirtmek isterim.

Daha birkaç sene süreceğini tahmin ettiğimiz bu yüzey araştırmalarının sonuçlarını, bölgede daha önce yapılan çalışmaları da kapsayacak şekilde, ileride kapsamlı bir rapor halinde yayınlamayı planlamaktayız. Dolayısıyla burada sadece ziyaret ettiğimiz yerleşme yerlerini, haritada numaralandığı sıraya göre, kısaca tanıtmakla yetineceğiz (Resim: 1).

A- Domaniç'ten Kütahya'ya kadar olan bölgede ziyaret edilen yerleşme yerleri

1. KOCAHÜYÜK (Resim: 2-5)

Bu yerleşme yeri Hüyük ve Batı Tarlaları olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

(*) Yard. Doç. Dr. Turan EFE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, İSTANBUL

a) Hüyük (Resim: 2, 3): Oldukça büyük olan bu hüyük, Domaniç kasabasının kuş uçuşu 2 km kadar güneydoğusundadır; yuvarlak olup çapı ova seviyesinde 300 m., yüksekliği de 13 m. kadardır. Doğuda, yerleşmenin hemen kenarından bir dere akmaktadır. Hüyük yüzeyde yoğun bir 2. binyılı malzemesi içermektedir. İlk Tunç Çağı'na ait ise çok az buluntu ele geçirilebilmiştir.

b) Batı Tarlaları (Resim: 4, 5): Hüyüğün hemen batısındaki tarlalarda, takriben 300 m. çapında bir alana yayılmış olarak Alt Paleolitik taş aletler ve Bizans çanak çömleği bulunmuştur. Söz konusu taş aletler esas olarak satırlar, el baltaları ve kaba yongalardan oluşmaktadır ve bunların büyük çoğunluğu, kenarlarında düzelti içermemektedirler. Diğer taraftan Kocahüyük'ün doğusunda, derenin öbür tarafındaki düzlükte, birinin "Küçük Höyük" olarak adlandırıldığı iki küçük yığma tepe bulunmaktadır. Bunların tümülüs olma ihtimali büyüktür.

2. KARAKÖY

Burada köy ile doğudan akan dere arasındaki alanda, Klasik Devir kalıntıları haricinde, Paleolitik bir yonga taş alet ile, İlk Tunç Çağı'na tarihlenen birkaç çanak çömlek parçası ele geçirilmiştir. Burada önümüzdeki sene tekrar bir araştırma yapmak istiyoruz.

3. BEYKÖY (Resim: 6)

Bugünkü Beyköy'ün tam karşısında, Tavşanlı-Domaniç karayolunun batı kenarında, doğal sivri bir tepe bulunmaktadır. Bunun hemen kuzey tarafındaki kayalık bir platform üzerinde, Alt Paleolitik taş aletler ele geçirilmiştir. Bunlar bölgede bulduğumuz diğer benzeri alet gruplarından daha kaba görümlü olup yüzeyleri de daha fazla patinalıdır; ayrıca üzerlerindeki keskin kısımlar, aşınma sonucu ortadan kalkmıştır.

4. TEPECİK HÜYÜK (Resim: 7, 8)

Tepecik köyünün 1 km. kadar batısında yer alan bu hüyüğün çapı ova seviyesinde 130 m. olup yüksekliği de 6 m. yi aşmaktadır. Kuzeyden küçük bir dere akmaktadır. Hüyüğün kuzey kenarı yakın bir geçmişte, yol yapımı sırasında kesilmiş ve bunun sonucunda hüyüğün eteğinde oluşan profil, tamamen İT 1 malzeme-

si vermektedir. Yüzey ise yoğun bir İT 2 malzemesi içermektedir; ayrıca az miktarda da İT 3 ve Klasik Devir çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Gerek söz konusu profilden ve gerekse hüyük yüzeyinden bol miktarda bakır cürufu da toplanmıştır.

5. KÖY TEPESİ (Resim: 9)

Doğusundan Sarıkaya Deresi'nin aktığı bu düz yerleşme yeri, Başköy'ün kuş uçuşu 1 km. kadar güneybatısında doğal bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Burada Geç Kalkolitik ve Demir Çağı'na ait malzeme ele geçirilmiştir.

6. GÖYNÜK MEVKİİ (Resim: 10)

Ovacık köyünün 1 km. kadar batısında, ovanın bitimindeki kayalık arazide, geniş bir alana yayılmış olarak Paleolitik taş aletler bulunmuştur. Bunlar da yine Alt Paleolitik'e tarihlenmektedirler. Burada çakmak taşı doğal olarak bulunmaktadır.

7. ÇARDAKLI

Çardaklı köyünün hemen güneyindeki tarlalardan Paleolitik taş aletler topladık. Burada da çakmak taşı doğal olarak bulunmaktadır.

8. TAVŞANLI HÜYÜK (Resim: 11, 12)

Tavşanlı kasabasının hemen güneyinde yer alan bu hüyük, Yukarışehir (Hüyük) ve doğuda nehre kadar olan düzlükteki Aşağışehir olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kocaçay yerleşme yerinin etrafını doğu ve kuzeyden dolanarak akmaktadır. Oval olan hüyüğün uzunluğu ova seviyesinde 400 m. ve genişliği de 300 m. ye ulaşmakta olup yüksekliği de 10 m. yi aşmaktadır. Aşağışehir ise takriben 200 m. çapında bir alana yayılmış durumdadır. Yerleşme yerinin tüm yüzeyi, 2. binyılı başlarına tarihlenen malzeme içermektedir. Hüyüğün doğudaki yamacında, tahribat neticesinde oluşmuş olan toprak yığını üzerinden de İT 2 ve 3'e ait az miktarda çanak çömlek parçaları toplama imkânı bulduk.

9. KAYIKÖY HÜYÜK (Resim: 13)

Bu hüyük Kayıköy ve Kuruçay köylerinin arasında, her iki köye de takriben 2 km. mesafede yer almaktadır. Yerleşme

yerinin hemen güneyinden Kocaçay akmaktadır. Hafif oval olan bu hüyükün boydan boya uzunluğu, ova seviyesinde 160 m., yüksekliği ise 14 m. dir. Yüzeyde yoğun bir Klasik Devir malzemesi bulunmaktadır; bu sebeple Prehistorik Devirlere ait çok az malzeme ele geçirebildik. Burada en azından 2. bin yılı malzemesinin önemli oranda temsil edildiğini söyleyebiliriz.

10. KÖPRÜÖREN HÜYÜK

Aynı adla anılan köyün 1 km. kadar güneybatısında yer alan bu hüyükün çapı ova seviyesinde 200 m. ye ulaşmaktadır; yüksekliği ise 11 m. kadardır. Yüzeyde yoğun bir 2. binyılı malzemesi bulunmaktadır; ayrıca az miktarda İlk Tunç Çağ'a tarihlenen çanak çömlek parçaları da ele geçirilmiştir.

B- Porsuk Vadisi'nde ziyaret edilen yerleşme yerleri

11. ASMAİNLER

İnli köyünün kuş uçuşu 1 km. güneydoğusunda Asmainler adı ile anılan bir kayalık vardır. Adından da anlaşılacağı üzere, bunun dere tarafındaki sarp yamacında kayaya oyulmuş evler ve ve üzerindeki düzlük alanda da prehistorik bir düz yerleşme söz konusudur. Buradan topladığımız malzeme Erken Kalkolitik'e tarihlenmektedir.

12. KAYABAŞI / İnli

İnli köyünün hemen güneyinde, yine kaya evlerinin yer aldığı kayalığın üzerinde ve ayrıca bu kayalığın hemen batısındaki tarlada düz yerleşmeler bulunmaktadır. Kayalığın üzerindeki yerleşmeden pek fazla bir şey kalmamıştır. Burada Asmainler çağdaş malzeme bulunduğu gibi, ayrıca İT 3 ve 2. binyılı da temsil edilmektedir.

13. ASARKAYA (Resim: 14, 15)

Sabuncupınar'ın 2 km. güneyinde, Asarkaya adı ile anılan yerde -Asmainler ve Kayabaşı'nda olduğu gibi- kayaya oyulmuş evler bulunmaktadır. Bu kayalığın bir yerinde, aşağıya doğru tatlı bir meyille inen kısımda ve ayrıca yakından geçen demiryolu ile bu kayalık arasında kalan düzlükte prehistorik yerleşmeler

söz konusudur. Buradan topladığımız malzemenin büyük bir kısmı Geç Kalkolitik'e tarihlenmektedir. Ayrıca Üst Paleolitik veya Mezolitik Devre ait olabilecek çakmak taşı aletler yanında, az miktarda da Frik malzemesi ele geçirilmiştir.

14. FINDIK KAYABAŞI (Resim: 16)

Bu düz yerleşme yeri, Fındık köyünün kuş uçuşu 3 km. kadar kuzeydoğusunda, demiryolunun hemen güneyinde, yine kayalar evlerinin bulunduğu kayalığın ortasındaki daha alçak ve meyilli kısımda yer almaktadır. Aşağıdaki düzlükte de yerleşme olabilir. Burada Demircihöyük CDE Evresine, diğer bir deyişle, Neolitik Devre tarihlenen bir malzeme söz konusudur. Ayrıca, üzerlerinde kertikli kabartma bantlar bulunan ve bölgeden pek tanımadığımız çark yapımı bir çanak çömlek grubu da ele geçirilmiştir.

15. KES KAYA (Resim: 17)

Gökçekısıık köyünün kuş uçuşu 4-5 km. kadar doğusunda, üzerinde Frikler'e ait, Kes Kaya olarak bilinen dikilitaşın bulunduğu doğal bir tepe vardır. Büyük bir kısmı yakın bir geçmişte tahrip edilmiş olan bu tepenin üzerinde ve çevresinde, aynı zamanda prehistorik yerleşmeler bulunmaktadır. Buradan topladığımız malzeme esas olarak üç ayrı evre içermektedir: Neolitik Devir (?), Geç Kalkolitik başları ve Geç Kalkolitik sonları.

C- Eskişehir Ovası ve çevresinde ziyaret edilen yerleşme yerleri

16. ÇİFTLİK HÜYÜK (Resim: 18)

Bugün Eskişehir'in içinde kalmış olan bu hüyükün ova seviyesindeki çapı 100 m. yi bulmaktadır ve yüksekliği de 10 m. kadardır. Güneyinden Porsuk Nehri'nin aktığı bu yerleşme yeri, yoğun bir İT 3 malzemesi içermektedir.

17. ORMAN FİDANLIĞI (Resim: 19, 20)

Bu yerleşme yeri Eskişehir'in 6-7 km. güneybatısında, Eskişehir-Kütahya karayolunun hemen kenarında, Karabayırlar olarak adlandırılan alçak tepelerin vadiye bakan yamacında yer almaktadır. Burada 2-3 m. lik steril bir dolgu altında, 30-60 cm. kalınlığında olan bir kültür tabakası söz konusudur. Orta Kalko-

litik'e tarihlenen bu yerleşme yeri, bu seneki araştırmalarımızın en ilginç buluntu grubunu vermiştir: burada bulunan Neolitik gelenekli boyalılarla, gri-siyah açık ve çoğunlukla derin yiv bezemeli çanak çömleğin tam benzerlerine, bugüne kadar hiçbir yerde rastlanmamıştır; bununla beraber, Orta Anadolu'dan Balkanlar'a kadar olan geniş alanda görülen Neolitik / Kalkolitik kültürle ait çanak çömlek grupları ile bazı önemli ortak özellikler de söz konusudur. Bu malzemenin gerek Batı Anadolu Neolitik ve Kalkolitik Devirleri kronolojisinin daha sağlıklı saptanmasında ve gerekse Anadolu-Balkan ilişkilerinde mevcut olan önemli sorunların çözümlenmesinde büyük rol oynayacağını tereddütsüz söyleyebiliriz.

18. AŞAĞIKARTAL HÜYÜK

Aynı adla anılan köyün 1 km. kadar güneyinde yer alan bu hüyükün çapı ova seviyesinde 100 m. civarında olup yüksekliği de 5 m. kadardır. Burada İT 2 ve 3 malzemesi ele geçirilmiştir.

19. NEMLİ HÜYÜK

Çapı 130 m., yüksekliği de 3.5 m. civarında olan bu hüyük, Nemli köyünün 1 km. kadar güneybatısında, Eskişehir-Kütahkarayolunun hemen güney kenarında yer almaktadır. Burada esas olarak 3. binyılının ikinci yarısı temsil edilmektedir; ayrıca 2. binyıla tarihlendirebileceğimiz çark yapımı çanak çömlek parçaları da ele geçirilmiştir.

20. YENİKÖY HÜYÜK

Yeniköy'ün 1.5 km. kuzeybatısında yer alan bu hüyükün çapı ova seviyesinde 150 m., yüksekliği de 10 m. kadardır. Burada da İT 2 ve 3 kuvvetli bir şekilde temsil edilmektedir.

21. ERENKÖY II (Resim: 21)

Bu hüyük Erenköy-Kümbet karayolunun güneyinde, Erenköy'ün 4 km. kadar güneydoğusunda yer almaktadır. Ziyaret ettiklerimiz içinde en küçüğü olan bu hüyükte, fazla vaktimiz olmadığı için ölçüm yapamadık. Topladığımız malzeme ise tamamen İT 1'e tarihlenmektedir.

22. ERENKÖY I

Çapı ova seviyesinde 100 m., yüksekliği de 11 m. olan bu hüyük, Erenköy-Kümbet karayolunun hemen güney kenarında yer almaktadır ve Erenköy'e 2 km. mesafededir. Buradan topladığımız malzeme İT 3 ve 2. binyılı başlarına tarihlenmektedir.

23. ÇOKÇAPINAR HÜYÜK

Yayvan olan bu yerleşme yeri, Çokçapınar köyünün 1 km. kuzeybatısında yer almaktadır; çapı 100 m. civarında, yüksekliği liği ise 3 m. kadardır. Ovada inşa edilmiş olan göletin suyu, hüyükün eteğine kadar ulaşmaktadır. Bu hüyük İT 1 ve Klasik Devir malzemesi içermektedir.

24. KİLLİ HÜYÜK

Yeni Dodurga köyünün 2 km. kadar güneybatısında yer alan bu hüyükün çapı ova seviyesinde 200 m., yüksekliği de 11 m. civarındadır. Burada İlk Tunç Çağ'ın tüm evreleri temsil edilmektedir; ayrıca Frik malzemesi de vardır.

25. GÂVUR TEPESİ (Resim: 22)

Bu yerleşme yeri Dodurga kasabasının hemen doğusunda, bir kayalığın üzerinde yer almaktadır. Burada ince olan kültür tabakası büyük tahribata uğramış; yer yer altta anakaya ortaya çıkmıştır. Tepenin hemen kuzeyinde, arı kovanları yüzünden giremediğimiz bahçede de yerleşme bulunabilir. Burada 3. ve 2. binyılı malzemesi bulunmaktadır. Ayrıca kasabanın içinde bir de tümülüs vardır.

26. OLUKLU HÜYÜK

Aynı adla anılan köyün 1.5 km. güneyinde yer alan bu hüyükün ova seviyesindeki çapı 200 m. civarında olup yüksekliği ise 10 m.yi aşmaktadır. Yüzeyde yoğun bir 2. binyılı malzemesi vardır; bununla beraber alt katlarda 3. binyılının da kuvvetli bir şekilde temsil edildiğine hiç şüphe yoktur.

27. AHARKÖY HÜYÜK (Resim: 23)

Eski adı Aharköy olan Yeşilyurt köyünün 2 km. güneybatısında yer alan bu hüyük, 100 m. çapında ve 5. m. yüksekliğinin

dedir; yakın zamanda doğalgaz boru hattının üzerinden geçirilmesi sonucunda kısmen tahrip edilmiştir. Burada İT 2 ve 3 malzemesi yanında, ayrıca az miktarda Frik ve Klasik Devir çanak çömleği de bulunmaktadır.

28. ULUDERE HÜYÜĞÜ

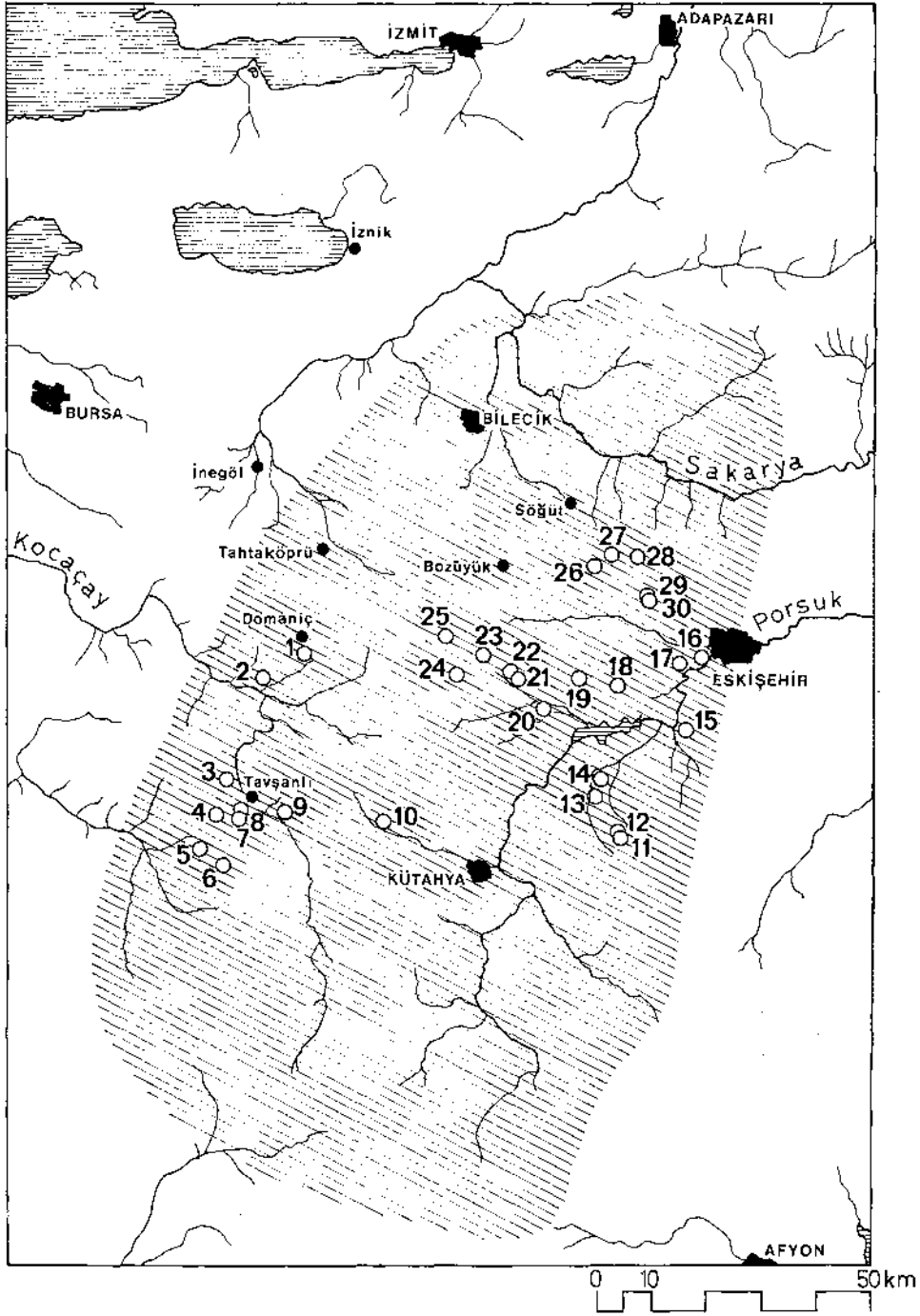
Bu yerleşme yeri Uludere köyünün 1 km. kadar güneyindedir; 120 m. çapında ve 10 m. yüksekliğindedir. Yüzeyde yoğun bir İT 3 malzemesi vardır.

29. YUKARI SÖĞÜTÖNÜ II

Düz bir yerleşme yeri görünümünde olan bu yayvan hüyük, aynı adla anılan köyün hemen güney kenarında, köye girişte yolun hemen sol tarafındadır; aşağı yukarı 200 m. çapında bir alana yayılmıştır ve yüksekliği de 2 m. kadardır. Burada Geç Kalkolitik (Demircihüyük FG Evresi) ve İT 2'nin ikinci yarısı temsil edilmektedir.

30. YUKARI SÖĞÜTÖNÜ I

Yukarı Söğütönü köyünün 1 km. kadar güneyinde yer alan bu hüyükün çapı ova seviyesinde 80 m., yüksekliği de 6 m. ye ulaşmaktadır. Hüyükün batı tarafında tahribat neticesinde bir profil oluşmuştur. Bir köylünün dediğine göre, buradan toprak alınarak yakındaki bir tarlanın çukurları doldurulmuştur. Bu hüyük, Kalkolitik Devre tarihlendirilebilecek birkaç çanak çömlek parçası haricinde, yoğun bir İT 2 malzemesi içermektedir.

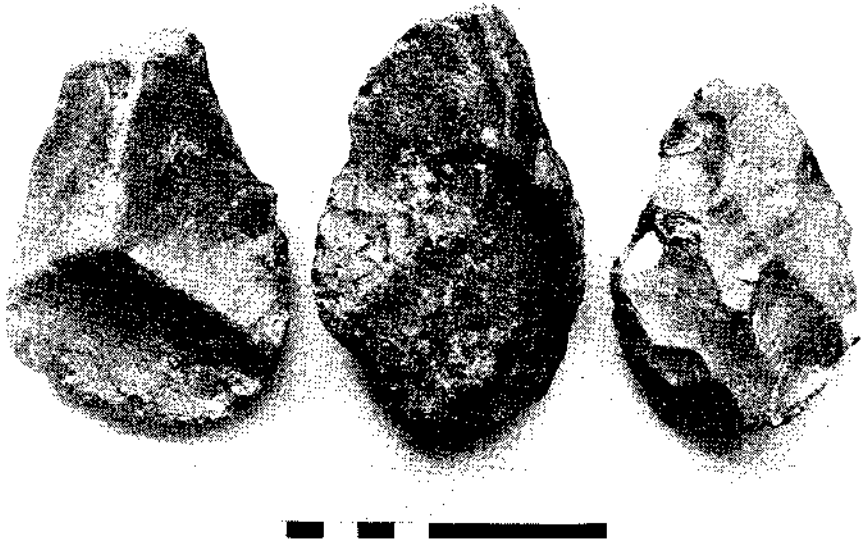
Resim: 1 — Araştırma Bölgesi ve ziyaret edilen yerleşme yerleri

Resim: 2 — Kocahöyük, batıdan

Resim: 3 — Kocahöyük çanak çömlek örnekleri

Resim: 4 — Kocahöyük batı tarlaları, satır ve el baltaları

Resim: 5 — Kocahöyük batı tarlaları, yonga aletler

Resim: 6 — Beyköy, yonga aletler

Resim: 7 — Tepecik Hüyük, güneybatıdan

Resim: 8 — Tepecik Hüyük İT I çanak çömlek parçaları

Resim: 9 — Köy Tepesi, güneybatıdan

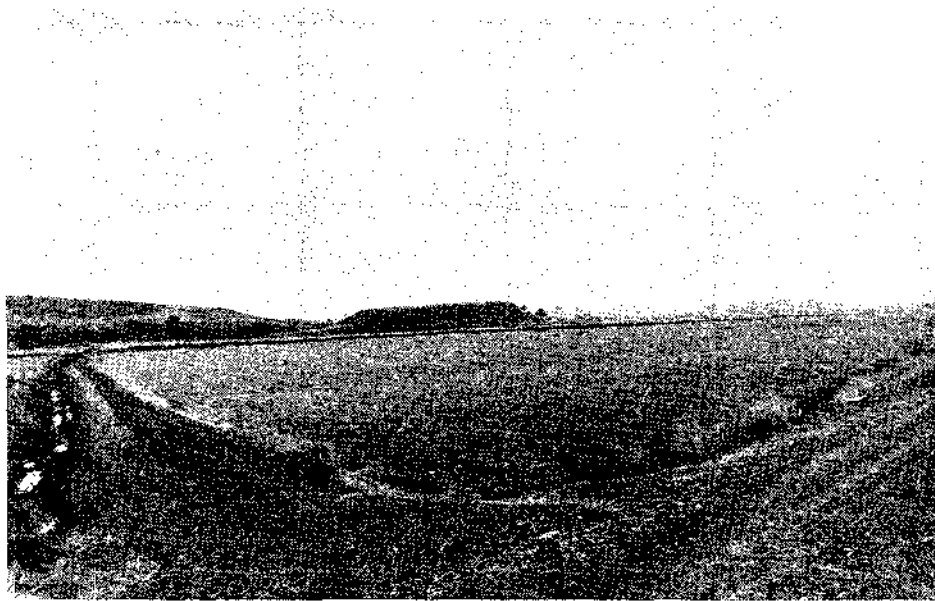
Resim: 10 — Göynük mevki, kuzeydoğudan

Resim: 11 — Tavşanlı Hüyük ve Aşağışehir, güneydoğudan

Resim: 12 — Tavşanlı Hüyük, gaga ağızlı testi ve riton parçaları

Resim: 13 — Kayıköy Hüyük, kuzeydoğudan

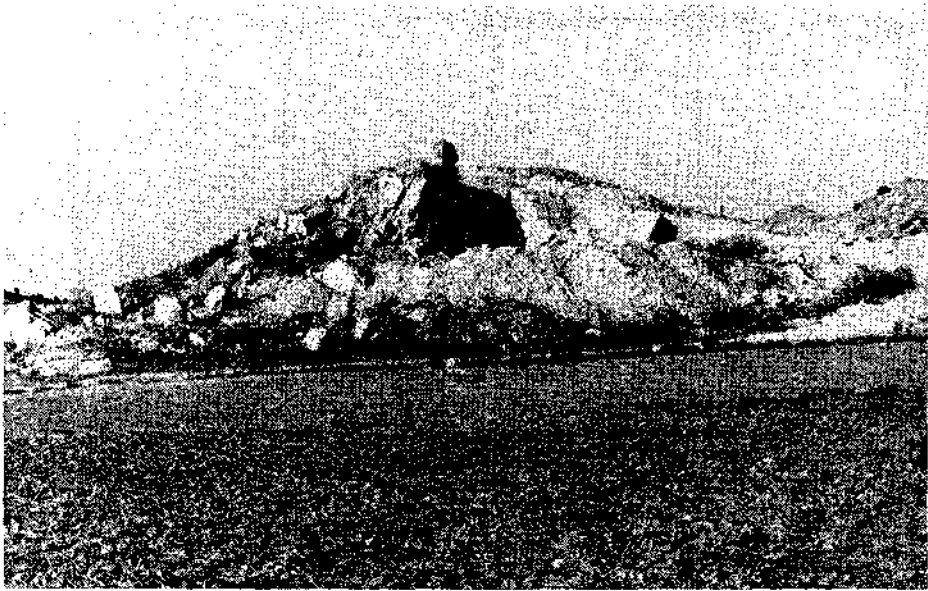
Resim: 14 — Asarkaya, çakmak taşı alet örnekleri

Resim: 15 — Asarkaya, çakmaktaşı alet örnekleri

Resim: 16 — Fındık Kayabaşı, kuzeyden

Resim: 17 — Kes Kaya, kuzeybatıdan

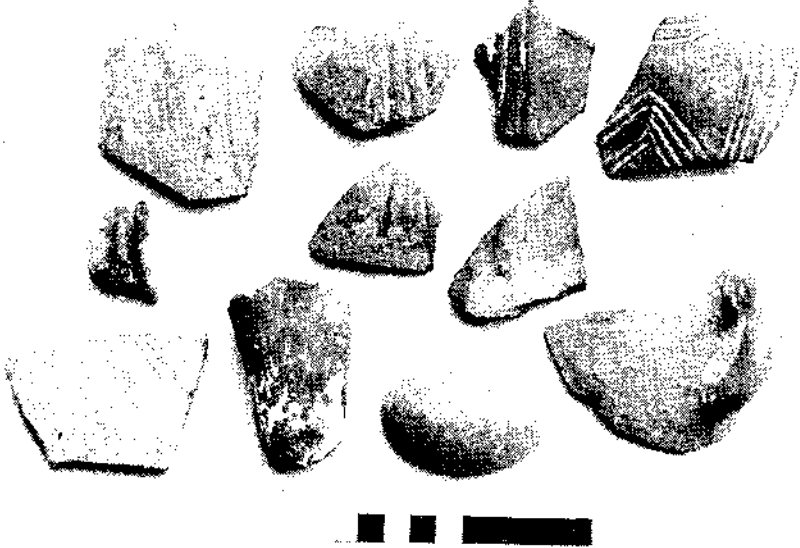
Resim: 18 — Çiftlik Hüyük, çanak çömlek örnekleri

Resim: 19 — Orman Fidanlığı, gri ağırlı çanak çömlek örnekleri

Resim: 20 — Orman Fidanlığı, boyalı çanak çömlek örnekleri

Resim: 21 — Erenköy II, çanak çömlek örnekleri ve bir topuz parçası

Resim: 22 — Gavur Tepesi, doğudan

Resim: 23 — Aharköy Hüyük, çanak çömlek kulplarına ait örnekler

**AN ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE BAYBURT AND KELKIT
REGIONS, NORTH - EASTERN ANATOLIA:
THE PRE - CLASSICAL PERIOD**

Antonio SAGONA*

A survey project has been initiated by the University of Melbourne with the aim of examining human occupation in the largely unexplored districts of Bayburt and Kelkit in the Gümüşhane province of north-eastern Anatolia. The first season was undertaken in August and September 1988.

Geographically the elongated plain of Bayburt and the narrower Upper Kelkit Valley comprise a longitudinal depression that straddles the southern foothills of the Pontic ranges. Together they form a significant junction of routes that connect the eastern lands of Trans-Caucasus and Iran with northern Anatolia and the Black Sea coastal regions. From Bayburt two routes lead to the Black Sea. The first, part of the important old traffic axis from Trabzon to Tabriz, crosses the coastal range by way of Gümüşhane and the Zigana Pass. The second is an inland route that follows the Kelkit river to Kavak and thence to Samsun. To the east of Bayburt, the major approach offers easy access to Erzurum, the Kara Su watershed and beyond, while a more arduous route up the Çoruh Valley follows the north-eastward swing of the Pontic ranges to Artvin and Batum.

The first season of investigations focussed on the section of the Bayburt Plain that lies between Bayburt and Köse. Within this main area, two valleys were surveyed intensively: the stretch of the Beşpınar valley between the Bayburt-Köse road and Demirözü, and the upper reaches of the Kelkit valley between Salyazı and Köse. In addition to covering the floors of these valleys and those of adjacent streams and tributaries, an effort was made to investigate as many of the surrounding low rises and slopes as time permitted.

(*) Antonio SAGONA, Department of History, University of Melbourne, Parkville, Victoria 3052, AUSTRALYA

Sixty sites ranging in date from Late Chalcolithic to the Islamic period were located and recorded. Of these, 34 sites yielded pre-Classical remains, and include the five prehistoric sites in the Bayburt region reported by Kılıç Kökten during his pioneering survey of eastern Anatolia in the 1940s.¹ The sites have been provisionally classified into six broad groups on the basis of size, nature of the site, and depth of deposit.

- (a) Small-sized mound: less than 4–5m in height or with a diameter of less than 50 m. Two sites belong to this group.
- (b) Medium-sized mound: with a deposit between 5m and 10m or axial dimensions between 50m and 100m. Twelve medium-sized mounds were located and include: Tepecik (reported by Kökten as Siptoros); Kitre, possibly a tumulus; Gundulak, a site whose upper levels have been removed by the local villagers, suggesting that it was originally a substantially larger mound; Pülür Tepe, near Danişment; and Değirmencik, possibly another tumulus.
- (c) Large-sized mound: with a deposit deeper than 10m or axial dimensions exceeding 100m. Eleven sites have been attributed to this group and include: Söğütlü (reported by Kökten as Hindi); Pülür, within the village of Gökçedere, sounded by Kökten and now largely destroyed; Karakilise Tepe; Çorak Hüyük; Cengiler Tepesi, with twin peaks; Büyük Tepe, one of the largest sites, is separated from Küçük Tepe by a saddle; and, finally, Kilise Tepe, the highest mound, rising 25m above ground level.
- (d) Flat site: distinguished by a thin deposit covering either a wide or small area. Most of these sites, thirty in number, are located on a natural hill or rise. Balta Kaya Tepesi 2 and İncili are amongst the sites.
- (e) Citadel or **kale**: the four sites assigned to this category are all located on top of a high, prominent rocky outcrop. Of these sites, only Bayburt Kale yielded possible prehistoric (Early Bronze Age) remains.
- (f) Cemetery: Eski Koyeri Tepesi 3 was the only obvious cemetery discovered and it belongs to the Islamic period.

The earliest finds recovered belong to the Chalcolithic period and were gathered from Gundulak Tepe (Fig. 1), located on the north side of the Bayburt–Demirözü road, immediately north of Yukarıpınalı. The recent levelling of the site's original surface has exposed a scatter of pottery sherds,

(1) Kökten 1945; *Idem* 1947: p1. LXXVII sites 17 (Pülür), 18 (Hindi), 19 (Siptoros), 20 (İvceklerin Tepesi), 22 (Haşkiye).

obsidian tools and debitage comparable to finds from a number of east Anatolian and north Syrian sites dateable to the period from the mid-fifth millennium to the late fourth millennium B.C. The pottery is hand-made and grit-tempered, with a fabric ranging in colour from dark grey to pale brown. The surface is generally slipped and smoothed, occasionally slightly burnished, and fired to various shades of mottled browns and greys. A number of rim sherds of hole-mouth jars were recovered, one of which is decorated with three solid knobs (Fig. 1:1).² Among the obsidian pieces are some finely fashioned tools (Fig. 1:6-15): lanceolate projectile points with flat flaking and retouch³, a large round-edged scraper, a nosed scraper, a thumb nail scraper, a spokeshave and a variety of blades all displaying fine nibbling retouch along their edges.⁴

The most common type of pre-Classical pottery belongs to the tradition known as Early Trans-Caucasian or Kura-Araks, which in eastern Anatolia falls mostly within the period from the late fourth to the late third millennium B.C. (Figs. 2, 3)⁵.

The vessels are handmade and distinguished by a black, brown, or red polished surface. Generally, they are poorly baked and tempered with grits of different sizes.

Diagnostic types include:⁶

1. Jars with a squared (or 'rail') rim and recessed neck (Fig. 2:6, 7);
2. Round-bellied pots with rounded, pointed or plain everted rim (Figs. 2:2, 5; 3).
3. A variety of bowls—spouted, hemispherical, straight-sided, recess-necked or with an incurved or everted rim. One piece has three horizontal grooves around the inside of the rim, a decorative feature attested on several other examples;

(2) Cf. Whallon Jr. and Wright, 1970: pl. 4:b; Aksöy and Diamant 1973: figs. 3: 1-2; 4:3; Brandt 1978: Pls. 104:7; 105: 3, 5, 13.

(3) Cf. Esin 1979: pl. 75 TL. 73-8; Hauptmann 1979: pl. 34:11.

(4) Cf. Fig. 1:13 with Esin 1979: pl. 75 TL. 73-18.

(5) Sagona 1984.

(6) Sagona 1984: Forms 21 and 182 (Type 1); Form 188B and C, and fig. 112:3,4 (Type 2); Forms 55, 69, 109, 110 (Type 3), Forms 22, 58 (Type 4); Form 214 (Type 5); Forms 221, 223 (Type 6).

4. Deep pots with flared rim. One specimen has been horizontally fluted in a fashion common amongst sites the Altınova and Amuq;
5. Pot stands. The incised decoration on one piece is also reminiscent of the sites around Elazığ;
6. Lids with a flat surface or central depression.

On the whole very few pieces of this ware are decorated. A body sherd from Pulus (Gökcedere) has part of a geometric relief pattern⁷. Others display an incised horizontal band of oblique lines or cross-hatching, a form of ornamentation popular further east, especially in Trans-Caucasus and north-west Iran, during the second half of the third millennium B.C.⁸ Another relatively late feature, best exemplified by finds from sites in and around the Yerevan Plain, is the accentuation of the girth of a vessel by a thickening of its wall⁹. Quite different to the usual Kura-Araksian decorative tradition are two horizontal rows of impressed circles immediately above the carination of a vessel.

The lithic assemblage includes part of a diorite edge ground axe, and a range of well-manufactured obsidian and flint tools which can be plausibly attributed to the Early Bronze Age because of their occurrence at one period sites.

A group of sherds is characterised by a thick glossy red slip and classifiable into two groups fine and coarse vessels. The fabric of both groups is well-baked, grit-tempered and red with those of the coarser variety often having a grey inner core.

Types and Features Include:

1. Carinated bowls with flaring sides.
2. Ridged bowls.
3. Large jars with squared or rilled rim.
4. Handles with an angular cross-section.
5. Broad bands in relief.
6. Incised decoration.

Sometimes known as 'Toprakkale ware' this pottery has been found in Urartian contexts dateable to the ninth century B.C. at sites covering

(7) Sagona 1984: figs 198—201.

(8) Sagona 1984: figs: 122: 49; 125: 67, 68.

(9) Sagona 1984: forms 10—14.

an area from Soviet Armenia and north-west Iran to east-central Anatolia around Elazığ¹⁰.

Six polychrome and bichrome sherds were recovered and have been provisionally assigned to the Urartian painted wares¹¹. One piece, from Tepecik (Kökten's Siptoros), has a pale brown fabric. Its outside is slipped beige and painted with a linear decoration of red brown and dark brown. Two smaller pieces from Büyük Tepe are pinkish buff with red brown and black painted decoration. Cengiler Tepesi yielded three pieces. One of these, part of a bowl, is painted in polychrome on the inside (red, pink and cream) and bichrome on the inside (red and pink). The other piece, a fine apricot buff ware, has a polychrome decoration in red, cream and olive. The third piece has a pattern of red horizontals and dark brown wavy lines.

At least nine sites yielded sherds of a plain, bricky brown, handmade pottery, whose surface is gritty to feel even though it is often smoothed and occasionally lightly burnished. Typologically, many of the sherds belong to vessels with everted rims distinguished by a broad horizontal groove on their interior.

A few sites yielded rounded rim sherds of well-baked grey fabric. All the sherds belong to handmade vessels which are smoothed on the interior except along the rim, which is slightly burnished like the exterior.

REFERENCES

- AKSOY, B. and DIAMANT, S. 1973. Cayboyu 1970—71. In French, D. (ed.) *Aşvan 1968—1972: An Interim Report Anat. St.*: 97—108.
- BELGIORNO, M.R. and PECORELLA, P.E. 1984. L'ETA DEL FERRO. IN P.E. Pecorella and M. Salvini (eds), *Tra lo zagros e l'urmia: ricerche storiche ed archeologiche nell'azerbaigian iranico*. Rome: 321—29.
- BRANDT, R.W., 1978. The Chalcolithic Pottery. In van Loon, M.N. (ed.) *Korucutepe. Final Report on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968—1970*, Vol. 2., Amsterdam: 57—60.
- EMRE, K. 1969. The Urartian pottery from Altintepe. *Belleten* 33: 292—301.
- (10) Piotrovskii 1952: figs. 15,6; von der Osten 1952: fig. 8; Emre 1969: 292—298; Young 1969: 30—31; Hauptmann 1971: 88; Young and Levine 1974: 35—36; Kroll 1976; Kroll in Kleiss 1979: 203—220; Russell 1980: 37—38; Hauptmann 1982, pl. 22: 1—3; Belgiorno and Pecorella 1984: 325—27.
- (11) Von der Osten 1952: pls. II: 2, 3; III: IV: 1; V: 1; VI; Taşyürek 1977.

- ESİN, U., 1979. Tülintepe Kazısı, 1973; Tülintepe Excavations, 1973. In Pekman, S. (ed.) *Keban Projesi 1973, Çalışmaları; Keban Project 1973 Activities*. Ankara: 115—19 (Turkish); 21—25 (English).
- HAUPTMANN, H., 1971. Norşun Tepe Kazısı, 1969; Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1969. In Pekman, S. (ed.) *Keban Projesi 1969, Çalışmaları; Keban Project 1969 Activities*. Ankara: 71—79 (Turkish); 81—90 (German).
- HAUPTMANN, H., 1976. Körtepe Kazıları, 1972; Die Ausgrabungen auf dem Körtepe, 1972. In Pekman, S. (ed.) *Keban Projesi 1972 Çalışmaları; Keban Project 1972 Activities*. Ankara: 24—25 (Turkish), 33—34 (German).
- HAUPTMANN, H., 1979. Norşuntepe Kazıları, 1973; Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1973. In Pekman, S. (ed.) *Keban Projesi 1973 Çalışmaları; Keban Project 1973 Activities*. Ankara: 43—60 (Turkish); 61—78 (German).
- HAUPTMANN, H., 1982. Norşuntepe Kazısı, 1974; Die Grabungen auf dem Norşuntepe, 1974. In Pekman, S. (ed.) *Keban Projesi 1974—1975 Çalışmaları; Keban Project 1974—1975 Activities*. Ankara: 15—40 (Turkish); 41—70 (German).
- KLEISS, W., 1979. *Bastam I. Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1972—1975*. (Teheraner Forschungen IV). Berlin.
- KÖKTEN, İ.K. 1945. Orta-Doğu ve Kuzey Anadolu'da yapılan tarih öncesi araştırmaları. *Belleten*, 32: 659—680.
- KÖKTEN, İ.K. 1947, 1945 Yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan tarihöncesi araştırmaları. *Belleten* 11: 431—472.
- KROLL, S., 1976. *Keramik Urartaischer Festungen in Iran. Ein Beitrag zur Expansion Urartus in Iranisch Azarbaïdjan (Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Ergänzungsband 2)* Berlin.
- PIOTROVSKII, B.B. 1952. *Karmir-Blur II*. Erevan.
- RUSSELL, H.F., 1980. *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia* (British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph no. 2, BAR International Series 85). Oxford.
- SAGONA, A.G., 1984. *The Caucasian Region in the Early Bronze Age* (BAR International Series 214). Oxford.
- TAŞYÜREK, O.A., 1977 Urartian Polychrome Pottery in the Adana Regional Museum. *Türk Arkeoloji Dergisi* 24: 181—94.
- VON DER OSTEN, H.H. 1952. Die urartaische Topferei aus Van und die Möglichkeiten ihrer Einordnung in die anatolische Keramik I. *Orientalia* (New Series) 21: 307—328.
- WHALLON, Ir, R. and WRIGHT, H.T., 1970, 1968 Yılı Fatmalı—Kalecik Kazısı ön Raporu; 1968 Fatmalı—Kalecik Excavations Preliminary Report. In Acaroğlu, I. (ed.) *1968 Yaz Çalışmaları; 1968 Summer Work*. Ankara: 61—65 (Turkish); 67—71 (English).
- YOUNG, Jr. T.C. 1969. *Excavations at Godin Tepe: First Progress Report*. Ontario.
- YOUNG, Jr. T.C. and LEVINE, L.D. 1974. *Excavations of the Godin Project: Second Progress Report*. Ontario.

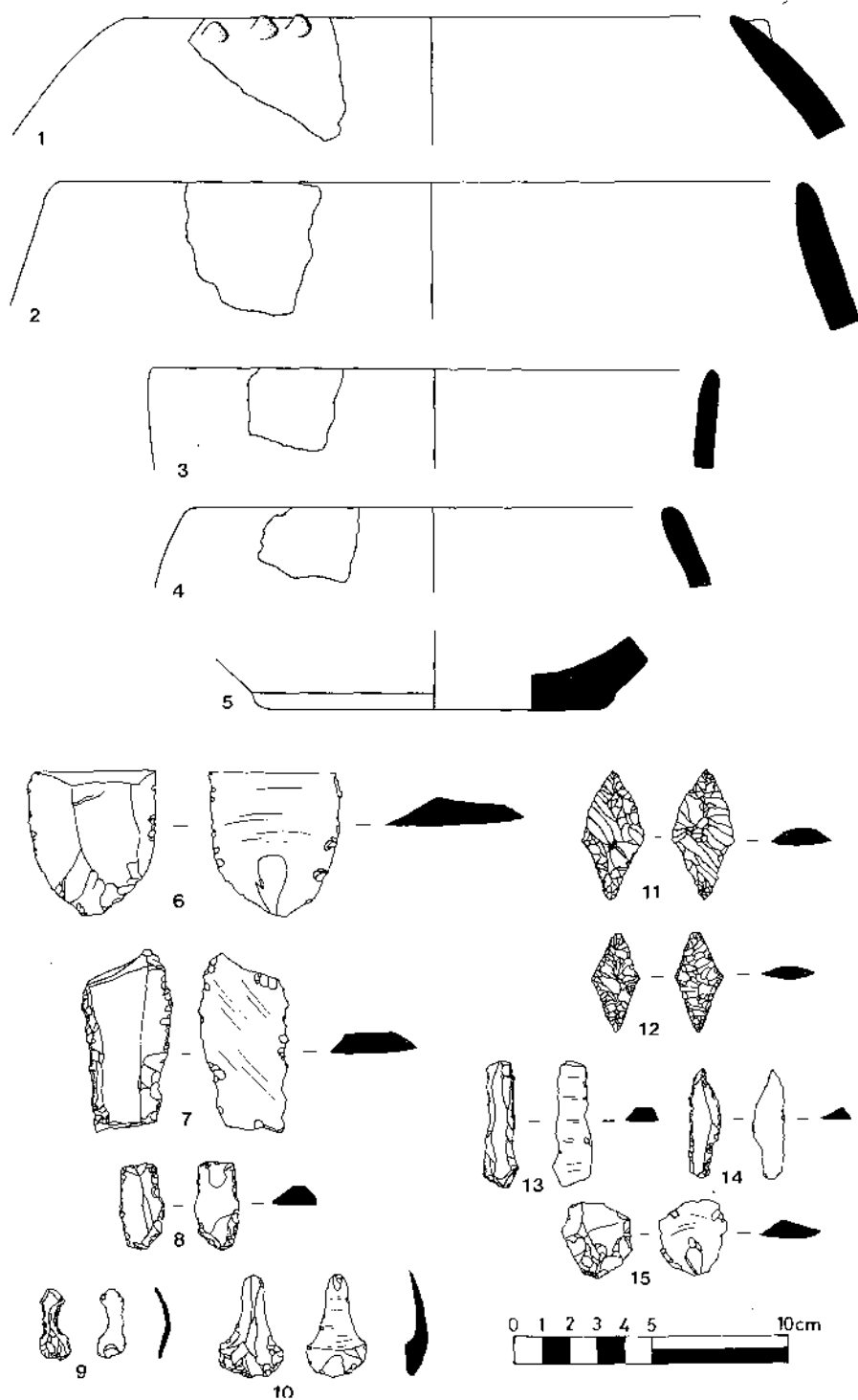

Fig. 1

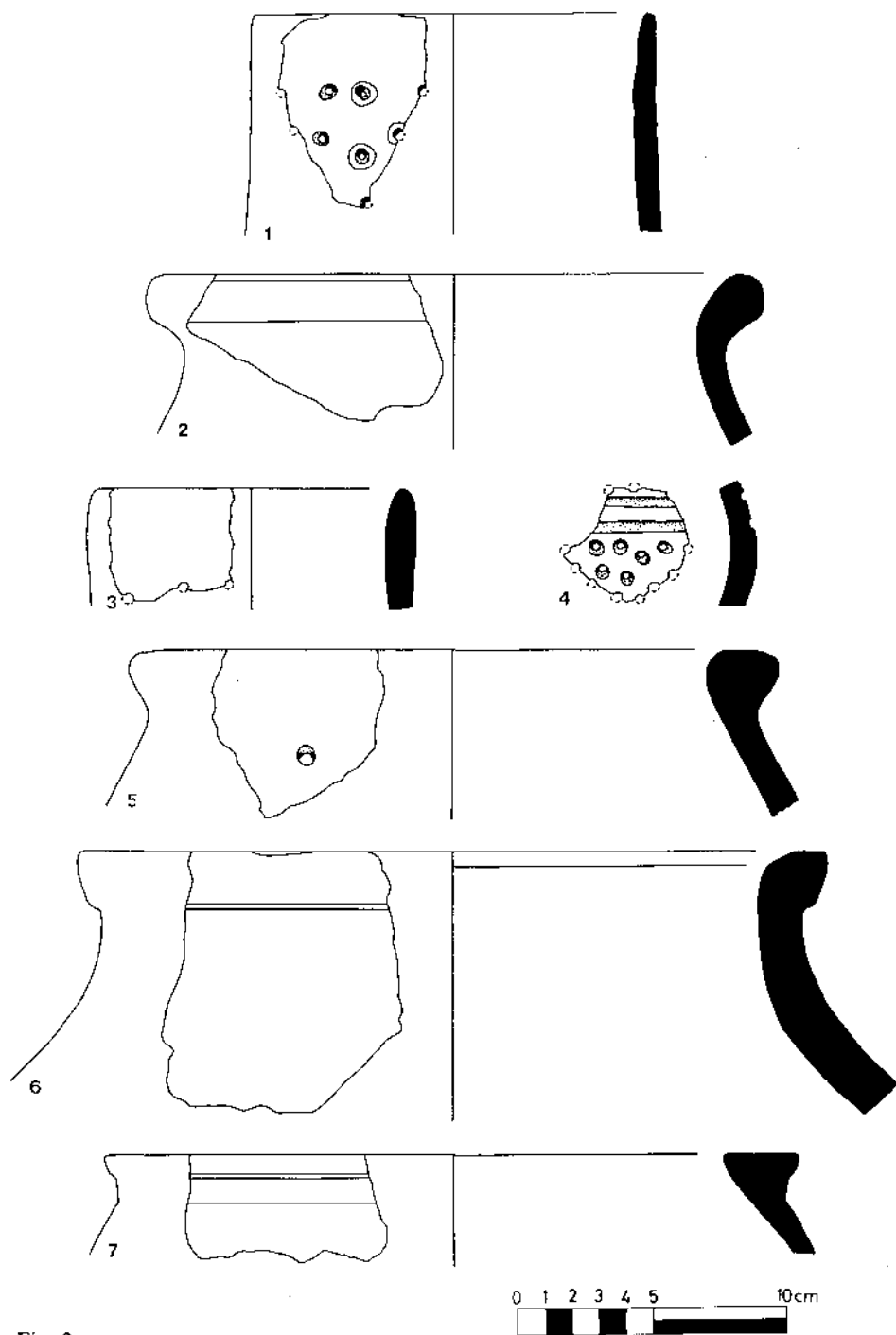

Fig. 2

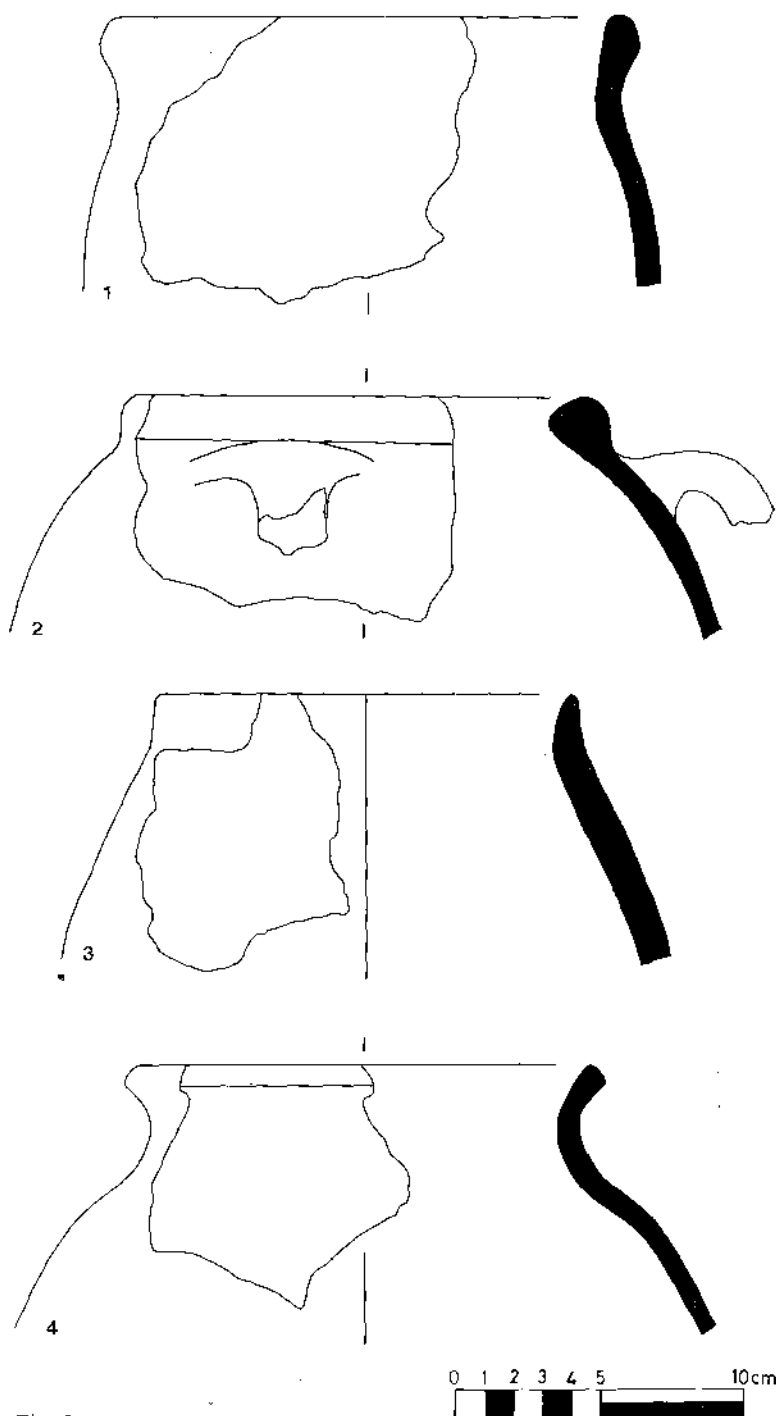

Fig. 3

GAZİANTEP VE HATAY MÜZELERİNDE BULUNAN SAKÇAGÖZÜ VE TELL ESH-SHEİK KAZILARI MALZEMESİ

David H. FRENCH

Kısa bir süre önce, ben David H. French, Geoffrey Summers ve Stuart Blaylock'tan oluşan küçük bir grup, Türkiye'nin güney bölgelerinin prehistoryasını incelemeye yönelik bir proje çalışmasına başladık. Bu proje üç kısımdan oluşmaktadır, her kısım birbirinden bağımsız fakat dolaylı olarak birbirlerine yardımcı nitelikte olduğu gibi, her kısım birbirinden her bir kısımdan, diğer bir kısımla ilgili bazı bilgilere ulaşmak da mümkündür. Bu kısımlardan ilki Woolley, ikincisi Garstang, üçüncüsü ise Adıyaman bölgesi ile ilgilidir.

1930 ve 1940'lı yıllarda Woolley ve meslektaşları Antakya (antik çağda Asî [Orontes] nehri üzerindeki Antioch) yakınlarında bulunan 5 yerleşimde kazılar yapmışlardır. Bu yerleşimler (Al Mina, Seleucia, Açana, Tabara al-Akrad ve Tell esh-Sheik) içinde Tell esh-Sheik özellikle ilgimi çekmiştir. Bunun başlıca nedeni, şimdiye kadar bu kazı sonuçlarının, 1953 yılında Woolley tarafından Penguin kitapları serisinde yayınlanmış olan **A Forgotten Kingdom**'da yer alan bir çizim ve iki sayfalık bilgi dışında başka hiçbir yerde yayınlanmamış olmasıdır.

Buluntular özellikle çanak-çömlek çok etkileyicidir. Hatta kırık parçalar halinde bulunan çanak-çömlek bile ilgi çekicilikleri ve orijinallikleri ile Woolley ve meslektaşlarının dikkatlerini çekmiştir.

Tell esh-Sheik'den sonra kuzeye doğru ikinci yerleşim Sakçagözü'dür. Sakçagözü, Garstang'ın Türkiye'de ilk kazı yapmış olduğu yerleşimdir. Garstang'ı, Sakçagözü'nde kazı yapmaya çeken en önemli faktör yerleşimde Neo-Hitit Döneme ait heykellerin bulunmuş olmasıdır. 1908 ve 1911 yıllarında, kendisi tarafından yapılan çalışmalar sırasında ise, Erken Prehis-

(*) Dr. David H. FRENCH, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, Tahran Cad. 24, Kavaklıdere-ANKARA

torik Dönem'e ait çanak-çömlek bulunmuştur. Garstang 1908 yılında bu parçalardan bazılarını *Liverpool Annals of Anthropology ve Archaeology*'de (şu anda maalesef yayınlanmamaktadır) yayınlamış, bir grup eseri ise Liverpool Müzesi'ne teslim etmiştir (yasal yollardan). Diğer eserler ise İstanbul Müzesi'ne teslim edilmiştir. 1949 yılında John Wachter başkanlığında ikinci bir ekip tarafından yerleşimde tekrar kazı çalışmaları yapılmış ve 1950 yılında *Iraq* dergisinde bir ön çalışma raporu yayınlanmıştır.

Tell esh-Sheik kazısı sonuçlarının yayınlanmamış olması nedeniyle Sakçagözü kazısında çalışan ikinci ekip bu iki yerleşim arasında bir ilişki kuramamıştır. Enstitü tarafından, Sakçagözü ve Tell esh-Sheik kazılarından çıkarılmış ve günümüze kadar korunagelmış malzeme üzerinde yürütülen çalışma ise bizlere arkeolojinin klasik yöntemlerini izleme şansını vermektedir.

Son olarak da kısaca projemizin yüzey araştırması çalışmasından oluşan üçüncü kısımdan söz etmek istiyorum. Şüphesiz bu kısım, Geoffrey Summers ve Stuart Blaylock tarafından daha düzgün ve doğru bir şekilde anlatılabilir. Çünkü ben bu çalışmada yüceltilmiş bir amir durumundayım. Başka bir deyişle onlar çalışmanın zor kısımlarını yürütürken, ben evde oturup çayımı içmekteyim. Bu araştırmanın çok basit temel bir amacı vardır. Atatürk Barajı inşaatının tamamlanması ile sular altında kalacak arazi üzerinde ve bu arazi dışında, Fırat nehri ile bu nehrin kuzeyinde ve batısında uzanan anti-Toros dağları arasında kalan yüksek araziler üzerinde bulunan tüm dönemlere ait yerleşimlerin saptanması ve tanımlanmasıdır. Bu çalışma sonbahar sonlarına doğru, kazıdan sonra gerçekleştirilmektedir.

Tille kazımızda olduğu gibi, bu çalışmamız da bir kurtarma çalışmasıdır. Bugüne kadar yaklaşık 200 yerleşimi kayıtlara geçirdik. Bu rakam Özdoğan ve Serdaroğlu tarafından yapılmış çalışmanın sonuçlarını da içermektedir. 1990 yılında yayınlanacak olan *Anatolian Studies*'de, bu çalışmanın çizimlerle takviye edilmiş 75 sayfalık bir ön raporu yayınlanacaktır.

Gaziantep ve Hatay Müzeleri çalışmaları 1988 yılı ilkbaharında (Gaziantep) ve sonbaharında (Hatay) hiçbir zorlukla karşılaşılmadan gerçekleştirilmiştir.

Aşağıda isimleri verilen kişiler bu çalışmalarda görev almışlardır:

Gaziantep Müzesi

David H. French

Geoffrey D. Summers

Marie E. Françoise Summers

Hatay Müzesi

David H. French

Geoffrey D. Summers

Pervin Bilgen

Tuğrul Çakar
Caroline Jamfrey
Christine Phillips

Stuart R. Blaylock
Shirley J. Blaylock
Jane Charlton
Tuğrul Çakar
Shahina Farid
Caroline Jamfrey
Christine Phillips

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü mensupları olarak, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı'ndan ilgili Müzelere en içten teşekkürlerimizin iletilmesini rica ederiz.

“Tell esh-Sheikh”

Yapılan bu kısa ön çalışma, Tell esh-Sheikh'de aşağıda gösterildiği gibi gayet ilginç bir sıranın olduğunu ortaya koymuştur.

XII-XI – Kalkolitik – Halaf ve siyah perdahlı yerel çanak-çömlek.

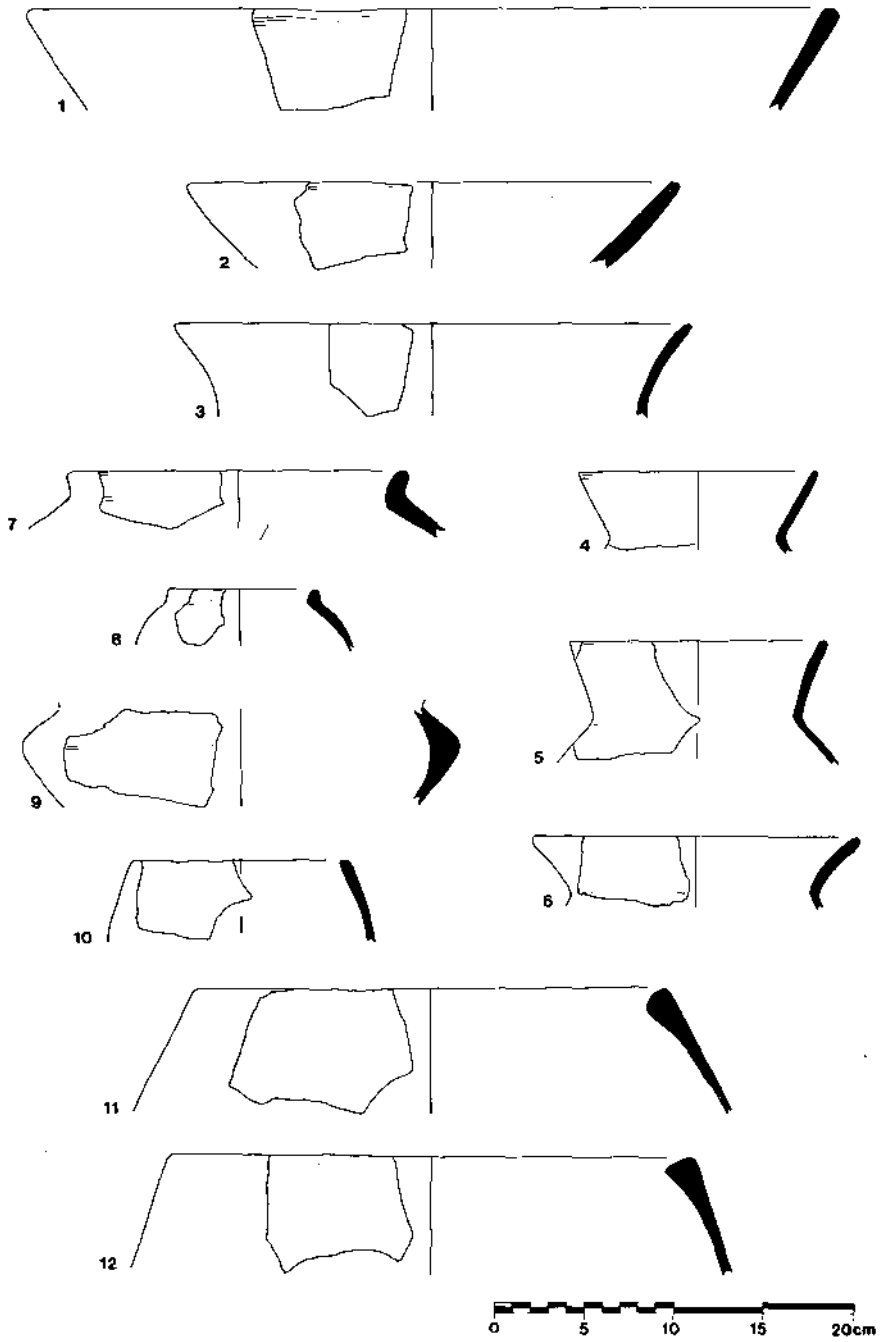
X-VIII – Kalkolitik – Bezeli Ubaid çanak-çömleği (güneş, kuş, göz, tavuskuşu ve dört ayaklı hayvan motifleriyle bezeli).

VII – Kalkolitik – Bezeli Ubaid çanak-çömleği (kuş, nokta, göz, ağ deseni ve kesiksiz kalın motiflerle bezeli)

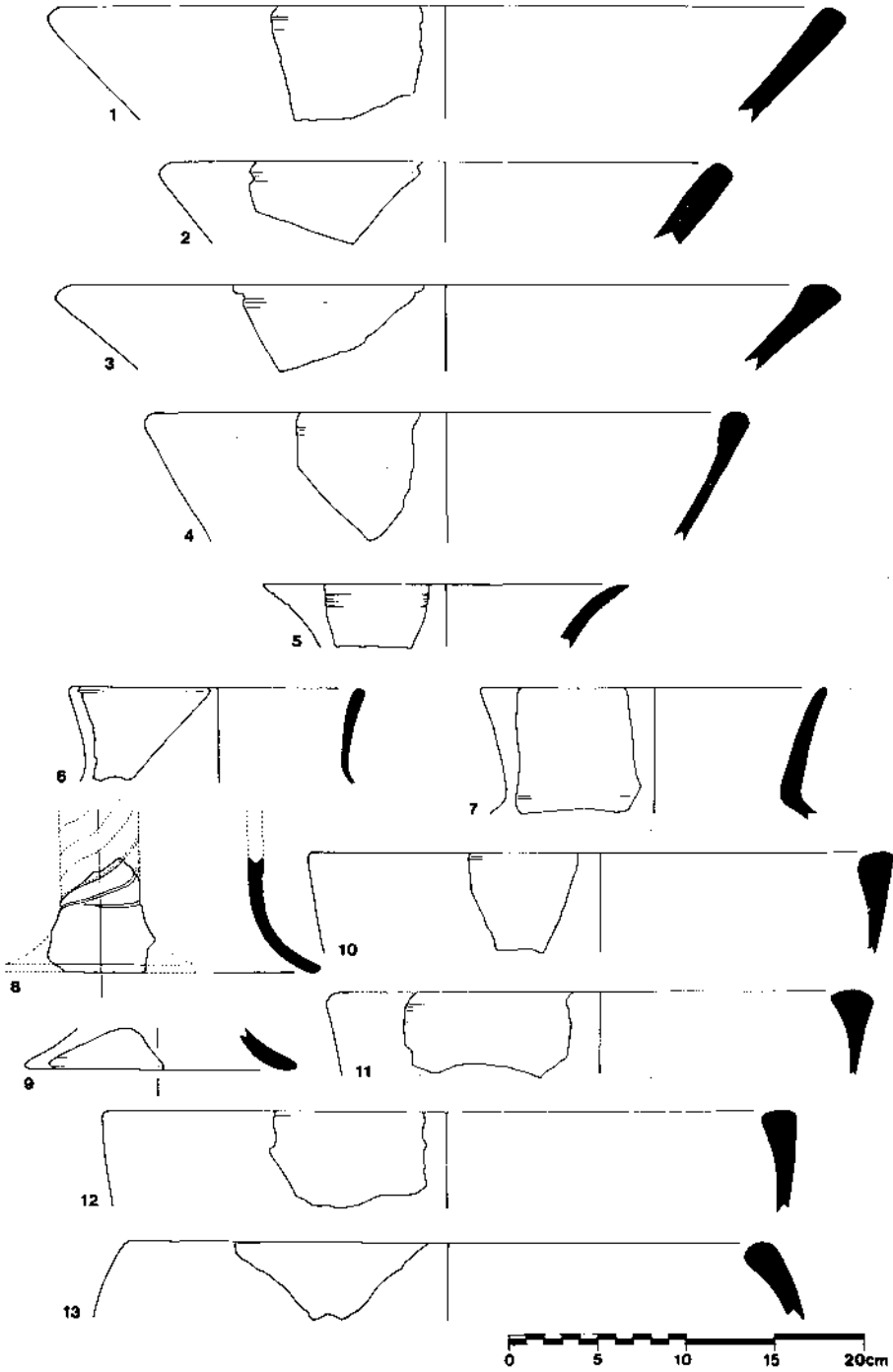
VI-II – Kalkolitik – Bezeli Ubaid çanak-çömleği (çizgi ve yarım çelenkler).

I – Kalkolitik – Bezeli Ubaid çanak-çömleği (açık yeşil zemin üzerine basit çizgi bezeme).

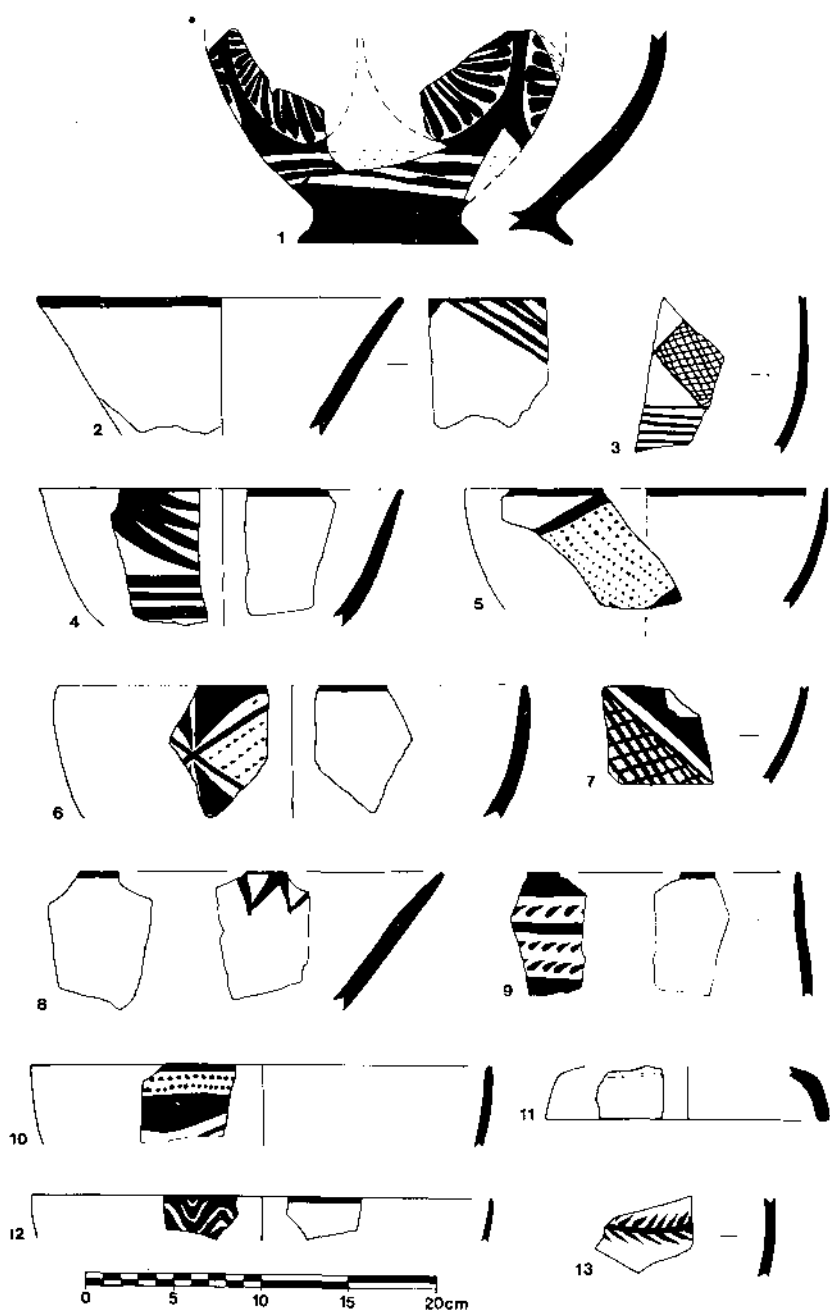
O – Yüzeyde bulunmuş olan çanak-çömlek (çoğunlukla Erken Bronz Çağı'na ait)

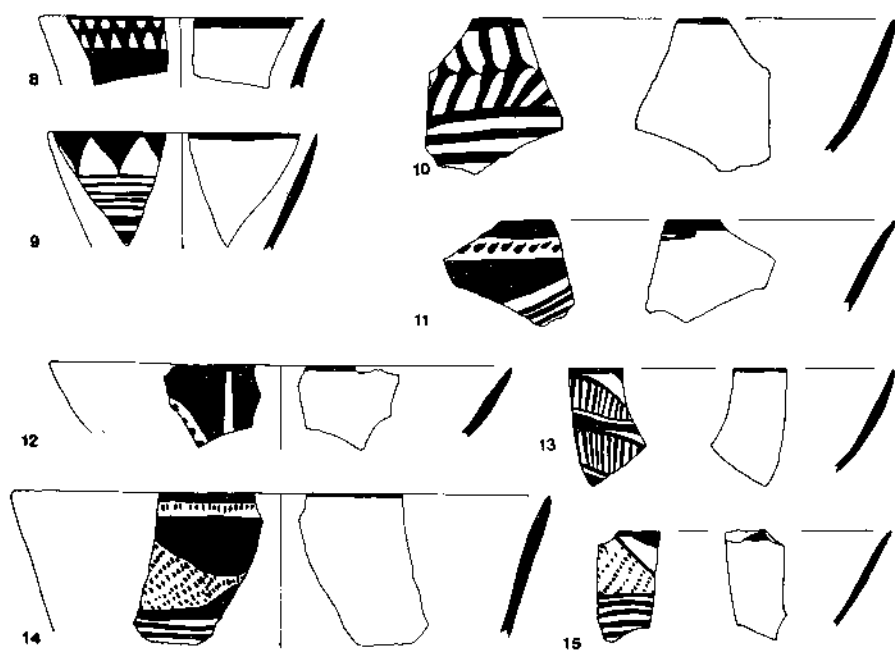
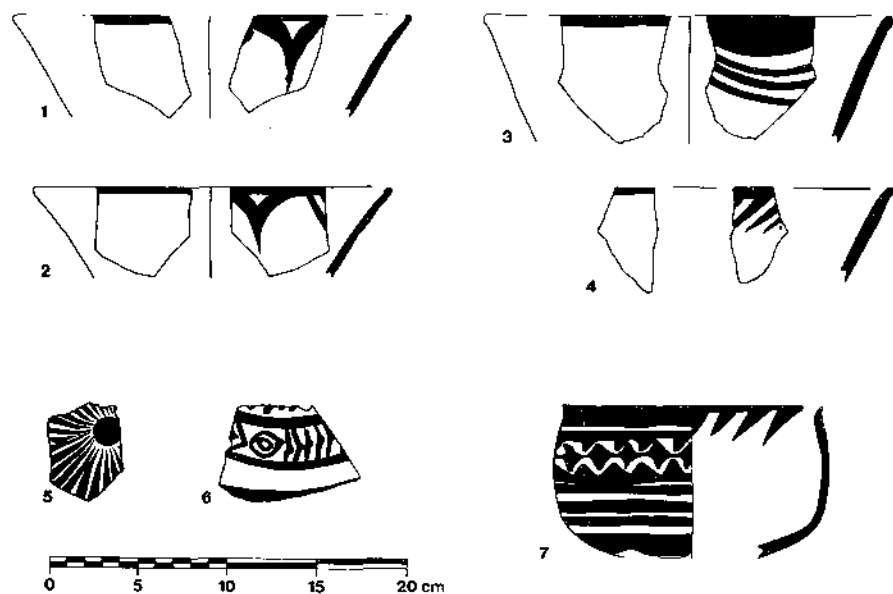
Resim: 1 — TSH Kat XII Siyah ve kahverengi perdahlı

Resim: 2 — TSH Kat XI Siyah ve kahverengi perdahlı

Resim: 3 — TSH Kat X, Ubaid tipi

Resim: 4 — TSH Kat IX Ubaid tipi

1988 YILI TRAKYA VE MARMARA BÖLGESİ ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZDOĞAN*

İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı adına 1980 yılından bu yana Trakya ve Marmara bölgelerinde yapmakta olduğumuz yüzey araştırması ve arkeolojik belgeleme çalışmalarına, 1988 yılı içinde de devam edilmiştir. 1988 yılı çalışmaları çok sınırlı olanaklar ile gerçekleştirilmiş olduğundan önceden öngörülmüş olan çalışma programı tam olarak gerçekleştirilememiş, 1988 yılı çalışmalarının ağırlığı Çanakkale ili Çan, Yenice, Biga yörelerine verilmiş, kısa bir süre için de Bayramiç, Lapseki ile Edincik de çalışılmıştır.

Araştırma ekibi İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mehmet Özdoğan'ın başkanlığında, Arkeolog Yüksel Dede, Ahmet Demirtaş ile arkeoloji öğrencisi Fatih Özbilen'den oluşmuş, ekibe Bakanlık uzmanı olarak Turhan Kayabey katılmıştır. Çalışmalarımıza büyük bir anlayış gösteren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yönetim kuruluna, Çanakkale Müzesi'ne çok şey borçluyuz. 1988 yılı çalışmaları Kalebodur Seramik Sanayii ile Çan Çanakkale Seramik Fabrikaları'nın sağladıkları olanaklar ile gerçekleşmiş, ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu da destekte bulunmuştur. Çalışmalarımıza göstermiş oldukları ilgi ve yapmış oldukları katkılar için Sayın Süleyman Bodur ile Sayın Hilmi Bodur ve Sayın Çelik Gülersoy'a en içten teşekkürlerimizi sunmak bizim için zevkli bir görevdir. Yüksek Mimar Sayın Alpaslan Koyunlu ile Sayın Nezh Başgelen'in teşvik ve çabaları arazi çalışmalarımızın gerçekleşmesinde başlıca etken olmuştur; kendilerine teşekkür borçluyuz. Arazi çalışmalarının büyük bir kısmına katılan Çanakkale Seramik Fabrikaları şöförü İbrahim Özkan'a da göstermiş olduğu uyumlu işbirliği için teşekkür ederiz.

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Fen / PTT 34456 İSTANBUL

1988 Yılı Çalışmalarının Amacı

Önceki yıllarda olduğu gibi 1988 yılı çalışmaları da bölgedeki kültür varlığını belgelemek ve kültür tarihi ile ilgili bazı sorunlara yanıt aramak amacıyla sürdürülmüştür. Ekibimizin yanıt aradığı kültür sorunları, önceki yıllara ait raporlarımızda ayrıntılı olarak belirtildiği için burada bunları yinelemeyecektir; ancak kısa bir hatırlatma olarak, çalışmalarımızın esasını tarihöncesi dönemlerde Anadolu ile Ege-Balkan kültürleri arasındaki ilişkinin açıklanması olduğunu belirtmekle yetineceğiz. Ayrıca, bölgenin kültür varlığının tümü hızlı bir yok olma süreci içine girdiğinden, önceki yıllarda olduğu gibi ekibimiz, bu yıl da her döneme ait kalıntı ve buluntuyu belgelemeyi görev bilmiştir.

1988 yılı çalışmalarının ağırlığı Çan-Yenice yöresine, daha önceleri hiç araştırılmamış, dağarası vadi ve ovalardan oluşan bir bölgeye verilmiştir. Araştırma için bu tür bir bölgeyi seçmemizde, kuşkusuz, 1988 yılı çalışmaları için sağliybildiğimiz olanakların yönlendirici etkisi önemli bir yer tutmuştur; ancak bölge seçimi yaparken göz önüne alınan diğer bazı etkenler de vardır ki bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Bu yıla kadar, genç aluviyon dolguların kalın bir örtü tabakası oluşturduğu, verimli, fakat eski yerleşme yerlerinin bulunması çok güç olan geniş ovalar araştırılmıştı. 1986 ve 1987 yıllarında tarama çalışması yaptığımız Balıkesir-Gönen-Manyas ve İvrindi ovalarında, en son aluviyon dolguların birikmesinden, yani İlk Tunç Çağı'ndan daha eski yerleşme yerlerinin bulunması tümü ile rastlantılara bağlı kalmıştı. Bu nedenle, aluviyonlu ovalardan daha değişik çevre koşullarına sahip dağarası ovaların araştırılması,

b) Araştırma bölgesinin Ege kıyı şeridi ile iç kesimler arasındaki zorunlu doğal geçiş yolu üzerinde bulunması,

c) Bölgenin ham madde ve doğal kaynaklar açısından kıyı ve aluviyon ovalarına oranla daha zengin olması.

Bütün bu etkenlere karşılık, araştırma için seçilen bölgenin yoğun bitki örtüsü ile kaplı oluşu, bölgenin genç tektonik hareketler açısından çok hareketli olması ve araştırma süresinin kısalığı önemli birer engel teşkil etmiştir.

1988 Yılı Arazi Çalışmaları

Yukarıda kısaca özetlenen nedenlere bağlı olarak çalışmalara ilk olarak Çanakkale-Çan ilçe merkezi ile başlanmış, Çan, Yenice, Biga ve

Bayramiç bölgeleri bu merkezden hareketle araştırıldıktan sonra il merkezine geçilmiş ve Bandırma'ya kadar olan kıyı şeridinde kısa bir ön çalışma yapılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bölgenin Çan, Yenice, Biga ve Bayramiç kesimi daha önceleri hiç bir araştırmacı tarafından taranmamış, buna karşılık Lapseki-Çanakkale arası kısmen Cook ile Akarca tarafından¹ incelenmiş, Edincik yöresinde ise Bedri Yalman ve Mehmet Aytekin² bazı höyükleri yayınlamışlardı; ancak gene de Ege kıyı şeridi dışında Çanakkale bölgesinin hemen hemen hiç bilinmediğini söyleyebiliriz. Bu bölgelerde yapılan çalışmalar ve bunlar ile ilgili gözlemleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Yenice - Pazarköy ovaları

a) Bölgenin özelliği ve araştırmanın niteliği

Birbirine doğal geçit ile bağlı bulunan Yenice ve Pazarköy ovaları geniş bir alana yayılan Sakar Dağlık bölgesi içinde, tektonik kökenli tipik birer dağ içi ovalarıdır. Bunlardan Pazarköy ovası, ovayı boydan boya geçen Kocaçay'ın açmış olduğu geniş taban ovası ve belirgin taraça sistemi ile, dalgalı düzlüklerden oluşan Yenice ovasından ayrılmaktadır. Ancak her iki ovada da, kalın aluviyon ve çakıl dolgular ana akarsu ve onlara bağlı kollar boyunca izlenmekte, ayrıca tektonik kökenli hareketlerin izleri de belli olmaktadır. Her iki ovada dağlık bölgeye geçiş, dere ve sel yatakları ile oyulmuş bir eşik bölgesi ile gerçekleşmektedir.

Arkeolojik açıdan Yenice-Pazarköy ovalarının en ilginç tarafı, önemli altın ve gümüş maden yataklarının bulunduğu Balya vadisi ile Troas yöresi arasındaki doğal geçiş yolu üzerindeki konumlarından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Balya vadisindeki maden ocakları Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar verimliliğini sürdürmüş olan önemli yataklardır. Değerli madenler kadar diğer ham maddeler açısından da önem taşıyan bu bölge ile Çanakkale Boğazı arasında olabilecek her hangi bir ilişkinin Yenice-Pazarköy ovalarında belgelenebileceği düşüncesi bu ovalarda bir ön çalışma yapmaya yöneltmiştir. Bu yılki ön çalışma sırasında Yenice ovasında Çakılıköy, Seyvanköy, Sameteli köyü, Pazarköy ovasında ise merkez, Koruköy ve Agonya çevreleri incelenmiştir. Zaman sınırlılığı nedeni ile yaya olarak

(1) J.M. Cook, "Bronze Age Sites in the Troad", B.A. Crossland (yay) *Bronze Age Migration in the Aegean*, Duckworth, London, 1973, s. 37-40; A. Akarca, "Troasda Aşağı Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler", *Belleten* 1978, s. 1-52.

(2) B. Yalman, "Kyzikos", *İlgi* 49, 1987, s. 23-24.

tam bir taramadan çok harita üzerinde belirlenen noktalarla ve köylerden edinilen bilgiye göre seçilmiş sınırlı bölgelerde tarama yapılmıştır.

b) Bölgenin arkeolojik potansiyeli

Her şeyden önce, bölgedeki 1988 yılı araştırmalarının tam bir belgelemeden çok, bir ön çalışma niteliğinde olduğunu yinelemekte yarar vardır. Tarihöncesi dönemler için bu yıl kayda değer önemli bir yerleşme yerine rastlanmamışsa da, gerek sekilerde dağınık olarak rastlanan parçalar, ve gerekse, aşağıda tahribat ile ilgili bölümde değinilecek olan yok edilmiş höyükler, ovalardaki iskânın oldukça eski bir geçmişi olduğunu kanıtlamaktadır. Şimdilik kesin olmamakla birlikte bu kapalı havzalardaki ilk iskân izlerinin Üst Paleolitik Çağ sonu ile birlikte başladığını, çanak çömleksiz Neolitik Çağ sonlarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Bunu izleyen uzun bir döneme ait yerleşme izine şimdilik rastlanmamıştır; hiç değilse bölgede korunmuş höyük yerleşmesi kalmadığı açıktır. İleride yapılacak daha ayrıntılı bir çalışma büyük bir olasılıkla tarihöncesi dönemlere ait düz yerleşme yerleri verebilir.

Tarihi çağlar ile ilgili olarak bölgede çok sayıda küçük ve orta boy tümülüs, derbent türü kale yerleşmeleri ve küçük boyutlu yerleşme yerlerine rastlanmıştır. Bölgede Agonya köyleri olarak tanınan yerleşme yerlerinin de Orta Çağ'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Gene bu bölgede yapılacak ayrıntılı bir çalışmanın Anadolu tarihi coğrafyası ve özellikle yol sistemleri ile ilgili önemli ip uçları vereceği kesindir.

2- Çan Ovası

a) Bölgenin özelliği ve araştırmanın niteliği

Geniş bir çöküntü ovası niteliğinde olan Çan ovası, batı yönünde hafif dalgalı bir görünüm alarak Etili ovası ile birleştikten sonra, dik ve engebeli bir geçiş bölümü ile sona ermekte; buna karşılık kuzey yönünde Çan ovası, Çan ve Biga çayları boyunca uzanan vadi sistemleri ile oluşan doğal geçitler ile Marmara Denizi'ne bağlanmaktadır. Ayrıca, gene kuzey yönünde Ka a-dağ Deresi'nin açtığı daha dar ve derin vadi sistemleri yolu ile Çanakkale Boğazı'nın vadi sistemlerine ulaşmak olasıdır. Ovanın orta kesimlerinde yer yer kalın genç aluviyon dolgular görülmekle birlikte, bunların örtü gibi tüm ovayı kaplamadığı, ovanın ortasındaki derenin hemen kenarında bulunan Üyücekler Mevkii höyüğünden de anlaşılmaktadır.

Çan ovasındaki araştırmalarımız ilk olarak ovayı genel olarak tanımak amacı ile hızlı bir şekilde gezilmesi ile başlamış, daha sonra ovanın güney, batı, kuzey ve orta kesimlerinde ilginç görülen yörelerde araştırmalar yoğunlaştırılmıştır. Bu arada özellikle Karlıköy, İlyasağa Çiftliği, Kurmaköy, Etili ve Çakılıköy çevresinde dolaşılmıştır. Zamanın sınırlı olması kadar arazinin bitki örtüsü ile kaplı oluşu Çan ovasının tam olarak araştırılmasını önlemiştir. Bu arada köylerden sözlü olarak bilgi edinilen yerlerin tümüne de gidilememiştir.

b) Bölgenin arkeolojik potansiyeli

Bu kısa süreli araştırmada Çan ovasında saptanan en eski buluntu yeri Orta Paleolitik Çağ'ın sonlarına, tipolojik olarak tarihlenen alet topluluklarıdır. Daha çok Levallois-Moustier gelenekli aletlerden oluşan bu buluntu topluluklarına ovanın çevresinde çeşitli yerlerde rastlanmıştır; ancak Karlıköy yakınlarında, Karlıdere sekilerindeki Taşlıtarla mevkiî yoğun buluntu veren tek yerdir. Taşlıtarla mevkiinde, sınırlı bir alan içinde malzeme yoğunluğunun yüksek oluşu, aletlerin yanı sıra yapım artıkları ve çekirdeklerle de rastlanması, buranın bir açık konaklama yeri olduğunu kanıtlamaktadır ki, böylelikle Kuzeybatı Anadolu'da bilinen Orta Paleolitik Çağ buluntu yerlerinin sayısı 3'e yükselmektedir. Çan bölgesinde Üst Paleolitik Çağ'a kesin olarak tarihlenebilecek parçalara şimdilik rastlanmamıştır. Bu, büyük bir olasılıkla bölgenin Son Buzul Dönemi sürecindeki olumsuz çevre koşulları ile açıklanabilir. Buna karşılık buzul dönemlerini izleyen daha ılımlı iklim koşulları ve buna bağlı olarak yayılan orman örtüsü ile birlikte bölgenin yeniden iskân edilmekte olduğu, Çan ovasını çevreleyen terasların hemen her yerinde dağınık olarak bulduğumuz çakmaktaşıdan minik dilgiler ve ufak boyutlu yonga aletlerden anlaşılmaktadır. Bu tür aletlerin Çan ovasının kuzey kısmında, Karlıköy, İlyasağa çiftliği çevreleri ile Karlıdere boyunda yoğunlaşması üzerine 2 gün boyunca Kocadere ve Karlıdere sekileri taranmış, burada daha ayrıntılı olarak tanıtılmaya değer çok ilginç buluntu yerleri saptanmıştır.

Yapılan tarama sırasında her iki dere boyunca yaklaşık 10 km uzunluk ve 500 m. genişlikteki bir şerit taranmış, zaman zaman tarama dereden 1,5 km kadar içlere, üst plato düzlüklerini de içerecek şekilde genişletilmiştir. Taranan tüm alanda, hemen hemen her yerde işlenmiş çakmaktaşı alet ya da yapım artıklarına seyrek ve dağınık olarak rastlanmış, küçük cepler halinde, yaklaşık 10 m². lik alanlarda malzemenin yoğunlaştığı izlenmiştir. Karlıdere sol kıyısında, orta seki üzerinde Çalca Mevkii olarak adlandırılan yerde, yaklaşık olarak 300 x 200 m. lik bir alanda çakmaktaşı

aletlerin kesintisiz bir yoğunluk gösterdiği, bunun hemen batısında, alt terasta da yapım artıkları ile çekirdek ve çekirdek parçalarından oluşan ikinci bir yoğunluk alanı bulunduğu görülmüştür. Çalca Mevkii'nin, eğer sürekli bir yerleşme yeri değilse bile, uzun bir süre kullanılmış konaklama yeri olduğu, yanında da ışık yeri bulunduğu açıktır. Buluntu topluluğu çakmaktaşı minik, küçük ve orta boy dilgiler, küçük kazıyıcılar, tek düzlemli çekirdekler ile belirlenmektedir. Malzemenin tam olarak değerlendirilmesi henüz yapılmamışsa da, Epi-Paleolitik ile İlk Neolitik dönem arasındaki bir süre içine girdiği açıktır. Bu bölgede yaptığımız tüm yoğun tarama sırasında ancak üç parça prehistorik çanak çömlek parçası bulunmuştur; bu üç parça çevrede çanak çömlekli dönemlere de ait bir yerleşim yeri olduğunu göstermekteyse de, tüm aramalarımıza karşılık bu yıl bulunamamıştır. Çalca Mevkii'nde yaptığımız yoğun toplama sırasında az miktarda da olsa doğalcam (obsidyen) dilgi ve yongalarına rastlanmıştır.

Çalca Mevkii'ndeki yerleşme yerinin konumu kadar, kapladığı alan da ilginçtir; yaklaşık 60 bin m² lik alanı ile Ege ve Anadolu'nun en büyük ve eski yerleşim alanlarından biri görünümündedir. Yukarıda da belirtildiği gibi yüzey buluntuları kesin bir tarih vermemektedir; ancak bir genelleme olarak Çalca Mevkii'nin M.Ö. 8 bin ile 5500 yılları arasındaki bir döneme ait olduğunu, söyleyebiliriz.

Yerleşme yerinin seçimi açısından Çalca Mevkii, şimdiye kadar Anadolu'da bilinen Neolitik yerleşmelere göre farklı bir durum göstermektedir. Bu da yerleşmenin beslenmesinin tarımdan çok avcılık ya da yoğun toplayıcılığa dayalı olduğu izlenimini vermektedir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi yüzey malzemesi tam olarak değerlendirilmeden ve çevrede yeniden yoğun bir toplama yapmadan daha sağlıklı bir yorum yapmak olanaksızdır. Ancak Çalca Mevkii'nin Ege ve Anadolu kültür tarihi açısından çok büyük bir önem taşıdığı, bu çok az bilinen dönemi aydınlatma potansiyeli olduğu bellidir.

Çan ovasında Kalkolitik döneme ait yerleşim izlerine rastlanmamıştır. İlk Tunç Çağı'na ait tek, fakat oldukça ilginç bir höyük, Kurmaköy yakınında Üyücekler Mevkii saptanmıştır. Ovanın ortasında, derenin ilk sekisi üzerinde yer alan höyük Kumtepe Ib, Troya I-V dönemi ile ilgili, başka bir deyişle M.Ö. 3. bin yılın tümünü kapsayan malzeme vermiştir. İlk Tunç Çağı başlarının, Yani Kumtepe Ib-Troya I yerleşmelerinin Balıkesir-Çanakale bölgesinde çok yoğun olduğunu önceki araştırmalarımızdan bilmekteydik. Ancak Troya II ve özellikle Troya III yerleşmeleri kıyı bölgelerinde bile oldukça enderdir. Önemli bir kültürel değişimin yer aldığı bu döneme ait büyükçe bir yerleşmenin Çan ovası gibi kapalı bir havzada bulunması,

M.Ö. 3. bin yıldan 2. bin yıla geçiş süresi içinde Kuzeybatı Anadolu'daki olayları, yerleşim alanlarının yer değiştirmesini başka bir yorumla ele almamızı gerektirecek niteliktedir. Üyücekler Mevkii'nin yüzey buluntuları arasında, şimdiye kadar Anadolu'da Troya dışında hiç bir yerden bilinmeyen insan yüzü kapakların da bulunması buranın önemini arttırmaktadır. Höyüğün eteklerindeki yoğun bitki örtüsü tam bir gözlem yapmamıza olanak vermemiştir; ancak büyük bir olasılıkla höyük dolgusunun ova düzleminin de altında devam ettiğini ve belki Tunç Çağı öncesine de indiğini düşünebiliriz. Kanımızca Üyücekler Mevkii höyüğü Marmara Bölgesi'nin bir çok sorununu aydınlatacak niteliktedir.

Çan bölgesinde İlk Demir Çağ yerleşmelerine rastlanmamıştır. Ancak Antik Çağ'da bu bölgede küçük fakat zengin yerleşimlerin olduğu, gerek bu yöreden Çanakkale Müzesi'ne giden eserlerden, gerekse başta Etili çevresindeki tümülüsler olmak üzere çeşitli kalıntılardan belli olmaktadır. Aşağıda tahribat ile ilgili bölümde de belirtileceği gibi, tümülüslerin son yıllarda toprak çekmek ve tarla düzletmek amacı ile, hiç bir belgeleme yapılmaksızın yok edilmesi, bu bölgenin kültür varlığının hemen hemen tümü ile ortadan kalkma süreci içine girdiğini göstermektedir.

3- Biga Yöresi

a) Bölgenin Özelliği ve Araştırmanın Niteliği

Marmara Denizi'nin güneybatısında yer alan Biga ovası, her ne kadar doğuda kıyı ovası ile bağlı ise de, kuzeyde Karabiga'nın yükseltiden, Kocadere'nin ağzından itibaren deniz ile bağlantısı kesilmektedir. Bu nedenle nehrin iç kısımlarda kalın alüvyon dolgular bıraktığı, zaman zaman burada bataklık ve küçük göller oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Biga ile Karabiga arasında, Şakirbey köyü civarında, kuyu kazılırken yüzeyden 3 m. derinlikte Roma malzemesine rastlanmaktadır. Buna karşılık ovadaki küçük yükseltiler ve özellikle ovayı güney ve batıdan sınırlayan sırtlarda çok sayıda yerleşme yerine rastlanmıştır.

Biga ovası daha önce, bildiğimiz kadarı ile, hiç bir araştırmacı tarafından tarihöncesi yerleşme yerleri açısından ele alınmamıştır. Bu nedenle 1988 yılı içinde, ovayı genel olarak tanımaya yönelik bir araştırma programı uygulanmış dolguların çok hareketli olduğu orta kısımlarda, kısa süre içinde bir sonuç almanın güç olduğu anlaşıncaya ovayı çevreleyen sırtlara geçilmiştir. Genel olarak Biga ovasında 1988 yılında yapılan çalışmanın bir ön hazırlıktan ileri gitmediğini söyleyebiliriz. Bu arada geç dönemlere ait ören ve tümülüslere de, olanaklarımız elverdiği ölçüde uğranmıştır.

b) Bölgenin Arkeolojik Potansiyeli

Yukarıda da belirtildiği gibi Biga bölgesinde 1988 yılı içinde yapılan çalışma, ileriki yıllarda yapılması öngörülen kapsamlı bir araştırmanın ön hazırlığı niteliğindedir. Daha önceden hiç tanınmamış olan bu geniş bölgeye 3 gün gibi çok kısa bir süre ayırmış olmamıza rağmen, bu bölgenin iskân tarihinin Neolitik Çağ başlarına, M. Ö. 6. bin yıllara kadar indiğini kanıtlayan yerleşme yerlerine rastlanmış olması ilginçtir. Biga bölgesinde bu yıl saptadığımız en ilginç buluntu yeri ovanın güney sınırında, Bakacak-köy yakınlarındaki Anzavurtepe Mevkii'dir. Burada Anzavurtepe olarak adlandırılan doğal yükseltinin üzerinde küçük ve önemsiz bir Orta Çağ yerleşmesi, ancak bunun çevresi ve özellikle eteklerinde Neolitik dönemin belirgin özelliklerini taşıyan çakmaktaşı ve daha az sayıda doğalcam (obsidyen) aletler bulunmaktadır. Esas olarak minik dilgilerden oluşan buluntu topluluğu Çan ovasındaki Çalca Mevkii yerleşme yerinde toplanan buluntularla tam bir benzerlik göstermektedir. Biga bölgesinde aynı özellikleri gösteren bir başka buluntu yerine, havzanın batı sınırında Çakırlıköy yakınlarındaki Gavurtarla Mevkii'nde de rastlanmıştır. Her iki buluntu yeri, yalnızca Marmara Bölgesi'nin değil, tüm Batı Anadolu ve Ege Neolitik kültürlerinin anlaşılması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Biga havzasını çevreleyen yamaçlarda yapılacak daha yoğun bir taramanın, Batı Anadolu'nun bu en eski tarımcı köy toplulukları dönemini aydınlatacak yeni buluntu yerleri vereceği kuşkusuzdur.

Biga bölgesindeki araştırmalarımız sırasında çanak çömlekli dönemlere ait her hangi bir buluntu yeri ya da höyüğe rastlanmamıştır; ancak bu durumun araştırmanın yetersizliğinden kaynaklandığı kanısındayız. Buna karşılık, başta Karabiga Kalesi ve Karımçalı Mevkii, çok sayıdaki tümülüs olmak üzere Antik ve Orta Çağ'a ait izlere bol miktarda rastlanmaktadır. Ayrıca Karımçalı'da bulunan yazıt, Akköprü Mevkii'ndeki köprü ve su yolu yıkıntısı, Değirmendere ve Ağaköy'deki mimari parçalar bölgedeki kültür mirasının zenginliğini göstermektedir.

4- Bayramiç ve Edincik Bölgeleri

1988 yılı çalışma programı içinde yer alan Çanakkale Bayramiç ve Balıkesir Edincik bölgelerinde, olanaklarımızın yetersiz olması nedeni ile ancak kısa birer gezi ile yetinilmiştir. Bu arada Bayramiç bölgesinde Kara Menderes çayı çevresine ve Evciler baraj göl alanına genel olarak bakılmış, Çiftlik Tepe olarak adlandırılan İlk Tunç Çağı'na ait malzeme veren bir höyük ile Antik ve Orta Çağlara ait bazı ufak yerleşme yerleri

saptanmıştır. Edincik bölgesinde ise Kalkolitik-İlk Tunç malzemesi veren 2 höyükde toplama yapılmıştır. İleriki yıllarda her iki bölgede araştırmaların sürdürülmesinde büyük yarar bulunmaktadır.

Bölgedeki Tahribat İle İlgili Bazı Gözlemler

Trakya ve Marmara bölgelerinin tümünde olduğu gibi, bu yıl gezilen alanlarda da, geçmiş dönemlerle ilgili her türlü kalıntının hızlı bir yok olma süreci içine girdiği üzüntü ile izlenmiştir. Yenice ve Pazarköy ovalarının 1960 tarihli topoğrafik haritalarında "höyük" olarak işaretlenmiş yerlerin hiç biri bugün mevcut değildir. Hiç bir belgeleme yapılmadığından bunların yerleşme höyükleri mi, yoksa tümülüsler mi ait olduğu bilinmemektedir. Yukarıda da ayrıntılı olarak belirtildiği gibi Anadolu kültür tarihi açısından önemli bir konuma sahip olan bu ovaların geçmişine ait belli başlı izlerin, hiç bir belgeleme yapılmadan bütünü ile silindiğini söyleyebiliriz. Söz konusu iki ovada, yani Yenice ve Pazarköy ovalarında tahribattan yalnızca bazı düz yerleşmeler kurtulmuştur.

Çan ovasındaki durum da hemen hemen Yenice ve Pazarköy'den farksızdır. Burada yalnızca Üyücekler Mevkii'ndeki höyük, bir rastlantı sonucu Çanakkale Müzesi'nin höyük karayoluna dolgu malzemesi olarak çekilmek üzereyken durumdan haberdar olup engel olması sonucu kurtulmuştur. Balıkesir ovası ile Bayramiç ve Troas bölgesi arasında, bilinen korunmuş tek höyük olan Üyücekler Mevkii'nin özenle korunması ve bir an önce ayrıntılı olarak belgelenmesi gerekmektedir. Her ne kadar Üyücekler Mevkii'ndeki höyük tümü ile yok olmaktan, şimdilik kurtulmuşsa da, kuzey eteğini kesen karayolu, dere tarafındaki yamaçtan toprak çekilmesi, üzerinin teraslanarak yoğun olarak sürülmesi ile çok yıpranmış durumdadır ve bu süreç devam ettiği takdirde bir kaç yıl içinde eriyerek yok olacaktır.

Bölgede tahribata neden olan etkenlerin başında, tarım alanlarını ıslah etmek için, mekanize olarak höyük-tümülüs gibi küçük yükseltilerin düzleştirilmesi gelmektedir. Tarım toprağının giderek değer kazanması, büyük toprak hafriyatı yapan mekanik araçların köylerde yaygınlaşması son 5-10 yıl içinde höyüklerin dağıtılmasını hızlandırmış; binlerce yıldan bu yana korunmuş olan eski yerleşme yerleri son bir kaç yıl içinde dağıtılarak yok edilmiştir. İkinci bir etken de höyüklerin üzerlerinin derin pullukla sürülmesidir ki, bu da eski yerleşme yerlerinin yılda 30 cm. gibi bir hız ile erimesine neden olmaktadır. Marmara Bölgesi höyüklerinin büyük bir kısmının 4-6 m. yükseklikte tepelerden oluştuğu göz önüne alınırsa, gelecek 5-10 yıl içinde bile hiç bir höyük yerleşmesinin yok olmaktan kurtulması

yacağı, daha küçük, fakat bazen çok önemli olan düz yerleşme yerlerinin ise daha kısa bir süre içinde eriyip gideceği açıktır. Bunların yanı sıra, yapılaşma, taş, kum ve maden ocakları, define arayıcılarının faaliyetleri de tarım alanları dışında kalan tarihi yerleri tehdit etmekte, bütün bu etkenler bir araya gelmesi ile de, bölgenin geçmişi, bir daha yerine konulmayacak bir şekilde silinip gitmektedir. Bu bakımdan belgeleme çalışmalarının ve bunlara bağlı olarak da kurtarma kazılarının yapılması ivedi bir zorunluluk durumunu almıştır.

Bölgedeki kültür varlığının tahribinde çeşitli kamu kuruluşlarının kısmen bilinçsizlik, kısmen de umursamazlıktan kaynaklanan tutumları önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, bunun canlı bir örneği, araştırmalarımız sırasında Biga ilçesi Kocagür köyünün 1 km. kadar kuzeyindeki Höyük-tepe tümölüsü, ki bölgenin en büyük tümölüslerinden biridir, Köy Hizmetleri tarafından su deposu yapılmak üzere tahrip edilmek üzereydi. Çan ilçesi Maltepe köyündeki tepenin ilkokul yapımı, Yenice ilçesi Çakırköy yakınındaki Kocatepe'nin de malzeme alımı için dağıtıldığı bilinmektedir.

Resim: 1 — Çan - Çalca Mevkii

Resim: 2 — Biga - Anzavurtepe

Resim: 3 — Pazarköy - Hisartepe'den Agonya Ovası

Resim: 4 — Pazarköy Hisartepe

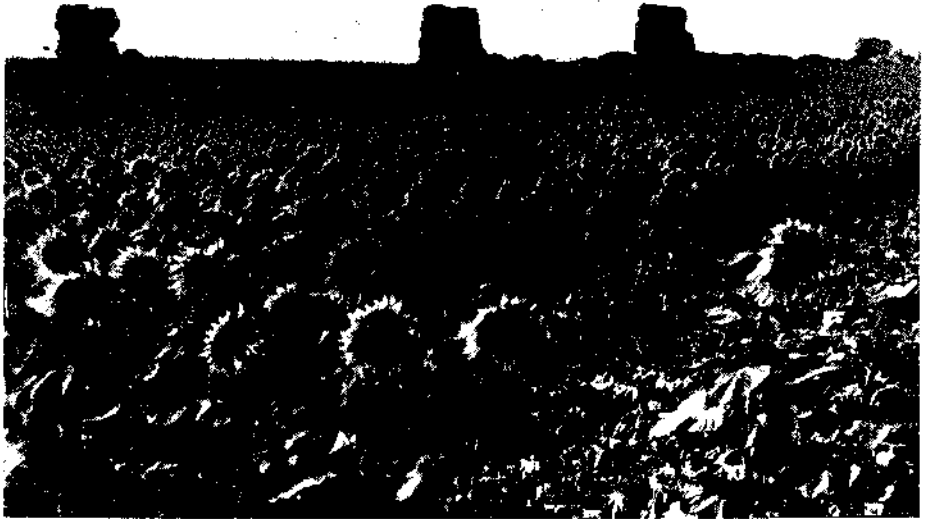
Resim: 5 — Çan - Kurmaköy Üyücekler

Resim: 6 — Bayramiç - Çiftliktepe

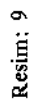

Resim: 7 — Biga - Karabiga Kalesi, dış duvarlar

Resim: 8 — Biga - Karabiga Kalesi, yerleşme alanının görünümü

o Başlıca Neditlik Kalkolitik Çağ Buluntu Yerleri
x Adlı Geçen Diğer Bazı Buluntu Yerleri

1988 YILI DİYARBAKIR YÜZEY ARAŞTIRMASI

Mehmet ÖZDOĞAN*

Uzun yıllardan bu yana Diyarbakır, Ergani ilçesi yakınlarındaki Çayönü Tepesi'nde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Ana-bilim Dalı adına kazı çalışmalarını sürdüren ekibimiz, 1988 yılında bölgedeki çalışmalarımızın esasını oluşturan "Güneydoğu Anadolu Prehistorya Projesi" kapsamı içinde yüzey araştırması çalışmalarına başlamıştır. Bu yıl, ileride yapılması öngörülen daha kapsamlı çalışmalar için bir ön hazırlık niteliğinde olan araştırmalarımız, ekibimizin kendi olanakları ve Ergani Kaymakamlığı'nın sağladığı bazı kolaylıklardan yararlanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımıza gösterdiği ilgi ve yapmış olduğu destek için Ergani Kaymakamı Sayın Celal Ulusoy'a teşekkür borçluyuz.

1988 yılı Diyarbakır yüzey araştırmaları, başkanlığım altında, başta Arkeolog Mimar Erhan Bıçakçı, Arkeolog Ahmet Demirtaş ve arkeoloji öğrencisi Zafer Görür olmak üzere, Çayönü ekip üyelerinin kazı çalışmalarından ayırabildikleri zaman ölçüsünde katılımı ile gerçekleşmiş; MTA Genel Müdürlüğü adına ekibimize katılan Dr. Fuat Şaroğlu da bize yeni bir boyut kazandırarak çevrenin minerolojik ve jeolojik yapısı ile ilgili araştırmaları başlatmıştır. Ekibimize Bakanlık uzmanı olarak Ayşe Zülkadiroğlu katılmıştır. Tüm ekip üyelerine teşekkürü borç biliriz.

Diyarbakır Yüzey Araştırması Projesinin Amaçları

Bilindiği gibi, Çayönü kazısının da içinde yer aldığı "Güneydoğu Anadolu Prehistorya Projesi" bölgedeki tarihöncesi kültür sürecini çeşitli boyutları ile ele almak ve çeşitli sorunların çözümlerine katkıda bulunacak verileri toplamak amacı ile 1963 yılında Prof. Halet Çambel ve Prof. Robert J. Braidwood tarafından kurulmuş, proje kapsamında, Siirt, Diyarbakır ve

(*) Doç. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Prehistorya Ana-bilim Dalı, Fen / PTT 34456, İSTANBUL

Urfa illerini içine alan bir yüzey taraması 1963 yılında gerçekleşmiş¹ bunu izleyen yıllarda Çayönü kazısının yanı sıra Diyarbakır Ekinciler köyü yakınlarında Halaf dönemine ait Griki Hacıyan, Urfa ili Bozova ilçesinde, Mezolitik döneme ait Biris Mezarlığı ile, aynı dönemi ve Uruk tabakalarını içeren Söğüt Tarlası Mevkii kazıları yapılmıştır. Çayönü kazılarının yoğunluk kazanması üzerine, ekibin olanaklarını ve gücünü dağıtmamak için bölgedeki diğer çalışmalara uzun bir süredir ara verilmişti. Ancak, aşağıda kısaca özetlenen nedenler, elimizdeki olanakları zorlayarak çevre araştırmalarını yeniden başlatmaya yönlendirmiştir, bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Çayönü kültürünün yayılım alanını belirlemek, bu kültüre ait yerleşme yerlerinin, gerek yakın çevre gerekse daha geniş bir bölge içindeki yoğunluğunu saptamak,

2- Çayönü yerleşmesinin ham madde sağladığı, “ekonomik kullanım” alanının sınırlarını belirlemek,

3- Bölgede Çayönü kültürünün öncüsü, ya da onu izleyen döneme ait kültürleri saptamak,

4- Bölgedeki kültür sürecini saptamak.

1988 Yılı Arazi Uygulamaları

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda daha çok Çayönü yakın çevresi ile Ergani ovası üzerinde durulmuş, ancak bu bölgede bulunmayan ham madde türlerinin geliş yerlerini saptamak için daha uzak bölgelere gidilmiştir. Bu yıl olanaklarımız oldukça sınırlı olduğundan dar bir bölgede yoğun tarama yöntemi yerine, araziye genel olarak tanımaya yönelik bir araştırma programı izlenmiş, Ergani merkez olmak üzere, doğuda, Dicle ilçesi yönünde Kiliseköy-Hersin, batıda Çermik yolu boyunca Kesentaş (Gisgis), güneyde de Selman köyü civarına kadar gidilmiştir.

Dr. Şaroğlu tarafından gerçekleştirilen yatak araştırmaları ise, Çayönü'nün güneyinde, Çakmak ve Kızılca köyleri çevresinde yoğunlaşmış, Dicle vadisi, Çermik çevresi belirli taş türleri için araştırıldıktan sonra, doğalcam (obsidyen) yatakları için Lice'nin kuzeyine geçilmiş, Bingöl-Solhan arasındaki yataklar da ziyaret edilmiştir.

(1) P. Benedict, “Güneydoğu Anadolu Yüzey Araştırması”, H. Çambel ve R. Braidwood (yay) *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, İst. Üni. Ed. Fak. yay. 2589, 1960, s. 107—149.

Bu çalışmaların yanı sıra, tarihi Hilar kayalıkları ile Zülküfdağ'daki Eski Ergani yerleşmelerinin tesciline esas olacak ayrıntılı belgeleme çalışmaları da yapılmıştır.

1988 Yılı Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Kısıtlı çalışma olanaklarına karşılık, 1988 yılı arazi çalışmaları sırasında çeşitli dönemlere ait 22 buluntu yeri ve ören saptanarak belgelenmiştir. 1988 yılı çalışmalarının sonuçlarını, ilk belirlemelere dayanarak şu şekilde özetleyebiliriz:

Paleolitik Dönem

Güneydoğu Anadolu'da ve özellikle araştırma bölgemizin hemen güneybatısında, Fırat yöresinde çok yaygın olarak rastlanan Alt Paleolitik dönem buluntu topluluklarına Ergani ovasında şimdiye kadar rastlanmamıştır. Bu döneme ait olabilecek yalnızca münferit 2 parçaya rastlanmıştır. Bu durum büyük bir olasılıkla Ergani ovasının jeomorfolojik oluşumu ile ilgili olduğu, ovanın çevresinde araştırmalar yoğunlaştığı takdirde bu dönemle ilgili buluntuların artacağı görüşündeyiz. Orta ve Üst Paleolitik döneme ait izlere de az, fakat daha belirgin olarak rastlanmış, özellikle Hilar kayalıklarının güneyinde, Üst Paleolitik dönem sonlarına ait olabilecek bir buluntu yeri saptanmıştır.

Neolitik Dönem

Bu yılki yüzey araştırmalarının en çarpıcı sonucu Çayönü'nün çağdaşı, çanak çömlek öncesi Neolitik dönemi yansıtan yerleşme yerlerinin çokluğudur. İlginç olan diğer bir husus da bu çanak çömleksiz Neolitik dönem malzemesi veren yerleşme yerlerinin konumlarının gösterdiği çeşitliliktir. Bazıları ovada, akarsuyun hemen kenarında, bazıları ovayı sınırlayan sırtların eteğinde, bir kısmı da küçük vadilerdeki teraslardadır. Çayönü ve Kikan Harabesi dışında kalan yerleşmelerin yanında büyük bir pınar vardır. Burada Ergani ovasının belli başlı İlk Neolitik dönem yerleşmelerini kısaca tanımlamakta yarar vardır:

1- **Papazgözü:** Ergani ovasının kuzey sınırında, ova ile dağlık kütle arasında geçişi sağlayan ve her iki yanından da küçük birer dere yatağı ile kesilmiş, hafif eğimli eşik bölgesinde. Yerleşmenin hemen yanında büyük bir kaynak vardır. Yaklaşık olarak 300 x 150 m. lik bir alana yayılan yerleşmenin bir kısmını karayolu kesmiş, bir kısmı bir benzin istasyonu tarafından tahrip edilmiş, yükseltisinin bir bölümü de, grayder ile düzletilmiş durumdadır. Ergani kent merkezine ve çimento fabrikasına yakınlığı nedeni ile, her an yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Papazgözü yerleşmesi,

Çayönü de dahil olmak üzere Güneydoğu Anadolu'nun bilinen en büyük Neolitik Çağ yerleşim yeridir,

2- **Kikan Harabesi:** Ergani ovasının güney kenarında, batıya doğru açılan bir vadinin kenarında, doğal bir kayalığın etegindedir. Aynı yerde İlk Demir Çağ ve Orta Çağ kalıntıları da olduğundan yerleşimin yayılım alanı saptanamamıştır.

3- **Gölbent Mevkii:** Ergani ovasının kuzeydoğusunda, Dicle vadisine açılan dar bir vadide, büyük bir kaynağın üzerindeki kademeli sekilerde. Yaklaşık olarak 200 x 150 m. lik bir alanda.

4- **Gri Havsarık:** Ergani ovasının kuzeydoğusunda, dağlık bölgenin içine doğru giren, cep gibi küçük bir ovanın ortasındaki doğal yükseltide. Aynı yerde daha geç dönemlere ait kalıntılar da bulunduğundan, Neolitik yerleşimin sınırları belirlenememiştir.

5- **Grihami Tepesi:** Ergani ovasının güneyinde, kayalık sırtların eşliğinde, bir su kaynağının yanındaki doğal tepede, yaklaşık olarak 100 x 150 m. lik bir alanda.

Yukarıda sıralanan merkezlerin dışında, dört yerde daha Çayönü dönemine ait olabilecek parçalara rastlanmış, ancak toplama yeterli olmadığından, daha fazla veri elde edinceye kadar bunlar dağılım haritasına işlenmemiştir. Yukarıda belirtilen 5 yerleşimde de aynı tür buluntu topluluklarına rastlanmıştır: malzemenin hemen hemen % 90'ı doğalcamdan ve bunun da büyük bir bölümü ufak ve minik dilgilerden oluşmaktadır. Bunlar ile birlikte Çayönü'nün tipik aleti olan sarp kenar düzelteli kalın ve uzun dilgilere de rastlanmıştır. Gerek doğalcam oranının yüksek oluşu, gerekse dilgilerin sayıca fazlalığı, bu buluntu yerleri ile Çayönü arasındaki fark olarak gözükmemektedir. Ancak bu farklılığın tarihlendirme açısından bir farkı gösterip göstermediği, şimdilik, belli değildir. Bilindiği gibi doğalcam oranı Çayönü'nde olduğu kadar Cafer Höyük'te de, üst tabakalarda artmaktadır; buna karşılık ufak dilgilerin Çayönü'nden önceki bir döneme ait olduğu görüşü de hakimdir.

Her şeye rağmen, tek bir ovada Neolitik dönem yerleşmelerinin bu denli bir yoğunluk göstermesi, örneğin şimdiye kadar Yakın Doğu'da başka hiç bir yerden bilmediğimiz bir olaydır. Ergani ovasında araştırmalar yoğunlaştığında buluntu yerlerinin sayısının artacağı da kuşkusuzdur. Bu durumda, şimdiye kadar tek olarak gözükten Çayönü ve bunun temsil ettiği kültür başka bir boyut kazanmakta, aynı çevre içindeki yerleşmeler ile olan benzerlik ya da farklılığı da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ergani ovasında çanak çömlekli Neolitik döneme ait yalnızca iki yerleşme yeri bilinmektedir. Bunların biri Çayönü, diğeri ise Yayvantepe-

Tilhuzur-Höyüğü'dür. Her iki yerleşmede de genel olarak Amuk A-B evresi ve Keban kazılarından tanınan "koyu yüzlü açkılı" çanak çömlek hakim olarak bulunmuş, ancak bunlar ile birlikte, başka bölgelerden bilinmeyen yumrucuk ve memeciklerle bezenmiş, açık renkli bir mal da ele geçmiştir.

Kalkolitik Çağ: Ergani ovasında yalnızca 2 yerde, Çayönü ve Tilhuzur'da, birer parça olarak Halaf çanak çömleği bulunmuştur. Hiç bir yerde Obeid parçalarına rastlanmamıştır. Buna karşılık Ergani ovasından bir az daha güneye gidince, başta Zengetil olmak üzere çeşitli höyüklerde Halaf-Obeid dönemi yaygın olarak temsil edilmektedir. Bu durumu, şimdilik araştırmalarımızın yetersiz olması ile açıklamaktayız.

Tunç Çağ: Tunç Çağı'na ait, ufak fakat oldukça çok sayıda yerleşme saptanmıştır. Ergani ovasının ilginç bir yönü de, daha güneyde, Diyarbakır ovası höyüklerinde rastlanmayan Karaz çanak çömleğine, az da olsa bu bölgede rastlanmasıdır. Bu da kuzeydeki dağlık bölge ile Ergani ovası arasındaki ilişkilerin İlk Tunç Çağı içlerinde devam ettiğini göstermektedir. Bulunan diğer parçalar daha çok saklıstar bezemeli ya da yalın, çark yapımı ince mallar, metalik mallar gibi Güney etkileri taşıyan parçalardır.

Bölgede Tunç Çağı'nın son kısımları, yani 2. bin yıla ait olabilecek parçalara rastlanmamıştır.

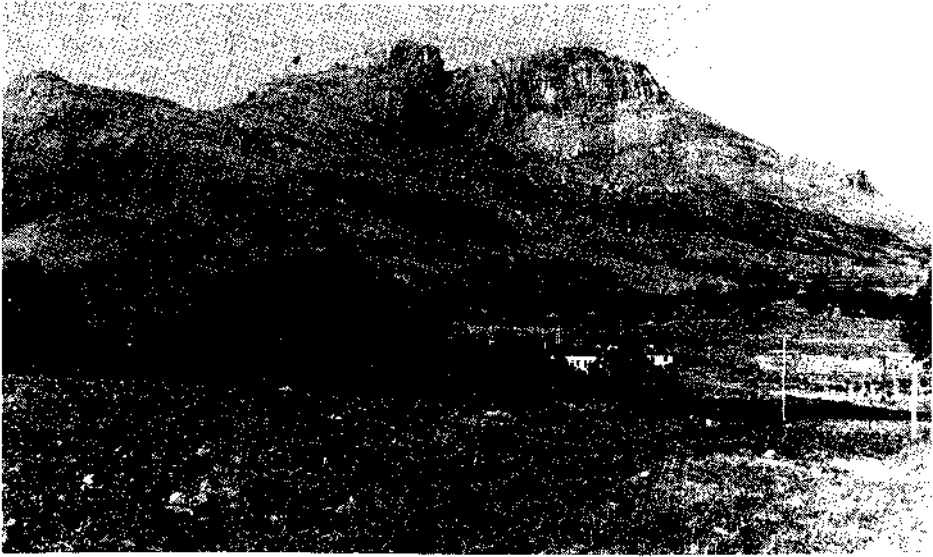
Demir Çağ:

Ergani ovasında, başta Zülküfdağ'daki Eski Ergani, Kikan, Hersin, Kalhana gibi çok sayıda höyükde İlk Demir Çağ'ın belirgin yivli parçalarına rastlanmış, ancak şimdiye kadar büyük bir merkezin varlığı ortaya çıkmamıştır.

Ergani Ovasının Genel Değerlendirilmesi ve Önemi

Bu yıl araştırmalarımız henüz başlangıç aşamasındadır ve çok sınırlı bir alanda tarama yapılmıştır. Buna karşılık ovanın İlk Neolitik Çağ için çok önemli bir merkez olduğunu gösteren bir sonuç karşımızdadır. Büyük bir olasılıkla Ergani ovasının ilk köy toplulukları için sunduğu uygun doğal ortam bu yoğunlaşmaya neden olmuştur. Ancak, şimdilik bu kültürün ne başlangıç ne de sonuna ait kesin izler mevcut değildir. İleride Çayönü kültürünü yaratan bu toplulukların başka bir bölgeden mi buraya göçtüğü, yoksa bu bölgede mi geliştiği, Kalkolitik Çağ'a geçerken yerleşme yerlerinin neden terk edildiği gibi ilginç sorunların yanıtlanacağını ummaktayız.

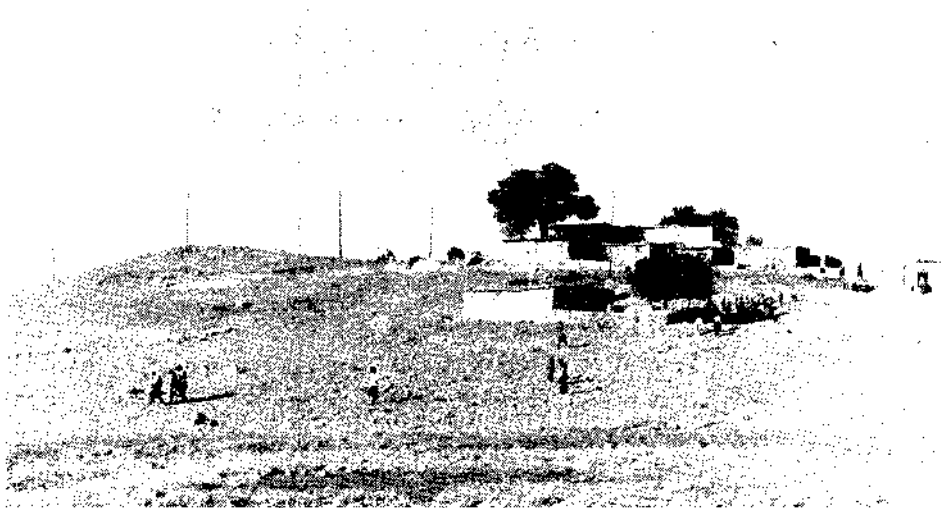
Daha geç dönemler ve özellikle Tunç-Demir çağları için Ergani ovasının konumundan gelen özel bir önemi vardır: ovanın kuzeyinde yer alan geniş ve zengin maden bölgesi. Bu bakımdan bölgedeki tarihi yolların incelenmesi ve özellikle Dicle vadisinin bu açıdan taranması gerekmektedir.

Resim: 1 — Papazgölü ve arkada Eski Ergani

Resim: 2 — Gri Halavo

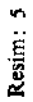

Resim: 3 — Gıryan (Gri Hame)

Resim: 4 — Gri Havsarik

466

ETHNOARCHAEOLOGY AT USLU (ELAZIĞ): A PRELIMINARY REPORT ON CONTEMPORARY POTTERY MANUFACTURE IN EASTERN ANATOLIA

Micaela ANGLE*

Roberto DOTTARELLI

INTRODUCTION

In the last years, many archaeologists have left the traditional way to deal with problems arising from archaeological deposits and they have enlarged the horizon of their interests to the investigation of the present human actions involved in the pre-depositional activity (London 1985; Siegel, Roe 1986), the deposit formation process (Gifford 1978; Binford 1980; Gould 1980; Kent 1984; Gianni 1986; Shiffer 1987; Vanzetti, Vidale in press) and the post-depositional effects on the archaeological record (Siiriäinen 1977; Wood, Johnson 1978; Angle, Dottarelli, Gianni 1988). Besides, these studies represent the exceeding of the traditional comparison approach between ethnographic and archaeological data. In the past, a superficial comparison procedure as often brought to attribute behaviours and ideologies of contemporary traditional community to the prehistoric societies, on the ground of outward likeness of material goods. Towards this approach a strong criticism (Binford 1968) has insisted on the need of more strictly deductive reasoning and of comparing the entire depositional context, rather than a selection of material elements. On these subjects, in consideration of eventuality that the past socio-cultural form of organization haven't ethnographical examples, Binford (1968) points out the necessity of making interpretative hypotheses on the archaeological context independently of the possibility to set up a direct comparison with ethnographic data. In this perspective, the recent ethnoarchaeological investigations don't represent

(*) Micaela ANGLE, Soprintendenza Archaeologica per il Lazio Pompea Magno 2, 00100 Roma / ITALYA
Roberto DOTTARELLI, Università "La Sapienza", Roma / ITALYA

a collection of information to take away in the archaeological studies field. Mainly, they are attempts to give rise to production of interpretative models for the understanding of functional aspects of material goods and of the deposit formation's modality. The ethnoarcheological research at Uslu looks at both aspects.

THE AIMS OF STUDY

In 1985, a first visit to the village, about 150 Kms. from the excavations of Arslantepe (Malatya), pointed out the existence of an interesting activity of ceramic manufacture with traditional technology. The intention of carrying out a research at Uslu was encouraged and made possible thanks to the Near and Middle Oriental Institute of Prehistory (University of Rome "La Sapienza") and to the permit of the Minister of Culture and Tourism of Turkey. During the first year (1988) we observed the technology and pottery production process. This year (1989) we intend following the activity of a pottery maker to individuate and describe the parameters useful to define a functional class of standardized objects and we shall also investigate the formation process of two kinds of anthropic deposition: the discard areas and the activity areas, as "pisme izleri" (pottery-cooking areas). The aim of the first period of research is the observation of the functional aspects concerning the work organization and the use of the activity areas.

Before our arrival in the village we have identified the following distinct stages in the production process:

- a) acquisition of necessary resources and raw materials for the manufacture of ceramic objects;
- b) handling of the raw materials;
- c) manufacturing of ceramic objects;
- d) drying and cooking of the artifacts;
- e) (eventual) treatment after cooking;
- f) storage and distribution.

About each distinct stage of activity we wanted to investigate:

- 1- frequency of such activities;
- 2- people involved and the role of everyone;
- 3- energy expenditure, in terms of time and economic resources;

- 4- quantity and quality of the raw materials and other resources involved in relation to the quantity of obtained artifacts;
- 5- relevance for the formation of an archaeological record;
- 6- spatial organization of activity areas in the village;
- 7- spatial distribution of the working's refuses.

In relation to the spatial organization, moreover we wanted to verify the distances from the "artisan's workshops" to the places of collection of raw materials, to other working areas related to the process, to storage places and to the areas of eventual secondary refuse deposition. In other terms, our interests went beyond an ethnoarchaeological research. We would have examined the entire mode of production and the employed technology in ceramic manufacture, according to an anthropological perspective and, at the same time, we would have observed the noteworthy aspects in an ethnoarchaeological perspective. As an example of the latter, we wanted to know if there were variations in the paste composition and if such variations were related to different functional destination of the ceramic objects (Steponaitis 1984). In the course of the field research, in order to integrate, as much as possible, the investigation with a succession of pre-ordinated activities, two categories of recording cards have been produced. The first was dedicated to describe the features of each single stage of the productive process and the second to the spatial organization of the working areas. Here we intend presenting the preliminary data relative to the first field season.

PRELIMINARY DATA

Uslu is situated in the district of Elazığ in the mountain system separating the present Keban dam on the Euphrates river from the natural basin named Hazan. This system can be described as a series of metamorphic mountain, with altitudes included between 1200 and 2000 m. above sea-level, furrowed by deep and narrow erosive valleys crossed at present time by little water-courses. The area is rather arid and almost completely deforested, with few alluvial valleys that can be cultivated. On the whole, we are in presence of a hard environmental stress. In the middle position of the mountain flanks, there are some villages where communities of no more than 100 families (often there are only 5 or 6 families) live, whose principal activities are the cultivation of small fields (cereals, vegetables and fruit trees) and stock-breeding (cattle and goats). Recently, many

young and adult people have moved to the great urban centers to work in the industries, yet the livelihood economy and the modality of production of the families which remained in the village don't seem to have changed, as to traditional methods and related technologies.

The Uslu community is characterized by a tradition of pottery manufacture—starting at least 100 years ago. In accordance with our informers this activity is carried out exclusively during the summer months, at the same time as gathering conservation of agricultural products. As far as we could observe during the first survey, only six families are engaged in this activity, while originally all the families of the village were dedicated to the pottery manufacture. The explanation for this giving up is the low remuneration for the ceramic sale. Pots manufacture is always carried out by the women, whereas the raw materials (clay and wood for cooking) are provided by the head of the family with the help of young relatives. While the clay for the house building is taken directly in the areas besides the houses, the clay necessary to the pot manufacture is obtained in the neighbourhood of the village. A heavy deforestation and the consequent erosion of the ground have caused the slidding of the humus down to the valleys revealing wide clay banks. Places, where the clay for the pottery is dug out, are far from the village between 0,5 and 5 miles. The clay for pottery is taken from the family land or from the communal ground, a bit further away from the village. Other raw materials used are: water, for the paste, the dry dung, the wood and the leaves to cook pottery. These materials are also used in other daily activities, therefore their collection is not strictly in connection with the ceramic production. The paste is prepared in a single occasion mixing about 100 Kilos of clay with water. No other ingredients are added to temper the paste of water and clay, previously purified by means of sieving but decanting. The explanation for the absence of temper (as crushed shell or fine sand) is that it is not necessary, because the clay is good for both water vessels and for cooking pots. 100 Kilos are the necessary average quantity to produce about 400–500 artifacts, which constitute the annual production of one family. During a period of 2 or 3 weeks, from 20 to 30 pots per day are modelled in the free time, apart from the daily activities. In the manufacture technic they use very simple instruments: a wheel with a low foot, having the function of pivot, some wood spatulas and a cotton cloth. The wheel is turned by the potter's foot; the spatulas are used to "drag" the paste, to shape the pot walls and to polish them; the cloth, imbued with water, is used for a secondary polishing. Generally the oldest woman in the family, handling the paste, instruct her daughters on the shaping technic, while the youngest relatives realize some small

artifacts, which are not homogeneous with standard typology. Women work seated down, cross legged on the floor of the kitchen or of an internal court-yard of the house, dedicating to this work 3 or more hours a day. The forms that are manufactured belong wholly to the daily use: bowls, jars, amphoras, pans, plates for cooking "pide" (kind of saltcake), containers for "ayran" (yogurt based drink) and, until same years ago, large containers for the storage of cereals. Among all these others, however, there is one form which is more frequently produced: it is a double handle pot constituting the most common type all over the district of Elazığ. The artifacts are very simply decorated, with some little carvings obtained by nails modelled waves motifs, or with geometrical incisions, which represent a personal mark to distinguish the individual pottery production. Generally, the drying occurs in the working area and in a nearby room in the house of the pottery maker. All these activities don't leave significant archaeological record. Once the pots are dried, this takes at least 4 days, the work goes on with the firing, whose modalities find wide comparison with techniques used in other region of the East (Anderson 1984: 191). The cooking area is prepared some days in advance, by transporting the dung and the wood. The pots are brought the evening before. On the following morning, the head of the family, with the help of all relatives, prepares a series of piles with upside down superimposed pots, so constituting a series of concentric circles, in which are inserted little wood sticks. The covering necessary to keep the heat is formed on the outside by a circles of cracked or too burned old pots, while on the top side it is a thick stratum made of dried leaves and dung. Fire burns during the afternoon and the night and it is used by all the neighbours also for cooking meals. The realization of such a structure is related with the wood scarcity and the absence of a permanent cooking building (e.g. a furnace). We have had noticed the existence of five cooking areas, but we have observed in use only two. The next morning the pots are examined and counted, then they are transported in a family's storeroom, generally a ground-floor room in the house, in which the good pots are kept separate from the older and badly turned or defective, pots, which shall be recycled in many different ways. This type of firing doesn't give excellent results because almost 15 % of the production presents faults precluding the sale or primary use. Yet, as it has been observed, the practice of reutilizing the imperfect artifacts for secondary or further use is such that immediate discard becomes virtually absent. Distribution and sale take place within the village by all the families involved in the production by exchanging the pots with natural products or services. Nevertheless it was possible to observe a limited pottery production for personal use among

families not usually interested in the sale. The distribution of ceramics takes place, with similar modalities, in the bordering villages; whilst for the exploitation of the far greater town markets, first of all Elazığ, pottery is sold wholesale to middlemen who carry the bought stock by trucks. It is very interesting to note that often the middlemen are potters' relatives, emigrated in town and that town markets interested in purchasing a such production are the same ones reached—in the past—by the most traditional caravan-routes running through southeastern Anatolia. With regard to the bad-fired or cracked pots, they are also employed to distribute food and to contain water for animals. When they become highly fragmented, they are used like ridges or air-holes for stables and closed areas and for other uses (as supports in the plant cultivation or for fireplaces). The very small fragments enter as component of lime in houses building.

FUTURE RESEARCH

In the future research, we intend studying the indicators of variability in the sphere of ceramic production at Uslu. Some precedent researches have tried to investigate problems concerning the vessel forms and "standardization", by means of complex systems of classification and measurement on the prehistoric and contemporary productions, sometimes with the aim of finding out the connections existing between the production and the socio-economic context, going beyond the impasse of a mere typology with a comparative character (Whallon 1972; Hill 1977; Redman 1977; Levi, Vanzetti in press). The importance of such experiment is also demonstrated by the results obtained in studying a ceramic class at Arslantepe (Frangipane, Palmieri 1986). The Authors, in consideration of recurrent regularity of some formal aspects of the trunkconical bowls, hypothesize that the constant capacity of the considered artifacts is strictly related to a manufacturing production of pots, utilized as "standard" containers for preordinated food rations, in a context of centralized economic administration. In our research at Uslu we want to follow the activity of an experienced potter. The formalisation and the quantitative analysis of parameters recognized in a single functional class of the production might be an interesting way to identify a typological based level of "standardization" of the production. The variability found in the manufacture of a single potter could be extended to the productions of different potters in order to have a more realistic sample. But we want also to investigate the functional and the economic aspects which are related to the choice of the classes to produce and to the number of pieces for each class. Beside this interest,

we shall consider the spatial representation of variability encountered in different areas. This second part of the study shall proceed from individuation of some compounds, pertaining to a family group and embracing home rooms, storerooms, stables, court-yards, pens and roads. We are principally interested in the external areas, in order to compare them, after the observation of their utilization, with a firing area and one or more discard areas. After the observation, we intend surveying and, then, recording in a data base the found "archaeological" indicators. On one side, we could represent graphically the spatial distribution of the indicators in the different areas; on the other side, if necessary, we could verify the statistical relevance of different distribution.

This study is actuated with the contribution of the Italian Archaeological Mission in Turkey. Photographic documentation by: Maurizio Pellegrini (Soprintendenza Speciale per la Preistoria e l'Etnografia "Luigi Pigorini", Roma) and Füsün Yaraş, In İstanbul.

Acknowledgement: We thank for collaboration and encouragement: the Minister of Culture and Tourisme of Turkey, Professor Alba Palmieri and Doctor Marcella Frangipane. For the assistance: Anna Maria Conti, Carlo Persiani, Moharrem Perçin, Füsün Yaraş, Ayşe Gün Işgör, Doctor Selattin, Nergiz Tosuner, Saniye and Rasul Dür, Ömer Toğrul, Hasan Hüseyin Alkan, Hüseyin, Alessandro Guidi, Mauro Benedetti and Olivella Foresta. Finally we thank all the inhabitants of Uslu and specially İsmail and Leyla Karadoğan for the help and the entertaining during our first stay.

REFERENCES

- ANDERSON, A., *Interpreting Pottery*, London 1984.
- ANGLE M., DOTTARELLI R., GIANNI A., *Il computer nello strato: integrazione di tecniche informatiche alla ricerca archeologica*, Quaderni di Dialoghi di Archeologia 4, 1988.
- BINFORD S.R., BINFORD L.R., (eds.), *New perspectives in archaeology*, Chicago 1968.
- GIANNI A., *Un esempio di ricerca etnoarcheologica nella regione del Khawlan-Repubblica Araba Yemenita*, Dialoghi di Archeologia 1, IV serie, 1986.
- GOULD R.A., *Living Archaeology*, Cambridge 1980.
- HILL, J.N., *Individual Variability in Ceramics and the Study of Prehistoric Social Organization*, The Individual in Prehistory (HILL J.N., GUNN J. eds.), New York 1977.
- KENT S., *Analyzing activity areas: an ethnoarchaeological study of the use of space*, Albuquerque 1984.

- LEVI S., VANZETTI A., *Problemi relativi alla standardizzazione in un ambito di produzione protostorico: uno studio di caso dalle necropoli paleovenete del Piovego e di Padova città*, Atti Convegno I.I.P.P., Ferrara 1987, in press.
- LONDON G.A., *Organizational complexity of market-oriented industries*, Paper presented at the School of American Research Advanced Seminar Series: Social and Behavioral Sources of Ceramic Variability, an Ethnoarchaeological Perspective, Santa Fe 1985.
- LONDON G.A., *Fig leaves, itinerant potters, and pottery production locations in Cyprus*, Paper read at the ASOR Annual Meeting, Chicago 1988.
- PALMIERI A., FRANGIPANE M., *Assetto redistributivo di una società protourbana della fine del IV millennio*, Dialoghi di Archeologia 1, IV serie, 1986.
- REDMAN C.L., *The "Analytical Individual" and Prehistoric Style Variability*, The Individual in prehistory (HILL J.N., GUNN J. eds.), New York 1977.
- SCHIFFER M.B., *Formation processes of the archaeological record*, Albuquerque, 1987.
- SIEGEL P.E., ROE P.G., *Shipibo archaeo-ethnography: site formation processes and archaeological interpretation*, World Archaeology, 18, 1986.
- SURIJAINEN A., *Pieces in vertical movement, a model for rockshelter archaeology*, Proceedings of Prehistoric Society, 43, 1977.
- VANZETTI A., VIDALE M., Paper presented at Seminario di Studi sull'Etnoarcheologia, Roma 1989, in press.
- WHALLON R. JR., *A new approach to pottery typology*, American Antiquity 37, 1972.
- WOOD W.R., LEE JOHNSON D.L., *A Survey of Disturbance Processes in Archaeological Site Formation*, Advances in Archaeological Method and Theory (SCHIFFER M.B. ed.), New York 1978.

Fig. 1 — View of the village of Uslu

Fig: 2 — Didactics of ceramic manufacture

Fig. 3 — Non-standard products of young apprentices

Fig. 4 — A potter at work

Fig. 5 — The cooking area before the firing

Fig. 6 — A post—pie

Fig. 7 — The leaves and dung covering

Fig. 8 — The cooking area one day after the firing

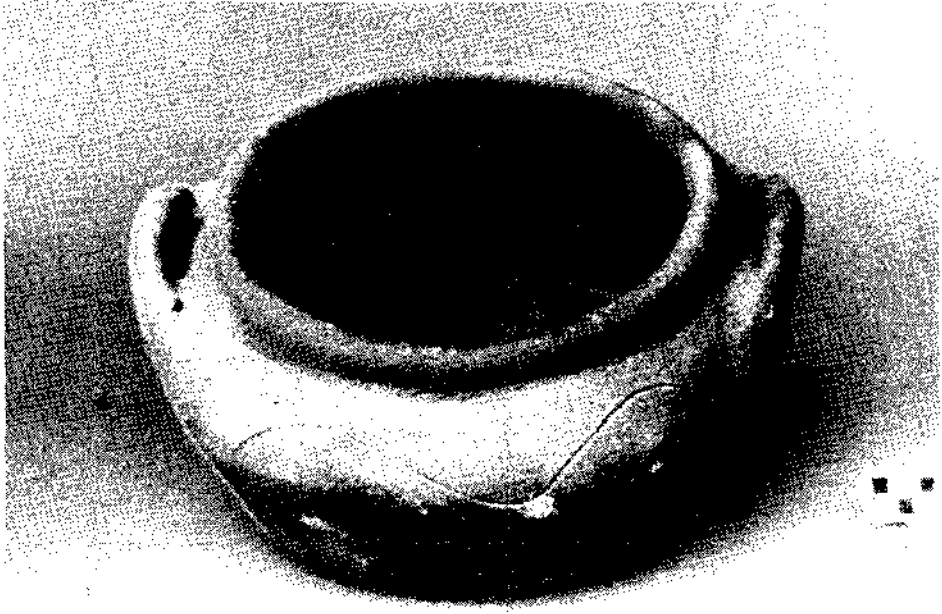

Fig. 9 — The most typical shape of Uslu potters

Fig. 10 — Example of the variability within a model

KAZI ALANINDAN MÜZEYE GÖTÜRÜLEN FIRIN ATEŞHANESİNE UYGULANAN YÖNTEMLER

Hüseyin AKILLI*

Giriş

Ülkemiz, çok zengin uygarlıklar birikimine sahiptir. Tarih Öncesi, Klasik, Osmanlı ve daha birçok dönemlere tarihlenen yapı katlarında gerçekleştirilen kazıların çoğunda, fırınlar günışığına çıkarılmaktadır.

Piştirme amacıyla insanların bazı ihtiyaçlarını gidermek için oluşturdukları bir yapı türü olan fırınların yapımında kilfi toprağın kullanılmış olması, onların oluşumundan günümüze kadar geçen zaman süreci içerisinde, doğa koşullarından daha çok etkilenmelerini ortaya çıkarmış ve zarar görmeleri, diğer olumsuz faktörlerin etkisiyle de kaçınılmaz olmuştur.

Toprak altında hassaslaşmış olan fırınların, kazıda günışığına çıkarılmalarıyla birlikte, hemen bakım, koruma ve onarım uygulamalarının tatbik edilmesi, en önemli çalışmaları oluşturmaktadır. Çünkü ortamın değişkenliği onların bozulma ve kısa zamanda parçalanarak yok olmalarını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu ise yapılan kazıların her birinde deneyimli ve fikir üretebilecek seviyeye ulaşmış onarımcının ekip içinde bulunması ile önlenebilir. Aksi takdirde tamamen günışığına çıkarılan ve korumasız bırakılan fırınların, kısa sürede toprak yığını durumuna gelmeleri kaçınılmazdır.

Arkeolog Bedri Yalman başkanlığında gerçekleştirilen 1981 İznik Tiyatro kazısında XVII yüzyıla tarihlenen (Yalman, 1982, s. 232) bir fırın ateşhanesi ortaya çıkarılmıştır. O yıl mevcut olan imkan ve eleman eksikliği nedeniyle kaldırılamıyacağı gözönüne alınarak boşaltılmış olan iç kısmı göl kumuyla doldurulmuş ve üst yüzeyde 10 cm. kalınlığında toprak tabakası oluşturularak koruma altına alınmıştır.

(*) Hüseyin AKILLI, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Beyazıt / İSTANBUL

Ortaya Çıkarma

Kazı sırasında yeri tespit edilmiş fırın ateşhanesinin, iç kısmının ortasından başlayarak toprak ve kum birikintisinin atılmasına başlanmıştır. 20 cm.lik bir derinlikten sonra iç kısım yüzeyinin ortaya çıkarılmasıyla, dış kısmının 1981 senesinde hiç kazılmamış toprağının kazımına, belirleme yapıp 50 cm.lik bir genişlik bırakıldıktan sonra toprağın atılmasına başlanmış ve 75 cm. derinliğe kadar inilmiştir. Aynı çalışma bütün yönlerde tatbik edilerek sürdürülmüş ve tamamen toprak altından ortaya çıkarılması tamamlanmıştır (Resim: 1). Uygulama, dışta bulunan toprağın oluşturduğu basınç etkisiz bırakılarak, hassaslaşmış fırın ateşhanesi duvarlarında oluşabilecek olumsuzluklar önlenmiştir.

Kestel kazısında ortaya çıkarılan fırınların taşınmasında (Erdemgil, 1981, s. 66) tabandan keserek ayırma yöntemleri hakkında çok kısa ve öz anlatımın dışında detaylı bilgi edinilememiştir. Ülkemizde, en az 20 yıl içerisinde, böyle bir uygulama tatbik edilmemiş olduğundan teori olarak düşünülen kesme tekniklerinin uygulanabilmesi için fırın ateşhanesi ortaya çıkarma çalışması yapılırken, doğu tarafta 250 x 250 cm. bir açma 170 cm. derinliğe kadar kazılmış, güney tarafta ise daha derine inilmiştir.

Tehhis

Fırın ateşhanesini açığa çıkarma ve daha sonra ağırlığının azaltılması amacıyla dış yüzeylerden toprağın atılması yapılmadan önce, yapılan sondajlarla yapım malzemesinin birçok değişikene göre bozulmasının teşhisi öncelikle yapılmıştır.

Tahribatların sınıflandırılmasına göre, belirlenen uygulamaların sonucundaki başarı ve yanılının değerlendirilmesiyle, ortaya çıkan çarelere eklenecek bilgiler üzerinde, sürekli bir gelişme sağlanmıştır.

Temizleme

Uçları sivriltilmiş ve yassılaştırılmış tahta parçaları, insan gücüyle çalışan basınçlı hava püskürtme aleti, mala, spatula, bistüri, değişik boyutlarda kıl ve naylon fırçaların kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Tahta parçalarından oluşturulan aletle yapışmış toprak artıkları kısmen çıkartılmış, fırının bastırılarak sürtülmesiyle kalan toprak atılmış (Resim: 2) ve basınçlı hava püskürtme aletiyle tozlardan arındırılmıştır.

İç kısma doldurulmuş kum ve dışta bulunan toprak içindeki polenlerin, zamanla köklenip ateşhane iç ve dış yüzeyleri içine girmiş olanları, mekanik yöntem tatbik edilerek çıkartılmıştır. Yöntemin tatbikinde fırın

ateşhanesine zarar verme tehlikesinde bulunanlar, mümkün olduğu kadar dipten bistüriyle kesilmişler, daha sonra kalmış kökü etkisiz hale getirebileceği düşüncesiyle selülozik tiner enjekte edilmiştir.

Sertleştirme

Amaç, fırın ateşhanesinin alttan kesilmesi sırasında ve kaldırma anında oluşabilecek sarsıntı ve titreşimlerden dolayı, toprak altında kaldığı zaman süreci içinde hassaslaşmış kerpiç yapım malzemesinin dağılarak eserin tahrip olmasını önlemektir.

1. İç yüzey sertleştirme

Sertleştirme çalışması öncesi iç yüzey tamamen toprak, kum ve tozlardan mümkün olduğu kadar temizlenmeye çalışılmıştır. Çünkü yüzey ne kadar iyi temizlenirse, sertleştirme eriyiğinin içine nüfuz ettirilmesi kolaylaşır.

Ateşhanenin iç kısmının doğal olarak daha fazla ısıtılarak püskürtülen eriyikin daha çok içine nüfuz ettirilmesini sağlamak amacıyla, varak levhalar kullanılarak güneş ışınları yansıtılmış (Resim: 3) ve böylece daha çok ısınması sağlanmıştır (Akıllı, 1988, s. 220). Levhalar güneşin durumuna göre yerleri ve konumları değiştirilerek, güneş ışınlarının fırın iç yüzeyine yansıtılmasında süreklilik kazandırılmıştır.

Eriyik karışımı

Araldit	100 gr.
Sertleştirici	40 gr.
Selülozik tiner	+ 2000 gr.
	<hr/> 2140 gr.

Aseton selülozik tinerden daha fazla uçucu olduğu için uygulamanın çok süratli yapılmasını, daha önce yapılan deneysel uygulamalardan bilinmektedir. Bu ise hatalı uygulamaların yapılmasına neden olduğundan ve kullanılan aletlerin çok hızlı temizlenmesini gerektirdiği nedeniyle selülozik tiner asetona tercih edilmiştir.

İç yüzeyin sertleştirilmesinde yukarıda oranları verilen eriyik püskürtme (Resim: 4) ve fırça yöntemlerinin uygulanmasıyla tatbik edilmiştir.

Araldit maddesinin % 5 oranında kullanılmasının nedeni, yanmadan dolayı sertleşmiş iç cidarın üzerinde tabaka yaparak parıtlık meydana gelmesini önlemek içindir. Uygulama sonrası böyle bir durum meydana gelmediği gibi renk değişimi de görülmemiştir.

Araldit oranı artırılmış eriyik karışımı, zinterleşmiş tabakanın dökülmesiyle açığa çıkmış kerpiç kısma tatbik edilmiştir. Böylece iç kısma 250 gr. Araldit, 90 gr. sertleştirici ve 4000 gr. selülozik tiner tatbik edilmiştir.

2. Dış yüzey sertleştirme

Küçük bir yerin topraktan temizlenerek ortaya çıkarılan kerpiçlerin değişime uğraması sonucu üç saat sonra çatlamaya başladıkları görülmüştür. Bu olumsuz nedenlerden dolayı, toprak temizlemesiyle birlikte, sertleştirmeyi de aynı anda yapmamızı gerektirmiştir. Fakat elimizde bulunan aralditin bitmiş olması, uygulamayı temin ettiğimiz polyester ile yapmamızı gerektirmiştir. Kerpiç üzerine polyesteri sürmek (Yörükoğlu, 1979, s. 54) yerine Perge'de yassı tuğlaların ve harcın kullanılmasıyla yapılmış payelerin sertleştirilmesinde tatbik edilmiş bulunan polyester, sertleştirici, hızlandırıcı ve selülozik tiner karışımı eriyike (Akıllı, 1987, s. 45) benzer bir karışımın kullanılması tercih edilmiştir.

Üç uygulama sonucunda 14000 gr. selülozik tiner, 5300 gr. polyester, sertleştirici ve hızlandırıcı tatbik edilerek kerpiç yüzeylere ve bazı kısımlarda toprak tabakasına emdirilmiştir.

Paketleme

Paketleme çalışmasında 15 tabaka eskiz kağıdı, 7 adet gazete, 242 kg. toz alçı, 181,5 kg. suyun ve 27 m. çuval bezinin kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Kesilip ağaç dilmelerin üzerine oturtulmasından sonra 10-15 cm. genişliğinde ve 300-400 cm. uzunluğunda kendir çuval bez şeritler, kendi etrafında ters ve düz çevrilerek inceltirilip ateşhanenin doğu ve batı duvarları arasında bağlantı oluşturularak, kaldırma anında oluşabilecek açılmaya karşı tedbir alınmıştır.

Paketlemenin, ateşhaneyi tam olarak sarması şeklinde yapılmasına dikkat edilmiştir. Aksi takdirde taşıma anında içinde hareket etmesi sonucu parçalanabilir (Kunkel, 1981, s. 44).

1. İç yüzey paketleme

İç kısmın alçı ile paketlenmesinde, alçının ateşhane iç yüzeyine yapışmasını ve kirletmesini önlemek için eskiz kağıdı bazı durumlarda bunun üzerine gazete kağıdı da yerleştirildikten sonra alçılı kendir bez şeritler (Resim: 5) tatbik edilmiştir (Resim: 6).

30-50 cm. genişliğinde ve 75-110 cm. uzunluğunda hazırlanmış kendir bez şeritler, su bulunan kap içine daldırılarak 5-10 dakika bekletilmişlerdir. Çıkarılıp sıkılarak fazla suları atılmıştır. Sulandırılmış alçı içine daldırılmış ve tamamen emmesi sağlanmıştır. Kap içinden alınan alçılı bez 2-3 dakika askıda tutulmuş ve fazla alçının akması gerçekleştirilmiştir (Resim: 7). Kendir bez şeritlerin ıslatılmasının nedeni, alçının içine tamamen ve daha hızlı emdirilmesini sağlamak içindir.

Sath üzerine alçılı çuval bezi uzunlamasına ilk önce üstten tutturulduktan sonra yavaş yavaş bastırılarak ve bütün girinti, çıkıntıların kaplaması sağlanarak alt kısımlara inilmiş ve böylece tüm sathın özelliğine göre paketlenmesi yapılmıştır. Kısa bir süre sonra yoğunluğu artırılmış ve krema kıvamına getirilmiş alçı, el ve harç malası yardımıyla 0,1-0,3 cm kalınlığında tatbik edilerek sıvanmıştır.

Uygulanmanın tabakalanma durumu aşağıda verildiği gibi gerçekleştirilmiştir.

Ahşap destekler ve çuval bezi bağlantıları

Krema kıvamında alçı

Enlemesine yerleştirilmiş sulu alçı emdirilmiş kendir bez şeritler

Krema kıvamında alçı

Uzunlamasına yerleştirilmiş sulu alçı emdirilmiş kendir bez şeritler

Gazete kağıdı

Eskiz kağıdı

Sertleştirilmiş fırın iç yüzeyi

İç yüzey paketleme çalışmasında eskiz kağıdı, gazete kağıdı, kendir bez şeritlerin ve alçının oluşturduğu kalınlık, yaklaşık 0,3-0,5 cm. arasında değişmektedir. Köşelerde ve önemli görülen yerlerde kalınlık 1-1,5 cm. ye kadar çıkarılmıştır.

2. Dış yüzey paketleme

Topraktan temizlenip ortaya çıkarılan dış yüzeyde, kerpiçlerin düzensiz yerleştirilmeleri sonucunda meydana gelen boşlukların moloz taşlarla doldurulmuş olduğu görülmüştür. Paketlemeden sonra kaldırma anında, taşçıklar arasında bulunan aralıklardan dolayı oynamaları ve kaymaları sonucunda meydana gelebilecek çökmeleri önlemek amacıyla aralıklara küçük taşlar yerleştirilip sıkıştırılmış ve çamur harçlar doldurularak (Resim: 8) oynamaları önlenmiştir.

Dış yüzeyin alçı ve çuval bezi şeritlerle paketlenmesinde, izole tabakası olarak eskiz kağıdı ve gazete kağıdı kullanılmamıştır. Bunun yerine görülen kerpiç yüzeyleri, küçük taşlardan arındırılmış toprağa çok az suyun ilave edilmesiyle krema kıvamına getirilmiş sulu harç, 4 cm. genişliğinde fırça kullanılarak sürülmüştür (Resim: 9). Kalan küçük boşluklar ise zorunlu olarak avuç içine alınan toprağın (çamur) fırlatılmasıyla mümkün olduğu kadar doldurulmaya çalışılarak düz bir satıh elde edilmeye çalışılmıştır.

Alçılı kendir bez şeritler, daha önce belirtildiği gibi dış yüzeye yukarıdan başlayarak aşağıya doğru (Resim: 10) satıh durumuna göre oturtulmaya çalışılarak paketlenme işleminin ilk safhası tamamlanmıştır (Resim: 11).

İkinci alçı uygulamasında, 11-19 cm. genişliğinde ve 70-300 cm. uzunluğunda kesilmiş kendir bez şeritler, sulu alçıya batırıldıktan sonra ateşhanenin iç ve dış kısmına, enlemesine oturtulmuş, üzerine alçı sıvanmıştır. Bazı kısımlar ve duvarların birleşme yerleri, ahşap desteklerin yerleştirilmesiyle güçlendirilmiştir (Resim: 12). Böylece paketlenme işlemi tamamlanmıştır.

Keserek Ayırma

Ateşhaneyi altından kesmeden önce ihtiyaç duyulan 5 x 10 cm. olan ve 220 cm. uzunluğunda 26 dilme ile yanlara koymayı düşündüğümüz 15 x 15 cm. olan ve 260 cm. uzunluğunda 2 kalastan oluşan ağaç malzeme İznik Belediyesi'nden temin edilmiştir.

Düz satıhlı dilmelerden bir tanesi, üst kısmına doğu-batı yönünde uzunlamasına yerleştirilmiş ve su terazisiyle doğrultusu saptanmıştır. Şakül kullanılarak ateşhanenin iç tabanı ile üst dilme arasındaki mesafe belirlendikten sonra, dış yüzeyden dilmenin çıkıntı yaptığı her iki kenardan bu uzunluk ateşhanenin doğu ve batı duvarlarına aktarılmış ve böylece dıştan iç taban hizası belirlenmiştir. Aynı uygulama dilmenin yeri değiştirilerek tatbik edilmiş ve tabanın duvarlar üzerinde doğrultusu saptanmıştır.

Dışta taban başlangıç noktasının, duvarların bitim noktasına geldiği görülmüştür. Daha önce İznik çini fırınları kazısında ortaya çıkarılmış fırın ateşhanesinin taban tespitine dayanarak 7-10 cm. taban kalınlığı olabileceği düşünülmüş ve ateşhanenin belirtilmiş taban üst yüzey doğrultusunun 10 cm. altından kesilmesine yapılan sondajdan sonra karar verilmiştir.

15 x 15 ebadında ve 260 cm. uzunluğunda iki kalas arasında 187 cm kalacak şekilde, ateşhane dış duvarlarının 7-12 cm. mesafeden sonra doğu

ve batı duvarlarına paralel olacak şekilde ve taban başlangıç hizasının 15 cm. altında kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmişlerdir. Daha önce ölçü alma sistemi kullanılarak yerleştirilen kalasların değişik noktalardan şakülün üst dilmeden uzatılmasıyla, üst yüzeylerinin aynı hiza ve eğimde olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Son kontrol, su terazisi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve kalasların karşılıklı iki uç noktalarına birer dilme çakılarak (Resim: 13) sabitleştirilmişlerdir.

Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen ve çivi kullanılarak sabitleştirilen dilmenin hizasının altında kalmış alçılı çuval bezli kalıp tabakası, topraktan ayırma çalışmasında engel olabileceği düşüncesiyle, ağaç testere kullanılarak ateşhanenin tüm dış yüzeydeki fazlalık aynı doğrultuda kesilerek çıkartılmıştır. Böylece alttan kesme işleminin tüm ön çalışma ve hazırlıkları tamamlanmıştır.

Ateşhanenin, teorik olarak ön kaldırma çalışmaları kapsamı içinde yer alan ve hazırlıklar buna göre yönlendirilerek tatbik edilen ve tamamlanan çalışmalardan sonra, dilmelerin alta yerleştirilmesinde "Desteklerin ileriye sürülmesi, Desteklerin yandan yerleştirilmesi" yöntemlerinin deneysel olarak tatbik edilmesinde, bazı aksaklıkların ortaya çıktığı görülmüşü üzerine, her ikisinin olumlu ve uygulanabilir tarafları alınıp uygulanmasıyla topraktan ayırma çalışmalarına devam edilmiştir.

1. Desteklerin İleriye Sürülmesi

Altan çepin ve kazma kullanılarak toprağın kazılıp kürekle atılması süresi içinde, iki kalas üzerine yerleştirilmiş bulunan dilmenin ileriye, kenar uç noktalarından madeni çekiç kullanarak vurulup itilmesi şeklinde olmaktadır.

Uygulamada çekiç darbelerinin oluşturduğu titreşimlerden dolayı meydana gelen sarsıntı sonucu, fırın ateşhanesinin zarar gördüğü yapılan incelemelerden tespit edilmiştir. Ayrıca alta yerleştirilen dilmelerin çoğalması ve üzerlerine ateşhane ağırlığının yansması, onların ileriye sürülmesini zorlaştırmakta, hatta ileri safhada imkansızlığı yerleştirilmiş dört dilmenin zorluğundan anlaşılmıştır.

Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle, tek dilmenin ileriye sürülmesiyle birlikte, ikinci yöntemin tatbik edilmesine karar verilmiş ve daha sonra her ikisi birden uygulanmıştır.

2. Desteklerin yandan yerleştirilmesi

Fırın ateşhanesinin alttan kazılarak kesilmesi tamamlanuncaya kadar, üstte bulunan dilmenin kenarlarından sarkıtılmış ve uç noktaları kalas-

ların üst yüzeyine değen şaküllerle, kalaslarda oynama ve kazmadan dolayı toprak zeminde kayma olup olmadığı sürekli kontrol edilmiştir. Yanlardan paketleme tabakası, yerleştirilecek dilme üst seviyesinden kesilmiştir (Resim: 14).

Alta sürülerek yerleştirilmiş dilmenin önünde bulunan kazılmamış kısım, ilk önce kısa saplı kazma ve çepin kullanılarak dilmenin alt yüzey hizasına kadar kazılarak oyulmuş ve toprak ilk önceleri tek aşamada, daha ileriye gidildiğinde 2-3 aşamada dışarıya atılabilmektedir (Resim: 15).

Harç malası ve spatula kullanılarak, ateşhane taban altında bulunan toprak fazlalığı, dilmenin üst yüzey hizasının 0,5-1 cm. altına kadar düz satıh yapacak bir şekilde alınmıştır.

Madeni çekiç kullanılarak dilmenin kalaslar üzerinde oturmuş kenarlarından vurularak dilme, dilme genişliği kadar ileriye itilmesi sonucunda, altta bulunan ve çok az fazlalık yapan toprak da kesilerek atılmıştır. Arada kalan boşluğa yandan bir dilme sokulup itilerek (Resim: 16) diğer kalas üzerine ucu oturtulmuş ve uçlarına çivi çakılarak sabitleştirilmiştir. Uygulama, ateşhanenin tamamen ağaç dilmeler üzerine alınmasına kadar devam edilmiştir.

Ateşhane altında toprak içinde var olan büyük taşlar, bazen dilmenin ileriye sürülmesinde zorluklar ortaya çıkarmıştır. Bunların çıkartılmaları sonucunda meydana gelen boşluklar, çamur harç ve küçük taşlarla doldurulduktan sonra dilme ileriye sürülmüş veya dilme tekrar ileriye sürülüp boşluklar doldurulduktan sonra yandan dilme yerleştirilmiştir. Böylece boşluklardan dolayı meydana gelebilecek iç çökmeler önlenmiştir.

Kesme işlemi tamamlandı dilmeler üzerine oturtulmuş ateşhanenin kenarlarında bulunan boşluklar toprağın sıkıştırılmasıyla doldurulmuş (Resim: 17), alçılı çuval bezi şeritlerle çevrelenerek ve alçı dökülerek kapatılmıştır (Resim: 18).

Kesme işlemine ateşhanenin arka tarafından en uygun çalışma ortamı olması nedeniyle başlanmış ve en çok ağırlık teşkil eden kısmını burası oluşturması sonucunda, ateşhanenin yaridan fazlalı topraktan ayrılarak dilmeler üzerine oturtulduğunda, dilmelerin yaklaşık 1,5 cm. kadar eğildikleri tespit edilmiştir.

Enmeden dolayı yandan yerleştirilecek olan dilmelerin uçlarının kalas üzerine oturtulmalarında güçlükler ortaya çıkmış ve ancak içten benimle birlikte yanımda çalışanların sırtlarını toprak zemine dayayarak ayaklarıyla yukarıya itmeleri ve diğer uçtan çekiçle vurulması sonucunda zor ve riskli bir çalışmayla diğer ucu kalas üzerine oturtulabilmektedir.

Kaldırma

Yanlarda bulunan kalasların uçları çelik halatla bağlanıp askıya alınıp vinç ile kaldırılması düşüncemizin uygulamasını tatbik etmeden önce, bize vinç temin eden ve her türlü yardımlarını esirgemeyen Mühendis Şener Dinç'e bu fikrimizi ve şüphelerimizi aktardığımızda, böyle bir kaldırmanın riskli olabileceğini ve kalasların kırılabileceğini belirtmesi üzerine, karayollarından temin edilen putrel demirlerin aynı müessesenin atölyesinde kestirilip üçlü ızgara durumuna getirilen tablanın kullanılmasıyla, kaldırmanın güvenilir bir şekilde yapılmasına karar verilmiştir.

9 cm.lik putrel demir kullanılarak 260 x 110 cm. boyutuna getirilen ızgara tablasının ağır olması nedeniyle, ateşhane altına dilme alt yüzeyinde 15 cm. mesafe bırakılarak uzunlamasına ve ortaya gelecek şekilde oturtulmuş bir ağaç kalas üzerinde, dört kişinin kaldırıp ön kısmını oturduktan sonra demir ızgaranın içe doğru itilmesiyle (Resim: 19) ateşhane altına yerleştirilmiştir.

Kalas altında bulunan takozlara ilave yapılp kalas yükseltilerek, demir ızgaranın dilmeler altına arada boşluk kalmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Kalas yan yüzey ile putrel demir arasında kalan boşluğa, iki yanlara kestirilen aynı boyuttaki takozlar yerleştirilip çakılarak, demir ızgara üzerinde kaldırma anında ateşhanenin kaymaması için tedbir alınmıştır.

Paketlenmiş ateşhanenin, dilmeler üzerinde kaymasını önlemek için doğu ve batı kenarlarına birer dilme, diğer kenarlara takozlar çakılarak kaldırmaya hazır duruma getirilmiştir (Resim: 20).

Kuzey-güney doğrultusunda bulunan putrel demir uzantılarının, dört kenarından 500 cm. uzunluğunda çelik halatlarla bağlanıp (Resim: 21) askıya alındıktan sonra vinç ile kaldırılarak (Resim: 22), taşımının gerçekleştirileceği kamyonu dikkatli bir şekilde yerleştirilmiş (Resim: 23) ve müze önüne götürülüp (Resim: 24) burada nerede onarılacağı ve teşhir edileceği henüz tespit edilmediğinden müzenin bahçesine indirilip (Resim: 25) üstü naylon ile örtülerek koruma altına alınmıştır.

Sonuç

Taşıması gerçekleştirilen ateşhanenin, kaldırma anında oluşabilecek zararları belirleyebilmek, temizleme çalışmaları sırasında zorunlu olarak ağırlığının azaltılması nedeniyle alınmış bulunan farklı malzemenin, taşımada ve yerine oturtulmasından sonra ateşhaneyi tekrar eski durumuna

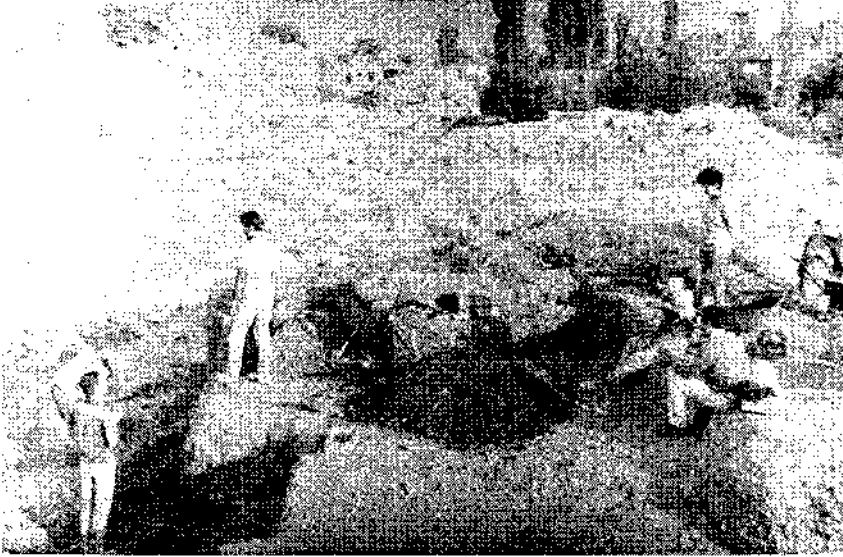
getirebilmek amacıyla çok iyi gözlem, bütün detayları belirten tek tek ölçü alma ve fotoğraf çekimleri yapılarak en ince detayına kadar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ateşhanenin kaldırılmasında kullanılan malzeme, tatbik edilmeden önce nasıl çıkartılacağı ve oluşturabileceği olumsuzluklar tespit edildikten sonra tatbik edilmiştir. Çünkü taşıma işlemi için uygulanan çalışmalar, fırın ateşhanesinin onarımının ilk safhasını oluşturmaktadır. İznik Müzesi içinde veya bahçesinde, kalıcı teşhir ve koruma yerinin belirlenmesinden sonra eski buluntu durumuna getirme, onarım ve uzun vadeli koruma çalışmaları tatbik edilecektir.

Burada olduğu gibi niçin ve neden bir eser bulunduğu yerde soyutlanarak başka yere taşınmalıdır? Bu ancak o eserin artık yerinde korunabilmesi imkânı kalmadığı zaman yapılmalıdır. Fakat burada söz konusu değildir. Farklı devir yapısı üzerinde tek kalmış olduğu ve çevresiyle bir bütünlük teşkil etmediği için taşıma işlemine gidilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKILLI, H., (1987) "Perge Kazılarında Ortaya Çıkarılan Mimariye Bağlı Elemanların Onarımı", TAÇ, Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, İstanbul, sayı 6, s. 41—47.
- AKILLI, H., (1988) "İznik Çini Fırınları Kazılarında Uygulanan Sertleştirme Yöntemleri", Arkeometri Sonuçları Toplantısı IV, Ankara 23—27 Mayıs 1988, Ankara, s. 215—238.
- ASLANAPA, O., (1987) "İznik Çini Fırınları Kazısı 1986 Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı IX, Ankara 6—10 Nisan 1987, Ankara, s. 329—350.
- DOWMAN, E.A., (1970) Conservation in Field Archaeology, London
- ERDEMGİL, S., (1981) "Kestel Kazısı 1980 Yılı Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı III, Ankara 9—13 Şubat 1981, Ankara, s. 63—66, Lev. XXVII.
- KUNKEL, H.J., (1981) "Zur Bergung Fragiler Funde", Arbeitsblätter für Restauratoren, Gruppe 2, Mainz, s. 44—46.
- YALMAN, B., (1982) "İznik Tiyatro Kazısı 1981", Kazı Sonuçları Toplantısı IV, Ankara 8—12 Şubat 1982, Ankara, s. 229—235.
- YALMAN, B., (1988) "İznik Tiyatrosunda Bulunan Seramik Fırını", Sanat Tarihi Yıllığı, sayı XIII, İstanbul, s. 153—197.

Resim: 1 — Ortaya çıkarma

Resim: 2 — Fırça kullanarak temizleme

Resim: 3 — Varak levhalar kullanılarak güneş ışınlarının yansıtılması

Resim: 4 — Eriyikin püskürtülerek çatlaklar içine nüfuz ettirilmesi

Resim: 5 — İç kısmın paketlenmesinde tabakalanma a) eskiz kağıdı b) gazete kağıdı, c) alçılı bez d) alçı tabakası

Resim: 6 — İç yüz paketlenme

Resim: 7 — Sulu alçı içine daldırılmış bez şeridi

Resim: 8 — Boşlukların çamurla doldurulması

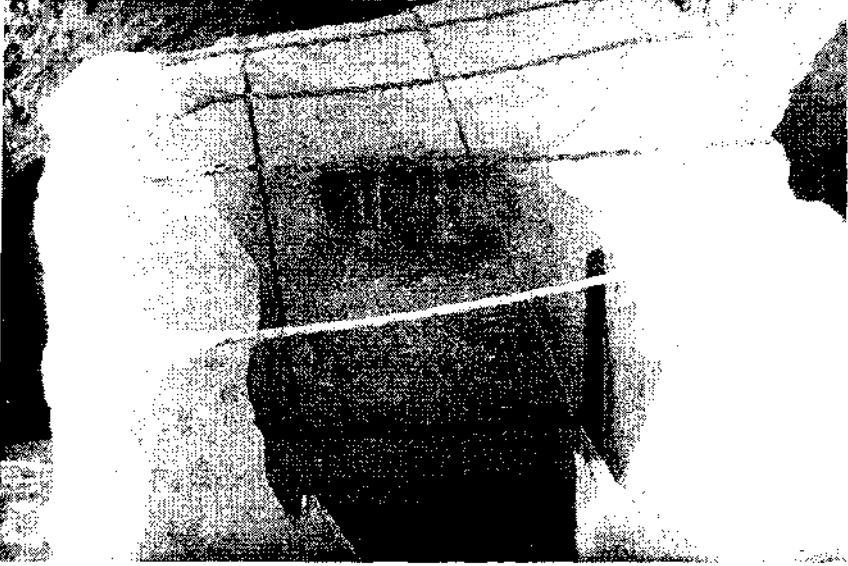
Resim: 9 — Sulu çamurun kerpiç yüzeyine sürülerek
izole edilmesi

Resim: 10 — Alçılı bez şeridin yerleştirilmesi

Resim: 11 — Paketlenmiş durumu

Resim: 12 — Şerit ve ahşap desteklerle güçlendirme

Resim: 13 — Şakül ve su terazisi kullanarak kalas yerleştirme ve dilme çakma

Resim: 14 — Fazla paket tabakasının ağaç testereyle kesilmesi

Resim: 15 — Topraktan ayırma çalışması

Resim: 16 — Dilmenin yandan yerleştirilmesi

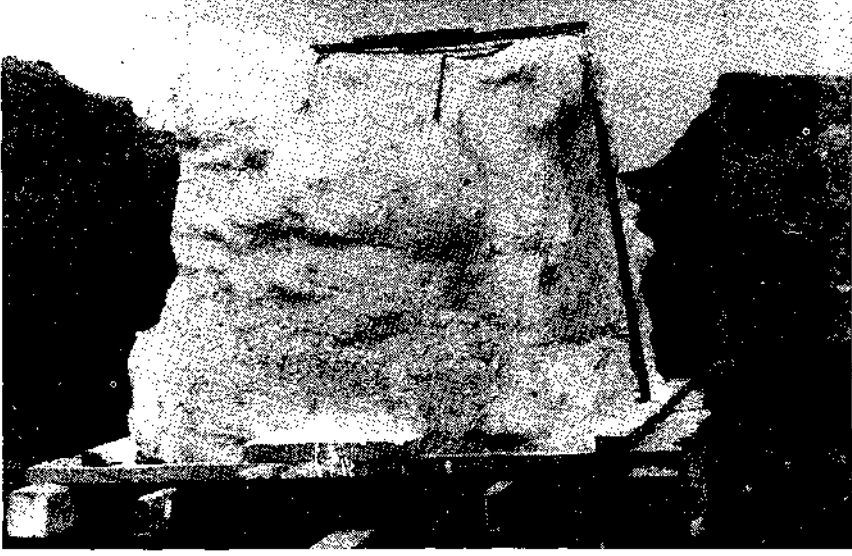
Resim: 17 — Kenar boşlukların toprakla doldurulması

Resim: 18 — Ateşhane-dilme birleşme kenarlarının açılması

Resim: 19 — Putrel demir ızgaranın kaydırılarak yerleştirilmesi

Resim: 20 — Kaldırmada kaymayı önlemek için takozlarla bağlantı oluşturma

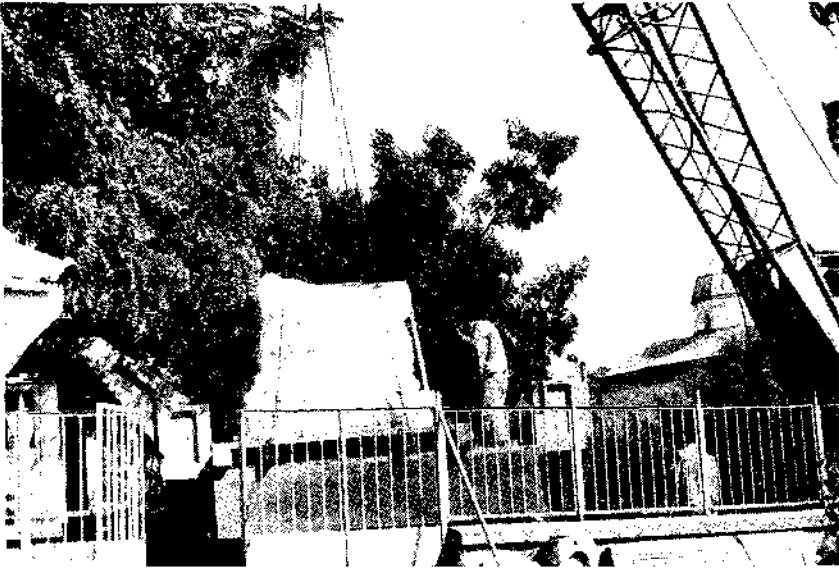
Resim: 21 — Dört köşeden çelik halatla bağlama

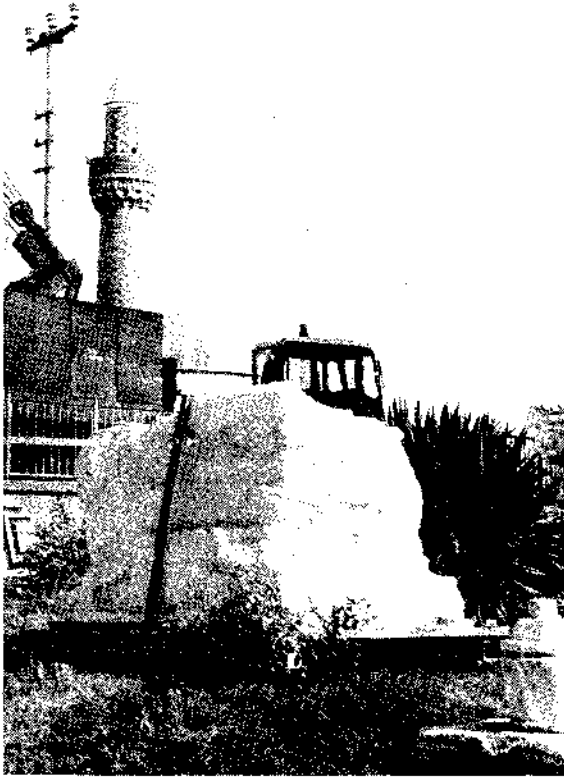
Resim: 22 — Vinç ile kaldırma

Resim: 23 — Taşmanın yapılacağı kamyonu yerleştirme

Resim: 24 — Müze önüne getirilmesi ve kaldırma

Resim: 25 — İznik müze bahçesinde geçici koruma
altına alınması

GÖREME, KARANLIK KİLİSE DUVAR RESİMLERİNDE 1988 YILI KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Revza OZİL*

Kültür Bakanlığı ve ICCROM uzmanlarının¹ işbirliği ile sürdürülen, Göreme Kaya Kiliseleri Duvar Resimlerini Koruma ve Onarım Projesi, 1988 yılı çalışma evresinde, Karanlık Kilise içinde yer alan çeşitli sahneler üzerinde yapılan uygulamaların yanısıra, bölgede ivedi yapısal onarım gerektiren El Nazar Kilisesi'ndeki öncelikli kurtarma işlemlerinin bir başlangıcı olan bazı gözlem ve çalışmaları içermektedir.

1988 yılında, Karanlık Kilise'de, üzerinde bir yıl önce (1987 evresi) çalışmalara başlanmış olan alt sahnelerde, sağ ve sol apsislerde ve narteksin batı yan, kuzey yarısında çeşitli uygulamalar yapılmıştır (Plan: 1).

Koruma işlemlerinden önce, üzerinde çalışılacak sahnelerin taşıyıcı, sıva tabakası ve boya tabakasındaki çeşitli bozulma türlerini gösterir belgelenmeleri yapılmıştır.

Bunlar taşıyıcıda yer alan çatlak ve yarıklar (Resim: 1), sıva tabakası ile taşıyıcı arasındaki boşluklar, sıva tabakasında görülen çatlak, çukur, tozuma, ucu sivri nesnelerle sürtme sonucu oluşan derin yazı ve çizikler, kazıma ve oyma yoluyla yapılan çeşitli boy ve derinlikte yarıklar ve çukurlar (Resim: 1, 4, 6, 8), boya tabakasında saptanan tozuma, kavlama, aşınma (Resim: 2), pigment'te değişim ve mum alevleri veya yakılan ateşler nedeniyle boyalı yüzeyde görülen renk'te değişim (sarinin kırmızıya dönüşmesi) veya koyulaşmayı içermektedir.

Ayrıca boyalı yüzey üzerinde görülen toz, is, yanan kandillerin patlaması nedeniyle oluşan yağ lekeleri, mum kalıntıları (Resim: 3)², kurşun ve tükenmez kalem izleri gibi kirlilikler de belgelenmiştir.

Temizleme işlemlerinden önce, çalışılacak alanlardaki tüm boyalı yüzey gözden geçirilerek, tozuyan renklerin dayanma güçlerinin artırıl-

(*) Revza OZİL, Restorasyon—Konservasyon Merkez Laboratuvarı, İSTANBUL

(1) Uzmanlar: Isabelle Dangas, Eva Swiecka, Fazıl Açıkgöz, Aynur Afşar, Gülseren Dikilitaş, Nurhayat Duran, Sevgi Kutluay, Revza Ozil.

(2) K3 (alt bölüm): Sahnenin sağ ve solunda yer alan sütunların alt yarılarında görüldüğü gibi

ması için, gerekli yörelerde tiner içinde % 3-6 Paraloid B 72 çözeltisi ile sağlamlaştırma yapılmış, kavlamış boya tabakaları nemli fırça ile üzerilerine yerleştirilen Japon kağıdı ve spatül yardımlarıyla sıva yüzeyine yeniden bağlanmıştır.

Temizlik işlemlerinde, önce yüzeydeki toz yumuşak fırça ile kaldırılmış, daha sonra silgi yardımı ile uygulama sürdürülmüştür.

Yine çeşitli kirliliklerin kaldırılmasında su, aseton, tiner, su-aseton, tiner-aseton karışımları, su içinde % 15-30 amonyum bikarbonat çözeltisi ve karbontetraklorür gibi çözücüler kullanılmıştır.

Sıva tabakası ile taşıyıcı arasındaki boşluklara % 50 sulandırılmış Primal AC 33 enjeksiyonları uygulanmış ve sıva taşıyıcıya bağlanıncaya kadar bu yöreler presli olarak bırakılmışlardır.

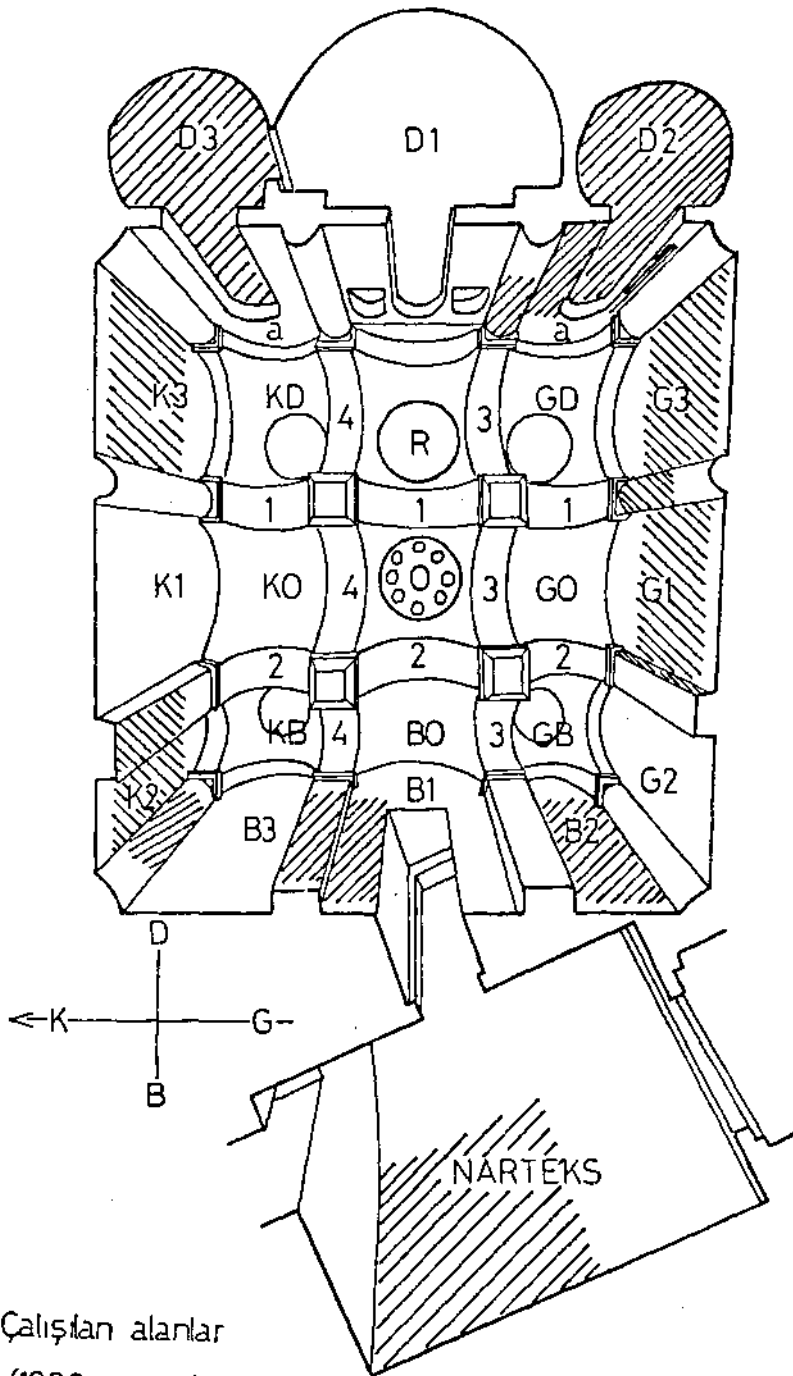
Taşıyıcı kayada yer alan derin yarık ve çatlaklar, tuf kaya yüzeyine kadar iri kum, iri taneli tuf ve kireç karışımı harçla (Resim: 3), sıva tabakasındaki çukur ve çatlaklar belirli düzeye kadar kireç, tuf ve bir miktar kıyılmış saman karışımı harçla doldurulmuş, kopan sıva kenarları uygun harçla kapatılmıştır (Resim: 5). Ayrıca sol apsis ve narteks'de, sıva yüzeyindeki derin çukur ve çatlaklar, ince kum, ince taneli tuf ve kireç karışımı ile belirli düzeye kadar doldurulmuştur (Resim: 9). Bu alanlarda uygulanan harç karışımında saman kullanılmamıştır.

Temizlik işlemleri tamamlanmış ve sağlamlaştırılmış alanlarda, boyalı yüzey üzerindeki bazı boşluklar, gerekli görüldüğünde yeniden renklendirilmiştir (Resim: 5, 7, 9).

Yine çalışmaların bitiminde, yukarıdaki işlemlerin tamamlandığı yörelerde, boyalı yüzeyler koruyucu olarak tiner içinde % 3 Paraloid B 72 çözeltisi ile son kez sağlamlaştırılmıştır.

Göreme kaya kiliseleri sit alanı içinde yer alan El Nazar Kilisesi'nde (Resim: 10), doğal etkenler nedeniyle oluşan yapısal bozulmalar, zamanla kilisenin içindeki naos tabanının bir bölümünün yarılmasına ve çökmesine neden olmuştur (Resim: 11). Bu alanda görülen bozulmaların çoğalmalarını önlemek için, tabanın geri kalan bölümünün desteklenmesi amacıyla, Kültür Bakanlığı'nın isteği üzerine İTÜ, Statik Ana Bilim Dalı tarafından yapılan proje doğrultusunda, bina zemininin iki ayrı bölümünde yöresel tuf taşlarının kullanımı ile iki destek duvarı örülmesi kararı alınmış ve uygulaması tamamlanmıştır (Resim: 12).

1989 yılı çalışma evresinde, Karanlık Kilise'de üzerinde çalışılan sahnelerde uygulamalar sürdürülürken, diğer kiliselerde de kurtarma çalışmalarına devam edilecektir.

 Çalışılan alanlar
 (1988 evresi)

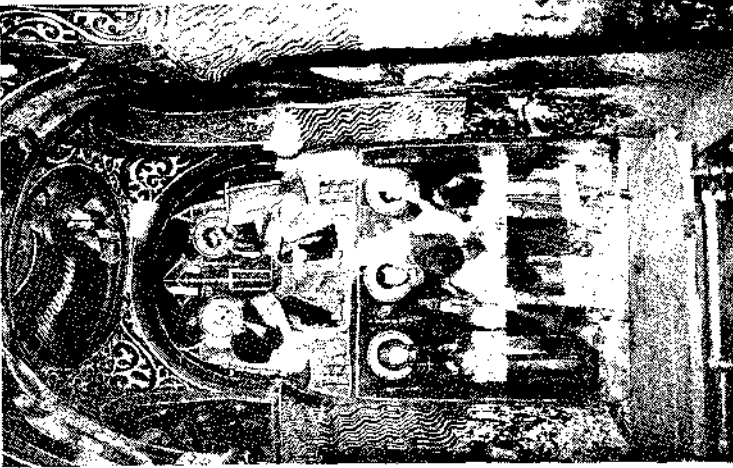
Plan: 1 — Karanlık Kilise

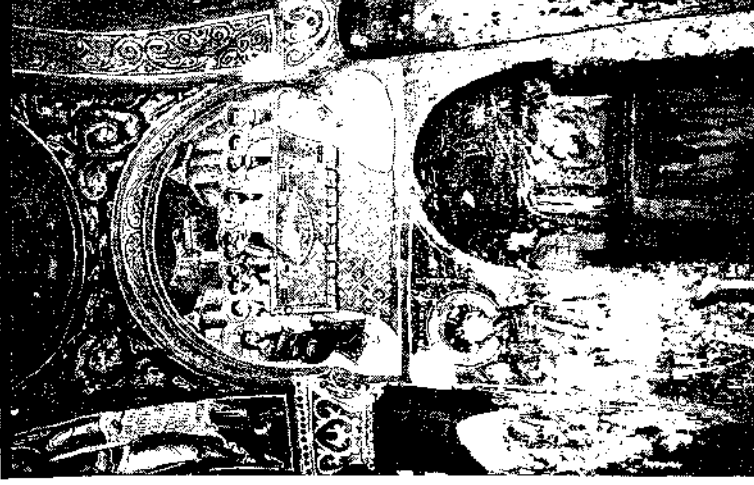
Resim: 1 — K3 (alt bölüm): Taşıyıcıda derin çatlak insanlarca yapılan aşınmalar, temizlik işlemleri öncesi

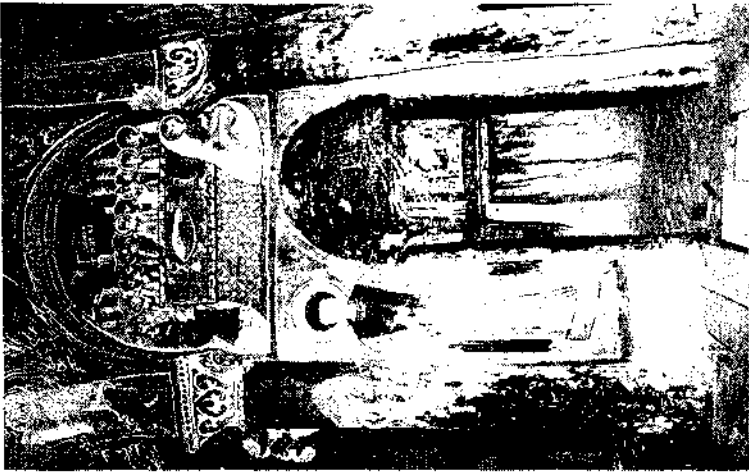
Resim: 2 — K3 (alt bölüm): İnsanlarca yapılan aşınmalar, boya tabakasında bozulma

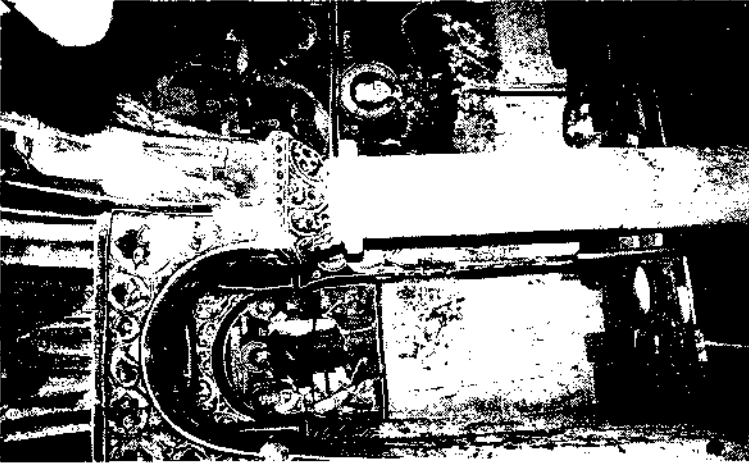
Resim: 3 — K3 (alt bölüm): Sağ ve sol yanda sütunların alt yarılarında yer alan mum kalıntıları, sahne üzerinde harçla doldurulan derin çatlak

Resim: 4 — a (D2 öntü)-alt sol: İnsanlarca yapılan aşınmalar, temizlik işlemleri öncesi

Resim: 5 — a (D2 öü)-alt sol: Koruma ve
onarım işlemleri sonrası

Resim: 6 — K2 (alt bölüm): İnsanlarca yapı-
lan aşınmalar, temizlik işlemleri
öncesi

Resim: 7 — K2 (alt bölüm): Koruma ve onarım işlemleri sonrası

Resim: 8 — Narteks (batı yan-kuzey yarı): İnsanlarca yapılan aşınmalar, temizlik işlemleri öncesi

Resim: 9 — Narteks (batı yan-kuzey yarı): Koruma ve onarım işlemleri sonrası

Resim: 10 — El Nazar Kilisesi: Dış görünüm

Resim: 11 — El Nazar Kilisesi: Bir bölümü çökmüş ve yarılmış olan naos tabanı

Resim: 12 — El Nazar Kilisesi: Naos tabanının daha fazla çökmemesi amacıyla örülen destek duvarı

RAPPORT DE TRAVAUX EPIGRAPHIQUES ET NUMISMATIQUES AU MUSEE DE TOKAT EN JUILLET 1988

Bernard REMY*

Brigitte Le GUEN-POLLET

Birsel ÖZCAN

Michel AMANDRY

Au mois de septembre 1986, lors d'une visite touristique dans la région du Pont, j'avais remarqué tout l'intérêt des collections épigraphiques et numismatiques du beau musée de Tokat. J'avais alors indiqué à sa directrice Madame Birsel Özcan que je souhaitais vivement pouvoir les étudier avec elle. Elle m'avait aussitôt donné son accord. Aussi, lorsqu'en septembre 1987 j'ai été nommé responsable des programmes pour l'Antiquité à l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, ai-je demandé une autorisation de travail scientifique à la Direction générale des Antiquités et des Musées du Ministère de la Culture. Elle me fut accordée. J'ai eu le plaisir d'associer à cette entreprise Brigitte Le Guen-Pollet, pensionnaire à l'IFEA, qui a travaillé avec Birsel Özcan, Michel Amandry et moi à Tokat en juillet 1988. Elle vous entretiendra dans quelques instants des premiers résultats de nos travaux sur la collection d'inscriptions antiques. Pour ma part, je vais vous présenter très succinctement un trésor de monnaies de bronze des villes du Pont frappées sous Mithridate VI Eupator.

**Michel Amandry, Bernard Remy et Birsel Özcan: UN TRESOR
MONETAIRE DU MUSEE DE TOKAT BRONZES MUNICIPAUX
DE MITHRIDATE VI EUPATOR DECOUVERTS A BİNBAŞIOĞLU**

Dans le courant du mois d'avril 1981, a été mis au jour dans la nécropole de Binbaşıoğlu, un petit village des environs de Zile, l'antique Zela

(*) Bernard REMY, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Nuru Ziya Sokak, 22—P.K. 54 80072 Beyoğlu / İSTANBUL

Brigitte Le GUEN—POLLET: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Nuru Ziya Sok. 22, P.K. 54. 80072 Beyoğlu / İSTANBUL

Birsel ÖZCAN, Tokat Müzesi Müdürü, TOKAT

Michel AMANDRY, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Nuru Ziya Sok. 22, P.K. 54 80072 Beyoğlu / İSTANBUL

(département de Tokat), un vase de terre grossière contenant 409 monnaies de bronze, frappées au temps de Mithridate VI Eupator par six cités du Pont et de Paphlagonie: Amisos, Sinope, Amastris, Comana Pontica, Cabira et Chabacta. Les circonstances qui ont entouré cette découverte n'ont pu être déterminées avec précision. En assez bon état de conservation, ce trésor est entré la même année dans le médaillier du musée de Tokat où il est actuellement inventorié sous les n° 3684-4092. Grâce à l'autorisation de la Direction générale des Antiquités et des Musées du Ministère de la Culture et à l'amical accueil de Birsel Özcan, la directrice du musée, j'ai pu, avec Brigitte Le Guen-Pollet, étudier, identifier, peser et mouler toutes les pièces de cette trouvaille dans de très bonnes conditions au mois de juillet dernier. Je la publierai prochainement dans son intégralité avec Michel Amandry, Brigitte Le Guen-Pollet et Birsel Özcan. Ce sera d'ailleurs la première publication exhaustive d'un dépôt de monnaies de ce type¹.

Avec 295 exemplaires sur 409, soit 72, 12 %, c'est l'atelier d'Amisos qui a fourni l'essentiel des dénominations de cet ensemble. Viennent ensuite les officines de Sinope (48 ex., soit 11, 74 %), Amastris (38 ex. soit 9, 29 %), Comana Pontica (15 ex., soit 3, 66 %), Cabira (10 ex., soit 2, 45 %) et Chabacta (3 ex., soit 0,74 %).

Pendant le règne de Mithridate VI Eupator (111-63 avant J.-C.) neuf cités du Pont (Amaseia, Amisos, Cabira, Chabacta, Comana Pontica, Gazoura, Laodicée, Pharnacia, Taulara), quatre de Paphlagonie (Abonotichus, Amastris, Pimolisa et Sinope) et une de Bithynie (?) (Dia) ont émis un monnayage qui, selon la formule d'E. Babelon², "présente une remarquable conformité dans l'aspect, les dimensions, les poids et les types". Ces monnaies ont été très bien décrites par W.-H. Waddington. E. Babelon et Th. Reinach dans le *Recueil général des Monnaies d'Asie Mineure*, mais leur répartition chronologique est due à F. Imhoof-Blumer, dans un article publié en 1912³ La deuxième édition du *Recueil* parue en 1925. n'a mal-

- (1) La région de Tokat a déjà livré un autre trésor tout à fait semblable à celui-ci. Trouvé à Gemene/Gündoğru, en 1967 et composé de 252 bronzes municipaux, il est mentionné dans An Inventory of Greek Coins Houts (EGCG, ed. M. THOMPSON, O. MORKHOLM et C.M. KRAAY, New York, 1973, sous le n° 1385 et figure actuellement dans les collections du musée d'Ankara. Nous envisageons de l'étudier prochainement. Sur les trésors de bronzes de Mithridate VI Eupator, voir aussi IGCH, n° 1379-1382, 1385-1387, 1389-1392.
- (2) W.H. WADDINGTON, E. BABELON et Th. REINACH, *Recueil general des monnaies d'Asie Mineure I*, 1. *Pont et Paphlagonie*, 1 ère édition, Paris, 1904, 2è édition, Paris, 1925 p.4
- (3) F. IMHOOF-BLUMER. "Die Kupferprägung des Mithradatischen Reiches und andere Münzen des Pontos und Paphlagoniens", *NZ* 1912, p. 169-184, pl. I-II. Voir aussi U. KLEIN, "Zum Aigis/Nike-Typ der Pontisch-Paphlagonischen Bronzeprägung der Zeit des Mithradates Eupator", *GNS*, 19, 1969, cahier 74, p. 24-33.

heureusement pas tenu compte de cet apport fondamental et conservé le classement proposé dans la première édition de 1904.

Dans le trésor de Binbaşıoğlu, on dénombre cinq types de monnaies, avec ou sans monogramme(s) au revers :

1-D / Tête casquée d'Arès à droite-R / Epée dans son fourreau avec le baudrier. Emission des années ca 111-105 avant J.-C., selon la chronologie de F. Imhoof-Blumer.

2-D / Tête de Pallas à droite-R / Persée debout à gauche, venant de décapiter Méduse. Emission des années ca 105-90 avant J.-C. (Fig. 1).

3-D / Egide ornée au centre d'une tête de Méduse-R / Nike marchant à droite. Emission des années ca 105-90 avant J.-C. (Fig. 2).

4-D / Tête de Dionysos, ceinte d'une couronne de lierre à droite-R / Ciste-Emission des années ca 90-80 avant J.-C.

5-D / Tête laurée de Zeus à droite-R / Aigle sur un foudre, les ailes déployées à gauche, regardant en arrière-Emission des années ca 80-70 avant J.-C.

Ils sont très inégalement représentés : 1 exemplaire, soit 0,24 %, du type n° 1-6 exemplaires, soit 1,48 %, du type n° 2-391 exemplaires, soit 95,60 %, du type n° 3-1 exemplaire, soit 0,24 %, du type n° 4-10 exemplaires, soit 2,44 %, du type n° 5.

Frappé abondamment par neuf cités le type n° 1 (Arès / Epée) est représenté par un seul exemplaire d'Amisos (cat. n° 1). Il est donc probable que cette monnaie ne circulait pratiquement plus dans la région au moment de la constitution du trésor. Le type n° 2 (Pallas / Persée) a été émis dans cinq ateliers ; nous le retrouvons ici dans les productions d'Amisos (2 ex. : cat. n° 2-3), Sinope (2 ex. : cat. n° 296-297), Amastris (1 ex. : cat. n° 344) et Comana Pontica (1 ex. : cat. n° 382). Seule manque l'émission de Cabira. Frappé en très grande quantité dans sept ateliers, le type n° 3 (Egide / Nikè) a fourni la quasi totalité des monnaies du trésor. Il figure donc très logiquement dans les productions des six ateliers représentés : Amisos (281 ex. : cat. n° 4-284), Sinope (46 ex. : cat. n° 298-343), Amastris (37 ex. : cat. n° 345-381), Comana Pontica (14 ex. : cat. n° 383-396), Cabira (10 ex. : cat. n° 397-406) et Chabacta (3 ex. : cat. n° 407-409). Émis uniquement à Amisos et à Dia, le type n° 4 (Dionysos / Ciste) est représenté par une seule monnaie d'Amisos (cat. n° 285). Le dernier type (Zeus / Aigle) a été produit dans sept ateliers : seul celui d'Amisos a fourni des dénominations (10 ex. : cat. n° 286-295). Ils sont en très bon état de conservation, ce qui indique que leur frappe est de peu antérieure à la constitution et à l'abandon du dépôt. Les exemplaires d'autres ateliers, comme ceux d'Amastris ou de Sinope,

ne circulaient pas encore sur ce territoire au moment de l'enfouissement du trésor.

Sur les six ateliers représentés dans le trésor de Binbaşıoğlu, Amisos est le seul à avoir fourni des monnaies des cinq types, Sinope, Amastris et Comana Pontica figurent avec des dénominations des types n° 2 (Pallas / Persée) et n° 3 (Egide / Nikè), Cabira et Chabacta avec le seul type n° 3 (Egide / Nikè).

L'abondance numérique de ce trésor donne une certaine valeur aux observations pondérales. D'un diamètre de 28 mm., les monnaies du type n° 2 (Pallas / Persée) ont un poids moyen de 19, 15 g. pour 6 exemplaires. Les monnaies des types n° 1, 3, 4, 5 sont beaucoup plus légères. D'un diamètre de 20 / 21 mm., elles pèsent environ 8 g. (8, 20 g. pour le type Arès / Epée (1 exemplaire) et le type Zeus / Aigle (10 ex.)—8, 60 g. pour le type Dionysos / Ciste (1 ex.). Pour le type Egide / Nikè, qui est abondamment représenté (391 ex.), il est statistiquement possible de comparer le poids des monnaies des différentes cités: à Amisos nous obtenons une moyenne de 7, 44 g. pour 281 exemplaires—à Sinope de 7, 52 g. pour 46 ex.—à Amastris de 7, 55 g. pour 37 ex.—à Comana Pontica de 7,27 g. pour 14 ex.—à Cabira de 7,22g. pour 10 ex. —à Chabacta de 8, 15 g. pour 3 ex. Nous constatons sans surprise une grande uniformité de poids entre les différents ateliers. Seule l'officine de Chabacta semble frapper des pièces légèrement plus lourdes. Toutefois, il convient de rester très prudent dans nos conclusions, puisque cette observation ne porte que sur trois exemplaires.

La présence dans ce dépôt de bronzes municipaux de dix dénominations du type 5 (Zeus / Aigle) laissait penser qu'il avait dû être abandonné dans les années 80–70 avant J.–C., selon la chronologie de F. Imhoof–Blumer. La découverte d'un exemplaire de Sinope de ce type daté de l'année 223 de l'ère locale, soit 75 / 74 avant J.–C.⁴, permet d'être un peu plus précis et de placer l'enfouissement du trésor ca 75 avant J.–C.

En conclusion, je voudrais insister sur les deux aspects essentiels de cette trouvaille de Binbaşıoğlu.

— A l'exception du trésor de Bashköy, composé de plus de 2000 bronzes des cités du Pont et de Paphlagonie⁵, ce dépôt est numériquement le plus important de tous ceux, actuellement connus, qui ont été enfouis dans les dernières années du règne de Mithridate VI Eupator.

— Il renouvelle sensiblement la liste des monogrammes de la série Egide / Nikè d'Amisos.

(4) F. IMHOOF-BLUMER, *op. cit.*, p. 182, n. 77.

(5) IGCH, n. 1388.

Collection épigraphique du musée de Tokat

Brigitte Le GUEN - POLLET

En juillet 1988, j'ai effectué avec Bernard Rémy une mission au musée de Tokat⁶ dont le deuxième objectif consistait à relever les inscriptions grecques et latines, disséminées dans le petit jardin lapidaire ou conservées dans les réserves de plein air. Vu le peu de temps qui m' est imparti, j'ai choisi de faire brièvement devant vous l'inventaire de la collection épigraphique et de ne commenter de manière plus détaillée que quelques inscriptions. L'ensemble des textes sera publié dès que possible avec la collaboration de B. Özcan et de B. Rémy.

Nous avons relevé 25 inscriptions d'époque grecque et romaine, généralement assez bien conservées. Trois seulement étaient gravées en latin: l'épithaphe du centurion de la légion V *Macedonica*, Marcus Caesius Verus, originaire de Pollentia en Ligurie, et deux milliaires du IIIe siècle apr. J.-C.

Sur les 25 inscriptions répertoriées, 5 ont déjà été publiées sur lesquelles je ne reviendrai pas. Il s'agit:

1 / d'une dédicace à un certain dieu Pylon dont le culte paraît limité à la vallée supérieure de l'Iris (Yeşil Irmak) et au Scylax (Çekerek Irmak)⁷,

2 / d'une inscription funéraire développée qui énumère toute une série de malédictions et d'interdictions et dont l'intérêt principal est d'apporter, un témoignage de composition rhétorique effectuée dans la lointaine Néocésarée (Niksar) à la fin du IIe siècle apr. J.-C. par un disciple de l'Athénien Hérode Atticus⁸,

3 / de l'épithaphe du soldat Marcus Caesius Verus⁹,

4 / de deux bornes milliaires datées par D. French de l'époque des Sévère Alexandre¹⁰ pour l'une (soit 234 apr. J.-C.) et de Probus pour l'autre (soit 279 apr. J.-C.)¹¹.

(6) Tous mes plus vifs remerciements vont à la Direction Générale des Antiquités et à la Directrice du musée de Tokat, Mme Birsal Özcan, sans l'autorisation desquels ce travail n'aurait pu se faire.

(7) Voir T.—B. Mitford, *Byzantion* 36, 1966, p. 472.

(8) Voir P. Moraux, *Une imprécation funéraire à Néocésarée*, Paris, 1959.

(9) Voir T.—B. Mitford, *ZPE* 71, 1988, pp. 176—178 et K. Strobel, *Epigraphica Anatolica* 12, 1988, pp. 39—42.

(10) D.—H. French, *Epigraphica Anatolica*, 5, 1985, p. 150 avec fig. 5; Voir *Id.*, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, fasc. 2: an Interim Catalogue of Milestones, part I*, British Institute of Archaeology at Ankara, Monograph n° 9, BAR International Series, 392, 1988, n° 958.

(11) D.—H. French, *Türk Ark. Derg.*, 23, 1976, p. 53 (sans le texte); *Id.*, *ZPE*, 43, 1981, pp. 153—155; *Id.*, *BAR*, 392, n° 959.

L'ensemble des inscriptions, inédites et déjà connues, se répartit de la manière suivante:

- 4 dédicaces
- 1 inscription honorifique
- 15 inscriptions funéraires
- 3 bornes
- 2 fragments plus difficilement identifiables.

Ces inscriptions ont été trouvées en général dans les environs immédiats de Tokat: à l'emplacement ou à côté du sanctuaire de la grande déesse anatolienne Mâ), à Niksar (anc. Néocésarée), au village de Pazar, à quelques kilomètres à l'Ouest de Tokat. Quelques-unes pourraient même provenir de l'antique cité de Sébastopolis du Pont (aujourd'hui Sulusaray).

1. Dédicaces

Parmi les dédicaces inédites, trois commémorent des consécrationes faites aux Empereurs Trajan, Antonin et sans doute Septime Sévère, si la pierre est correctement attribuée à Comana / Gümenek.

— de la dédicace monumentale gravée en l'honneur de Trajan et trouvée à Comana, sur la face sud du tumulus, il ne reste que trois fragments moulurés d'architrave en marbre gris (Fig: 3 a, b, c).

— la dédicace à Antonin le Pieux (Fig: 4) a été trouvée, elle aussi, au pied du tumulus de Comana Pontica. C'est une base de calcaire gris de 133 x 60 x 51 cm, retaillée en haut et peut-être en bas. Brisée dans sa partie inférieure, elle est entamée sur le côté gauche par un gros éclat qui a fait disparaître un morceau du texte:

[Αὐτ]οκράτορι Καίσα]-
ρι Θεοῦ Ἀδριανοῦ υἱῷ
Θεοῦ Τραϊανοῦ υἱῷ-
[ν]ῷ Θεοῦ Νέρουα ἐγγόνῳ
[Τ(ίτῳ) Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἄντῳ-
[ν]εῖνῳ Εὐσεβεῖ Σεβαστῷ
[α]ρχιερεῖ μεγίστῳ δη-
[μ]αρχικῆς ἐξουσίας
[ὁ]πάτῳ τὸ δ'πατρι) πατριδος) Ἱερο-
[καισαρέῳ]ν Κομανέων
[πόλις ?]
[.....]
[.....]ΣΥΝ

A l'Empereur César, fils du divin Hadrien, petit-fils du divin Trajan, arrière-petit fils du divin Nerva, Titus Acilius Hadrianus Antonin Auguste, le Pieux, grand-prêtre, revêtu de la puissance tribunicienne, consul pour la quatrième fois, père de la patrie, (la cité ?) de Hiérocésarée-Comana...

Il s'agit d'une dédicace tout à fait traditionnelle, rédigée, comme il est normal, au datif; le nom de l'Empereur est suivi de sa filiation, puis de ses titres (grand-prêtre, père de la patrie—titre qu'il obtient en 139—consul...); à la fin est indiqué le nom du dédicant (la cité vraisemblablement, mais on pourrait tout aussi bien penser à βουλή ou à δῆμος pour combler la courte lacune de cette ligne). ... Les quelques lettres que l'on lit en bas à droite de la pierre posent problème. Diverses hypothèses sont envisageables. Elles seront discutées dans la publication finale du texte. Disons pour résumer brièvement les choses:

1 / qu'il ne peut être question de la mention de l'année [ἐ-τοῦ]ς ΥΝ =, car la date de 450 ainsi obtenue ne convient à aucune des ères (locales ou autres) auxquelles on pourrait songer.

2 / on peut imaginer en revanche assez facilement à cette place la datation par le magistrat éponyme présidant le collège des archontes (οἱ περὶ τὸν δεῖνα συνάρχοντες¹², avec comme variante possible ἡ συναρχία τοῦ δεῖνα" que l'on rencontre, par exemple, sur une inscription trouvée dans les environs d'Amasia (**Studia Pontica** III, 1, n° 141), mais aussi en Thrace et en d'autres endroits d'Asie Mineure ou la mention d'un magistrat local, vraisemblablement épimélète, (dont le nom serait composé de σύν).

Dans ces deux cas il faudrait encore expliquer pourquoi un espace a été laissé sur la pierre. S'agit-il d'un oubli du lapicide, comme on en trouve certains exemples, ou une façon de souligner que la dédicace n'est pas seulement le fait de la cité, mais aussi du collège des archontes?

Il peut encore s'agir de la préposition σύν: la cité aurait dédié la statue avec sa base¹³ τὸ ἄγαλμα σύν τῇ βάσει ἀνέθηκεν

Quoi qu'il en soit, cette dédicace n'est pas antérieure à 145, année où l'Empereur (138–161) revêtit son quatrième consulat. Ajoutons enfin que le double nom d'Ierocaesarea–Comana que porte la ville et qui est attesté sur plusieurs documents épigraphiques et numismatiques a été adopté à une date inconnue du règne de Trajan¹⁴.

(12) voir *BE* 59, 138 a (Athènes); 62, 174 (Epire); 66, 376 (Milet).

(13) voir *The Inscriptions of Side*, p. 39, n° 135: τὸ ἄγαλμα / τῆς Παρτέμιδος / Ἀδρήλιδος / Παιωνιανὸς / Κόνων / σύν τῇ βάσει / ἀνέθηκεν.

(14) voir *IGR* III, 105, 106 et W.—H. Waddington, *Recueil*, p. 109–111.

II- Inscription Honorifique

Pour ce qui est des inscriptions honorifiques, la seule que nous ayons relevée est un petit fragment de marbre blanc louant un Empereur dont la titulature est malheureusement incomplète. Il ne peut s'agir toutefois que d'Hadrien ou de Trajan.

III- Inscriptions Funéraires

La catégorie la mieux représentée, comme c'est souvent le cas, reste celle des épitaphes. Pour les étudier cependant un double problème se pose, d'ordre à la fois onomastique et stylistique, car il ne s'agit pas de s'intéresser seulement au texte gravé, mais également au support de ce texte et donc au relief. Or, à notre connaissance, si l'on dispose d'un certain nombre de catalogues (tel celui de Pfühl-Möbius, **Die Ostgriechischen Grabreliefs**, paru à Mayence en 1977 / 79) aucun travail d'ensemble (comparable à celui réalisé par Nezih Firath¹⁵ pour la seule Byzance gréco-romaine) n'a à ce jour encore été fait sur le style des stèles funéraires d'Asie Mineure. Toute étude reste, en conséquence, ardue et périlleuse...

De plus, si l'intérêt majeur des textes funéraires réside dans les noms propres nouveaux ou peu répandus que l'on y rencontre, l'état d'infinie dispersion des inscriptions asiatiques à travers de multiples revues ou publications (parfois sans index) et l'absence de Corpus pour certaines régions de l'Asie Mineure (telles précisément le Pont) font qu'il est bien difficile parfois de dire si un nom propre est attesté, et le cas échéant, de tirer quelque conclusion de la fréquence de son emploi dans un endroit donné. C'est donc votre concours à tous que je sollicite aujourd'hui!

Le musée possède une belle collection de huit stèles à frontons, pourvus d'acrotères, dont le tympan est parfois même décoré de motifs floraux ou de représentations figurées. Trois d'entre elles (dont l'une est anépigraphe Fig: 5) ont un fronton orné au sommet d'une palmette et aux angles de demi-palmettes travaillées sur le retour et portent, au centre de leur tympan, un bouclier rond sculpté. Taillées dans une roche granitique, elles sont d'un style si proche que, même si leur lieu de provenance est inconnu, on peut supposer aisément qu'elles ont été fabriquées dans le même atelier régional. Le caractère latin des noms qui y figurent (Caius, Titurnius, Secundus), ainsi que la forme des lettres, incitent à penser que leur gravure n'est pas antérieure au rattachement à l'Empire romain du Pont Polémoniaque, soit aux années 63 apr. J.-C. (Fig: 6, 7).

(15) N. Firath, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964.

En revanche (Fig: 8) une datation assez haute pourrait être proposée pour une stèle de marbre blanc qui rappelle par sa facture une pierre datée du IVe siècle av. J.-C., trouvée dans la nécropole d'Apollonia en Bulgarie, et conservée aujourd'hui au musée de la ville de Burgas. L'intérêt particulier de ce document est qu'il porte des noms thraces, pour l'étude desquels je vous renvoie aux ouvrages classiques de G. Mihailov¹⁶ et de L. Zgusta¹⁷. On lit en effet:

Δοληζέλμις / Αύλουζέλμιος / χαῖρε

Dolèzelmis, fils d'Aulouzelmis, salut!

Au vu d'une telle inscription on peut se demander si le défunt, originaire de Thrace, avait trouvé la mort, alors qu'il passait par hasard dans la région ou si un groupe d'origine thrace, auquel le mort aurait appartenu, était implanté là...

Le texte que nous avons établi en rassemblant quatre morceaux d'un couvercle de sacrophage éparpillés dans le jardin épigraphique constitue la seule inscription funéraire chrétienne de la collection.

IV- Borne

Parmi les bornes que possède le musée, figure une colonne cylindrique de granit trouvée à Dercköy (Pazar). Retaillée à l'arrière, usée au sommet, elle mesure 1m de haut et a un diamètre de 38 cm. Les lettres font entre 3 et 5 cm. Le texte gravé est le suivant (Fig: 9 a, b).

- 1 Ὅροι ἀουλίας τοῦ
εὐαγούς μοναστηρίου
τοῦ ἁγίου Ἰωάννου
τοῦ βαπτιστοῦ τοῦ ἐπι-
- 5 λεγομένου σταυροῦ
φιλοτιμηθέντες
παρὰ τῶν εὐσεβ(ε)σ(τάτων) Β(α)σ(ιλέων)
ἡμῶν Μαυρικίου
Τιβεριίου καὶ
- 10 Κωνσταντίνης.

(16) *Langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943.

(17) *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Prague, 1955.

L. 6: pour l'emploi du terme φιλοτιμηθέντες, voir une inscription similaire de Djuwaniyeh en Syrie centrale¹⁸, l. 7: pour la résolution des abréviations SBS, voir par exemple une inscription de Cyr (Syrie du Nord) citée par Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, Tome IV, II, col. 1554 et un document de Kara Yakoub, près de Basilica Therma en Cappadoce, REG, XV, 1902, p. 321, n° 23.

Bornes de l'inviolabilité du monastère sacré de Saint-Jean Baptiste, dit Saint-Jean de la Croix, octroyées par la grâce de nos très pieux Empereurs Mauricius Tiberius et son épouse Constantina.

L'inscription a été gravée après la mort de l'Empereur Tibère et l'accession au trône d'un énergique soldat originaire de Cappadoce, Flavius Mauricius Tiberius, le 14 août 582 et 602, date à laquelle ce dernier est mis à mort avec tous les siens. La graphie du texte confirme par ailleurs cette datation: les lettres o et u sont liées à plusieurs reprises, suivant l'usage commun à cette date, et l'on constate un mélange de caractères latins et grecs (l.7: emploi du sigma lunaire grec et du s latin).

La colonne supportant l'inscription servait à délimiter la zone qui, autour du monastère de Saint-Jean Baptiste, jouissait du droit d'asile concédé par l'Empereur, i.e. qui constituait un lieu de refuge dans lequel certaines personnes et certaines choses¹⁹ étaient à l'abri de toute contrainte ou saisie. Bon nombre de textes épigraphiques (syriens notamment), de textes sur papyrus provenant d'Egypte, ainsi que plusieurs sources juridiques (telles le *Code Théodosien*, le *Code Justinien*, les *Novelles* de Justinien) et quelques passages d'historiens (Zozime, Ammien Marcellin) font état de ce privilège, couramment attesté dans la Grèce ancienne²⁰. Le document conservé au musée de Tokat est, à cet égard, rédigé de la manière la plus simple et traditionnelle: la désignation du sanctuaire étant juste suivie du nom du Souverain accordant l'asylie.

De manière assez surprenante, il faut attendre la fin du IVe siècle pour que les églises ne soient plus considérées comme des lieux d'asile sous l'effet de la coutume, mais en vertu de la loi. Le plus ancien texte législatif –qui d'ailleurs ne crée pas le droit d'asile, mais le restreint, date de Théodose

(18) Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, Tome IV, II, col. 1556.

(19) De nombreuses catégories de personnes ont été en effet successivement exclues de ce droit, telles les débiteurs du fisc, les juifs simulant la conversion, les esclaves armés....

(20) Pour la bibliographie de la question, voir l'article "Droit d'asile" dans le *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, tome IV, II, col. 1554 sqq et dans le *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, tome IV.

le Jeune (392): l'asile ne comprenait alors que l'église même. La première reconnaissance véritable et générale de l'asile ecclésiastique par l'Etat romain remonte très probablement au 21 novembre 419, date à laquelle le privilège d'asylie fut porté à 50 pas au-delà de l'église, soit à 37 m et 50 cm. Ce sont Théodose II et Valentinien qui, en 431 apr. J.-C., étendirent encore un peu plus ce droit: tout l'enclos de l'église avec ses constructions, "ses cellules, habitations, petits jardins, bains, places et portiques" devenant lieux de sûreté au même titre que l'intérieur du temple²¹...

L'octroi de ces bornes d'inviolabilité servaient tout autant les intérêts de l'Eglise que de l'Etat:

— L'Empire reconnaissait le droit d'asile de l'Eglise et la défendait contre les excès de ceux qui abusaient de la protection des prêtres et compromettaient l'exercice du culte (en mangeant, dormant par exemple à côté de l'autel... voir **Code Théodosien IX, 45, 4**).

— L'Eglise en revanche promettait (du moins implicitement) de s'opposer elle-même aux abus de ce droit "malsains pour l'Etat".

Quant à la localisation du monastère dont il est question dans ce document, elle paraît difficile à déterminer, puisqu'il semblerait qu'il y ait eu dans la région plusieurs édifices consacrés à Saint-Jean²².

Pour en finir avec cette présentation rapide des inscriptions du musée de Tokat, j'aimerais revenir sur un stèle funéraire en parfait état de conservation qui illustre bien, à mon sens, le type de documents que l'on peut trouver dans l'ancienne province du Pont. Nous avons failli l'oublier, car elle n'était pas dans le jardin, mais au premier étage, face contre terre. Il s'agit (Fig: 10) d'une stèle rectangulaire de marbre (32,5 x 12,5 x 11 cm), de provenance inconnue, surmontée d'une rosette à six pétales sculptée dans un cercle, inscrit lui-même dans un plus grand cercle. L'inscription, gravée dans une niche cintrée de 9 cm de large sur 21 cm de haut dit:

ΠΥΘΟ/ΔΩΡΙ/ΔΟΣ/ ἈΝΤΩ/ΝΙΟΥ / ΜΥΗ/ΜΗΣ ΧΑ/ΡΙΝ

(21) voir F. Martroye, "L'asile et la législation impériale du IVe au VIe siècle", *Mémoires de la soc. nat. d. antiquaires de France*, 75, 1919, pp. 159—246.

(22) F. Cumont (*Studia Pontica II*, pp. 111—117; voir aussi Grégoire, *BCH* 1909, pp. 4—6; Schultze, *Kleinasion*, pp. 157—165; A. Bryer et D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, Washington, 1985, p. 95 et n. 34) en évoque un, connu également sous le nom de Monastiri, qu'il décrit comme une excavation creusée dans le versant ouest du plateau appelé Kara Samsoun, à proximité de la ville du même nom. L'autre est mentionné par un document épigraphique et situé sur l'acropole d'Amasia (voir *Studia Pontica III*, I, p. 112; col. 2338 C.)

En souvenir de Pythodoris, fille d'Antonios

Pythodoris est un nom bien de la région, puisqu'il s'agit de celui de la célèbre reine du Pont qui à la mort de son mari Polemon gouverna, aux dires du géographe Strabon, l'un de ses contemporains (XI, 2, 20; XII, 3, 37), "les Colchidiens, Trapézonte, Pharnacia, et les barbares de l'arrière-pays". C'est vraisemblablement en souvenir de l'illustre souveraine que la fille d'Antonios a été appelée ainsi. L'exemple n'est d'ailleurs pas isolé. En effet ce même nom, choisi pour des raisons sans doute identiques, se lit sur une inscription gravée sur un rocher dans les environs d'Amasia (SP III, 1, n° 111). On pourrait facilement imaginer qu'après le Ier siècle av. J.-C. Pythodoris fut pendant un temps le prénom à la mode... et que notre inscription n'est pas antérieure au règne de la souveraine (ce que la graphie semble également confirmer).

Fig. 1 — Monnaie de Comana Pontica du type n° 2: Pallas / Persée (n° 382)

Fig. 2 — Monnaie de Chabacta du type n° 3: Egeide / Niké (n° 409)

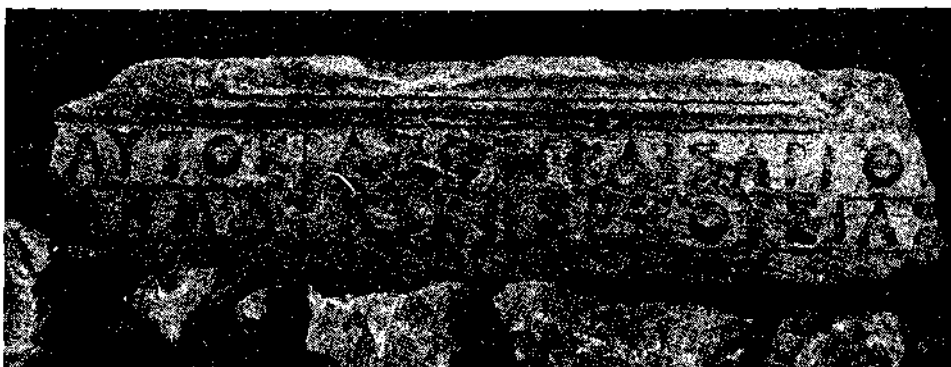

Fig. 3a — Dédicace en l'honneur de Trajan

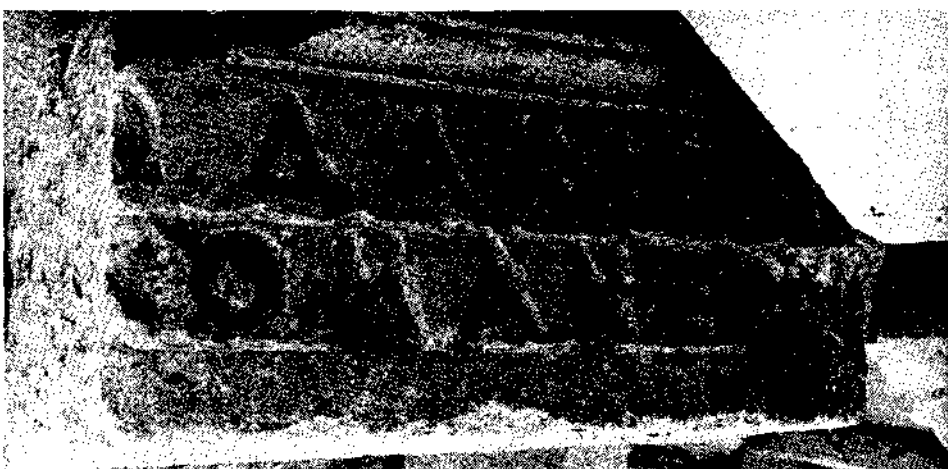

Fig. 3b — Dédicace en l'honneur de Trajan

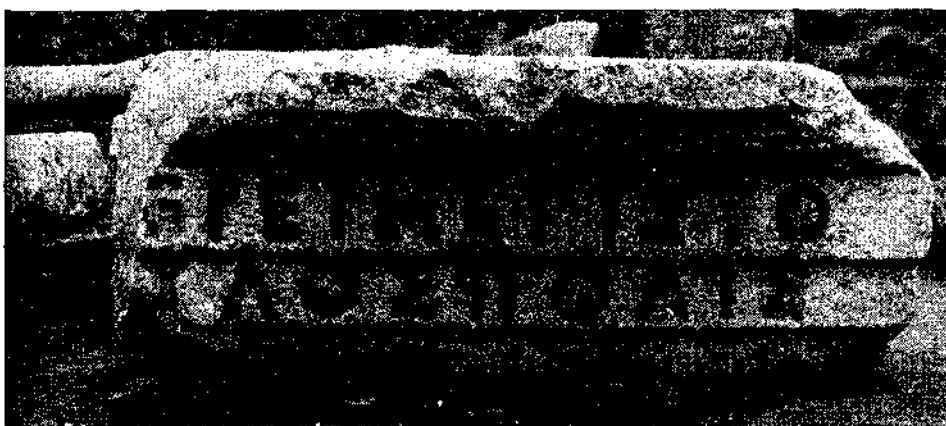

Fig. 3c — Dédicace en l'honneur de Trajan

Fig. 4 — Dédicace eu l'honneur
d'Antonin le Pieux

Fig. 5 — Stèle funéraire anépigraphe

Fig. 6 — Stèle funéraire de Caius,
fils de Titinius

Fig. 7 — Stèle funéraire de Stephanos, fils de Secundus

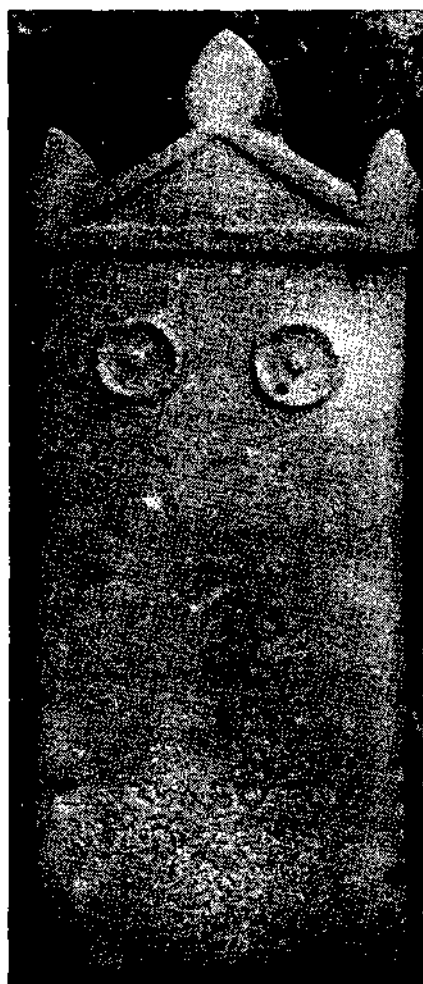

Fig. 8 — stèle funéraire de Dolèzelmis, fils d'Aulouzelmis

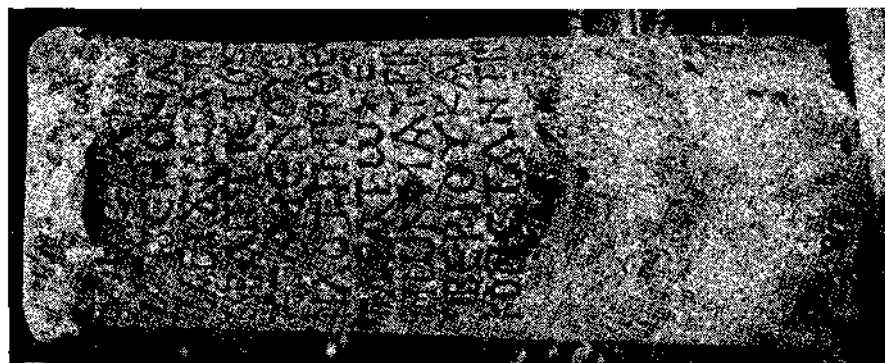

Fig. 9a — Borne d'asylie du monastère de Saint-Jean Baptiste

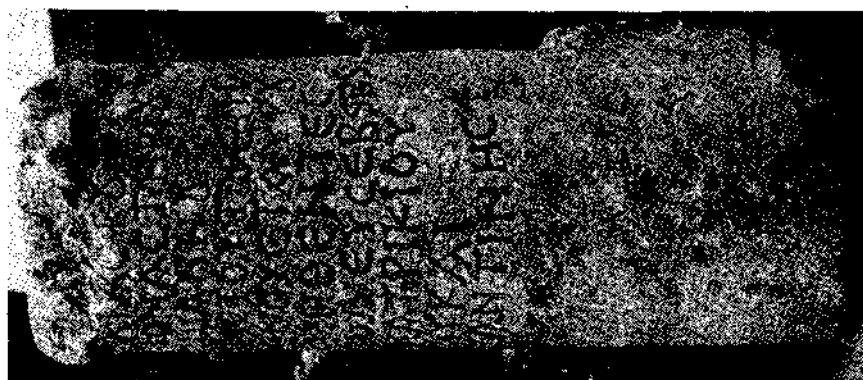

Fig. 9b — Borne d'asylie du monastère de Saint-Jean Baptiste

Fig. 10 — Stèle funéraire de Pythodoris, fille d'Antonios

VAN - DİLKAYA HÖYÜĞÜ ERKEN TRANSKAFKASYA KERAMİĞİ

Gülriz KOZBE*

Yaklaşık M.Ö. 4. binin ortalarında, Transkafkasya'nın Kura-Aras nehirleri arasında kalan topraklar üzerinde Yakın Doğu'nun en uzun ömürlü ve en geniş yayılım gösteren tarihöncesi kültürü başlamıştır¹. El yapımı, açkılı bir tür çanak çömlek kullanan, yöresel farklılıklara sahip mimari tarzları olan ve bazı bilim adamlarınca Hurriiler olarak adlandırılan bu halklar, Transkafkasya bölgesinden, Doğu Anadolu, Batı İran ve Filistin yöresine kadar uzanan geniş bir alan içinde varlık göstermişlerdir. Yaklaşık 1500 yıl süren bu kültürü biz, ilk defa Charles Burney tarafından önerildiği gibi "Erken Transkafkasya Kültürü" olarak adlandırdık. Radyo-karbon tarihlemelere göre M.Ö. 4. binyılın son çeyreği ile 2. binyılın ilk çeyreği arasında sürdüğü düşünülen kültür, kendi içinde 3 evrede incelenmektedir:

- Erken Transkafkasya (Bundan sonra E.Tr.) I evresi: M.Ö.c. 3250-2650,
- E.Tr. II evresi: M.Ö.c. 2650-2300,
- E.Tr. III evresi: M.Ö.c. 2300-1800 / 1750.²

Van-Dilkaya Höyüğü'nde 1984 yılında başlatılan kazılarla söz konusu kültürün Van Gölü Havzası'na gelişi ve buradaki gelişimiyle ilgili problemleri buluntular ışığında kısmen çözümlemeyi amaçladık³.

Dilkaya Höyüğü, aynı adı taşıyan köyde, Van-Gevaş arası sahil yolunun göl tarafında kalmaktadır. Merkez ilçeye 33 km. uzaklıktadır (Harita: I).

(*) Araş. Gör. Gülriz KOZBE, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bornova / İZMİR

(1) Sagona (i), 15.

(2) Burney 1971, 43.

(3) Çilingiroğlu 1985, 151-162; Çilingiroğlu 1986, 81-94; Çilingiroğlu 1987, 229-248; Çilingiroğlu 1988, 261-272.

Dilkaya Höyüğü 1984–1988 kazılarında çıkan ve araştırma konusunu oluşturan bu çanak çömlek türünden yaklaşık 11000 keramik kazı kayıtlarına geçirilmiştir. Bunlardan ancak çizimleri yapılarak değerlendirilen ve malzemenin yaklaşık % 14'ünü oluşturan 1500 örneğin burada incelenmesi yapılacaktır.

Dilkaya'da ele geçen E.Tr. çanak çömleğinin kap biçimleri, bu keramiğin genel tipolojisine uyum göstererek fazla çeşitlemeye sahip değildirler. Çanaklar, kâseler, çömlekler ve küpler beş yıl boyunca bir bütünlük içinde rastlanılan formlardır.

Çanaklar

Düzleştirilmiş ağız kenarı (Resim: 1a),

Basit ağız kenarı (Resim: 1b),

Dışa dönük ağız kenarı (Resim: 1c) ve

Pervaz ağız kenarı (Resim: 1d) olmak üzere 4 tür profile sahiptirler.

Ağız çapları genellikle 22–28 cm. arasında değişen çanakların derinlikleri fazla değildir. Yayvan görünümlü çanakların 36 ila 40 cm. arasında ağız genişliğine sahip olan birkaç örneği ise mutfak leğenini andırmaktadır. Nitekim tümünün kalın cidarlı olması bunların, mutfak kapları olarak ayrılan kaba ve dikkatsiz yapılmış çanaklar olduklarını düşündürebilir. Çoğunlukla kulplu ve tutamaklı olmaları ve ocakta kullanımın sebeb olduğu koyu yanma izleri de bu düşüncüyü destekler.

İncelediğimiz **kâseler** ise 3 tür profil gösterirler:

Düzleştirilmiş ağız kenarı (Resim: 2a),

Dışa dönük ağız kenarı (Resim: 2b) ve

Basit ağız kenarı (Resim: 2c).

Kâselerin ağız çapları genellikle 8 ila 20 cm. arasında değişmektedir. Dilkaya E.Tr. kâselerinde en yaygın profil olan basit ağız kenarı, E.Tr. kültürünün yayıldığı tüm yörelerde de büyük kullanım görmüştür. Bu tip kâseler yarım kürevi gövdeye sahiptirler. Kâselerde cidar kalınlıkları çanaklara göre daha incedir. Kulplu ve tutamak pek kullanılmamıştır.

Çömlekler, Dilkaya kazısından elde edilen çok sayıda örnekleriyle en yaygın keramik formudur ve

Dışa dönük ağız kenarı (Resim: 3a) ile

Pervaz ağız kenarı (Resim: 3b) olmak üzere 2 tip profil gösterirler. Bunlardan dışa dönük ağız kenarlılar daha kalabalık bir grup oluştururlar. Bu çömlekler, boyun yükseklikleri kıstas alınarak;

Alçak boyunlular ve

Yüksek boyunlular şeklinde 2 alt gruba ayrılmaktadırlar.

Dışa dönük ağız kenarlı çömleklerin gerek yüksek, gerekse alçak boyuna sahip bazı örneklerinde ağız çapı ile karnın en geniş noktasından alınan karın çapı arasındaki fark oldukça azdır. Bu da, kaplara silindirik bir görünüm dolayısıyla bugünkü kavanozları andıran ince, uzun bir biçim kazandırmaktadır. Bunların ağız çapları 8 ila 12 cm. arasında değişmektedir (Resim: 4). Bununla birlikte ağız çapı 20 cm. veya daha fazla olanlar, yuvarlak ve geniş gövdeleriyle farklı bir çömlek formunu oluştururlar. Çok sayıda ele geçen bu çömlekler kanımızca pişirme işinde kullanılmaktadırlar (Resim: 5).

E.Tr. keramiğinde büyük kapların sevilen ağız profili olarak bildiğimiz ve yabancı terminolojide "rail rim"⁴ olarak geçen pervaz ağız kenarının Dilkaya çömleklerinde sıkça uygulandığını görmekteyiz. Kulp ve tutamak çömlek formunda yaygın bir kullanımı gördüğü halde Dilkaya'da kulplu örnekler az sayıda ele geçmiştir.

Dilkaya E.Tr. **küplerinde** en çok

Pervaz ağız kenarı olmak üzere (Resim: 6a),

Dışa dönük ağız kenarı (Resim: 6b)

İçe ve dışa doğru kalınlaştırılmış ağız kenarı (Resim: 6c).

İçe dönük dar ağız kenarı (Resim: 6d) şeklinde başlıca 4 profil saptanmıştır. Ortalama 25 cm. ağız çapına sahip küplerin yanı sıra ağız genişliği 75 cm. yi bulan, "pithos" anlamında büyük küpleri de görmek mümkündür. Bu büyük boy küplerin çoğunluğunda pervaz ağız kenarı gözlenmektedir. Ağız kenarının üstü düzleştirilerek elde edilen ağız tablası, olasılıkla kapakları oturtmaya yarıyordu.

İçe ve dışa doğru kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip küpler Dilkaya Höyüğü malzemesi içinde dikkate değer bir grup oluştururlar. Fakat bunların benzerlerine şimdilik başka E.Tr. yerleşme yerinde rastlanılmamıştır. Sanki Dilkaya'ya özgü bir form gibidir.

Elimizde çok sayıda kulplu örnek yoktur. Bununla birlikte bulduğumuz çok sayıdaki büyük boy parmak-delikli kulplara dayanarak küplerin çoğunlukla kulplu olduklarını öne sürebiliriz. Malzememizde yer alan ve tek örnekle temsil edilen 3 kulplu küp örneğine Dilkaya'da olduğu gibi diğer E.Tr. yerleşme yerlerinde de ender rastlanılmaktadır (Resim: 7).

(4) Burney 1958, 165.

Dilkaya Höyüğü E.Tr. keramiğinin 4 ana formunu tanıttıktan sonra aynı malzeme içinde yoğun olarak gördüğümüz parmak-delikli kulplarından söz edebiliriz (Resim: 8). Bunlardan başka:

İp delikli kulplar,

Yalancı-delikli kulplar ve

Şerit kulplar ele geçmiştir. Kulplar, kapların üzerinde az sayıdadır. Genellikle tek başlarına bulunmuşlardır. Diğer adı Nahçıvan olan parmak-delikli kulp, Urmiye ve Van Gölü havzaları, Orta Aras vadisi ve Trialeti'den oluşan bölgede, bölgeye özgü bir kulp olarak ortaya çıkar. Dilkaya Höyüğü kulp yapımında Karaz ve Van'ın kuzeyinde kalan bölgenin etkisinde kalmış olmalıdır, çünkü batıdaki Keban bölgesinde bu kadar yaygın değildir⁵. Tutamaklar, Dilkaya'da kulplar kadar yoğun olarak görülmez.

Dilkaya'da işlevini yitirmiş, parmakla tutulamayacak kadar ufak kulplar da söz konusudur. Bunlar olasılıkla kulp yapma geleneğine alışmış çömlekçinin vaz geçemediği uygulamalarıdır (Resim: 9).

Dipler hakkında söyleyeceklerimiz örneklerin az sayıda oluşundan dolayı çok sınırlıdır. Düz dipler, görüldüğü kadarıyla, Dilkaya E.Tr. keramiğinde en yaygın olanıdır. Büyük, küçük her türlü formda kullanılmıştır (Resim: 10). Ayrıca geniş ağız çaplı, büyük boy küplerin depo ve kilerlerde sabit durduklarını kabul edersek, bunların zemine, gövdelerinin bir kısmına kadar gömülmelerine uygun sivrileştirilmiş diplere sahip olmaları da mümkündür.

Kapak örnekleri Dilkaya'da yadsınamaz sayıda ele geçmiştir. Bir adet disk şeklindeki örnek dışında hepsinin orta yerinde çukur bir kısım vardır. Kulplu örneklerde, kulplar bu çukur kısma yerleştirilmektedir (Resim: 11).

Siyah, kahverengi, kiremit rengi, devetüyü ve gri incelediğimiz E.Tr. çanak çömleğinin dış yüzünde rastlanan başlıca renklerdir. En hakim olanı siyah ile kahverengidir. Araştırmamıza dahil ettiğimiz 1500 örneğin yaklaşık % 60'ında bu renkler görülür. Keramiklerin iç ve dış yüzleri arasında renk farkı vardır. Bu özellik, dış yüzü siyah olan keramiğin % 80'inde bulunmak-tadır. İç yüzdeki renkler genellikle açık renktir. Kapların ağız kenarlarında ve gövde kısımlarında çoğunlukla 2 renk ile olan alacalanmalar vardır. Renkler Dilkaya E.Tr. keramiğinde, formlara bağlı olarak bir özellik göstermezler; ancak çömleklerde siyah renk % 40, küplerde kahverengi % 40, kâse ve çanaklarda ise siyah ve gri renkleri yine % 40 oranlarında kullanılarak diğer renklere kıyasla daha yaygın bir görünüm kazanmışlardır.

(5) Burney 1958, 166—186.

Dilkaya E.Tr. çanak çömleğinde fazla arıtılmayan kilin içine katkı maddesi olarak kum, taşçık ve mika katılmıştır. Deniz hayvanı kabuğu ve bitkisel katkı seyrek olarak kullanılır.

Elimizdeki örneklerin % 98'i astarlıdır (Resim: 12). Astar çoğu zaman ince bir tabaka halindedir, ancak bazı kaplarda kalın tabakalar halinde uygulanmıştır. Kullanılan astarın rengi çoğu zaman keramiklerin kil renginden farklıdır. Çanak çömleğin açıklanması da astar kadar Dilkaya E.Tr. keramiğinde yaygın bir unsurdur (Resim: 13). Astar ve açık işlemleri sonucunda keramik yüzeyleri E.Tr. keramiğinin en ayırt edici özelliği olan parlaklığa kavuşmuşlardır. Örneklerin % 87'si açıktır. Açık çoğunlukla orta kalitededir. Özellikle dış yüzeyleri siyah renk olan ve biçimleri küçük çömlek ve kâse olan kaplarda açık daha iyi işçilik gösterir.

Elimizdeki çanak çömleklerin hepsi el yapımıdır. Kaplar pişme kalitesinde bir birlik göstermezler. Dilkaya malzemesinde orta ve iyi dereceler yaygın durumdadır.

Bezeme, Dilkaya E.Tr. keramiğinde çok sık görülen bir unsur değildir. İncelemeye alınan 1500 örneğin yaklaşık % 20'si kazıma, oluk, kabartma ve baskı teknikte yapılmış bezemeye sahiptir. Bunlardan oluk bezeme % 50 gibi bir oranla Dilkaya'da en yaygın olanıdır. Bezeme daha çok çömlek ve küpler üzerinde uygulanmıştır (Resim: 14). Yapılan inceleme sonucunda siyah renkli kâse ve çanakların kaliteli işçilik ve yapım gösterdikleri zaman kazıma bezemeye sahip oldukları anlaşılmıştır (Resim: 15). Oluk ve kabartma bezeme teknikleri daha çok ve küplerin üzerinde mevcuttur.

İçi taraflı ve boş üçgenler, dörtgenler, zigzaglar, kesişen ve paralel doğrular, kazıma ve oluk bezemede görülen başlıca motiflerdir (Resim: 16). Ayrıca oluk şeklindeki çentikler ve sarmallar oluk bezemede kullanılan diğer unsurlardır. Oluk bezemenin bir başka varyasyonu olan dairesel oluk-ve-oluk bezeme çoğunlukla küplere uygulanmıştır (Resim: 17). Genellikle plastik şeritler halinde varlık gösteren kabartma bezeme birçok kap üzerinde parmak baskı ve dairesel oluk gibi bezeme teknikleri ile tamamlanmıştır. Ayrıca stilize edilmiş hayvan başı ve sarmal motifi de gözlenmiştir (Resim: 18).

Buraya kadar biçim ve dış özellikleriyle tanıtmaya çalıştığımız Dilkaya E.Tr. keramiğinin paralellerini diğer E.Tr. yerleşme merkezlerinde E.Tr.II ve III evrelerine karşılık gelen yapı katlarında bulmaktayız. Nitekim bu durum Dilkaya'da mimari ile de uyum içindedir. N5 açmasında 5 adet yapı ortaya çıkarılmıştır. İki adeti dörtgen iki adeti yuvarlak planlıdır

(Resim: 19). Dörtgen yapılar geç evreye, yuvarlak yapılar ise erken evreye aittirler⁶. Yapıların beşincisi ise erken dönem yuvarlak yapılarından geç dönem dörtgen yapılarına geçiş olmalıdır, çünkü her iki plana da sahiptir ve iki evreli kullanım görmüştür. Başka yerleşme yerlerinde E.Tr. II'den III'e geçişte görülen mimarideki bu değişiklik⁷ kanımızca Dilkaya'da tek bir evre içinde meydana gelmiş olabilir, çünkü evreler arasında kesin ayırıcı herhangi bir yangın tabakasına şimdilik rastlanılmamıştır. Yangın tabakası yapıların üzerinde yer almaktadır. Olasılıkla E.Tr. II evresi söz konusu yangınla son bulmuş ve E.Tr. III evresi başlamıştır.

M.Ö. 4. Binin sonlarından itibaren büyük bir bölümü Transkafkasya üzerinden ilerleyerek Doğu Anadolu'ya giren insan toplulukları beraberlerinde getirdikleri bu keramik geleneğini dolayısıyla burada da uygulamışlardır. Höyüğümüzde ve yörede ele geçen buluntulara dayanarak söz konusu göçün Van Gölü havzasına E.Tr.II evresinde ulaştığını söyleyebiliriz.

E.Tr. yerleşme merkezlerinde ortaya çıkartılan keramiklerin özellikleri, birbirlerine göre büyük farklılıklar göstermezler. Yapılan incelemeler sonucunda Dilkaya keramiğinin kuzeyde Orta Aras vadisinde, güneyde Batı İran'da ve batıda Keban bölgesinde birçok benzeri saptanmıştır. Bunlara dayanarak Dilkaya E.Tr. keramiğinin genel anlamda orta kaliteli işçilik gösterdiğini ve biçimsel bir gelişmenin söz konusu olmadığını söyleyebiliriz. Kanımızca Dilkaya'da gelişmiş bir köy yaşantısının olmaması burada vasıflı keramiğin üretilmesini engellemiştir. Nitekim Dilkaya'da ortaya çıkartılan dörtgen ve yuvarlak ev mimarisi de bu savı destekler görünümündedir.

Şimdilik yoğun olarak E.Tr.II'ye, kısmen E.Tr. III'e tarihlediğimiz bu keramiklere ait formların ve bezeme türlerinin devamlılığı önümüzdeki yıllarda sürdürülecek çalışmalarla daha iyi aydınlatılacaktır.

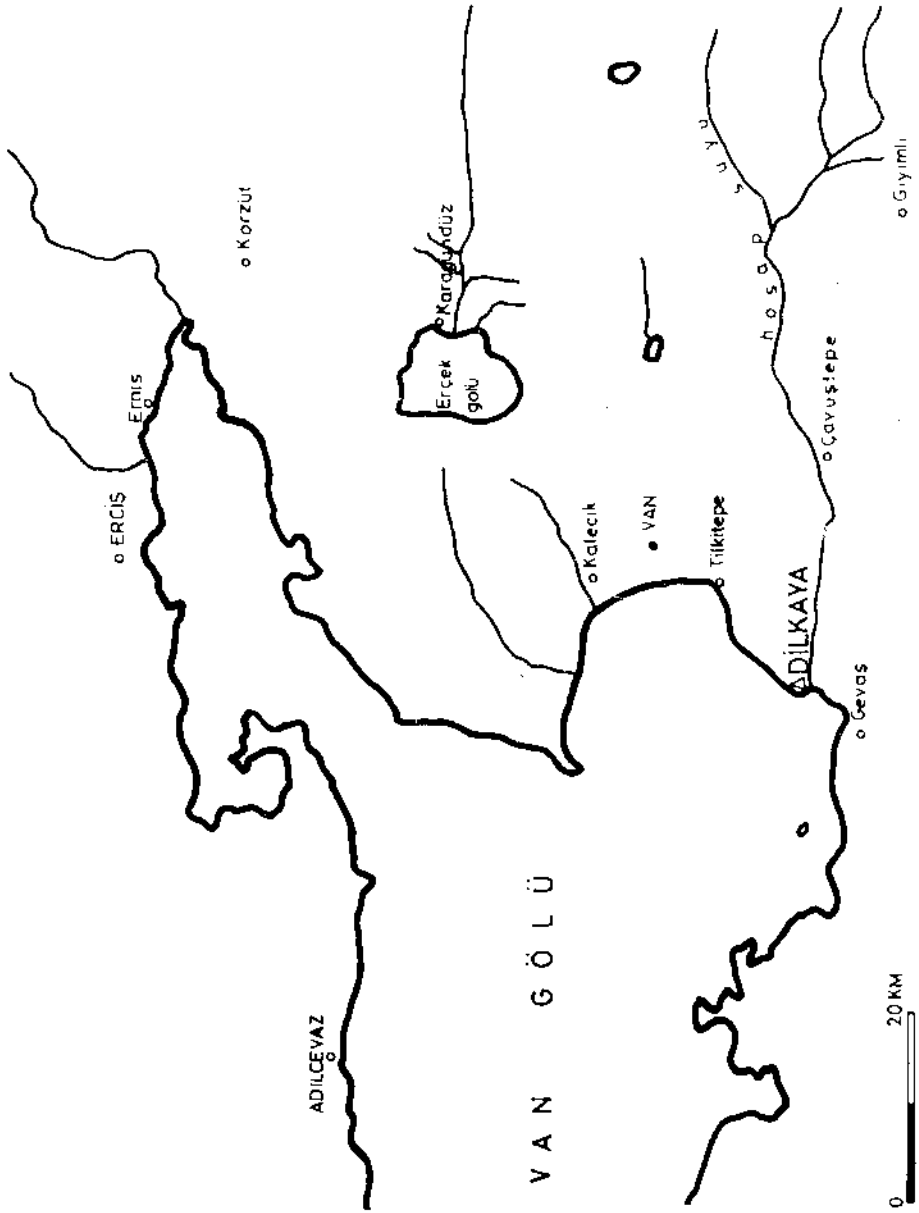
Bu araştırmanın gerçekleşmesi için Dilkaya Höyüğü E.Tr. malzemesi üzerinde çalışmama izin veren Sayın Hocam Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'na teşekkür etmeyi görev sayarım.

(6) Çilingiroğlu 1987, 229—230, Res. 2; Çilingiroğlu 1988, 262. plan 2—3, Res. 3.

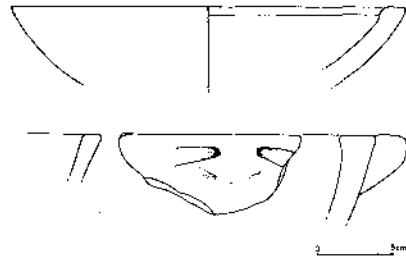
(7) Burney 1971, 59—61; Burney 1961, 237—240.

KAYNAKLAR

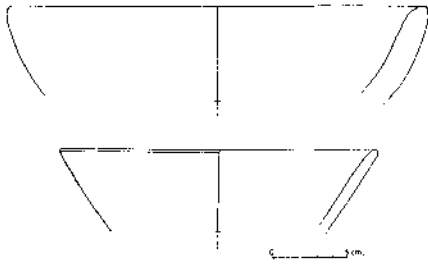
- BURNEY 1958: C.A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *AS* VIII, 1958, 157—209.
- BURNEY 1961: C.A. Burney, "Circular Buildings Found at Yanık Tepe, in North-West Iran", *Antiquity* XXXV, 1961, 237—240.
- BURNEY 1971: C.A. Burney, *The Peoples of the Hills*, Londra 1971.
- ÇİLİNGİROĞLU 1985: A. Çilingiroğlu, "Van Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları", *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, 151—162.
- ÇİLİNGİROĞLU 1986: A. Çilingiroğlu, "Van Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985", *VIII. Kazı Son. Top. I*, Ankara, 1986, 81—94.
- ÇİLİNGİROĞLU 1987: A. Çilingiroğlu, "Van Dilkaya Höyüğü Kazısı", *IX. Kazı Son. Top. I*, Ankara, 1987, 229—248.
- ÇİLİNGİROĞLU, 1988: A. Çilingiroğlu, "Van Dilkaya Höyüğü 1987 Kazısı", *X. Kazı Son. Top. I*, Ankara, 1988, 261—272.
- SAGONA: A.G. Sagona, *The Causasian Region in the Early Bronze Age*, Oxford, 1984, (Part i).

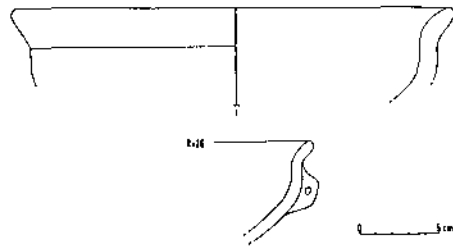
Harita: 1

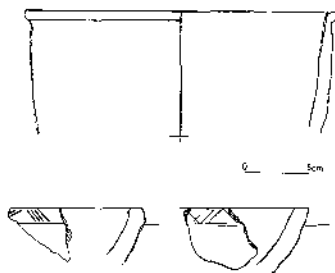
Resim: 1a

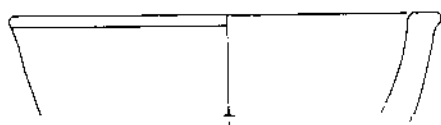
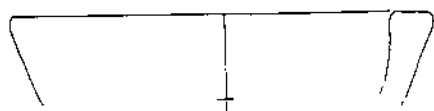
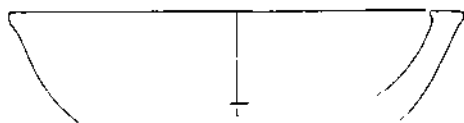
Resim: 1b

Resim: 1c

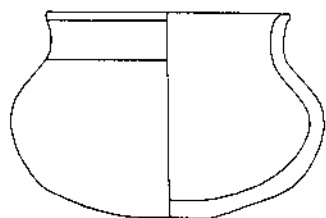
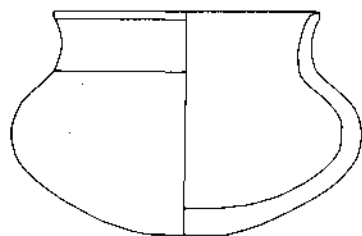

Resim: 1d

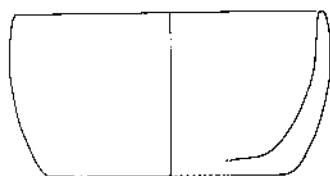
0 5cm.

Resim: 2a

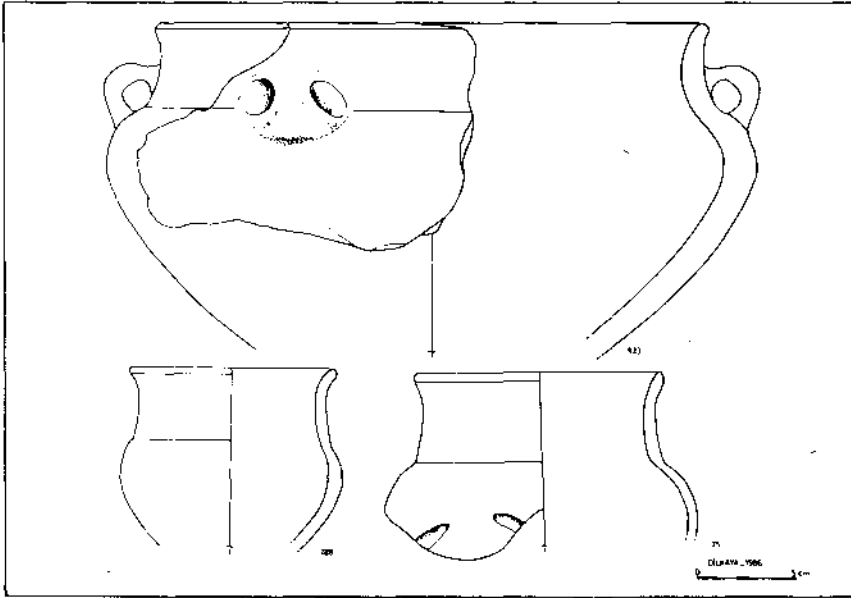
0 5cm.

Resim: 2b

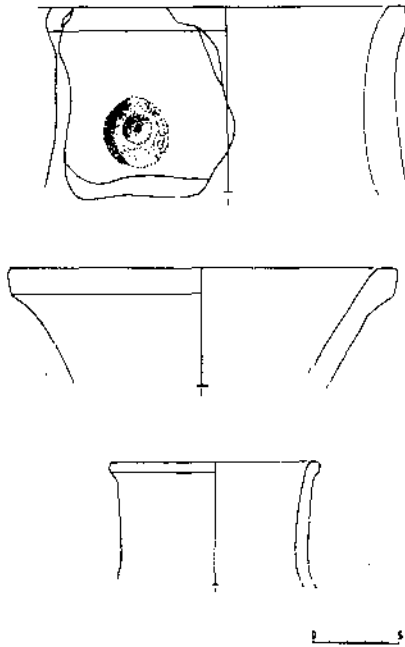

0 D. KAYA 1986 5cm

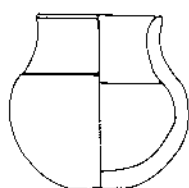
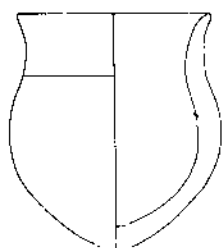
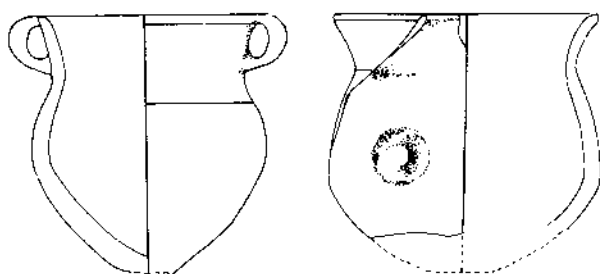
Resim: 2c

Resim: 3a

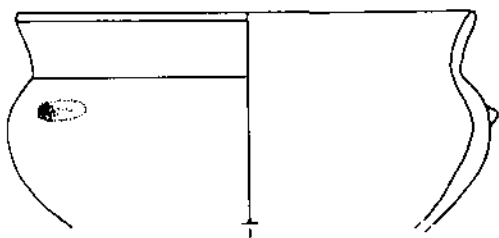

Resim: 3b

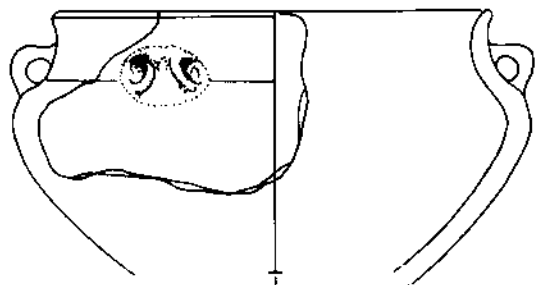

0 5 cm

Resim: 4

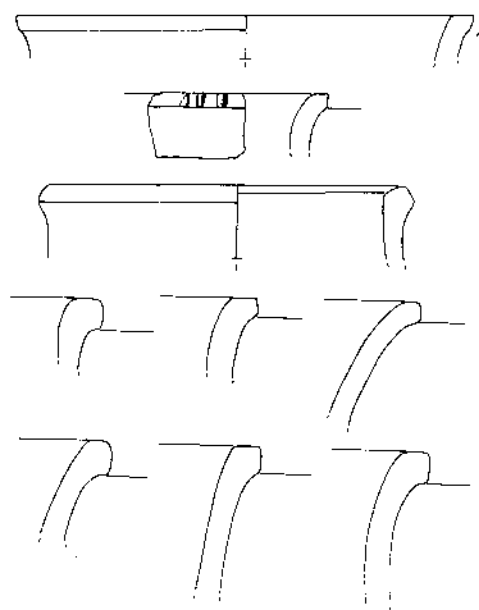

0 5 cm

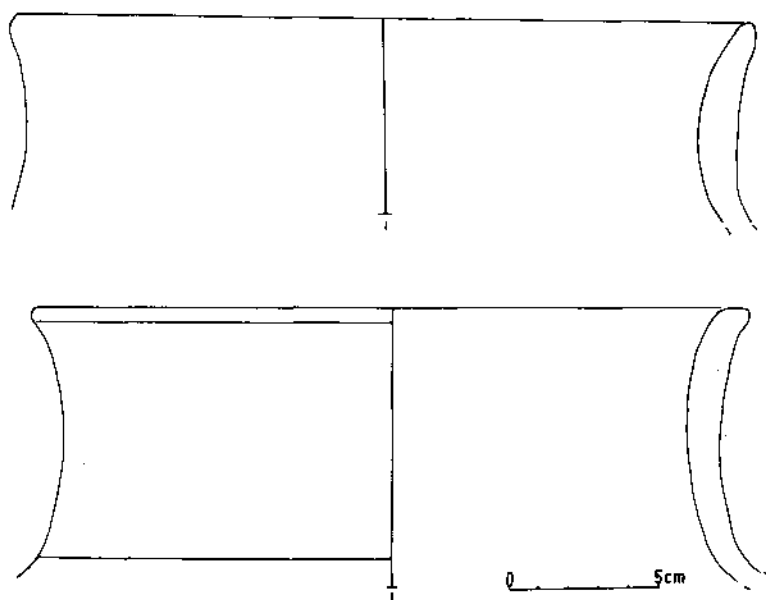

0 5 cm

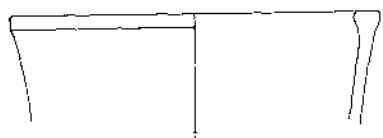
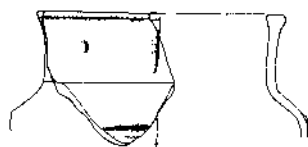
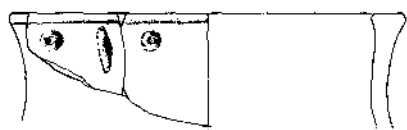
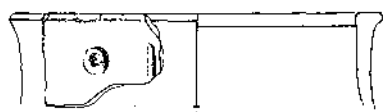
Resim: 5

Resim: 6a

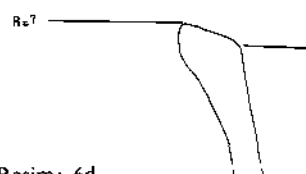
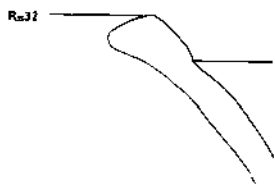
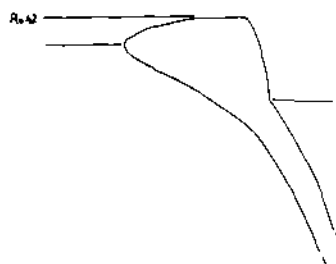

Resim: 6b

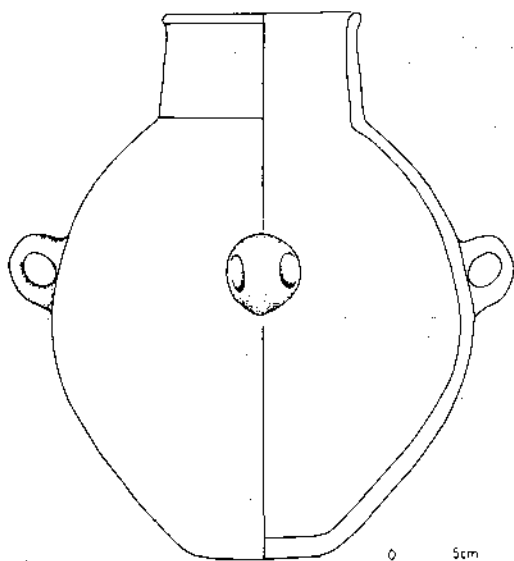
0 5 cm

Resim: 6c

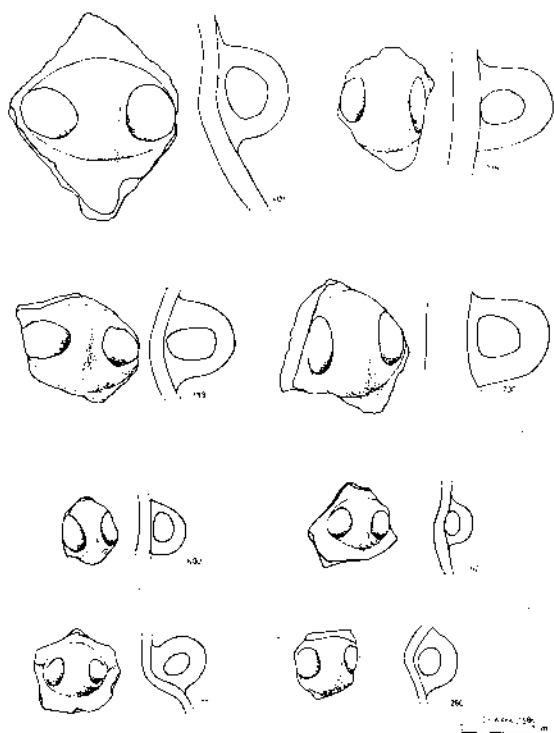

0 5 cm

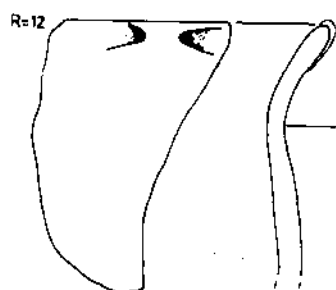
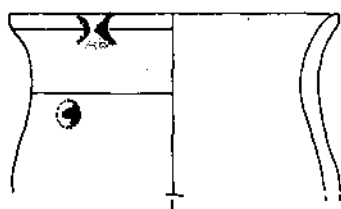
Resim: 6d

Resim: 7

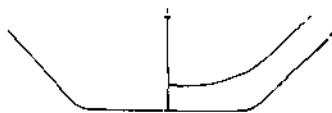
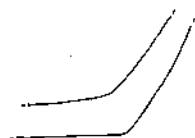
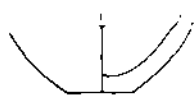
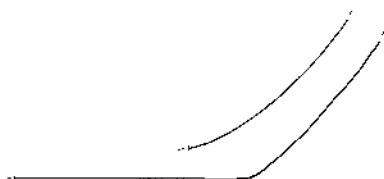

Resim: 8

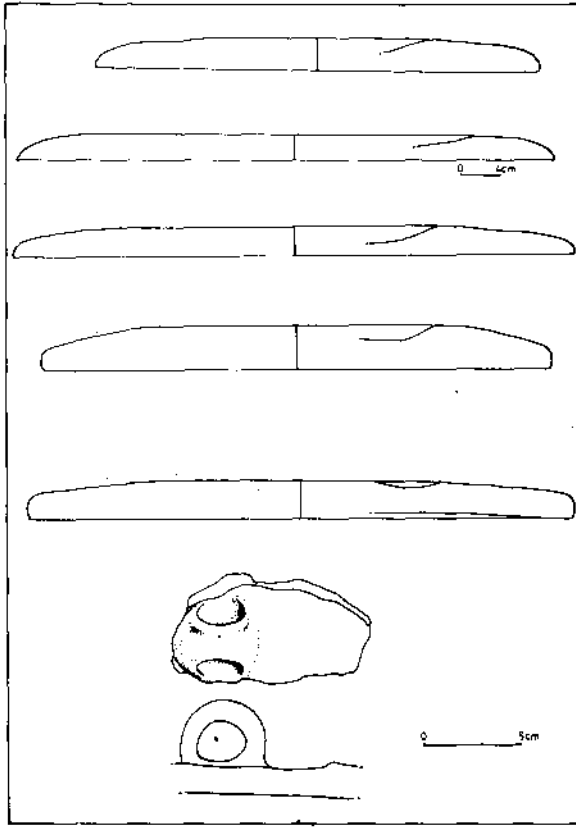
0 5c

Resim: 9

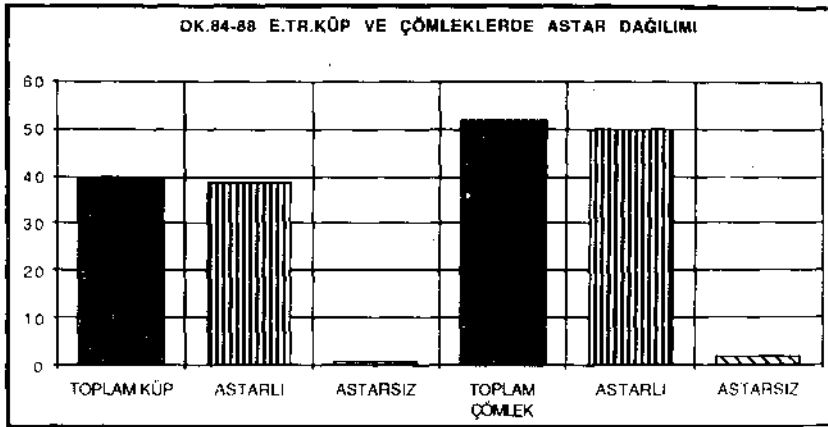

0 5cm

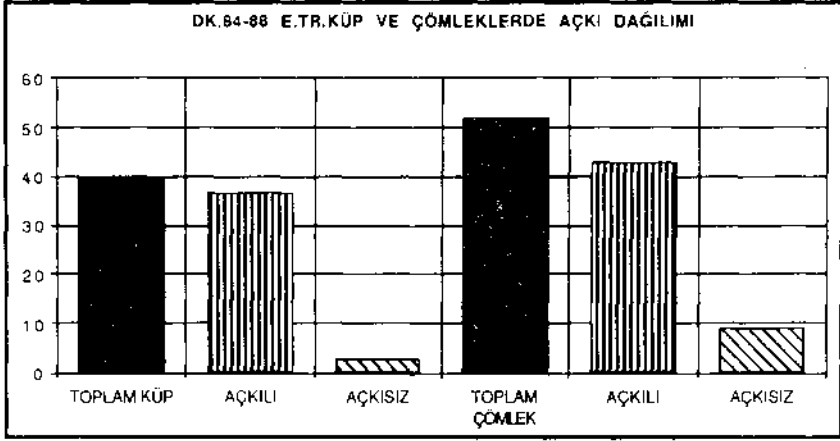
Resim: 10

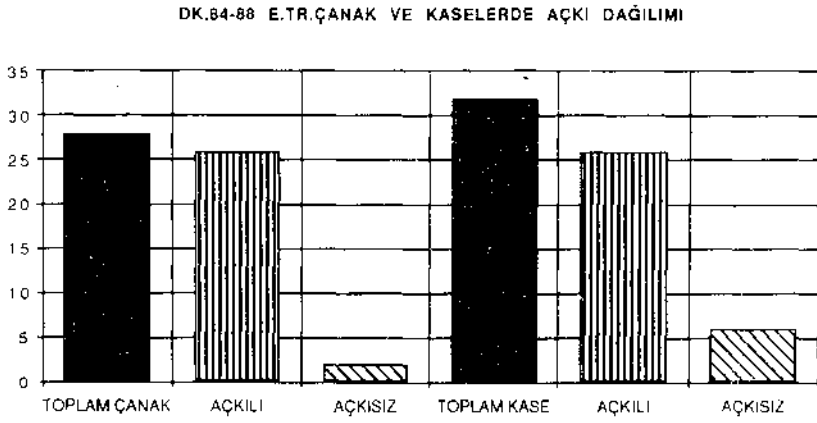
Resim: 11

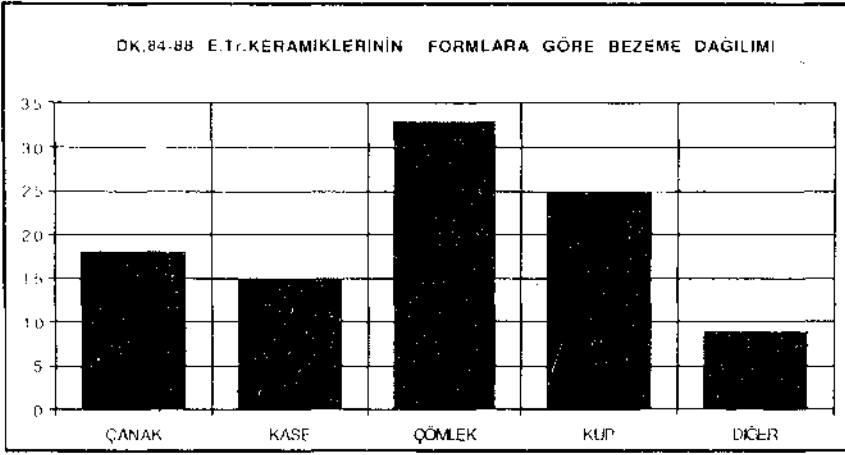
Resim: 12

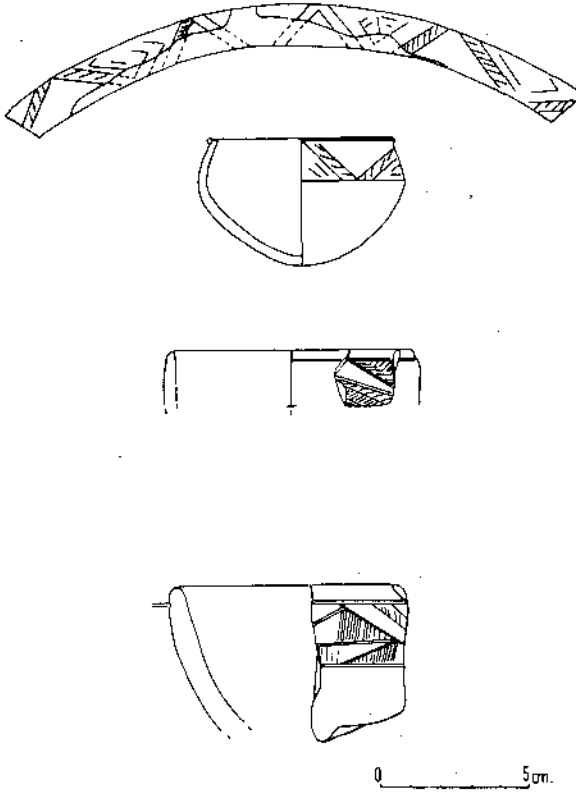
Resim: 13

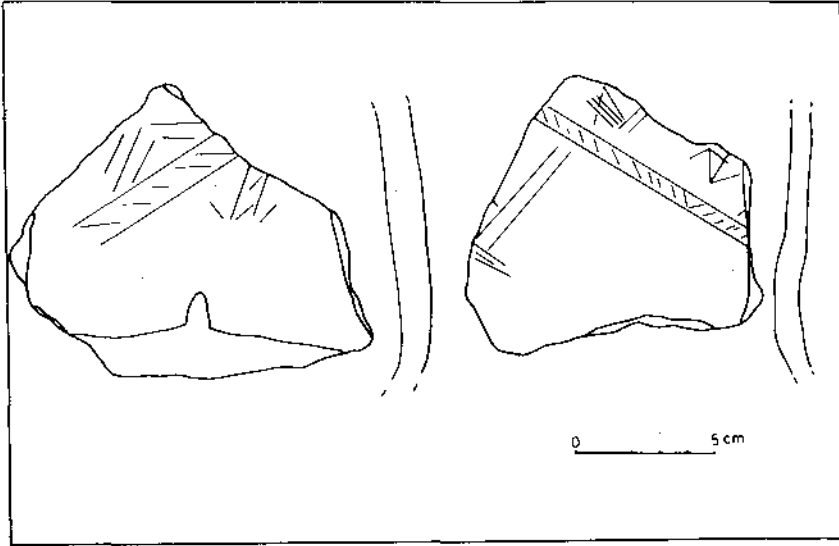
Resim: 13a

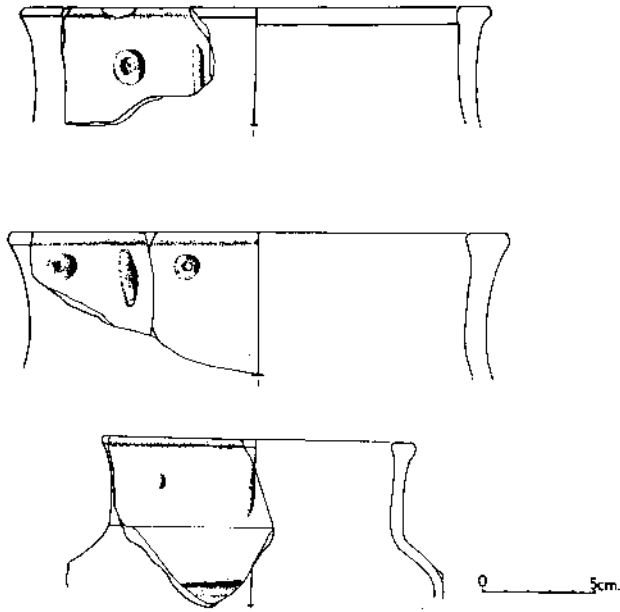
Resim: 14

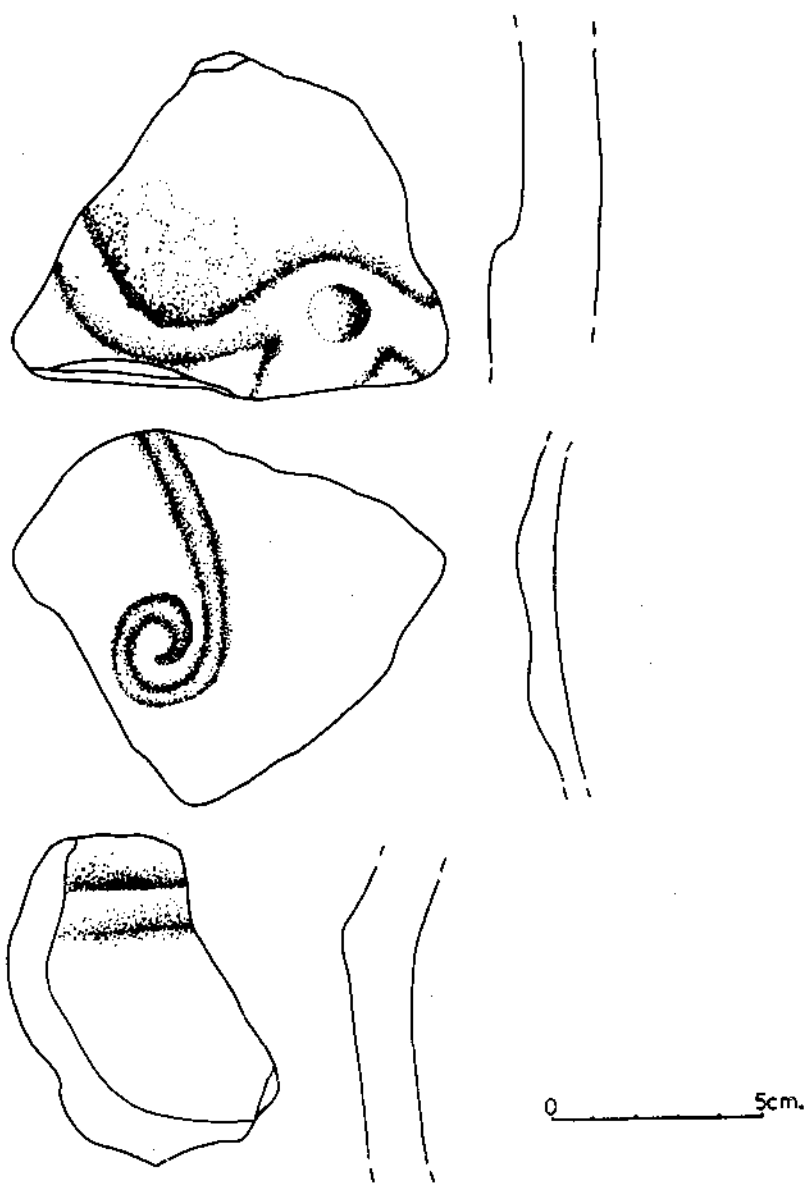
Resim: 15

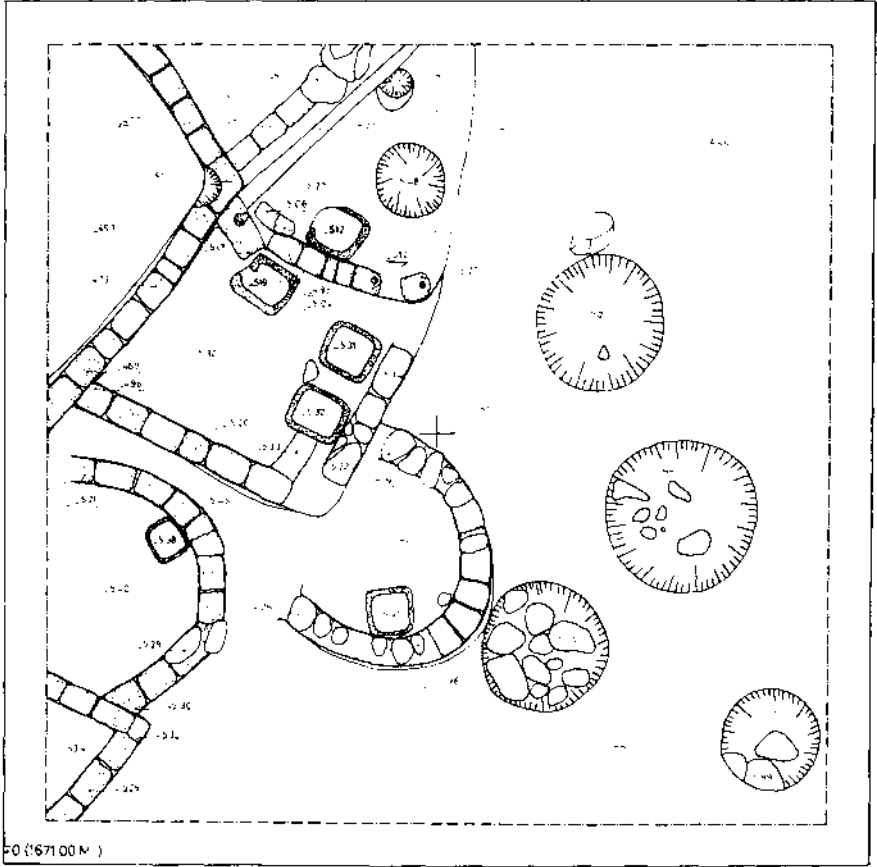
Resim: 16

Resim: 17

Resim: 18

DILKAYA-1986

N 5 Acması

Ölçek: 1/40

Resim: 19

DATÇA / REŞADIYE ANTİK SERAMİK ATÖLYELERİ KAZISI, 1988

Numan TUNA*

Jean - Yves EMPEREUR

Datça, Reşadiye Mahallesi, Kiliseyanı mevkiinde ilk kazı kampanyası 12-23 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Bodrum Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Dr. Numan Tuna'nın bilimsel sorumluluğunda, Türk -Fransız işbirliğinde uzman arkeologlardan oluşan kazı heyeti şu üyelerden oluşmaktaydı: Fransız Arkeoloji Okulun'dan Jean-Yves Empereur, Ege Üniversitesi'nden Ersin Doğer, CNRS'ten Dr. Armand Desbats, Colette Laroche ve Nergis Günsenin. Ayrıca, Ege Üniversitesi'nden üç öğrenci: Aslı Altıkulaç, Adnan Kurtulmuş ve Cansın Pınaroğlu ile desinatör Işık Şahin bu heyet içinde yer aldılar.

Datça arkeolojik kazıları Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve katkılarıyla başlatılabilmektedir. Ayrıca, Fransız Dışişleri Bakanlığı ve CNRS'in Antik Amphoralar Servisi RCP 830 tarafından projeye maddi katkı sağlanmıştır. Projemizin önemini kavrayıp izin ve maddi katkı sağlayan bu kuruluşlara burada kazı heyeti adına teşekkürü bir borç biliriz.

1988 yılında başlatılan kazı kampanyasında, 1986 ve 1987 kampanyalarında Prof. M. Picon tarafından yapılan proton-elektromanyometre araştırmaları ile yerleri keşfedilen üç fırının 1988 Temmuz ayı süresince kazılması öngörülmektedir. Bu fırınlar, herbiri Arkaik, Hellenistik ve Roma İmparatorluk çağlarına ait olmak üzere Reşadiye atölyelerinin faaliyet gösterdiği tarihsel dönem içindeki çanak-çömlek üretimindeki değişimi yansıtmaları bakımından seçilmişlerdir. Reşadiye kazıları, atölyelerin çanak çömlek tipleri itibariyle üretim düzeyinin belirlenmesi, amphora üreticileri

(*) Doç. Dr. Numan TUNA, King Abdul Aziz University, Collage of Engineering S.E.D.
P.O. Box: 9027 Jeddah /S. ARABİSTAN
Dr. Jean-Yves EMPEREUR, CNRS 1, rue Raulin 69007 Lyon /FRANSA

arasındaki ilişkilerin anlaşılması, üretimin örgütlenmesi ve zaman içindeki değişimlerini yöntemli bir şekilde değerlendirilmesi fırsatını verecek idi¹.

Oniki günlük bir çalışma süresi ayırabildiğimiz 1988 yılı sezonu Reşadiye kazılarında, sadece 25 no'lu parselde bulunan Hellenistik fırının kazısını gerçekleştirebildik (Resim: 1). 1988 sezonunda gerçekleştirilen kısa kampanyanın esas amacı 1986 da saptanan 25 no'lu parseldeki manyetik anormalliklerin (Resim: 2) geçerlilik payının kontrol edilmesi idi². 25 no'lu parselin kuzeyindeki anormallik dağılımının yoğunlaştığı bölgede fırın olasılığını düşünerek 15 x 5 metre boyutlarında açılan sektörde (Resim: 3), üst toprak seviyesinin hemen 40 cm. altında ızgarası ile birlikte korunmuş fırın seviyesi belirdi.

Daha aşağı seviyelere inildiğinde, fırının M.Ö.4. yüzyıl sonu ile M.Ö.3. yüzyıl başına ait çoğu mühürlü olan amphoralar deposundan oluşmuş daha eski bir dolgunun ortasında inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Beş metre çapında olduğu belirlenen bu büyük fırının (Resim: 4) daha çok amphora üretiminde kullanılmış olduğunu düşünebiliriz.

Fırının pişirme ızgarası ve dolgu platformu doğu ve batıdaki alçak bölümlerden 20–30 cm. kadar yüksekte bir taban oluşturmakta ve döşemedeki kırmızı toprak rengi ile ayırdedilmektedir³.

- (1) Reşadiye antik seramik atölyeleri ile ilgili yayın için bk: N. Tuna, "Datça Yarımadası Yüzeysel Araştırmaları, 1981," *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı: Ankara, Şubat, 1982*, Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md. (Ankara: 1983), sh. 360–361 ve 361 de plan 3; N. Tuna, "İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzeysel Araştırmaları, 1984," *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Ankara, Mayıs 1985*, Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md. (Ankara: 1986), sh. 216–17 ve resim 10; J.Y. Empereur ve M. Picon, "A la recherche des fours d'amphores," *Recherches sur les amphores grecques, Suppl. XIII, B.C.H.* (1986), sh. 116–123; N. Tuna, "Datça Yarımadasında Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri," *X. Türk Tarih Kongresi: Ankara, Eylül 1986*, T.T. Kurumu (Basılıyor); N. Tuna, "İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzeysel Araştırmaları, 1985–86," *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Ankara, Nisan 1987*, Eski Eserler ve Müzeler Gn. Md. (Ankara: 1988), sh. 313–316, plan 22–25 ve resim 30–34; N. Tuna, J.Y. Empereur, M. Picon ve E. Doğer, "Rapport préliminaire de la prospection archéologique Turco-Française des ateliers d'amphores de Reşadiye—Kiliseyanı, sur la péninsule de Datça," *Anatolia Antiqua I* (1987), sh. 47–52; N. Tuna, "Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzeysel Araştırmaları, 1987," *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı: Ankara Mayıs 1988*, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bşk. (Ankara: 1989), sh. 141–158; J.Y. Empereur, "Producteurs d'amphores dans les ateliers de Reşadiye," *VI. Araştırma Sonuçları Topl. Ankara: Mayıs, 1988*, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bşk. (Ankara: 1989), sh. 159–163.
- (2) 1986 yılı yüzeysel araştırmalarımızla ilgili raporumuzda sadece 25 no'lu tarladaki olası fırın yerini işaret eden manyetik anormallik haritasını daha önce yayınlamıştık: N. Tuna, J.Y. Empereur ve diğerleri, a.g.m., sh. 47–52. Rapordaki şekil 4'te görülen 25 no'lu tarlanın manyetik haritası bu metinde kazı açma sınırları ile yeniden verilmiştir (bk: Resim 2).
- (3) Resim 4'teki planda kesik taralı alanlar fırın tuğlasından döşenen platformu göstermektedir.

Alt kattaki ısıtma odasından gelen sıcak havanın çıkışını sağlayan çok sayıda ısıtma kanalları ile birlikte fırının ızgarası iyi şekilde korunmuş olduğu görülmüştür (Resim: 5). Fırının yoğun kullanım gördüğü süre içinde defalarca tamir gördüğü yapılan tamir dolgularından anlaşılmaktadır.

Izgara platformunun üzeri nasıl kapatıldığı konusunda kanıt olabilecek çevre duvarı izleri güneybatıda pişmiş toprak döşeme renginin açıldığı kesimlerde görülmektedir. Ancak, pişirme odasını örten çatının oturduğu plan (konik veya dikdörtgen) hakkında konuşmak için elimizdeki bulgular yetersizdir. Planda çift çiziklerle gösterilmiş saban izlerinden görüleceği gibi (Resim: 4), bu seviye tarım faaliyetleri ile tahrip edildiğinden, ne yazık ki pişirme odası planı okunamayacak şekilde bozulmuştur.

Kısa süreli kazı kampanyasında ne ızgara tabanının altına inmeye, ne de fırının girişini keşfetmeye vaktimiz oldu. Buna rağmen, yaklaşık olarak fırının inşa tarihini *terminus ante quem* bir tarih olarak mühürlü amphora kulplarının değerlendirilmesiyle saptayabiliriz. Fırının en geç M.Ö.3. yüzyılın ilk çeyreğine rastlayan bir dolguda inşa edilmiş olduğunu düşünüyoruz. Isıtma kanallarındaki dolgu malzemesinde bulunan mühürlü amphora kulplarından anlaşıldığı gibi, fırın M.Ö.2. yüzyılın birinci yarısında terk edilmiştir. Önümüzdeki 1983 sezonunda ısıtma odasını ızgaranın altından açarak, yeni bulgular sayesinde şu anda M.Ö. 275'ten M.Ö.150'ye uzanan bir dönem içinde kalan tarihlemeyi kesinleştirmek istiyoruz. Böylece, ısıtma odasını ve kuzeydoğu yönünde olduğunu tahmin ettiğimiz ısıtma odası girişini açarak, fırının tümünü belirleme fırsatını elde etmeyi umuyoruz.

Fırının kuzeydoğusunda açılan 5 x 5 metrelik bölümde atölye tesisatlarından bir kısmı ortaya çıkarıldı (Resim: 4). Kuzeydoğudaki mekandan hemen doğudaki bir başka mekana inen merdiven ve doğu mekanının kuzey duvarında görüldüğü kadarıyla horasan harcı ile tecrit edilmiş olması (Resim: 6) gibi kanıtlara dayalı olarak, burada kil çökeltme havuzları olduğu düşünülebilir. Bu varsayımın doğrulanması için bu kesimde kazının genişletilmesi gerekiyor.

Bu mekanlarla fırın arasında, çevrede horasan ismi ile anılan doğal yapı harcından yapılma tekne kilin hazırlanması için gerekli karışımlarda kullanılıyor olmalıydı (Resim: 4). Burada taban üzerinde genç dolgu daha sık olduğundan, plandaki izlerden görüldüğü gibi tekne ve ait olduğu taban pulluk sürümleriyle tahrip olmuştur.

Bu alanın hemen güneyinde çoğunluğunu M.Ö.4. yüzyıl sonu ile M.Ö.3. yüzyıl başına ait amphoralardan oluşan atıkların bulunduğu çöp çukuru (Boutros) saptanmıştır (Resim: 4'teki plan).

Bu atık malzeme bizim boşalttığımız fırından daha eski bir fırına ait olmalıdır. Bu olası fırın belki de bu yıl açılan fırının güneyinde görülen bir diğer manyetik anormallikler alanına neden olmaktadır.

Çöp çukurunda ele geçen bol seramik malzemenin çoğunluğunu mühürlü olan amphoralar oluşturmaktadır. Bunlardan önemli bir grup oluşturan (7 adet) ΠΑΟ mühürlerini, ismi ΑΠΟ. ile başlayan tek bir üreticiye YUNANCA ait isim kısaltmalı monogram mühür tipi içinde bir alt seri olarak kabul ediyoruz⁴ (Resim: 7).

Aynı depoda gemi pruva grubuna ait 4 adet amphora kulbu da ele geçti⁵. Bu mühürlerde görülen gemi pruvası özellikleri Knidos paralarında görüldüğü gibidir. Diğer şehir-devletlerinkinden farklı olarak (Phaselis, Samos gibi) koruyucu göz ve gemi pruvasına dönük koç başı tipiktir⁶. Bulunan mühürlerin iki farklı kalıba ait oldukları anlaşılmıştır. Bu kulplardan ikisi Dorigenis, diğer ikisi de Moskhion adını taşımaktadırlar.

Antik Reşadiye çömlekçileri amphoralardan başka günlük seramik te üretmekteydiler. Kazıda ele geçen malzeme arasında badem ağızlı büyük olpeler (Resim: 8), geniş kenarlı yatay kulplu ve ayaklı kaideli büyük lekaneler (Resim: 9), içe dönük ağızlı çanaklar (Resim: 10), çoğu zaman kırmızı perdahlı düz kiremitler ve üçgen şekilli kiremit kapakları, kalıptarlar görülmektedir. Ayrıca, ince seramik sınıfından küçük çanaklara ve skyphoi gibi tiplere bollukla rastlanmaktadır. Fiziko-kimyasal analizle bu parçaların atölyenin üretimine ait olup olmadıkları veya çömlekçilerin günlük tüketim kaplarına mı ait olduğu anlaşılabacaktır.

1988 sezonunda, kazı ile beraber eski yıllarda yapılan çalışmaları bütünlüleyici yüzey araştırmalarına da devam edildi. Bu araştırmaların özellikle Damokrates atölyeleri ile ilgili olan bulgularına değinmek istiyoruz:

Resim: 1'deki planda Damokrates ve haleflerinin görkemli atölye artıklarına ait arkeolojik dolgulardan oluşan tepe karayolunun hemen kuzeybatı kenarında görülmektedir. Bu üreticiler M.Ö. 188'de Rhodos hegemonyası ile beraber Reşadiye'ye yerleşip, M.Ö. 167'de alanı Rhodos'lularla terketmeyip, Mithridates savaşlarıyla M.Ö. 88-85 yıllarında meydana gelen üretim krizine kadar amphora üretimine devam etmişlerdir. Üretici

(4) Karşılaştırma için bk: y.a.g.m., sh. 48 ve resim 2; Empereur (1989), a.g.m., sh. 160, Tuna (1987), a.g.m., sh. 316 ve resim 34.

(5) Karşılaştırma için bk: Empereur, a.g.m., sh. 160 ve sh. 163'te resim 3. Tuna (1987), a.g.m., sh. 315, resim 32.

(6) Diğer şehir-devletlerine ait gemi pruvası mühürlü amphoralar için bk: Ch. Börker, "Die Herkunft der Schiffbug-stempel," *BCH* Suppl. XIII (1986), sh. 473-478.

Damokrates ve halefleri amphoralarını merkezinde bir boğa başı taşıyan yuvarlak mühür, bazen de bir ikinci bütünleyici mühürle işaretlemişlerdir.

1980'li yılların başından beri, Datça merkezindeki kamu ve özel kuruluşlar alanın çakıl-kumunu yerel yolların yapımı için kullandıklarından, bu kesimdeki tahribat belirgin duruma gelmiştir⁷. Bu çakıl-kumu aslında filişi dolgularına ait olup, kil yıkama artığıdır. Resim: 11'de verildiği gibi, karayolu kenarındaki kesitte görülen kil yıkama artığı katlar, amphora katları (pişirme artıkları ve kaza ile kırılmış çanaklar, amphoralar) ve fırın artığı katlar üst üste sıralıdır.

İlk araştırma yılı 1980'den beri her yıl alanın buldozerlerle biraz daha mahvolduğu belgelenmiştir. Böylece, her sonraki araştırma sezonunda arkeolojik dolgulardaki kesitleri farklı bir durumda bulduk. 1988 Temmuzunda 1987 yılına göre dolgu sınırını karayolundan 20 metre daha içeri gerilemiş olduğunu saptadık. Yıllara göre gelişme Resim: 1'deki haritadan izlenmektedir. Bu gidişle bir kaç mevsim sonra bu arkeolojik dolgulardan hiçbir iz kalmayacaktır.

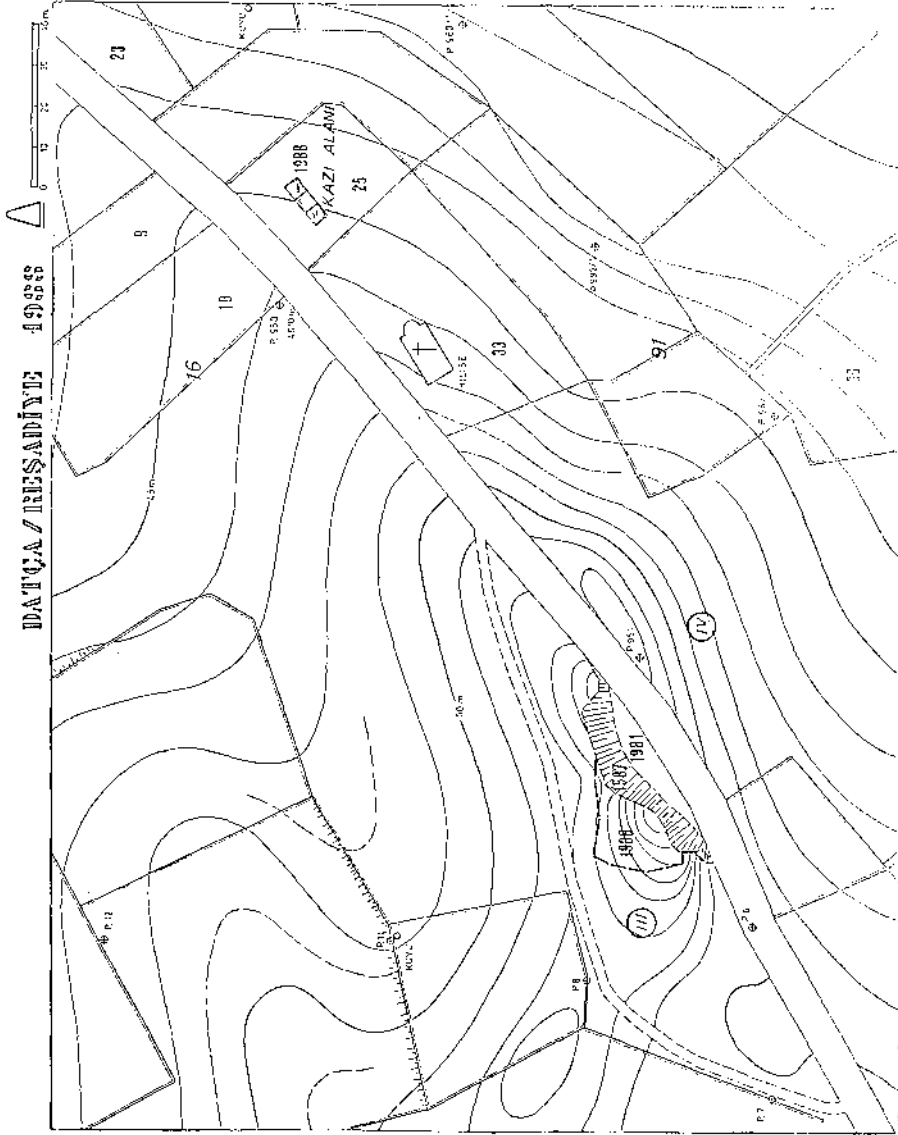
Bununla beraber, bu tahrip kesitin iyi şartlar altında incelenmesini ve her seramik birikim katı içinden mühürlü amphora örneklerinin toplanması için arkeolojik dolguların hızlı saptanmasını zorunlu kılmaktadır. Heyetimizde konunun uzmanı Jean-Yves Empereur'ün yaptığı çalışmaya göre, katlardaki *in situ* durumda bulunan mühürler Damokrates dolgusunun kronolojisini açık bir şekilde belirlemektedir:

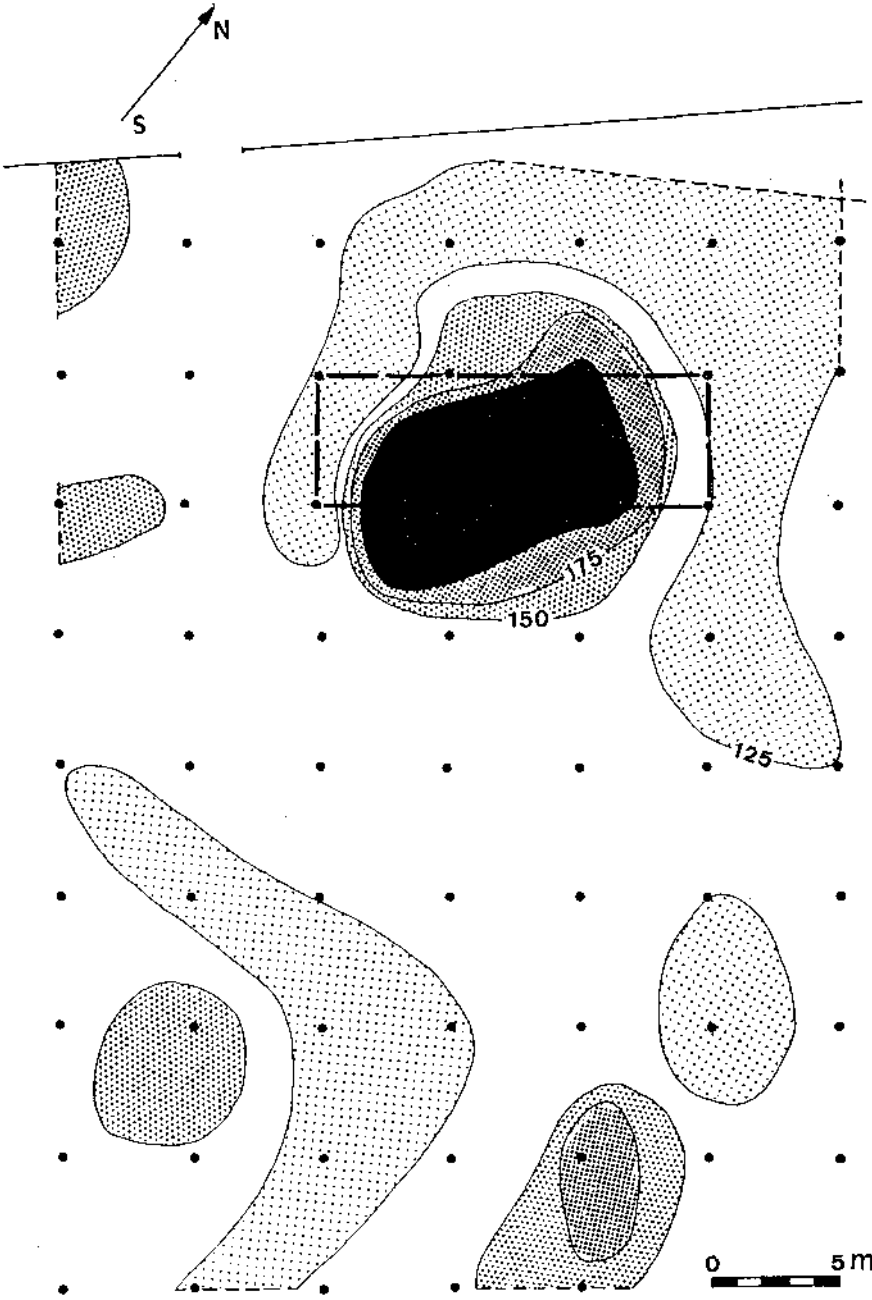
Tepenin karayolu kenarındaki kesitte, birinci birikim katı olarak isimlendirilen bölümün kronolojik sıralamada en eskisi olduğunu düşündük. Çünkü, Aristokles'in oğlu Damokrates'e ait mühürlerle phrourarchos Menecrates'e ait bütünleyici mühürleri taşımaktadır. Bu birikim katı, Rhodos'lu üretici Damokrates'in Reşadiye'ye M.Ö. 188'de yerleştiği ilk yılların tarihini taşımaktadır.

İkinci birikim katı birkaç yıl sonraya ait, Dionysos adını taşıyan mühürleri, üçüncü birikim katı ise duoviri Pitokritos ve Tenades isimleriyle M.Ö. 108-100 döneminin kulplarını taşımaktadır.

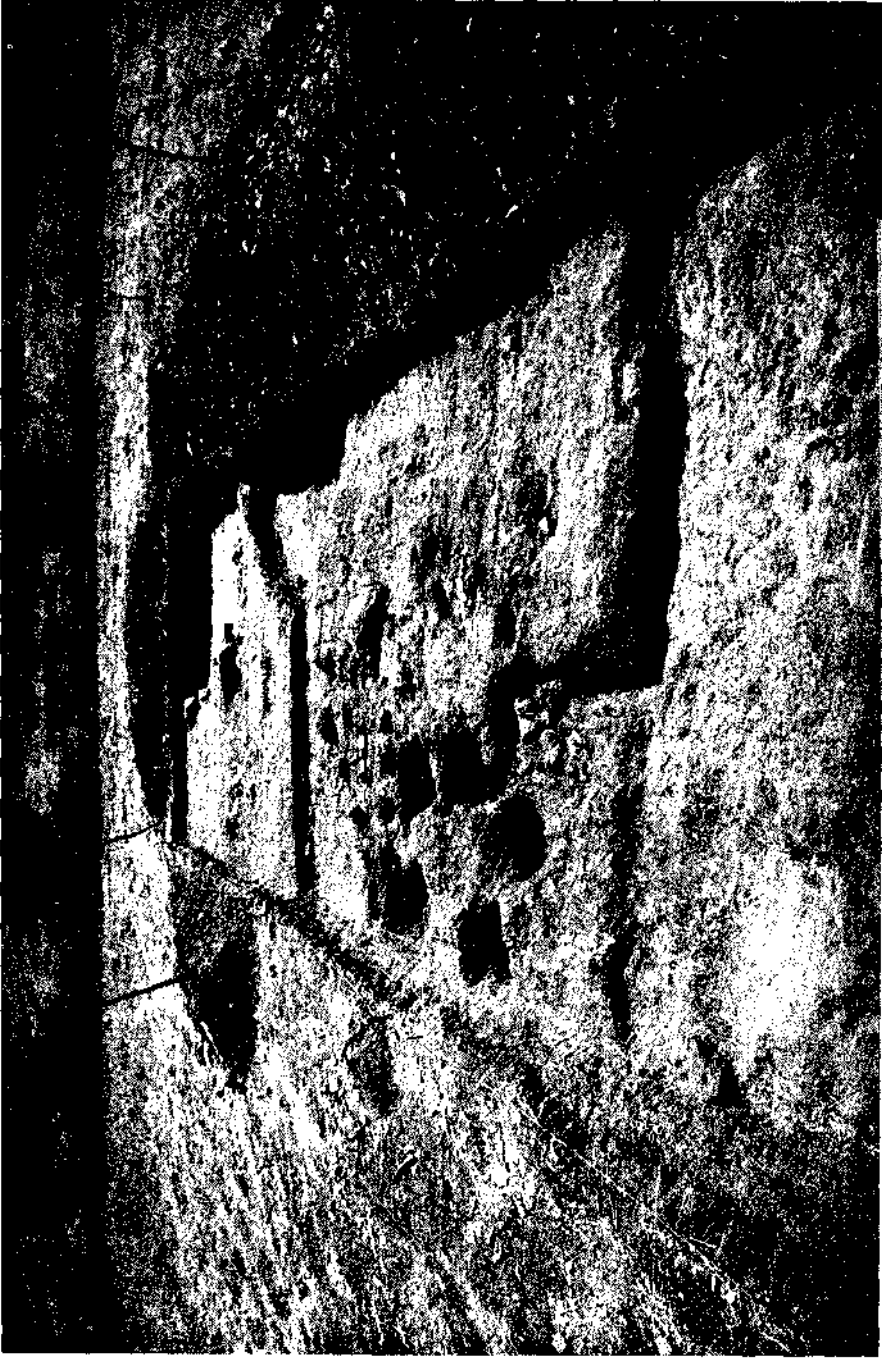
İçindeki kulpların belirlenmesiyle tarihlenebilecek başka birikim katları da bulunmakta: Bu yüzlerce mühürlü kulp (sadece 1988 sezonunda 310 adet) Damokrates'e ait atölye dolgularına ait katların kronolojik incelenmesine olanak vermektedirler.

(7) Karşılaştırma için bk: Tuna (1987), a.g.m., sh. 314 ve plan 23.

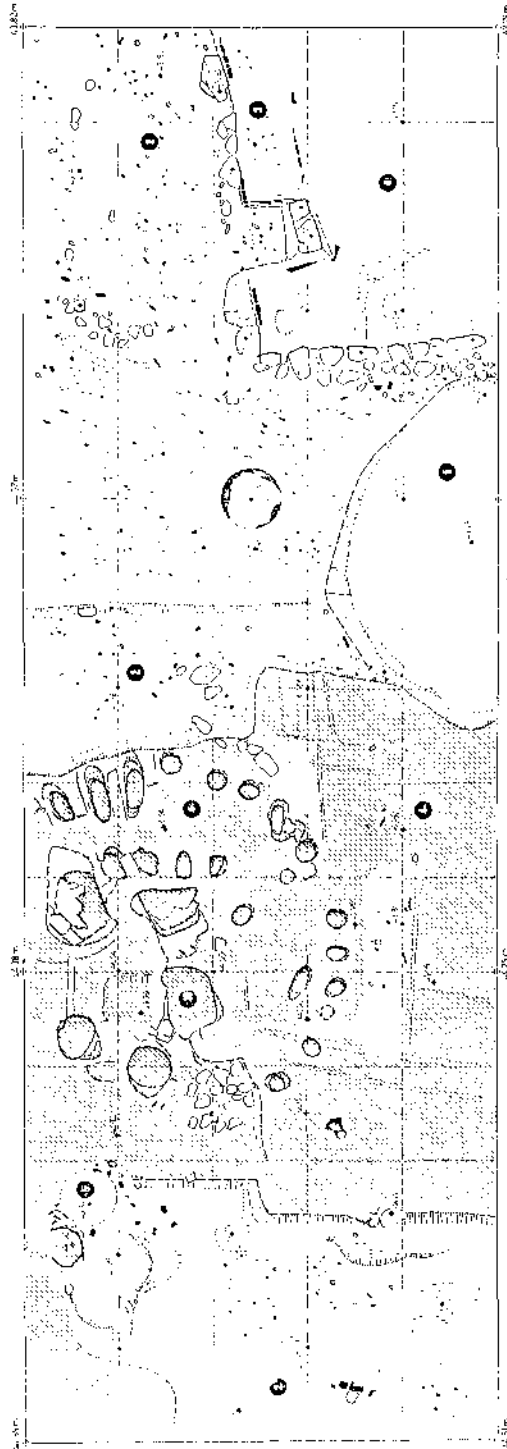
Resim: 2 — 1988 yılı kazı alanının 1986 yılında saptanmış manyetik alandaki konumu

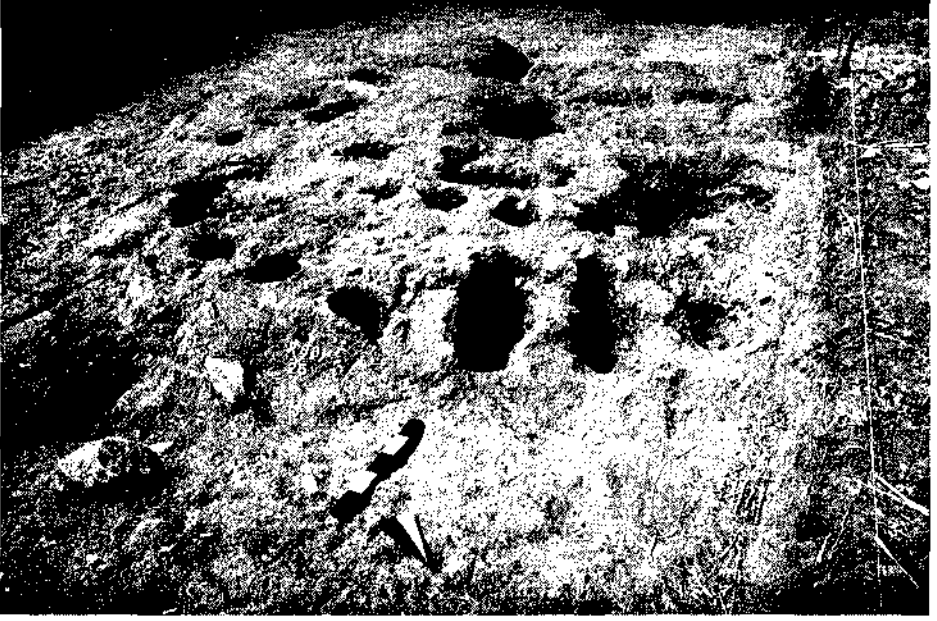
Resim: 3 — Kazı alanının kuzeybatı yönünden görünümü

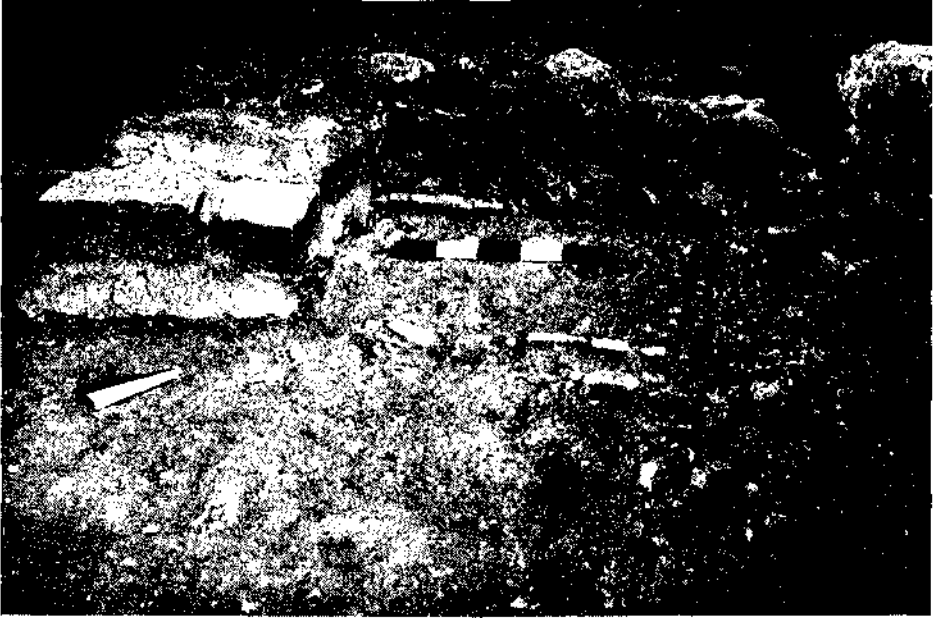
RESADİYE

Resim: 4 — 1988 yılı kazı alanı planı.

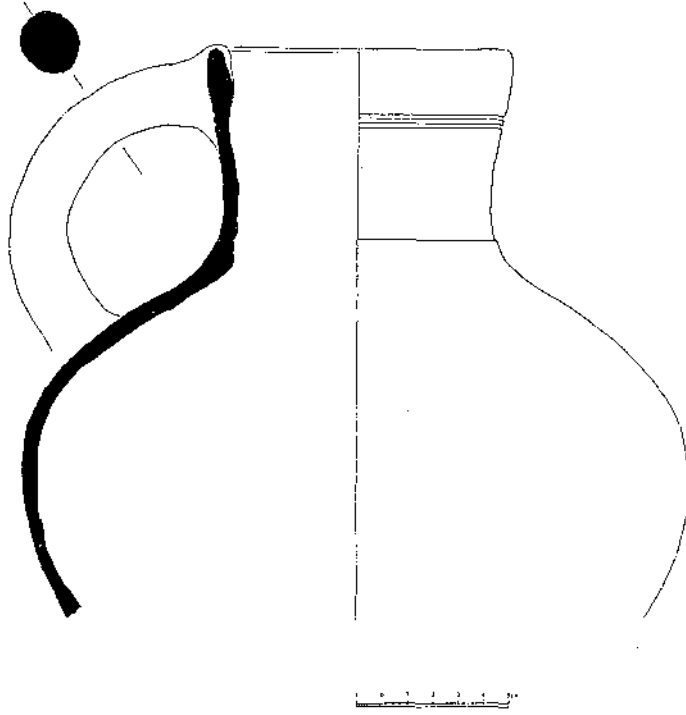
Resim: 5 — Fırının görünüşü

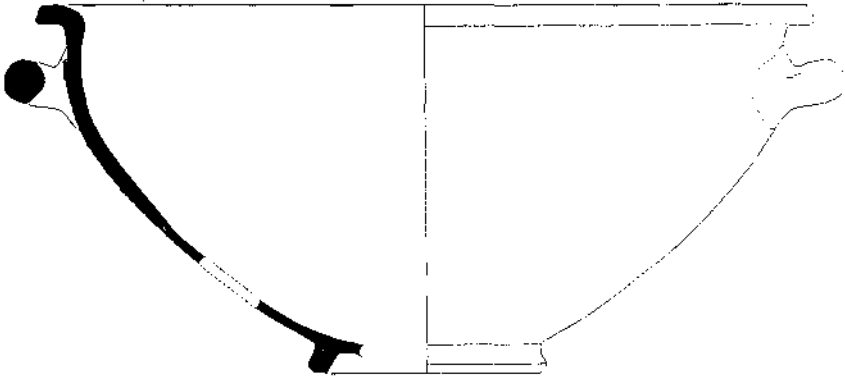
Resim: 6 — Kil çökeltme havuzunu belirleyen duvar

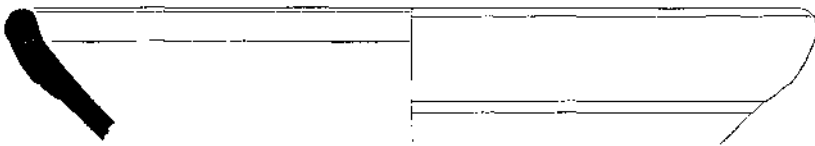
Resim: 7— Fırının batısında bulunan boutros'tan gelen ΠΑΟ mühürlü kulp

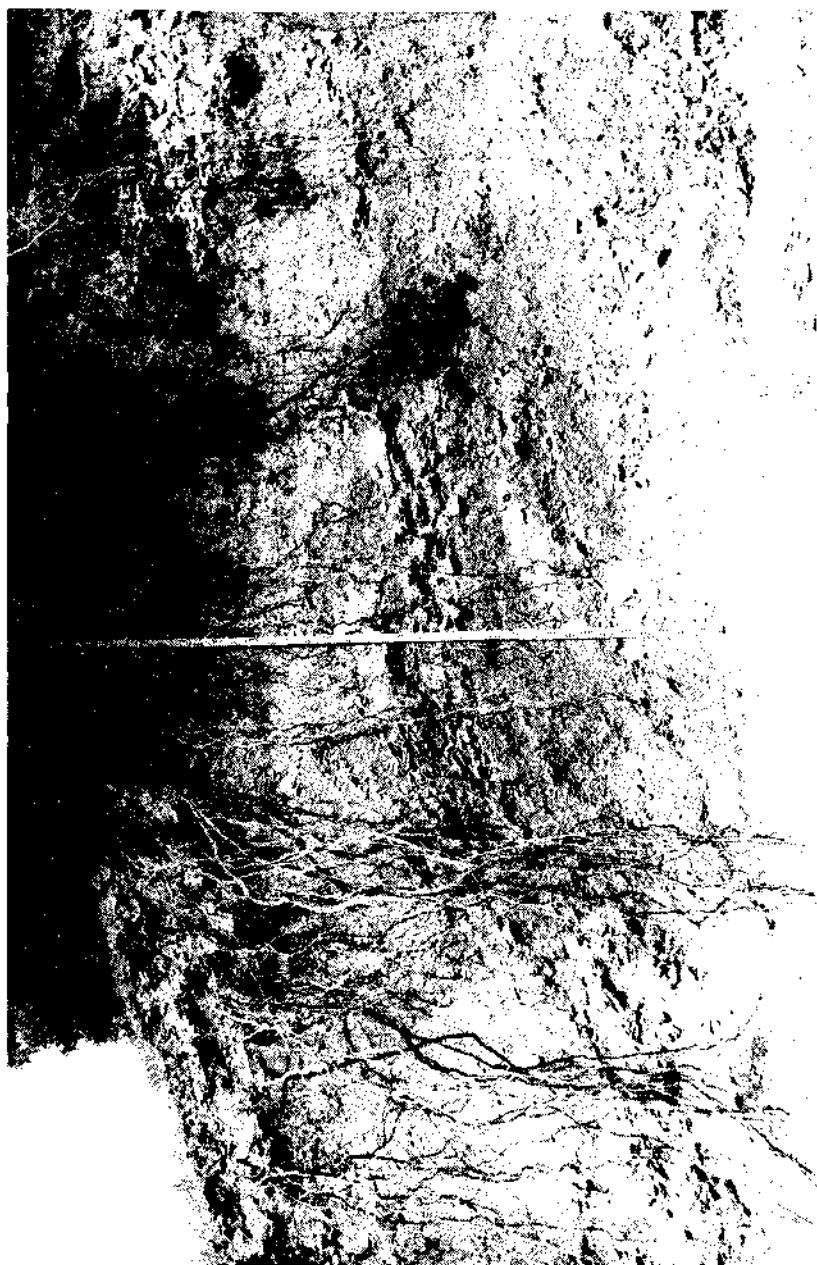
Resim: 8 — Bir olpenin profili (Çizim: Işık Şahin)

Resim: 9 — Bir lekanenin profili (Çizim: Işık Şahin)

Resim: 10 — Bir çanak profili (Çizim: Işık Şahin)

Resim: 11— Damokrates atölyesine ait arkeolojik dolgular

